

Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo». Gehigarriak, XLVII
Monumenta linguae Vasconum: Studia et Instrumenta, I

BLANCA URGELL

LARRAMENDIREN

HIZTEGI HIRUKOITZA-REN ERANSKINA:
SAIO BAT HIZTEGIGINTZAREN TESTUKRITIKAZ

«Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia
Gipuzkoako Foru Aldundia
Donostia
2002

"Julio Urkixo" Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren
Gehigarriak

Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca
"Julio de Urquijo"

Publications of "Julio de Urquijo" Seminar of Basque
Philology

- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.
- XXII. LASZLÓ K. MARÁ CZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- XXIV. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Babarnaso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ M.ª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- XXVI. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.
- XXX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan behera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- XXXIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- XXXVI. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.

LARRAMENDIREN
HIZTEGI HIRUKOITZA-REN ERANSKINA:
SAIO BAT HIZTEGIGINTZAREN TESTUKRITIKAZ

© Blanca Urgell Lázaro (blanca.urgell@ehu.es)

© «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia

ISBN: 84-7907-390-X

Lege gordailua: SS-1453/02

Fotokonposaketa, inprimaketa eta koadernaketa: Michelena artes gráficas, S.L. (Astigarraga)

Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo». Gehigarriak, XLVII
Monumenta linguae Vasconum: Studia et Instrumenta, I

BLANCA URGELL

LARRAMENDIREN
HIZTEGI HIRUKOITZA-REN ERANSKINA:
SAIO BAT HIZTEGIGINTZAREN TESTUKRITIKAZ

«Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia
Gipuzkoako Foru Aldundia
Donostia
2002

AURKIBIDEA

Aurkezpena	XIII
0. Lanaren nondik-norakoak	1
0.1. Azterketaren historia eta gaurko egoera	1
0.1.1. Mitxelenaren hurbilketa	1
0.1.2. Lakarraren ikuspegi berria	13
0.2. Lan honen oinarriak eta helburuak	23
0.3. Corpusaren deskribapena	29
0.4. Iturrien aurkezpena	30
0.4.1. Axular	30
0.4.2. <i>Refranes y Sentencias</i>	31
0.4.3. Harriet	32
0.4.4. Landucci	33
0.4.5. <i>Refranes y Sentencias</i> -en zati galdua	34
0.4.6. Ekialdeko iturri ezezaguna	35
0.4.7. Larramendik eratu edo itxuraldatutako hitzak	36
0.4.8. Ahozko iturria	37
1. Iturrien erabilera	39
1.1. Grafia	39
1.1.1. <i>, <j>, <y>, <i>	39
1.1.2. <v>, <b>, <u>, <ü>	40
1.1.3. <h>	41
1.1.4. <ç>, <c>, <z>, <tç>, <tc>, <tz>	42
1.1.5. <ss>	43
1.1.6. Txistukariak erabakitzen	43
1.1.6.1. <l, n, r> osteko txistukariak.— 1.1.6.2. <st> : <zt> aldaketa.— 1.1.6.3. Landucciren <sç>.— 1.1.6.4. Frikari ala afri- katuak RS-n?— 1.1.6.5. <x> eta <tx>.— 1.1.6.6. <ch> Ipa- rraldeko testuetan. 1.1.6.7. <tch> Iparraldeko testuetan.— 1.1.6.8. Puntuzko aldaketak.	
1.1.7. Bustidurak	45
1.1.8. <th>, <k(h)> eta <cc> Iparraldeko testuetan	46
1.1.9. <i>nh</i> , <i>lh</i> eta <i>rh</i> Iparraldeko testuetan	46

1.1.10. <qu>	47
1.1.11. <g> <gu>ren ordez	47
1.1.12. <r> vs. <rr>	47
1.1.13. <mp>, <mb>	48
1.1.14. Kapelak kentzen	48
1.1.15. <t> ozen eta herskariaren artean	48
1.1.16. Elkartu eta eratorriak batzen	48
1.1.16.1. Lotura grafikoa.— 1.1.16.2. Hots aldaketak.	
1.1.17. Aldaerak hautatzen edo gehitzen	49
1.1.18. Erratak eta irakurketa txarrak	49
1.1.18.1. Errata berriak.— 1.1.18.2. Errata proposamen berriak.— 1.1.18.3. Iturri ezezaguneko hitzetako erratak.	
1.2. Morfologia	56
1.2.1. <i>-ea</i> mendebaldeko izenetan	56
1.2.2. Iturrietako pluralak	56
1.2.3. Iturrietako mugagabeak	57
1.2.4. Erroa ateratzeko arazoak	57
1.2.5. Partizipioa asmatzen	57
1.2.5.1. Jatorrizko <i>-du</i> .— 1.2.5.2. Aditzoinak partizipio bihurtzen.— 1.2.5.3. Aditzizenak partizipio bihurtzen.— 1.2.5.4. Trinkoak partizipio bihurtzen.	
1.2.6. Morfologi egokitzapen edo zuzenketak	59
1.2.7. Eratorpena eta elkarketa	60
1.2.7.1. Iturrietatik erauzi eta eratorritako formak.— 1.2.7.2. Atzizki zenbaiten maiztasuna.— 1.2.7.3. Atzizkiak eta Larramendiren irakurketak.	
1.3. Esanahia	65
1.3.1. Landucci	65
1.3.2. <i>Refranes y Sentencias</i>	67
1.3.3. Harriet	69
1.3.4. Axular	70
1.3.5. Erdal sinonimia <i>Erans</i> -ean	73
1.3.6. Itzulpenaren indarra	74
1.4. Iturriko agerlekua	75
1.4.1. Landucci	75
1.4.2. <i>Refranes y Sentencias</i>	76
1.4.2.1. Lehen koadernotxoa.— 1.4.2.2. Laugarren koadernotxoa.— 1.4.2.3. Oihenarten alea.— 1.4.2.4. Larramendiren alea.	
1.4.3. Harriet	82
1.4.4. Axular	83
1.5. <i>Erans</i> -eko kokalekua	84
1.5.1. Sarrera barruko ordena (I): Iturrien ordena	84
1.5.1.1. <i>Refranes y Sentencias</i> .— 1.5.1.2. Landucci.— 1.5.1.3. Axular.— 1.5.1.4. Harriet.— 1.5.1.5. Iturri ezezaguneko hitzak.	
1.5.2. Sarrera barruko ordena (II): Iturrietako ordena	87

1.5.3. Alfabeto hurrenkera	88
1.5.3.1. Harriet.— 1.5.3.2. Axular.— 1.5.3.3. Landucci.— 1.5.3.4. <i>Refranes y Sentencias</i> .— 1.5.3.5. Iturri ezezagunekoak.— 1.5.3.6. Ondorio zenbait.	
1.6. <i>HH</i> -tik <i>Erans</i> -era	92
2. Azterketa berri baterako	97
2.1. Agerraldi bat baino gehiago	97
2.1.1. Grafia	98
2.1.2. Erratak eta irakurketa txarrak	98
2.1.3. Aldaerak	99
2.1.4. Morfologia	99
2.1.5. Itzulpena	100
2.1.5.1. Landucci.— 2.1.5.2. <i>Refranes y Sentencias</i> .— 2.1.5.3. Harriet.— 2.1.5.4. Axular.	
2.1.6. Testuingurua	103
2.1.7. Erabilitako orrialdeak	105
2.1.7.1. <i>Refranes y Sentencias</i> .— 2.1.7.2. Harriet.	
2.1.8. Erabilitako zatiak	106
2.1.8.1. <i>Refranes y Sentencias</i> .— 2.1.8.2. Axular.— 2.1.8.3. Harriet.— 2.1.8.4. Landucci.	
2.2. Iturri bat baino gehiago	109
2.2.1. Forma erabakigarri	114
2.2.2. Esanahia erabakigarri	114
2.2.3. Forma eta esanahia iturri baten alde	116
2.2.4. Berdinketak	117
2.3. Zalantzazko iturria	119
2.4. Iturri ezezagunekoak	121
2.4.1. Proposamen berri zenbait	122
2.4.1.1. Erauzi eta eratorriak.— 2.4.1.2. Aldaerak eta.— 2.4.1.3. Larramendiren hitz berriak?	
2.4.2. <i>RS</i> -ren zati galdua	127
2.4.2.1. Grafia.— 2.4.2.2. Morfologia.— 2.4.2.3. Itzulpena.— 2.4.2.4. Erratak.— 2.4.2.5. Hitz familiak.— 2.4.2.6. Bizkaierazko hitzak.— 2.4.2.7. Maileguak.— 2.4.2.8. <i>Erans</i> -eko kokalekua.	
2.4.3. Iparraldeko iturri ezezaguna	133
2.4.3.1. Grafia.— 2.4.3.2. Erratak.— 2.4.3.3. Maileguak.— 2.4.3.4. Itzulpena.— 2.4.3.5. Iparraldeko hitzak.— 2.4.3.6. Iparraldeko idazleak.— 2.4.3.7. <i>Erans</i> -eko kokalekua.	
2.4.4. Gipuzkoaldeko hitzak	137
2.4.4.1. Hitz familiak.— 2.4.4.2. <i>HH</i> -aren lekukotasuna.— 2.4.4.3. <i>Erans</i> -eko kokalekua.	
2.4.5. <i>Erans</i> -eko hapaxak	141
3. Ondorioak	143
3.1. Erratak eta irakurketa txarrak	144
3.2. Grafiak eta hotsak	144

3.3. Morfologia	145
3.4. Esanahia	146
3.5. Harlekua	148
3.6. Hiztegien lehentasuna, iturrien erabilera eta sar-ordena	149
3.7. Iturri ezezagunak	151
3.7.1. Testu barruko azalbideak	152
3.7.2. Hitzen lekukotasuna	152
3.7.3. Historia eta euskalki hedadura	153
3.7.4. <i>Erans</i> -eko kokalekua	154
4. <i>Eranskina</i> -ren iturriak <i>Hiztegi Hirukoitz</i> -ean	157
4.1. Harrieten gramatikako hiztegitxoak	157
4.1.1. Harrieten hitzak ezagutzeko argudioak	158
4.1.1.1. Huts bateratzailak.— 4.1.1.2. Grafia bereziak.— 4.1.1.3. Harrietek azal ditzakeen hutsak.— 4.1.1.4. Aldaera bereziak.— 4.1.1.5. Morfologiako berezitasunak.— 4.1.1.6. Sarrera bereko hitzak.— 4.1.1.7. Familia bereko hitzak.— 4.1.1.8. Esanahia.— 4.1.1.9. Esapideak.— 4.1.1.10. Kokalekua.— 4.1.1.11. Noraino iritsi zen.	
4.1.2. Harrieten hitzen patua	170
4.1.2.1. Grafia.— 4.1.2.2. Zuzenketak edo.— 4.1.2.3. Aldaera aldaketak.— 4.1.2.4. Morfologia.— 4.1.2.5. Atzizki aldaketak.— 4.1.2.6. Hitz berriak egiten.— 4.1.2.7. Familiakideak.— 4.1.2.8. Esanahikideak.	
4.2. Axular	170
4.2.1. Axularren ekarria: lehen hurbilketa	181
4.2.2. Axularren hitzen patua	182
4.2.2.1. Itxuraldaketak.— 4.2.2.2. Esanahikideak.— 4.2.2.3. Familiakide hurbilak.— 4.2.2.4. Familiakide urrunak.— 4.2.2.5. Kokalekua.— 4.2.2.6. Harlekua.	
4.3. Landucci	186
4.4. <i>Refranes y Sentencias</i>	191
4.5. Ondorioak	193
4.6. Eranskinak	195
4.6.1. Harrieten hitzak	195
4.6.2. Axularren hitzak	207
4.6.3. Iparraldeko hitzak	210
4.6.4. Landucciren hitzak	215
5. Larramendiren <i>Eranskina</i> Azkueren hiztegian	221
5.1. <i>Erans</i> -aren hitzak <i>DVEF</i> -n: ikuspegi orokorra	222
5.2. Azkuek berez erdietsi zituen hitzak	223
5.2.1. Larramendiren iturria bera iturri dutenak	223
5.2.1.1. Axular.— 5.2.1.2. <i>Refranes y Sentencias</i> .	
5.2.2. Iturri askeko formak	227
5.2.3. Datu herrikoi aski daukatenak	228

5.3. Aitortu gabe jasoak	229
5.3.1. Larramendiren zordun ezagunetako batekin bermatuak	229
5.3.2. Euskalki marka orokorra (fidatzekoa?) daramatenak	231
5.3.3. Euskalki marka zehatza (fidatzekoa?) daramatenak	232
5.3.4. Ezer gabekoak	233
5.4. Aitortuak	233
5.5. Ondorioak	234
6. Argitalpena	237
Faksimilea	246
7. Eraitzen taula	255
8. <i>Eranskin</i> -eko hitzak banan-banan	275
Laburdurak	373
Bibliografia	375
Glosarioa	381

AURKEZPENA*

Batek baino gehiagok, nik uste, harriduraz hartuko du lan hau: ba ote dago oraino zer esanik Larramendiren *Eranskin* ospetsuari buruz? Ez da hau, bada, Mitxelenak aspaldi egin zuen zerbait? Areago, ez al da Mitxelenak egin zituen maisu-lanetako bat? Gai honek azkenotan izan duen bilakaeraz jabe direnak gogoratuko bide dira, gainera, Lakarra irakasleak ere gaia bere egin duela, eta beste iturri ziur baten aurkikuntza —Harrieten gramatikako hiztegitxoak— profitatuaz iturri ezezaguneko lekukotasunen kopurua nahikoa gutxitu *ez eze*, batzuetan beste iturri bati hala-hola egotzitako hitzak hobeto azaldu ere egin dituela. Beraz, hertsiki “Filologia” dei dezakegunaren arloan —iturri bilaketan, alegia— *Eranskina* baliteke izatea euskal testurik aztertuena, eta aitor dezadan hasieratik irakurleak eremu honetan ia ez duela ezer berririk aurkituko hemen, ezpada pare bat zehaztapen edo egozpen berri. Deusik ez, tamaina honetako idazki bat zuri-tzeko kontuan.

Halere, Mitxelenak bere lana argitarara eman zuen urtetik hona hainbat gauza aldatu dira. Batetik, berak orduan zituenez bestelako hipotesiekin lan egiten da orain Larramendiri buruz (Mitxelena 1983a, 1983b eta 1984, Lakarra 1985, Sarasola 1986, etab.). Gogor lan egiten ari da, gainera, eta norabide askotan, tartean kalera diren ikerketa ugari eta ñabarrak lekuko, hipotesi berriok, ezbairik gabe hobeto funtsaturik egoteaz gainera, ez baitira etsigarri, emankor baizik, jakin-min sortzaile. Bestetik, Lexikografi Teoriak edo Metalexikografiak artean egundoko garapena izan du, hala alderdi metodologikoan (Zgusta 1971, Rey-Debove 1971, Dubois & Dubois 1971, etab.), nola hemen gehixeago interesatzen zaigun historiografikoan (Quemada 1967, Steiner 1970, Hartmann 1986, Hausmann *et al.* 1989, Osselton 1995, etab.). Eta, ildo honetatik, euskal hiztegitzaren zutabeetako batzuei —Pouvreauri, Urteri... Larramendiri berari— ohi ez bezalako hurbilketak egin zaizkie arestian (Lakarra 1993, 1994b, 1995...).

Funtsezko aldaketa bi hauek biltzen eta laburbiltzen dira *Eranskina*-ren azterketak Lakarraren lanetan (1991, 1993, 1994a, 1996a, 1996c) hartu duen tankeran. Iturri ehiza gaindituta, testua bera ezarri du ikerketaren xede, eta lehentasuna eman dio hiztegitzaren bilketa-metodoak argitzeari beste edozeren gainetik. Bide honetatik, berez baliotsua

---

* Lan hau "Tradición clásica y textos vascos" (1/UPV/EHU 00106.130-HA-8117/2000) eta "Fundamentos para unos Monumenta linguae vasconum: historia, crítica y edición de textos vascos" (BFF2002-03132) ikerketaren proiektuen barruan kokatzen da. Proiektuen eta proiektukideen laguntza eskertu nahi nuke, eta oso bereziki J.A. Lakarra irakasle eta tesi zuzendariaren eskuzabaltasuna eta eroapena.

den informazio baten badaezpadako gordailua izatetik, hitz zerrendatxo hau Larramendiren hiztegi gintzaren isla zuzen eta beste batzuk baino errazagoa izatera igarotzen da, *Hiztegi Hirukoitza*-ri ekiteko atariko modura; eta, aldi berean, ikuspegi zabalago batetik, testukritikaren alorrean hiztegiak berez eta bereiz aztertzeke probaleku guztiz egoki ere bilakutzen. Lakarraren lana paradigma aldaketa nabaria da euskal hiztegi gintzaren azterketan, eta aurrerapausu handia testukritikaren metodologian. Halere, ez ditu agortu, ez eta hurrik eman ere, bi eremuetan *Eranskina*-k eskaintzen dituen aukerak.

Hauxe da, bada, lan honen ikuspegi, abiapuntu eta zuribidea: ahaleginean Lakarrak abian jarritako *Eranskina*-ren azterketa orokorra gauzatzea, Filologiaren eta Metalexikografiaren tresnen laguntzaz datuak zukutuaz, Larramendi hiztegi gilea hobeto ezagutzeko eta, bide batez, hiztegien iturriak aztertzerakoan baliagarri izan litezkeen irizpideak diseinatu eta saiatzeko asmoz. Esan bezala, aurrerapen handiak egin izan dira azken urteotan Larramendiren egitasmo eta lanen ulerpenean eta deskribaketan. *Hiztegi Hirukoitza*-ri berari doakionez, zehatzago, hiztegiaren hitzaurrea berriro aintzakotzat hartu eta aintzakotzat —ez hizkuntzaren apologia soiltzat— irakurtzeari ekin zaio, eta are zatikazko saio bat bederen egin izan da Larramendiren hitzberri gintzaz (Azkarate 1992). Alabaina, aurrerapen itzel hauen artean hutsune nabarmenik baldin bazen, hura *Hiztegi Hirukoitza*-ri berari behingoz eta sistematikoki heltzea zen, hitzaurretik aurrera edo *Eranskin*-etik atzera igarotzea, hain zuzen.

Hemen aurkezten den lan hau ez da osoki beregaina: Larramendiren hiztegiari buruzko lan orokorrago baten barruan (Urgell 2000) kokatzen da, eta halaxe izan zen pentsatu eta bideratua. Lan hark hiru atal nagusi zituen. Lehenengoan, *Hiztegi Hirukoitza* alderdi lexicografikotik deskribatu eta aztertu genuen, Espainiako Akademiaren *Diccionario de Autoridades*-en eraketaren laguntzaz. Bigarrena hauxe da, hain zuzen, Larramendiren iturrien —“iturri” hitza oso adiera zabalean hartuta— eta metodoen azterketaren sarrera gisa ulertua. Hirugarrenean, berriz, aurreko atal bien irakatsiak kontuan harturik eta *Hirukoitza*-ren lagin zabal batean —euskarazko A letran— lan eginez, haren iturriak eta hitz sorbideak azalarazteari ekin genion, iturri-bilaketa kritikoa eta analisi morfologikoa bata bestearen lagungarri erabiliaz. Buruenik, azterketatik erdietsia eta Larramendik esana elkartzan saiatu ginen, haren sistema osotasunean ezagutu eta testuinguru historikoan kokatu nahian.** Bestalde, lanaren emaitzak, hala nahi genuke behintzat, ez lirateke bere hartan agortu behar. Aitzitik, edozein euskal hiztegiaren —apika, edozein hiztegiaren— iturriak *bestela* aztertzeke bideak aurkitu edo bildu, neurtu eta sistematizatu nahi dira saio honetan.

Egia da alde batetik baino gehiagotatik Larramendiren hiztegia berezia dela, eta euskal hiztegiak oro har, euskararen historiak baldintzatzen dituen heinean, eurak ere bereziak direla. Alabaina, egia da halaber, gainerantzean beste zein-nahi hiztegi bezalaxe testuak direla, Testukritikaren metodoak erabiliaz azter daitezkeen zerak, eta hiztegi arruntak ere badirela, Lakarraren lanetan bikain frogatu bezala, Europako hiztegi gintza tradizioan ondo barneraturik dauden eta hartan begiak jarri gabe osotoro ulertu ezin daitezkeenak. Izaera bikoitz honegatik, aldi berean berezi eta arrunt izateagatik, badirudi euskal hiztegiek, eta haien barruan Larramendirenak, bestek baino indar gehiagoz, pre-

---

** *Eranskina* ez bestelako kontuez interesen bat izan dezakeenak Bibliografian aurkituko du argitaratuta edo argitaratzeaz diren lanen berri.

mia larriagoaz, ikertzailea galde berriak egitera bultzatzen dutela, Testukritikak oraindik, teoria modura, asebetetzeko erantzunik eman ez dien eta Metalexikografiak zeharka baino ikutu ez dituen gai zenbaitez.

Hortaz, lan honetan zehar *Eranskina*-ren, *Hiztegi Hirukoitza*-ren eta Larramendiren ezagutzan aurrera egiteko ahalegina egiten da, gure alorrean azken urte hauetan literatur euskararen zutabeetako bat den honek sortu duen jakin-nahi biziaren ildotik. Baina, aldi berean, atzealdean baino ez bada ere, Filologia eta hiztegien azterketa uztartzeko saio bat ere bada, adibide praktiko baten bitartez bataren metodoak bestearen osagarri bilakatu nahi dituen, alegia.

0. LANAREN NONDIK-NORAKOAK

0.1. Azterketaren historia eta gaurko egoera

0.1.1. *Mitxelena*ren burbilketa

Euskal lexikografian ezer gutxi dago Larramendiren *Eranskina*-ri (hemendik aurrera *Erans*) pareka dakiokoenik. Hitz bereziak, bestetan ezezagunak edo bakanka baizik aurkitzen ez direnak, ekialdekoak zein mendebalekoak, ohiz kanpoko neurrian batzen ditu bere txikian. Honegatik, merezi osoz, XX. mendeko lexikografo eta filologo gailenen arreta erakarri du.

Berealdiko arreta honen garrantzia hobeki sumatu ahal izateko, gogoan izan behar dugu mende horren hasieratik aurrera Larramendik eta haren *Hiztegi Hirukoitza*-k (hemendik aurrera *HH*) zeharo galdu zutela aurreko mende eta erdian izan zuten nagusitasuna, bata bestelako pentsalariak (bereziki Arana-Goiri eta Azkue) arbuia eta zokoratuta, eta bestea Azkueren beraren *Diccionario Vasco-Español-Francés* (*DVEF*) hiztegi berriak (1905-1906) ordezkaturak. Gogoratu behar dugu, halaber, Ibarrez gero (1935), batez ere Gerra ondoko garaian, Larramendi euskararen gaitz guztien aita bihurtu zela, eta haren hiztegia, *egin behar ez denaren* paradigma (Lakarra 1985, Urgell 1991, etab.). Zilegi bekik egun arazoari oso bestela irizten dion euskalari baten orduko aipua ekartzea (cf. Sarasola 1986), zeren eta, luzetxo bada ere, Mitxelena murgildu zen testuinguruan girotzeko aurki daitezkeen trinko eta zehatzenetakoa baita:

Siendo la suya una finalidad apologética (...), se entiende que Larramendi, siempre que la realidad no se ajustara a la pureza que él defiende, no tuviese reparos en inventarse una realidad a su gusto. Así, el *Diccionario Trilingüe* está lleno de términos vascos inexistentes, inventados por el autor para la ocasión. La obra está escrita y pensada para los extraños, no para los vascos, y las correspondencias vascas se hallan en función de los términos castellanos. Merced a este giro hacia lo polémico y al gusto por la búsqueda de argumentos probatorios, la teoría del lenguaje se impone a la práctica de la lengua hablada, foméntandose así la labor de tanto apologeta inútil y abriéndose el camino a las fantasías delirantes de tantos pseudoetimologistas como los que todavía hoy tenemos que padecer, y, por último, arraigando en el sentimiento vasco la semilla —y plaga— de los puristas de principios del siglo XX (Sarasola 1976: 55).

Erans-aren XX. mendeko historia *HH*-aren erorikoa ekarri zuen hiztegian hasten da, bertan dagoen itxurazko kontraesan batekin. Izan ere, aurreko hiztegiekiko *DVEF*-aren ezberdintasun garrantzizkoenetako bat, lehen non-nahikoa zen Larramendi jakinaren gai-

nean bazter batera uztea da, nahiz eta Azkuek ezin izan zuen saihestu —edo ez zuen nahi izan— haren hitzak beste idazle eta hiztegegileen bitartez isilean-edo sartzea (Mitxelena 1961: 365-366). Honexegatik esanguratsu da, eta azpimarragarri, *Erans*-aren hitzekin salbuespen argi bat egin izana (Mitxelena 1958: 14, 1961: 365, 1970: 53). Argi eta agerikoa, azterketa arin batek erakusten digun legez: *Erans*-eko 18 hitz *DVEF*-an Larramendiren aipamenarekin agertzen dira, gehienak “Lar. *Sup.D.T.*” [= *Erans*] laburdurapean. Azkuek iritzi zion bestelako hitzen aurrean zegoela, nonbait, eta iritzi horren arabera jokatu; Mitxelenak hala uste, behintzat:¹

...sin duda porque Azkue comprendió, como los demás, que estas palabras, a pesar de todas las corruptelas, eran en principio dignas de crédito como gratuitas e inmotivadas (...) (Mitxelena 1970: 53).

Azkueren erabilera hau da, hain zuzen, Mitxelenak bere lanaren abiapuntutzat ematen duen aitzakia, *HH*-aren aldean Azkueren hiztegian (eta bestetan)² egin zitzaion harrera hobea zela eta, haren edukia jatorrizko iturrietan egiaztatu nahi du, egileak “berandu ibili zelako dirudienez, (...) probak ikusteko eta zuzentzeko egokierarik” gabe, “ugari bezain larri ageri diren” hutsetatik garbitzeagatik (Mitxelena 1961: 366). Ez dezagun ahaztu 1956. urtean Euskaltzaindiak bere bizkarraren gainean ezarri zuela *DVEF*-aren bigarren argitalpena prestatzea, berez argitalpen berria baino gehiago, inondik ere, haren hobekuntza eta gaurkotzea izan behar zuena eta, gorabehera zenbaiten ondoren, azkenik *OEH*-ra eraman duena, ezaguna denez. Hemendik lanaren izenburua: *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue* (1970).³ Bertan lau lan funtsezko biltzen dira: “Azkue y la lexicografía vasca”, “Bases para una revisión crítica [del *DVEF*]”, “El suplemento de Larramendi” eta “Los suplementos de Araquistain”. Alabaina, ondo hausnartuz gero, izenburua harrigarria da edukiarekin zehatz-mehatz erkatzen denean: lehenengo bi atalek, Azkueren hiztegiaren orrazketari buruz Mitxelenak zeukan ikuspuntua ulertzeko ezinutzizkoak, hurrenez hurren 19 eta 10 orrialde dituzte, eta Arakistainen eranskinen azterketak orotara 12. Azken hau Azkueren iturri ezaguna da, eta garrantzizkoa:

No hubo una segunda edición del *Diccionario trilingüe* y Larramendi no pudo ya aprovechar los copiosos datos que le habían sido comunicados [por Araquistain]. Los tuvo, sin embargo, muy presentes Azkue, gracias a la edición de Fita, y la indicación *Araq(uistain)* es una de las que más se repiten a lo largo de su gran obra (Mitxelena 1970: 137).

Hauen aldamenean, *Erans*-ak 82 bat orrialde betetzen ditu, beste hiruren halako bi, hitz zerrenda txiki honen 691 sarrereren banan-banako iturri ikerketa kontuzko eta zorrotza baita. Halere, Mitxelenari ez zitzaion den gutxienik axola izan Azkueren iturri denentz frogatzea; esate baterako, askoz lan gehiago hartu zuen *HH* badela, zeharka bada ere, argi uzten (1970: 27-28). Bera ere “Lar *Sup*” laburdurari erreparatu bazion, dirudien

¹ Xehetasun gehiagotarako, eta Mitxelenaren uste honen eztabaida baterako, ik. § 5.

² Zehazki, Harrietek egin zuen Haranederren *Testament Berria*-ren argitalpen zuzendua aipatzen du (*ibid.*), eta zehazkiago bukaerako “Hiztegi laburra”.

³ Lehen saioa 1961ean egin zuen; honako hau, berriz, 1965eko Salbatore egunean izenpetuta dago, ezagutzen ez ditugun arrazoiengatik bost urte beranduago kaleratu bazen ere.

bezala (nahiz esan ez duen esaten inon), ezin sinistu 18 agerraldi horiek *DVEF*-aren iturri garrantzitsu bihurtzen dutenik, ez eta hiztegi-iturri handiek (Maurice Harriet, Pouvreau, Duvoisin, Añibarro...) baino zer orraztu edo garbitu gehiago daukanik (ik. § 5.3.1, esaterako). Mitxelenauren zuribidea, inolako daturik gabe emana, ahul xamarra da alde honetatik. Goraxeago ikusi dugu haren zati bat; ikus dezagun orain osoa:

Cada una de las entradas de Larramendi va (...) seguida de un comentario en el que se señala la fuente segura o posible o bien, finalmente, que ésta no ha podido ser precisada. De esta manera, los datos del *Suplemento*, valorados críticamente, podrán ser utilizados en adelante con el crédito que a cada uno corresponde. Porque estas voces han tenido buena acogida: después de haber pasado a tantos, han llegado al mismo Azkue, directa o indirectamente, sin duda porque Azkue comprendió, como los demás, que estas palabras, a pesar de todas las corruptelas, eran en principio dignas de crédito como gratuitas e inmotivadas, puesto que Larramendi había dado fin al diccionario y no tenía ya que esforzarse en inventar nada (Mitxelena 1970: 53).

Erans berez euskal lexikografiaren historian, eta are Azkueren iturrien artean, bigarren mailako lana baino ez bada, besterik frogatzen ez den bitartean behintzat, ondorioztatu behar dugu bestek eraman zuela hain astiro aztertzer, bertan sumatu zuen interes bereziren batek. Ez dago zalantzarik interes hura, dena den, testuaren izaera bereziak eta azterketak aurkezten zituen erronkek piztu zutela:

El *Suplemento* (...) que Larramendi añadió al segundo tomo de su *Diccionario trilingüe* (1745) es una fuente preciosa, por única en bastantes casos, para la historia del léxico vasco (Mitxelena 1970: 51).

Aparteko eduki bakan honezaz gainera, hiru iturri ezagun zituen orduan, zein baino zein interesgarriago. Lehena eta oparoena, Axular, Larramendik berak aitortzen du *Erans*-aren atarikoan (Mitxelena 1970: 52). Bigarrena, “un Quaderno viejo” hiztegi-gilearen hitzetan, Vinson eta Dodgsonen aspalditxo ezarri zuten *Refranes y Sentencias* bera zela (Urquijo 1908-09: 679, 5. oh., ap. Mitxelena 1958: 13); baina Mitxelena ohartu zen *RS*-ren ale ezaguna (Darmstadt-eko *unicum*-a) eta Larramendirena ez zirela berdinak, eta hein batean bederen honena eta Oihenartena bat zetozela (Mitxelena 1961, 1964b, 1967); oharpen honek guztiz aldatu zuen egoera, ez bakarrik *Erans*-eko hitz askotxoren etorkiari dagokionez, *RS*-ren zati galdutik zuzenean hartutakoak baileudeke euren artean, baita *RS*-ren beraren ezagutzari dagokionez ere. Hirugarrenaz den bezainbatean, Landucciren argitalpenetik (Mitxelena 1958: 12-14) ohartua zen hiztegi zahar hura *Erans*-aren iturrietatik bat zela, nahiz egileak aitortu ez: egundoko aurkikuntza, ustekabe-koa, bestela ezikusia egin zaion testu horren bizitzan salbuespen bakar eta bikaina. Orobat, ez dirudi zailegia denik Mitxelenauren interes hura, Azkueren iturriak arakatzear gaidikoa, zein izan zen asmatzea: “Azkue y la lexicografía vasca” atalean garatu zuen hiztegi-gintzaren testukritikazko teoria orokorra praktikara eramatea, berebiziko probalekua baita *Erans*, hala tamainagatik, nola hein handi batean iturri ezaguneko hitzez beteaz zateagatik.

Arazo orokorra hauze da: oro har hizkuntzaren historia egiterakoan edozein hiztegi izan dezakeen lekukotasun gisako balioa erabakitzea. Hiztegiek hizkuntzaren historian egin dezaketen laguntzaz baina, batez ere, haren gainean bota ditzaketen lainoer ari dela, oinarritzko premisa batetik abiatzen da Mitxelena: *per se* iturri zalantzezkoak direla, ezinbestean baino ez erabiltzekoak, alegia:

La lexicografía es probablemente la actividad erudita en que el ejercicio de la crítica es más necesario. (...) El compilador de un diccionario general a duras penas renunciará a incorporar al suyo las riquezas, a menudo más especiosas que reales, que halla en las obras de sus predecesores, a los cuales se esfuerza en sobrepasar añadiendo nuevos materiales a los que ha recogido de ellos, con el resultado inevitable de que a la crecida suma de los antiguos errores incorpora algunos nuevos de su propia cosecha (Mítxelena 1970: 26).

Arazoa non-nahikoa da ia, baina anitzez ere larriagoa gurea bezalako corpus urriko hizkuntzetan. Corpus aberatsekoetan hiztegiak eta tankera beretsuko lan lexikografikoak (glosak, glosarioak, hitz zerrendak...) noraezean baino ez dira erabili ohi, bestelako lekukotasunak falta dituzten arlo edo garaietarako, hain zuzen.⁴ Hiztegiak honela edo honelatsu erabiltzeak planteatzen dituen zailtasun teoriko eta praktikoak,⁵ are pisutsuago bilakatzen dira testukritika tradizionalak ez baitu inolako euskarririk eskaintzen hiztegiak berez eta kritikoki aztertzeo (Lakarra 1991: 218, 2. oh.). Alde honetatik, Mítxelena hizkuntz historialarien ohiko jarrerari atxikitzen zaio:

No es corriente, y sin embargo debería ser popular, la distinción que los lingüistas suelen establecer entre los textos de una parte y los léxicos de otra, distinción que tiene su fundamento en el muy diferente grado de confianza que merecen los datos procedentes de unos y de otros. Porque un léxico —es decir, un lexicógrafo— está lejos de ser siempre espejo fiel del vocabulario que trata de recoger: a menudo lo altera, deforma y modifica por descuido o por prejuicio, por comodidad o por no reconocer su ignorancia (...). Por ello, una “palabra de léxico”, sin apoyos independientes que aseguren su testimonio, debe ser tenida siempre en principio como lo que es: un dato dudoso y poco de fiar (Mítxelena 1970: 26).

Eta oinarri honen gainean aurrera egiten du, *codex descriptus*-aren hertsapena ezarriaz:

...es evidente que, en cuanto se introduce la dimensión histórica en un diccionario, la crítica de fuentes habrá de ser llevada a sus últimas consecuencias. Hay que llegar en lo posible al origen primero de los datos, sin dejarse desviar ni influir por fuentes secundarias. Las noticias vienen corriendo de mano en mano y las transmisiones sucesivas nada suelen añadir, si no es herrumbre y confusión, a la autoridad de la primera fuente (*ib.* 27).

Hertsapen honen arabera, Vulcanius-en hiztegitxoa (1597; cf. Garate 1961), osorik bi iturri ezagunetatik —Marineo Siculoren hitz zerrendatik eta Leizarragaren Testamentu

⁴ Adibide bat baino ez: Lapesak (1984) *Historia de la lengua española* liburu bikainean ez du hiztegiei buruzko inolako aipurik aurkibide orokorrean, eta gaikakoan Erdi Aroko latina-gaztelania glosarioak (yeismo goiztiarrari buruzko ohar batera bidaltzeko) eta Donemiliaga eta Silosko glosak baino ez dira bereizita agertzen. Bistan da, bestalde, zeinez bere txandan Covarrubias (416), Palencia (287), Nebrixa (290) eta *DAut*-ez (419-420) mintzo dela, baina —azkenean izan ezik, agian— hiztegiak garaian garaiko kezka eruditoen ondorio gisa aurkezten dira gehienez, ahozko hizkuntzarekin edota literaturarekin izan ditzaketen erlazioei buruz ezer ere eskaini gabe.

⁵ Osoki ez bada ere, gutxienez halako maiztasun batez hiztegiak lekukotasun gisa erabiltzen direneko beste toki jakin bat dugu: hiztegi historikoak, alegia, eta zehazkiago hitzen datazioak ezartzerakoan. Gogora dezagun hurbilen dugun adibidea, *OEH*, berez hiztegi historikoa ez izan arren. Gaia zuhurki azaldu du Osseltonek (1990), *Oxford English Dictionary (OED)*-ri dagokiola, honelako bigarren mailako iturriak normal erabiltzeko uzkuratuna —eta honek dakarren funtsik gabeko erabilera— agerian jarriaz.

Berriaren itzulpenetik— egina denez gero, *codex descriptus* hutsa da, “...y, como tal, podemos y debemos prescindir de él en absoluto” (*ibid.*).

Ikuspegi honetatik, *Erans*-aren azterketak oso bakuna izan behar zuen:⁶ bertako hitz guztiak banan-banan hiru iturri ezagunetatik batean bederen aurkitzea, ahaleginen Larramendiren lekukotasuna —beti susmagarri, batzuetan ustela— ziuurrago batez ordezkatzeko, *codex descriptus*-aren hertsapenaren arabera. Haatik, tankera honetako hur-bilketari gogor egiten dio testuak; zalantzazko kasuetan iturri ezagunen lekukotasunaren alde jokaturik ere, orotara 507 hitzen berri bakarrik eman ahal izan zuen (%64,7), hone-laxe banatuta:

Axularrengandik 287 (%36,6)

RS-tik 147 (%18,8)

Landuccirengandik 66 (%8,4)

Hautagai bat baino gehiagotik etor daitezkeenak 7 (%0,9)

Ez zuen horregatik etsi: iturri azterketa hertsia gaindituaz, jatorri ezezaguneko hitz anitzen historiari, euskalki-kokatzeari edota etimologiari buruzko xehetasun zein hipotesi jakingarriak eskaini zituen, eskura zituen datuek eman zezaketen zehaztasun osoaz. Hondarrok, asko laburbilduaz, lau zatitan bana daitezke:

RS-ren zati galdutik edo, gutxienez, bizkaierazko hitzak: 66 (%8,4)

Ekialdeko etorkia izan lezaketenak: 62 (%7,9)

Gipuzkeraren inguruko hitzak: 10 (%1,3)

Etorki zeharo ezezagunekoak: 139 (%17,7)

Dakusgunez, batetik edo bestetik asmoa lortu zuen, egiazko hondarrak ez baitira *Erans*-aren bostenera ere iristen. Mitxelenaren lana bikaina dela begien bistakoa da, behinola Meilletek aldarrikatu filologiarik zehatzenaren eta zorrotzenaren erakusgarri, euskal lexikografiaren historian ez filologiarenean parekorik ez duena. Gogoangarria da batez ere RS-ren zati galduko hitzei dagokien alderdia, *cicoza* “curiosa” (181) sarreraren iruzkin jaukala lekuko:

Se puede dar por seguro que esta voz procede de las hojas perdidas de RS. Por el femenino “curiosa”, en primer lugar, que sólo se justifica como versión de un adjetivo sin género si ha sido tomada de una obra que, como RS, trae la traducción romance al

⁶ Bakuna, baina ez erraza, eskura zituen tresna gutxi eta batzuetan eskasak kontuan harturik. RS-rako Gorostiagaren *Vocabulario del Refranero vizcaino de 1596* (Salamanca, 1953) lanaren laguntza izan zuen (Mitxelena 1961: 365), akatsak gorabehera (ik. bere kritika, 1953: 409-410). Landuccirentzat, Agudekin batera berak prestatutako argitalpena (1958). Iturririk handi eta erabilgaitzari dagokionez, berriz, oraindik argitaragabe zegoen aita Villasanteren *Axular-en Hiztegia* (1973), eta beraz, bere kabuz aritu beharra izan zuen gehienez: “...baña liburua gutxi edo gehiago ezagutzen dugularik geienok nekez arki genezake Guero-n ustegabeko itz miragarririk” zioen hasierako unean (1961: 365), eta honela, berriz, lana burutu eta urte gutxitara, Villasanteren lanaren erreseinan, hain zuzen: “...no me daba bien cuenta de lo que un estudio relativamente completo de esa lista [*Erans*] representa en tiempo y en trabajo. En particular, he pasado muchas horas en buscar, no sin la ayuda del padre Villasanté, alguna palabra en las páginas del *Gero*. No lo considero esfuerzo perdido, ya que a ello debo el haber adquirido una cierta familiaridad con una obra fundamental. Cualquiera comprenderá, sin embargo, lo irritante que puede ser el rastreo interminable de una forma sin mayor interés, copiosamente atestiguada antes y después con el mismo valor, para terminar bastante a menudo por no dar con ella en las páginas del libro” (1974: 387-388).

lado del original. Por el sentido, además, ya que el valor más difundido de *zik(h)oit*, *zikotz* es “mezquino, avaro”. (...) es revelador que Azkue asigne a *zikotz* el valor opuesto, “pulcro, aseado” (en otras palabras, “curioso”), en vizc. de Txorierrri. Se trata, pues, por su sentido, de un término vizcaíno occidental (Mitxelena 1970: 77).

Alabaina, bere lanaren beste irakurketa bat ere egin dezakegu, irakurketa kritiko eta, honegatik, baita emankor ere —halaxe espero dugu behintzat—, haren balioa inondik ere lausotu gabe, berak kontuan hartu ez zituen alderdiak agerian jarriaz. Lehenik, azpimarratu nahi nuke Mitxelenak egin zuela data hartan egin zitezkeen hurbilketetan onena, kontuan izanik irtenbide gaitzeko bi arazorekin topo topoz egin zuela: bata, euskararen historiak berezko duena; bestea orokorragoa. Berezkoa, *Eranskina* Larramendik egin izatea bera zen; Mitxelenak euskal lexikografian diren *crux*-en artean gaitzena izendatu zuen:

No faltan *cruc*es en nuestra lexicografía, pero todo es relativamente simple al lado de los problemas fundamentales que legó a la crítica el *Diccionario trilingüe* de Larramendi (Mitxelena 1970: 27).

Irtenbidea Larramendi nolabait gaineratik kentzea da, *Erans* eta *HH*-ak, nahiz liburu berean elkarrekin agertu, nahiz bata bestearen eranskina izan, elkarrekin zerikusirik ez dutela baieztatuz. Goraxeago ikusi dugu alde honetatik *Estudio sobre las fuentes...*-en (1970: 53) esana, baina 1961eko lanean bizitasun handiagoz eman zuen aditzera bere ustea:

Azkeneko zortzi orrialde orietara eldu zenean (...) etzeukan erderaren kezkarik, itzuliak baitzituen ordurako *metopa*, *oxímaco*, *sincategoremático* eta orien antzeko beste ezin konta ala aldrebeskeria. Etzeukan, bada, beste egitekorik, itz berrien asmatzeak uzten zizkion txolarte laburretan irakurri —eta bearbada entzun— zituen euskal itzen zerrenda iztegiari erastea baizik, betegarri gisa (Mitxelena 1961: 364).

Arazo orokorra, berriz, jadanik ezagutzen dugu: ea hiztegiek hizkuntz lekukotasun gisa baliorik duten ala ez. Egiantzekoa da oso, galdera hau bere buruari egin eta *Erans* bide honetatik aztertzerakoan, azken batean Larramendirengan pentsatzea, zeren eta Azkueren berriak egiaztatu, hutsuneak bete eta lerradurak zuzentzeko lanean berehala aurkitu zuen oztopo nagusia *HH* baita, hain zuzen, eta hango hitzen etorkia ezagutzeko aitortzen duen zailtasun eta are ezintasuna:

Recordemos, por más que sea de sobra conocido, que Azkue, como cuantos se han ocupado del léxico vasco, se enfrentaba sin escape con la luz y la sombra de Larramendi, gran precursor como Chaho y como éste también gran enredador. El es quien (...) lanzó la primera nube masiva de neologismos, cuyo eco se escucha en los rincones más inesperados (...) (Mitxelena 1970: 23).

Edonola ere, adibide ezin hobea dugu, hizkuntzalaritza historikoak egin ohi duen “testua vs. hiztegia” bereizketa zorrotzak sortzen duen arazo garrantzizkoa ulertzeko. Ezar dezagun lehenik, Mitxelenak *Erans*-era inguratzean edo *HH*-az hausnarketa egitean izan zuen kezka ia bakarra, kezka nagusia inolaz ere, hizkuntzaren historia izan zela: haietaz den bezainbatean hitzak bakarrik interesatzen zitzaizkion, eta hitzetatik euskararen historiaz atera daitekeen informazioa. Ikusmolde utilitarista honek, hiztegiak ez berezko xedetzat, halabeharrezko bitartekarizat baizik jotzeak, Larramendiren hiztegi osoa ezagutzeko aski argudio ematen zizkion, nik uste, barruan zer zegokeen suma zezakeen Mitxelena bezalako

ikertzaile sen handikoari, XVIII. mendeko (soilik Hegoaldeko?) euskaratik gorde ahal izan dugun lekukotasunik handiena baita, alde handiaz: aski bermez egindako ikerketa batek euskararen historiarako ezinutzizkoak izango lirartekeen bost datu jakingarri ekar ditzakeela begi-bistakoa da.

Mitxelena bi sentipen kontrajarriren artean murgiltzen da, bada: Euskararen historia-ren ezagutzan ahalik eta oinarriarik sendoenen gainean aurreratu nahi zuenez gero, aldez ulergarria da Azkuek bezalaxe⁷ *HH*-ko hitz asmatuak hasiera batean baztertu nahi izatea:

No es que crea que la crítica de éste [Azkue] haya sido justa en todos los puntos, antes bien pienso que, como tendremos ocasión de ver pormenorizadamente en lo que sigue, a menudo ha pecado o de excesiva o de insuficiente, pero su intención [*HH*-ra jo gabe moldatzea] y su posición, en principio, difícilmente podrán ser discutidas (Mitxelena 1970: 23).

Alabaina, honexegatik beragatik, berez bezala dator Azkueri egiten dion kritikaxoa, “gogorregi artu du” hura, eta ondoko “naiz eta beti komeni den Larramendik zer dion gogoan edukitzea” zehaztapena, bai baitaki, jakin ere, besterik egon daitekeela:

...para escribir el *Diccionario* tuvo Larramendi que recoger muchas noticias de labios del pueblo y de las obras impresas que buscó con afán, dándonos un primer esbozo del pasado de la literatura vasca (Mitxelena 1960: 98).

Literaturaren historian dioenak baino, euskararen historiarako zutabe den *Sobre el pasado...* bezalako lan batean esanak argiago utzi behar du iritzi horretan zegoela:

Consisten éstos [Larramendiren eragozpenak] en el laberinto inextricable en que sumió en tantas cuestiones a la lexicografía vasca posterior por su genio enredador y por su poco cuidado en distinguir los datos recogidos de oído o en lecturas —que son más abundantes de lo que se suele decir— de los productos de su imaginación, que encontraron aceptación en más autores de lo que se cree (Mitxelena 1964a: 25).

Eta hitzek baino eginek areago. Izan ere, *HH*-ko lekukotasunak han-hemen kausi daitzek bere lanetan, oso gertakari bakana bada ere: adibidez, *Erans*-aren azterketan bertan *aldi* eta *garagarri* *HH*-ko lekukotasunekin iruzkintzen ditu (Mitxelena 1970: 385 eta 349. zb.) eta, oraindik garrantzizkoago, *Fonética Histórica Vasca*-n bertako *ardore* (gaur *adore*) da kontsonante urkari inplisiboen disimilaziozko galeraren lehen adibidea (1977: 339). Baina alde honetatik eman zuen seinalerik handiena, *HH* *OEH*-aren iturrien artean sartzea bera izan zen.⁸ Ezbairik gabe, *HH*-ko hitz guztiak bitan banatuak izan nahi zituzkeen,

⁷ Honelaxe dio *DVEF*-aren hitzaurrean (1905: xiii): “Con grandísimo sentimiento he tenido que dejar á un lado el Diccionario trilingüe del gran vascófilo Larramendi, porque viendo que había un sinnúmero de voces debidas á su fecunda pluma, no sabía cuáles eran las populares y cuáles las elaboradas”.

⁸ Sarasolak honelaxe azaldu bazuen ere (*OEH* II, 1989: xvi): “Las invenciones de Larramendi, por ejemplo, han tenido curso, generoso o estrictamente restringido, en buen número de autores, incluidos bersolaris y escritores de Ultrapuertos, desde la segunda mitad del siglo XVIII hasta bien entrado nuestro siglo. Un lector de Iztueta, o de escritores menos importantes, tiene derecho a esperar que palabras que encuentra en su texto y no le son inteligibles aparezcan explicadas en un diccionario vasco general”. Mitxelenari orain artean irakurri dizkiogun hitzen aldean labor geratzen da, guk uste. Hitz berrietara mugatuaz *HH*-aren erabilera zeharo tribialtzen du eta, bidenabar, aipuaren aitzin-gibetan ikus daitekeen bezala, euskararen historian oso bestelako esangura daukaten zenbait hitzberrigilaren (guztiz Arana-Goiriren) pare-parean jartzen, Mitxelena (1984) eta Lakarra (1985)-tik atzera eginez.

benetakoak eta asmatuak, lehenak eskura, hiztegi berrian —eta ikerketa berrietan, jakina— eskubide osoz sarrarazteko, eta bigarrenak, uxatu ez bada ere, nolabait markatuta utzi ahal izateko. Halere, *HH*-ko hitzen etorkia ezagutzea lan zaila, agian ezinezkoa dela etsita zegoen:

...ezta erraz jakiten euskal-itz direlako orietan zer den entzuna edo irakurria eta zer den aldatua edo burutik burura asmatua (Mitzelena 1961: 364).

Koxka honetan legoke, alegia, hiztegi batean ezkutatuta datzan informazio balioetsua berreskuratzeko bideren bat aurkitzean. Eta Mitxelena, halakoetan ohi zuen moduan, bere kabuz erantzuna aurkitzea erabaki zuen: *codex descriptus*-aren hertsapena ezartzea, hain zuzen. Haatik, erantzun honek azken buruan ukatu egiten du hiztegien lekukotasun gisako balioa, eta ikertzailearen antzean eta erudizioaren gain uzten du hiztegioko lekukotasunak banan-banan berrestea, aurki ditzakeen froga ahalik eta sendoenen bitartez. Eta honetan datza Mitxelenaren lanari egin dakioken lehen kritika: filologia zorrotzenaren arabera egindakoa izan arren, filologiaren objektua —testua bera, alegia— saihestuaz edo saihestu nahiz egindakoa izatea. Kontraesan honek eragin nabaria du, batzuetan txarra, *Erans*-aren ikerketan.

Gogora dezagun *Erans*-eko datuak kritikoki balioztatu nahi zituela, aurrerantzean erabiliak izan zitezten bakoitzari dagokion sinesgarritasunaren arabera (1970: 53) edo, berebat dena, kosta ahala kosta *Erans descriptus* bihurtu nahi zuela, bertako lekukotasuna ziurrago batez ordezkatuaz. Nahi honetatik datoz zuzenean bere lanaren hiru ezaugarri, hemen badaezpadakotzat joko ditugunak: 1) zehaztasunik ez iturriaren edo iturriko agerlekuaren aldetik; 2) nolana hiko dokumentazioa, iturri-bilaketa zehatzaz gaindikoa, inoiz haren ordezeko ere bilakatzen dena; eta 3) lekukotasun zenbaiten funtsik gabeko gutxiespena. Ikus ditzagun banan-banan.

Inoiz edo behin *Erans*-eko hitz edo esapidea jaso izan den iturriko pasarte zehatza aurkitzen saiatzen da, baina hau Larramendiren lekukotasunak forma zein esanahiaren aldetik zailtasunen bat duenean bakarrik gertatu ohi da, *ecaira*-n bezala:

ecaira (443) “negocio”.

Ax. 202: (...). Erróneo, ya que del partitivo *ekhairic* se infiere un tema *ekhai*, y no *ecaira*, puesto que *r* forma parte del sufijo *-rik*.

Eta halakoetan ere batzuetan ozta-ozta; adibidean ez du pasarte erabakigarria osorik kopiatzen, irakurleari *forogu* “menos mal” nolatan dagokion jakiteko modurik gabe utziaz:

forogu (238) “enojoso”. Cf. Ax. 618s.: (...) *ethorrico çara ceure ordu gaitza, forogura, penaren esperientiaz fragatcera, eta caltearen pairatcera* “...si vero, quod absit, minas contempseris, venias ad experientiam”. La traducción de Larramendi corresponde menos mal a Ax. 44: *Haur da alferqueriatic... heldu den irabacia, probecia, errumesqueria*.

Gainerantzean, izan daite(z)keen iturri(ar)en pasarteren bat (edo anitz) aipatzea aski izaten du; honelakoa da, adibidez, *amoranteac* “enamorados” (230) hitzaz egiten duen iruzkina:

...significa “amante”, por ejemplo en Ax. 349: *Sarthucen Absalon mundu guztiac cecusala bere aitaren amorantètara edo emaztètara*, trad. de “Ingressus est Absalom ad concubinas patris sui, coram universo Israel”. También Land.: “Mançeba o amiga, *amorantea*, *apaezandrea*”.

Berbera gertatzen da aldizka, Larramendik ematen duen forma edo esanahia, Mitxelena aipatzen dituen pasartean artean batek bakarrik eragin zezakeenean eta, beraz, gainerakoek azalpenari ezertxo ere eransten ez diotenean; formaren aldetik adibide ona dugu *men menean-en* iruzkina, eta *trancarta*-rena forma zein batez ere esanahiaren aldetik:

men menean (683) “ultimo, en lo ultimo” Ax. 218: *Orai bada orai, men menean iarri gabe, sucarrac nabasi gabe, eta eritasuna iaundu gabe, eguintçatçu*; también por ejemplo, en la pág. 137 [= *men menera gaitecinean*].

trancarta (269) “falsia”. RS 49: *Trancart eguiten deustac / ta vlerretan deustat*, “Engaños me haces / y te entiendo”. Con la misma trad., RS 272, abajo, 319, y, escrito *trançart*, “engaño”, en el 437 (abajo, 563).⁹

Osterantzean, eskaintzen duen dokumentazioa maiz inor harri eta zur uzteko modukoa da, batez ere delako hitz baterako iturririk ez aurkitutakoan,¹⁰ baina baita —eta hau oso adierazgarria da— honela ez denean ere: adibidez, *billacatu* (1970: 63, 66. zb.) Axularrengan aise kausitu arren, Pouvreau, Haranburu eta Belapeire ere aipatzen ditu, etimologi proposamen bat egiteaz gainera; beste horrenbeste gertatzen da *burueman*-ekin (*ib.* 73, 139. zb.), non *buru egin* (Axular), *kobru emon* (Azkue eta f. Bartolome) eta *buru emon* (Añilbarro eta Azkue) ere iruzkin modura dakartzan; RS-tik hartutako *jarrugui* (*ib.* 84, 235. zb.) “Arrasateko erreketak”-ren pasarte zail bat azaltzeko profitatzen du. Nabaria da, honelako eta bestelako kasu ugarien arabera, bere kezka bakarra hitza ahalik eta hobeki, aberaski eta osoenik dokumentatzea zela. Hortaz, eta hau are adierazgarriago da, *edozein* testu lekukotasunek *Erans*-eko berria berdin-berdin *descriptus* bilakatzeko aukera ematen dio, nahiz iturritzat proposatutakoetatik izan ez, eta nahiz eta hartakotzat hartzeko inolako asmorik izan ez; hauxe da, esaterako, Leizarragarekin gertatzen dena *hauzu* (372) dela eta:

El tercer sinónimo, *hauzu*, no lo hallo en Axular, aunque está en Leizarraga como trad. de “licet, éxesti”.

Berez, lekukotasun lexikografikoak baieztapen hartatik kanpo geratu beharko lirateke, baina hamaika salbuespen argi egiten ditu Pouvreau zein Otxandioko eskuizkribuarekin; haren iritzian bestelakoak izaki, nonbait.¹¹ Zabalaren hitz bildumak *Erans*-ekoa zuzentzeko ere aukera ematen dio behin baino gehiagotan, nahiz beti zuzen ez dabilen, geroago ikusiko dugunez; haren erruz, hankamotz irten ziren *becarria* eta *curea* hitzen iruzkinak, esaterako:¹²

becarria (357) “lagaña”. Cf. Land.: “pausada de candela, *vecarra*”. La traducción, sin embargo, no conviene exactamente. En todo caso, tiene razón Ms. 319 [= *msOtx*] cuando corrige: “*becarria, becarra, lagaña*”.

⁹ Berez, ematen duen baino iruzkin zehatzagoa da, “con la misma traducción” horrek *Erans*-ean bezala “falsia” itzulita dagoela esan nahi baitu. Halere, adierazpidearen aldetik erabat anbigua da: irakurleak errazago uler dezake RS 49ko “engaño” itzulpenari dagokiola. Zehatza izan nahi izatera, RS 272 bera koptatu behar zukeen lehen lekuan.

¹⁰ Ik., adibidez, *bordoincatu* (1970: 95. zb.), *irayo* (*ib.* 110. zb.), *seldorra* (*ib.* 121. zb.) edo *coitiguia* (*ib.* 131. zb.).

¹¹ Lehenari dagokiona ezaguna da: ik. Lakarra 1995, Urgell 1997.

¹² Oso bestelako azalpena ematen zaie hemen: ik. dagozkien sarrerak bukaerako eranskinean.

curea (335) “inclinación”. Ms. 319 corrige: “*curea, gurea*”. Su autor piensa, por lo tanto, que se trata de una variante del conocido *gura* que, como palabra autónoma, aparece...

Joera oraindik nabariagoa da beste lekukotasunik ez ezik, haien jatorriaz edo izaeraz ezein aztarnarik ediren ez duen hitzetan; hona bere aitopren orokorra, ezin adierazgarriagoa:

...pero queda todavía un residuo considerable, procedente, según Larramendi, de la lengua hablada o de otros libros. Pero esto puede deberse en parte a la falta de acierto de mi investigación y otros podrán corregir su deficiencia (Mítxelena 1970: 52; etzana gurea da).

Arbola fruituetatik, esaerak dioenez, eta *OEH*-aren lehen liburukian halakoek jasaten duten iruzkina bide dugu erakusgarririk onena; beste inongo hapaxak ez bezala, *Erans*-ekoak beti ere era batera edo bestera gutxietsita ageri dira, berezko susmagarritasun horretaz beste arrazoirik gabe:¹³

akomendagarriak. Según Lar *Sup* (...) ‘pañales’. v. *FDA* [= Mítxelena 1970] 111.

alazaguiña (Lar *Sup*). Comezón. v. *FDA* 74. Procedencia?

amameru (...). *Etim*. De procedencia ignorada. No se puede excluir que se trate de errata en Lar *Sup*. Faltan testimonios independientes del de éste.

Mítxelena huts egin zioten, bestalde, iturri zenbaiten esanahi eta erabileraz eta, oro har, Larramendiren *Eranskin*-eko lanaz egin zituen lan-hipotesietako batzuek. Lehenik, Harriet ez atzema ulergarri bezain barkaezina da. Alde batetik, Larramendik *HH*-aren hitzaurrean (1745: xxxv) hartaz egiten duen aipua gehienera jota hiztegiko erabilpena iradokitzen du; gehienera jota diot, ez baitago oraintsu arte hartaz jabetu denik, antza denez (cf. orain Lakarra 1994a). Baina bestetik, bibliografian aipatu (1970: 12) eta deuse-tako ere ez erabiltzea, eta *OEH*-an erabiltzen hasitakoan, datuak begi aurrean izan arren, kontuan ez jaustea, filologorik onenak ere makalaldiak izan ditzakeelako seinale. *OEH*-ko *aliaka* sarrera, Lakarrak (1994a: 50, 108. oh.) zuzen baino zuzenago salatu bezala, horren lekukotasun mingotsa da, eta merezi du berriro aipatzea, guztion eskarmentu:

aliaka (Lar *Sup* → H → A), *aliaga* (S ap. A), *aliakua* [sic!] (Ht *VocGr* <aliaqua> → H; Dv). ♦ “Passetemps” Ht *VocGr*. “Pasatiempo” Lar *Sup*. “*Aliaku*, passe-temps” Dv. ■ Ht y Lar *Sup* son prácticamente contemporáneos.¹⁴

Bigarrenik, nahiz testua ulertu eta ikertzeko ezinbestekoa izan ez, harrigarria da, guxtienez, Larramendik Axular iturri gisa erruz erabiltzeak dituen ondorioak ez ateratzea, Etxegaraik borobil jaulki (1901), Ibarrek berretsi (1935) eta Urquijok (1907) bakarrik —aldez baino ez bada ere— zertxobait eztabaidatu zuten tradiziozko ustea kontuan izanik: alegia, Hegoalde eta Iparraldeko literaturak betiere zein bere aldetik ibili omen direla (Urgell 1991). Errua, inolaz ere, *Erans*-aren ustezko izaera anekdotikoari (“...itz

¹³ Ohitura gorde da ondoko ale batzuetan: cf. “*ebaea* (det.). ‘Gusto’ Lar *Sup* (se trata de un hapax de procedencia ignorada)”, baina une batetik aurrera desagertu da: ez dut antzekorik aurkitzen *gurrandu*, *izorundu*, *magita* eta *nortu*-n, behinik behin.

¹⁴ <aliakua> irakurketak aditzera ematen du, Azkuek legetxe Duvoisin bezalako iturri ustez fidagarriagoei lehentasuna ematen zitzaizela lehen iturrien gainetik, *codex descriptus*-aren hertsapenaren kontra bazen ere.

berrien asmatzeak uzten zizkion txolarte laburretan irakurri —eta bearbada entzun— zituen euskal itzen zerrenda...” egotzi behar zaio kasu honetan.

Hirugarrenik, Mitxelena etsita zegoen Larramendik Landucci nekez bai nekez erabili zuela, azken orduan damututa, nonbait:¹⁵

Y la razón de que [Larramendi] no reconozca su deuda [Landuccirekikoa] son según toda evidencia las palabras poco amables con que lo juzgó en el prólogo del *Diccionario trilingüe* (40): (...).

Pero, aunque todo esto fuera la pura verdad, también es cierto que ese vocabulario, muestra única de una variedad vasca perdida sin otro testimonio, contiene un número bastante elevado de voces, arcaísmos patrimoniales o préstamos, que no se documentan en otra parte. Larramendi no pudo, pues, resistirse, e hizo bien, a admitirlòs en el *Suplemento* y se contentó con callar la procedencia (Mitxelena 1970: 52).

Honek eragin du, nabarmenki, berak ere behar baino gutxiagotan bertara jotzea, *Erans* eta *HH*, biak gaztelania-euskara hiztegiak izanik eta berak inork baino hobeto Landucci eza-guturrik, bestela ez baitago ulertzerik nolatan iturria atzeman gabe geratu zen hitz taldeño batean. Itzurbiderik errazena, hitza mendebaleko beste iturrian, *Refranes y Sentencias*-en, aurkitu izana da, adierak adiera eta formak forma: *sastu* “estercolar” (257) sarrerak ez du iruzkinik ere merezi, *RS*-ko *sastu*-gatik, ezta *triscac* “castañuelas” (126)-k ere, *RS*-ko *trisca* “baile” edo “danza”-gatik. Berdin gerta daiteke, dena dela, *ertzea* “parto” (497) bezalako hitz batekin, haren formak eta hartaz zeukan dokumentazioak zuzenean Iparraldera eraman zutelako, besterik gabe: “El primero [*ertzea*] está ya en Leizarraga”.

Halere, testuaren ulerpena gehien eragin zuten aurreiritziak, aurrerago frogatzen saiatuko garen bezala, Larramendiri dagozkionak dira. Haietako batzuk, zeharka baino ez bada, jadanik aipatu ditugu, baina orain batez ere haien aurrean Mitxelenak hautatu zuen irtenbidea interesatzen zaigu: *Erans* Larramendi arriskugabeko baten, *HH* egin zue-naz oso bestelako baten emaitza bailitzan, kopiatzaile huts bilakatu eta azterketatik ia erabat desagertaraztea.

Hiztegiarearen desagertzea bereziki nabarmen eta onartezina da euskaldun denaz bezainbatean. Ikus dezagun Larramendik bizitza guztian zehar *ama* bera baino gehiago erabili behar izan zukeen hitz batez, *bezala*-z, Mitxelenak egin zuen iruzkin hotza: “El tercero [*bezala*] es tan frecuente en Ax., etc. (pero falta en *RS*), que huelga aducir ejemplos” (1970: 74).

Larramendi “bazter-nahasle” eta kopiatzailearen arteko tirabirak, hemen bigarrenaren alde Mitxelenak ebatzia, beste bi ondorio garrantzizko ditu. Alde batetik, behin *Erans*-eko hitzak, *HH*-koak ez bezala, berez denak “zaharrak” direla ezarrita, nekez onar zezakeen berri-rik ere egon litekeela. Egia da gerora hainbat iruzkin bere zuhurtasunaren erakusgarri bihurtu direla, *asquicuntza* eta *asquitsua* edo *haizugoa* eta *cilleguigoa* bezalako Harrieten hitzak direla eta:

asquicuntza (616) “suficiencia” eta *asquitsua* (617) “suficiente”. “¿De alguna fuente que no acierto a identificar o forjados por el mismo Larramendi?”

haizugoa, *cilleguigoa* (510) “permission”. “No hallo documentación más temprana de estos derivados (Pouv. trae *cilheguitasuna*), pero sería aventurado suponer que son creación de Larramendi”.

¹⁵ Xehetasun gehiagotarako eta uste honen eztaibada baterako, ik. § 0.4.4. eta 4.3.

Eta are gehiago *-cuntza* atzizkidunez egin zuena, emankortasuna Harrieten hiztegia bada ere (Lakarra 1991: 242):

No acierto a documentar esta voz [*guertacuntza* “caso, sucesso” (125)] que, como todos los derivados en *-kuntza* de este Supl., despierta la sospecha de ser una creación, perfectamente regular por otra parte, de Larramendi. En efecto, de todos ellos sólo he logrado probar la antigüedad de *azarcunza* (arriba, 78), que bien pudo ser el modelo de todos los demás.

Baina egia da, halaber, *Erans*-eko hitz batek berria izateko itxura baldin badu, hura *denquia* “sustancia, fundamento” (626) dela, eta esan gabe utzi zuen: “Faltan otros testimonios. ¿De *den* “que es”, más el suf. *-ki?*”. Bestetik, *Erans*-eko lekukotasuna forma, esanahi edo gramatika kategoriaren aldetik iturrikoarekin bat ez datorrenean, Mitxelenaren irtenbidea hemen ere isilean igarotzea da, normala bailitzan (*cusumatsua*, *induscatu*), edo bere ikerketaren zehaztasuna zalantzan jartzea (*sentona*), edo agian kopiatzailearen beraren zehaztasuna (*urtsatu*):

- cusumatsua* (71) “asqueroso”. Land. “asco auer de algo, *cusuma euqui cerbayten*”, “ascoroso, *cusumosoá*”.
- induscatu* (325) “hozar”. RS 379: *Hurdeoc il azquero / bareoc yndusca*, “Después de muertos los puercos / hoçan los limacos”.
- sentona* (190) “decrepito”. Los dos derivados [*sentontasuna*, *sentontu*] en Ax. p. 63 (...). El tercero [*sentontu*] en la pág. 186: (...). No he hallado el adjetivo, tal vez por descuido, en Ax., pero está, por ejemplo, en Harizmendi (...).
- urtsatu* (25) “aguar”. Parece tratarse de *urtzutu*, “tremper dans l'eau” en Pouv., que ocurre en Ax. 406.

Bukatzeko, *Erans*-aren ikerketa egiteko Mitxelenak ezarri zuen oinarri teorikoak badu ondorio orokorragorik, azterketari zuzenean ez dagokion, baina aztergilearen asmoari bazegokiokkeen alderdi batean, baldin eta, lehenago aldeztu dugun bezala, *HH*-aren azterketa gaitzari inoiz ekiteko probalekua baldin bada, aurreko literaturaren eta ahozko iturri modernoaren erabilerarekin hitzen etorkia garbitzeko saioa den heinean. Meilleten maisutzepean, bazekien egingabe aurkitzen zituen filologi lanak egiten, lexikografiatik atera gabe Landucci eta *Erans*-aren azterketek ederki erakusten dutenez. *Erans*-ean hitz ia guztiak entzunak edo irakurriak, ez asmatuak, direlako ziurtasuna aurkitu uste zuen, eta honek kritika filologikoa saiatzeko aukera paregabea eskaini zion, batez ere haren iturri gehienak ezagunak direla kontuan harturik.

Erans-ean erudizio erakusketa atsegina dena, zoramen bilaka daiteke *HH*-an, zeren eta bai baitzekien bere 828 orrialde handien edukiaren zati handi bat —gehiena?— ez dela *descriptus* izango, hamaika ustekabeko kontrolagaitzen ondorio baizik: hitz asmatuak, gaizki ulertu edo kopiatuak, han-hemen entzunak, hor nonbait irakurriak... Finean, Larramendirekiko mesfidantzak gogogabetu bide zuen *HH*-ari seriotan heltzeko: “su genio enredador...”, “su poco cuidado en distinguir los datos...”. Azken aldera ere ez zen alde honetatik gehiegi aldatu; gogora “nork esan, izan ere, arima herratuen psikoanalistararen batek izan ezik, nondik atereak diren *megopea* edo *txaberama?*” hura (Mitxelena 1984: 17). Uzurtasun honekin begiratuta, inolaz ere, *HH* “labirinto askaezina” bilakatzeko da Mitxelenak hartaz eraiki zuen irudian, *descriptus* ez den neurrian hitz zalantzazkoiz betea. Beraz, gabe pasa beharko, haren azterketak ziur aski emaitza interesgarriak baino arazo pila errazago ekarriko baitigu.

Haatik, are larriagoa da mesfidantza baino, *Erans* aztertu ondoren zio teorikorik gabe gelditua, zeren eta *codex descriptus*-aren hertsapenak gurgil zoro batean sartzen baitu, sartu ere, ikertzailea: hiztegiak berez iturri zalantzazko eta susmagarri izanik, kritikoki ikertzea da beren baliotasuna neurtzeko bide bakarra, iturri zuzen zein askeetan beren lekukotasunak banan-banan bermatuaz. Beraz, kritikoki ezin baliozta daitekeen guztia susmagarri da, nahiz —nabarmena da alderdi hau ez zitzaiola Mitxelenari itzurtzen— bermatu gabeko informazioan dauden, inondik inora, daturik balioetsuenak, hitz asma-tuekin batera nahaste, hala *Erans*-ean nola *HH*-an: XVIII. mendeko hapax edo erdi-hapaxak, Larramendik herriaren ahotik zuzenean jasoak edo gaur ezezagun ditugun iturri idatzietan (Etxeberri Sarakoaren hiztegia, Argaignaratsen *Avisu...*) idoroak.

0.1.2. *Lakarraren ikuspegi berria*

Urte asko igaro ziren *Erans*-eko gauzak bere hartan utzirik, Lakarrak saila berrieki zuen arte, laugarren iturri bat identifikatu eta ezagutzera emanez, eta ez nolana hikoia, Landucciri hirugarren lekua askorekin kentzen diona baizik: Martin Harrieten gramatikako hiztegiak (1741). Aurkikuntzaren ondoren (Lakarra & Urgell 1988), Lakarrak (1991, 1993, 1994a, 1996a) sarritan ekin dio *Erans*-aren gaiari, eta honi esker iturri-azterketa honelaxe geratu da bere kalkuluen arabera (1991: 252):¹⁶

Axularri 243 hitz (%31,13)
 RS-ri 161 hitz (%20,74)
 Harrieti 129 hitz (%16,62)
 Landucciri 67 hitz (%8,76)
 Hautagai bat baino gehiagori 9 (%1,15)
 RS galdutik 47 hitz (%6,05)
 Etoriki zeharo ezezaguneko 118 hitz (%15,20)

Oro har, Mitxelenak azaldu gabe utzi zuen hondakinaren erditsua murriztu du (1991: 223), eta bere orrazketaren ondoriorik nabarmenena, Harrieten agerpenaz gain, jakina, Axularren jaitziera da.¹⁷ Alabaina, ez dut uste zenbakiak direnik, ez eta hitz zenbaiten iturria hobeto zehaztu izana, axola gutxiko kontuak ez izan arren, Lakarraren lanean azpimarratu beharrekoena, bere jarrera teorikoa eta jokabide metodologikoa baizik; usteak uste, Lakarrak berak puntuotan jartzen du arretarik handiena: “Aurreko lan batzuetan bezala (...), honetan ere helburu metodologikoak izan ditugu, testukritikaren metodologiazkoak, hain zuzen” (1996a: 50). Honegatik, bada, Euskal Filologiaren hutsune edo arazo zenbaiti dagozkien lorpen zehatzez ez ezik, hiztegiak filologikoki aztertzeko metodoetan Lakarrak egindako lorpen orokorrez ere hitz egin behar dugu.

Lanaren abiapuntuan Mitxelenaren bi erronka berak daude, hogeni urteko epean aldatuak aldaturik. Alde batetik, Larramendirenganako hurbillketen ikuspegia arestian hainbeste eta hain sakonki aldatu izanagatik, azterketaren alorrean asko —ia dena— egiteko dugu (Lakarra 1991: 218-219). Oraindik ere salbuespen bakarra Mitxelenak *Erans*-i buruz egindako lanak (1961, 1970) dira:

¹⁶ Hitz kopuru orokorretan ezberdintasunen bat dugu (ik. 33. oh.); halaz ere, aldeak aski adierazgarriak dira berez, hitzen baten gorabeherarekin.

¹⁷ RS-ren itxurazko igoeraz, ik. 34. oh.

Mitxelenak aurkezten duen Larramendiren hiztegiaren eranskinaren iturrien azterketak ez du kiderik bere bikaintasunean euskal lexikografian, ikergaiak ere ez bide duen bezala euskal hitz altxorren historian (Lakarra 1991: 219).

Bestetik, erronka orokorrago bat begietaritzen zaio, hiztegiek aurkezten dituzten arazo berezietarako testukritikak erantzunik ez duela ohartzen denean (1991: 218, 2. oh.). Testu arteko erlazioak frogatzeko erabiltzen diren irizpide klasikoak aski eta sobera dira hiztegi baten iturriak identifikatuztat emateko, baina ez dira inolaz ere aski lekukotasunetako bakoitza zehatz-mehatz zein iturritatik datorren zehazteko, eta honek bulkatzen du irizpide berriak bere kabuz aurkitzera. Jakin, badaki honelako xehetasunak lexikografoen interesez gaindikoak direla, Mitxelenaren helburuez gaindikoak ere diren bezalaxe. Haatik, hala jokatuaz Filologia “ikersail autonomotzat edota berariazko intereskotzat” aldarrikatu nahi du (1996a: 50). Bi erronkek batera lehen ondorio garrantzizko bat dakarte: hiztegi-gileak garrantzi berezia hartzen du. Gogora dezagun Mitxelenak ia-ia ostendu zuela bere azterketan; Lakarrak, ordea, gero eta arta gehiago jarri du Larramendiren jokabide lexikografikoan.

Bigarren ondorioa, orokorragoa berebat, metodologikoa da. Aipatutako lanetan zehar argi eta garbi antzematen da irizpide batzuk proposatu eta testuari ezartzeak galdera berriak sortzen dizkiola, testuari zein metodoari buruzko galderak. Eta erantzunek, edo bildumaren helmenetik kanpora dauden inferentziak egitera daramate, edota irizpide berriak —eskuarki indartsu eta orokorragoak— lortzera. Merezi du, nik uste, bilakaera labur berreraiki dezagun, nahiz honetarako egileak testukritikaren testukritika egitera behartzen gaituen.

Testuari egiten dion lehen hurbilketa (Lakarra 1991: 223-225) klasikoa da, nahiz Mitxelenarena baino anitzez esplazituagoa metodologiaren aldetik, zeren eta kontua Harrieten iturritasuna frogatzea bada, testukritikaren ohiko frogak (huts bateratzaileak, *lectio difficilior*-ak) aski baitira:

Edozein testu bikoteren arteko lotura erakusteko, eta badirudi hiztegiek ere ez dutela honetatik ihes egiten, froga formalik sendoenak, huts bateratzaileetarik (*errores coniunctiui*) etorri ohi dira. *Erans* eta Harrieten artean badira honelako testu aski labur baterako nahikoa den adina (Lakarra 1991: 223).¹⁸

Ikus dezagun adibide bat, *alayo*a hitzak eskaintzen duena:

600. Semejante, *alayo*a. Mitxelenak zail ikusten du (*h*)*alako*-ren ustelketa izatea. (...) Haatik, hutsa da, eta (*post factum*, gutxienez) ez da nekez ulertzen ustelketa honako gatearen bitartez: *c* > *e* > *i* eta —letraldaketaz— *y*, cf. 481. sarreran *aiena* > *ayena* (Lakarra 1991: 224).

Honezkero, *irakurketa zailagoek* (*lectio difficilior*) —hots, alderdiren batetik zailago edo bitxiago diren irakurketak, kopiatzaileak testua den baino arruntago bilakatzeko izan ohi duen joeraren kontrakoak (ik., esaterako, Avalue 1978: 117)— *Erans*-ak Harrietengandik daukan zorraren ezagutzan aurrera egiteko balio digute. Honako hau da Lakarrak *ezceria* hitzaz egiten duen iruzkina:

423. Miseria, *ezceria*. “Zalantzarik gabe *lacteria* da (...)” dio Mitxelenak. Alabaina, badirudi ez dela hutsa —nahiz ez dudan iparraldeko beste idazle zaharrengan eriden— eta aldaera hau ere izan dela lurralde eta garai ongi zehaztu gabean Harrieten lekukotasunak

¹⁸ Lakarraren laburdurak zabaldu edo egokitu ditut, hemen erabiltzen dugun sistemaren arabera.

erakusten digunez: “misere, *ezceria, escasia, laceria*”; ohar bedi, aldaera arraroago honez landa Mitxelenak espero zuen berba ere ezagutzen zuela Harrietek eta harena litzatekeela edozein kasutan ustelteta; <la-> ➔ <ez->, bidenabar, ezinezkoa ez bada ere, ez da errazenetarik (Lakarra 1991: 224-225).

Bigarren urratsa berritzaileagoa da inondik ere, “hiztegien arteko iturri erlazioak ikerzteko zenbait irizpide” proposatzen baititu: “...komeni litzaiguke, zalantzarik gabe, *Erans*aren eta, oro har, hiztegi guztien iturri-azterketa forma sistematikoago batez bideratzea” (*ib.* 229). Une honetan proposatzen dituenak honako hauek dira:¹⁹ 1) grafia eta hizkuntza; 2) sarrera konplexuak; eta 3) atzizki emankorrak.

Lehena irizpide tradiziozkoa da, eta huts bateratzaileena edo irakurketa zailagoena bezain sendoa; ohiko testukritikan *usus scribendi* delakoaren barruan sar daiteke, hots, garai bakoitzak, literatur eskola bakoitzak eta are idazle bakoitzak hizkuntza eta estiloaren aldetik dauzkan berezitasunetan oinarritzen den hartan (ik. Avalue 1978: 118-119). Hasieran Lakarrak era mugatuan ezartzen du: Harrietek ondo baino hobeto azaltzen ditu *Erans*-ean ageri diren euskalki edo grafi forma berezietako batzuk. Adibide on bana dugu *zagutxuntza* eta *erdixuoa* hitzetan:

401. Marca, señal, *zagutxunza*.

“Iturria?” itauntzen du Mitxelenak, harrigarritzat joaz (errata ez bada, jakina) batez ere GN-tzat eman ohi den *ezagutu*-ren eratorri honen *e*-hasierakoaren falta.

Batez ere euskalki horretakoa izan arren, Azkuek lapurteratza ere badakarrenez gero, ez da harritzeko iparraldeko nafarreran, hots BN-n erideten badugu iturria: Ht “*marque, siñalea, çagutxunça*”, nahiz eta “*reconnoître, etçagutcea*” eta “*reconnaissance, eçagutça*” izan *e*-gordeaz (Lakarra 1991: 231).

407. Mediano, mediocre, *erdixuoa*.

Ohar bedi, Harrietengandik jasotako gainerakoetan egindakoaren kontra, Larramendik ez duela orijinalako txistukari salatzailea ere aldatu: cf. 247 *jatsa*, 507 *gogoetatsua*, 611 *pompatsua* eta 616 *asquitsua*. Bestalde nekez har zezakeen Larramendik hitz hau Axularrengandik, egile honek ez baitu grafia hori erabiltzen (*ibid.*)²⁰

Gero zorroztu egin zuen (Lakarra 1993: 244-247 = 1994a: 52-53), Harrieten “*usus*” delakoa ez eze, Larramendirena ere —honena batez ere— kontuan hartuaz. Lehenengoari dagokionez, *zagutxuntza*-k bezalaxe iturri nafarra edo ekialdekoa eskatzen zuten hitzak bereizten ditu, mailegu biarnesak barne (cf. *biaorea* (657) “tumulto”).

Larramendiri dagokionez, letraldaketa sistematiko batzuez ohartzten da (<(t)c> : <(t)z> eta <(t)x> : <ts>), baita <h>arekiko jokabide aldakorraz ere: hiztegiak noizbehinka ezabatu du, gehienetan gorde arren, baina ez du behin ere bere kasa gehitu. Honegatik, <h> egoteak berak iturria salatzen duela ondoriozta dezakegu. Bide beretik, ohartzten da Larramendik ia beti partizipio bihurtu zituela Harrietek aditzenaren bitartez jasotako aditzak, eta beste hainbeste egin zuela era jokatu gabe ezberdinetan aurkitu zituen testu-iturrietako aditzekin ere.

¹⁹ Hirurak jadanik lehen lanean ezarri zituen (Lakarra 1991: 230-243), baina bigarrean (1993: 244-254) zehaztuta daude; bigarren bertsio hau bera aurki dezake irakurleak hirugarren lanean (1994a: 52-56).

²⁰ Adibidea txarra da, Larramendik egiantan <erdisuoa> aldatuta baitakar; dena dela, irizpidea ezin interesgarriagoa da, “xehetasun” hori gorabehera. Esan behar da geroago hutsa zuzendu zuela (1993: 211-212).

Bigarren irizpideak *Erans*-ean dagoen sarrera konplexu kopuru handian hartzen du oinarri:²¹ berez esperoezineko neurrian gertatzen da, *HH* ez bezala *Erans* “presaka eta emendakin gisa” ondua baita (Lakarra 1993: 247). Sarrera konplexu hauetako batzuk iturburu aniztasun eta ñabartasunari zor zaizkio, hala nola “acabarse, *asacatu, neitu*” (8), non lehen ordaina *RS*-tik datorren, Mitxelenak frogatu bezala, baina bigarrena Harrietengandik: “achever, *neitcea, akhabatcea*”. Haatik, beste zenbait sinonimo metaketa dagoeneko iturrian zeuden: “pobre, *chiroa, arlota, landerra*” (521) sarrera, osoki *RS*-ko hitzez osatua dugu, esaterako. Ildo honetatik, bistan da jadanik konplexua zen sarrera batetik kopiatzea anitzez errazagoa dela, hiztegiak bere kasa sarrera konplexu bilakaraztea baino. Eta hau hala bada, sarrera konplexuen iturririk egokienak, inondik inora, beste hiztegiak dira. Baiezta-pen honen adibideak ugari aurkitzen ditu Lakarrak, eta tipologia ñabarra: sarrera anizkuna (“colcha, *cunchoina, matelasa*” (144) < Ht “matelas, *cunchoiña, matelaça*”), familia bereko batbestearren ondoko sarrerak (“desconfiado, *fidagaítza*” (195) eta “desconfianza, *fidagaítzasuna*” (196) < Ht “méfiant, *fidagaítça, iduricorra*” eta “méfiance, *fidagaítzassuna*”), nolabaiteko erlazio semantikoa duten elkarren aldameneko sarrerak (“comer demasiado, *chiflatzea*” (149) eta “comer con gusto, *ñaflatzea*” (150) < Ht “manger par excés, *chiflatcea*” eta “manger avec goût, *ñaflatcea*”) edota bata bestetik urrun egon arren, iturrian bilduta zeuden eta nolabaiteko erlazio semantikoa duten sarrerak (“nones, *bacochia*” (452) eta “pares, *birichia*” (489) < Ht *FE* 395 “impair, *bakhotchia*” eta “paire, pair, *parea, biritchia*”). Beraz, irizpidearen azken formulazioa honelatsukoa izan daiteke: sarrera konplexuak edota sarrera familiak iturri beretik hartuak izateko aukera handia dago, baldin eta iturria beste hiztegi bat bada.

Hirugarrena, atzizki emankorren irizpidea, euskal hitz altxorren egoera eta bilakabide berezian oinarritzen da, eta Lakarrak honela azaltzen du:

Euskal hiztegiaren azterna gisa [atzizkiek] izan dezaketen balioa ez da txikia, noski, oraindik behar bezala xurgatu ez bada ere. *Erans*-ean nolakoa den berehala ohartu ahalko da irakurlea, baina gertakari hau ez bide da Larramendi eta Harrieten hiztegieta mugatzen; ezagun denez, idazkera landuaren ezaugarri nagusietarik izanik atzizkien erabilaren ugaltzea (cf. Sarasola 1986), eta ez izaki atzizki bakoitzaren zedarriztapen tinkoegirik, usadio bereziak aurki daitezke egileen artean bai atzizki hautapenari eta baita atzizki bakoitzaren balioari doakionez: Iztuetaren erabilera ez da beti Agirrerena... ezta Lardizabalena ere. Honela izanik idazleen artean, zenbat gehiago ez ote haien zabaltzaile nagusi diren hiztegiak. Eginkizun emankor dugu, alajaina, atzizkiak arrasto edo azterna gisa erabiliaz ondutako hiztegien azterketa historikoa (Lakarra 1993: 250).²²

Erans Harrietein estuki lotzeko moduko bi atzizki daude: *-kuntza* eta *-katu*. Jadanik ikusi dugu Mitxelenak, *-kuntza*-ren ohiz kanpoko ugaritasunari erreparatuta, Larramendiri berari egotzi ziola. “Alabaina, ez da zer suposa Larramendiren asmaketa direnik, *Erans*-eko *-kuntza*-dunak oro” diosku Lakarrak (1991: 242), zeren eta ia denak Harrietengandik zuzenean hartuak baitira. “Soilik 648 ‘tormento, *toliaicuntza*’ iruditzen zait Larramendik gainerako en durera asmatutako hitza” (*ibid.*), Harrieten beraren “tourmenter, *toliatcea*” sarreratik datorren *Erans*-eko “atormentar, *toliatu*” (75) sarreran oinarrituaz egina, alegia.

²¹ Lehenengo bertsioa: Lakarra 1991: 232-241; bertsio osoagoa: 1993: 247-249 = 1994a: 53-54.

²² Lehenengoz Lakarra 1991: 241ean.

Dakusgunez, Lakarra hemen ere iturri-azterketatik Larramendiren jokabidera igarotzen da, atzizkia harenean ikasi eta egoki iritzita, bere kasa erabil zezakeela iradokiaz. Irizpidearen bigarren aurkeztaldian (1993: 254 = 1994a: 56), are aurrerago jotzen du, Harrieten *-dura* atzizkidun hitzen bidez Larramendik edozein atzizki egoki iritzi eta bere egiteko prest ez zegoela erakutsiaz. Irizpideok ezartzeak arazo berri zenbait sortzen ditu, Harriet lehian sartzen baita jadanik Mitxelenak ustez azaldurik utzi zituen hitz batzuetan.²³ Honi dagokionez, Lakarrak deitoratzen du Mitxelenarengan sumatu dugun zehazgabetasun hura:

Mitxelenak iturria —dela Axular nahiz *RS* (...)— asmatu duela onartzeko prest izaki ere, zehaztasun haboro lor daitekeela eta (...) inoiz are beharrezko dela ere pentsa genezake. Izan ere, *Erans*-aren azterketan sarrera bat baino gehiagotan esaten digu honako edo halako hitza Axularrek asko darabilela adibideren bat edo beste (gutxitan guztiak) emanaz edota bestelakoa mendebaldekoa dela eta *RS*-en ere badirela, bere txikian, zenbait adibide, hemen ere horietarik batzuk agertuaz (1996a: 35).

Egia da maiz Mitxelenaren iruzkinek ez dutela ezertan ere galdu lehengo balioa, edo ezin izan direla hobetu, dela iturria oraindik ezezagun izateagatik, dela Harrieten lekukotasuna behar bezain ondo ez datorrelako bat, forman edota esanahian, *Erans*-ekoarekin. Dena dela, Harrieten agerpenak alferrikako bihurtzen ditu haietako zenbait: *Erans*-arekin inolako loturarik ez duten lekukotasunetara joaz egindakoak, hala nola *carraca* “lima” (376), Mitxelenak Leizarragarekin azaldua; edota balizko iturrietara joaz egindakoak, hala nola *ibildauna* “vagabundo” (661), Mitxelenak bizkaierazkotzat hartua eta *RS*-ren zati galduaren bidez azaldua. Halere, arazorik larriena Axularrekikoa da, zeren eta, *Erans*-eko hitzen iturburu nagusia izateaz gainera, bertako iturrien artean Harrietengandik hizkeraren aldetik hurbilen dagoena baita. Izan ere, hasiera batean batetik zein bestetik etor litezkeen hitz mordoxka dago, nahiz Mitxelenak, besterik ezean, denak Axularri egotzi. Lakarrak hiru talde egiten ditu hauen artean:

1) Bere hartan utzi beharrekoak:

Zenbait kasutan, gehienetan, ez da zalantzarik Mitxelenak haren alde hartu duen erabakian, eta ez bakarrik Harrietek ez dakarrenean delako hitz hori edota beste aldaera edo esanahiren batean dakarrenean (Lakarra 1991: 246).

Adibide argi bana ikus dezakegu, formaren aldetik *jautsapena* eta adierarenetik *zapatu*:

91. Bajada, *jautsapena*. Ax 140; erro beretik baina beste atzizki batekin dugu Harrietenean: “*décente, jautxxunça*” (Lakarra 1994a: 58).

517. Písar, *zapatu*. Ax 97; Harrietek hitza dakarren arren, beste adiera batean ematen du: “*presser entre les mains, çaphatcea*” (*ib.* 59).

2) Axularri egozteko oraindik bide gehiago ematen dutenak:

Are zalantza gutxiago ez hitz soila baina esamoldea edo testuingurua ere, inoiz “erran komunen” bat edo Harrieten hiztegiatan ezin jaso zezakeen aditz formaren bat jasotzen duenean (Lakarra 1991: 248).

²³ Lehenengo bertsoia: Lakarra 1991: 243-252; trinko eta osatuagoa: 1994: 57-60 eta 1996: 33-35.

Adibiderik oso-beteena, askotxoren artean, *Erans* 446 “Nido, *oántzea, cafia*. Y el refrán, *fin gaitz equiñen duc choria, baldin gaztedanic ezpadaguic cafia*” sarrera du, non Axularrek dakarren atsotitza bera ere jasotzen duen.

3) Eztabaidatu beharrekoak:

Baina Mitxelenak Axularrengandikotzat azaltzen zituen *Erans*-eko beste hitz batzu orobat Harrietengandik hartuak izan daitezke eta inoiz ez soilik Axularrenganako erabakia zalantzan jartzeko baina Harrieten alde egiteko arrazoirik ere badugulakoan nago (Lakarra 1991: 248).

Izan ere, kontua ez da Harriet eta Axular euskalki aldetik iturri hurbilak izatea bakarrik. Axular bere aldetik Harrieten iturri ere bada, ordea, Lakarrak berak (1991: 252-253; 1994a: 62-64) frogatu bezala. Frogabidea bi mailatan egiten du:

1) Oro har kidetasunak erakutsiaz: Axularren itzala berehala nabaritzen da “familier, *ausart, trebe, entregu*” bezalako sarrera batean; bestalde, “Irakurtzaileari” atalean Sarako erretoraren izen bereko atalaren oihartzun argiak aurkitzen ditu. Alabaina:

Antzekotasun soilen bildumak, bereziki goian eman hitz gehienak bezain arruntak direnean, ez dezake susmotik gorako ezer eskura: osoko loturak behar ditugu. Hertsihertsian Harrieten Axularrenganako zorra frogatzeko hark Axularrengandik hartu eta gordetako hutsak, bat gutxienez, genituzke beharrezko. Horrenbestearino ez gara iritsi, dakidanez. Haatik, badira hapax legomena albo batera utzirik ere iturri-egilearen *usus scribendi* delakoan gure usteak sendotzeko bideak (Lakarra 1994a: 63).

2) *Usus scribendi* delakoaren barruan, beraz, Axularrek sinonimo bikote edo hirukoteak egiteko izan zuen jaidura dakar bere alde, froga ziurrago modura. Adibide pare bat aski izango dira:

Ht *aisequi, errechqui* “aisement” Ax 58 *hosinean barrenago zaudenean eta orai baiño flakoago zarenan, aisekiago eta erraxkiago iltkiko zarela.*

Ht *ebaquitcea, picatcea* “couper”: Ax 266 *Baiña mahastiak behar zirela ebaki eta pikatu.*

Ustekabeko honek leporatze auziak nahikotxo zailtzen ditu, jakina. Eta honexek darama, hain zuzen, orain arteko irizpiderik orokor eta boteretsuena ezartzera: hiztegien lehentasunaren irizpidea, alegia.

Axular eta Harrieten arteko auziak azaleratzen duen galdera teorikoa da ea testuek hiztegiek adinbat aukera duten hiztegi batean iturri gisa erabiliak izateko. Lakarraren erantzuna ezezkoa da: hiztegiak, iturri erraz eta erosoagoak izanik, lehentasuna izan ohi dute erabileran eta, beraz, iturri-azterketan ere lehentasunez hartu beharko genituzke aintzat. Honetarako, baina, lehendabizi onartu behar da Larramendik beste edozein hiztegi-gilek bezala jokatu zuela:

Egunoroko esperientziak dioskunez, hainbatetik hainbatean, hiztegi-gileek aurreko hiztegi-tarik hartu ohi dute eta, askozaz gutxiago, noizean behin edo kasu berezietan testuetarik zuzenean. Badakigu Larramendik testuak ere erabili zituela, batez ere testuak erabili zituela, nahiago bada, baina horrek ez bide zezakeen saihets ofizio-koen artean hain erroturik den aztura (1994a: 60).

Hiztegien lehentasunaren irizpidea hasieratik formulatu zuen (1991: 250-251; 1994a: 60), baina haren bertsio hedatua, indartsuagoa, azken lanean dago:

...badirudi hainbat eta aukera gehiago dukeela *Hiztegi Hirukoitz*-eko *Eranskin*-eko hitz batek ez testu batetik, *RS* zein Axularrengandik, hartua izateko —bestelako, hots, formazko edo semantikazko irizpiderik ez denean— zenbat eta Larramendik hura erabiltzeko behar, presa, edo beta gehiago izan. Alegia, bereizi egin behar da soilik behin, hiztegiatarik batean, adibide ez eratorririk gabe datorren Harrieten hiztegiatiko litekeen kide (ez-hapax) baten eta Harrieten bi hiztegiatan, sarrera bat baino gehiagotan, eta, oraindik hobe, Larramendik hitz horri eman dion gaztelarazko itzulpenaren frantsesezko kide formalean, erabilera adibide eta zenbait eratorriekin inguratua den beste baten artean. Nabarmena iruditzen zait honelakoetan hiztegi batek edozein testuren aitzinean duen azalpen boterea (Lakarra 1996a: 32).

Irizpide honen helmena erabatekoa da, bi iturriagaien artean dauden forma eta esanahizko berdinketak (*bipildu*) Harrieten alde erabakitzeke ez eze, honen iturritasunaren aurkako oztupoak (*esleitu*) deusezteko ere gaitasuna baitauka:

502. Pelar, *bipildu*. Ax 302 edo 360 ditu etorkitzat Mitxelenak (...). Itxura batean adibide hauek aski lirartekeen arren Larramendi beraietaz ohartzeko eta *Erans*-ean jasotzeko, nago ez duela hor iturburua, Harrieten eusk.-fr. hiztegiaren baizik: “*bipilcea*, peller”, “*bipildua*, pellé, m.”, “*bipildua*, pellée, f.”. Badu oraindik “peler la pomme, *churitcea*”, baina “peler la poule, *bipilcea*” fr.-eusk.zkoan (Lakarra 1991: 249).
603. Separar, *esleitu*. Ax 242 *Eta ezutuçu ez pensatu behar, ondocoetara vtzteaz cumplitcen duçula. Ez eta ondoco hey, certçaz paga esleituric, bereciric, eta seinalaturic vtzten bade-raueçu ere* dakar Mitxelenak iturburutzat. Horrenbat aukera du Harrietek, “indiquer, *esleitcea*”, “instituer, *esleitcea*”, “ordonner, *esleitcea*”, gaurko gaztelaratik abiatuta frantsesezko azalpena urrutixeko egiten bazaigu ere; ongi begiratzen bada, bat datoz Axular eta Harriet hitzaren esanahian (*ib.* 250).

Irizpideak bi balio ditu: orokorra eta zehatza. Orokorra den neurrian, zehaztu egiten du jadanik ezaguna zena: gogora dezagun Mitxelenak *codex descriptus*-aren hertsapena hiztegiak elkarri kopiatzeko daukaten ohitura handiaren gainean ezarri zuela. Alabaina, hersgarritzat jo beharrean, Lakarrak iturri-azterketan emankor bihurtzen du, eta bi norabide hauetan zehazten:

- 1) Hiztegi-iturrian hitza ondo hornituta ageri bada, sarrera batean baino gehiagotan edota adibide eta eratorriez lagunduta, hiztegiak hartan begiak jartzeko parada handia izango du.
- 2) Hiztegia elebiduna denean, erosotasuna areagotzen da, euskarazko formaz gainera erdal itzulpena bera ere eskaintzen baitu.

Hauetatik iturri-azterketan erabilgarri den irizpide bana eratortzen da: (1) zenbat eta hiztegi-iturrian hitza hornituago, edota (2) erdal kidea antzekoago, hainbat eta hitza bertatik hartua izateko aukera gehiago. Zehatza den neurrian, berriz, Larramendiren *Erans*-eko lanaren ikuspegi berri bat eratzen du: Lakarraren ustetan “presaka eta emendakin gisa” ondutako hitz zerrenda denez gero, are eta Harrietek eskaintzen zion erosotasunaz baliatu beharago ere bada.

Harrieten lehentasuna froga formal askeekin sendotzeko egokieraren bila, Lakarra irizpide berri batera iristen da: egiturazko irizpidera, alegia. Harriet eta *Erans*-aren arteko erdal kidetasunak aztertzerakoan, halako batean ohartzen da kidetasunok usuago gertatzen direla *Erans*-aren bukaeran hasiera aldera baino:

Orain lehengo %45 inguru izan beharrean %90-91 aurkitzen dugu. Bi hizkuntza erro-manikootan izan den eboluzio fonetiko eta lexikoa izan delako nolabaiteko hurbiltasun handiagoa izatea letra hauetako lexemen artean baliteke; halaz guztiz zenbakiok zirriki-

tu gutxi uzten diote lehen aurreratu diagnostikoari: presak eta amaitu beharrak hiztegi-gilea lehen emaroago erabili testu-iturriak, duten aurrelan nekosoarekin, utzi eta iturri errazagoetara, hiztegi-etara jo du; han ere, gainera, bertatik bertara bere egitekoa burutzen laguntzen zioten sarrera bereziotara (Lakarra 1994a: 62).

Beraz, Lakarraren iritzian, hasieran Larramendik zabal hasitako eranskina, “presak eta amaitu beharrak” bulkatuta, bukaeran ia-ia Harrieten hiztegi-giko sarrera eskuraerrazenen kopia hutsean geratu zen. Dena dela, *Erans*-ari buruzko diagnostiko hau bezainbat edo gehiago interesatzen zaigu orain, ezarri dituen irizpide guztietan ziur aski etekinik zabal eta miragarrienak egiturazko honek aterarazi dizkiola, beraren botere azaltzaileaz ohartuta, gero *Erans*-etik at ere erabili baitu.

Nola eratu duen ulertzeko, baina, gogoratu behar dugu, batetik, Mitxelenak jadanik frogatu zuela Larramendik eta Oihenartek eskuartean izan zituzten *RS*-ren aleak eta Darmstadtetako ez datozela bat. Erantsi behar dugu, bestetik, hasieratik Lakarra ohartzen dela —*lipar* (368) historia bereziko hitz nabarian oinarrituta, antza denez— Harriet *HH*-aren iturri ere badela (Lakarra 1991: 255-257). Gertakari hauek gogoan izanda, honako oinarri teoriko hau ezartzen du:

...testu baten, orobat hiztegi baten, eta haren iturriaren arteko erlazioa ez dela nahitahenez zuzenbide bakarrekoa; simetrikoa izatera heltzea ezinezko bada ere, egokitasun sistemaren ezagutzak bata izanaz bestearen alderdi zenbait deribatzea dakarkigu inoiz (Lakarra 1996a: 32).

Egiturazko irizpideak, bada, *Erans*-eko iturrietako batzuen erabilera ez ezik, haien egoera edota izaera ere ezagutzeko lanean aurrera egiteko parada emango dio. Lehenik, irizpide honen bitartez erraz frogatu du Harriet *HH*-aren iturri ere badela, *HH*-ari buruzko aurreiritziak ukatu eta gaindituaz:

Ez du inork dakidanez, Mitxelenak Eranskinean egindako iturri bilaketa *Hiztegi Hirukoitza*-ren gorputzean burutu, ez eta hasi ere. Horrelako eginkizun baten berezko zailtasunez landa, nago bazela horren falta zuritzen zuen aurreiritzirik: hots, *HH*-an azken finean iturri nagusia ez litzateke Larramendiren beraren Minerva baino, dena edo gehiena asmatu baitzuen. *Hiztegi Hirukoitz*-ean ere iturriak, ahozkoak eta idatziak, erabili ziren eta filologoen lanerako gogo faltak edo baino ez du azaltzen (ez zuritzen) zabal eta zehatz horko sarrerren iturburuak aspalditik ez ezagutua (Lakarra 1994a: 64).

Erans-ean eta jatorrizko testuan Harrieten hitzen banaketa aztertuz, haren hitz gehienak erdialdetik aurrera metatzen direla egiazta daiteke —jadanik ikusi dugunez—, eta zehatzago I letratik aurrera (25/80), H letra arteko Harrieten ekarria *HH*-aren I. liburukian (A-H letrak) jasota dagoela suposatu eta egiaztatzeke aukera emanez (Lakarra 1994a: 65-66). Lorpenaren garrantzia Lakarrak berak jarri digu betaurrean: honek ireki egiten du *Erans*-etik *HH*-ra igarotzeko bidea, bien arteko funtsezko batasuna aldeztuz. Irizpide berri hau gero *RS*-ri egokitu dio:

Bana-banako iturri azterketari aitzari edo horren lagungarri, egiturazko azterketa proposatzen dut; hots, *RS*-ren egitura —kuadernotxotan antolatua— kontuan izatea ezinbesteko iruditzen zait liburu horrek izan zezakeen zabalkundea eta, bereziki, *Erans*-ean izan zuen eragina zehazteko; eragin horren egitura ere oso interesgarri begitantzen zait iturriaren tamaina (eta egitura) asmatzeko (Lakarra 1996a: 51).

Mota honetako azterketa formalak hiru ondorio ezinutzizko izan ditu:

- 1) Larramendiren alea nolakoa zen galderari erantzunez, funtsean Larramendik Darmstadtoko alearen 1. eta 4. koadernotxoak ezagutu ez zituela erabakitzeke adina frogatik aurkitu ditu Lakarrak (1996a: 40-45) eta, ondorioz:

...azterbideak balio berezia du iragazki legez prozesu honetan, Mitxelenaren proposamen anitzen artean diskriminatzeke eta batzuk ezinezko (arrazoi semantiko eta formalengatik, *RS* barneko kokapenagatik, bereziki) eta besteak ez litezkeenetariko, baizik eta beharrezko eta bakar bilakatuaz (*ib.* 51).

- 2) *RS* osoa nolakoa zen galderari erantzuten hasteko kalkuluak egin ditu Larramendi eta Oihenarten lekukotasunak baliatuz, bi koadernotxo gehiago bederen ezagutu zituztela baieztatzeke moduan (1996a: 45-47).²⁴
- 3) Irizpide beraren arabera, hipotesi modura jaulki du *RS* ez dela *HH*-aren gorputzean erabili, hango hitzak berdintsu banatzen baitira *Erans*-ean zehar (1996a: 50).

Honenbestez, metodoak emaitza interesgarriak eta are batzuetan esperoezinak erdies-tarazten dizkigula hain nabarmen eta oparo erakutsiaz, Lakarrak garbi utzi du hiztegien berezko azterketak baduela zentzua, barruan aurkitzen diren hitzen balizko interesa gorabehera. Eta Mitxelenaren oinarrizko erronka biei batera erantzunez, agerian jarri du testuaren azterketa formala dela hiztegi batek —baita Larramendiren *Hirukoitza* bezain beldurgarri denak ere— hizkuntzaren lekukotasun gisa baliorik duen ala ez, eta zein neurritan, erabakitzeke era posible eta ezagun bakarra.

Lakarraren lana, honezkero esan gabe doa, Mitxelenarena bezain bikaina da, oso taiu ezberdinekoa izan arren: filologia teorikoan lan egiten du, erantzun egokiak idoro nahian galdera esanguratsuetara mugatzen den hartan, datu hutsen metaketa hutsalaren etsai den filologian: goian egin ditugun aipu gehienak urrezko arau bilakatu beharrekoak dira hemendik aurrera hiztegien iturri-azterketan. Alabaina, *Erans*-aren alorreko datu eta interpretazioei dagokienez kontu zenbait zehaztu behar dira, behin edo beste berak emandako irizpide orokorrak zehaztu edo osatzeko moduan ere.

Gaingiroki hitz eginez, geroago xehetasunetara igarotzeko aukera eta beharra izango baitugu, Lakarrari bi aitzakia jarri behar zaizkio, gure ustez: batetik, Mitxelenaren (1970) testuari atxikiegi lan egitea; eta bestetik, Harrieten ikuspegiari ere atxikiegi. Azal dezadan.

Filologoarentzat begi-bistakoa da oinarrizko testu gisa Mitxelenaren *Fuentes...* erabili duela, hala *Erans*-aren argitalpenaren aldetik, nola iturri-azterketarenetik. Huts batera-tzaileak halako testu erlaziorik badenentz egiaztatzeke biderik zuzenena dela ikasi dugunez, aski bedi bat aipatzea: Mitxelenak “Vianda, *gondura*, *oqueled*” kopia zuen, jatorrizko *oquelea*-ren orde, eta akats xume hau nahikoa izan da, Harrieten “viande, *okhelia*, *haraguid*” sarrerarekin lotu ezinik-edo, haren proposamenari —hots, *RS*-ko *oquelea* “tajada”-ri— eusteko (Lakarra 1996a: 53, kasu).

Mitxelenaren *dispositioa*-k berak eragin okerrik izan du Lakarraren lanean, hark ez baitu iruzkinik errepikatzen ez eransten euskal hitza era batera edo bestera (ez nahitaez haren gaztelaniazko ordaina edo haren forma zehatza) errepikatzen denean; esaterako, iruzkin bakarra dute *gardia* bezalako hitzek, hots, *Erans*-ean adiera ezberdin bitan azaltzen direnek: “cuidado” (176) eta “dictamen” (215). Dirudenez, honek arazo konplexu eta interesgarri zenbait sinplifikarazi dizkio Lakarrari, berak ere iruzkin bakarra eta irtenbide bakarra ematen baitie (1994a: 57-58, adibidez), nahiz eta, aurrerago aldeztuko dudanez, iturburu banatik hartuak izan.

²⁴ Emaitzetan ez nator berarekin bat, baina: ik. § 1.4.2.

Eta, azkenik, Harriet alde batera utzita, ia beti jakintzat eman ditu Mitxelenaren ondorioak, hauek osatzea zein zuzentzea ez baita sartzen bere buruari ezarri dizkion egin-kizunen artean. Honek esan nahi du Landucci eta batez ere Axular gehienbat bere hartan geratu direla Lakarraren azterketaren ondoren.

Landucciren erabilera asistematikoa da: *ertzea* eta *urrua* bertatik hartuak direla egiaztatzeko gauza izan arren (Lakarra 1991: 236 eta 1993: 227), ez du konpontzerik izan Mitxelenak alde honetatik izan zuen ahulgunea: *sastu* “estercolar” eta *triscac* “castañuelas” lehen bezalaxe *RS*-ko *sasitu* eta *trisca*-ren itzalpean izkutatuta daude (Lakarra 1993: 228 eta 231). Alabaina, jokabide honen ondorioz larrienak Axularrek pairatu ditu, Harrietekiko auzian honek ere zer esana bazukeen arren: ez dira profitatu artean argitaratu diren Villasanteren *AxH* eta honi Mitxelenak (1974) egin zion erreseina, nahiz azalpenik gabe geratutako hitz apur batzuk lekukotzeko modu erraza eman. Besteak beste, ziur naiz oso bestela epaituko zukeela *aztura*, Mitxelenak oharkabean edo iruzkin-du gabe utzia eta berak Harrieten *hazdura* “coûtume” eskasarekin azaldua (Lakarra 1994a: 61).

Harrieten ikuspegiari ere atxikiegi lan egin duela baieztatu dut gorago. Eta baieztapen honek garrantzi gehiago du, besteak baino xehetasunetan ez eze, hurbilketa teorikoan eta metodoetan ere eragin nabariagoa baitu. Ez da hau unerik egokiena xehe-xehe eztabaidatzeko, aurrerantzean datuak bildu ahala bestelako hipotesiak aurkeztuko ditugu eta. Dena den, esan beharrekoa azaltze aldera, komeni da zertxobait aurrera dezadan. Funtsean Harrieten datuekin bakarrik jokatu behararen eraginez, uste dut *Erans*-eko iturrien artean testu honek duen garrantzia larretsi duela. Hiztegien lehentasunaren irizpidea berez arrazoizkoa da, eta egiatan oso emankorra; halaz guztiz, ez dirudi *Erans*-ean nolana eta non-nahi ezar daitekeenik, kontuan izanik ezin dugula hiztegitzat hartu, gehienera jota hiztegi handi baten zati txiki eta oso berezizat baizik.

Ildo honetatik, itzul gaitzezke gorago askatu gabe utzi dugun korapilo batera. Harrieten hitzak batez ere *Erans*-aren bigarren zatian agertzea azaltzeko, Lakarrak bata bestearen hurren bi hipotesi eratu ditu: batetik, Larramendi presaka ibiltzeari eta, honen ondorioz, testuak alde batera utzi eta nagusiki hiztegitik hartzeari egotzi dio; bestetik, aurreko hitzak *HH*-an sartuta egotzeari. Bigarren hipotesia zeharo frogatuta utzi duen bitartean, lehenengoa datuek eurek gezurtatzen dutelakoan nago, Axularren hitzak, esaterako, berdin aurki baitaitezke hasieran zein bukaeran *Erans* osoan zehar, egiturazko azterketak erakusten duen bezala (ik. § 1.4). Pentsatuzinezkoa da, gainera, Larramendi zatika, letraz letra edo hitzez hitz, testuetara hurbiltzea, erdal hitz zerrenda jakinik osatzeko premiarik ez zeukanez gero, Axularrekin bederen hanka-bururik gabeko denboragaltze galanta izateaz gainera. Aitzitik, egiantzekoena da Axular, *RS*, Landucci eta Harriet, presa gehiago edo gutxiagorekin, denak hasi eta buka irakurri eta bertatik intereseko hitzak alirutzira —agertu ahala— ateratzea, gero handik *Erans*-eko zerrenda taxutzeko. Beraz, alde honetatik nahiko ikuspegi ezberdina dugu *Erans*-aren ontze prozesuaz eta iturrien erabileraz.

Garrantzizkoagoa da oraindik ohartzea, Harrieten aldera nagusiki begiratuaz beste iturrien kaltetan jokatu duela, batez ere testu-iturrien kaltetan, proposatutako irizpideak —eta bestelakoak— hauetan frogatu gabe, nahiz zehazki Harrietekiko norgehiagokan onik irteteko modurik eman, eta orokorki testu-iturriak hiztegitan nola atzeman jakiteko ezinutzizko datuak eskaini. Adibide argi bat ematearren, gogoan atxiki dezagun honelako iturriak ere itzulpundunak direla: *RS* Harriet bezain elebiduna da, ezaguna denez,

eta Axularrek berak, hainbestera gabe, baditu latinezko pasarteak eta euskal sinonimo zerrendak, itzulpena eman edo gida dezaketena. Lehentasuna erraztasunean eta erdal sinonimoaren kidetasunean oinarritzen bada, zer esan daiteke bigarren baldintza (gutxienez) Axularrek bakarrik betetzen duenean, euskal sinonimoaren kidetasuna bada ere? Gorago izan dugu galdera honek eragiten dituen adibideetako bat begien aurrean; erka ditzagun orain bataren eta bestearen lekukotasunak:

603. Separar, *esleitu*. *Eta eztuçu ez pensatu behar, ondoçetara vtzteaz cumplitçen duçula. Ez eta ondoço hey, certçaz paga esleituric, BERECIRIC, eta seinalaturic vtzten baderauçu ere* (Ax 242; letra larriak gureak dira). “indiquer, *esleitcea*”, “instiuer, *esleitcea*”, “ordonner, *esleitcea*” (Ht FE).

Laburbilduz, Mitxelenak aurrerabidea nolabait galarazi zigun bitartean, Lakarrak teorikoki zein praktikoki ezin interesgarriago suertatzen den errepide bat zabaldu du, bertara biltzen diren bide, bidexka eta bidezidor guztiak ibiltzeko abagunerik gabe, baita ziurrenik asmorik ere gabe. Eta hauxe da, izan ere, lan honetan zehar egin asmo dugun ibilbide luzea.

0.2. Lan honen oinarriak eta helburuak

...ez dago bi kritika mota: bata onuragarri edo “konstruktibo”, orain esan ohi den bezala, eta bestea asmo txarreko eta hondatzaile. Kritika dena baino ez da: kritika hutsa eta funtsean, nolabait, beti ere hondatzaile. Baina ez da hondatzaile hondatze aldera, baizik eta hobeto eraikitzekotan, ustez eta oinarri badaezpadako, zalantzarik edo ustelen gainean deus iraunkorrik finkatzea ezinezkoa dela (Mitxelenak 1970: 26, guk itzulia).

Zilegi bekit Koldo Mitxelenak behinola, *Fuentes...*-en hain zuzen, idatzi zituen hitz zuhurren azpian babestea, zeren haboro eta hobeto eraikitzeko asmo soilak behartu bainau nire maisuen lanaren alderdi on ugarien gaintik gogoz bestera hutsak edo hutsuneak azpimarratzera.

Ataka gaizto honetatik alferrik igaro ez bagara, honezkero irakurleak badakike Lakarraren asmo bertsuekin (Larramendi hobeto ezagutzea, hiztegitzaren testukritika zehatzago egitea) abiatu naizela lanean, berak baino testu-iturriei arreta gehiago jartzeko asmoarekin, baina. Eta lanaren tamainak berak aditzera eman lezake esku artean ditugu datuei ahal dudan etekin guztia ateratzen saiatuko naizela, Mitxelenak eta biek alde batera utzitako, asistematikoki ukitutako, gaingiroki zirriborratutako zein behin betikoz ezarritako gertakariak, denak ordenatu eta menderatu beharrez, *HH*-an konfidantza gehiagoz sartu ahal izateko. Halere, beharbada *Erans*-etik *HH*-ra jauzi egiteari handiegi iritz dakioke, oraino ez baitugu frogatu amildu gabe egin daitekeenik, iradoki bakarrik baizik, nahiz Lakarraren lanean jadanik argi eta garbi islatuta ikusi dugun bien arteko zubia ezartzeko asmoa, baita testu ezagun eta ondo aztertutik ezezagun eta aztergabera igarotzeko lehen urratsak ere.

Lakarra gauzak bestelatsu aurkezten hasi zen artean, bazirudien *Erans*-ak, elkarrekin argitaratu izanaz beste loturarik ez zeukala *HH*-arekin. Ikerketa, hortaz, Larramendirekin ez eze, testuarekin berarekin zeharka baizik zerikusirik ez zuten arazoiek bideratu zuten. Izan ere, Mitxelenak lehen-lehenik Larramendi beldurgarria, hitz asmatzailea, uxatu zuen, *HH* eta *Erans*-aren arteko erabateko desberdintasuna azpimarratuaz: ikusi dugunez,

DAut berdintzeko xedea bete ondoan bildutakoa da haren aburuz eta, beraz, hitz berririk egiteko premiarik gabe egindakoa. Eta bigarrenik, Larramendi hitz biltzailea ere ezabatzeko saiatu zen, ahaleginean bigarren eskuko lekukotasun guztiak alde batera utzi eta lehen iturrira jo nahian: ikuspuntu honetatik begiratuta, *Erans* Azkueren eta besteren berrietatik atzera egiteko ezinbestean erabili behar dugun zubia baino ez da; behin honetara ezkerro, ezertarako ere ez. Zalantzarik gabe, jarrera hau zilegi zaio hitzen historiaz bakarrik kezkatuta dagoenari, nahiz eta —ondoko ikerketan frogatzen saiatuko naizen bezala— arriskutsua izan, guztiz lehen iturria kausitzerik edo ziurtatzerik ez dugunean. Baina, dena dela, halako azterketa batekin ezer gutxi ikasten dugu testuari buruz, ez testu den aldetik, ez eta, are gutxiago, hitz bilduma den aldetik.

Zer testu motaren aurrean gauden izango litzateke lehenengo galdera, beraz. Eta begibistan dagoenetik erantzuten has gaitezke: hiztegi handi baten eranskina da, izenak berak dioskunez, aurreko lanaren aldean xume-xumea. Izan ere, egileak berak honelaxe aurkezten du; hiztegiaren hitzaurrean liburutatik eta ahozko euskaratik bildu ahal izan zituen hitzak hiztegian doazela esan ondoren:

...no pongo ninguna [voz] que, o no aya leído en los libros impresos, u oído en alguno de los dialectos del Bascuence, apuntándolas de antemano con toda prolixidad, para que no se me olvidassen (1745: xlvi).

...he leído con toda reflexión los libros bascongados que llevo citados, apuntando con prolixidad todas las voces bascongadas y sus significaciones, para ponerlas después en el Diccionario (*ib.* liii).

Erans-aren buruan azken unean bildutakoak emendatu dituela zehazten du, eta errepara bekio lehen aipuetako *con toda prolixidad*-etik azken honetako *con bastante prolixidad*-era dagoen aldaketa esanguratsuari:

Al acabarse la Impresion del Diccionario, me embia el Padre Agustin de Cardaveraz, de nuestra Compañía, un Quaderno viejo [*RS*] (...). Las paginas legibles son sesenta en treinta hojas. Destas he ido entresacando *con bastante prolixidad* aquellas voces Bascongadas, que por lo comun no están en este Diccionario, y las he colocado por su orden en las correspondientes Castellanas. He añadido también otras muchas voces, que he oído en las conversaciones, y notado en los Libros, especialmente en Axular, *que he buuelto á repassar con cuidado* (1745: A; etzanak nireak dira).

Hortaz, arrazoi teknikoengatik fisikoki bereizita agertu arren, *Erans*-ak *HH*-arekin erabateko lotura dauka egilearen esanetan; bestela esanda, *Erans*-eko hitzak hiztegiaren gorputzean bertan jasoko zituzkeen Larramendik, egokiera izan balu, baina hiztegia jadanik inprimaturik zegoen. Dagoeneko lotura honen bi ezagupide ditugu, Axular *HH*-rako eta *Erans*-erako birritan hustu baitzuen,²⁵ eta Harriet *HH*-aren lehen liburukian sartzen hasi eta gero *Erans*-ean bukatu.²⁶ Ez da batere gaitza frogatzea, bestalde, ahozkoetik ere franko aurkitzen dela Larramendiren hiztegian, beste euskal hiztegitik ospe oneko

²⁵ Bere esanaz gainera, bietan aurkitzen diren Axularren hitz nabari batzuk aipa daitezke aurrerapen gisa: *barrendari* (*HH* “penetrador”, *Erans* “entremetido”, “introducido, entremetido”), *destatu* (*HH* “assestar artillería”, *Erans* “disponer”), *deblauki* (*HH* “absolutamente”, *Erans* “franca y lisamente”) eta *despitu* (*HH* “irritar, enojar”, *Erans* “abrasarse de ira”); berton (§ 4.2), euskarazko A letran diren Axularren hitz ziur ugariak bildu eta iruzkinduko dira.

²⁶ Jadanik eman dugu honen berri; xehetasun gehiagotarako, ik. aurrerago (§ 4.1).

zenbaitekin egin den modutsuan,²⁷ erakusgarri ttiki bat eratuaz;²⁸ animalia izen batzuek bakarrik, burura etorri ahala zerrendatuak, honelako emaitzak ematen dituzte, eta ohar bekio lehentasunari ez ezik, joritasunari ere:

besugo, *errosela* (1745).
 comadreja, *erbiñudea* (1745), *pirocha* (1745?), *oguigaztaya* (1745).
 conejo, *unchia* (1745), *conejua* (1562).
 escarabajo, *cacalardo* (1745), *caramarroa* (1745).
 gorrión, *choarrea* (1745), *curroea* (*kurloi* 1898, *kurloe* 1905, *kurrioe* 1802), *echachoria* (1804, *etxexori* 1715), *ormachoria* (1745), *parrachoria* (1745?).
 hormiga, *chingurria* (1745), *chindurria* (~1620), *chinaurria* (1643).
 lagartija, *suranguilla* (1745), *sugalinda* (1745).
 mariposa, *inguma* (1745), *chiqueta* (1745?), *chirita* (1745?), *micheletea* (1745), *ulifarfalla* (1643?).
 marisco, *lapa* (1745), *magurioa* (1745).
 merluza, *legatza* (1600), *lebatza* (1745).
 murciegalo, *sagusyarra* (1745).
 nutria, *igaraba* (1745), *ubagarea* (1745?).
 pulga, *cucusa* (1745, *kukusu* -1620, *kukuso* 1657), *arcacuso* (1745), *ardia* (1562).
 rana, *iguela* (1571), *inguela* (1745), *zarrapoa* (1745?), *ugarayoa* (1745?).
 sapo, *zapoa* (1745), *apoa* (1627).
 topo, *satorra* (1653), *saturia* (1745?).
 trucha, *amurraya* (1745), *amuarraina* (*XVII ca.), *arrancaria* (1596).

Hauen guztien argitara, nabaria da ez doazela asmakuntzak batetik eta lekukotasunak bestetik: *HH* eta *Erans*, biak bide dira asmo beraren eta bilketa teknika beren ondoren eta isla. Eta hemendik bi ondorio garrantzitsu erdiesten dira: batetik, *HH* ere Larramendik bildu ahal izan zituen ahozko zein idatzizko berri guztiez osatuta dagoela, zehaztu beharko dugun neurriren batean; eta, bestetik, *Erans*-eko hitz guztien funtsezko izaera ez neologikokari buruzko zalantzari zirrikitu bat bederen utzi behar zaiola.

Ikuspuntu berri honetatik *Erans*-ean oraindik zer aztertu handia dago, baldin eta, iturri bilaketa hutsean geratu beharrean, Larramendiren jokabideari begiratzen badiogu. Honelako azkerketa batek, Lakarrak zenbait puntutan agerian jarri duen bezala, Mitxelenak erantzun gabe utzitako galdera batzuei erantzun emateko gaitasuna izan beharko luke. Halaz ere, garrantzitsua izan arren, honek *HH*-aren azterketarekin zerikusi gutxi izango luke, erabatekotzat jo behar dugun zerbaitegatik ez balitz: *HH* eta *Erans*-aren arteko lotura ezarri dugun une beretik Larramendi berragertu zaigu, hiztegitik eta hitz bil-tzaile modura, baita agian hitzberrigile modura ere, zena zen bezala. Eta hemendik dator *Erans*-ak *HH*-rako daukan interes berezia.

Baldin eta, egiaztatzen hasi garen hipotesiaren arabera —gogora bedi Mitxelenarena ere bazela— *HH*-an literaturatik, ahozko euskaratik eta hitzberrigintzatik datozen hitzak bildu eta berariaz nahasi badira, eta nahasketa hau berau, proportzioak proportzio, *Erans*-ean ere aurkitzen bada, zenbat eta honetat gehiago jakin, hainbat eta hiztegi handiaz gehiago jakingo. Zeren eta *HH*-ko *aitzinchetic* “poco ha”, *eunetan hambat* “ciendoblo” edo

²⁷ Urterengan pentsatzen ari naiz, bereziki: ik. Urkizu 1989: 126-149.

²⁸ Lehen datatzeak *EH*-tik hartu ditut, erraztasunari amore emanaz, baina *OEH*-koekin osatuaz hark jasotzen ez dituen hitz edo formetan. Data bat (*ainhara*) aurreratu ahal izan dut. Osterantzean, galdera markaz azaltzen direnak neuk erantsitakoak dira eta, hortaz, *OEH*-aren datuak iritsi bitartean zalantzazkoak (cf. Urgell 2000).

ahalque “confusión, vergüenza” bezalako hitz edo esapideetarako iturria aurkitzea, lan luzea izanik ere, erraza baita: lehenengo biak Leizarragarenak dira (Act 18, 2 eta Mt 19, 29, hurrenez hurren), eta hirugarrena Iparraldeko ia edozein idazlerena izan daiteke; hirurak grafiak salatzen ditu, besteak beste. Baina hau ez da ezer, izango ditugun arazoan aldean; erakusgarritxo bat baino ez: *anis* mailegua halaberrez agertzen da *HH*-an, ala Leizarragaren erabilerak (Mt 23, 23) bermatua? Ez ote da *harabarkor* “(fácil de) agusanarse”, idazle berarengandik hartutako *harabartu* “agusanarse” (Act 12, 23) hitzaren Larramendiren eratorri berria? Eta *ausartkiro* “denodadamente”, ez ote tradiziozko *ausartki* (Leiz, EZ, Ax, ES) formaren bermoldaketa? Baliteke (*h*)a de *po*ta “ha! que buena alaja!” Etxeberri Sarakoaren hiztegi galdutik Larramendik hartu zituenetako bat izatea? *aizape* “sotavento” XX. mendean ongi lekukotutako *aixebe*, *aizabe*, *aizebe* aldaeradun hitzaren beste aldaera bat baino ez da, ala Larramendik zertxobait aldatutako forma? *Et sic de ceteris*.

Honelako galderak erantzuteko bide bi egon daitezke: bana-banakoa, hots, hizkakoa edo gertakarrikakoa, eta orokorra. Aitor dezagun aurretiaz biak emankor suerta daitezkeela; izan ere, *OEH*-ak, betiere hizka jokatuaz, inferentzia interesgarri zenbait egin ahal izan ditu *HH*-aren edukiaz: adibidez, *Erans*-eko *leotz* (111) zuzen lotu du *HH*-ko *lecotz*-ekin (*OEH*, s.v. *leotz*), hemen aldeztuko dugun hipotesiari —biak Larramendirenak direla, alegia— bide emanez; halaber, zuhurki proposatu du *arraca* “linage” *arraça*-ren ordezko hutsa (iturrikoa zein hiztegi-gilearena) baino ez dela (*OEH*, s.v. 2 *arraka*). Honelako adibideen zerrenda nahi adina luza dezakegu.

Egia da *OEH* ez dela hurbilketa metodo honen adibiderik onena, zeren eta erreproduzitzen baitu —eta batzuetan gaintitzen— jadanik aipatu dugun hiztegi historikoen jokabidea (ik. gorago, 5. oh.), *HH* bezalako lekukotasunak uzkur xamar baizik ez aipatuaz eta, hortaz, funts handirik gabe erabiliat. Honek berak, hizkako jokabidearekin bateratsu, hutsune deitoragarriak eta batzuetan okerrak ere eragin ditu *HH*-ari dagokionez; hiru adibide ezberdin baino ez, alde batera utzitako lekukotasun interesgarri bat, iraxo bat eta lekukotasun faltsu bat:

andartaro “despacio, por mucho tiempo” ez dago *OEH*-an jasota, baina cf. *andarka haritzea*, *ibiltzea* “chanceler, faire des zigzags” (Dv), etab. (*OEH*, s.v. *andarka*). *Andar*, *andarka*... familia honen lekukotasun oso goiztar baten aurrean ez ote gaude?

aukoz (*OEH*) < “*aukoz* (G), boca arriba” (Azkue) < *aukoz*, *auzkora* (G) ”boca arriba” (Añibarro, ez aipatua) < *HH au[z]koz*, *auzkora* “boca arriba” (*HH*, ez aipatua; cf. bertan “boca arriba, *auzcoz*, *auzcora*, *aratiniç*” eta “espalditendido, *auzcoz*, *auzcora*, *aratinez*”).

kamarero (Lcc, Lar). “Camarera” Lar (*OEH*, s.v.) < “Camarera, *camarero*, *gambararia*, *gambarazaya*, *guelazaya*. Lat. *Cubicularia*, *cubicularius*”. Jatorrizkoan *kamarero* letra etzanaz agertzen bada ere, nabarmena da, batez ere lat. *cubicularia*, *cubicularius* argigarriari begiratuz gero, ez dela euskal ordaina, gaztelaniazko hitza baizik, ohiz kanpoko mugagabeak ere suposaraz zezakeen bezala.

Dena dela, hizka jokatzek, ezinezkoa ez balitz ere, gutxienez zailago bilakatzen du goragoko galderen azpian dautzan hipotesiak egitea: iturri idatzien *HH*-ko eragina begibistan den hitz andana batez gaintikoa izan daitekeela, edo Larramendik iturrietan kausitutako forma bere ereduaren arabera alda zezakeela, edota balitekeela Etxeberri Sarakoaren hiztegi-giko hitzetako batzuk *HH*-an berreskuratzeko modurik, esaterako. Eta are zailago haietarako erabateko erantzunak aurkitu eta frogatzea: demagun, *harabartu*

eta *harabarkor* bikotea huts-hutsean azaltzeko, hain egiantzekoa izan liteke Larramendik bata bestetik eratoritzea, gorago iradoki bezala, nola bietako bat —edo berdin biak— ezagutzen ez dugun iturriren batetik kopiatzea.

Zailtasunok kontuan izanda, hemen hiru premisetatik abiatuko gara: lehenik, *HH*-ko eduki osoaren berri eman nahi izanez gero, hizkako hurbilketak Mitxelenaren “labirintu askaezinean” noraezean murgiltzera baino ez daramala; beraz, bigarrenik, erantzun eraginkor bakarrik orokorrik direla; eta, hirugarrenik, mota honetako erantzunak Larramendiren jokabideari buruzko irizpideak zorroztu eta finkatzetik bakarrik irits dakizkigukeela.

HH-aren aldean, filologoaren lanerako, *Erans*-ak hiru abantaila nabarmen ditu, bada: testu txikia da, oso ondo aztertua eta ehuneko gora batean iturri ezaguneko hitzez osatua, zeinagatik burura dakizkigukeen ikerbide berriak saiatu eta haien indar frogatzaile edo azaltzailea neurtzeko berebiziko aukera eskaintzen duen. Abantaila hauek Larramendiren iturriekiko ohiko jokabidea aurretiaz ezagutzeko erabil ditzakegu, hiztegi erraldoian itsuka barneratu beharrean, alderdi zenbaitetan bederen jakinaren gainean aritzea ahalbidetuko baitigu.

Honelako azterketa baten ondorio zuzena testuko hitzak banan-banan hobeki ezagutzea bada ere, lanean zehar eta batez ere ondorioetan argudioak eta hauen balioa izango dira interesgunea, hots, *Erans*-ak Larramendiri buruz hiztegi-gile modura irakasten duguna, honek eskain ditzakeen argibideak —baita txikienak ere— *HH*-aren azterketan ezinutzizkoak izan daitezkeela oso kontuan izanik, zeren eta hiztegian hitzak, iturri-gaiak eta, beraz, arazoak ere biziki ugalduko baitira. Honetarako, ez Larramendik hitzak *non-dik* hartu zituen bakarrik, hori aski ongi ezagutzen dugu eta, baita *nola* hartu zituen ere ikertu behar dugu. Mitxelenaren lorpenak profitatuaz, beraz, baina Lakarrak *Erans*-aren azterketari emanarazitako ikuspuntu aldaketaren arabera, hau da, biltzailearen jokaerari hitzen etorkiaren bilaketa hutsari baino garrantzi gehiago emanez.

Lan hau behar beste bermekin egin ahal izateko, hasieratik hasteari beharrezkoa iritzi diot, zerotik abiatuta —egindako lan handiaren laguntzaz bada ere— Larramendik iturriekin izan zuen erlazioa goitik behera berreraikiaz.

Ezer baino lehenago, testua bera ezarri dut, Mitxelenaren argitalpena 1745ekoarekin erkatuaz. Bertatik ageri da Mitxelenarenak badituela zenbait huts, eta gehienetan ezerezak izan arren, inoiz edo behin —lehenago iradoki bezala— bere (eta ondoko Lakarraren) ikerlana baldintzatu dutela.²⁹ Argitalpen berria aurrerago aurkituko du irakurleak (§ 6), baita harekin batera jatorrizko testuaren faksimilea ere.

Honen ondoko urratsa, hitz edo esapide guztiak banan-banan berraztertzea izan da, Mitxelenak eta Lakarrak bakoitzari buruz esana bilduaz, *OEH*-aren datuekin iruzkinak hornituaz eta ahal zitezkeen apurretan xehetasun zein iritzi berriak gehituaz. Iturri ezagunak berpasatzea ere emankor suertatu da zenbait kasutan; denetan Larramendik erabilitakoa —edo, besterik ezinean, hortik gertuen dagoena (gogoratu *RS*-rekin daukagun arazo)— eskuratu dut: Landucciren eskuizkribua, Harrieten lehen argitalpena, *RS*-ren

²⁹ *Erans*-eko euskarari dagozkionetan, Mitxelenaren lanean zehar aski ongi bereizten dira inprenta hutsak eta kopia hutsak, iruzkinetan bigarrenak bakarrik islatzen direlako, islatzeko modukoak direnean. Kopia hutsak direla ziur antzean diot, hots, Mitxelenak egindako kopiakoak (gogoratu fotokopiarik gabeko munduaz ari naizela), beste azalbidea, hau da, *HH*-aren 2. argitalpenekoak izatea ezinezkoa izan litekeelako: EHUaren liburutegian gordetzen den alearen arabera, hango *Erans* erabilezina da, hiru orrialde pasa kendu baitzaizkio, eta G letran zuzenean hasten da. Alearen akatsa balitz ere, dagoen zatian ez dugu hutsak zuzitzeko modurik aurkitu. Mitxelenak zenbaki labainkorrekin egin zituen beste batzuk zein bere lekuan adierazita daude.

Darmstadtoko alearen faksimilea eta Axularren *Geroko Gero*, hots, *Gero*-aren bigarren argitalpena. Esan gabe doa geroko argitalpenak, batez ere kritikoak diren heinean oso baliagarri izan zaizkidala. Halaz ere, azpimarratu nahi nuke jatorrizkora joaz iratxo zenbait uxatu ahal izan ditudala, eta *Erans*-eko zalantzazko irakurketa batzuk jadanik iturrian zirela egiaztatu.

Zeregin honetan Mitxelenaren lana, lagungarri bada ere, ez da asebetegarri suertatu: Larramendiren lekukotasuna lekukotasun hobe edo ziurrago batekin ezabatu nahi ez dugunez gero, egiaztatu behar izan dugu ez bakarrik hitza, demagun, Axularrengandik datorrela, ezpada hitza hartu deneko pasarte zehatza ere; honegatik, Mitxelenak eskainitako datuak banan-banan berpasatu eta, ahal zelarik, osatu ere egin dira, orduan baino orain tresna hobeak ditugula kontuan harturik. Honela bakarrik ezagutu ahalko ditugu hitzak hautatu, testuingurutik atera, forma neutroan ezarri eta gaztelaniaz itzultzeko hiztegiele gidatu duten irizpideak.

Azterketa honen ondorenak bukaerako eranskinean bilduta daude (§ 8), eta taula moduko batean laburbilduta (§ 7). Lan honetan oinarrituta, Larramendiren iturri ezaguneko jokaeraz esan daitekeen guztia biltzen saiatu naiz; eskuarki jadanik ezagunak, baina inoiz sistematizatu gabeko gaiak: grafi eta morfologi egokitzapenak noiz, nola eta zergatik egin zituen (§§ 1.1 eta 1.2), iturrietako erdal itzulpenak nola baliatu zituen eta, itzulpenik ez izatera, zerekin jokatu zuen (§ 1.3), iturriak osorik ala zatika erabili zituen (§ 1.4), bilduma barruko eta sarrera barruko hurrenkeran iturri ezberdinetako hitzak zein ordenatan agertzen diren (§ 1.5) eta *Erans*-eko hitzak *HH*-an ere agertzen diren ala ez (§ 1.6).

Hitz ziurretatik atera daitekeen guztia zukutu eta gero, zalantzazko kasuak haiek egin dezaketen argiaren azpian berriro aztertzeari ekin diot, bai baitirudi erdietsitako irizpideek lehengo erabakiak bermatzeko edo erabaki berriak hartzeko aukera eman diezaguketela: lehenik iturri berberaren barruan agerraldi bat baino gehiago dutenak (§ 2.1), gero iturri bat baino gehiagotan agertzen direnak (§ 2.2) eta zalantzazko iturria baino aurkitu ez zaientak (§ 2.3). Eta, azkenik, iturri ezezaguneko hitzei aurre egin behar (§ 2.4), testu edo hizkuntz irizpideen arabera haiei buruz ahalik eta informazio gehiena bilduaz. Honelakoei aurreko ikertzaileek baino, ustez behintzat, garrantzi gehiago eman izan zaie hemen. Bate-tik, *Erans*-eko berriak egiazki *descripta* bihurtu osteko hondarretan Larramendik XVIII. mendeko euskara bizitik gorde zizkigun lekukotasunak aurki daitezkeelako uste osoan. Bestetik, *HH*-an arrazoi beragatik ahozko osagaia hautemateko ahalik eta tresna zorrotzenak beharko ditugulakoan.

Larramendiren jokabideari buruz ikasitakoaren lerro nagusiak marraztu ditugu ondoren (§ 3), hiztegien iturri-azterketan non-nahi erabiltzekoak izan litezkeen irizpideekin batera, *HH*-aren azterketari begira, hiztegiele zehatz honek dituen ezaugarri bereziak ere bilduaz. Lakarrak hasitako lanari jarraiki, berriz, *Erans*-eko iturriak bat-banaka *HH*-an zehar bilatu ditugu (§ 4), lan zabal eta sakonagoen begira, hark Harrieteekin irekitako atea hemendik aurrera erabat zabalik gera dadin; gutxieneko kontuan, iturri ezagun hauen laguntzaz *Erans* eta *HH*-aren arteko lotura behin betikoz bermatuta gera dadin.³⁰ Dena dela, irakurleak ikusi ahalko du azterketa honek arazo teoriko-praktikoak ugari dakartzala, lehengoez gainera.

³⁰ *HH*-aren gainerako iturriak, denak ez dira Axular eta Harriet bezain atzemanerriak; halere, Iparraldeko literaturaren eragina, oro har, aski garden ageri da egin dugun azterketan, eta guztien gainetik Leizarragarena (Urgell 2000).

Buruenik, Mitxelaren oinarrietara itzuli gara, *Erans* Azkueren hiztegian norainoko sarrera izan duen aztertzeko (§ 5). Ondorioak, hasieran espero zitezkeenez oso bestelakoak dira, bai baitirudi *HH*-ko hitzak eurak bezalaxe, *Erans*-ekoak gehienbat inoren bitartez iritsi zitzaizkiola lekeitiarrari, eta honek, bistan denez, oraingoz erantzunik gabe geratzen den galdera sortatxo bat sortzen du.

0.3. Corpusaren deskribapena

Erans-ak 1745eko argitalpenean zenbatu gabeko zortzi orrialde baino ez ditu, 691 sarrera rotara.³¹ Eranskina elebiduna da zeharo, gaztelania-euskara ordenan antolatua *HH* bezala, baina latinezko ordainik gabe. Hiztegiaren gorputzean bezalaxe,³² alfabeto hurrenkerak gorabeheratsua da; ohargarri dugu hemen U letra V-aren ondoren agertzen dela, oharkabean ziurrenik. Halaber, gaztelaniazko sarrera-burua bera bakarrik agertu ohi da, adiera ezberdintasuna markatu behar denean edo (*Erans*-ean adiera guztiak bilduta ez daudenez) maizenik esanahi ambiguitasuna saihestu behar denean izan ezik: honelakoetan Larramendik sinonimoak (*Arrancar, desquiciar; Cuidado* vs. *Cuidado, escrúpulo; Hablador, eloquente* vs. *Hablador, parlón...*) edo zehaztapenak (*Abrasarse de ira; Arranciarse el tocino; Cola de encolar; Estéril muger...*) erantsi ditu, bakan-bakan baino ez definizio gisako sintagma luzeagoak (*Alegrador, que sirve a uno de consuelo; Nata, la flor de la cosa*).

Sarrera-buru batzuk femeninoan jasota badaude ere, aurrerago ikusiko dugunez (§ 2.4.2.2), genero bikoitzeko hitzak maskulinoan bakarrik agertu ohi dira (*Abundoso; Amigo íntimo; Asqueroso...*), hiztegiaren bezalaxe; behin bakarrik bi generoak jasoko, eta hartan genero aldaketa esanahi aldatetarekin lotuta dago: *Granado, a* (hots, zuhaitza eta fruitua). *Erans*-aren izaera bereziari dagokionez, bestalde, adizki solteak, zein bere leku alfabetikoan sarrera-buru kokatuta, nahikotxo dira (*Sábete; Síguete...*), *HH*-an eskuarki gaztelaniazko infinitiboaren azpian paradigma zatiak edo paradigma osoak eskaintzen diren bitartean.

Esapide eta kolokazioen lekua *HH*-an bezain aldakor dugu, edo areago: gehientsuenak hitzez hitz eta letraz letra alfabetozko hurrenkeraren arabera dagozkien lekuan ageri dira, gaurko usadiorako ezin aurkitzeko moduan (*Al presente; De lo demás sea lo que fuere...*). Halere, askotxo hitz nagusiaren azpian ageri dira, *HH*-ko ohiko erara, guztiz euskal ordainak familia berekoak direnean (“Comun, arrontera”, “Hacer comun, arrontatu”), baina ez ezinbestean (“Galardón, donaria, donarioa”, “Mal galardón, trasumenda”). Inoiz edo behin, salbuespen gisa, batzuk eta besteak azpian gabe sarreraren barruan agertzen dira, ordea (“Adelante, achiti. De aquí adelante, equix”, “Decrépito, sentona. Decrepitez, sentontasuna. Hacerse, sentontu”). Errefrauekin ere aukera biak erabiltzen ditu: “Niño, seya”, “Quien con niños se acuesta, sucio se levanta, Seyacaz echun dina...”, baina “Nido, oántzea, caña. Y el refrán, fin gaitz eguiñen duc choria...”. Bestalde, *Erans*-ean sarri hitz nagusia falta izan arren, haren lekuan kokatu da esapidea. Honelakoetan, bi modutara jokutzen du hiztegiak: *HH*-an ere ezaguna den eran, buru-buruan hitz nagusia jarri du, eta ondoren esapide osoa: “Caballo, a caballo”, “Cobro, dar cobro”, “Decir, qué decir”... Beste modua zeharo berria da Larramendirenean, eta esan behar da

³¹ Halaxe ageri da Mitxelena eman zion zenbakuntzatik; ohi den bezala, zenbaki horiek erabiltzen dira hemen *Erans*-eko sarrerak izendatzeko.

³² *HH*-aren antolamendu eta edukiaz testuan egiten diren baieztapen guztietarako, ik. Urgell 1998a, 1998b eta 1999.

hiztegi gintza tekniketari aurrerapausoa dela, alfabeto hurrenkera erabat errespetatzeaz gainera ulerpen anbiguotasunik ez dakarrelako, aurrekoak ez bezala: izan ere, hitz nagusia buruan ageri da, bestean legez, baina ondoren gainerakoa bakarrik eransten zaio, parentesi artean erantsi ere: “Andar (modo de)”, “Caer (hacer)”, “Carnes (pegado a las)”.

Azpimarragarria da, nolahi ere, esapide kopuru handia, Larramendi hitz zehatzen baino zer edo zer gehiagoren bila aritu zelako seinale. Berriz, erretrauen kopurua, oso txikia iturrietako bat erretrauegia dela kontuan izanik, bat datorke *HH*-an atal honi ematen zaion arreta ez oso handiarekin. Eduki berezien kontu hau amaitzeko, erants dezakegu badela etimologia bat (s.v. *pintado*), honelakoetarako zaletasuna edo beharra *HH* bukatzearekin bat ez zela amaitu adieraziaz; eta oso azpimarragarria den euskal hitz baten esanahi zehaztapena (s.v. *lunas*), hiztegi honelako gutxitxo kausi daitezke eta.

Zenbakietara berriro itzulirik, euskal hitz zein esapideak 819 dira, eta haietatik 34 behin baino gehiagotan errepikatuta daude,³³ normalean birritan:

amorantia (231, 291), *armora* (488, 631) *arrontera* (154, 471), *aurizquitu* (10, 296), *azquina* (123, 313), *barrendaria* (241, 346), *buthuna* (122, 255), *ecaira* (443, 556), *ecertu* (543, 665), *erra* (85, 466), *escolatu* (217, 239), *estalguna* (248, 596), *garraita* (141, 455), *golpagogortu* (114, 462), *goratzapena* (225, 366), *gorgolla* (189, 458), *guertacuntza* (125, 619), *hiscatu* (232, 462) *irachoa* (220, 272), *irisca* (31, 676), *jolasturia* (226, 310), *marruscatu* (26, 264), *mendoza* (475, 640), *narrioa* (392, 629), *obua* (276, *obuan* 351), *oldozquera* (197, *oldozqueran* 508), *onbearra* (440, *ombearra* 422), *on(t)satu* (15, 153), *ozazt* (36, 535), *trisca* (90, 187), *urena* (123, 313), *urisca* (31, 676) eta *zafira* (477, 618),

hirutan errepikatzen den *arrantatu* (18, 155, 393) izan ezik. Bataz beste, azkenik 785 euskal hitz edo esapide izango ditugu ikergai.

0.4. Iturrien aurkezpena

Geroko azterketan iturri zehatzei baino argudio orokorren indarrari leku gehiago eskainiko diodanez gero, badirudi interesgarri izan daitekeela lehenik iturri guztiak, haien inguruan ditugun arazoak eta azken aurkikuntzak aurkeztea.

0.4.1. Axular

Axularren liburua alde handiaz da *Erans*-eko iturrien artean garrantzitsuena kopuruaren aldetik. Lehenengo begiradan espero izatekoa dirudien arren (honen liburuaren tamainari oharreza baino ez dugu, besteen aldean) gogoeta interesgarri zenbaitetara eramaten gaituen gertakaria da.

³³ Ez ditut berdintzat jo, batzuetan agerrian hitz bera izan arren, adiera aski ezberdina duten —eta, beraz, iturri (edo iturriko agerleku) ezberdina eskatzen duten— lekukotasunak (*behartu-beartua* 531 / 440, *erauci* 63 / 369, *gardia* 176 / 215, *croca* 411 / 557, *trisca-triscac* 90, 187 / 126), are gutxiago elkarrengandik hurbil dauden aldaerak (*sasitu-sastu* 257, *huerriza-huarriza* 581 / 660). Lakarrari (1991: 252) 810 ateratzen zaizkio, eta 34 errepikatu. Lehenengo zenbakian dugun ezberdintasuna, baliteke ondoko bere hitzok (*ibid.*) giltza eskaintzea: “... 810 hitz dira guztira *E/frans*-ean (319 “hierle, pegale, *iac*, *iyac*” bezalako bikoiztasun faltsuren bat kendu ondoren)”. Bigarrenean, berdintasuna dagoela dirudien arren, zehaztu behar dut berak ez dituela antzeman edo aintzat hartu *amorantia*, *ecertu*, *golpagogortu*, *onbearra* eta *zafira* bikoteak, eta bai aldiz nik bereizi ditudan *trisca-triscac*, *behartu-beartua*, *huerriza-huarriza* eta *gardia*-ren bi agerraldietatik bat (215); errepikatutakotzat jotzen duen *arranta*, berriz, ez dago behin baizik, oso oker ez banago. Nolanahi ere den, geroago agertuko dira batera edo bestera jokatzeko izan ditugun arazoak.

Hiztegi-gilearentzat ez dago aurreko hiztegiak baino iturri eroso, erabilgarri eta probetxuzkoagorik. Idazlanek, berriz, oso iturri oparoak izan daitezkeen arren, anitzez lan handiagoa eskatzen dute, hitza aurkitu eta biluzteaz gain haren esanahia asmatu behar delako eta, gure kasuan behinik behin, gaztelaniazko ordain egokia bilatu ere. Berpasa izan arren, Axularren liburutik hartutako hitz mordoak, lehenik eta behin, lan itzel horri Larramendik gehiegizko beldurrik gabe ekin ziola erakusten digu eta, beraz, *HH*-an ere halako lana burutu zuelako ustean sendotzen gaitu.

Iturri honen ikerketari dagokionez, Mixelenak ia-ia buru eman zion, lehenengo arakatze hartan 283 hitz Axularri leporatuaz, ziurtasun maila ezberdinekin. Berriz, Villasanteren *Axularren Hiztegia*-ri egin zion erreseinan (1974: 388), iragaitzaz, hartan itzuri zitzaizkion bost hitz aitortu zituen, kopuru orokorra 288taraino igoaraziaz. Lakarrak ez du Axularren ekarria bereziki ukitu bere lanetan, dakigunez, ez eta Mitxelenaren ondorioak eztabaidatu, Harrieti dagokion neurrian ez bada.

Orain ditugun baliabide berriekin Mitxelenaren zerrenda berpasatuaz, eta hau bere ohoretan doa, oso ekarri urria erdietsi dut: bi eransketa (*aztura* 171, *curea* 335) baino ez. Hau baino premiazkoagoa zen, dudarik gabe, lehendabizikoz benetako iturrira jotzea, Axularren bigarren argitalpena erabiliz; lan honen ondorioz, *Erans*-eko errata batzuk (*ahartara* 99, *itzulpide* 244) jadanik iturrian zirela agerian geratu da, bai eta aurreko iker-tzaileek zalantza-zakoak zeritzeten *edergailluz* (486) eta *orthusa* (194), bata bertako berrikuntza dela, eta bestea bertako irakurketa zehatza.

0.4.2. *Refranes y Sentencias*

Kopuruaren aldetik bigarren iturria, dirudien baino hurbilago dabilke Axularrengandik, baldin eta galdutako zatitik izan daitezkeen hitzak (§ 0.4.5) noizbait berresteko aukera izan bagenez. Literatur lana izan arren, oso iturri erraza izan zen oro har Larramendirentzat, erretrauek itzulpena (eta euskal eta erdal hitzak lotzen dituen zenbakuntza zehatza) aldean daukatelako, ezaguna denez.

Mitxelenak ere ez zuen oztoporik izan ia, iturri honetatik jasotako hitzak antzemateko. Orotara 147 hitz egotzi zizkion,³⁴ ez beti ziurtasun beraz. Lakarraren lana, jadanik zehaztu dugunez, aurrerapen handia izan da *RS*-ren azterketan oro har, baita guri interesatzen zaigun neurrian ere. Ekarpentik sendoena Larramendik ezagutu zuen alea mugatzen saiatzea izan da, bi ondorio zeharo interesgarri erdietsiaz: (1) hanbatik hanbatean, Larramendik ziurtasunez ezagutu zituen orrialdeak *Erans*-eko hitzen harlekutat hobetsi behar ditugu, ezagutu ez zituenen aldean; (2) honen arabera, *RS*-ko hitzat jotako zenbait, Larramendik ezagutu ez bide zituen koadernotxoetan agertzen direnez gero, *RS*-ren zati galduan berriz agertzen zirela egin beharko genuke, eta bertatik —eta ez guk ezagutzen ditugun erretrauetatik— hartu zituela; haien artean oso errazak diren zenbait, duda ere egin daiteke benetako iturria *RS* izan ote zen.

Nire aldetik, Mitxelena eta Lakarraren zerrendari ekarpen tiki zenbait baino ezin izan diot egin: *orca* (411) eta *guertza* (614) jadanik *RS*-n dauden erratak dira; *coipatu* (541) ziurrenik *RS*-n agertzen den *coipasu*-ren ordezkoko hutsa, eta *urtiguin* (644) *urtigui* (65)-ren ordezkoa. Kenketa bat ere bai: **oquela* (673) Mitxelenaren kopia-huts bati zor zaio, eta benetako irakurketak —*oquelia*-k— benetako iturria berehalakoan agertarazi du: Harriet.

³⁴ Lakarrak (1991: 252) 161 hitz leporatzen dizkio iturri berari, baina Mitxelenaren lana ez eze, beraren laburpena ere berpasatu arren ez naiz kopuru horretara iristeko gai izan.

0.4.3. *Harriet*

Nahiz Historiaren legeetatik bat den, beti ere harrigarria izaten da une batez erpinean egondakoa, nola denboraren poderioz ia erabat ahaztua izatera irits daitekeen. Hauxe da Harrieten gramatikarekin eta batez ere, guri dagokigunez, bere ondoko hiztegiekin gertatu izan dena. Garai batez, Larramendik, Añibarrok, Lèclusek... garaian garaiko hiztegi-leek kontuan hartu behar zuten iturria izan zen, luzaro Iparraldean argitaratutako hiztegi bakarrak zirenez gero. Geroko lanek, handiagoak ez eze hobeak ere zalantzarik gabe, zeharo ostendu zuten Harriet “zaharraren” ospea,³⁵ hainbestearino non Mitxelena batek berak ere ez baitzuen aintzat hartu ezertan.³⁶

Ahantzura honetan, *Erans*-eko iturriei dagokienez, Larramendik berak zerikusiren bat izan zuen, hura osatzeko baliatu zituen iturrien artean aipatu gabe utzi zuen eta. Lakarraren azterlana ezagutu arte, nekez pentsa zitekeen *HH*-aren hitzaurrean, ezagutzen zituen euskal liburuen zerrendan Harrietez dioena kontuan hartuta, haren hiztegitxoen eragina handia izan zitekeenik, are gutxiago *Erans*-eraino iritsi. Hona hemen pasartea:

Acaba de imprimirse una Gramática de Bascuence y Francés, por su autor Monsieur Harriet, con muchas curiosidades, y un Diccionario cortito del Bascuence y Francés, todo en octavo; cuyas voces, con otras que le faltan de su Dialecto, se hallarán en mi Diccionario (1745: xxxv)

Lakarrak 129 hitz egotzi zizkion hiztegi honi hasiera batean. Hiru talde nagusi egin behar ditugu: lehenean, eta handienenean (orotara 94 hitz), honetaz ohartu arte iturri ezezagunekoak ziren hitzak daude, edo oso azalpen badaezpadakoak baizik kausitu ez zituztenak; zalantza gutxi egin daiteke alde honetatik —asko nahiko bitxiak izanik—, eta etorki ezezaguneko hitzen kopurua guztiz murrizten du, batez ere jadanik Mitxelena ekialdekoztat jo izan zituenen taldean. Alabaina, ohartu beharra dago Harrieten agerpenaz geroz gutxienez hirugarren Iparraldeko iturri bat proposatu beharko genukeela, Axular eta Harrieten artean hango etorkikoak diruditen hitz guztiak ez baititugu azaltzen (§ 0.4.6). Bestalde, Harrietek euskalki kontuan itxura engainagarria izan daitekeela erakutsi digu edo, hobeto esanda, hitz anitzen historiaz dakiguna herren gerta daitekeela: Mitxelenak, bestelako lekukotasunetan ongi finkaturik (ik. orain *OEH*, s.v.) mendebaldekoztat jotako *ibildauna* Harrieten hiztegitik hartutakoa da ziurtasun osoz, hala nola irakurketa txar bat dela medio *RS*-ren zati galdukoztat jota geneukan *oquelia* (673) ere.

Bigarren taldea, askotan zalantzazkoagoa, beste iturriren batean ere lekukotzen diren hitzek osatzen dute. Dakigunez, arazorik larri eta interesgarriena Axularrekikoa da, eta Lakarra, hiztegiak iturri errazagoak direla irizpide, ia beti Harrieten alde makurtu da. Esan gabe da lan honetan zehar horretarako erabilitako argudioak eztabaidatzea zereginik premiazkoenetakoa izango dela.

³⁵ Adibide bat baino ez: Bilbaoren *Bibliographia*-n honi buruz agertzen den lan bakarra (Bozas Urrutia “De la literatura menor. La gramática vasca de Harriet y sus aprobaciones”, *BAP* 21, 1965, 421-426), Maurice bere iloba omen denari, Harriet “berriari” alegia, egotzita dago.

³⁶ Gorago mintzatu gara gai honetaz. *OEH*-az den bezainbatean, *aliaka*-ren zoritxarreko sarreraz gainera, esan behar da I. liburukian —Mitxelenak hein batean bederen zuzendu ahal izan zuen bakarrean— gutxitan baizik ez dela Harriet aipatzen, eta egiten denean ere, kronologia ahaztuta, Larramendiren ostean agertu ohi dela. Argi dago ez zuela inondik ere sumatzen ezertarako balio izan zezakeenik.

Eta, bukatzeko, bada gainerako iturri ezagunetan beste azalpenik kausitzen ez duen hitz taldeño bat, Harrieten lekukotasuna erabiltzeak oraingoz konpondu ez diren arazoak baditu ere: *arrastelua* (96), *hauzu* (372), *acia* (251), *igea* (175) eta *patarra* (175).

Lakarraren zerrenda osatu nahian hondakin batzuk aurkitu ahal izan ditut, gehienak besteri egotziak baina gutxienez eztabaidatu beharko genituzkeenak; ondoko sarrera hauek eragingo lituzkete:

bezala (152), *estalguna* (248, 596), *gardia* (176), *jarriquia* (161), *lapicoa* (468), *notha* (392), *oquelia* (673), *orcoya* (280), *turunta* (654), *cilhegui* (372), *ciorra* (662).

Lautan (*jarriquia*, *oquelia*, *turunta* eta *ciorra*) leporatze berriak lortu uste ditut: bata Axularri kenduaz eta bigarrena *RS*-ri, Mitxelenaren huts ttiki banak (*jarraiquia* eta *oquelea* kopiatuak) Lakarraren begietatik estali baitzituzten; hirugarren eta laugarrena, berriz, orain artean azalpenik ez zeukaten hitzak dira, eta nirea haren azalpen saio bat, besterik ez.

0.4.4. *Landucci*

Italiarraren hiztegia *Erans*-ak ekarri dizkigun ezusteetan lehena izan zen. Jakina denez, hau ere ez da iturrien artean aipatzen, hiztegiaren hitzaurrean baizik, Laramendik ezagutzen zituen euskal liburuen zerrenda eskaintzen duen atalean. Mitxelenak (1958: 14) *Erans*-ean ez aipatzea jakinaren gainean hartutako erabakia zela uste zuen, harentzat “aitorrezina” zela, hiztegi honetaz esan zituenak esan ondoren:

Pieza es por cierto muy despreciable, y que más se compuso para irrisión que para honor del Bascuence. Muy mal escrita en la Ortografía, llena de Barbarismos; le faltan interrumpidamente hasta la letra S muchas voces obvias; y desde la S todas, menos tres o quatro (Laramendi 1745: xxxv-xxxvi).

Pasarte jadanik ezagun honi beste bat erantsi behar zaio, hiztegiaren eskaintzan bertan dagoena, *HH* eta *Landuccirena* (izena aipatu gabe bada ere) kontrajarriaz:

...es obra original [*HH*], y en que ha sido preciso dar principio a la fábrica por los cimientos: pues, aunque alguno avía intentado ponerlos no sé en qué tiempo, los puso con tanta impericia y con mano tan infeliz, que sólo servían a erigir un edificio informe y ruinoso, y fue necesario removerlos como embarazo.

Benetako zioa, eta hiztegiaren buru-buruan agertzen den aipamen honen zergatia, ordea, ez bide da hiztegitxoaren txarra eta eskasa, Mayansek hartaz egin zuen erabilpen interesatua baizik (ik. Tovar 1980: 80-82). *Landucciri* interesen bat aitortzea, etsaiari arrazoia ematea bezalaxe zen, nonbait. Alabaina, ez genuke ahaztu behar, txikia izatea beste akatsik ez zuen Harrietena ere ez zuela berriz aipatu: beragatik, eta orduan orain baino *copyright*-ekin kontu gutxiago zegoenez gero,³⁷ Laramendi *Landuccirekin* azpijo-

³⁷ Oso argigarriak izan daitezke alde honetatik Salaberri Muñoak (1999: 34-35) Axularri buruz idatzi dituen hitzok: “Erromantizismoaren izpirituarekin batera barreiaturiko ideia da originaltasunaren balioarena literaturari dagokionez. Eta obraren originaltasunarekin batera etorriko da autorearen prestigioaren ezagutza eta aitortzea. Honek, jakina, gaur egun ezagutzen dugun autorearekiko begirunean hedatuko zuen. Ez zen horrela gertatzen aurreko mendeetan, are gutxiago edertasun asmoen aurretik arlo pragmatiko-morala landu nahi bazen. Axularren obran bertan ikusten denez, garaikideak dira gutxien aipatzen diren autoreak, nahiz eta nabaria izan haiekiko zorra”. Bestalde, hiztegi zaharretan ere iturriak aitortzea ez zen ohikoena:

koan aritu zela epaitzea, larregizko epaia ez ote den nago. Kontuan hartu behar dugu, Larramendik Mayansi (1737: 347) esker izan zuela hiztegitxoaren berri —eta ez alderantziz, inoiz pentsatu izan denez (Mitxelena 1958: 9, 2. oh.)— eta, beraz, berariaz bere begiz ikusi zuela, baita horretarako kopia bat egin edo agindu ere, aurreiritzien gainetik jokatzeko zekiela erakutsiaz.

Mitxelenak 66 hitz azaldu zituen Landucciren hiztegiaren bitartez, ziurtasun maila ezberdinekin, eta Lakarrak beste bi hitz erantsi dizkio: *ertzea* (497) eta *urrua* (67). Gorago azaldu dudanez, dena dela, baliteke Larramendiren erabilerari buruzko aurreiritziak hiztegi hau behar bestean ez ustiatua. Susmo honekin, bada, inoiz baino arrazoi gehiagoz Landucci goitik behera berpasatu beharra zegoela iritzi nion. Lakarraren azken ekarriekin bat etorririk (ik. adib. 1996a: 34-35, *opilla* eta *baya-z*), uste dut honen papera gutxietsi egin dela, beraren bitartez erraz azal daitezkeen zenbait hitz besteez azaldu nahian ibili dela, azalpen zail eta korapilotsuagoa behar izanda ere. Miaketa xehe honek bi hitz ziur gehiago eskaini dizkigu: *sastu* (257) eta *triscac* (126), orain artean *RS*-ko *sasitu* eta *trisca*-ren aitzakian zokoratuak, nahiz biak Larramendik eman erdal itzulpen berberen pean agertu, edonoren bistan.

Gauzak honela, etorki ezezagunekotzat ditugun lau hitzen iturria Landucci izan daitekeela proposatzera ausartuko naiz, hiruretan irakurketa txarrak edota erratak —aski larriak inoiz— egon direlako urratsa gainditu behar bada ere, Landuccirengandiko hitzetan halakoen portzentaia altuak sinesgarri xamar egiten dituelako: *hebroa* (312), *escueda* (480), *jocaquidea* (348) eta *crompoa* (427). Handik ez izatekotan ere, lekukotasun horiek eztabaidatzea ezinutzizkoa dela derizat.

0.4.5. Refranes y Sentencias-en zati galdua

Mitxelenak (1961: 367) argudio indartsuak bildu zituen, agerian iturri ezagunik gabekoak diruditen hitz franko Larramendik erabili zuen alean bai baina gurean ez dauden errefracuetatik atereak direlako hipotesiari oinarri emateko. Lehen, Larramendik *Erans*-ean sartu zituen atotitzetatik bat Axularrena (446) eta beste bi *RS*-koak (185 eta 459) izanik, laugarren bat badela itxura guztien arabera bilduma beretik hartua: *Seyacaz echun dina, ucuzcari jaigui da* (451). Behar dituen zuzenketak gorabehera (cf. Mitxelena 1964b), hizkerak berak bizkaierazkoa ez eze, bizkaiera zaharrekoa dela adierazten digu. Bertatik, gainera, *seya* (450) eta *ucuz[c]a* (620) hartu bide zituen.

Bigarrena, Oihenarten lekukotasuna dugu: honek ere *RS*-ren ale ezberdin bat, aldez bederen osoagoa, izan zuen esku artean, eta hein batean Larramendirenarekin bat zetorren, zeren eta Oihenartek gorde zituen *RS*-ko hogeit hamar errefracu berrietan, *Erans*-eko hiru hitzek (*hucha* 58, *uhuna* 356 eta *acizurria* 484) azalpena aurkitzen baitute.³⁸

cf. Osseltonek (1973: 89) dioena, bere iturriak lainoki aitortzen dituen Buys-i buruz (1766): “So frank an acknowledgement of sources is unusual at this time...”. Ordezka bitez, beraz, *literatura hiztegi gintza*-rekin eta *pragmatiko-morala praktikoa*-rekin, adibidez, eta Larramendiren egite hauen azalpena kaustituko dugu: S. Agustín edo Platon ezinbestean aipatzekoak ziren, lana janzen baitzuten; beste horrenbeste esan daiteke gure testuinguruan Axular edo Leizarragarekin; baina Harriet edo Landucci bezalakoekin, nahikoa egin bide zuen garaiko ohituretarako, hitzaurrean aipatu baitzuten.

³⁸ Lehenengo biak jadanik 1961: 367n, eta hirugarrena 1964b: 175n. Beranduago lan batean (1967: 13), iragaitzaz, *Erans*-eko *hucha* eta *uhuna*, “así como bastantes palabras”, denak guretzat galduak diren eta antza denez bai Oihenartek bai Larramendik ezagutu zituzten *RS*-ko orrialdeetatik atereak direla zioen.

Honez gero, batzuetan agerian, bestetan zeharbidez, *Erans*-eko hainbat hitzen etorkia galdutako zatia izan daitekeela iradoki zuen Mitxelenak. Orotara, talde honetan 67 hitz sar daitezke, Mitxelenaren esanetatik atera dudana ustea Lakarrak laburpenean (1993) adierazten duenarekin erkatuaz. Zerrendak zer erantsi eta zer kendu dauka, noski, 1970ez geroz egindako aurrerapenen arabera. Honezaz gainera, Lakarra eta biok ez gatoz beti bat, arrazoi ezberdinengatik, Mitxelenaren hitzen interpretapenean edota, batzuetan bederen, ez gatoz beti-beti bat Mitxelenak eman azalpenarekin.

Gorabehera hauek zeharo ulertzekoak dira, mugak oso labainkorrak baitira. Alde batetik, bizkaierazkoa dirudien guztia ez da nahitaez bizkaierazkoa bakarrik, gure datu eskasiak hala aditzera ematen badu ere: Mitxelenak berak (1974: 388) *acotatu* zerrendatik kendu zuen, Leizarragarengan aurkitu eta agian Iparraldeko etorkia izan zezakeelakoan; eta *ibildauna* eta *oquelia*, uste guztien kontra, Harrietengandik datozela ikusi berri dugu. Bestalde, bizkaierazkoa izanik ere, ez da nahitaez *RS*-tikoa, *Erans*-aren ahozko osagaian orain artean baino fidantzia gehixeago jartzen baldin badugu behintzat.

Arrisku horiek ezagututa, badirudi euskalki kokapenari dagozkion argudioek baino, testu baten aurrean gaudenez gero, testu argudioek zer esan gehiago dutela, eta aztarna ziurragoak eskainiko dizkigutela: grafi eta morfologi berezitasunak, esanahi bitxitasunak... honelako zertzeladetan aurki genezake hitz bat halako ziurtasun batez *RS*-ren zati galdutik hartua izan zela esateko oina.

Ziurtasun mailaren arabera hitz hauekin talde bat baino gehiago egin daiteke, gainera, hasteko argudio ezberdinak gurutzatuaz *RS*-ko hitzat, ia zalantzarik batere gabe, jo daitezkeenak alde batean jarriaz. Esan nahi dudana argitzeko, *hucha* dugu adibide ezin hobe, grafiak (<hu->), hitzaren bestelako lekukotasunak (Poza) eta Oihenarten bildumak bermatzen baitute.

0.4.6. *Ekialdeko iturri ezezaguna*

Aurreratu bezala, orain Harrieten bitartez azaltzen ditugun hitzak kenduta ere, ziurtasun maila ezberdinekin hangoak diruditen hitz zenbait geratzen zaizkigu. Mitxelenak 67 hitz inguru etorki honetakotzat jo zituen hasiera batean, baina berehala 4 kendu (*aratzza*, *areago*, *bordoincatu* eta *manucorra*), kontatu dudana bezala, Axularrengan zeudela oharturik. Beste 36 ziurtasun osoz Harrieti egotzi behar dizkiogu, eta beste bat (*ertzea*) Landucciri. Hauek oro alde batera utzita, beraz, hasierako taldea 26 hitzetan geratzen da:

arrastelua (96), *hauzu* (372), *acholduria* (182), **beguilastoa* (130), **boqueta* (143), *desorena* (208), **dipidia* (468), **fisa* (549), **garcochilola* (141), *igea* (175), **contrapuinta* (283), *corromiotu* (166), *lequedatu* (234), **liscoa* (7), **moquetac* (249), *patarra* (175), **peita* (129), **petralac* (559), **selarugaina* (206), *sentona* (190), **sonsitu* (207), **zarra-poa* (252), **zaulia* (374), **zaulitu* (375), **cebea* (479), **cebumea* (687).

Alabaina, *acholduria*, *lequedatu* eta *sentona* inolako zalantzarik gabe taldetik kanpo utzi behar dira, Axularrengan lekukotutako hitzetatik erauziak edo eratorriak direlako, baita ziurrenik *corromiotu* eta *desoren* ere (ik. § 0.4.7). Taldeño batekin, Lakarraren iritziz baina erabateko ziurtasunik gabe, gauza bera egin beharko litzateke, agian Harrietek eman diezaigukeelako azalpena: *arrastelua*, *hauzu*, *igea* eta *patarra*. Honenbestez, gehienera jota 21 bat hitzek —eta gutxienera 17 bat, goragoko zerrendan izarrak markatuak— irauango luke taldean. Badagoke hitzen bat erantsi beharra, dena dela, ditugun lekukota-

sunen arabera gipuzkeraz haratago bizi ziren/diren hitzak baitira: *acamelua* (688), *amañoa* (456), *ausina* (474), *erridoia* (167), *fresa* (107), *ibiretu* (54), *jazqui* (670), *canora* (280) eta *criselac* (495). Kentzekoren bat ere izatea oso egiantzekoa da, bestalde: *beguilastoa*, *peita*, *zarrapoa*, *zaulia* edo *zaulitu* bezalakoak, aurrerago zehaztuko dugunez, edo euskalkiaren aldetik egiatan oso gaizki ezagutzen ditugun hitzak dira (*zarrapo* dateke argiena), edo nafarreraz honantzagoxe ere entzun daitezkeen/zitezkeenak (*peita* edo *zaulia*, kasu).

Gutxitxo izan arren, Iparraldeko etorkia dutela diruditen hitz hauekin oinarritzko arazoak daude: kopuruaren aldetik, iturri bakarrekoa izateko adinon dugu, eta grafiaren aldetik (cf. *garcochiloa* edo *cehea*) idatzia dirudi, baina ez dago behin ere aztarren argirik, liburu zahar ezagunetako bat ere *Erans*-aren iturri izan zenik esateko modukorik. Bestalde, forma batzuek (*boqueta* eta *moqueta*, edo *selarugaina*) lapurtera baino ekialderagoko hizkera batean pentsarazten digute, eta *dipidia*-ren itxura bereziaren arabera (cf. *dipiña* BN-am), baliteke batzuk behintzat entzunak izatea, ez kopiatuak. Hortaz, Iparraldeko hitzen taldea, zenbat eta aztertuago hainbat eta korapilotsuago ageri da.

0.4.7. Larramendik eratu edo itxuraldatutako hitzak

Herabe xamar ekin zioten talde hau osatzeari gure aurrekoek, batez ere Mitxelena, inoiz “no encuentro el adjetivo en Axular” bezalako iruzkinaz adierazi baitzuten hemen sartuko ditugun hitzetatik zenbait. Lakarrak, berriz, adore gehixeagoz jorratu du arloa, eta bere laburpenean 16 hitz “LE” (“beharbada Larramendik eratu”) markarekin agertzen dira (gurutzeaz markatu ditut jadanik Mitxelena iradokiak, eta galdera markaz Lakarrak halaxe dakartzanak):

urisca (31, 676), *triscaria* (89), + *ucuzcatu* (240), *arbina* (263), *mascurra* (288), *jasaitu* (367), *croscá* (411), *orca* (411), *orcatu* (412), *seizarotu* (449), *golpagogortu* (462),³⁹ *edergailluz*? (486), *malcortu* (530), + *oyutu* (585), + *denquia* (626), *toliacuntza* (648).

Alabaina, laburpen bat besterik ez izanik, Lakarraren marka horrek postula daitezkeen oso gertakari ezberdinak batzen ditu: (1) iturriren batean dauden hitzetatik eratorritakoak (*triscaria*, *ucuzcatu*, *seizarotu*, *malcortu*, *toliacuntza*); (2) iturriren batean dauden hitzetatik erazutitakoak (*arbina*, *mascurra*, *croscá*); (3) iturriren batean dagoen hitzaren aldaera (*urisca*); (4) iturriren batean dagoen hitzaren “zuzenketa” gramatikala (*edergailluz*); (5) iturriren batean dagoen hitzaren interpretapen etimologikoa (*oyutu*); (6) iturri beretik (baina ez pasarte beretik) ateratako forma ezberdinak (*jasaitu* vs. *jasan*); (7) iturri ezagunik gabeko eta zalantzazko itxurako hitzak (*orca*, *orcatu*); eta (8) Larramendik bere kasa era zitzakeen hitzak: hitz berriak, alegia (*denquia*, *golpagogortu*).

Arloa gehixeago mugatu behar dugula uste dut, eta garrantzi gehiago eman, ez bakarrik iturriko informazioa oker zezakeen Larramendi kopiatzaileari, baizik eta hitzak alde guztietatik —kanpo eta barne— ulertu nahi zituen gramatikari eta euskararen baliabideak zukutu nahi zituen hiztegi-gileari ere. Ikuspegi honetatik, itxura batean etorki ezezagunekoak diren zenbait hitzi eta iturri ezagunei —batzuetan zalantzaz— egotzitako beste zenbaiti azalpen trinkoa eman dakieke: Larramendiren jakinaren gaineko parte-hartzea, hain zuzen. Dagoeneko xehetasun berri zenbait erants dakieke goian aipatutako taldeei:

³⁹ Aurreko agerraldian (*Erans* 114) etorki ezezagunekoztat du.

- 1) Larramendik aski eskuzabalki erabili zuen baliabide hau; Lakarrak aipatuei *orcatu* (412), *lequedatu* (234), *inesi* (328) eta ziurrenik *oldoztu* (508) ospetsua eta *istincari* (112) / *istincatu* (113) bikotetik bat erantsi behar zaizkie.
- 2) Halaber, bide usua izan zen andoaindarrarentzat; erants bitez *acholduria* (182), *obua* (275), *oldozquera* (197), *otz beraa* (286), *sentona* (190) eta agian *guezna* (416) ere.
- 3) Askoz irristakorra den arren, nago talde honetan nahikoa hitz gehiago sar daitekeela; haatik, baliteke hauetako asko 5. taldean sartzekoak izatea (hautagairik onenak izarraz markatu ditut): *amarauna* (635), **aurrena* (540), *baimena* (371), *balimba* (136), **donarioa* (292), *iyac* (319), *jazcaya* (669), *ortoza* (194), *peita* (129), *zaulia* (374) eta *zaulitu* (375).
- 4) Lakarrak eman adibideak ez digu balio, *edergailluz* Axularren bigarren argitalpenaren berrikuntza delako, esan bezala. Halaz ere, badaude ekintza beretsuen adierazgarriak ugari *Erans*-ean: *egalatea* (417), *cusumatsua* (71) edo *manaiacorra* (394)-ren tankerakoak. Atal honi eman dakioken garrantziaren baitan dago *desorena* (208) Axularren *ez-oren*-ekin azaldu ahal izatea, esaterako.
- 5) Ik. (3).
- 6) *jasaitu*-rekin bezala jokatu zuen *hitsi* (158)-rekin ere. Dena dela, partizipioak berreraikitzeke hauek baino arazo gehiago izan zituen: *achiquitu* (639), *guertaetu* (305), *iratiotu* (580), *irioitu* (222)...; denak batera aztertu beharko ditugu.
- 7) Atal hau ezabatu beharra dago, *orca RS*-ko errata baten ondorena baita; *orcatu*, berriz, 1. atalean erantsi dugu.
- 8) Mitxelenaren uzkurutasuna gorabehera, gutxinaka handituz doan taldea dugu: *denquia* (626) azaltzeko erarik merkeena da, eta *leotza* (111) aski ziurtzat eman dezakegu, *golgogortu* (114, 462) oraingoz zalantzan utziko nukeen bitartean. Azkenik, *toliacuntza* (648) bezalatsu, baliteke *guertucatu* (305) ere Harrieten eredura egina izatea.

0.4.8. Ahozko iturria

Atal honi ez zaio batere garrantzirik eman orain artean, zuhurki ene ustetan, filologoak ezer baino lehenago gauza ziurrak ezarri behar baititu. Garaia izan daiteke, ostera, talde honetaz zer esan daitekeen erabakitzen hasteko. Larramendi oso argia izan zen alde honetatik, ikusi dugunez: “He añadido también otras muchas voces que he oído en las conversaciones...”, zeina *HH*-aren hasieran zioenarekin lot baitaiteke:

...sin salir deste dialecto de Guipúzcoa, cada día se ofrecen términos usuales y corrientes que apuntar, sobre los que ya tengo en el Diccionario, y los descubre, no la diligencia, sino la casualidad de hablar los puros Bascongados sobre diversas materias. No salgo vez a estas cercanías que no vuelva con muchas voces que añadir al Diccionario. Pues si esto me sucede en un Dialecto que tengo tan practicado, qué me sucedería si anduviese con la misma observación los Países de los demás dialectos? Quedarán pues fuera del Diccionario muchísimas voces Bascongadas que algún otro laborioso puede recoger para aumentarlo (1745: xlv).

Hasiera batean, errazetik herritarren ahotik jaso zitzakeen hitzak G-tzat eman izan dira; honako hauetan markatu zuen Mitxelenak G (edota GN) etorkia, baita inoiz men-debaldeko etorkia (zehaztu gabekoa):

aurrena (540), *baimena* (371), *betizua* (331), *erbatza* (633), *mardula* (297), *osteleuria* (24), *parapardina* (426), *pincheatua*, *pinchatua* (515), *saralea* (627).

Talde honi, orain *OEH*-ak eskaintzen dizkigun datuez baliatuz, beste bi erants dakizkioke nire ustez: *albaldimbere* (136) eta *aozteguia* (478). Ez dira hitz gehiegi, hain oparota izan bide zen iturria izateko. Azalbiderik gabe ditugun hitzen artean etorki honetako anitz egon daitezkeela sinets daiteke baina, nabarmena denez, oso zaila izango da frogarik aurkitzea. Gogoeta egin dezakegu, halere, nolabaiteko ziurtasunez bizkaierazkotzat jotzen ari garen hitzetan noraino irrista gaitzkeen kontuan izan dezagun.

Larramendiren hitzetatik atera daitekeen ondorioz zurrrena, bestela ulertu diren arren, ahozko iturritik hartutako hitzak baldin badaude, denak edo gehienak Loiola inguruko hitzak izan behar direla da. Hasteko, *-ea* bukaera dela eta, Lakarrak behinola (1986: 670) “erdigipuzkera” deitu horren arabera epaitzen aritu garelako deritzat, aipatu dugun ingurunean bukaera hori, nahiz bizkaieratik kanpo izan, ez baita ezezaguna, ongi dakigun bezala. Gainera, Loiola bi euskalkien arteko ia mugan egonik, nago ez ote den *RS*-ren zati galduaren eragina larregi baloratu, Larramendik bere bizilekutik oso gertu entzun zezakeen hizkera baten kaltetan. Izan ere, nolabaiteko tamainako talde bat, ditugun datuen arabera B-gip-tzat eman daiteke, eta beraz, inolako zailtasunik gabe, gehiegi ibili gabe, Larramendik entzuna izan liteke.

Laburbilduz, hautagaiak ondokoak izan daitezke, kontuan izanik ezin ditugula erabat bereizi Larramendiren euskaratik datozenak eta inguruko euskaldunengandik erdie-tsitakoak: lehenengo artean nabarmenenak, nik uste, sarrera berean iturri ezaguneko familiakide, aldaera edo paronimo bat daukatenak dira, inolako dudarik gabe hartakotzat hartu behar dugun *bezala-z* gainera (hauek denak izarraz markatu ditut); kontuan har dezagun, halaber, baten bat *RS*-tik hartua izatea ere ez dela ezinezkoa:

*albaldimbere (136), **aldiac* (385), *aozteguia* (478), *arana* (236), ? *arrastelua* (96), **aurrena* (540), *auznartu* (584), *azaroa* (583), **baimena* (371), *baldoquia* (425), *begui-barrena* (174), *beguilastoa* (130), *becarria* (357), *betizua* (331), *betzuloa* (174), **bezala* (152), *bidaguiroa* (117), *bicioa* (384), *egarberaa* (46), *erbatza* (633), *garchua* (365), *guezgara* (434), *irayo* (110), *istincaria* (112), *istincatu* (113), **jazcaya* (669), *quiriquioa* (243), *coya* (609), *coitiguia* (131), *cresala* (23), *mardula* (297), *meaca* (321), *ollaquea* (554), *orricac* (638), *osteleuria* (24), *parapardina* (426), *pincheatuena* edo *pinchatuena* (515), *saralea* (627), *seldorra* (121), *zancabia* (163), *zapotza* (632), *zarba* (11), *zarral-doa* (48), **zaulia* (374), **zaulitu* (375), *cirarra* (519).

1. ITURRIEN ERABILERA

1.1. Grafia

HH-aren grafiaren azterketak (Urgell 2001b) erakutsi digu Larramendik landu eta erabili ohi zuen grafi sistema nagusi dela bertan, espero zitekeen bezala, baina tartean behin beste sistema bateko edo batzuetakoak bide diren gertakariak ere islatzen direla, batzuk bakan, besteak erruz, hala nola hasperena dagokion lekuan markatzea edo gaurko <x> adierazteko <ch> erabiltzea, esaterako. *Erans*-aren lekukotasunak erakutsiko digu grafia bereziak iturrien ñabartasunari zor zaizkiola, hain zuzen ere, jadanik hori susmatzeko genituen aztarnak zeharo berretsiaz. Alabaina, Larramendik ez zuen beti era batera jokatu iturri idatziekin: hitz batzuk normaldu zituen, sisteman barneratuaz, eta beste batzuk ez; iturri batzuekin eskuzabala izan zen grafi kontuetan, eta besteekin estua; alderdi batzuetan bereari irmoago eutsi zion, beti edo ia beti aldatuaz, eta bestetan noiz bai noiz ez ibili zen. Hauek eta antzeko beste gai batzuk zehaztuko ditut, bada, ondoko lerroetan.

1.1.1. <i>, <j>, <y>, <i>

Larramendiren sisteman (Urgell 2001b: § 4.11) <y> batez ere bokal artean agertzen da (*jayoa*, *loya*), baina batzuetan hitz bukaerako beheranzko diptongoan ere aurki daiteke (*gay*); <i>, berriz, bokaliko da erabat. Hitz hasieran <j> itxaron dezakegu eta, hiatoa egonez gero, <i> (*igartu*, *iartu* “ajar”). *Erans*-aren arabera, Larramendik letra hauen arteko banaketa honi atxikimendu handia zion: sistema barnean zeudenak gorde, eta ez zeudenak egokitu egin zituen, den iturria dela, oso salbuespen gutxirekin. Eta hau are aipagarriagoa da iturrietako sistemak berearekiko eta elkarren artean aski ezberdinak direla kontuan harturik, zeren aldaketa asko eta batzuetan interpretazioak egin behar izan baitzituen.

a) <y> iturrietan lau lekutan ager daiteke: hitz hasieran (*yguitu*), bokal artean (*ayuibia*), beheranzko diptongoan (*pusçayquia*) eta kontsonante artean (*garagarylean*). Larramendik hitz hasierakoak, diptongoetakoak eta kontsonante artekoak <i> bihurtu ditu, eta bokal artekoak gorde:

Lcc: *yguitu* > *iguitu* (2), *ayuibia* > *ayubia* (28), *pusçayquia* > *purzaiquia* (84), *barçuyna* > *barcuina* (88), *ysçegoz-* > *itzagoz* (106), *yncarra* > *incarra* (132), *llobaydea* > *llobaidea* (539), *ymistrea* > *inistura* (567).

RS: *ysquilosay* > *isquilosac* (60), *yrolagaz* > *irola* (109), *ciya* > *ciya* (180), *emayona* > *emaya* (184), *yquedac* > *iquedac* (185), *yrachoen* > *irachoa* (220), *ezayric* > *ezaya* (273), *yndusca* > *induscatu* (325), *yñez* > *ines* (328), *jaybala* > *jaibala* (341), *garagarylean* > *garagarrila* (349), *ybarrac* > *ibarrac* (382), *ybar jaun* > *ibarjauna* (419), *seyzaroa* > *seizaroa* (448), *gogayeren* > *gogaya* (506), *çelayan* > *celaya* (520), *geydeari* > *gueidea* (547), *yzpiçazen* > *izpizatu* (573), *arrayo* > *arrayo* (607), *coycari* > *coicatia* (613), *yrunsi* > *irunsi* (650), *ydeco* > *ideco* (684).

Ax: *bicicayen* > *bicicayac* (35), *arbuyoac* > *arbuyoa* (202), *sagarroya* > *sagarroya* (243).

Hitz bukaerako <y> bakarria, ordea, mantendu egin zuen: *soslay* (Ax) > *soslay* (615).

- b) <j> hitz hasieran bakarrik aurkitu zuenez gero, ez zuen batere arazorik izan: *RS jaibala* (341), *jarrequin* (314), *jarrugui* (235); Ht *jatxa* > *jatsa* (247).
- c) Axularrengan bokal aurrean <i> dago hitz hasieran, eta berak <j> bilakatu du beti: *iautsapen* > *jautsapena* (91), *iasan* > *jasan* (367), *Iaincoac* > *Jaincoari* (558), *iaquiçu* > *jaquizu* (591).
- d) Iparraldeko bi iturrietan bokal artean <i> (inoiz <i>) dago, eta berak <y> ezarri ohi du, baita hitza mugatzeagatik hitz bukaerako testuingurutik bokal artekora igaroarazi duenean:

Ht: *atroiatcea* > *atroiyatu* (156), *aïena* > *ayena* (481), *ukharaïa* > *ucaraya* (551), *halaïoa* > *alaya* (600), *letraïa* > *letraya* (608).

Ax: *ardancoïa* > *ardancoya* (104), *sucçoi* > *suçoya* (279), *orçoiëra* > *orçoya* (280), *mintçaiïa* > *mintzaya* (309), *guïçacoiac* > *guizacoya* (554), *aierua* > *ayerua* (602).

Hiru salbuespen daude, eta hiruretan etimologiak zerikusia izan duela baieztatu dezakegu: *narraïoa* (629 < Ht) *narrïo* sarrerakideak baldintzatu du, eta *zalhuïa* (374 < Ax) alboko *zaulia*-k zein ondoko *zalhuitu*-k; *bernaïea* (Ht) > *bernagea* (379) aldaketa, berriz, ziurrenik *-age* erdal atzizkiak eragin dio (§ 1.2.7.3).

- e) Ustekabeko batek izan ditu ondoriorik bitxienak. Izan ere, *RS*-k letra larriz <I> dakar <j>-ren ordean (Mitxelena 1979: 422), eta Larramendik, egokitasun honetaz ohartu gabe nonbait, hitzak bere erara ulertu ditu, noiz batera, noiz bestera: *Iaraunsi* > *Jaraunsi* (317), *Iac* > *iac*, *iyac* (319), *Iusturiaren* > *iusturia* (656), *Iazquereac* > *Jazquerea* (669).

Bi kasutan biderik errazena hartu du: gainerantzekoetan bezalaxe <#i> <j> bilakatzeara, *Jazquerea*-n nabarmen, baina *Jaraunsi*-n ezinbestekoa ez izan arren. Halere, beste bietan bere sisteman hiatoa adierazten duen <i> grafema erabili, eta batean are aurrerago jo du, <iy> aukera gardenagoa aldamenen eskainiaz. Automatikoki jokatu beharrean, beraz, interpretazio urrats bat eman du Larramendik, eta honek zekiena eta ez zekiena berreskuratzeko balio digu. Batetik, *Jazquerea*-n baino *iusturia*-n argiago ageri da grafia erabakitzeko hitzaren aldaerak kontuan hartzen zituela: cf. *iurtzuria*, *igorçiria*, *iñusturia* (HH, s.v. *trueno*), denak hiatodun edo tarteko kontsonantedunak. Bestetik, *iac*, *iyac* formak direla eta, bistan da *jo* aditzarekin lotzeko gai izan ez, eta hiatoaren alde makurtu zela, nahiz guk ez jakin zergatik, HH-ko *iõri*, *iyõri* bikotean bezalaxe, bide batez.

1.1.2. <v>, <b>, <u>, <ü>

Honetan ere erabat atxiki zitzaion bere sistemari: <u> bokala baino ez da, hiatoetan <ü> idatzia; <v> maileguetan —edo aintzakotzat jotakoetan— ager daiteke, eta gainerantzekoetan <b> (Urgell 2001b: § 4.2).

- a) Bokala hitz hasieran <v> idazkeraz dago iturri batzuetan; esan gabe doa denak <u> bihurtu dituela:

Lcc: *urru* > *urrua* (67), *urdabilan* > *urdabilaren* (97), *urdaula* > *urdabila* (260), *ufassa* > *ufasa* (572).

RS: *vzqur* > *uzcurtu* (20), *vrtigui* > *urtigui* (65), *vrgaci* > *urgaci* (86), *vrenac* > *urena* (123), *vberen* > *ubera* (660).

Ax: *vrtçuturic* > *urtsatu* (25), *vlitcen* > *ulitu* (47), *vrthatua* > *urthatua* (52), *vzcal* > *uzcaldu* (73), *vrgoitu* > *urgoitu* (383), *vrinztaturic* > *urrinztatua* (469), *vccaldi* > *ucaldia* (570).

- b) Landuccik kontsonantea adierazteko <v> edozein etorkitako hitzetan erabiltzen du eta, balio ezberdinekin, bokal artean maiz <u>. Larramendik, ezberdintasunak alde batera utzirik, guztiak <b> bilakatu ditu:

verarra > *bezarra* (11), *velaça* > *belaza* (87), *tastauia* > *taztabia* (93), *hucaua* > *ucaba* (140), *gauinetean* > *gabinetea* (173), *urdaula* > *urdabila* (260), *gau enarea* > *gabenarea* (430).

Salbuespen bakarra dugu azkeneko taldean: *escusauac* (399), *HH*-ko *zamaüa*, *zabaua* “manteles”-en modura.

- c) Axularrekin bestela jokatu zuen bokal arteko kokaguneari dagokionez: behin <ü> jatorrizko testutik gorde zuen (*miaüa* 501), eta bestean berak ezarri: *amaraua* > *amaraüa* (635), ziurrekin sarrerakideak (*amarauna*) hor bokala dagoela erakutsi ziolako. Ondorio bera agertzen da hitz hasieran, bokalarteko <h>aren galeraren medioz: *uhale-tan* > *üala* (557). Beste adibide batean, berriz, mailegua igarririk dirudienez, <v> bilakatu dakusgu: *auenicoa* > *avenicoa* (83); dagoen-dagoenean utzitako bat ere badugu, eta ez dago esan beharrik hitza lehendik ezagutzen zuela: *arauaz* (630). Talde honetan sartu beharko genituzke, azkenik, aldatu gabe utzi zituen beste hitz bi ere: *higuindu* eta Landuccirengandik hartutako *iguitu* (biak 2n), *HH*-ko *iguindu* “tediar”-en familiarako eman genuen azalbidea —ulertu gabez ez aldatua, alegia— berretsiaz (Urgell 2001b: § 4.4).

1.1.3. <h>

Grafema honek oso zeregin mugatuak zituen Larramendiren sisteman (Urgell 2001b: § 4.13). Iturri guztietan, nahiz arrazoi ezberdinengatik, ugari aurkitu zuen,¹ eta jarrera ezberdinak hartu zituen iturriaren arabera, antza denez.

Landucciri, baina adibide bakar batean, <h> kendu egin zion: *hucaua* > *ucaba* (140). Ingurune berean —eta zio beragatik— *RS*-n agertzen direnak, berriz, gorde egin zituen: *hurunic* > *huruna* (315), *hurenac* > *hurrena* (540), *hucha* > *hucha* (58), beharbada salbuespen batekin: *uhuna* (356) < *huhu- (cf. Oihenart *Huhuñerean*). Testu honetan bertan bokal berdinen artean, adibidea ikusi berri dugu, mantendu zuen arren, bokal ezberdinen artean ezabatuta dago, eta horretarako baliatu ohi zuen <ü> grafemaz ordezkaturik: *parrabua* > *parraüa* (318). Harrietek aukera gehiago eskaintzen zizkion eta gehienetan ezabatzeraz jo zuen, bai hitz hasieran, baita bokal artean ere:

¹ Cf. Lakarra (1991: 241), grafema honen *Eran*s-eko bilakaera aztertzeke lehen saio baterako.

hirisca > *irisca* (31), *hobequınça* > *obecuntzac* (409), *ohancea* > *oantzea* (446), *halaioa* > *alayoa* (600), *ehurciria* > *eurciria* (656), *biahorea* > *biaorea* (657), *hazcartasuna* > *azcartasuna* (674), *hazcarra* > *azcarra* (675), *ohitça* > *oitza* (686).

Ezabaketa honen ondorioz, bokal berdinar batzeraino ere iritsi zen hitz familia batean: *lobenquınça* [sic] > *lencuntza* (532), *lehencatcea* > *lencatu* (533). Testuinguru guztietako salbuespenak ditugu, dena dela: *hazbeguiac* (266), *chehea* (428), *haizugoa* (510), *ahurtara* (552).

Axularren hitzetan nekezago ezabatu zuen:

higuindu (2), *bohatsu* (62), *halacatu* (69), *hunela* (69), *aihercundea* (85), *ahopaldiac* (98), *higatu* (168), *hitsi*, *histu* (158), *hobenduria* (179), *hisicatu* (232, 462), *habuina* (252), *bizmiztia* (311), *hezueria* (327), *aihertu* (336), *noharroi* (414), *herguidiqui* (467), *oin-hatza* (516), *behartu* (531).

Eta bokal berdinen artean beti gorde: *ahartara* (99), *ahamena* (100), *mahats* (561). Halere, orotara <h> gabeko adibideak gehixeago dira hemen ere:

haz-ama > *azama* (38), *herraric* > *erra* (85), *hanbatic hanbatean* > *ambatic ambatean* (135), *herratsuen* > *erratsua* (145), *hatz-guillea* > *atzguillea* (151), *nabi* > *nai* (211), *hautuac* > *autua* (224), *hotz beratcen* > *otz beratu* (287), *on-behar* > *ombearra* (422), *harmorac* > *armora* (488), *hautsailleac* > *autsaillea* (555), *uhaletan* > *üala* (557), *hondar* > *ondar* (561), *bihotz* > *biotzaren* (570), *bihurgune* > *biurgunea* (682).

Azkenik, iturri ezezaguneko edo zalantzapeko hainbat hitz ere <h>dunak dira; ikusiak ikusirik, egiantzekoa da honelakoetan ere iturriko grafia gorde izana:

hucha (58), *hauzu* (372), *hueraguina* (380), *biguitu* (413), *hildumatu* (432), *cehea* (479), *huarri* (581), *aubendu* (624), *aubena* (625), *huerriza* (660), *cehumea* (687).

1.1.4. <ç>, <c>, <z>, <tç>, <tc>, <tz>

Larramendik <ç> grafema bere eta gero etorriko zirenen euskaratik uxatu zuen, jadanik Hegoaldean batez ere sumatzen ari zen joeraren ildotik (Urgell 2001b: § 4.7). Honegatik ez da harriztekoa hain garrantzi gutxi kontuan zorrotz jokatzeari lau iturriekin, <ç> *a*, *o* eta *u* aurrean <z> eta *e*, *i* aurrean <c> bilakatuaz, baita <tc> eta <tç> guztiak <tz> ere:

Lcc: *beaça* > *beaza* (42), *velaça* > *belaza* (87), *çu lampoa* > *zulampoa* (359), *çipia* > *cipia* (525), *çapallorra* > *zapallorra* (562).

RS: *vrğaci* > *urgaci* (86), *çelayan* > *celaya* (520), *yzpıçazen* > *izpizatu* (573), *cêçun* > *cen-zuna* (604), *lauçatua* > *lauzatua* (634), *çirola* > *cirola* (689).

Ht: *chiflatcea* > *chiflatzea* (149), *ñaflatcea* > *ñaflatzea* (150), *fidagaitça* > *fidagaitza* (195), *çagutquınça* > *zagutcuntza* (401), *lançarao* > *lanzarao* (465), *haiçugoa* > *haizugoa* (510), *motçorra* > *motzorra* (655), *ohitça* > *oitza* (686).

Ax: *erraiçunic* > *erraiçuna* (210), *goratçapen* > *goratzapena* (225, 366), *çopatua* > *zopatua* (228), *itçulpide* > *itzulpidea* (244), *centçatu* > *centzatu* (245), *ançatsuenac* > *anzatsua* (307), *ançatsutu* > *anzatsutu* (308), *heçueria* > *hezueria* (327), *çurrin* > *zurruna* (342), *çalhui* > *zalhuia* (374), *çalhuitcen* > *zalhuitu* (375), *çauri* > *zauri* (381), *midicuntça* > *midicuntza* (408), *aurquientça* > *aurquientza* (490), *lapitçaren* > *lapitza* (514), *oin-hatça* > *oin-hatza* (516), *çapatcea* > *zapatu* (517), *oin-çolac* > *oinzola* (518), *guiça-coiac* > *guizacoya* (554), *iaquiçu* > *jaquizu* (591), *tragaça* > *tragaza* (592), *seguientçac* > *seguientza* (598), *euçu* > *euzu* (636), *imprentçua* > *imprentzua* (647).

Bilakaera bera izan zuten Hegoaldeko testuetan inoiz agertzen diren <ze> <zi> grafiak ere, zeren eta Larramendiren sistemaren barruan hauen banaketa etimologikoa izan ohi baita: *ez-etik ezetz*, *goiz-etik goizean* eta are *gauza-tik gauzen* ateratzeko modukoa, alegia (Urgell, *loc. cit.*): *gurrzila* (Lcc) > *gurcila* (558). *ezertua* (RS) > *ecertu* (543).

1.1.5. <ss>

/s/ adierazteko <s> grafemaren aldaera den heinean, *HH*-an <ss> bakan batzuk kausitu ditugu, gehienbat jadanik erdaraz halaxe idazten ziren hitzetan, salbuespen askorekin (Urgell 2001b: § 4.5). *Erans*-eko lekukotasunak adierazten du, ezerk baino argiago, garai hartan galtzear bide genuen grafema dela, Larramendik jatorrizko testuetan aurkitutakoak bakundu ohi baititu: *ufassa* (Lcc) > *ufasa* (572), *fidagaiztassuna* (Ht) > *fidagaiztasuna* (196), *hissicaturic* (Ax) > *hisicatu* (232). Iturri ezezaguneko *essé* (545) hapax interpretagaitza da irauen duen digrafoaren lekukotasun bakarra (§ 2.4.2.1).

1.1.6. Txistukariak erabakitzen

Aurreneko ataletan txistukari zenbaiten grafema aldaketa soilak jasota, oraingo hone-tan grafiaz gaineko aldaketen kontu eman nahiko nuke.

1.1.6.1. <l, n, r> osteko txistukariak. Idatzietan batzuetan batera eta bestetan bestera bada-bil ere, *HH*-an Larramendik ozen ondoan afrikatua jasotzeko joera nabarmena du, guztiz aditzizen, adizki eta atzizki jakinetan, mailegutan frikaria gorde ohi duen bitartean (Urgell 2001b: § 4.17). Ildo honetatik, *Erans*-eko joera nagusia ingurune honetan frikariak afrikatu bihurtzea da:

Lcc: *olça* > *oltza* (488), *erçea* > *ertzea* (497).

RS: *zurça* > *zurtza* (326), *guerzan* > *guertza* (614).

Ht: *onharcea* > *onartzea* (12), *onsatcea* > *onsatu* (153, baina *onsatu* 15), *galçarra* > *gal-tzarra* (105), *guerthaqunça* > *guertacuntza* (125), *bilçapenac* > *biltzapena* (169), *çagutqunça* > *zagutcuntza* (401), *hobequnçac* > *obecuntzac* (409), *ohancea* > *oantzea* (446), *ibilqunça* > *ibilcuntza* (499), *lohenqunça* > *lencuntza* (532), *asquiqunça* > *asquicuntza* (616).

Batzuetan, halere, jatorrizko testuaren frikaria gorde egin du:

RS: *sutanza* (43), *azarcunza* (78), *jaraunsi* (317), *cenzuna* (604).

Ht: *escudencia* (370), *lanzaroa* (465), *eurciria* (656).

Ax: *garceta* (141), *anzatsua* (307), *anzatsutu* (308), *parcela* (493), *parcelatu* (494), *oinzola* (518).

Dakusgunez, Axularrekin zeharo kontserbatzaile izan zen; are gehiago, behin bederen Axularren <ntc> <nc> bihurtu du, mailegu izaerak eramanik nonbait: *placentcia* > *placencia* (159).

1.1.6.2. <st> : <zt> aldaketa. Hainbat hitzetan Larramendik, diren arrazoiak direla, iturriko <st> <zt> baten ordeaz dagoela erabaki zuen, gehienetan —erabakitzeke gauza garen haietan hain zuzen— asmatuaz:

Lcc *orast* > *ozast* (36), *pistia* > *piztia* (82), *tastauia* > *taztabia* (93) vs. *mestoa* (363), *dilistea* (364), *croscatu* (412). Ht *ustailac* > *uztailla* (169).

Behin *crozcan* (Ax) > *crozca* (557) alderantzizko aldaketa gertatu da, beste esanahi batekin iturri bereko *crozca* (550) mantendu bazuen ere. Akatsak akats, honek bermatzen du Larramendik bereizkuntzari halako garrantzi bat ematen ziola, hizkera askotan jadanik etimologikoa baino ez izan arren, ezaguna denez (Mitxelena 1977a: 282), edo agian hargatik beragatik. Izan ere, hiztegiaren barruan inoiz bi aldaerak —*esquilla* eta *ezquilla*, esaterako— jasotzeraino iritsi zen (Urgell 2001b: § 4.18), belarriak erne izan zituelako seinale.

1.1.6.3. *Landucciren* <sq>. Mitxelenak (1958: 19) erakutsi zuenez, Landucciren hiztegiko A eskuak aski ongi islatu zuen txistukari frikari eta afrikatuen arteko bereizkuntza, bigarrenetan apikari eta bizkarkariaren artean bereizteko gaitasunik ez duen <sq> digrafoa erabiliak. Larramendik, zuzen, <tz> ulertu zuen hala zegokionean: *pusçayquia* > *putzaiquia* (84), *ysçegoz-* > *itzagoz* (106); baita <ts> ere, nahiz gure adibide bakarrean afrikatua frikari bihurtu, dudarik gabe bere ustetan oso garrantzitsua zen arau baten arabera, hots, elkartuaren lehen osagaiaren azkena izanda, kontsonante aurrean suertatzeagatik (§ 1.1.16.2): *masç maquia* > *masmaquia* (560).

1.1.6.4. *Frikari ala afrikatuak RS-n?* RS-n txistukarien adierazpen sistema defektiboa da (Mitxelena 1979: 420-1): Larramendik —honetaz ohartuta, nonbait— handik hartu nahi izan zituen hitzetan frikari ala afrikatuaren aurrean ote zegoen erabaki beharrean ikusi zuen bere burua. Kinka hartan, <ç> grafema frikaria dela erabaki zuen (§ 1.1.4ko adibideetan ikus daitekeen bezala), oso narbarmena zen adibide batean izan ezik: *tresnaçen* > *tresnatzen* (459). <z>, berriz, sarritan <tz> bilakatu zuen: *azaga* > *atzaga* (277), *escarazean* > *escaratza* (324), *ezi* > *etzi* (400), *eziluma* > *etziluma* (400), *ezicaramu* > *etzi-caramu* (400).

Ohartzekoa da, RS-n ikusi nahi izan den ç “frikaria” / z “afrikatua” oposaketaren (Mitxelena *ibid.*) lehen bermatzaile dela. Hala ere, jakinaren gainean ari zen —edo hartan saiatzen, bederen—, eta ez automatikoki, zeren eta gehiago baitira zeuden-zeudenean utzi zituen hitzak (*azarria* 77, *azarcunza* 78, *ezaya* 273, *andizura* 322, *seyzaroa* 448 eta *matrazua* 677), aldatu zituenak baino. Gainera, itxuraldatutako hitz guztiak, edo jadanik ezagutzen zituen (*etzi*, *escaratza*; ik. § 1.6), edo azalpen logikoa daukate, etimologikoa zehazkiago: hauxe da *etzi*-ren familiakideekin gertatzen dena, jakina; agerian dago, bestalde, *azaga atze*-rekin lotu zuela, nahiz agian okertu.² Badirudi, beraz, segur jokutzen ahalgindu zela, eta honek berekin dakar ez bakarrik aldaketarako zioen bat izatea, baita badaezpadan ez aldatzea ere. Hauxe bide da oker nabarmenetan gertatu zitzaiona (*baraz* 511, *urgaci* 86), baita asmatu zituenetako batzuetan ere, agian.

Apikarietan adibide bakarra dugu: *sasitu* (257, *sasitu*-ren ordez); gutxiegi, inolaz ere, sail honetakoaz ohartzera ere iritsi zenentz erabaki ahal izateko.

1.1.6.5. <x> eta <tx>. Ale gehienak Harrietengan ditugu, eta bi grafiak ongi ulertu zituen (espero genezakeen bezala; cf. Urgell 2001b: § 4.6), bere sistemaren arabera <ts> bihurtuaz: *jatxa* > *jatsa* (247), *erdixucoa* > *erdiuxcoa* (407), *asquiexia* > *asquietsia* (594), *pompaxua* > *pompatsua* (611), *asquixcu* > *asquitsua* (617). Dena dela, araua bestelako tes-

² Cf. HH: “Zaga, detrás, díxose del Bascuence *atzaga*, fin, remate, último, *atzean*, *ostean*. Lat. Post”. Etimologia ez da erraza, halere; izan direnetarako, ik. bukaerako eranskina, s.v. *atzaga*.

tuetara ere hedatu zuen: (1) *morcoxta* (Ax) > *morcosta* (560) aldaketa, *morcotsta tarteko formaren bitartez azaldu behar da (afrikatuen herskari aurreko frikatzear ik. § 1.1.16.2); (2) *exequi* (RS) > *etsequi* (233) aldaketa okerra: cf. *erajegui* (RS 519) eta oro har Mitxelena (1979: 421-423) grafema honen balioaz esana;³ *equix* (16), berriz, bere hartan utzi zuen.⁴

1.1.6.6. <ch> *Iparaldeko testuetan*. *Erans*-ean behin ere ez zuen aldatu, ez hitz hasieran, ezta hitz barnean ere, *HH*-an sumatu duguna alderdirik ahulenetik berretsiaz, hots, bertako hainbat <ch> *Iparaldeko* literaturari zor zaizkiola zalantza izpirik utzi gabe erakutsiaz (Urgell 2001b: 4.8): Ht *cunchoiña* (144), *chiflatcea* (149), *chiscua* (270), *lachoa* (370), *chedatu* (377), *chehea* (428), *erchatu* (460), *pochelatu* (465), *berech* (491); Ax *acholduritu* (183), *choria* (446), *arrochina* (578).

1.1.6.7. <tch> *Iparaldeko testuetan*. *HH*-an susmatu dugun bezala (Urgell 2001b: § 4.10), ongi ezagutzen zuen eta, honegatik, erraz <ch> bihurtu ahal izan zituen Harrietengan aurkitutako guztiak: *bakhotchia* > *bacochia* (452), *biritchia* > *birichia* (489), *atchiquitcea* > *achiquitu* (639), *itchindia* > *ichindia* (645). Alabaina, Axularrek eskaini zion bakarrean gorde egin zuen: *etchalecua* (199), halabeharrez edo bestela, *HH*-an aurkitu dudana adibide bakarraren (*etcholac* “aduares”) oinarri berekoa.

1.1.6.8. *Puntuazko aldaketak*. Bakanka azaldu behar diren bestelako aldaketa zenbait ere egin zituen, denak, antza denez, Larramendik —zuzen edo oker— egindako suposizioe-tan oinarritutakoak:

onerechien (RS) > *oneretsia* (39); cf. *onetsi* “amar” *HH*-an.

yñez (RS) > *ines* “huir” (328); cf. *ieseguín*, *igueseguín* “huir” *HH*-an.

matelaça (Ht) > *matelasa* (144); cf. fr. *matelas*.

vrtçuturic (Ax) > *urtsatu* (25); honen azalpenerako ik. §§ 1.1.16.2 eta 1.2.7.3.c.

errumez (Ax) > *errumesa* (414); cf. *errumesa* “mendigo” *HH*-an.

1.1.7. *Bustidurak*

Larramendi bokal arteko testuinguruan <ll> eta <ñ>z baliatzen zela ezagututa (Urgell 2001b: §§ 4.14 eta 4.15), ez da harritzekoa honelako guztiak mantendu izana:

Lcc *ollerea* (30), *zapallorra* (562), *errellea* (569); RS *oñatu* (118), *oñon* (301); Ht *billacatu* (66), *liña* (373), *beraña* (672); Ax *bitaña* (108), *atzguillea* (151), *ailliotza* (558).

Are gutxiago honelako aldaketak ere egina: Ax *gaiñac picaiñac* > *gaña ta picaña* (438), *eguinen* > *equiñen* (446), *sendagailla* > *sendagalla* (663). Berbera esan dezakegu, bai mantentzeari, baita aldatzeari ere dagokionez, inplisiboan suertatzen diren beheranzko diptongoez, non nagusiki <Vin> espero dugun: *beregaiñ* (Ht) > *beregain* (491), *oinzola* (518 < Ax), *morrointasuna* (548 < Ax). Dena den, ez dirudi alderdi honi garrantzi handirik ematen zionik, *Erans*-ean, *HH*-an bezalaxe, bokal artean <il> eta <in> idazkerak erraz onartu baitzuten:

³ Eta orain ik. *OEH*, s.v. *izeki*, nahiz ez duen *Erans*-eko lekukotasuna jaso.

⁴ Gerora *ekiz* “zuzendu” bazen ere, *ekix* forma zuzentzat eman behar dugu, haren egiazko esanahiaren arabera (ik. Lakarra 1996c: 328 eta bukaerako eranskina, s.v.).

Lcc: *salторapina* (361), *orapina* (457), *soquila* (504), *bilia* (524), *gurcila* (588).

RS: *isquilosac* (60), *garagarrila* (349), *oparina* (439).

Ht: *arguina* (463).

Ax: *maradicinoa* (389), *ozprina* (564), *suguina* (681).

Baita alderantzizko aldaketaren bat ere egin: *yñez* (RS) > *ines* (328). Halaber, behe-ranzko diptongoetan bokal aurrean jatorrizko irakurketa gordetzeko joera handia izan zuen, zein ere den, bere sistemako idazkerak <VñV> eta <VIIV> (hots, *cunchoña* eta *sacalla*, esaterako) diren arren:

Ht: *cunchoña* (144), *uztailla* (169), *sacailla* (405), *sacaillatu* (405).

Ax: *guirtaiña* (68), *caillutu* (114), *habuina* (252), *purpuilla* (358), *edergailluz* (486), *oin-hatza* (516), *autsaillea* (555), *emendaillua* (623).

Areago, Axularren hitzetan, forma mugatua berreraiki behar izan duen orotan, (1) mugagabearen idazkerari atxiki zaio, eta (2) jatorrizko ohitura berreraiki egin du behin:

- (1) *quidoïn* > *quidoina* (304), *noharroïn* > *noharoina* (414), *succain* > *sucaina* (476),
 (2) *carsoil* > *carsoilla* (116).

Hitz hasierako bustidurak ere errespetatu ditu: *llobaidea* (539 < Lcc), *ñaflatzea* (150 < Ht). Gorde ez duen <ll> bakarra dugu: *elliric* (RS) > *elia* (565), ziurrenik hitza lehendik ezagutzen zuelako (§ 1.6).

1.1.8. <th>, <k(h)> eta <cc> Iparraldeko testuetan

HH-an hasperendunen grafiei dagokienez aurkitu dugun hutsuneari eman diodan interpretazioarekin bat etorririk (Urgell 2001b: § 6), *Erans*-ean izan zitezkeen ale gehienak desagertu dira. Izan ere, Larramendik Harrieten <th> eta <k(h)> grafiak beti <t> eta <c> (edo <qu> ingurunearen arabera) bihurtu zituen:⁵

guerthaqunça > *guertacuntza* (125), *ikhea* > *iquea* (175), *bithoretcea* > *bitoretu* (352), *kharraca* > *carraca* (376), *sakailla* [sic] > *sacailla* (405), *sakhaillatcea* > *sacaillatu* (405), *bakhotchia* > *bacochia* (452), *thematcea* > *tematu* (527), *ukharaia* > *ucaraya* (551), *ikhuscatcea* > *icuscatu* (678).

Eta berbera egin zuen Axularren <cc> eta <kh> grafemekin ere:

iccatz bicien > *icazbicia* (72), *khailutcen* > *caillutu* (114), *etchaleccua* > *etchalecua* (199), *malccar* > *malcarra* (221), *succoi* > *sucoya* (279), *biccor* > *bicorra* (290), *ekhairic* > *ecaira* (443, 556), *succain* > *sucaina* (476), *malccorrac* > *malcorra* (529), *uccaldi* > *ucaldia* (570).

<th>rekin, berriz, noiz aldatu noiz gorde egin zuen:

aurthiqui > *aurtiqui* (65), *guirthaiñic* > *guirtaiña* (68), *goithatu* > *goitatu* (537).
urthatua (52), *buthuna* (122, 255), *orthusa* (194), *muthiria* (205), *notha* (392).

1.1.9. nh, lh eta rh Iparraldeko testuetan

Harrietengan aurkitu zituen *nh*-ak *n* bihurtu zituen, eta *lh* bakarra *ll*-z ordezkatu: *onharcea* > *onartzea* (12), *cilheguigoa* > *cilleguigoa* (510), *lanhartec* > *lanartec* (659). Axularrengandiko hitzetan, ostera, gehienetan zeuden-zeudenean utzi zituen:

⁵ Gogora dezagun: “¿No es más liso y llano escribir como nosotros *icusi* que no *ikhusi*?” (*Corografía* 298).

*alhatu*ric (119), *enhardatu* (213), *elhea* (265), *cilhegui* (372), *zalhuia* (374), *zalhuitu* (375), *lambopea* (447, errata *tiki* batekin), *elhaberriac* (453), *elhaberritia* (454), *alhadura* (576), *alhatu* (577).

Badaude aldaketa gutxi batzuk ere, eta haien artean *rh* : *rr* aldaketaren adi-bide bakarra (eta okerra, antza denez): *solhasturi* > *solasturia* (46), *alhapidetie* > *alapidea* (117), *garhaitean* > *garraita* (141), *bulharca* > *bularca* (500). Ohartu behar da aldaketen ondorioak ezberdinak izan daitezkeela eta, bestetan bezala, hitzari buruz zekienaren arabekoak: cf. *HH*-an *cilleguia* “lícito”, *solasa*, *jolasa* “conversación”, *garrondoa* “cogote”...⁶

1.1.10. <qu>

Harrietek <qu> *a* aurean, eta <q> *u* aurean erabiltzen zuen gaurko <k>ren balioarekin, baita Larramendik ongi asmatu ere, beti <c>z ordezkatuaz:

billaquatcea > *billacatu* (66), *guerthaqunça* > *guertacuntza* (125), *çagutqunça* > *zagutcuntza* (401), *hobequnçac* > *obecuntzac* (409), *aliaqua* > *aliaca* (496), *ibilqunça* > *ibilcuntza* (499), *lohenqunça* [sic] > *lencuntza* (532), *asquiqunça* > *asquicuntza* (616).

Behin berbera gertatu zitzaion *RS*-n, ondorio berarekin: *vzqur* > *uzcurtu* (20). Bide batez, lekukotasun hauekin behin betikoz uxa dezakegu *HH*-an jaso zituen *quaratsa* eta *quarastasuna*, biak ere Harrietengandik erdietsiak, grafiak grafia, Larramendik oker uler zitzakeelako susmoa (Urgell 2001b: § 4.3).

1.1.11. <g> <gu>ren orde

RS-n batzuetan <g> <gu>ren orde agertzen da, eta Larramendik normalean ulertzen jakin zuen: *gestoa* > *gestoa* (387), *geydeari* > *gueidea* (547), nahiz behin igarri ez: *ogenic* > *ogena* (237). Landucciren hitzetan behin zuzenketa bera egiten saiatuko, eta hartan okertu: *bugesa* > *buguesa* (320).

1.1.12. <r> vs. <rr>

Landucciren inposibetako <rr>ak <r> bihurtzen ditu: *errlateya* > *erlatera* (147), *gurrzila* > *gurcila* (588). *RS*-n nabarmena da <r> asko <rr> bikoitzaren orde daudela, testu honen glosarioan (Lakarra 1996c) aise egiazta daitekeen bezala: cf. *adar[r]erean* (378), *ar[r]auça* (25), *ator[r]en* (281), *bar[r]i* (408), *bar[r]iagayti* (510), *par[r]ira* (486), *bear[r]ac* (149), *bior[r]etan* (118), *dollor[r]a* (225, 494), *eder[r]a* (131)... Honetaz ohartuta, nonbait,⁷ Larramendi okerrak zuzentzen ahalegindu zen, eta ahalegin honetan errazenean asmatu (*garagarylean* > *garagarrila* 349), baina zailean huts egin zuen: *hurenac* > *hurrena* (540).

⁶ *garraita ez bezala, *garrondo* ondo lekukotuta dago Hegoaldean (V-gip, G-to, AN, R-urz, *garrando* R-vid, *gorrondo* R-uzt, ap. *OEH*, s.v. 1 *garondo*).

⁷ Gogora bere hitzak: “En la Ortografía tiene sus erratas, pero son conocidas, y no causan confusión” (*Eransaren sarreran*).

1.1.13. <mp>, <mb>

Bere sistemarekin bat ez datorren oro aldatu egin zuen (cf. Urgell 2001b: § 4.16): RS: *cinbota* > *cimbota* (204). Ax *hanbatic hanbatean* > *ambatic ambatean* (135), *baldinba* > *baldimba* (136), *on-behar* > *ombearra* (422).

1.1.14. *Kapelak kentzen*

RS-ko hitzetan agertzen diren <ê>ak <en> zein <em> bihurtu zituen, ohiko sistema-
ren arabera: *laurê batic* > *laurembata* (589), *cêçun* > *cezuna* (604).

1.1.15. <t> ozen eta herskariaren artean

Axularren liburuan, ezaguna denez, beti etimologikoki azaltzen ez den *-t-* bat agertu ohi da leku horretan (eta bestetan; cf. Mitxelena 1974: 389), baina Larramendik, eskura dugun adibide bakarrean, ezabatu zuen: *cintqui eta fintqui* > *cinqui ta finqui* (209).

1.1.16. *Elkartu eta eratorriak batzen*

1.1.16.1. *Lotura grafikoa*. Iturrietan bitan banatuta agertzen diren elkartu-eratorriak bildu ohi zituen:

Lcc: *çu lampoa* > *zulampoa* (359), *salto orapina* > *saltorapina* (361), *buru urrealdea* > *bururraldea* (425), *gau enarea* > *gabenarea* (430), *masç maquia* > *masmaquia* (560).
RS: *ybar jaun* > *ibarjauna* (419), *laurê batic* > *laurembata* (589).
Ax: *haz-ama* > *azama* (38), *icatz bicien* > *icazbicia* (72), *emanen buru* > *burueman* (139), *hatz-guillea* > *atzguillea* (151), *hitz mitzti* > *hizmiztia* (311), *ingrat-tasunaz* > *ingratasuna* (343), *begui-esteaz* > *beguietsi* (421), *on(-)behar* > *ombearra* (422), *elhaberriac* > *elhaberriac* (453), *elha berriti* > *elhaberriac* (454), *oin-çolac* > *oinzola* (518), *guiça-coiac* > *guizacoya* (554), *bir-loratcen* > *birloratu* (568).

Salbuespen guztiak Axularren hitzetan ditugu: *hotz beratcen* > *otz beratu* (287, eta *otz beraa* 286), *oin-hatza* (516). Zehatz-mehatz hemengo kontu ez izan arren, honetan ere batzeko ohiturak zerikusia baitu, *berra nahi duena* > *berra naiduena* (211) aipatuko dut; cf. HH-an *esan naidu* (s.v. *querub*), *naidezun bezala* (s.v. *(como) quisieres*), etab.

1.1.16.2. *Hots aldaketak*. Bitan banatuta dauden hitzen batuketak baino anitzez interesgarriagoa da, inondik ere, batuketan arau batzuk betearazten dizkiela ohartzea, ez bakarrik iturrietako hitzak aldatzeko bere buruari ematen dion eskuagatik, baita euskal erator eta elkarbideaz zekienari buruz datu ziur zenbait eskaintzen dizkigulako ere:

- Bokal berdinak bakuntzen dira: *buru urrealdea* (Lcc) > *bururraldea* (425), *salto orapina* (Lcc) > *saltorapina* (361), *ataarte* (RS) > *atarte* (528).
- Elkargunean *o*, *u* > *a* aldaketa gertarazi zuen: *vrtçturic* (Ax) > *urtsatu* (25), *cusumoso* (Lcc) > *cusumatsua* (71), *manaiucor* (Ax) > *manaiacorra* (394). Alderantziz, jatorrizko bokala berreraiki zuen ondoko adibidean: *ahapaldiac* (Ax) > *ahopaldiac* (98).
- Bokal artean geratzen denean, <u> <b> bilakatzen da: *gau enarea* (Lcc) > *gabenarea* (430).

d) Afrikatua frikari bihurtzen da kontsonante aurrean: *maş maquia* (Lcc) > *masmaquia* (560), *iccatz bici* (Ax) > *icazbicia* (72), *hitz mitzti* (Ax) > *hizmitzia* (311), baina *hatzguillea* (Ax) > *atzguillea* (151).⁸

e) Kontsonante berdinak bat egiten dira: *ingrat-tasun* (Ax) > *ingratasuna* (343).

Azpmarratu nahi nuke aldaketa multzo osoa biltzea ezinbestekoa izan dela, baita bide bakarra ere agian, 2. ataleko *urtsatu* eta *manaiacorra* formen iturria bermatu ahal izateko, banaka hartuta azalgaitzak —baita sinesgaitzak ere, agian— izan litezkeen arren.⁹

1.1.17. Aldaerak hautatzen edo gehitzen

Hitz loturak ez dira Larramendik halako askatasunaz erabili zituen ingurune baka-rrak; aitzitik, inoiz edo behin iturriko forma beste batez ordezkatu zuen, beti berak eza-gunago bide zuenaz:

Lcc: *agua* > *aoa* (97).

Ax: *orai bereon* > *orain bereon* (53), *pordoincatceco* > *bordoincatu* (95),¹⁰ *eta* > *ta* (209), *solhasturi* > *jolasturia* (226, 310, baina *solasturia* 46),¹¹ *bertceren* > *besteren* (245), *idequi* > *idiqui* (467),¹² *iguzquiz iguzqui* > *eguzquiz eguzqui* (612).

Lakarrak (1991: 233) erakutsi duenez, ordezkatu beharrean, behin forma pareta eskai-ni zuen: *hirisca* (Ht) > *irisca*, *urisca* (31, 676). Erants dezadan *iri* / *uri* bikoteak ugari ez eze, ia automatikoak direla *HH*-an zehar.¹³

1.1.18. Erratak eta irakurketa txarrak

Mitxelena “*Suplemento*-aren utsak” izeneko atalean (1961: 371-372) 37 huts zerren-datu zituen; bere ustez (*ib.* 366) Larramendik “berandu ibilli zelako, dirudienez, etzuen probak ikusteko eta zuzentzeko egokierarik izan. Eta ortxetik jaio dira zortzi orrialde eskas orietan ugari bezain larri ageri diren utsak”. Iradokizuna zentzuzkoa da: hutsen orrialdeko batzuek oso handia da, handiegia nonbait, egoera normal batean orrialdeko bat espero baitaiteke estatistiken arabera (Blecua 1983: 19). Haatik, ondoko lerroetan erakutsi nahi nuke *Erans*-eko huts gehientsuak ezin zaizkiola argitaratzaileari egotzi; aitzitik, Larramendiren eskuzko originalekoak direlakoan nago, eta sarritan ez erratak, irakurketa txarrak baizik: iturriaren interpretapenari dagozkionak, alegia.

⁸ Cf. *HH*-an ere *atzbelar* “escabiosa” eta *atzmama* “pulpejo”, vs. *masbiltza* “vendimia”, *masburua* “racimo”, *maspasa* “passa”, etab. Azalpen orokorragoa behar du, beraz, agian *az*-formaren anbiguotasun edo ulergaitzasunarekin lotua.

⁹ Mitxelena ez du iritzi argirik ematen: “Parece tratarse de *urtzutu*...” (1970: 57), “Hallo en Axular *manaiacora*...” (*ib.* 101). Honen oihartzun gisa, Lakarrak (1993: 226 eta 234) lehenean “Ax 406 ?” eta bigarrean galdera-marka hutsa jarri du.

¹⁰ Mitxelena (1970: 67) gogoratu zuen Landuccik *bordoi* dakarrela (s.v. *bordón*); are argiago dateke *HH*-ko lekukotasuna: *bordoya* “bordón”.

¹¹ Mitxelena berak (1970: 59) jakintzat eman zuen aldaketa. Cf. *HH*-an *jolasa* “parleta”, *jolasean egon* “platicar”, *jolasgaya* “(materia de) conversación”, etab.

¹² Cf. *HH*-an “Abrir cualquiera cosa, *idiqui*, *zabaldu*, *irequi*”, baina “Abertura, *idiquitzea*, verbal, *idiquiera*, *idiquipena*, *zabaldura*” (sarrera hau ere s.v. *abrir* aurkitzen da, lerro batzuk beherago).

¹³ Datu gehiagotarako, ik. bukaerako eranskina (§ 8) s.v. *uriska*.

b) Letren ordezkapenak:

<r> : <t>	<i>coycari</i> (RS 497) > <i>coicatia</i> (613). ¹⁶
<ʃ> : <t>	<i>triʃean</i> [sic, <i>triscan</i> -en ordez] (RS 79) > <i>tritea</i> (90).
<ʃ> : <f>	<i>aʃantua</i> (Ht FE 388) > <i>afantua</i> (436).
<n> : <m>	<i>lanhopea</i> (Ax GGero 589) > <i>lamhopea</i> (447).

Axularren hitzetan gertatzen diren beste bi hutsak askoz azalgaitzagoak dira:

- c) *epascoa* > *esparcoa* (329) aldaketak, ondokoaren oihartzunaz gehitutako fonema bat eskatzen du lehen (hots, **epascoa*),¹⁷ eta gero nolabait “disimilazioa” dei dezakeguna.
- d) *herts-idequi* > *herguidiqui* (467) aldaketa azaltzea, berriz, ia ezinezkoa da. Zer bait proposatu behar eta bide bat —nahiz zeharo badaezpadakoa— bururatzen zait: Larramendik lehen unean hitza <herguidiqui> transkribatu baldin bazuen, batzuetan Axularri gorde zion <g> grafemaz (Urgell 2001b: § 4.8; *idiqui*-rako ik. § 1.1.17), gero berak edo argitaratzaileak <g> : <gu> aldaketa egin zezaketen (§ 1.1.11). Alabaina, ez daukat azalpenaren lehen urratsa —<ts> : <g> = /ʃ/— argudiatzeko biderik.

Landuccirengandiko erratak azaltzeko, berriz, nahitaez teoria indartsuago baten beharrea gara. Lehen arrazoa, ez bairik gabe, denen artean eskuizkribu bakarra izatea dugu, inprentako letrek normalean zalantzarako anitzez aukera gutxiago eskaintzen baitute (Mitxelena 1961: 371-72). Bigarrenik, bitarteko batek sor zezakeen itxuraldaketa gaineratu behar diogu. Izan ere, Larramendik kopia bat besterik ez zuen izan begi aurrean: “De Manuscritos ay un Vocabulario corto en la Biblioteca Real de Madrid, cuya copia tengo en mi poder” (1745: xxxv). Tamalez, ez zuen zehaztu kopia nork egina den.

Egiantzekoa da berak egina izatea: batetik, eskuizkribuari buruz eman zituen xehe-tasunen arabera, balirudike jatorrizko testua bere begiz ikusi zuela; bestetik, gogoratu behar dugu Leizarraga osorik eskuz kopiatzeko asmoa izan zuela, eta hasi ere hasi zela, nahiz Mt 25, 26 arte baino iristeko betarik izan ez (Tellechea 1966b). Haatik, behar bada egiantzekoagoa da Madrilgo lagun bati esker iritsia izatea, garai hartan —1737 baino beranduago, dudarik gabe (§ 0.4.4)— Loiolan zegoenez gero. Honetaz dena dela, nabarmena da kopiak erratak berretzeko beste maila bat gehitzen duela; areago, sarritan berak bakarrik argi lezake huts zenbaiten zergatia. Oso tankera ezberdinetako erratak dira:

- e) Huts arruntak, agian argitaratzaileari ere egotz dakizkiokeenak:

<i> : ∅	<i>ayuibia</i> > <i>ayubia</i> (28).	<e> : <a>	<i>ysçegoz-</i> > <i>itzagoz</i> (106).
---------	--------------------------------------	-----------	---

- f) Errepikatutako hutsak; kopiaren egileak originaleko letra batzuk ondo ulertzeko izandako zailtasunen berri ematen digute:

<r> : <z>	<i>verarra</i> > <i>bezarra</i> (11); <i>orast</i> > <i>ozast</i> (36).
<ç> : <c>	<i>barçuyina</i> > <i>barcuina</i> (88); <i>çapelaria</i> > <i>capelaria</i> (133).

¹⁶ Irakurketa hutsa baino indartsuago den zerbaitek eragina, ziurrenik: izan ere, atzizkiaren *lectio facillior* baten ondorioa bide da (§ 1.2.7.3).

¹⁷ Akats mota hau barneko diktaketak eragin ohi du (Blecua 1983: 21). Kopiatzaileak testu zati bat irakurri eta buruz ikasi ondoren, idatzi baino lehen, bere buruari diktatzen dioneko unea da “barne-diktaketa” delakoa.

- g) Originaleko *crux* bat: benetako irakurketa ez da argia, ez eta Landucciren argitaratzaileentzat ere (Agud & Mitxelena 1958: 80, 5. oh.):¹⁸

<a> edo <o> : <e> + <c> : <t>   *cascol/coscola* > *cestola* (124).

- h) Originaleko haplografia bat (Agud & Mitxelena 1958: 151, 1. oh.): informanteak hutsa lerro artean konpondu bazuen ere, kopiatzailea ez zen honetaz ohartu: *escuçauauac* > *escusauac* (399).

- i) Kopiararen bitartekotza eskatzen duten hutsak:

<y> : <i> : <r>   *errlateya* > *erlatera* (147).
<r> : <v> : <b>   *ezcararra* > *ezcabarra* (300).

Honela azalduko nituzke: (1) Kopian <i> behar dugu, *Erans*-eko <r> azaltzeko; <y> : <r> aldaketa zuzena ezinezkoa da, oso letra ezberdinak izateaz gain, Larramendik bokalarteko <y> mantenduko zukeelako (§ 1.1.1). (2) Kopian <v> behar dugu, *Erans*-erako bidean <v> : <b> aldaketa normala (§ 1.1.2) gertatu zela suposatuz; <r> : <b> aldaketa ezinezkoa da, baina ez <r> : <v>, originaleko <r> ongi ulertzeko kopiatzaileak izan zituen arazoak ezagututa (cf. goian § f).

- j) Larramendiren jakinaren gaineko lana eskatzen dutenen artean, nabarmenenak ondoko biak dira: <vC> : <bVC> *vdamina* > *badamina* (115), *vya* > *biya* (512). Testukritikan *emendatio ope ingenii* deitu ohi den operazioa egin zuela esan daiteke: alegia, bere ustez originaleko irakurketak txarrak izaki, oinarririk gabe (hots, bere irakurketei oinarri eman ziezaiokeen lekukotasunik gabe) zuzentzen saiatu zen.
- k) Irakurketa txar baten ondorena (azalpenerako, ik. § 1.2.7.3.f): <re> : <ur> *ynistrea* > *inistura* (567).

1.1.18.2. *Errata proposamen berriak*. *Erans*-ean azalgabe zeuden hitzak ohiko iturriekin berriro erkatuaz, goian aurkeztutakoei berri zenbait erants dakizkiela deritzat. Neronek dudak ziurtasun mailaren arabera aurkeztuko ditut ondoren:

- a) *curea* “inclinación” (335) Zabalarengandik hasita *gura*-rekin lotu bada ere (Mitxelena 1970: 95), Ax. *curca*-k¹⁹ arazorik gabe azaltzen du formaren aldetik, <c> : <e> hutsa errazenetakoa baita (esanahiaren aldetik, ik. § 1.3.4.e).
- b) *coipatu* “pringar” (541) *RS 225 coypaſu* “pringar”-ekin azal daiteke. Itzulpena bietan bera izatea adierazgarria da baina, gainera, errefrauaren egiturak (*Herrebaga coypasu* “sin assar pringar”) bertan bi aditz daudela ulertzeko bide erraza ematen du. Nire ustez, beraz, Larramendik edo oharkabean <ſ> <t> irakurri zuen, grafema ongi irakurtzeko izan ohi diren arazoak kontuan izanda (cf. orobat *RS*-tik datorren *tritea* (90) < *triſean*, § 1.1.18.1.b), edo nahita zuzendu zuen, originaleko hutsa zelakoan.
- c) *ciorrea* (662) “vara” < Ht *FE 331 ciborra* “baguette”. Itzulpena ongi datorkio, baina forma zalantzazkoa da: honi bakarrik erreparatuta, *ziorrean batetik sortua dela dirudi. Dena dela, tartean errata moduren bat egotea ere ez da ezinezkoa.

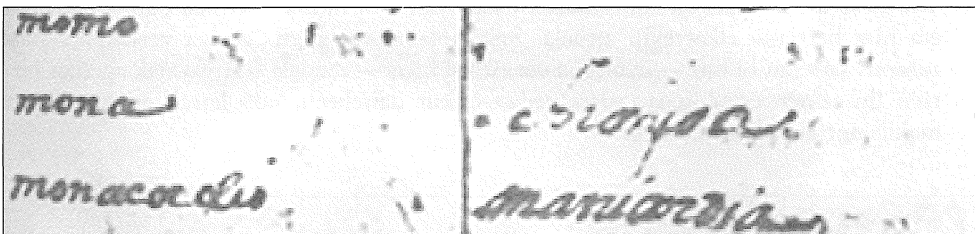
Landucciren testuarekin egingo ditut proposamenik ausartenak, bertatik hartutako hitzetan dauden hutsen portzentaia handiaz gain, bai baitirudi Larramendi —bere burutik zuzenketak egiteko gai agertzen zaigunez gero— originalaz gehiegi fidatzen ez zela.

¹⁸ Forma honi buruzko zertzelada gehiagotarako, ik. bukaerako eranskina, s.v. *zestol*.

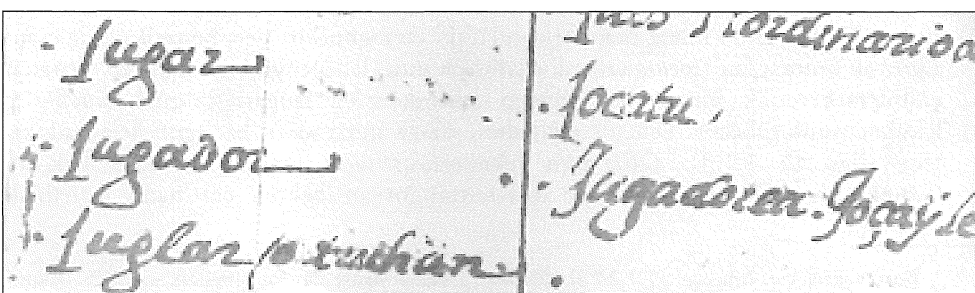
¹⁹ *Bertce hegaztinec edateco curca gustietan, abartara baccotchean, burua goiti ailtchatcen dute* (GGero 342).

Ondoan aurkeztuko ditudan lau proposamenak *Erans* eta iturria berriro erkatzearen ondorio dira, baina oraingoan ez euskal hitzen arabera, erdal itzulpenen arabera baizik.

- d) *crompoa* “mona” (427) < “mona, *chimioa*” (Lcc 294r). Berez hitzak nahiko itxura txarra dauka, maileguak azal ezin dezakeen *muta cum liquida* taldeagatik, besteak beste. *Erans* eta Landuccik femeninoan daukaten adostasunak erakarri zuen nire arreta, ezerk baino lehenago: cf. *HH* “mono, *chimua*” vs. “mona, *chimua*, *chimino emea*”, non bigarrena termino markatua den. Errata berez ez da oso-oso erraza, baina eskuizkribuak zalantzak oro uxa ditzake, nik uste. Argazkian ikus daitekeen bezala, <chimioa> irakurtzeak lanak ditu. Nik neuk behintzat, <chronjoa> irakurriko nuke: lehendabiziko <i>ak ez dauka punturik, <m>aren hasierako zirriborroa aise <o>tzat har daiteke eta bigarren <i>ak hanka luze bat dauka beherantz; <chronjoa>tik <chronpoa>ra igarotzeko, baina, oharkabean edo bestela kopiagileak <j>ren ondoko borobila bikoiztea baino ez dugu behar:

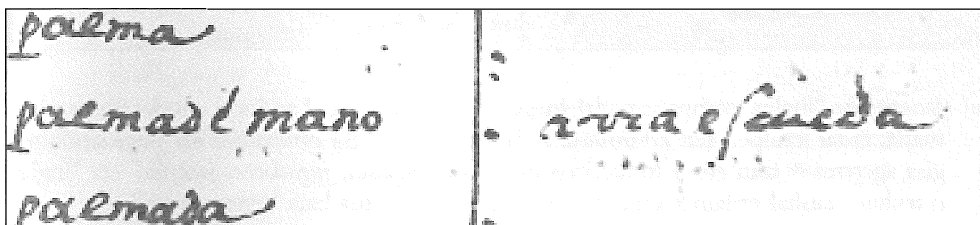
- e) *jocaquidea* “juglar, compañero del juego” (348) azaltzeko Landucci proposatzera narimana, erdal itzulpenaren arrarotasuna da, hots, *juglar* eta *compañero del juego* sinonimo gisa agertzea.²⁰ Izan ere, Landucciren hiztegian “jugador, *jugadorea*, *joçaylea*” eta “juglar, o truhan” euskal ordainik gabe, bi sarrerak aurkitzen dira bata bestearen ondoan:

Iturria hortxe dagoela erakusteko lau urrats behar ditut: (1) kopiatzaileak bataren ordainak bestearen azpian kopiatzea (“homoioteleuton” deritzan hutsa), edo gutxienez bigarrena: “jugador, *jugadorea*”, “juglar, o truhan, *joçaylea*” bezalako zerbait, alegia; (2) *joçaylea* <jocaidea> irakurtzea, *joko-jokatu*-rekiko ustezko loturak erraz zezakeen

²⁰ *DAut*-ek *juglar*-i ematen dion adiera, denok ezagutzen duguna da, gutxi gorabehera: “El que entretiene con burlas y donaires, que más comúnmente se llama truhan o bufón”.

- <ç> : <c> aldaketarekin (§ 1.1.18.1.f) eta gainerako <d>ak nolakoak diren begiratu gabe ezinezkoa ez den <yde> irakurketa txarrarekin;²¹ (3) atzizkia “gaurkotzea” (> *jocaquidea*): hau jadanik Larramendiren jakinaren gaineko aldaketa dateke (§ 1.2.7.3); eta (4) “juglar”-en aldamenean *jocaquide*-ren gaztelaniazko hitzez hitzeko itzulpena (“compañero del juego”) eranstea.
- f) *escueda* “palma de la mano” (480). Zalantzarik gabeko baina etorki ezezaguneko hitzat jo zuen Mitxelenak (1970: 110), elkarreak argi eta garbi “extensión de la mano” adierazten baitu. Arrazoia zuen, *escueda* Larramendiren hitz berria delako —ezbairik gabe, nire ustetan—,²² eta berak azaldua dugu agertzen den *HH*-ko sarreran, *arra*-ren etimologian zehazkiago: “*arra* significa palmo, y toda la mano estendida” (s.v. *arra*).²³ Beraz, *Erans*-eko agerraldirako bi azalpen ditugu: (1) *HH*-aren II. liburukian ez jasoa konpontzea, s.vv. *palma* eta *palmo* agertzen ez denez gero; alabaina, zuzenean I. liburukiaren etorkikoa balitz, “palmo” itzultzea esperoko genuke, agian, eta hemendik bigarren hipotesia: (2) Landucciren sarrera batean hitza ikusi uste izana: “palma de mano, *arra escucoa*”, non pentsa baitzezakeen halabeharrez bi hitzak —euskal etimologiaduna eta hitz berria— elkarrekin zituela, hala nola ulertu zuen “açelga yerua, *açelguea verarra*” sarreran bi hitz —mailegua eta euskal hitza— zeudela.²⁴ Argazkiak agerian jarzten du zeinen erraz <coa> zatia <eda> irakur daitekeen, <o> letrak gorantz duen makila antzeko natoa dela eta:

- g) *hebroa* “hado” (312) hitzaz orain artean etorki ezezaguneko delat besterik ez da esan. *OEH*-ak orotara lau (*h*)*ebro* ezberdin jasotzen ditu, lehenengo biak ibaiaren izenaren erabilera bereziak, hirugarrena ‘hebreo’ adierakoa, eta laugarrena gure hau, beste lekukotasunik gabekoa. Lehenik eta behin, <h>ak iturri idatzi bat egon dela iradokitzen digu (§ 1.1.3). *OEH*-aren lekukotasunetatik ezagut zezakeen bakarra Gasteluzarrena da, baina agertzen den testuinguruan ‘hebreo’ eta ‘hado’ esanahiak

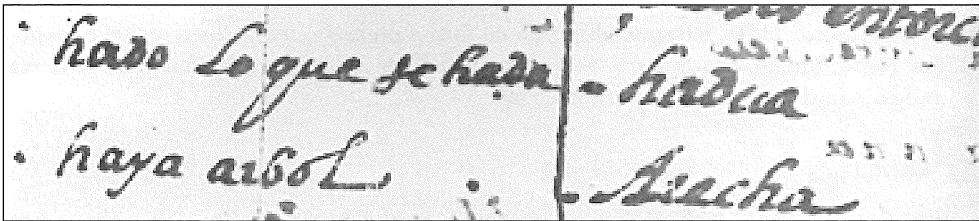
²¹ Beste aukera bat, beherago (§ 1.2.7.3) aldeztuko dudana, hauxe da: Kopiatzaileak <jocaille> irakurri eta Larramendik lehen <jocaide> “zuzentzea”, *-aile* ezinezkotzat joaz, eta bigarren <jocaquide> itxuran “normaltzea”.

²² Ustea baino zerbait gehiago ere bada: izan ere, ohikoak dira *HH*-an bigarren osagaian aditzoina daramaten elkartu berriak: cf. *abrasma* “tolondro” eta *apaindasma* “plateresco” (< *asmatu*), *akirin* “castrón” (< *irindu*) edo *anbasal* “monopolio” (< *saldu*), esate baterako.

²³ Cf. halaber “Arras de esposo (...). *Fedatzeco escuedac*”.

²⁴ Filosofikoki, nolabait esanda, etsita zegoen berak asmatutako hitzak ez zirela berriak, euskararen legeen arabera eginak zirenez gero: “son nuevas en quanto a su composición, pero antiguas en quanto a sus raíces (...). Son nuevas, no para el Bascuence, sino para el Bascongado” (1745: xlix). Lehenagoko lekukotasunak aurkitzeak ez zukeen harrituko, beraz.

nekez nahas zitzakeen: *Lehenbizirikian Hebroek bezala / Zerbitzatu zuen Axuri emea* (Gç 124). Landuccirengan “hado, lo que se hada, *hadua*” agertzen denez gero, <adu> Larramendik, edo kopiagileak, edo biek elkarlanean, <ebru> bihur zezaketela bururatzten zait, eta gero *-ua > -oa* aldaketa egin (cf. *agua > aoa*, § 1.1.17). Oraingo honetan, ostera, eskuizkribuak ez du gehiegi laguntzen, nekez bai nekez <heurca> edo <heuroa> bezalako zerbait asma badaiteke ere:

1.1.18.3. *Iturri ezezaguneko hitzetako erratak*. Gorago alde batera utzi baditut ere, nola baiteko ziurtasunaz akastunak izan daitezkeen iturri ezezaguneko hitzek ere badute zer eztabaidatua. Han esan bezala, baina, ezer baino lehenago kontuan hartu behar dugu iturriari zor dakizkiokeela.

- a) *isguilluac* “armas” (60): nahitaez *RS*-ren zati galdutik behar du izan; <qu> : <gu> errata erraza bezain argia da, sarrera bereko (eta iturri bereko) *isquilosac* eta Larramendik ezagutu ez zuen *RS*-ren zatiko *ysquilluac* frogatzen duten bezala. Bestalde, *isquilosac*-en lekukotasunak pentsarazten dit ziur aski hutsa jadanik iturrikoa zela, edo bestela argitaratzaileak egindakoa.
- b) *zarraldoa* “andas de muerto” (48) errata zein aldaera izan daiteke. Hona hemen izan litezkeen bi azalpenak, *HH*-an *zerraldo* bera ere jaso ez zuela kontuan izanda: (1) dagoen-dagoenean entzuna izatea, ez baita ezezaguna: Azkuek emandako euskalki-marken artetik benetan fidatzekoa dirudien bakarra *AN*-lez da, baina aldaera zabalduxeago egon zitekeen, noski; (2) Darmstadtoko *çerraldo* “andas” (*RS* 420) formagatik eta bestelako arrazoiengatik ezinezkoa denez gero, *RS*-ren zati galduan berriz agertzea, *Erans*-eko irakurketa errazteko <ça> edo <ze> idatzia oraingoan.
- c) *amasa* “resuello” (579) nahitaez errata da: Mitxelenak (1970: 121) *arnasa* izateari ezinezkoa bazeritzan ere, badela etsita nago, ez baitauka <rn> : <m> nahasketa baino azalpen errazagorik. Nolako errata den, ordea, hauxe dugu arazoa: (1) hitza entzuna balitz, hutsa argitaratzailearena izan liteke; alabaina, Mitxelenak alde bederen iradoki zuen bezala, zertarako *arnasa* berriz bildu? Arrazoa *HH*-an *arnase* aldaera bakarrik jaso dateke (Urgell 2001b: § 5.2.1), baina agian hau ere ahulegia da. Honegatik, hain zuzen, bigarren azalbidea hobetsiko nuke: (2) irakurria balitz, *RS*-ren zati galduan agertzen zela proposatu beharko genuke, itzulpena eragiteko egokia den *arnasa galdu* edo *arnasarik gabe* bezalako testuinguru batean; eta baliteke hutsa jadanik originalean egotea, Larramendiren arreta are eta arrazoi gehiagoz erakartzeko moduan.
- d) *zarampoa* “cesto” (134) azalpen gaitzeko hitza da. Hipotesirik errazena *RS*-ren zati galdukoa dela suposatzea da, *zaran* eta familiakoak (cf. Azkueren hiztegian eta eranskinean agertzen diren *zarasmel*, *zarankilo*, *belasaran*) bizkaierazkoak direlako. Haatik, testu honetan hainbat hapax dauden arren, egia esanda, aitortu behar da itxura onik

ez daukala, *-po* bukaera bitxi —eta *n* ostean oraindik bitxiago— horregatik. Errata modura otu zaidan aterabide bakarra originalean *zarampoan *zarampean-en ordeztu egotea da, *Gizona gizon*, *otarrapean ere* erretrauz eguzunaren aldaera batean, adibidez (ik. Garate 1998: 5827. zb.), eta “en el cesto” itzulita, zeren eta *zarampean idatzita edota “bajo...” itzulita egotera, Larramendi nekez nahasiko zela pentsa baitezakegu.

- e) *dipidia* “olla” (468) denek onartu dute *dipina*-ren ordeztu dagoela. Errata izan zedin, baina, Iparraldeko beste iturri idatzi bat egon zela onartu beharko genuke (eztabaidarako, ik. § 2.4.3.2).
- f) *glostoa* “costo” (170) Larramendiren errata izan daitekeela nekez sinets daiteke, beneran *gostoa* entzun edo irakurri baldin bazuen, hain mailegu gardenean huts larri eta azalgaitz hori egitea ia-ia ezinezkoa delako.

1.2. Morfologia

Iturri gisa erabilitako testuak Larramendik hobeki menderatzen eta eskuarki erabiltzen zuen euskalkiz bestelakoak dira, eta gehienak —neurri batean edo bestean— euskara zaharrago baten erakusgarri. Haien morfologi berezitasunak nola tratatu zituen —errespetatu ala aldatu zituen— eta nola ulertu zituen aztertzea izango da, beraz, atal honen zeregina.

1.2.1. *-ea* mendebaldeko izenetan

Larramendik oro har mendebaldeko iturrietan ageri diren ‘*a* + *a*’ bokal topaketaren ondoriozko *-ea* bukaerak bere hartan gorde zituen, *HH*-an gertakari honek daukan maiztasunarekin bat (Urgell 2001b: § 5.2.1):

Lcc: *ollerea* (30), *dilistea* (364), *gabenarea* (430), *errellea* (569).
RS: *chircandea* (191), *jazquerea* (669).

Behin bakarrik aurkitu dut *-ea* > *-a* aldaketa: *azarcunzeac* (RS) > *azarcunza* (78)-n, zalantzarik gabe atzizkia ongi identifikatzeaz gainera argi islatu nahi izan zuelako.²⁵ Eta, azkenik, *-a* > *-ea* aldaketa bat egon liteke: *cihorra* (Ht) > *ciorrea* (662), baldin eta iturria ondo asmatuta badago (§ 1.1.18.2.c).

1.2.2. Iturrietako pluralak

Sarritan mantendu zituen, eta ez bakarrik hiztegietatik hartu hitzetan:

Lcc: *triscac* “castañuelas” (126), *escusauac* “manteles” (399), *suderac* “rabos” (559).
RS: *isquilosac* “armas” (60), *ibarrac* “llanos” (382), *meniac* “treguas” (653), *grisolac* “turmas” (658).
Ht: *hazbeguiac* “facciones” (266), *obecuntzac* “mejoras” (409), *globac* “poema” [sic, baita fr. “poème”] (522), *lanarteac* “vacaciones” (659).
Ax: *bicicayac* “alimentos” (35), *ahopaldiac* “bocanadas” (98), *elhaberriac* “novedades” (453), *ondar mondarrac* “racimos...” (561), *colore picardatuac* “variedad de colores” (664).

²⁵ *HH*-an ez baita emankorra (Urgell 2000), eta hortik *Erans*-ean daukan garrantzi berezia (§ 1.2.7.2).

Bestetan, berriz, singular bilakatu zituen:

arbuyoac (Ax) > *arbuyoa* (202), *harmorac* (Ax) > *armora* (488), *aunac* (Lcc) > *auna* (355), *bearrac* (RS) > *bearra* (461), *nabardurac* (Ax) > *nabardura* (664), *orcac* (RS) > *orca* (411), *ustaillac*, *bilçapenac* (Ht) > *uztailla*, *biltzapena* (169).

Ez dago, ordea, singularra ere plural bilaka zezakeela sinesteko inolako aztarrenik.

1.2.3. Iturrietako mugagabeak

Erans-ean agertzen diren mugagabe guztiak iturriari zor zaizkio: Ht *aldecor* (487); Ax *aisit* (267), *forogu* (238), *sori*, *cilhegui* (372), nahiz honek ez duen esan nahi denak mugagabe mantendu dituenik: *asquitxu* (Ht) > *asquitsua* (617), *azarri* (RS) > *azarria* (77), *erauqui* (Ax) > *erauquia* (666).

1.2.4. Erroa ateratzeko arazoak

Zenbaitetan Larramendik hitza gaizki biluzi zuen, guztiz ere atzizkiren batek edo haren formak nahasi zutenean. Nahaste gehienak testuetako hitzetan (Axularren eta batez ere RS-koetan) jasan ditu, normala den bezala:

- Usteko genitiboa: *andizuren* (RS) > *andizura* (322), *andrauren* (RS) > *andraura* (406).
- r* berezkoa ala epentetikoa den erabakitzerakoan okerreko aukera egina: *ekhairic* (Ax) > *ecaira* (443), *gogayeren* (RS) > *gogaya* (506); cf. *ostera uberen* (RS) > *ubera* (660), adibidez.
- rean* ablatibo zaharra ez ezagutua: *biraporean* (RS) > *birapora* (485). Cf. *arecha* (582) < *arecherean*, hitza ezagunagoa delako asmatua, antza denez.
- tan* lokatibo mugagabea ez sumatua, ziurrenik itzulpeneko singular mugatuak (“en la siesta”) hartaraturik: *biaotan* (RS) > *biaota* (606).
- (e)an* lokatiboaren anbiguotasunak nahasia: *estalgunean* (Ax) > *estalguna* (248, 596), *garhайтеan* (Ax) > *garraita* (329). Aukera ez da harritzekoa, bestetan *-a* ongi atera baitzuen (adibide guztiak RS-tikoak dira): *escarazean* > *escaratza* (324), *garagarylean* > *garagarrilla* (349), *sutanzean* > *sutanza* (43). *gauinetean* (Lcc) > *gabinetea* (173) bihurtetak ere iruzkinen bat merezi du, genitibo singular bada ere, honetan Larramendik asmatu egin baitzuen, beti ere forma mugatua eskaintzen duela kontuan izanik: cf. iturri berean agertzen den “cuchillo, *ganibetea*”.
- Landucciren *egalateacoac* “mestruo de muger”-tik Larramendik esanahi bereko *egalatea* (417) erauzi zuen; bistan da benetako hitza desitxuratu duela.²⁶
- RS-tik hartutako *saruc* (459)-n ergatibo marka ez du kendu.

Kasu berezia da, hein batean morfologiatik at geratzen baita, Larramendik sumatu ez zuen ‘izenondoa + izena’ RS-ko ordena usua (Lakarra 1996c: 300-1): *gueben lecuán* “en lugar vedado” (RS) > *guebendu* “vedar” (665).

1.2.5. Partizipioa asmatzen

1.2.5.1. *Jatorrizko* -du. Mendebaldeko zenbait aditzetako partizipio marka hau Landuccirengan aurkitu zuen ale bakarrean aldatu egin zuen: *apucadu* > *apucatu* (9); RS-n, berriz, birritan (baina erretra beretik) gorde: *alogadu* (37), *palagadu* (536).

²⁶ OEH-ak honi inolako garrantzirik ematen ez badio ere, Larramendik bezala *egalatea* forma hobetsiaz. Hala ere, hitz honetaz dugun lekukotasun fidagarri bakararen arabera *egalateakoak* “menstruo” baldin bada, nork daki *egalatea* zer ote den?

1.2.5.2. *Aditzoinak partizipio bihurtzen*. Bihurketa honetan ez zuen inolako arazorik izan. Ohartu *-n* eta *-l* amaieradun aditzoinetan *-du* erantsi zuela: *amora* (Ax) > *amortatu* (229), *arricitea* (RS) > *arritu* (575), *gueben lecuan* (RS) > *guebendu* (665), *vzcal* (Ax) > *uzcaldu* (73), *vzcur baquio* (RS) > *uzcurtu* (20).

1.2.5.3. *Aditzizenak partizipio bihurtzen*. Alde honetatik hiru iturrik eman zioten lana, testuek (RS eta Axular) eta Harrieten hiztegiak. Izan ere, Larramendik eskuarki partizipioa ematen du, baita HH-an ere, erdal infinitiboaren ordain gisa (Urgell 2001b: § 1.2b). Alabaina, lehenengo bietan, halabeharrez, aditz formak sarritan jokatura daude, eta azkenean erdal infinitiboak euskal aditzizenekin ordezkaturatu.²⁷

Berehala ikusiko dugun bezala, aldatu behar honetan ezin beti asmatu eta behin baino gehiagotan akatsak egin zituen. Haatik, atal honi zuzentzailearen begiez begiratu beharrean, irekiagoz begiratzen baldin badiogu, Larramendik aditzizen eta partizipioaren arteko erlazioaz zituen ezagutza edota usteei buruzko ezinutzizko informazioa erdiets dezakegu.

a) Maizenik *-tze-* > *-tu* aldaketa egin behar izan zuen:

RS: *yzpiçazen* > *izpizatu* (573).

Ht: *neitcea* > *neitu* (8), *onsatcea* > *on(t)satu* (15, 153), *billaquatcea* > *billacatu* (66), *toliatcea* > *toliatu* (75), *ausartatcea* > *ausartatu* (79), *atroiatcea* > *atroiyatu* (156), *eguinatcea* > *eguinatu* (259), *bithoretcea* > *bitoretu* (352), *chedatcea* > *chedatu* (377), *sakhaillatcea* > *sacaillatu* (405), *erchatcea* > *erchatu* (460), *estocatcea* > *estocatu* (462), *pochelatcea* > *pochelatu* (465), *ibilcatcea* > *ibilcatu* (498), *thematcea* > *tematu* (527), *lehencatcea* > *lencatu* (533), *balizcatcea* > *balizcatu* (622), *lancatcea* > *lancatu* (649), *ikbusatcea* > *icuscatu* (678).

Ax: *vlitcen* > *ulitu* (47), *bohaccen* > *bohatsu* (62), *halacatcetic* > *halacatu* (69), *permatceco* > *permatu* (95), *pordoincatceco* > *bordoincatu* (95), *khaillutcen* > *caillutu* (114), *acholduritcen* > *acholduritu* (183), *enhardatcen* > *enhardatu* (213), *marrantatcen* > *marrantatu* (242), *lambotcen* > *lambotu* (278), *hotz beratcen* > *otz beratu* (287), *aihertzen* > *aihertu* (336), *çalhuitcen* > *zalhuitu* (375), *çapatcea* > *zapatu* (517), *elicatcecoric* > *elicatu* (542), *bir-loratcen* > *birloratu* (568).

Harrietengandik, hainbesteren artean, gutxi batzuetan aditzizena gorde zuen: *onartzea* (12), *chiflatzea* (149), *ñaflatzea* (150);²⁸ honek bermatzen du HH-ko aditzizen zenbaiten zergatia iturrietan bilatu beharko dela (Urgell 2001b: § 1.2).

b) *-tze* > *-tu* aldaketaren maiztasunak zenbaitetan huts eragin zion, zehazkiago, eza-gutu ezean igartzen errazak ez diren *-i* edo *-o* bukaerako aditzetan: *atchiquitcea* (Ht) > *achiquitu* (639), *aurizquitcea* (Ax) > *aurizquitu* (10), *iratiotcen* (Ax) > *iratiotu* (580).

c) Automatismo beraren arabera asmatu bide zuen *-te* formako aditzizen batzuen *-tu* partizipioa (*erlasten* > *erlastu* 242, *errazten* > *erraztu* 268, biak Axularrengandik), *-ite* aditzizena duten *-n* bukaerakoetan ere ondorioa berbera baita; hau dela eta, Axularren pasarte ezberdinetatik esanahi bereko forma bi atera ere atera zituen: *irioitea* (Ax) > *irioitu* (222), *iasaiten* (Ax) > *jasaitu* (367; baina *iasan* > *jasan*, sarrera berean). Badirudi, hortaz, *erauzten* (Ax) > *erauci* (63) eta *autemaiten* (Ax) > *auteman* (250)

²⁷ Cf. Lakarra (1991: 250 eta 1994a: 53), bihurketa hau Harrietengandiko hitzetan (batez ere) aztertzeko lehen saio baterako.

²⁸ Nahasteren bat izan du Lakarrak (1994a: 53), *ertzea* “parto” (497) ere “oharkabeen mantendutako”-en artean sartzeko, iturriak eta hartzaileak emandako itzulpenak adierazten duen bezala izena baita, nahiz —bistan da— aditzetik eratorritakoa izan.

bezalakoetan partizipioa aurrez ezagutzeak edo azken osagaia (*eman*) argia izateak bakarrik azal dezakeela bestela jokatu izana.

- d) *-estea* bukaera, berriz, ongi askatzen jakin zuen: *asquiestea* (Ht) > *asquietsi* (593), *begui-esteez* (Ax) > *beguietsi* (421), lehenean *asquiexia* (> *asquietsia*, 594) partizipioaren laguntza bazuela egia bada ere. Alabaina, baliteke Larramendiren ustetan araua *-estea* > *-etsi*-ren ordeztu, *-stea* > *-tsi* izatea, ondoko adibidearen argitarara: *histea* (Ax) > *hitsu* (158); baina *historic* > *histu*, sarrera berean); dena dela, gorago aipatu dugun *erlastu*-n beste bide batetik jo zuen.
- e) <l, n> bukaerako aditzoinak sistematikoki *-du* markaz jantzi ditu, aditzoin soiletan bezalaxe (§ 1.2.5.2): *arbinsen* (RS) > *arbindu* (262), *bipilcea* (Ht) > *bipildu* (502), *lerdentceco* (Ax) > *lerdendu* (17), *nabarbentcea* (Ax) > *nabarbendu* (198).
- Behin bakarrik ez dio eutsi legeari, ziurrenik aldamenen zuen *sentontasun*-eko <nt>aren eraginez eta, beraz, atzizkien arabera arauaren eraginkortasunean dauden ezberdintasunez ohartu gabe: *sentontcea* (Ax) > *sentontu* (190).
- f) Arlo honetan badago zer esana etorki ezezaguneko bi hitzi buruz, aditzizenetik gaizki berreraikitako partizipioak baitira, inolaz ere biak mendebalekoak, agian bizkaierazkoak (Mitxelena 1970: 91 eta 92): *jagotu* (302) < *jagote- eta *guertaetu* (305) < *guertaeta-. Lehenean daukagu *-ite* izen zaharkituetatik ez ezik, *-te* formakoetatik ere *-n* bukaerako partizipioa nekez atera zezakeelako lekukotasun bakarra; eta bigarrenaren arabera, badirudi *-eta* tankerako izenak ere ez zituela menderatzen.

1.2.5.4. *Trinkoak partizipio bihurtzen*. Gehiagotan egin bazezakeen ere (ik. *egin*-en adibideak, § 1.2.7.1.f), bihurteta hau *ibilli* aditzarekin bakarrik gertatu da: *loca jabilt* (RS) > *loca ibilli* (413), *urrinztaturic... dabillan* (Ax) > *urrinztatua ibilli* (469).

1.2.6. Morfologi egokitzapen edo zuzenketak

Gutxi batzuetan iturrietako formak aldatzeko —inoiz zuzentzeko— lana hartu zuen, ezagunago edota zuzenagotzat zuen formarekin ordezkatuaz. Adibide guztiak Landucci eta Axularrenak dira:

Lcc: *urdabilan* > *urdabilaren* (97); *cusumosoa* > *cusumatsua* (71).

Ax: *bertceren gainean centçatu* > *besteren buruan centzatu* (245).

urrinztaturic... dabillan > *urrinztatua ibilli* (469).

Iaincoac aillioitsa lirenasco > *Jaincoari aillioitsa lirenasco* (558).

bihotz-uccaldi > *biotzaren ucaldia* (570).

Oso tiau ezberdinekoak izan arren, denetan hiztegiaren jakinaren gaineko eskuharzea dago, eta zenbait konturi buruz zer uste zuen jakiteko modua eskaintzen digute. Alde honetatik, Landuccirenak dira argienak: genitibo singularraren eta atzizki izenondogilearen forma “zuzena” berreraiki zuen, batean osoena, bestean jatorrena. Axularren aldaketak azalgaitzagoak bide dira, agian gure begietan ezinpentsatuzkoak ere badirelako. Dena den, *urrinztaturik* > *urrinztatua* aldaketa txundigarria, jakintzat eman ohi dugun mendebalde *-turik* vs. ekialde *-tua* oposaketa azpikoz gora iraultzen duena, baliteke hiperzuzenketa izatea, hots, iturria “beraren erara” zuzentzea. Eta, bestalde, *Iaincoari aillioitsa...* perpausean, baderitzat aditzeko *-io-* zatia dugula aldaketaren eragilea, datiboa eskatzen duela iradoki baitziezaiokeen.

1.2.7. *Erorpena eta elkarketa*

Oro har, familia bereko hitzak edo hitz bereko esamoldeak iturri beretik hartuak izan ohi dira:

- Ax: *aibercundea* (85) + *aibertu* (336), *alhadura* (576) + *albatu* (577) + *bere buruari alhatu-ric* (119), *amorantia* (231, 291) + *amoratu* (229), *amurusac* (230) + *amurusia* (291), *anzatsua* (307) + *anzatsutu* (308), *azcarra* (675) + *azcartasuna* (674), *elhaberriac* (453) + *elhaberritia* (454), *erguela* (441) + *erguelqueria* (442), *erra* (85, 466) + *erratsua* (145), *erroa* (557) + *errozatu* (61), *gaizcoatu* (390) + *zauri gaizcoatua* (381), *iraistura* (50) + *irachiqui* (51), *lamboa* (447) + *lambotu* (278), *manucorra* (394) + *manucortu* (395), *maradicatu* (388) + *maradicino* (389), *narritamendua* (334) + *narritatu* (546), *oin-batza* (516) + *oinzola* (518), *ondicoa* (339) + *ondicozcoa* (340), *parcela* (493) + *parcelatu* (494), *sentontasuna* + *sentontu* (190), *zalhuia* (374) + *zalhuitu* (375).
- Ht: *asquicuntza* (616) + *asquitsua* (617), *fidagaitza* (195) + *fidagaiztasuna* (196), *globac* (522) + *globaria* (523), *lanarteac* (651) + *lancatu* (649) + *lanzaroa* (465), *lencatu* (533) + *lencuntza* (532), *sacailla* + *sacaillatu* (405).
- RS: *azarcunza* (78) + *azarri* (77), *etzi* + *etziluma* + *etzcaramu* (400), *eusi* (354) + *eusia* (355), *gogaya* + *gogoa* (506), *ibarrac* (382) + *ibarjauna* (419), *seizaroa* (448) + *seya* (450).
- Lcc: *orapina* (457) + *saltonapina* (361).

Ziurtasunez ezagutzen ditugun salbuespen bakarrak honako hauek dira:

- bearra* (461) < RS / *behartu* (531) < Ax
elicatu (542) < Ax / *elicitura* (398) < RS
ertzea (497) < Lcc / *erdiztapena* (497) < Ht
ibildauna (661) + *ibilcatu* (498) + *ibilcuntza* (499) < Ht / *ibilgunea* (49) < Ax

Hala izatea zeharo naturala den arren, gertakariaren maiztasunari begiratu behar diogu, honen gainean hipotesi oso interesgarri bi egin baitaitezke: (1) iturri zalantzazko edo ezeguneko hitzak familia bereko hitz baten iturri beretik hartuak izan daitezke; honetaz beranduago arituko gara (ik., adib., § 2.4.2.5); eta (2) ‘oinarria + hitz eratorria’ bikoteak ditugunean (bien itzulpena ildo beretik datorrela), eta iturrian bietatik bat bakarrik agertzen zaigunean, bestea Larramendik erauzi edo eratorritakoa dela baieztatu dezakegu. Hauxe izango da, hain zuzen, hurrengo atalaren gaia.

1.2.7.1. *Iturrietatik erauzi eta eratorritako formak.* Larramendik *Erans*-eko hitz guztiak ahozko iturri edo idatzietatik atera zituelako uste osoan lan egin beharrean, Mitxelenak bezala, sarrerak era ezberdinetara osatuta egon daitezkeela pentsatzen hasten bagara, aintzat hartzeko moduko hitz talde batek azalpen erraza aurkitzen du. Izan ere, Lakarrak (1993: 226-40) “LE” marka (= “beharbada Larramendik eratua”) jarri zien haietako zortziri (*triscaria* 89, *ucuzcatu* 240, *arbina* 263, *mascurra* 288, *croscia* 411, *seizarotu* 449, *malcortu* 530 eta *toliacuntza* 648), gehienbat hartarako zeukan zioa agerian jarri ez arren.

Ildo honetan aurrera eginez, hasieratik ezarriko dugu Larramendik *Erans*-eko sarrerak osatzeko erabili zituen bideetako bat, euskaraz zekienaz baliatzea izan zela, iturrietatik agerian zena baino gehiago ateratzeko. Baieztapena frogatzen erraza da, segidan ikusiko dugun bezala, eta azalpena merkea, iturri ezagunetatik at bilatu beharra saihesten baitugu, eta oso bereziki jadanik *RS*-n agertzen diren hitz zenbaiten familiakideak azaltzeko *RS*-ren zati galdura jotzeko bulkada. *orca* “mella” (411) / *orcatu* “mellar” (412) bikotea erabil dezakegu abiapuntu gisa. Izenaren jatorria *RS* 268ko *orca* bera (*orça*-ren ordezko hutsa) denez gero, *orcatu*-ren azalpenik zuzenena, inolaz ere, *orca*-tik Larramendik erato-

rria dela esatea da. Tankera berekoak dira, bada, orotara beste bederlatzi bikote: guztietan bi hitz ditugu, bata iturri ezagunean lekukotua eta bestea ez, 10etik 8tan biak elkarren ondoko sarreretan agertzen dira, eta denetan itzulpenak salatzen du bata bestearekin lotuta daudela. Bildu ahal izan ditugun adibideen arabera, hau bitara gertatu da:

a) Iturriko aditz baten oinarrian dagoen izena edo izenondoa erauzi zuen:

arbindu “estrechar” (262 < RS) > *arbina* “estrecho” (263), *acholduritu* “hacerse cuidadoso” (183 < Ax) > *acholduria* “cuidadoso” (182), *croscatu* “mellar” (412 < Lcc) > *croscu* “mella” (411), *mascurtu* “hacerse gafo” (289 < Ax) > *mascurra* “gafo de manos” (288), *otz beratu* “hacerse friolento” (287 < Ax) > *otz beraa* “friolento” (286).

b) Alderantziz ere egin zuen, izenkitik aditza eratorriaz:

RS: *orca* “mella” (411) > *orcatu* “mellar” (412), *seizaro* “niñada” (448) > *seizarotu* “niñar” (449), *ucuz[c]a* “sucio” (620) > *ucuzcatu* “ensuciar” (240).

Ax: *lequeda* “cola de encolar” (142) > *lequedatu* “encolar” (234), *malcorra* “precipicio, despeñadero” (529) > *malcortu* “precipitar, despeñar” (530).

Orain artean baieztatu duguna nabarmenago izan zitekeen hasieratik, baldin eta iturriaren erdizka bakarrik agertzen diren itemak ideia beraren arabera epaituak izan balira, honelakoek Larramendik behin baino gehiagotan esku hartu zuela begi bistan jartzten baitigute:

c) Zenbaitetan *Erans*-ean agertzen den sarrera bakarra nahitaez iturriaren agertzen den atzizkidun formatik erauzia da, jadanik Mitxelena (1970: 68 eta 112) iradoki bezala: *işęęozcoa* “caullero a cauallo” (Lcc) > *itzagoz* “a caballo” (106), *parcelaca* (Ax) > *parcela* (493).

d) Alderantzizko bidea sumatzen da RS-tik hartutako hitz batean, eta balirudike honetan, itzulpenak eramanda nonbait, Larramendik ez zuela aditzondoa antzeman: *yndusca* “hoşan” (RS) > *induscatu* “hozar” (325).

e) Oso berezia da Larramendik *egin*-ez osatutako aditz elkartuekin izan zuen jarrera; izenarekin baino ez zen geratu batzuetan bederen:

beaça eguin “amenazar” (Lcc) > *beaza* “amenaza” (42), *trancart eguin* “hagas falsía” (RS) > *trancarta* “falsía” (269), *vrru eguin* “arrullar” (Lcc) > *urrua* “arrullo” (67).

f) Bestetan, aditza jaso bazuen ere, *egin* aintzat hartu gabe, edo *-tu* aditz bihurtu zuen (1), edo *egin* gabe utzi zuen (2), aldameneko adizkia laguntzaile baino zerbait gehiago zela ohartu gabez ziurrenik:

(1) *ufas eguin* “regoldar” (Lcc) > *ufastu* “regoldar” (571).

(2) *iñez begui* “haga huyda” (RS) > *ines* “huir” (328), *ekusi dayan* “que no puede ladrar” (RS) > *ekusi* “ladrar” (354).²⁹

Egin-en desagertpenaren azken ale bat dugu, oso bestelakoa bada ere: *ideco eyten badira* “se hazen yguales” (RS) > *ideco dira* “son para en uno” (684). Alabaina, behin berrezarri zuen errefracuak estaltzen zuena: *oñon* “gruñir” (RS 305 *Ydiac oñon bidean gurdiaç*) > *oñon eguin* “gruñir” (301).

²⁹ OEH-ak (s.v. *adausi*) *adausi* izena eta *adausi egin* aditza bereizita badakartza ere, RS-ren adibide hau izenaren azpian ematen du.

g) Eskuhartze hauen guztien arabera, are aiseago proposa daiteke, Lakarrarekin bat etorri-ta, aditzak eratzeaz gainera, *Erans*-eko sarrerak ugaltzeko bestelako eratorriak ere egin zituela Larramendik: *toliatu* “atormentar” (75 < Ht) > *toliacuntza* “tormento” (648).

1.2.7.2. *Atzizki zenbaiten maiztasuna*. Gertakari hau jadanik hain deigarria izan zen Mitxelenarentzat (1970: 71), *-kuntza* zela eta, non iritsi baitzen proposatzera *RS*-tik hartutako *azarcunza-z* gainerakoak Larramendik berak haren eredura sortuak izan zitezkeela. Harriet ere iturri izan zela jakiteak irtenbide hori alferrikakoa bilakatu du, Lakarrak (1991: 241-243) erakutsi baitu *-kuntza*-rena ez ezik, *-katu* atzizkiaren maiztasuna ere, haren hiztegiari egotzi behar zaizkiola:

- RS azarcunza* (78); *Ax midicuntza* (408); *Ht guertacuntza* (125, 619), *zagutcuntza* (401), *obecuntzac* (409), *ibilcuntza* (499), *lencuntza* (532), *asquicuntza* (616).
RS induscatu (325); *Ax bordoincatu* (95), *hisicatu* (232, 462); *Ht billacatu* (66), *eguin-catu* (259), *estocatu* (462), *ibilcatu* (498), *lencatu* (533), *balizcatu* (622), *lancatu* (649), *icuscatu* (678); *Ax* / *Ht marruscatu* (26, 264).

Honek sinistarazten digu *toliacuntza* (648) Larramendik Harrietengandik hartu *toliatu* (75)-tik eta haren erara eratorritako hitza dela (Lakarra 1991: 242; ik. *supra* § 1.2.7.1.g), eta baliteke “guisar, *guertaetu*, *guertucatu*” (305) sarreran, bigarren ordaina lehenetik abiatuak era honetara sortua izatea (§ 2.4.1.2).

Hona hemen *Erans*-ean lekukotuta dauden beste atzizkien zerrenda, aurrizki bakarra-ren (*des-en*) lekukotasunak ere barne:

-ARI / -LARI	Ht	<i>globari</i> (523)
	Ax	<i>barrendari</i> (241, 346), <i>erremusinari</i> (378), <i>goldelari</i> (57)
	?	<i>istincari</i> (112), <i>particari</i> (55), <i>triscari</i> (89), <i>uzulari</i> (492)
-BERA	Ax-Lar	<i>otz beraa</i> (286 < Ax <i>hotz beratu</i>)
	?	<i>egarberaa</i> (46)
DES-	Ax	<i>desarra</i> (223), <i>desgogara</i> (214), <i>despitatu</i> (4)
	?	<i>desoren</i> (208)
-DURA / -TURA	<i>RS</i>	<i>elicatura</i> (398)
	Ht	<i>languiadura</i> (410)
	Ax	<i>alhadura</i> (576), <i>berretura</i> (566), <i>erachtura</i> , <i>iraistura</i> (50), <i>nabardura</i> (664)
	Ax/Ht	<i>aztura</i> (171)
	Lcc/Ht	<i>iltura</i> (44)
	?	<i>gondura</i> (673)
-DURI	Ax	<i>acholduri</i> (182), <i>jolasturi</i> , <i>solasturi</i> (46, 226, 310), <i>hobenduri</i> (179)
-ENTZA / -ENZIA	Ax	<i>aurkientza</i> (490), <i>placencia</i> (159), <i>seguintza</i> (598)
	Ht	<i>escudencia</i> (370)
-GA / -KA	<i>RS</i>	<i>deunga</i> (387), <i>ucuz[c]a</i> (620)
	?	<i>guiraquea</i> (344), <i>jazca</i> (670), <i>senguea</i> (256)
-GAI	Ax	<i>bicicai</i> (35)
	?	<i>jazcai</i> (669)
-(G)AILU	Ax	<i>edergaillu</i> (486), <i>emendaillu</i> (623)
-GAITZ	Ht	<i>fidagaitz</i> (195)
-GARRI	<i>RS</i>	<i>ergarri</i> (505)
	Ax	<i>erragarri</i> (3)
	?	<i>acomendagarri</i> (483)

-GILE	Ax	<i>atzguille</i> (151)
-GIN / -KIN	RS	<i>chiriboguin</i> (628)
	?	<i>alazaguin</i> (151), <i>azquin</i> (? 123), <i>hueraguin</i> (? 380)
-GOA / -KOA	Ht	<i>haizugoa</i> , <i>cilleguigoa</i> (510)
	Ax	<i>avenicoa</i> (83), <i>esparcoa</i> (329)
-GUN(E)	Ax	<i>biurgune</i> (682), <i>estalgun</i> (248, 596), <i>ibilgune</i> (49)
-KARI	?	<i>pozcar</i> (33)
-KERA	RS	<i>jazquera</i> (669)
	?	<i>nauquera</i> (? 526), <i>oldozquera</i> (197, 508)
-KERIA	Ax	<i>erguelqueria</i> (442)
-KI ₁	Ax	<i>deblauqui</i> (281), <i>cinqui ta finqui</i> (209)
	Ax/Ht	<i>ocenqui</i> (138)
-KI ₂	Lcc	<i>putzaiqui</i> (84)
	?	<i>denqui</i> (626)
-(K)IDE	RS	<i>burquide</i> (330)
	Lcc	<i>llobaide</i> (539)
	Lcc/Lar?	<i>jocaquide</i> (348)
-(K)IZUN	Ax	<i>erraizun</i> (210)
-KOI	Ax	<i>ardancoi</i> (104), <i>guizacoi</i> (554), <i>sucoi</i> (279)
-KOR	Ht	<i>aldecor</i> (487)
	Ax	<i>manaiacor</i> , <i>manucor</i> (394)
-KUNDE:	Ax	<i>aihercunde</i> (85)
-LE / -TZAILE:	Ax	<i>autsaille</i> (555), <i>bestale</i> (32)
-MEN/-PEN	Ax	<i>ahamen</i> (100), <i>eracuspen</i> (218)
	?	<i>baimen</i> (371)
-MENDU	Ax	<i>baimendu</i> (371), <i>endelegamendu</i> (685), <i>narritamendu</i> (334)
	RS	<i>galduro</i> (386)
-RO	Ht	<i>ahurtara</i> (552)
-TARA	Ax	<i>ahartara</i> (99)
-TASUN	Ht	<i>azcartasun</i> (674), <i>fidagaiztasun</i> (196)
	Ax	<i>ernetasun</i> (345), <i>ingratasun</i> (343), <i>morrointasun</i> (548), <i>sentontasun</i> (190)
-TEGI	RS	<i>nintegui</i> (680)
	Ax/Ht	<i>mindegui</i> (680)
	?	<i>aoztegui</i> (478), <i>coitigui</i> (? 131)
-TI	Ax	<i>elhaberriti</i> (454), <i>hizmizti</i> (311), <i>lamiti</i> (295)
-TSU	Lar	<i>cusumatsu</i> (71 < Lcc -oso)
	Ht	<i>asquitsu</i> (617), <i>erdituico</i> (407), <i>pompatsu</i> (611)
	Ax	<i>anzatsu</i> (307), <i>egartsu</i> (597), <i>eguitecotsu</i> (444), <i>erratsu</i> (145)
	Ax/Ht	<i>gogoetatsu</i> (507)
-TZA ₁	Ht	<i>oitza</i> (686)
	Ax	<i>iragaitza</i> (192)
-TZA ₂	Lcc	<i>oltza</i> (488)
-TZAPEN / -ZTAPEN	Ht	<i>biltzapen</i> (169), <i>erdiztapen</i> (497 < -tzapen)
	Ax	<i>goratzapen</i> (225, 366), <i>jautsapen</i> (91)
	Ax/Ht	<i>galtzapen</i> (509)
-TZE / -TE	Lcc	<i>ertze</i> (497), <i>mintte</i> (40)

Zerrenda honetatik hiru irakaspen atera daitezke, gutxienez:

- 1) Atzizkiak nekez lekukotzen dira *Erans*-eko iturri guztietan: hemendik hurbilen dabile-na *-dura / -tura* atzizkia da, ziurtasunez lau iturrietatik hirutan eta agian lauretan agertzen baita. Hiztegitxoaren tamainak zerikusiren bat izanda ere, badirudi gehienbat beste zerbaiti egotzi behar diogula: hizkeraren arabera, baita norberaren gustuen ara-bera, atzizki batzuk besteak baino errazago erabiltzeko joerari, alegia.³⁰
- 2) Izan ere, maiz adibide guztiak iturri berekoak dira: ik. *-duri*, *-(g)ailu*, *-gun(e)*, *-koi*, *-kunde*, *-le / -tzaile*, *-mendu*, etab.
- 3) Edo iturri mota berekoak: iparraldekoak (*-entza / -enzia*, *-goa / -koa*, *-ki*, *-kor*, *-tara*, etab.) edo gutxiagotan mendebalekoak (*-(k)ide*).

Hipotesi modu bi egin daitezke hemendik:

- 1) Larramendik iturrietan ikasitako ereduaren arabera hitz berriak egin zitzaizkeen.
- 2) Iturri ezezagunekoak diruditen hitz zenbait egiatan iturri ezezagunekoak dirateke.

Lehenengo hipotesiaren arabera *toliakuntza* eta *gertukatu* aski ongi azal daitezke, ikusi dugunez, eta agian *jazca* (670) ere hautagai ona izan liteke (§ 2.4.4). Bigarren hipotesiak, berriz, oso egiantzeko bilakatzen du *desoren* (208) Axularren *ez-oren-etik* abiatuta eta gainerako *des-* aurrizkidunen erara aldatua izatea (§ 2.4.3.6); baita *-ga / -ka*, *-gin / -kin* eta *-kera* atzizkidunetako batzuk behinik behin *RS*-ren zati galdukoak izatea ere (§ 2.4.2.2).

1.2.7.3. *Atzizkiak eta Larramendiren irakurketak*. Etsita nago Larramendiren irakurketa txar (gehienetan *lectio facilior*-ak) edota nahita egindako aldaketa zenbait, identifikatu uste izan zuen atzizkiari zor zaizkiola:

- a) Zalantzarik gabeko *lectio facilior* deritzat *coicatia* “sobrado, abundante” (613)-ri: *RS*-ko *coycari* “sobradissima”-n agertzen bide den *-kari* atzizkia Larramendik ziurrenik izen bizidungile gisa bakarrik ezagutzen zuen: honegatik, *-ti* izenondogile ezagunaz ordezkatu (edo hura ikusi uste) zuen.³¹
- b) Taiu bereko ordezkapena dateke *RS*-ko *coipa*su “pringar”-tik *coipatu* “pringar” (541)-era daramana (§ 1.1.18.2.b).
- c) Axularren *urtçutu*-tik *urtsatu* (25)-ra igarotzeko, berriz, Larramendik *urtsu* oinarria antzeman uste zuen, zalantzarik gabe.
- d) Egin dugun hipotesia egia bada (§ 1.1.18.2.e), Larramendik Landucciren ustezko **jocaide jocaquide* (348) bihurtu zuen, hobeki ezagutzen zuen atzizki forma ezarriaz; baina honetarako, kopiagileak zuzenean **jocaide* ematea baino, agian errazago da iturriko *joçaille*-ren ordezko **jocaille* (*- jocatú*) irakurketa txarra eskaintzea; hemendik abiatuta Larramendik *-aile* berarentzat bitxia *-aide* zuzen zezakeen, *jocaquide*-ra iristeko lehen urratsa emanez.³²

³⁰ Irizpidea Lakarrak (1995: 32) ezarria da: “...idazkera landuaren tasun markagarrienetarik delarik atzizkien erabilerean ugaltzea, eta ez izaki atzizki bakoitzaren zedarritzapen tinkoegirik, usadio bereziak aurki daitezke egileen artean, bai atzizki hautapenari eta baita atzizki bakoitzaren balioari doakionez eta are gehiago haien zabal-tzaile nagusi diren hiztegituarenean”.

³¹ *HH*-an *-kari* izen bizidungilea eta *-ti* izenondogilea, biak oso emankorrak dira (Urgell 2000): cf. *abekari* “cabalgadura”, *adarkari* “corneador”, *adiakari* “gemidor”, *agakari* “apaleador”, etab. eta *abalkati* “vergonzante”, *abereti* “bestial”, *adasti* “greñudo”, *agindeti* “imperioso”, etab.

³² *HH*-an *-ide*-dun forma ihartuak baino ez daude (*aide*, zehazkiago), hitz berriak *-kide*-rekin eginak diren bitartean: *adinkide* “coetáneo”, *agerkide* “conspicuo”, etab. Beste hainbestetsu gertatzen da *-aile*-dun formekin (*emaile*, adib.), arlo honetan forma analogiko gutxi batzuk egiteko gauza izan bazen ere: *argedaille* “retentiva” (< *argedatu*), *azaldaile* “declarador” (< *azaldu*). Xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell 2000.

- e) *suguina* (681)-ren itzulpena (“volcán”), *-gin* atzizkia dagoelako ustean oinarrituta dago.
- f) Landucciren *inistrea inistura* (567) irakurtzeko zioa, *-tura* atzizkia izan daiteke.
- g) Gero zehatzago aztertuko badut ere (§ 2.2.2), nire ustez *iltura* “amortecimiento” (44) Landucciren *iltua*-tik dator, beste arrazoi batzuen artean itzulpenak hor atzizki bat bazela (*-tura -miento*) iradoki baitziezaiokeen.
- h) *eraitoqui* “sienes” (605) ezinezkoa ez bada ere (cf. *baldoki*, agian), iturri ezezaguneko hitz hau benetan RS-ren zati galdutik hartua balitz (§ 2.4.2.4), orduan hemen ere irakurketa txarra proposa daiteke, erraztasun handiz *erailoqui*-ren ordeztasun jaso baitzezakeen: <l> : <t> aldaketa nimiñoa baino ez da behar, oharkabean zein berariatz egina, anitzez ezagunago zuen *toki* bazelako edo behar zuelako ustean.
- i) *bernafea* (379) “linage” < *bernaiea* “parent, allié” (Ht): grafi aldaketa ohiz kanpoko da (§ 1.1.1), baita itzulpen aldaketa ere (§ 1.3.3), eta *Erans*-eko itzulpena jatorriz RS-ko *narea*-rena da (§ 1.3.6). Azalpen bakarra, *-age* atzizkia dagoelako usteak eragindako aldaketak izatea da.

1.3. Esanahia

Esan gabe doa hiztegi elebidun batean aurkeztu nahi den hizkuntzaren hitzek adinako garrantzia dutela aurkezle papera egiten duen hizkuntzarenek. Larramendik, etorki ezaguneko hitzetara mugatuta, bi eratako iturriak izan ditu: batetik itzulpena beti eskaintzen ziotenak (Landucci, RS eta Harriet) eta, bestetik, berez itzulpenik gabekoa den testu bat (Axular).

Lehenengoekin oro har oso fidela izan da, iturriak eskaintzen zion itzulpena, oso salbuespen gutxirekin, bete-betean onartuaz. Honetan gailena Landucci da, erabilerrazena, hiztegia izateaz gainera, *Erans* bezala gaztelania-euskara hiztegia baita. Antzeratsu ibili zen Harrietekin, frantsesa gaztelaniaz itzuli beharra beste ezberdintasunik gabe; honek, gainera, ez zion ia arazorik eman Larramendiri, frantsesez ongi moldatzen zen eta.³³ RS-rekin, nahiz gehienetan aurrekoen modura erabili ahal izan zuen, bi hizkuntzetako egiturak zeharo bat ez datozenean edo iturriko itzulpena hiztegian jartzeko modukoa ez denean buruhauste gehixeago izan zituen; gehienetan, dena dela, zailtasunok ondo gaingitu zituen. Hauen aldamenen oso berezia da Axularren kasua, maizenik alirirtzira jokatu behar izan baitzuen, testuinguruaz beste laguntzarik gabe. Laguntzak zirenean, oster, dela latinezko itzulpena, dela euskal sinonimoa, baliatu zituen. Batera zein bestera, itzulpen arazo larriak izan zituen. Iturri hau da, hain zuzen, esanahiaren aldetiko huts gehien iturburua.

Iturri ezagunen azterketaren ondoren, zenbait gertakari berezi eskaintzen dira, hala nola erdal sinonimiak jokatu duen papera (§ 1.3.5) eta jadanik ezarritako itzulpenen indarra (§ 1.3.6).

1.3.1. Landucci

Fideltasun handiaz jokatu zuen Larramendik honetan. Landucciren hiztegitik ziurtasunez hartu zituen 64 hitzetatik 32tan itzulpen berbera gorde zuen, grafi aldaketak eta itxura modernotzeren bat gorabehera:

³³ Akatsik ez egiteaz gainera, geroago ikusiko dugun bezala, aipagarria da bere bibliotekako (Altuna 1984) frantses liburuen ugaria: lehenengo 40 itemetan, adibidez, 24 frantsesez daude agerrian edo egon litezke, eskribauak izenburua itzuli arren Parisen-eta argitaratuta daudelako, besteak beste.

“aborreçer” > “aborrecer” (2), “acaçer” > “acaecer” (9), “alarido” > “alarido” (28), “al presente” > “al presente” (36), “amargura” > “amargura” (40), “ascoroso” > “asqueroso” (71), “auc” > “ave” (82), “badil” > “badil” (88), “barreduras” > “barreduras” (92), “barrena” > “barrena” (93), “boca de estomago” > “boca de estomago” (97), “calenturas” > “calentura” (115), “cascara de huebo” > “cascara de huevo” (124), “colmena” > “colmena” (147), “estomago” > “estomago” (260), “granizo” > “granizo” (300), “higa” > “higa” (320), “lamer” > “lamer” (360), “lazada” > “lazada” (361), “manteles” > “manteles” (399), “mariposa” > “mariposa” (402), “mestruo de muger” > “menstruo de muger” (417), “monge” > “monge” (429), “morçielago” > “morciégalo” [sic] (430), “ñudo” > “nudo” (457), “parto” > “parto” (497), “ponçoña” > “ponzoña” (525), “primo” > “primo” (539), “rana” > “rana” (562), “recamara” > “recamara” (567), “regoldar” > “regoldar” (571), “regoldo” > “regueldo” (572).

Bestelako sarrera batetik zerbait erauzi zuenean ere iturrikoari lotu zitzaion, ezinbesteko kategoria aldaketaren bat gorabehera:

beça equina “amenazar” > *beaza* “amenaza” (42), *urru equin seguiay* “arrullar el niño” > *urrua* “arrullo” (67), *cusuma euqui cerbayten* “asco auer de algo” > *cusuma* “asco” (70), *yşçegozcoa* “cauallero a cauallo” > *itzagoz* “a caballo” (106), *gavineteà ondoa* “cabo de cuchillo” edo *gavinetean filoa* “filo de cuchillo” > *gabinetea* “cuchillo” (173), *sastu campua* “estercolar el campo” > *sastu* “estercolar” (257), *oran aunac* “ladrido de perros” > *auna* “ladrido” (355), *mestoan açala* “hollejo de legumbre” > *mestoa* “legumbre” (363), *eregui veste gauça* “leuantar otra cosa” > *eregui* “levantar” (367), *vasoac croscatu* “mellar vasos” > *croscatu* “mellar” (412), *arpeguico mocaldea* “mexilla de cara” > *mocaldea* “mexilla” (420), *corrinco pistiana* “molleja de aves” > *corrincoa* “molleja” (424), *ancar bilia* “ansarino pollo” edo *biliac oş equin* “piar el pollo” > *bilia* “pollo” (524).

Zenbaitetan, Landuccik ezarritako zehaztapena ezabatu egin zuen:

“açelga yerua” > “acelga” (11), “alcuza o azeitera” > “alcuza” (30), “castañuelas de dedos” > “castañuelas” (126), “çentella de fuego” > “centella” (132), “çernicalo ave” > “cernicalo” (133), “codo de braço” > “codo” (140), “laguna de agua” > “laguna” (359), “mollera de cabeça” > “mollera” (425), “pella redonda” > “pella” (504), *suderac* “rabo de vestidura” > *suderac* “rabos” (559), “razimo de ubas” > “racimo” (560).

Eta gutxi batzuetan berak erantsi zuen zehaztapena: “açor” > “azor, ave” (87), “pez” > “pez, brea” (512). Edo aldaketa txiki batekin mantendu: “peçon de teta” > “pezon del pecho” (513), “reja de arar” > “reja de arado” (569), “rueda de carreta” > “rueda de carro” (588).

Ordena —eta agerlekua, beraz— baino ez zuen aldatu “derecha mano” > “mano derecha” (396)-n. “aentadero” > “aventadera” (84) aldaketarako ez daukat azalpenik: *DAut*-ek (eta ondorioz *HH*-ak) dakarren kide bakarra *aventador* da; baliteke, beraz, beste errata bat baino ez izatea. Benetako aldaketa bakarra “beça [sic, *beca*-ren orde] para el cuello” > “corbata” (164) da, jatorrizko hitza adiera gehienetan zaharkituta zegoelako egina, antza denez.³⁴

³⁴ Cf. *DAut* (s.v.): “Oy no está este nombre en uso, sino es en los Colegios y sus individuos, los cuales trahen esta insignia de diversos colores, para distinguirse los de un Colegio de los de otro (...)”.

1.3.2. Refranes y Sentencias

Hiztegia ez izan arren, aldamenean zenbakiz ondo markatutako itzulpena izatea laguntza handia izan zen Larramendirentzat, *RS*-ko itzulpenez ere fidelki baliatu baitzen. 148 hitz ziurretatik 72tan erabat bat dator *Erans*-ekoa bertakoarekin, grafi aldaketak alde batera utzirik:

“abril” (6), “de aquí adelante” (16), “amante” (39), “armas” (60), “atolladero” (74), “atrevido” (77), “atrevimiento” (78), “ayudar” (86), “caduco” (109), “como” (152), “contrahecho” (162), “costumbre” (171), “cuña” (180), “dádiva” (184), “darasme y darte he” (185), “dedo meñique” (191), “deseo” (201), “fantasma” (220), “engaño” (237), “estercolar” (257), “falsía” (269), “fama” (271), “fiador” (275), “galardón” (292), “gruñir” (301), “guerra” (303), “harina” (315), “hermitaño” (318), “honor” (322), “hogar” (324), “huérfano” (326), “infructuoso” (341), “jarro” (347), “julio” (349), “San Juan” (350), “ladrar” (354), “ladrido” (355), “linage” (379), “malamente” (386), “mancha” (392), “mantenimiento” (398), “mañana” (400), “después de mañana” (400), “mátale” (404), “mercado” (418), “morder” (431), “nada” (437), “necessidad” (439), “papo” (485), “pensamiento” (506), “plaza” (520), “pobre” (521), “portal” (528), “principal” (540), “provecho” (544),³⁵ “próximo” (547), “raposo” (563), “rebaño” (565), “roble” (582), “rollo” (586), “sábado” (589), “siesta” (606), “tabernero” (628), “tejado” (634), “treguas” (653), “turmas” (658), “vado” (660), “vestido” (669), “virote” (677), “vitoria” (679), “vivero” (680), “zapatero” (689).

Alabaina, hiztegia ez izaki, egokitzapen zenbait egitera behartuta egon zen; usukoenak aditzak infinitiboan jarri beharri dagozkio:

“acabado” > “acabarse” (8), “te agachas” > “agacharse” (20), “alquilada” > “alquilar” (37), “cansa” > “cansar” (118), “encendido” > “encender” (233), “encuentra” > “encontrar” (235), “escarmentado” > “escarmentar” (245), “estrecha” > “estrechar” (262), “alle” > “hallar” (314), “heredolo” > “heredar” (317), “hoçan” > “hozar” (325), “prestada” > “prestar” (536), “vedays” > “vedar” (543), “reniego” > “renegar” (573), “rineronse” > “refñir” (575), “traga” > “tragar” (650), “vedado” > “vedar” (665).

Halaber, femeninoak maskulinoan eta pluralak singularrean eman zituen:

“desdichada” > “desdichado” (200), “espaldas” > “espalda” (251), “mellas” > “mella” (411), “obras” > “obra” (461), “pensamientos” > “pensamiento” (506), “pobres” > “pobre” (521, bi bider), “truenos” > “trueno” (656), “çapatos” > “zapato” (690).

Ondoko hauetan ere itzulpena funtsean berbera da, zehazki harlekua zein den guk ez jakin arren, aukeran agerraldi bat baino gehiago izanik:

“alago” (iz.) edo “alagar” > “alagar” (27), “dañosa” edo “dañoso” > “dañoso” (188), “mal” edo “mala” > “malo” (387), “mala” edo “malos” > “malo” (387), “ruegues” edo “rogado” > “rogar” (585).

³⁵ *gondúa* “provecho” (544) dela eta, Larramendi zuzen ibili zen iturriko itzulpenari jarraiki hitz hau izentzat hartuaz. Alabaina, iturriko egitura (*gondu daquiuala*) engainagarria izan zitekeen, bertan *-du* partizipio bat egon zitekeela sinistaraziaz, Azkueri gertatu zitzaion bezala (ik. *OEH*, s.v.).

Lehenean balirudike bigarrena egokiagoa dela, baina hitza *leusindu* denez gero, itzulpena gorabehera aditza zela begi-bistan zegokeen. Besteetan, ikusi dugunaren arabera, femeninoak maskulino, pluralak singular eta adizkiak infinitibo bihurtzeko inolako oztoporik ez zuen izan eta, beraz, jatorrizko testuaren itzulpenak ezin lagun dezake iturri izan daitezkeen errefracu ezberdinen artean hautatzen (§ 2.1.5).

Landuccirenean bezala, behin zehaztapena zertxobait aldatu egin zuen (“amor del fuego” > “amor de la lumbre” 43),³⁶ beste behin ordena aldatu behar izan zuen (“cosa fea” > “fea cosa” 273) eta batzuetan zehaztapen berriak erantsi zituen:

“hierle” > “hiélele, pégale” (319), “llanos” > “llanos, valles” (382), “merino” > “merino, juez, ministro” (419), “overo” > “obero, overo caballo” (459), “sendero” > “senda, sendero” (601), “seso” > “seso, juicio” (604).³⁷

Alabaina, delako testuinguru batean ematen den itzulpena ez datorkio beti ongi hiztegi-sarreran ahalik eta informaziorik zehatzena eman behar duen hiztegi-gileari. *RS*-tik hartutako hitz zenbaitek aldean hitz bakarraren ordeztutako sintagma osoa zeukaten gaztelaniaz, eta Larramendi hiztegi bati dagokion itxuran azaltzen saiatu zen, agidanez:

“muger de buen recado” > “casera, hacendosa” (123), “darte he” > “darete” (186; ezer baino lehen aldaketa diakronikoa da, noski), “haga huida” > “huir” (328), “para igualarse con el” > “igual” (330), “lo que no se le escusa de dar” > “inexcusable” (337), “señora de buen recado” > “matrona” (406), “temblante me anda” > “menearse” (413), “lo que eres obligado” > “obligación” (460), “sigue a la” > “síguele” (607).

Honexek eragin du *RS*-tik hartutako hitzetan dagoen itzulpen txar edo eskas bakarra: “causa (de) riña” > “pendenciero” (505).³⁸ Bestelako interpretapenak ere egin zituen, batzuetan ulerpen arazoak saihesteko, bestetan iturriko itzulpena zuzendu, zehaztu edo egokitu nahian:

“desperdiciada” > “desperdiciador” (204),³⁹ “postrimería” > “fin, postre” (277),⁴⁰ “el niñar” > “niñada” (448),⁴¹ “buena sazón” > “sazón” (595),⁴² “sobradissima” > “sobrado, abundante” (613), “se hazen yguales” > “son para en uno” (684).⁴³

³⁶ Larramendik hautatua da ohiko esapidea gaztelaniaz (cf., esaterako, Moliner 1988, s.v. *amor*; ez dut aurkitu *DAut*-en). Itxura honetan fosilduta zegokeen, beraz, Larramendiren garaian.

³⁷ “Llanos, valles” eta “seso, juicio” bikoteen bigarren hitzetarako bazituen oina eman ziezaioketen errefracuak, baina etsita nago Larramendik berak egindako eransketak direla (ik. § 2.1.5.2).

³⁸ *RS*-n agertzen den bietan (291, 443) *ergarri* gauzei dagokie (*egia-ri, etxe butsa-ri*), eta “pendenciero” pertsonekin bakarrik erabiltzen da; cf., adibidez, *DAut*: “La persona ocasionada, y que mueve fácilmente riñas y questiones”.

³⁹ Cf. *DAut*: “*Desperdiciado*. Se toma también por desperdiciador, y que gasta por hábito y costumbre”.

⁴⁰ Ziurrenik *postrimería* bestela ulertuko zelakoan: cf. *DAut*: “*Postrimerías*. Lo mismo que *Novísimos*”, dakarren adiera bakarra, erlijio adiera, alegia.

⁴¹ Larramendiren egokitzapena da, errefracuaren arimari jarraiki; alabaina, *seizaro*-ren osagaiek erakusten diguten bezala, itzulpen egokia bestelakoa zatekeen; “niñar” itzulpena berak eratorritako *seizarotu*-rako gorde zuen.

⁴² Nahiz *RS*-ko *emayona* “buena dadia”-tik *emaya* (184) atera zuen, *aldionari* “buena sazón”-tik *aldiona* “sazón” (595) dugu. Arrazoia: *gast. sazón*-ek berezkoa du ‘ona’ izatea: cf. *DAut*, s.v.: “El punto o madurez de las cosas, o el estado de perfección en su línea”; gogora bitez, bestela, eusk. *saso*-k dituen antzeko adierak (*sasoian dago*, etab.).

⁴³ Euskarazkoan egin zuen aldaketari egokitzen zaio: *ydeco eytenbadira* (*RS* 403) > *ideco dira*.

Birritan bestelako aukerak egin ditu: “trabar”, “trabaría” edo “apaña” > “agarrar” (21);⁴⁴ “tirar” > “arrojar” 65.⁴⁵ Eta, azkenik, bi hitzetan itzulpenik ez zegoenez gero, bere kasa ezarri behar izan zuen: *etziluma* “dos días después” eta *etzicaramu* “tres días después” (400).

1.3.3. Harriet

Fideltasunerako betiko jainera izan zuen honen hitzei dagokienez. Sarritan (65/92) frantsesik ere jakin gabe edo oso gutxi jakinez egin litezkeen itzulpenak egin zituen, Harrietek emandakoaren gatzelaniazko “lehengusua” edo haren hitzez hitzeko itzulpena eskainiaz:

“abri” > “abrigo” (5), “achever” > “acabarse” (8), “accepter” > “acceptar” (12), “acomoder” > “acomodar” (15), “village” > “village” (31), “ruiner” > “arruinar” (66), “tourmenter” > “atormentar” (75), “bras” > “brazo” (105), “manger par excés” > “comer demasiado” (149), “manger avec goût” > “comer con gusto” (150), “méfiant” > “desconfiado” (195), “méfiance” > “desconfianza” (196), “stipuler” > “estipular” (259), “justifier” > “justificar” (352), “moment” > “momento” (368), “liberté” > “libertad” (370), “lime” > “lima” (376), “limiter” > “limitar” (377), “malice” > “malicia” (391), “meliorations” > “mejoras” (409), “melancolie” > “melancolía” (410), “misère” > “miseria” (423), “motif” > “motivo” (433), “mur” > “muro” (436), “nid” > “nido” (446), “obliger” > “obligar” (460), “obstiner” > “obstinarse” (462), “occasion” > “ocasión” (463), “occupation” > “ocupación” (465), “occuper” > “ocupar” (465), “opposer” > “oponerse” (470), “opposition” > “oposición” (470), “partial” > “parcial” (487), “à part” > “aparte” (491), “passetemps” > “passatiempo” (496), “peller” > “pelar” (502), “permission” > “permisión” (510), “poème” > “poema” (522), “poète” > “poeta” (523), “préférence” > “preferencia” (532), “preferer” > “preferir” (533), “satisfaire” > “satisfacer” (593), “satisfait” > “satisfecho” (594), “sillabe” > “sílabas” (608), “souverain” > “soberano” (610), “superbe” > “soberbio” (611), “suffisance” > “suficiencia” (616), “suffisant” > “suficiente” (617), “succés” > “suceso” (619), “suposer” > “suponer” (622), “tâche” > “tacha” (629), “tiran” > “tirano” (643), “tison” > “tizón” (645), “travailler” > “trabajar” (649), “tronc” > “tronco” (655), “tonnerre” > “trueno” (656), “tumulte” > “tumulto” (657), “vacances” > “vacaciones” (659), “vagabond” > “vagabundo” (661), “voyageur” > “viagero” (671), “vitre” > “vidrio” (672), “vigueur” > “vigor” (674), “vigoureux” > “vigoroso” (675), “visiter” > “visitar” (678), “usage” > “uso” (686).

Batzuk zehaztu egin zituen: “marque” > “marca, señal” (401),⁴⁶ “médiocre” > “mediano, mediocre” (407),⁴⁷ “tenir” > “tener, assir” (639).⁴⁸ Baina gainerakoan argi geratzen da

⁴⁴ Cf. *DAut*: “Trabar. Vale también prender, agarrar o asir. Oy se usa en Andalucía y otras partes”, “Apañar. Recoger y guardar cuidadosamente alguna cosa, teniéndola asida con los puños” eta *HH*: “Trabar, agarrar, *eldu*, *itsatsi*” eta “Apañar, *escuaz batu*, *bildu*”. Bata zein bestea iturria izan, argi dago irakurle askorentzat edo ezezagunak, edo gutxienez zalantzarazkoak (biek adiera bat baino gehiago baitute) izan zitezkeela.

⁴⁵ Aldaketa honek tartean beste urrats bat egon zela iradoki lezake, *urtigin* “tirar” (644) azaltzeko adinakoa (ik. § 2.3).

⁴⁶ Harrietan sarrera honako hau da: “marque, *siñalea*, *çagutgunça*” (*FE* 383); agerian dago, beraz, Larramendiren eransketa lehenengo ordain mailegatuak eragin edota ahalbidetu duela.

⁴⁷ Cf. *DAut*: “Mediocre. Lo mismo que Mediano. Es voz Latina *Mediocris*”; eta *HH*: “Mediocre, mediocridad, véase *mediano*, *medianía*”.

⁴⁸ Cf. *DAut*-en adiera nagusia: “Tener. Asir o mantener asida alguna cosa”.

Larramendi frantsesez ondo moldatzen zela,⁴⁹ dela berez, dela hiztegi egoki baten bitartez, hain nabarmenak ez diren hitzak ere ongi itzultzeaz gainera,⁵⁰ batzuetan itzulpen askeagoak egiten jakin izan baitzuen:

“oser” > “atreverse” (79), “matelas” > “colchón” (144), “avoüer” > “confessar” (156), “saisons” > “cosecha” (169), “pente” > “cuesta” (175), “obstacle” > “embarazo” (227), “balay” > “escoba” (247), “traits de visage” > “facciones” (266), “pochette” > “faltriquera” (270), “linge” > “lienzo” (373), “massacre” > “matanza” eta “massacrer” > “hacerla” (405), “monoye” > “moneda” (428), “impair” > “nones” (452), “pampre” > “pámpano” (481), “paire, pair” > “pares” (489), “accouchement” > “parto” (497), “se promener” > “pasar” (498), “la promenade” > “paseo” (499), “soutenir” > “porfiar” (527), “poing” > “puño” (551), “poignée” > “puñado” (552), “pareil, semblable” > “semejante” (600).

Oro har ez dago itzulpen txarririk. Honegatik, hain zuzen, nahiko harrigarria da *bernaiea* “linage” (379) < *bernaiea* “parent, allié” egokitasuna, nahiz eta hitzaren bitxitasunak iturria ziurtzat ematera behartzen gaituen. Aterabidea atzizkiaren aldetik datorke, iradoki dugun bezala (§ 1.2.7.3.i): oharu Larramendiren aldaketaren ostean euskal hitzak eta honen itzulpenak atzizki bera daramatela.⁵¹ Azkenik, izena eta izenondoaren arteko muga gurutzatzeko Larramendiren joerak (Urgell 2000) zerikusirik izan bide du honetan: *lacho* “libertad” (370) < “il est en liberté, *lachoan da*” vs. “libre, *lacho*”.

1.3.4. Axular

Oso bestelakoa da Axularren kasua, honen hitzak itzultzerakoan Larramendi sarritan batera laguntzarik gabe aurkitu baitzen. Ez beti, halere.

a) Ezaguna denez, Axularrek maiz, euskarazko itzulpen edo egokitzapenarekin batera, latinezko jatorrizko testua bera ere eskaintzen du. Eta hauxe da, izan ere, Larramendik bertan aurkitu ahal izan zuen lehenengo laguntza, begi-bistakoena, inondik ere. Frantsesez hain ondo moldatu zela ikusiez gero, ezin genezake gutxiagorik espero latinez jakin behar ez eze, liburuak latinez idazteko gai zen Larramendirengandik.

Euskal hitza ziurrenik (batzuetan dudarik gabe) hartu zueneko pasartearen latinezko bertsioan ageri den kidea *Erans*-eko itzulpenarekin erkatuaz, aise antzeman daiteke behin baino gehiagotan erabateko batetortzeak eta askotan antzekotasun esanguratsuak daudela:⁵²

“nutrix” > *azama* “ama de criar” (38), “arator” > *goldelaria* “arador” (57), “arenam” > *sablea* “arena” (59), “calva” > *carsoilla, garbala* “calvo” (116), “caeteris paribus” > *ambatic ambatean* “caeteris paribus” (135), “reus” > *hobenduria* “culpado” (179), “sermo” edo “loquela” > *mintzaya* “habla” (309), “impugnatio” > *narritamendua* “impugnación” (334), “nugarum” > *erguelqueria* “necedad, bobería, simpleza” (442), “favus” > *berasca*

⁴⁹ Ez ditu, ez eta hurrik eman ere, Añibarrok Harrieten hiztegiekin izan zituen hutsak eta zalantzak (Urgell 1992: 230-232).

⁵⁰ Muga non dagoen ezartzea ezinezkoa da, jakina; hoberik ezean, neure burua erabili dut epaile nabariaren eta nabari ez denaren artean nolabaiteko bereizkuntza bat egiterakoan.

⁵¹ Azalpen osagarri baterako, ik. § 1.3.6.

⁵² Xehetasun gehiagotarako, ik. bukaerako eranskina (§ 8); pasarte batetik baino gehiagotatik hartuak izan litezkeen hitzatarako, ik. bereziki § 2.1.5.4.

“panal” (482), “cardine” > *erroa, iiala* “quicio” (557), “recemos [sic] vindimiae” > *mahats ondar mondarrac* “racimos que quedan, hecha la vendimia” (561), “resina” > *arrochina* “resina” (578), “sagittae” > *tragaza* “saeta” (592), “secreto” > *estalguna* “secreto” (596), “nutu” > *ayerua* “seña, amago” (602), “super erogationis” > *emendaillua* “supererogación” (623), “pardus varietates” > *nabardura, colore picardatuac* “variedad de colores” (664), “Aquilonem” > *mendebala* “vendabal” (667), “victoria” > *garaitia* “vitoria” (679).

Gutxi batzuetan bakarrik utzi zuen alde batera:⁵³ “concupinas” / *amoranteac* “enamorados” (230), “deformia” / *marquetsa* “fea cosa” (273).

- b) Euskarazko testuak berak ere lagundu zion, Axularrek esanahikideak era batera edo bestera pilatzeko zeukan ohiturari esker. Batzuetan laguntza erabatekoa da, gutziz esanahikidea mailegu denean: honelakoetan maileguari dagokion erdal ordaina aukeratu ohi du, baina ez ezinbestean; gurutze batez markatu ditut latinez ere bazirenak:⁵⁴

lot, amarra > *uzcaldu* “atar, amarrar” (73), *sumatu, berretu* > *gurendu* “aumentar” (80), *cola, visca* > *lequeda* “cola de encolar” (142), *escapatceco bide* > *itzulpidea* “escapatoria” (244), *exemplo* > *elhea* “fábula, cuento” (265), *golosa* > *lamitia* “goloso” (295), *licencia* > *baimendua* “licencia” (371), *parte* > *endrecera, aurquientza* “parte” (490), + *victoria* > *garaitia* “vitoria” (679).

Bestetan, berriz, edo esanahikidea erraza da, argia zein ezaguna, edota testuinguruak ere lagundu bide dio itzulpena asmatzen:

escu-toqui > *guirtaiña* “asa” (68), *ardandegui* > *sotoa* “bodega” (102), *ahuntz-ume* > *bitiña* “cabrito” (108), + *motz, soil, ille gabe* > *carsoilla, garbala* “calvo” (116), *guibel aldean* > *garraita, garceta* “cogote” (141), *erraz* > *aisit* “fácil” (267), *minzatzaille, abazabal* > *hizmitia* “hablador, parlón” (311), *ohoinqueria* > *esparcoa* “hurto” (329), *arin* > *zalhuia* “ligero, ágil” (374), *lan* > *ecairac* “quehaceres, ocupaciones” (443), *escale* > *miaña* “pedigüenia” (501), *prestatu* > *istalgaratu* “prevenirse” (537), *zuhur* > *goitatu* “prevenirse” (537), *egoitza* > *crozca* “punto, estado” (550), *nahastu* edo *irauli* > *iratiotu* “revolver” (580), *edateco desira* > *egartsua* “sed” (597), *adimendu* > *endelegamendua* “uso de razón” (685).

Hauetako zenbaiten lekukotasuna maileguena bezain erabatekoa da bide honi atxiki zitzaiola frogatzerakoan, itzulpenak esanahikidearen ezaugarrietako bat edo batzuk jasotzen baititu: *hondarrac* > *arbuyoa* “deshecho, sobras” (202; *hondarrac*-en plurala), *escupera* > *manucortu* “manualizar” (395; eusk. *escu-* = gazt. *manu-* kidetasuna, *manucortu*-k berak indartua), *flacatua eta iragana* > *amitua* “transido y pasado” (652; *amitua*-ren itzulpen bikoitza, ia hitzez hitzekoa). Alabaina, honen arabera jokatu zuela ezerk baino hobeto, hau dela-eta egin zituen itzulpen txarrek —edo zehaztasunik gabekoek bederen— erakusten digute (marra ostean itzulpen zuzena ematen dut); adibide batean (*marquetsa*) euskal lagunak latinak baino indar gehiago izan zuela ikus dezakegu, gainera:

bihotza hautsi eta beratu > *cantitu* “ablandarse” (1) / “inmutarse, alterarse”.
erreo > *despitatu* “abrasarse de ira” (4) / “enojarse”.
sablea (+ lat. *arenam*) > *legarra* “arena” (59) / “grava”.

⁵³ Azalpen baterako, ik. behegero (h) *amoranteac*-i buruz, eta (b) *marquetsa*-ri buruz.

⁵⁴ Axularren testuko laguntzak huts-hutsean eman ditut. Bukaerako eranskinean (§ 8) aurki daitezke xehetasunak.

bide > *alapidea* “camino libre” (117) / “lugar de pasto”.
deseguin > *higatu* “corromperse” (168) / “consumirse”.
 + *itsusi* > *marquetsa* “fea cosa” (273) / “deforme”, lat. *deformia corpora*.
ioitea > *aurizquitu* “golpear” (296) / “tropezar”.
pacientzia > *tentua* “tesón” (641) / “juicio, razón”.

- c) Gutxi batzuetan, esaldiko hitz batek eragin du itzulpena, dela *Erans*-ean jakintzat ematen den hitza (subjektua edo osagarri zuzena gehienetan):

urdaia bobatcen > *bohatsu* “arrancarse el tocino” (62), *erroetaric erauzten* > *erauci* “arrancar, desquiciar” (63; cf. *erroa* “quicio” 557), *maquillaren permatceco eta pordoincatceco* > *permatu, bordoincatu* “afirmarse en el bastón” (95), *beguiac lambotu* > *lambotu* “flaquear la vista” (278), *falso testimonioac erauci* > *erauci* “levantar testimonio” (369), *begui herts-idequi baten* > *herguidiqui bat* “ojos (abrir y cerrar dellos)” (467).

edo dela itzulkizunari nolabait kontrajartzen zaiola dirudien hitza:

ase / *elicatu* “probar gustando” (542).⁵⁵
gizon emakioia, presuna putanera / *guizacoya* “puta” (554) vs. lat. *mulier lubrica*.⁵⁶

Azken bide hau berau erabili bide du, oraingoan erabat zuzenki, *Erans*-eko bikote zenbait itzultzeko:

morcosta “racimo” (560) / *bicorra* “gajo de uvas” (290).
haurtasun / *morrointasuna* “pubertad” (548) / *gaztetasuna* / *zabartasuna* / *sentontasuna* “decrepitez” (190).

- d) Inoiz hitzaren itxurak lagundu dio (cf., adibidez *bularca* “a pechos” 500),⁵⁷ haren interpretapen etimologikoak zehatzago, baina bestetan huts eragin:

ahopaldiac “bocanadas” (98) [*aho* = *boca*] / “injurias”, *atzguillea* “comezón” (151) / “lo que produce comezón” (Ax *çauri hatz-guillea*), *quidoina* “guía” (304) / “alferez, abandonado”,⁵⁸ *çauri gaizcoatua* “llaga mal curada” (381) [*gaizki* = *mal*] / “llaga enconada”, *gaizcoatu* “malearse” (390) [*idem*] / “lacerar”, *seguintza* “seguimiento” (598) / “práctica”, *itzalgaizca* “sombra” (614) / “a escondidas”, *suguina* “volcán” (681) [‘su eguiten duena’] / “fogón”,⁵⁹ *biurgunea* “vuelta” (682) / “conversión”.

- e) Gainerakoetan, eta ezinbestean, badirudi testuinguruaz baliatu dela; adibide argi bat emango dut: *beu* “tenga” (637) < *Beu bethi dolore, eta doloreaz goço, eta çappore*. Bide hau ere oso arriskutsua zen; aldamenean eskainitako itzulpen zuzenek zenbaitetan erakusten digute testuinguruak esanahian ez eze, hitzaren gramatika kategorian ere huts egiteko parada eman ziola:

⁵⁵ Itzulpena ez da erabat txarra, baina zehazkiago “comer lo justo, mantenerse” izango litzateke.

⁵⁶ Hemen, dena den, hiztegiintzarekin zerikusirik ez duten aurreriritziak ere tartean egon litezke.

⁵⁷ Cf. *DAur*: “Echarse a *pechos*. Metaphóricamente vale intentar o tomar a su cargo, con empeño u actividad, alguna cosa, sin reparo de los inconvenientes o dificultades” edo “Tomar a *pechos*. Phrase que vale tomar alguna cosa con demasiada eficacia y empeño”.

⁵⁸ Itzulpena Mitxelenarena da (1974: 396).

⁵⁹ *Pouvreauri* jarraiki itzuli dut (“place de foyer, sucaldearen sola”, ap. Mitxelena 1970: 133), zeren eta Larramendi ez baita hitzaren esanahiarekin arazoak izan dituen bakarra: Azkuek “incendio” itzuli zuen, eta Villasantek (*AxH-n*), zalantzaraz, “fragua”. Ik. § 1.2.7.3.e, Larramendiren hutsaren azalpen baterako.

erragarri “aborrecible” (3) / “irritante, intolerable”, *hitsi, histu* “conseguir” (158) / “cumplir”, *destatu* “disponer” (216) / “apuntar”, *desarra* “efecto, acto” (223) / “disparo, descarga”, *autua* “elección” (224) / “escogido, selecto”, *forogu* “enojoso” (238) / “carga, molestia”, *curea* “inclinación” (335) / *curca* “trago”, *jasan, jasaitu* “levantar” (367) / “soportar”, *lapitza* “piedra” (514) / “terreno pedregoso”, *malcorra* “precipicio, despeñadero” (529) / “escarpado”, *berretura* “recaída” (566) / “agravamiento”, *alhadura* “reprehensión” (576) / “remordimiento”, *alhatu* “reprehender” (577) / “remorder”, *bere arauaz* “en tanto” (630) / “a su modo”, *sendagalla* “vanidad” (663) / “hazaña; jactancia”, *erauquia* “vencido” (666) / *erauqui* “me rindo”.⁶⁰

- f) Testuinguruak eragindakoa da erabat, *muthiria* (205)-ren “desvergonzada” itzulpena, nahiz Axularrek dakarren *ema-muthiria*-ri femeninozko marka kendu zaion.
- g) Hitzaren itxurak eta testuinguruak, biek nahasi bide dute: *amoratu* “enamorar” (229) / “aplacar”.
- h) Batzuetan, badirudi familiak izan duela garrantzirik handiena, alegia, Larramendik behin familiako hitz bati eman itzulpena, gainerakoei egotzi ziela, testuinguruaz ez beste ezertaz konturik izan gabe:

anzatsu “hábil” (307), *anzatsutu* “habilitarse” (308).
zaluia “ligero, ágil” (374), *zaluitu* “hacerse ligero, ágil” (375).
alhadura “reprehensión” (576), *alhatu* “reprehender” (577).
amoranteac, amurusac “enamorados” (230), *amorantia* “enamoramiento” (231), *amoratu* “enamorar” (229).

1.3.5. Erdal sinonimia Erans-ean

Sarrera guztiak ez dira iturritik zuzenean hartu; aitzitik, sinonimiak *Erans*-aren hazkuntzean zerikusi ez oso handi baina nabarmen bat izan du. Kasurik argienetan, batean ematen den erdarazko bigarren hitza, esanahikidea, bestean buruan agertzen da (etorkia ezaguna denean, lehen jartzen dut, eta sarrera gurutzeaz markatzen):

marrusatu “ajar” (26), “estregar, ajar” (264); *erra* “aversión, odio” (85), “odio” (466); *urena, azquina* “casera, hacendosa” (123), “hacendosa” (313); + *guertacuntza* “sucesso” (619), “caso, sucesso” (125); *arrontera* “común” (154), “ordinario, común” (471); *jolas-uria* “eloquente” (226), “hablador, eloquente” (310); *barrendaria* “entremetido” (241), “introducido, entremetido” (346).

Esapidearen eta hitz nagusiaren arabera, bietara ordenatuta dago ondokoa: + *ozazt* “al presente” (36), “presente, al presente” (535). Bestetan argi dago bi sarrerak esanahikideak edo ia direla:

buthuna “carta” (122), “esquela” (255); *ecaira* “negocio” (443), “quehaceres, ocupaciones” (556); *escolatu* “disciplinar” (217), “enseñar” (239); + *ecertu* “vedar” (665), “prohibir” (543); + *estalguna* “secreto” (596), “escondrijo” (248);⁶¹ *garraita* “cogote” (141), “nuca” (455); *gonatzapena* “elevación” (225), “levantamiento” (366); *gorgolla* “degolladero” (189), “nuez de garganta” (458); + *irachoa* “fantasma” (272), “duende” (220); + *irisca, urisca* “village” (676), “aldea” (31); *hisicatu* “encapricharse” (232), “obstinarse” (462);

⁶⁰ Itzulpena askea da, jakina: xehetasun gehiagotarako, ik. *OEH*, s.v.

⁶¹ Cf. *DAut*, s.v. *secreto*: “Se llama también al parage o sitio oculto y escondido...”.

narríoa “mancha” (392), “tacha” (629); *on(t)satu* “acomodar” (15), “componer” (153); *ombearra* “miserable, desdichado” (422), “necesitado” (440); *trisca* “baile” (90), “danza” (187); *zafira* “paciencia” (477), “sufrimiento” (618).

Berriz, nekez hartakotzat har daitezke ondoan aipatzen ditudanak:

amorantía “enamoramiento” 231, “galanteo” 291; *arrantatu* “adocénar” 18, “hacer común” 155, “mancomunar” 393; *aurizquitu* “acalcar” 10, “golpear” 196; *gardia* “cuidado” 176, “dictamen” 215; *golphagortu* “callear” 114, “obstinarse” 462; *mendoza* “otero” 475, “terrero” 640.⁶²

Ez eta aldean hain tankera ezberdineko itzulpenak daramatzen hurrengoa ere: *sontsitu* “desustanciarse, desvirtuarse, demolido y cansado” (207). Hitzen etorkia ezagutzen dugun neurrian, lehenengo guztiak agerraldi bakar batek zurriz dituen bitartean, azken hauetarako nabarmenki bat baino gehiago behar dugu, bestelako azalpenik ez egotera.⁶³

1.3.6. Itzulpenaren indarra

Mitxelena jadanik ohartu zen antzeko zerbaitez, Axularrengandiko *higuindu* “aborrecer” (2) iruzkintzerakoan: “...la traducción de Larramendi, basada como vemos en Land.” (1970: 53). Baietzapen hau sarrera gehiagotara zabal daitekeelakoan nago, batez ere Axularren kasuan, non —ikus bezala— dena beharrean egon baitzen. Bestelako azalpenak (iturri bietan itzulpen bera agertzea, adib.) dituzten edo izan ditzaketen kasuak alde batera utzita, honako hauek izan daitezke esandakoari zentzua ematen dioten adibideak:

- 87. Azor, ave, *belaza* (Lcc), *aztoea* (Ax).
- 273. Fea cosa, *ezaya* (RS), *marquetsa* (Ax).
- 367. Levantar, *jasan* (Ax), *jasaitu* (Ax), *eregui* (Lcc).
- 379. Linage, *narea* (RS), *bernagea* (Ht).
- 392. Mancha, *orbana* (RS), *notha* (Ax), *narríoa* (Ax).
- 413. Menearse, *loca ibilli* (RS), *higuitu* (Ax/Ht).
- 488. Pared, *armora* (Ax), *oltza* (Lcc).
- 560. Racimo, *masmaquia* (Lcc), *morcosta* (Ax).
- 614. Sombra, *guertza* (RS), *itzalgaizca* (Ax).
- 629. Tacha, *narraíoa* (Ht), *narríoa* (Ax).
- 679. Vitoria, *garaitia* (Ax), *gurenda* (RS).
- 680. Vivero, *nintegüia* (RS), *mindeguia* (Ax/Ht).

Aipatutako guztietan, hitz baten iturrian agertzen den itzulpenaren pean ezarri dira bestelako iturrietan, guztiz ere Axularrengan, aurkitutako hitzak. Honela azal daitezke, neurri batean bederen, *marquetsa*-ren itzulpen eskasa (§ 1.3.4), iturriarekin bat ez datozen *bernagea*-rena (§ 1.3.3), eta batez ere *itzalgaizca*-ren itzulpen txarra (§ 1.3.4.d).

⁶² *Otero*-tik hurbilen dagokeen adieran, *terrero*-k haxe esan nahi du, *DAut*-en arabera: “Vale también montón de tierra, y con especialidad el que se ha sacado de alguna limpia”.

⁶³ *amorantía* “enamoramiento” familiako itzulpenak eragindakoa izan daitekeela erakutsi berri dugu (§ 1.3.4.h), “galanteo” zurriz testuinguruari zor zaien bitartean (cf. § 8). Ildo beretik, *arrantatu*-ren itzulpen ezberdinak *arrontera* “ordinario, común” (471) hitzaren bidetik sortuak direla aldeztuko dut (§ 2.2.2).

Grafiari dagokionez, hasieran “vitoria” sarreran ere antzeko zerbait egon dela susmatu nuen, Axularrek latinez eta euskaraz *victoria* idazten baitu, eta *RS*-k *vitoria*, baina Larramendik *HH*-an *vitoria* forma hobesteak (“Victor, victoria, véase *vitor*”) erakusten digu Larramendiren berariazko aldaketa izan daitekeela.

1.4. Iturriko agerlekua

Iturria osorik ala zatika erabili zuenentz, hauxe izango da atal honetan erabiliko dugun gaia. Gogoratu behar da Larramendiren hitzen arabera, *Erans*-eko iturri ezagunak, haietaz zerbait esaten digun neurrian, edo iritsi berriak (*RS*: “Al acabarse la impresión del Diccionario, me embía el Padre Agustín de Cardaveraz, de nuestra Compañía, un Quaderno viejo...”), edo berriz irakurriak (Axular: “...que he buuelto a repassar con cuidado”) direla. Beste bi iturriak, Landucci eta Harriet, biak aipatzen dira *HH*-aren hitzaurrean, baina ez *Erans*-aren aurkezpenean, zeinagatik berez biak lehenagotik ezagutzen zituela uste izatekoa den. Harriet, testukritikak erakutsi digun bezala (Lakarra 1994a: 66-67), hiztegiaren gorputza eratzerakoan —denbora faltaz edo— agortu gabeko iturria da. Landucci dela eta, ostera, ezer gutxi dakigu, hasiera-hasieratik ezagutzen bide zuela ez bada; orain artean eman izan den interpretazioaren arabera, suposatu behar dugu gainbegirada batez arbuaiatu ondoren, azken unean hitz interesgarri zenbait egon bazeudela ohartu eta *Erans*-ean —eta han bakarrik— gaineratu zituela (baina ik. § 4.3).

1.4.1. Landucci

Erans-ean Landucciren hitzak ziurtasunez agertzen diren sarrerak honako hauek dira:

2, 9, 11, 28, 30, 36, 40, 42, 67, 70, 71, 82, 84, 87, 88, 92, 93, 97, 106, 115, 124, 126, 132, 133, 140, 147, 164, 173, 257, 260, 300, 320, 355, 359, 360, 361, 363, 364, 367, 396, 399, 402, 412, 417, 420, 424, 425, 429, 430, 457, 488, 497, 504, 512, 513, 524, 525, 539, 559, 560, 562, 567, 569, 571, 572, 588, 621.

Hitz bildumaren lehen erdialdean 32 hitz, bigarreanean 35: parekotasun miragarria, areago kontuan izanik italiarrarena bukatu gabeko hiztegia dela; 588. sarreratik aurrera antzematen den hutsunea, iturrian S letratik aurrera dagoen euskal ordainen urriaren eta laster erabateko ezaren (Larramendi 1745: xxxvi; Mitxelena 1958: 16) ondorio da, hain zuzen. Honako hauek dira, berriz, Larramendik honetatik ziurtasunez hartutako hitzak iturrian agertzen direneko folioak (leku batetik baino gehiagotatik har zitzakeenak izarraz markatu ditut; parentesi artean, batetik gorako hitz kopurua):⁶⁴

227r, 227v, 228r, 228v, 230v, 231r, 232v, 233r (2), 233v, *234r, 236v (3), 238v, 239r, 239v (2), 240v, 241v, 242r, *243v, 244v, 246v (2), 247r, 247v, 248r, *252v, 255r, 255v, 258v, 273r, 273v, *275r, *275v, 278v, 281r, 281v, 285r (2), 285v (2), 286r (2), 286v, *290r, 290v, 291r, 292r, 292v, 293r, 294r (3), 294v, *296v, 297r, *299v, 301r (2), 302r, 302v, **304r (3), 305v, 307r, 309r, 309v, 310r (2), 311r (3), 314r.

⁶⁴ Gogoratu euskal hiztegiaren aurretik italierazkoa (2-112) eta frantseserazkoa (114-225) agertzen direla. Euskal hitzak, beraz, 227r foliotik 328r-ra arte kokatzen dira, baina 315etik aurrera apenas hitzik aurkitzen da euskal zutabearen, esan bezala.

Batean zein bestean, agerian dago *Erans*-ean jasota dauden hitzak hiztegitxo hasi eta buka irakurtzetik ateratakoak direla. Haatik, bigarrenean deigarria da ezer eskaini ez zioten folioak tarteka aski maiz azaltzea, 285. folioa bezain emankorrak bakan-bakanak diren bitartean. Honek azalpen bat baino gehiago izan lezake, zein baino zein jakingarriagoa. Izan liteke, batetik, oso tentuz erabilia, hitzik garrantzizkoenak bakarrik hartuaz eta, jakina, biltzen duen mailegu mordotik berezi batzuk baino hartu gabe; azalpen hau ezin hobeto etorriko litzateke hiztegitxo honetaz egin zuen kritika gogorarekin. Oro har, gainera, Landucciren hitz garrantzitsu zenbaiten falta sumatzen da (deigariena, agian, hainbestetan agertzen den *errexal* ospetsua). Baina, bestalde, izan liteke bakantasuna honako hau bigarren irakurraldi baten emaitza baino ez izatea, eta orduan, Landucciren gainerako hitzak —Axular eta Harrietenak bezalaxe— *HH*-an egongo lirateke.

Errepara diezaiokegu erdialdean 248v-tik 272v-ra (*columna-esquileta*) bitartean dagoen jauzi nabarmenari —*Erans*-ean 173. sarreratik 257.era (*cuchillo-estercolar*) dagoenarekin bat—, nondik bizpahiru hitz baino ez baitzituen hartu. Jauzi honetarako ez daukat azalpenik; bertan badira hitz interesgarriak, ez bestetan baino gutxiago; hona hemen haietatik zenbait:

ergunedia “comadreja” (248v), *juducumea* “confesso” (249v), *tortaria* “corredor” (251v), *torta eguin* “correr” (*ib.*), *abustua* “cosecha de mieses” (252r), *sugatea* “cocina do cuezen” (252v), *callatua* “cuajar” (253r), *goylarea* “cuchara” (253v), *vearra* “culpa” (*ib.*), *guya* “cuna” (254r), *chafayñoria* “çanaoria” (*ib.*), *guidala* “çanco” (*ib.*), *otasabela* “çaquiçami” (*ib.*), *begui ezpaña* “çejo sobre los ojos” (*ib.*), *austerrea* “çernada” (255v), *çaldanea* “çeuada” (*ib.*), *laternea* “cisterna” (256v), *chuchurrupitea* “chapitel” (*ib.*), *madurea* “dehesa” (258r), *yramon* “derribar” (259r), *hilaraquiac* “devanaderas” (263r), *esça jauna* “drasgo o duende” (265r), *beaztiro* “dulcemente” (*ib.*), *carranquea* “elada o yelo” (265v), *oguentdu* “encoruarse” (267v), *ostu* “esconderse” (271r), *iramon* “esparcir” (272v).

Jauzi honetan, *HH*-an sarrera beraren azpian agertzen direnak hauek dira:

ogui ta gaztaya “comadreja” (248v) / *oguigaztaya* “comadreja”. *vepurua* “çejo sobre los ojos” (*ib.*) / *bepurua* “ceja”. *ausçerrea* “çeniza” (255r) / *auts errea* “ceniza”. *ocarana* “ciruelo” (256r) / *ocarana* “ciruela, ciruelo”.

Bistan denez, gutxi eta ez esanguratsuegiak, beharbada. Gorago aipatutetatik baina sarrera ezberdinetan, berriz, *gidalla* “pantorrilla” eta *juducumea* “judihuelo” baino ez ditut *HH*-an aurkitu. Mailegu gordinen zerranda luzeek (*des-* aurrizkidunak [259r-263r] tartean daude, adibidez) orrialde hauek ohi baino azkarrago orraztera eraman zezaketelako susmoa baino ezin dut honen azalpenerako ekarri. Dena dela, askoz hitz gehiagoren iturri izan zen Harrietengan ere antzeko jauzi bat (txikiagoa bada ere) antzeman dugu (cf. § 1.4.3). Nolanahi ere den, lehendabiziko hurbilketa honen arabera ez dirudi arrazoirik dagoenik *HH*-an ere Landucciz baliatu zela uste izateko (baina ik. § 4.3).

1.4.2. *Refranes y Sentencias*

Iturri honen kontua garbi dezagun, ezinbestekoa da gogoan izatea Larramendik esku artean izan zuen *RS*-ren alearen egoeraz eman zuen informazio zehatza:

Faltale el principio, y el fin; ni se sabe su Autor, ni donde se imprimió. (...) Las páginas legibles son sesenta en treinta hojas. Destas he ido entresacando con bastante prolixidad aquellas voces Bascongadas... (1745: A).

RS-tik hartutako hitz ziurren *Erans*-ean zeharko banaketa aski erregularra da: lehen erdialdean 64 bat sarrera eta bigarrenean 71 inguru; mugatzat —Lakarrak (1996a: 50) egin bezala— *HH*-aren bigarren liburukia hasten deneko I letra hartuta (330. sarrera), zenbakiak bata bestetik urruntzen zaizkigu (61/74), baina aldea oso handia ez izateaz gain, *RS*-ren zati galdutik datozkeen hitzek askotxo aldatuko lukeela gogoratu behar da:

6, 8, 16, 20, 21, 27, 37, 39, 43, 58, 60 (2), 64, 65, 74, 77, 78, 86, 90, 109, 118, 123, 152, 162, 171, 180, 184, 185, 186, 188, 191, 200, 201, 204, 220, 233, 235, 237, 245, 251, 257, 260, 269, 271, 272, 273, 275, 277, 292, 301, 303, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 322, 324, 325, 326, 328, 330, 337, 341, 347, 349, 350, 354, 355, 356, 379, 382, 386, 387 (2), 392, 398, 400, 404, 406, 411, 413, 418, 419, 431, 437, 439, 448, 450, 451, 459, 460, 461, 484, 485, 505, 506 (2), 520, 521 (3), 528, 536, 540, 543, 544, 547, 563, 565, 573, 575, 582, 585, 586, 589, 595, 601, 604, 606, 607, 613, 614, 620, 628, 634, 650, 653, 656, 658, 660, 665 (2), 668, 677, 679, 680, 684, 689, 690.

Ez da beste hainbeste gertatzen, ordea, *RS*-an zehar *Erans*-ean agertzen diren hitzen banaketarekin. Mitxelena jadanik ohartu zen *Erans*-eko hitzen jatorria izan zitezkeen *RS*-ko erretrau zenbait (ik. 1970: 59-60, adib.) Larramendik bestela nekez ezagut zitezkeen orrialdeetan agertzen direla, beste hitz interesgarri anitz ez baitzeuden jasota. Lakarrak (1996a: 36 t. hur.), Mitxelenaren susmoan oinarrituta, grafikoki erakutsi du Darmstadt-eko alean zehar Larramendik izan zitezkeen harlekuak ez direla era orekatu batean banatzen. Berak aurkeztutako taula gaurkotuaz,⁶⁵ litezkeen harlekuak honako hauek dira koadernotxoka bilduta (izarrak markatu ditut leku bakarrean agertzen direnak⁶⁶ eta takez zalantzazkoak):

- I: 2, 3, *7 (2), *9, 10, *16, 21 (2), *[32], 33 (2), *[34], 37, 39, 51, 52, 55, 63, 64, *69, 75, 76, 78, *[79], 81, 82, 88, 102, 107, 115, 127.
- II: 141, *149, 151, 156, *159, 164, *165 (2), *166, 169, *171, **174 (2), *175, 176, 180, *182, *183 (2), *185, 188, *191, *192, 196, 197, 199, *201, 205, *207, *209, **210 (2), 211, 214, *215, 217, *219, **220 (2), 222, *[225], 228, 230, *233, *235, *236, *238 (3), *239 (2), *241, **242 (2), *243 (2), 244, 246, 247, 248, *249, *251, 253, 254, 255, *259, *260, 262, **265 (2), *266, *268, ***272 (3).
- III: 275 (2), *279 (2), 280, *287, 288, 289, *290, 291, *295, 298, **299 (2), *301, *302, *303, *305, *307, *308, *313, 314, *317, *319, *321, *323, 329, *331 (2), *335, 337, **339 (2), *341, *344 (2), *349, *353, 361, 363, *365, *366, **367 (2), *370, *371, *372 (2), *373, *379, *380, *383 (2), 385, 386, 387, **388 (2), *392, *[393], *395, *397, *398 (2), *399, *403, **404 (2), *405, *407, 408, ****410 (4).
- IV: 413, 419, *[420], 422, 435, 437, 440, 443, 450, 454, 458, 466, 467, 468, 469 (2), 481, 485, 493 (2), *497, *507, *514, 521, 526, 527, *536.

⁶⁵ Bion taulak gonbara litzanak aldea handiegia dela pentsa lezake. Niri dagokit, beraz, aldaketen kontu ematea, laburki bada ere: (a) 152, 168, 277, 402, 478, 487 eta 525. erretrauetan ez dago *Erans*-eko hitzik; (b) 25, 49, 94, 120, 179, 327, 381, 384 eta 436.ean daudenak esanahian ez datoz bat *Erans*-eko lekukotasunarekin (§ 1.3.2); (c) 144, 362, 416, 428, 495, 506 eta 523.ean daudenak formaz desegokiak dira (§ 2.1); (d) 196, 197, 291 eta 361.ari, *Erans*-eko hitza besteren batean ere agertzen denez gero, izarra kendu diet; (e) 81, 127, 164, 205, 222, 288, 337, 363, 387, 440, 454 eta 526. erretrauak erantsi behar izan ditut, bestetan agertzen diren hitzen lekukotasunak dituztelako; eta (f) 7, 32, 34, 182, 191, 225, 305, 371, 380, 392, 397 eta 507, *Erans*-eko lekukotasun bakarra dagoenez gero, izarrak jantzi ditut.

⁶⁶ Hitzeko izar bat jarriko dut hala dagokionean.

127-141 artean muga argi bat dago, eta lehen koadernotxoaren bukaerarekin (138. errefrauarekin) bat dator, hain zuzen. Antzeko muga bat antzematen da 410-420. errefrauen inguruan, 3. koadernotxoaren bukaerarekin (412. errefrauarekin) bateratsu. Errefrauz errefrauako jauziak txikiagoak dira inondik ere bi muga horien barruan: ia orotan dugu lekukotasunen bat, sarritan bat baino gehiago; eta, batez ere, Darmstadtekoan lekukotasun bakarra dutenen kopuruan aldea itzela da:

1. koadernotxoa	7
2. k.	43
3. k.	53
4. k.	5

Are esanahitsuago izan liteke, 138. errefrauaren aurreko eta 412.aren ondoko hutsarteetan hitz bitxiak hamaika direla erreparatzea:

ebil oqui “mouediza” eta *uçatu* “espantadiza” (5), *hamquer* “cruel” (12), *labio* “rabicorta” (14), *balizco* “de si fuesse” (15), *mendela* “orillo” (20), *behse* “abarca” eta *guerena* “deshonra” (24), *astia* “vagaroso” (29), *anbiolaco supitac* “refranes del tiempo pasado” (32), *maurtu* “desierto” (36), *cadén* “torçuelo” (37), *bernazaqui* “pantorrilla” (42), *loyça* “lodo” (44), *ustrall* “vasija” (46), *çitaldu* “ensuziar” (47), *farata* “vanagloria”, *audiaca* “vendiendo autoridad” eta *jira* “regozijo” (48), *tilista* “lenteja” (50), *beçuza* “regala” (55), *quirola* “regozijo” (63, 116), *zozquerea* “la suerte” (67), *laçuna* “el muble” (72), *hendorea* “alcalde” (73), *auzquin* “pleytista” (75), *tamal* “lástima”, *sorosi* “atiende” eta *opana* “necessidad” (78), *iradu* “apriessa” (83), *sendari* “gallardía” (87), *onçoeria* “logrero” (89), *erredicea* “mueble” (90), *dindica* “gota a gota” (94), *orbide* “andadura” (104), *arech* “bellota” (109), *umaguina* “paridera” (111), *hiñarchi* “imbidia” (112), *ertuna* “mala” eta *vidarienic* “porte” (120), etab.

ecosaria “aua” (413), *huçen* “nombre” (414), *yguini* “lo entiende” (418), *essuro* “se vierte” (420), *ausso* “ten” (422), *azterrietan* “escarbando” eta *burrustu* “acometer” (424), *peco* “sospecha” (425), *loben baten* “un cornado” eta *biriac* “liuianos” (429), *ongo dot* “bien me será”, *iopua* “criado” (435), *cayna* “niebla” (447), *osteyreu* [sic] “postrero” (448), *exardaye* “ararán” (452), *opaesi* “ofrezcas” (470), *ebiloqui* “andador” (471), etab.

Alderantziz, bi mugen arteko hutsarteetako hitz ez gramatikalak eskuarki inolako interesik gabekoak izan ohi dira. Honek, besteak beste, Larramendik erabilitako alea eta Darmstadtekoa aski ezberdinak zirela erakusten digu. Honenbestez, Lakarrak ederki ikusi bezala, dauzkagun datuez baliaturik bai Larramendirena, baita *RS* osoa —edo ezagutzen dugun baino osoagoa, bederen— tamainaren aldetik berreraikitze bidea irekita dugu.

Lakarraren azterketaren ondorioa, labur-labur adierazita, Larramendiren alea (60 orrialdekoa) Darmstadtekoaren bitartez ezagutzen ditugun lau koadernotxoetatik biz (2 eta 3.az) eta, oso zatika bada ere, Oihenarten bitartez berreraiki ditzakegun beste biez osatuta egon zitekeela da; beraz, *RS*-k —irits gaitzkeeneraino iritsita— 6 koadernotxo, 96 orrialde eta 759 bat errefrau izan bide zituen (Lakarra 1996a: 47). Argudiaketa bikaina da, baina kontuak ateratzerakoan huts egin duelakoan nago. Ondoko lerroetan berak eman urratsak berriz ematen saiatuko naiz, gehien interesatzen zaidan alderdia —hots, *Erans*-eko hitzen historia— bereziki zainduaz, baina aldi berean Lakarraren argudioetatik zeharo beste ondorio bat atera dezakegula, eta hura bestelako argudioez indar daitekeela erakusten saiatuaz.

1.4.2.1. *Lehen koadernotxoa*. 2. eta 3. koadernotxoak Larramendik zukutu egin zituela esan daiteke. 1. eta 4. arekin berbera ez gertatua azaltzeko dugun biderik onena, hauek ezagutu ez zituela iriztea da. Haatik, haietan bakarrik aurkitzen diren hitzak azaltzeko geratzen zaizkigu, eta *RS*-ren zati galduan errepikatzen zirela edota herriaren ahotik entzundakoak izan litezkeela erabaki aurretik, zertan oinarritzen garen —edo nolabaiteko oinarria ote daukagun— aztertu behar dugu ezinbestean.

1. koadernotxoa dela eta, Lakarrak (1996a: 38), lau errefrau eta hitz bana (*baraz* 9, *itoguina* 16, *lapicoa* 69 eta *erigui* 79) erabiliz, “lehen kuadernotik eta ez beste inondik nahita nahiez hartu beharrezkorik ez da bat ere” erabaki du. Gauzak zertxobait korapilotsuago dira, oro har ados banago ere. Nire kontuen arabera, zazpi errefrauak daramate izarra; hauek ordezkatzeko dituzten zazpi hitzei (Lakarrak emandakoez gain *isguilluac* 7, *supita* 32 eta *zarampoa* 34) beste 3 erantsi behar zaizkie: bi errefrautan, baina biak 1. koadernotxokoak, agertzen den *grisolac* (39, 115), eta bina errefrautan baina 1. eta 4. koadernotxokoetan baino agertzen ez diren *luquia* (64, 437) eta *garbatu* (102, 521); *Erans* 90eko *trisean*-ren jatorri ezin egokiagotzat jo dugun *trisean* (79) ere erantsi behar.

a) Erabat ahaztu behar gara 1. orriari (1-2 orrialdeak) diren errefrauez, Larramendik argi eta garbi esan baitzuen bere aleak hasiera falta zuela (“Faltale el principio”), eta honek gutxieneko kontuan lehen orria hartzen du, jakina. 1-14 errefrauen artekoak denak jatorri gisa ezinezkoak dira, beraz: *isguilluac* (7) eta *baraz* (9) ezinbestean beste nondibait hartuak dira, ziurrenik ezagutzen ez dugun zatitik (§ 2.4.2).

Baraz-en kasuan, gainera, itzulpenak halako zerbait eskatzen zuen lehendik ere: “perezoso” (*Erans* 511) vs. “espaciosamente” (*RS* 9). *Isguilluac* dela eta, berriz, agian ezagutzen ez dugun agerraldi berriak azal zezakeen *RS*-ko gainerako lekukotasunei (eta guztiz *RS* 7ko *ysquilluac*-i) begira erratatzat jo behar dugun <gu> hori (§ 1.1.18.3.a).

b) Halaber, Mitxelenak 1. koadernoko errefrauetan oinarritzen zituen irakurketa arazo-tsuak (*zarampoa* - *zaran* 34, *eregui* - *erigui* 79) eta esanahi zeharo ezberdinekoa den *supita* (*supitac* “refranes” 32 vs. “tizón” *Erans* 645), izatekotan zati galdutik izango lirakeke. Gainera, badakigu *eregui*-ren iturria Landucci dela (Lcc *eregui* / *RS* *erigui*; § 2.2.1); dena dela, hitz honekin, beheraxeago ikusiko dugun bezala, 79. errefrauaz ez dago zurututa.

c) *itoguina* (16) eta *lapicoa* (69) hitz arruntak edonondik har zitzakeen, agian. Bigarrena dela eta, iturriari gehiago dauzkagunez gero (§ 2.2.4), *RS*-ko lekukotasuna lasai asko arbuia dezakegu. *Itoguina*-z, Lakarrak esan bezala (1996a: 38), baliteke “galdutako zatitik edo herritik, ahozko iturriaren batetik eta ez idatzizkoetatik jasoa izatea”.

d) Bi hitz erabat azalgabe geratzen zaizkigu: *grisolac* (39, 115) eta *trisean* (79). Lehenari dagokionez, zati galduan berriz agertzen zela esatea dugu; zailago deritzat, ostera, *trisean*-ek erratarako eskaintzen duen egokiera (§ 1.1.18.1.b) birritan gertatzeari.

Bestela azaldu nahiko bagenitu, Lakarrak 4. koadernotxoko hitz zenbaitekin egin bezala (beherago ikusiko dugu) hauekin ere agertzen ziren orrialdeak (edo orrialde zatiak) Larramendik ezagutu zituzkeela argudia genezake. Horretarako, 9-16 orrialdeak (8 orotara), edo gutxienez *grisolac*-entzat 4-5 edo 13-14 eta *trisean*-entzat 9-10 (4 orotara) behar-ko lirakeke. Bigarren aukera, merkeagoa, hartuta ere, ez da erraz azaltzen zergatik hitz gehiago ez zuen hartu; gorago eman dugu hartu gabeko hitzen erakusgarri zabal xamar bat: ohar bekie 24-39, 67-82 eta 103-120. errefrauen artekoiei.

1.4.2.2. *Laugarren koadernotxoa*. Lakarrak izarreztatatu lau erretrauei (420, 437, 497 eta 514), bi erretrau erantsi behar dizkiegu: 507 (*andizura*) eta 536 (*arean*),⁶⁷ 1. koadernoan ere bazeuden baina hemen azaltzeko esperantzan utzi ditudan *luquia* (64, 437) eta *garbatu* (102, 521) ahaztu gabe.

- a) *çerraldo* (420)-k nekez baino nekezago azal lezake *Erans*-eko *zarraldo*; hobe beharrez, beraz, jatorri gisa ukatu behar dugu; jadanik Mitxelena (1970: 59-60) markatu zuen orrialde hori erabiliaren gaitza, Larramendik hartu ez zituen beste hitz arraroen —arra-roagoen— gatik (ik. goiko adibideetan 413-426 erretrauen artekoak).
- b) *luquia* (64, 437) Lakarrak arraroa ez izategatik baztertzen du; itzulpenak ziurrenik *RS*-tik hartua dela diosku, ostera, “raposo” baita bi erretrauetan eta *Erans*-ean, eta ez “raposa” (*HH*-an bezala) edota “zorro/a” (cf. § 2.4.2.3).
- c) *coicatia* (497) eta *gondú* (514) azalgaitzak dira. Honetan oinarrituta, Lakarrak, uzkur bada ere, honako proposamen hau egin du: hauek besarkatzen dituzten orrialdeak (“edo orrialde zati[ak]”, gaineratzen du), hots, 59-62 (*RS* 491-522) Larramendik ezagutu zituzkeela. Ideia benetan kontuan hartzekoa da, ezen hala balitz, bide batez *andizura* (507) eta *garbatu* (521) ere azalduta geratzen direla erantsi behar bailitzateke.

Oztopo nagusia, hots, orrialde beretan⁶⁸ agertzen diren bestelako hitz interesgarriak ez hartua da. Lakarrak (1996a: 39) honela zurrizten du: “...halabeharri edota kuadernotxo honetan Larramendik presagatik edo beste zioen bategatik lan arinagoa eginari zorko litzaioke”. Nire ustez, Oihenartena Larramendik 4. koadernotxoaren zati bat bederen ezagutu zuelakoa indartzeko balio lezakeen lekukotasuna da. Baina hau frogatzeko Oihenart, Larramendi eta *RS*-n arteko erlazioa nolakoa datekeen zehatz-mehatz azaltzeari ekin beharko diogu.

1.4.2.3. *Oihenarten alea*. Oihenartek eman zizkigun erretrauak honako zenbaki hauek dira Darmstadteko alean: 419, 430, 432, 434, 436, 440, 457, 460, 462, 468, 475, 483, 484, 489, 493, 509, 531, 532. Ziurtasun osoz 49-60 eta 63-64. orrialdeak bederen ezagutu zituen; hortaz, 4. koadernotxoa osorik izan zuela esan daiteke. Honezkero, pentsatzekoa da Darmstadteko alean agertzen ez diren erretrauak hurrengo koadernotxokoak zirela, 5.ekoak alegia (Lakarra 1996a: 28). Lakarraren kontuen arabera, 18 erretrau eza-gunak 16 orrialdetatik atera zituzenez gero, 20 ezezagunak lortzeko 17,7 orrialde beharko zituzkeen; hots, kontuak gehiegi bortxatu gabe, 16 orrialdeko koaderno berri bat baino ez genuke behar Oihenarten alea azaltzeko, nahiz ezinezkoa ez izan, jakina, orotara bat baino gehiago izatea.

1.4.2.4. *Larramendiren alea*. Larramendirena azaltzeko, Darmstadtekotik 2 koaderno (32 orrialde) baino ezagutzen ez zituela onarturik, eta orotara 60 orrialde zituela —berak esana— jakinik, “logikoena bi koadernotxo gehiago (32 orrialde, 272 bat erretrau) zituela suposatzea litzateke” dio Lakarrak (1996a: 39). Eta honela jarraitzen:

⁶⁷ Azken hau Lakarrak (1996a: 39, 20. oh.) Oihenartek gorde digun 558.aren bitartez azaltzen du.

⁶⁸ Are erretrau berean, Lakarrak ohartu bezala, 497ko *etsajaun* “duende”, adibidez. Kasu zehatz honetan, gogora daiteke Landucciren “drasgo o duende, *esça jauna*” (265r) ere mesprezatu zuela: Larramendirentzat *etxajauna* “casero”, “patrón”, “señor, amo” zen *HH*-an.

Erans-ean bai eta Darmstadtekoan ez diren beste lekukotasunetan gordetzen ez diren 53 hitz *RS*-en zati galdutik baletoz Mitxelenak (1970)-en susmatu bezala, antzeko zifretara iritsiko ginateke: bigarren kuadernotxoko erabileraren arabera (gutxienez 35 errefrau 16 orrialdetan) 24,2 beharko lirateke horkoen iturriarentzat eta 3. kuadernotxoaren arabera (gutxienez 44 errefrau 16 orrialdetan) 19,2 orrialde.

Erans-eko hitz zenbait (*bucha*, *uhuna*, agian *arean*, eta batez ere *acizurriac*)⁶⁹ Oihenarten bitartez eraiki dugun 5. koadernotxoan zeudela jakinik, Larramendik 5. koadernotxoa ere ezagutu zuela onartu beharko genuke (Lakarra 1996a: 47).

Honaino erabat ados. Alabaina, ondoren hauxe dio:

...Oihenartek eta Larramendik, partez bederen, *RS* galduaren zati berberak ezagutu zituztela edota, zehatzago, galdutako zati beraren arrastoak baino ez zizkigutela utzi. Datuon aurrean Larramendik eta Oihenartek, galdutako zatiaren 2 kuadernotxo, 32 bat orrialde, gehiagoren berri ematen digu (Larramendiren aleak zituen 60 orrialdetara iristeko Darmstadtekoaren 2. eta 3.az landa behar genuena, hain zuzen), Iruñeko orrijinal osoak 96 orrialde eta 759 bat errefrau behintzat bazituelarik (*ibid.*).

Alabaina, Oihenartek eskaini bi koadernotxoak 4 eta 5.a zirela erabakia genuen, eta 4.a Darmstadtekoan *badago*. Beraz, Larramendik 2, 3 eta 5.a ezagutu zituela onarturik, bi aukera ditugu: edo 6. koaderno bat (baina Larramendiren lekukotasun hutsaz) bazela erabakitzea, edo 48 orrialde ziur haiei 12 bat gehiago, solteak nonbait eta, beraz, 1. eta 4. koadernotxokoak izan zitezkeenak eranstea. Azken honen alde, datu bat baino gehiago letorke:

- a) “Las páginas legibles son 60 en 30 hojas” zioen Larramendik. Hemendik interpreta-
pen ugari egin daiteke; demagun dena dela, aukerarik errazenak honako hauek direla:
(1) 64 zirela (lau koadernotxo: 2, 3, 5 eta x), Lakarrak nahi bezala; (2) nahikoa gehi-
ago zirela (2, 3, 5, eta 1 eta 4ko zatiak), neronek proposatuko dudana bezala, “las pági-
nas legibles” horretan —hots, irakurtezinak edo irakurgaitzak ere bazirela— oinarri
harturik.
- b) 4. koadernotxoko 4 orrialde ia ezinbestean ezagutu behar zituela iradoki du Lakarrak,
ikusi dugun bezala, gero azken kalkuluetan aintzat hartu ez baditu ere. Honetan
oinarrituta, 1. koadernoan apika 4 orrialde behenera jota, eta 8 gehienera jota ezagut
zitezkeela esatera ausartu naiz gorago. Bi hipotesiak berrartuta, eta zenbakirik apro-
posenak hartuaz, ia mirakuiluzki 60 orrialdeak ateratzen zaizkigu. Bistan da kalkulua *ad
hoc* dela erabat; alabaina, gogoeta egiteko bide ematen dit: demagun zatikazko
koadernotxo haietan zatika irakur zitezkeen orrialdeak bazirela; honekin hipotesiari
eusteko geneukan arazoa konponduta geratuko litzateke, hots, inguruko hitz garran-
tzitsuak ez hartua, ez halabeharrari, ez presak jota egoteari, baizik eta orrialdeen egoe-
ra eskasari zorko litzaioko.
- c) Mitxelena-Lakarrak *RS*-ren zati galdutikotzat edo bizkaierazkotzat jotakoetatik zenbait
arrazoi gutxi-asko pisuzkoengatik zerrendatik ken daitezkeelakoan nago (§ 2.4.4).
Dena dela, Lakarrak demaigun kopurua (53 hitz) onartuta ere, koaderno berri bakar
batekin (5.arekin alegia) aski dugula deritzat, berak kontuan hartu ez dituen bi xehe-
tasunetan oinarriturik: (1) osorik ezagutu zituen 2 eta 3. koadernoetan sarritan erre-

⁶⁹ Hau da, nik uste, denetan nekezenik berriz errepikatuta egon zitekeena.

frau beretik hitz bat baino gehiago hartu zuen; guk ezagutzen ez d(it)ugune(ta)tik ere beste hainbeste egingo zuela pentsa dezakegu. II.ean halako 11 bat eta III.ean 12 bat ditugunez gero, 11-12 errefrau (hitz) gutxiagorekin (41-42 inguru) joka dezakegula dirudi, III.erako Lakarrak eman 44 errefrau erabiliren zenbakitik oso gertu, hain zuzen; (2) areago, Oihenarten bitartez ezagutu ditugun 5. koadernoko 18 errefraueta-tik hiruzpalau hitz hartu zituela badakigu baina, koaderno osoa ezagutzen zuela eginenez, bertatik har zitzakeen, 2 eta 3. koadernoetan erabili zuen bahe nasaia honetan ere erabili bazuen, kalkuluetan erabiltzen ari garen hitz guzti-guztiak.

Ondorioz, nire ustez, Larramendiren alea 2, 3 eta 5. koadernoek osatzen zuten, gehi zatika baino irakurtzen ez ziren 1 eta 4.ekoen zatiak. *RS*-ren zati galdutik hartuak direla uste ditugun hitzak, berriaz, denak 5.ekoak dirateke, haren orrazketa xehe batetik atereak. Eta, bukatzeko, Iruñeko originalak —hobeto esanda, dauden datuetan oinarrituta atera daitekeen gutxieneko aleak— 80 orrialde (632 bat errefrau) izango lituzke, honaino egin ditudan oharpen guztiak aintzat hartzekoak balira.

1.4.3. *Harriet*

Harrietek ere zeresan handia dauka Larramendik erabili zuen moduaren aldetik. *Erans*-eko banaketa kontuan hartzen baldin badugu (beti ere hitz ziurrekin baino ez jokatuz), lehen erdialdean 29 bat hitz hartu zituen bitartean, bigarrenean 74raino bederen iritsi zen:

5, 8, 12, 15, 31, 66, 75, 79, 99, 105, 125, 144 (2), 149, 150, 153, 156, 161, 169 (2), 175, 195, 196, 227, 247, 259, 266, 270 (2), 352, 368, 370 (2), 373, 376, 377, 379, 391, 401, 405 (2), 407, 409, 410, 423, 428, 433, 436, 446, 452, 460, 462, 463, 465 (2), 470 (2), 481, 487, 489, 491 (2), 496, 497, 498, 499, 502, 510 (2), 522, 523, 527, 532, 533, 551, 552, 593, 594, 600, 608, 610, 611, 616, 617, 619, 622, 629, 639, 643, 645, 649, 655, 656, 657, 659, 661, 671, 672, 674, 675, 676, 678, 686.

Harrieten hiztegi-tako agerlekuen banaketa begiratuta, desoreka honen zioa garden ageri da, Lakarrak (1991: 255-57, 1993: 270-81, 1994a: 64-67 eta 199) frogatu bezala. Hasteko, lehenengo hiztegitxoan (euskara-frantsesa [*EF*], 268-323. or.) ziurtasunez Harrietengandik hartutako hitzen litezkeen harlekuak honako hauek dira (leku bat baino gehiagotatik izan litezkeenak izarrak markatu ditut):

*268, 271, **274 (2), *276, **279 (2), *293, 294, 299, *307, 311, *315, *318.

Dakusgunez, *EF* lau hitz azaltzeko baino ez dugu behar, izardunek beti ere *FE* hiztegiaren baitute oihartzuna. Ikus dezagun orain 325-440. orrialdeen bitartean agertzen den *FE* hiztegia, hitz ziurrak baino ez erabiliaz:

324, 325 (4), *329, 331, 332, *349, 377, 379 (2), 380 (2), 382 (3), 383 (5), 384 (5), 386, 387 (2), 388, 389, 391 (5), 392, 393 (2), *394, *395 (3), 396 (2), 397 (2), *399 (2), 400 (2), 404 (2), 405 (4), 407 (2), 409 (2), 419, 420 (2), 421 (2), 427 (2), 428 (4), 429 (3), 430 (2), *431, *432 (4), 433, 434 (2), 435 (3), 437 (4), 438, 439 (2).

Agerian denez, 377. orrialdetik aurrera, demagun, jauziak laburragoak, sarri orri bakarrekoak dira, 409-419 bitartekoa izan ezik. Honekin batera, ingurune berean bi hitz baino gehiago hartuta dutenen kopurua ere sarriagotzen da, lehenago 325.ean bakarrik gertatu den bitartean.

Lakarrak erakutsi du gorabehera hauek Larramendik 325-374 bitarteko orrialdeak *HH*-aren gorputzean erabiltzeko parada izateari zor zaizkiola; *Erans*-ean, hortaz, ez erabiliko orrialdeak (375tik aurrerakoak) eta erabilitatik itzuri hitz interesgarri zenbait (batez ere, ikusi dugunez, 325. orrialdekoak) jaso zituen.

1.4.4. Axular

Erans barruko Axularrengandiko hitz ziurren banaketa honako hau da:

1, 2, 3, 4, 10, 14, 17, 19, 22, 25, 32, 35, 38, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 56, 57, 59 (2), 61, 62, 63, 65, 68, 69 (2), 72, 73, 80, 83, 85 (2), 87, 91, 95 (2), 98, 99, 100, 102, 104, 108, 114, 116 (2), 117, 119, 120, 122, 129, 135, 136, 139, 141 (2), 142, 145, 151, 158 (2), 159, 168, 177, 179, 183, 190 (2), 192, 193, 194, 198, 199, 202, 205, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 238, 239, 241, 242 (2), 243, 244, 245, 246, 248, 250, 252, 253, 255, 265, 267, 268, 273, 278, 279, 280, 281, 287, 289, 290, 291 (2), 295, 296, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 316, 327, 329, 334, 335, 336, 339, 340, 342, 343, 345, 346, 353, 355, 358, 366, 367 (2), 369, 371, 372 (2), 374, 375, 378, 381, 383, 388, 389, 390, 392 (2), 394 (2), 395, 397, 403, 408, 414 (2), 421, 422, 438, 440 (2), 441, 442, 443, 444, 446, 447 (2), 453, 454, 455, 462, 466, 467, 469, 473, 476, 482, 486, 488, 490 (2), 493, 494, 500, 501, 514, 517, 518, 529, 531, 537 (2), 542, 546, 548, 550, 553, 554, 555, 556, 557 (3), 558, 560, 561, 564, 566, 568, 570, 576, 577, 578, 580, 591, 592, 596, 597, 598, 599, 602, 612, 614, 615, 618, 623, 629, 630, 631, 635, 636, 637, 641, 642, 647, 652, 663, 664 (2), 666, 667, 679, 681, 682, 683, 685.

Erans-aren lehen erdialdeko 135 bat sarreratan, eta bigarreneko 108 bat sarreratan agertzen dira. Kopuru batetik besterako desorekak bi azalbide ditu, bata bestearen osagarri: (1) bigarrenean batez ere agertzen da Harriet, ikusi berri dugunez, eta arrazoi honegatik, kanpoan utzitako hitz zalantzazko gehienak zati honetakoak dira; (2) Axularrengandik ezin espero daiteke hiztegi batetik hitzetan aurkitu ohi den oreka, literaturatik iritzira hartutako hitzen itzulpenek ez baitute hasierako letraren arabera halako eredu bat izango dutelako inolako bermerik. Desoreka halabeharrezkoa dela alderantzizko azterketak are hobeki erakutsiko digu.

Axularren harlekuak kontrolagaitzenak dira, liburuaren tamainaren, hartutako hitzen kopuruaren eta, batez ere, hitz bera leku batean baino gehiagotan agertzeko dagoen erraztasunarengatik. Harleku zehatzak erabakitzeke dauden frogak geroko utziaz (§ 2.1), ondoko zerrendan leku bakarrean aurki daitezkeen hitzak (edo harlekua oso-oso ziurra denean) soilik jaso dira:

3, 27, 35, 36, 40, 42(2), 45, 46, 50, 59, 63(2), 71, 75, 78(2), 79, 86, 88, 89, 90(2), 93(3), 97(3), 105, 113(2), 129, 137, 139(2), 140, 150, 153(4), 155, 172, 173(3), 178, 181(4), 182(3), 186, 192, 196, 200(2), 202, 211, 215, 216, 218, 224, 232, 233(2), 249, 259(2), 270, 271, 280(2), 282, 286, 291, 295, 301, 302, 311, 312, 318, 332, 335, 342(2), 351, 353, 355, 357, 358, 359, 360, 365, 366, 388, 392, 397(3), 403, 406, 407, 411, 414, 419, 420, 422, 423(2), 426(3), 431, 433, 439, 451, 452, 457, 458, 460, 466, 469, 470, 472, 477, 481, 483, 487, 491, 492, 499, 511, 513, 518, 529, 540(2), 542, 588, 589, 593(3), 594, 601, 605, 608.

Nahiz ziurrenak baizik ez hartu, agerian geratu da Larramendik benetan *GGero* osoa, hasi eta buka, berpasatu zuela *Erans* osatzeko.

1.5. *Erans*-eko kokalekua

1.5.1. *Sarrera barruko ordena (I): Iturrien ordena*

Erans-aren historiaurrea ezagutzeko, eta are ditugun iturri auzietarik zenbait erabakitzeko, oso jakingarria izango litzateke erabili iturrien hurrenez hurrengoak. Kanpoko datuetan oinarrituta ziur dakigun bakarra —Larramendik berak esana— *RS* hiztegiaren argitalpena-bukatu orduko ezagutu zuela da; honegatik, balirudike honen hitz berezi-bereziak nolabait sartu beharrak piztu ziola *Erans* egiteko asmoa. Kontuak ez dira hain errazak, ordea. Hitzaurrean Harriet sartutakotzat jotzen du —“cuyas voces (...) se hallarán en mi Diccionario” (1745: xxxv)—, baina orain badakigu lehen liburukian soilik erantsi zuela, eta oro har azken orduko eransketa izan bide zela, bere hitzak hamaika sarreratan atzen baitaude:

“agradable, *otzana*, *onirizgarria*, *emaguria*, *naicaria*” < *nahicaria* “agreeable”, “ambición, *antusia*, *andinaya*, *omenaya*, *andigura*, *irritsa*” < *irritxa* “ambition”, “amargo, *miñá*, *samiñá*, *carminá*, *miná*, *saminá*, *quaratsá*” < *quaratsa* “amer”, “amargor, *amargura*, *mintasuna*, *mindura*, *samintasuna*, *samindura*, *carmina*, *carmindura*, *carmintasuna*, *quarastasuna*” < *quaraxtasuna* “amertume”, “cordero, *arcumea*, *bildotsa*, *achuria*, *umerria*” < *umerria* “agneau”, “muchedumbre, *dia*, *asquitea*, *multsutasuna*, *ozteá*, *molá*” < *mola* “amas”, etab.

Esanak esan, beraz, Larramendik *Erans* egiteko asmoa 2. liburukiaren inprimaketa bukatu baino lehen hartu behar izan zuen, liburuki honetako Harrieten hitzak —denbora, diru edota tipografi arazoak saihestu nahirik— gutxienez eransteko, hain zuzen. Tardean, antza denez, Axular berriro irakurtzeko asmoa ere hartu zuen, baita (lehenengo?) Landucciren hitz zenbaiten interesean erreparatu, herriaren ahotik etengabe iristen zitzaizkion hitzak ahaztu gabe.

Baimen eta onespenean artean zaharretetik (Galarzarena, 1743-XII-28koa) eta Zuzentzaile Orokorrek egindako bi liburukien zuzenketa (1745-VII-15koa) arte dauden hemeretzi hilabeteak aski eta sobera dira —Larramendi oso lanpetuta ibilita ere— *Erans*-ean bildutako hitz altxorra batzeko. Kanpoko datuen bildumak gure kezka den benetako ordenaz funts handirik gabeko hipotesi zenbait egiteko baino beste aukerarik ematen ez digunez gero, *Erans*-ak berak zerbait argitzen ote digun begiratu beharko genuke. Izan ere, bitariko eta are inoiz hirutariko hitzez osatutako sarreraren kopurua oso handia ez bada ere (114, %16,5), aski izan liteke, beharbada, sar ordenaz zerbait bederen berreskuratu dezagun. Hona hemen sarrera anizkunen osaketa:

2. Lcc / Ax	87. Lcc / Ax	151. ? / Ax	243. Ax / ?
8. RS / Ht	90. RS / RS	152. RS / RS / ?	245. Ax / ? / RS
11. ? / Lcc	95. Ax / Ax	158. Ax / Ax	251. RS / ?
16. ? / RS	114. Ax / ?	169. Ht / Ht	252. Ax / ?
31. Ht / ?	116. Ax / Ax	171. RS / Ax	257. RS / Lcc
46. Ax / ?	117. Ax / ?	174. ? / ?	270. Ht / Ht
50. Ax? / Ax?	122. ? / Ax	175. Ht? / Ht / Ht?	273. RS / Ax
59. Ax / Ax	123. RS / ?	190. Ax-Lar / Ax / Ax	280. Ax / ?
60. RS / RS	129. ? / Ax	194. Ax / ?	291. Ax / Ax
65. Ax / RS	136. Ax / ? / ?	227. Ax / Ht	292. RS / ?
69. Ax / Ax	141. Ax / Ax / ?	230. Ax / Ax	305. ? / ?
85. Ax / Ax	144. Ht / Ht	242. Ax / Ax	306. ? / Ax

313. RS / ?	411. Lcc-Lar / RS	490. Ax / Ax	614. RS / Ax
319. RS / RS-Lar	412. Lcc / RS-Lar	491. Ht / Ht	618. ? / Ax
328. RS / ?	413. RS / Ax	497. Lcc / Ht	629. Ht / Ax
355. RS / Ax / Lcc	414. Ax / Ax	506. RS / RS	635. ? / Ax
367. Ax / Ax / Lcc	420. ? / Lcc	507. ? / Ht?	645. ? / Ht
370. Ht / Ht	425. Lcc / ?	508. ? / ?	656. Ht / RS
371. ? / Ax	440. Ax / Ax	510. Ht / Ht	660. RS / ?
372. Ax / Ax / ?	446. Ht / Ax	515. ? / ? ·	664. Ax / Ax
374. ? / Ax	447. Ax / Ax	521. RS / RS / RS	665. RS / RS
375. ? / Ax	460. RS / Ht	537. Ax / Ax	669. RS / ?
379. RS / Ht	462. Ax / ? / Ht	540. RS / ?	670. ? / ?
385. ? / Ax	465. Ht / Ht	554. ? / Ax	673. ? / Ht
387. RS / RS	468. ? / Lcc?	557. Ax / Ax / Ax	676. Ht / Lar
392. RS / Ax / Ax	470. Ht / Ht	559. Lcc / ?	679. Ax / RS
394. Ax / Ax	471. Ax / Ax	560. Lcc / Ax	680. RS / Ax?
400. RS / RS / RS / RS	483. ? / ?	564. ? / Ax	
405. Ht / Ht	488. Ax / Lcc	585. RS / ?	

Sarrera hauen ikerketari ekin aurretik, badira gogoan hartu beharreko xehetasun zenbait. Oinarrizko hipotesia da argitaletxera gaur dakusgun bezalaxe ordenatutako original bat iritsi zela. Alabaina, original honetara iristeko aurreko urratsez gutxitxo dakigu. Bil ditzagun, beraz, ditugun datuak:

- Bestetan, hitzak aukeratu ahala erdarazko itzulpenaren lehenengo bi letren arabera antolatutako orrialdeetan apuntatuaz joan zela badakigu (Urgell 1998a: 124-28). Oraingoan ere sistema berari —ohi zuenari— arxiki zitziola pentsa daiteke; alfabetatzean antzemandako jauzi zenbaitek (§ 1.5.3) uste horretan sendotzen gaituzte, baina hasiera batean behintzat ez daukagu oinarririk *Erans*-eko iturri guztiak orri beretan ala zein bere aldetik zerrendatu zituen jakiteko, hots, azken original hura eratzerakoan lauzpabost zerrendarekin ala bakar batekin jokatzan ari ote zen. Dena dela, Harrietekiko jokabidearen arabera, balirudike testu bakoitzak oinarrizko zerrenda bat erarazi ziola, irakurri ahala hitzak apuntatzeko moduan. Honela balitz, argi denez, Larramendik askatasun handiagoa zuen nahi zuen zerrenda lehendabizi baliatzeko: hortaz, lehen lekuan erantsitako datuek ez dute lehen ezagututako testuarenak izan beharrik.
- Goiko zerrendako lekukotasunak, hurren ikusiko dugun bezala, ez datoz beti bat. Hortaz, egiten dudan interpretapen saioa aintzat har daiteke soilik eta baldin soilik bestelako arrazoiek (itzulpenak batez ere, § 1.3.6) zerrendak edo zerrendek eskainitako hurrenkera baldintzatu zutela sinisten bada.
- Alfabetatzeari buruzko atalean (§ 1.5.3) eskaintzen diren argudio osagarriak ere (iturri ezberdinei zor zaizkien sarrera errepikatuek eta alfabetozko jauziak) kontuan hartu beharko dira ondoko interpretapenaren sinesgarritasuna neurtzerakoan.

1.5.1.1. Refranes y Sentencias. Ezagututako azken testua izan bide zen arren, hauxe izan liteke inprimategira bidalitako *Erans*-aren balizko original haren lehen osagaia: 35 sarre-ratan agertzen da, eta haietatik 8tan osagai bakarra da; gainontzeko 27etatik 22tan bera da lehen osagaia eta, dena dela, bera da gainerako iturri ezagunen aldamenen sarrienik eta erregularkien agertzen dena. Hau ezin hobeki datorkio *Erans RS*-ren agerpenak bultzatuta eratzan hasi zelako hipotesiari. Ikus ditzagun gertakari ezberdinak banan-banan:

- 1) Iturri ezezaguneko hitz baten aurrean 9 bider agertzen da; atzean 2 bider. Haatik, 9etatik 4tan (123, 251, 313, 660) eta 2tatik 2tan (16, 245) laguna *RS*-ren zati galdukoa izan liteke, hau da, beste 6 sarreratan *RS* izan liteke osagai bakarra. 9etatik beste 5etan (292, 328, 540, 585, 669) agian Larramendik bere burutik erantsitako hitzak izan litezke (§ 2.4.1.2).
- 2) Axularren aurrean 7 bider; atzean 3. Aurrean agertzen deneko 2 bider (273, 614), Axularren hitzaren itzulpena okertu du.
- 3) Harrieten aurrean 3 bider; atzean behin. Aurrean agertzen deneko hiruretatik batean (379) Harrieten hitzaren itzulpena okertu du edo, bestela nahi bada, Larramendik Harrieten itzulpenaren aurrean *RS*-rena hobetsi zuen.
- 4) Landucciren aurrean 2 bider, eta berdin atzean. Aurrean agertzen denean, itzulpena bietan bera da; atzean agertzen denean, berriz, batean (412) itzulpena berea da eta aldameneko hitza ez Landuccirena, harengandik erauzia baizik; bestean alderantziz gertatzen da: itzulpena Landuccirena da, eta hitza *RS*-kotik eratorria.

Ondorioz, iturri ezezaguneko hitzen aurrean 12 aldiz agertzen den bitartean, 6 aldiz baino ez halakoen atzean. Gainera, Axular eta Harrieten hitz zenbaiten itzulpena “erakartzeko” edo eragiteko gauza izan da. Apaingarri gisa, hiru iturri ezagun batzen dituen sarrera bakarrean (355) lehena bera dela aipa daiteke: “Ladrido, *eusia* (*RS*), *sainga* (*Ax*), *auná* (*Lcc*)”.

1.5.1.2. *Landucci*. Honi buruz ezin ezer ziurrik esan, adibideak gutxiegi dira eta:

- 1) Iturri ezezaguneko hitzaren atzean 3 bider (haietatik bat (11) *RS*-ren zati galdutikoa izan liteke); aurrean 2.
- 2) Axularren aurrean 3 bider, atzean beste 3; 6etatik 5etan (aurrean 2, 87, 560; atzean 367, 488) itzulpena Landuccirena dela esan daiteke, eta 367.ean Axularrena gaizki itzulia dago.
- 3) Harrieten aurrean behin.

Esan daitekeen bakarra, beraz, hau da: Axularren itzulpenean lagundu eta behin bederen okertu egin duela.

1.5.1.3. *Axular*. *Erans*-ari hitz gehien eskaini dion iturria izan arren, *RS*-rekiko erlazio argian izan ezik, hau ere oso anbigua da:

- 1) 19 bider bera da osagarri bakarra.
- 2) 12 bider iturri ezezaguneko hitzaren aurrean; 12tan atzean.
- 3) 2 bider Harrieten aurrean, beste hainbeste atzean.

Harrieten itzulpenekiko arazoez, kontu korapilotsua baita, geroago mintzatuko naiz (§ 2.2.4). Orain azpimarratzekoa da, ordea, iturri ezezagunekoekin Axularrek daukan erlazio berezia, nahiz eta geroago gaia berrartu beharko dugun (§ 2.4.1.2). Hasteko, beste ezein iturri baino sarriago agertzen da halakoekin batera; baina ez nolana hiko erlazioan: maizenik hitz zeharo ezezagun (46, 114, 117, 462) edota Iparraldekoak izan daitezkeen aurrean (141, 252, 280, 372) gertatzen da eta, berriz, maizenik aldaerak besterik ez diruditenen atzean (129, 371, 374, 375, 385, 635).

1.5.1.4. *Harriet*. Iturri oparoa izan arren, oso gutxitan agertzen da besteen aldean:

- 1) 10 bider bera bakarrik.
- 2) 2 bider etorki ezezaguneko hitzaren aurrean; 3 bider atzean.

- 3) Behin *RS*-ren aurrean, 3tan atzean.
- 4) 2tan Axularren aurrean, beste hainbeste atzean.
- 5) Behin Landucciren atzean.

Orotara, 13 bider, haietatik 5 aurrean eta 8 atzean. Pisua, gutxigatik bada ere, Harriet azken iturria izan litekeelako aldera makurtzen da. Laster ikusiko dugun bezala (§ 1.5.3.1), badira bestelako arrazoiak hau hala izan dela sinisteko.

1.5.1.5. *Iturri ezezaguneko hitzak*. Honelakoez bakarrik osatutako sarrerak 6 baino ez dira. 4tan (305, 483, 508, 670) bi osagaietatik bat *RS*-ren zati galdukoa izan liteke, eta 3tan (305, 508, 515) Larramendiren burutik aterea.

1.5.2. *Sarrera barruko ordena (II): Iturrietako ordena*

Ez gutxitan, ikusi bezala, sarrera anizkunak iturri beretik osatu dira. Lehen originalaren osaketa nolakoa izan zen jakiteko —eta agian baita aukeran harleku bat baino gehiago dugun hitzetan erabakiak hartzeko ere— jatorrizko hurrenkera gordetzen duenentz aztertzea bide egokia izan liteke. Orrialde ezberdinetan kokatutako hitzei buruz, hasteko, badirudi ezer ziurrik ezin esan daitekeela, corpora mugatuegia izateaz gain, erkaketarako ditugun hitzetako asko iturrian leku batean baino gehiagotan agertzen baitira. Honegatik, iturria hiztegi-sarrera bakar bat edo elkarren aldameneko bi, edota errefrau edo esaldi bakar bat denean zer gertatzen den aztertzea mugatuko naiz.

Landuccirekin ez dago halakorik, eta *RS*-ren adibide bakar bat dugu: *biar, etzi, etzi-luma, etzicaramu* (400), zeharo errefrauaren hurrenkerari —hurrenkera logikoa denari, bestalde— jarraiturik. Harrietek askoz adibide gehiago eskaintzen dizkigu, 9 orotara. Zazpitan, Larramendik sarrera barruko edo sarreraren arteko ordena errespetatu zuen; salbuespen biak sarreraren artekoari dagozkio (Harrieten sarreraren ordena dagoen-dagoenean gorde da; izarraz markatu ditut *Erans*-ean alderantzizko ordena dutenak):

Colchón, *cunchoiña, matelasa* (144) < *matelas, cunchoiña, matelaça*.

Cosecha, *uztailla, biltzapena* (169) < *saisons, ustailac, bilçapenac*.

Faltriquera, *saquela, chiscua* (270) < *poche, saquela, pochette, chiscua*.

*Libertad, *escudencia, lachoa* (370) < *il est en liberté, lachoa da. liberté, escudencia*.

Matanza, *sacailla*. Hacerla, *sacaillatu* (405) < *massacre, sakailla. massacrer, sakhailatcea*.

*Ocupación, *lanzaroa*. Ocupar, *pochelatu* (465) < *occuper, pochetatcea. il occupe tout, gucia pochetatcen du. il est occupé, pochetatua da. occupation, lançaroa*.

Oponerse, *contracartu*, oposición, *contracarra* (470) < *opposer, contracatcea. opposition, contracarra*.

Aparte, *berech, beregain* (491) < *à part, berech, beregain*.

Permisión, *haizugoa, cilleguigoa* (510) < *permission, haicugoa, cilheguigoa*.

Axularrenean ere adibideak ez dira falta, baina oraingoz ziurrak baino ez ditut aipatu-ko. Iturriko ordena 8atik 7tan gorde da:

Arena, *sablea, legarra* (5) < *sablea, harea eta legarra*.

Bastón (afirmarse en el), *permatu, bordoincatu* (95) < *permatceco eta pordoincatceco*.

*Calvo, *carsoilla, garbala* (116) < *garbal, carsoil*.

Cogote, *garraita, garceta* (141) < *garhaitean, garcetan*.

Enronquecer, *marrantatu, erlastu* (242) < *marrantatcen edo erlasten*.

Lícito, *sori, cilhegui* (372) < *etcen sori eta ez cilhegui*.

Mendigo, *errumesa, noharroina* (414) < *errumez, noharroin*.

Variedad de colores, *nabardura, colore picardatuac* (664) < *nabardurac, colore picardatuac*.

1.5.3. Alfabeto hurrenkera

HH-an bezala *Erans*-ean ere Larramendi ez zaio alfabeto hurrenkerari erabat atxikitzen. Hemen agertzen diren jauziak eta gertakari bereziak neurri batean bederen han aurkitu ditugun arrazoi berek azaltzen dituzte (Urgell 1998a: 145-60):

- a) Familiako hitzak biltzeko joera; lehen lekuan ageri dena famili burutzat edo erakarletzat hartuta, honako gertakari hauek antzematen dira:

Aditzak erakarritakoak: *Cansar-Cansado, Enamorar-Enamorados-Enamoramiento, Tenga-Tenazas.*

Izenak erakarritakoak: *Asco-Asqueroso-Ascua, Boca-Bocanadas-Bocanada-Bocado, Dádiva-Darasma-Darete-Danza, Mensajero-Mensaje, Pensamiento-Pensativo-Pensar, Puño-Puñado, Reprehensión-Reprehender, Semejanza-Semejante.*

Izenondoak erakarritakoak: *Justo-Justificar, Necio-Necedad.*

Aditzondoak erakarritakoak: *Malamente-Malo-Maldecir.*

HH-an sumatu ez dugun eragin berri bat agertzen zaigu *Erans*-ean: behin bederen (baina cf. hurrengo atala) euskal familiak eragin du jauzia:

Manejable, *manucorra, manaiacorra.*

Manualizar, *manucortu.*

Mano derecha...

- b) Esapideak (adiera zabalean ulertuta). Oraingo hiztegietan ez bezala, *HH*-an eta *Erans*-ean (hiztegi zahar askotan bezalaxe) lerrokada osoa hartzen dute, sarrera bereziak babiliran, eta eskuarki hitz nagusiaren ondoan agertzen, delako hitzari dagokion makrosarrerako osagaiak hainbat mikrosarreratan barreatuta (Urgell 1998b: 366-67); ezinbestean, beraz, honelakoek maiz hurrenkera hausten dute. *Erans*-ean hiru mota idorotzen dira:

[adjektiboa] + [*hacer(se)* adjektiboa]: *Común-Hacer común, Cuidadoso-Hacerse cuidadoso, Friolento-Hacerse friolento, Gafó de manos-Hacerse gafó, Ligero-Hacerse ligero.* Cf. *Partición-Hacerlas* ere.

[izena] + [adjektiboa + izena]: *Galardón-Mal galardón, Provecho-Buen provecho.*

[izena] + [preposizio sintagma]: *Parte-Aparte, Vestido-A medio vestir.*

- c) Grafia. *Erans*-eko adibideetan hitzak era batean idatzi dira, eta bestean ordenatu: *Texado [tejado-ren ordez]-Telaraña; Deveras-Decir [dezir-en ordez]-diga.*
- d) Adierak. *HH*-an bezalaxe, adiera ezberdinek sarrera bana dute:

Hablador, eloquente-Hablador, parlón.

Bocanadas-Bocanada, sorbo.

Cuidado-Cuidado, escripulo.

Haatik, aipatutako zenbaitetik hitz ordenari bakarrik ez dagozkion ondorioak atera daitezke:

- e) [adjektiboa] + [*hacerse* adjektiboa] bikoteak, “común”, “ligero” eta “partición” izan ezik, denak dira edo iturriko izenondotik Larramendik eratorritako aditzak, edo iturriko aditzetik Larramendik erauzitako izenondoak (§ 1.2.7.1). Hala ez direnean ere, biak iturri berekoak dira.
- f) Antzeko zerbait gertatzen zaigu familia bildu beharrak azaltzen dituen hitz batzuekin; maiz familia osoa iturri beretik hartua da: *asco* (Lcc), *dádiva* eta *malamente* (RS), *puño*

(Ht), *reprehensión, necio, enamorar, ten* eta are euskararen aldetik lotutako *manejable-manualizar* bera ere (Ax).

- g) Baita adiera ezberdinetan ere: *hablador* eta *bocanada* (Ax). Alabaina, honetan gertaera berri bat dugu: *Atreverse (RSgald)-Atrevido (RS)-Atrevimiento (RS)-Atreverse* (Ht). Egitura *HH*-an sarri aurki daitekeen arren,⁷⁰ honetan ez da adieraren aldeko bitan banatzerik gertatu, iturriaren aldekoa baizik: iturri batetik hartutako familia kopiatu du lehen, itxuraz, eta ondoren bestetik hartutakoa.

Honexek oina eman diezaguke *HH*-an erabili ditugun arazoiek ezin azal ditzaketen jauziak oro halabeharrari egotzi beharrean, iturrien ordenaren bitartez, hain zuzen, azaltzen saiatzeko. Alabaina, alfabeto hurrenkerari buruzko jauziak bi iturriren artean zeinek eragin dituen erabakitzea sarritan ezinezkoa denez gero, erabakiak hartzen lagunduko digun tresna baten beharrean gaude, eta hura aurreko atalean iradoki dudana hipotesia izango da, hots, *RS* lehen osagaia eta Harriet azkena izan litezkeelakoa.

1.5.3.1. *Harriet*. Aipatu berri dugun *atreverse*-ren adibidean, balirudike Larramendik *Erans*-aren azken originalean *RS* lehen eta Harriet gero kopiatu zituela, sarrera errepikatzen ari zela ohartu edo aintzat hartu gabe. Honekin batera, badaukagu Harriet azken iturria izan litekeelako ustea sendotzeko adinakoa dirudien beste xehetasun bat, alfabeto hurrenkerari buruzko desbideratze guztietan nabarmenena, hain zuzen: *Levantar-Momento-Levantar testimonio* (Ax-Ht-Ax) segida, non *momento* erabat lekuz kanpo (lehenengo letra ere errespetatu gabe) dagoen, eta iturri beretik ateratako aditz beraren bi adieraren artean.

Hau azaltzeko biderik errazena, nik uste, Harrieten hitza lehen ezarritako Axularren bi adieren artean tartekatu zuela suposatzea da. Hipotesia onarturik, Harrieten hitzek azalgabe ditugun beste jauziak azal ote ditzaketen begiratuaz honako talde hau aurkitu dut (izarraz lekuz kanpoko hitza markatu dut):

parecer (Ax)-**parcial* (Ht)-*pared* (Ax, Lcc).
parrillas (?) - **passatiempo* (Ht)-*parto* (Lcc, Ht).
pérdida (Ax)-**permisión* (Ht)-*perezoso* (RSgald).
prevenirse (Ax)-**pretexto* (Ht)-*primo* (Lcc).
soslayo (Ax)-**suficiencia* (Ht)-**suficiente* (Ht)-**sufrimiento* (? , Ax)-*suceso* (Ht)-*sucio* (RSgald)-*suelo* (Lcc)-**suponer* (Ht)-*supererogación* (Ax).
torno (Ax)-**tormento* (Ht-Lar)-*trabajar* (Ht)-*tragar* (RS).
vado (RS, RSgald)-*vagabundo* (Ht)-**vara* (Ht?)-*vanidad* (Ax).
vestido (RS, ?)-*a medio vestir* (? , ?)-*viagero* (Ht)-**vidrio* (Ht)-*vianda* (? , RS?).

Ohartu *parcial* ere Axularren bi hitzen artean agertzen dela, alfabeto hurrenkera hautsiaz; Axularren lekukotasun argiok erabil ditzakegu bestetan ere jadanik ezarritako sarren ordena berak hautsi zuela sinesteko: *permisión* Axular eta *RS*-ren artean, *pretexto* Axular eta Landucciren artean eta *suponer* Landucci eta Axularren artean. Bestalde, badi-rudi guztietan lehenengo hiru letrei bakarrik begiratu zela Larramendik hitza non sartu behar zen erabakitzerakoan. Beste batzuetan (*torno*, *vado* eta *vestido*-z hasten diren segidetan) Harrieten bi hitz, bata ondo eta bestea gaizki tartekatu direla dirudi, haren hiztegiko hitzak guztiak batera erantsi zituela iradokiaz. Honelakoetan, berriz, lehenengo bi letrei

⁷⁰ Cf., adibidez, “Avanzar, adelantar-Avanzado-Avanzar, acometer” edo “Abotonar-Abotonado-Abotonadura-Abotonar, echar los árboles y vides el botón-Abotonado en los árboles y vides”.

bakarrrik begiratu zaio, *torno*-n izan ezik. Zertxobait ezberdina da *soslayo*-z hasten den segida, apika *sufrimiento*-k eragin baitu Harrietean bi hitzen desbideratzea, aurretiaz jarrita balego, *sucesso* dagokion tokian dagoen bitartean.

1.5.3.2. *Axular*. Alabaina, Harriet ez da desbideratzeak eragin bide dituen iturri bakarra: gorago aipatutako *soslayo*-z hasten den segida korapilotsuan, *Axular* jauzi baten eragile azaldu zaigu. Badira halako gehiago, eta nabarmenena honako hau: *cuidado* (RS?)-*cuidado*, *escrúpulo* (Ax)-*culo* (Lcc edo RS)-*culpado* (Ax)-*cuña* (RS)-*curiosa* (RSgald)-**cuidadoso* (Ax-Lar)-**hacerse cuidadoso* (Ax). Adibide honetan, lehen ezarri RS-ren hitzei *Axular*renak gaineratzerakoan gertatutako ordena-desbideratzeak direla dirudi, RS *Erans*-eko lehen osagaia izan litekeelakoarekin bat, hain zuzen. RS-ri buruzko bestelako jauziak ere baditugu:

cansar (RS)-*cansado* (Ax)-**carnes* (Ax)-*carga* (RSgald?).
desconfianza (Ht)-*descuido* (RSgald?)-**descubrirse* (Ax)-**descanso* (Ax)-*desdichado* (RS).
diga (Ax)-**dislocar* (Ax)-**disgusto* (Ax)-*dictamen* (RS?)-*disponer* (Ax)-**disciplinar* (Ax)-*doctrina* (Ax).
engaño (RS)-*enojoso* (Ax)-*enseñar* (Ax)-*ensuciar* (RSgald-LE)-*entremetido* (Ax)-**enronquecer* (Ax)-*erizo* (Ax, ?).
ingle (RSgald?)-*infelicidad* (Ax)-*infeliz* (Ax)-*infructuoso* (RS)-**inflexible* (Ax)-*ingratitude* (Ax).
mellar (Lcc, RS-LE)-*menearse* (RS, Ax)-**mendigo* (Ax)-*mensagero* (?).
soberbio (Ht)-**sol* (Ax)-*sobrado* (RS).

Ohartu ia beti (*soberbio*-ren segidan izan ezik) gaizki tartekatutako hitza iturri bereko hitzen aldamenean agertzen dela, azken zerrendan *Axular*ren hitzak denak batera erantsi zituela eta, hortaz, *Axular*ren hitzekin lehenago zerrenda berezi bat osatu zuela iradokiaz. Bestetan, Landucciren ordenari buruzko jauziak izan litezke, edo alderantziz, bakoitzak *Erans*-ari eman dizkion hitzen kopurua hain ezberdina izanik, itxuraz *Axular*rek lehentasuna duela eman badezake ere:⁷¹

asa (Ax)-**assi* (Ax)-*asco* (Lcc)-**asqueroso* (Lcc)-*ascua* (Ax)-*atar* (Ax).
calafetear (?)-**callecer* (Ax)-*calentura* (Lcc)-*calvo* (Ax).

Dena dela, inoiz besteekiko ez eze, *Axular*ren hitzen beren arteko desordenak ere badira (cf. goian *desconfianza*, *diga* eta *engaño*-z hasten direnak), argi eta garbi ondoko adibideotan gertatu den bezala:

arraigar (Ax)-**arranciarse* (Ax)-*arrancar* (Ax).
dedo meñique (RS)-*de paso* (Ax)-**de lo demás* (Ax)-*descalzo* (Ax, ?).
espalda (RS, RSgald?)-**espuma* (Ax, Ip?)-*especialmente* (Ax).

Bukatzeko, ondoko bi adibideotan ez dago jakiterik *Axular*rek eragindako jauziak diren ala *Iparraldeko* iturri ezezagunak hobeki azal ditzakeen:

desperdiciador (RS)-**desvergonzada* (Ax)-*desván* (Ip).
corbata (Lcc)-*cortijo* (RSgald?)-**corcomerse* (Ax-LE?)-*cortina* (Ip?)-**corromperse* (Ax)-*cosecha* (Ht).

⁷¹ Ohar bedi, nolnahi ere, lehenengo adibidean *asqueroso asco* famili buruarekin bildu dela; *assa* eta *assi*, berriz, <s> bakarra bailuten: iturriaz kanpoko ohiko arrazoiengatik, beraz.

1.5.3.3. *Landucci*. Adibide gutxi batzuk baino ez ditu azaltzen, baina bitan (*casera* eta *mantenerse*-ren segidak) *RS*-ren hitzekiko desbideratzeak dira, argi eta garbi; azkenak, berriz, Axularren ostean erantsia izan zela iradoki lezake eta, hala izan balitz, gorago Axularri leporatutako beste bi desbideratzeak Landuccirentzat utzi beharko genituzke:

casera (RS)- *cáscara (Lcc)-*caso* (Ht).
mantenerse (Ax)-*mantenimiento* (RS)- *manteles (Lcc).
refloreecer (Ax)-*reja* (Lcc)-*remordimiento* (Ax)- *regoldar (Lcc)- *regueldo (Lcc)-*renegar* (RS).

1.5.3.4. *Refranes y Sentencias*. Hipotesiak dioen bezala *RS* lehen osagaia balitz, orduan berak eragin ditzakeen jauziak bere hitzen artekoak baino ezin litezke izan, ondokoak bezala: *honor* (RS)-*hormiga* (RS edo Lcc)- *hogar (RS); *jugar* (Lcc?)-*julio* (RS)- *San Juan (RS).

1.5.3.5. *Iturri ezezagunekoak*. Hauek ere jauziren baten partaide dira. Alabaina, ziurtasun osoz iturri bat baino gehiago direnez gero, bereizketarik oinarritzkoenak bederen egiten saiatuko naiz:

a) Mendebaldekoak (?):

colérico (Ax)- *colmo (?)-*colmena* (Lcc).
dañoso (RS)- *degolladero (?)-*decrépito* (Ax)-*dedo* (RS).
renegar (RS)- *rencor (?)-*reñir* (RS).
esquela (Ax)- *estéril (?)-*estercolar* (RS, Lcc).
inexcusable (RS)- *ingle (?)-*infelicidad* (Ax)-*infeliz* (Ax)-*infructuoso* (RS)- *inflexible (Ax).
molleja (Lcc)-*mollera* (Lcc, ?)- *molleja (?).

Ohartu hauetako batzuk *RS*-ren zati galdutik izan litezkeela eta, hala balitz, erlazioak zenbaitetan aldatuko lirakeela: *colérico*-ren segidan, beti hipotesiaren araber, Landucci izan liteke gaizki dagoena; *dañoso*, *renegar*, *esquela* eta *inexcusable*-n, berriz, *RS*-tiko hitzen arteko desordenak lirake. Hipotesiak beste zerbaitetarako ere balio lezake: bigarren *molleja* *RS*-koa ez dela frogatzen laguntzen digu (§ 2.4.4), sar-ordena *RS*-Landucci izan bazen, dagoen errepikapena ezinezkoa begitantzen zaidalako.

b) Iparraldekoak (?):

corbata (Lcc)-*cortijo* (RSgald?)- *corcomerse (Ax-LE?)-*cortina* (?)- *corromperse (Ax)-*cosecha* (Ht).
desvergonzada (Ax)- *desván (?)- *desustanciarse (?)- *deshora (Ax?)-*deveras* (Ax).
escondrijo (Ax)- *espabiladeras (?)-*escudriñar* (Ax).
nuca (Ax)- *nudriza (?)-*nudo* (Lcc).
parte (Ax)-*aparte* (Ht)-*partera* (?)-*partición* (Ax)-*hacerlas* (Ax)- *parrillas (?)- *passatiempo (Ht)-*parto* (Lcc, Ht).

Lehenengo biak Axularren atalean ere jarri ditut, zein zein baino lehenago den ez baitakigu. Halaz ere, ohartu bigarrena hobekien Iparraldeko iturri ezezagunak azal lezakeela, Axularren hitzen artean eta ausaz iturri beretik gaizki sartutako bikote edo hirukotea baikenuke; lehen adibidean ere *corcomerse* eta *cortina* biak izan litezke aipatu iturri ezezagun beretik. Gainontzeko adibideetan ere, sarrienik Axular dugu hasieran edota bukaeran (bietan *escondrijo*-ren segidan). Beraz, adibideek, gutxi izanik ere (baina gogoratu balizko iturri honen hitzak eurak ere gutxi direla), Iparraldeko iturri ezezagun hau Axularren ondoren bederen sartu zela iradokitzen digute.

1.5.3.6. *Ondorio zenbait*. Erabilitako hipotesiak, desbideratze guztiak azaltzeko gai izateaz gain, sar-ordenari buruzko gehiago jakitera eraman gaituela dirudi: jauziei jarraiki, ordena hori, xehekiago orain, honako hau izan liteke: RS-Axular-Landucci-Iparraldeko ezezaguna-Harriet.

Bestalde, iturri zein iturrigai guztiak jauziren bat eragin dutenez gero, azterketa hone-tatik atera daitekeen ondorio-rik behinena da Larramendik ez ziola alfabeto hurrenkerari gehiegi begiratu. Iritzia sendotzeko, ateratako desbideratze kopuruak iturri bakoitzak *Erans*-ari eskaini dizkion hitzen kopuruarekin erkatu behar da:

- Axularrek 16 desbideratze (%5,6 inguru).
- Harrietek 9 desbideratze (%7 inguru).
- Mendebaldeko ezezagunak 6 (%12,7 inguru).
- Iparraldeko ezezagunak 5 (%16 inguru).
- RS-k 3 (%2 inguru).
- Landuccik 3 (%4,5 inguru).

RS-ren bataz bestekoaren alde handia mendebaldekoak erantsita konpontzen da: orotara 8/9 jauzi eragina izango litzateke, hots, %5-6 inguru, besteen paretsuan. Honek, bide batez, Larramendik bere aletik ezagutzen ditugun baino hitz gehiago hartu zituela sinisteko lekukotasun aske bat eskaintzen digu (§ 2.4.2).

1.6. HH-tik *Erans*-era

Erans-eko hitzak denak Larramendirentzat ezezagunak edo, hobeto esanda, ezagutu berriak zirela pentsa lezana oker legoke. Proportzio jakingarri batean (174/784, %22,3), hitzak bietan errepikatuta daude, nahiz egoera ezberdinetan:

- a) Mitxelenak (1970: 96 eta 91-92) *garagarrilla* eta *gudua* zirela eta jadanik adierazi bezala, batzuetan Larramendiri interesatzen zaiona ez da hitza, ongi ezagutzen baitzuen, adiera baizik. Talde honetan honako hitz hauek sar daitezke:

arana (236) “endrina” / HH “ciruela”. *escaratz*a (324) “hogar” / HH *escaraza* “portal”, “zaguán”. *garagarrilla* (349) “julio” / HH “junio”. *gudua* (303) “guerra” / HH “combate”, “pelea”. *ibarra* (382) “llanos” / HH “valle”, “vega”.

- b) Esanahi ezberdinarekin jasotako hitzek askoz talde handiagoa eratzen duten arren, nahiago dut hain errazak ez direnak bereizi, hauetan HH-an jasotako esanahia buruan zuen ala ez jakiteko biderik ez dugu eta. Honen barruan bereziki azpimarratzekoak dira Axularren berrirakurketatik lortutakoak, ez gutxitan pasarte beretik adiera ezberdina atera duela baitirudi (izarra daramatenak, Axularrengan bakarrik aurki zitezkeen hitzak dira;⁷² gurutzeaz ia ezinbestean beste iturri batetik hartuak izan behar dutenak markatu ditut eta a bilduaz Larramendik eraturakoak):

ayerua (602) “seña, amago” / HH “guiñada, guiño”. *alhatu* (577) “reprehender” / HH “despechase”. *+aldaca* (353) “lado” / HH “haz, manojo de trigo, leña, &”. *+amitua* (652) “transido y pasado” / HH “amito para dezir Missa”. **azama* (38) “ama de criar” / HH “madrastra”. **barrendaria* (241, 346) “entremetido”, “introducido” / HH “pene-

⁷² OEH-aren datuen arabera, eta OAL- arte baino iritsi ez dela kontuan izanda. Handik aurrera EH-aren lehen datutzeak erabili ditut.

trador". *beguietsi* (421) "mirar" / HH "acechar", "atisbar". *desarra (223) "efecto, acto" / HH *besarra* [sic] "tiro". +*bicorra* (290) "gajo de uvas" / HH "sebo". +*bicicaya* (35) "alimentos" / HH "espíritu vital". +*bularca* (500) "a pechos" / HH "buque de navío", "carena". *deblauqui (281) "franca y lisamente" / HH "absolutamente". *despitatu* (4) "abrasarse de ira" / HH "irritar, enojar". *destatu (216) "disponer" / HH "asestar artillería". +*edergailluz* (486) "parecer (por bien)" / HH *edergaillua* "adorno", "infulas", etab. *elicatu* (542) "probar gustando" / HH "cocer en agua". *erauzi* (63) "arrancar, desquiciar" / HH "conturbar". *erguela* (441) "necio, simple" / HH "melindroso", etab. *erguelqueria* (442) "necedad, bobería, simpleza" / HH "melindre". *gurendu* (80) "aumentar" / HH "lozanear". *higatu* (168) "corromperse" / HH "consumir, deshazer", "gastar". *irioitu* (222) "echar" / HH "conducir, guiar", "desperdiciar", "llevar", "malbaratar, destruir". +*jautsapena* (91) "bajada" / HH "sumisión". *lapitza* (514) "piedra" / HH "lápiz". *malcarra* (221) "duro, áspero" / HH "falda de monte". *malcorra (529) "precipicio, despeñadero" / HH "áspero". @ *malcortu* (530) "precipitar, despeñar" / HH "hacerse áspero". *marruscatu* (26, 264) "ajar", "estregar" / HH "desmenuzar". *nabarbendu* (198) "descubrirse" / "azorarse", "precipitarse". +*narioa* (392, 629) "mancha", "tacha" / HH "achaques", "bascas". *pairua* (618) "sufrimiento" / HH "moderación". *permatu* (95) "afirmarse en el bastón" / "apresurar". *sendagalla* (663) "vanidad" / "alborozo", "fortaleza", "medicamento", etab. +*sotoa* (102) "bodega" / "portal", "zaguán".

Harrietegandiko hitzak:

amarrua (391) "malicia" / HH "astucia". +*beregain* (491) "aparte" / HH "señor de sí". *bernagea* (379) "linage" / HH "(no somos) parientes, ni tenemos inclusión ni relación alguna, *ez aide ta ez bernage guera*". +*birichia* (489) "pares" / HH "Géminis". +*estocatu* (462) "obstinarse" / HH "estoquear". +*galtzarra* (105) "brazo" / HH "seno". *languiadura* (410) "melancolía" / HH "languidez". *lchoa* (370) "libertad" / HH "floxo, perezoso". +*sacailla* (405) "matanza" / HH "llaga".⁷³ *ucaraya* (551) "puño" / HH "muñeca". +*chedatu* (377) "limitar" / HH *chedatua* "intencionado".

RS-tikoak:

arecha (582) "roble" / HH "árbol". *elia* (565) "rebaño" / HH "dula", "manada de ganado mayor", etab. *garbatu* (64) "arrepentirse" / HH "assedar el cáñamo", etab. *guraria* (201) "deseo" / HH "antojo". *landerra* (521) "pobre" / HH "ruin", "villano". *hucha* (58) "arca" / HH "arca, cofre" (s.v. *ahuchar*).

Landucciregandikoak:

iguitu (2) "aborrecer" / HH *igüitu* "ahitar", etab. *oltza* (488) "pared" / HH "aparador".

Zalantzazko iturria dutenak:

aubena (625) "suspiro" / HH *äüena* eta *aubena* "aullido", "clamor", "lamentación", etab. *aubendu* (624) "suspirar" / *äüendu* eta *aubendu* "aullar", "deplorar", etab.

Etorki ezezaguna dutenak:

acotatu (137) "citar" / HH "morder". *baldoquia* (425) "mollera" / HH "sien". *escueda* (480) "palma de la mano" / "arra", "arras de esposo".⁷⁴ *meaca* (321) "hijada" / HH

⁷³ Aditzak ezberdinak dira: *Erans* 405 *sacaillatu* (< Ht) / HH *sacaildu* "llagar".

⁷⁴ Gogora dezagun, dena dela, Landucciren hiztegitik hartutakoa izan litekeela (§ 1.1.18.2.f).

“costado”, “efecto u mancha que dexa la vena de el hierro a los que andan con ella” (s.v. *maca*). *petralac* (559) “rabos” / *HH* “pretal”. *huerriza* (660) “vado” / *HH* *uberriza* “movimiento”. *zarrapoa* (253) “espuma” / *HH* “rana”.

c) Hala eta guttiz ere, maiz sarrera beraren pean edo itzulpen berarekin agertzen dira:

Axular: *habuina* (252) “espuma” (*HH* *abuina*). *aihertu* (336) “inclinarse” (*HH* *ayertu* “inclinarse de propensión y afecto”). *albenia* (473) “orla”. *amorantia* (231) “enamora-
miento”. *amorantia*, *amurusia* (291) “galanteo”. *antsiatu* (19) “afligir” (*HH* *ansiatu*).
acholduria (182) “cuidadoso” (*HH* *aisolduria*). *birloratu* (568) “reflorecer”. *bitiña* (108)
“cabrito” (*HH* “cabritillo, cabrito”). *ecaira* (556) “quehaceres, ocupaciones” (*HH* “ocu-
pación”, eta are *ecairatu* “ocupar” ere). *elhea* (265) “fábula” (*HH* *elea*). *erauci* (369)
“levantar testimonio” (*HH* “levantar algún testimonio”). *erlastu*, *marrantatu* (242)
“enronquecer”. *erra* (466) “odio” (*HH* *herra*). *erraztu* (268) “facilitar”. *errumesa*, *noha-
rroina* (414) “mendigo” (*HH* *noarroina*). *gonatzapena* (225, 366) “elevación”, “levanta-
miento”. *biguindu* (2) “aborrecer”. *jasan* (367) “levantar”. *cafia* (446) “nido”. *carsoilla*
(116) “calvo”. *quirastua* (316) “hediondo”. *legarra* (59) “arena”. *muthiria* (205) “desver-
gonzada” (*HH* “desvergonzado”). *oinzola* (518) “planta del pie”. *sagarroya* (243) “erizo”.
sainga (355) “ladrido” (*HH* “ladra, ladrido”). *sentona* (190) “decrépito”. *sori*, *cilbegui*
(372) “lícito” (*HH* *soria*, *cilleguia*). *zapatu* (517) “pisar”.

RS: *atzaga* (277) “fin, postre” (*HH* “fin, remate, último”, s.v. *zaga*). *biar* (400) “mañana”.
etzi (400) “después de mañana” (*HH* “(passado) mañana”). *irunsi* (650) “tragar”. *iustu-
ria* (656) “trueno”. *leguez* (152) “como”. *ospea* (271) “fama”. *ubera* (660) “vado”. *zurtza*
(326) “huérphano”.

Harriet: *ausartatu* (79) “atreverse”. *estacurua* (538) “pretexto”.

Zalantzazko iturrikoak: *arrastelua* (96) “bieldo” (*HH* “vieldo”). *hauzu* (372) “lícito” (*HH*
hauzua). *bezala* (152) “como”. *galtzapena* (509) “pérdida”. *lapicoa* (468) “olla”. *mingra-
na* (299) “granado, a” (*HH* “granada”, “granado, árbol”). *ocenqui* (138) “claramente”.

Iturri ezezagunekoak: *aldiac* (385) “lunas” (*HH* “(tener) lunas”). *bicioa* (384) “lombritz”.
desorena (208) “deshora”. *erbatza* (683) “tasco” (*HH* “tascado de el lino”). *gondura*
(673) “vianda”. *jazcaya* (669) “vestido”. *quiriquioa* (243) “erizo”. *coya* (609) “silla”.
mardula (297) “gordo, grassiento” (*HH* “gordo, con una gordura dulce”). *peita* (129)
“cebo”.

d) Bestetan, berriz, esanahikidearen edo oso hurbil dagoen adieraren azpian jasota zeu-
den *HH*-an:

Axular: *aratza* (553) “puro” (*HH* “limpio”). *areago* (403) “mucho más” (*HH* “además”).
armora (488) “pared” (*HH* “pared maestra”). *aurizquitu* (10) “acalcar” (*HH* “pisar”).
aurtiqui (65) “arrojar” (*HH* “lanzar”). *aztura* (171) “costumbre” (*HH* “hábito, costum-
bre”). *bohatsu* (62) “arranciarse el tocino” (*HH* “pudrir, pudrirse”). *endrecera* (490)
“parte” (*HH* “lado”). *gogara* (306) “a gusto” (*HH* “acomodarse al gusto...”). *higuitu*
(413) “menearse” (*HH* “mover”, “rebullir”). *iratiotu* (580) “revolver” (*HH* “trastornar”,
“volver de un lado a otro”). *istalgaratu* (537) “prevenirse” (*HH* “disponerse con vive-
za”). *oldartu* (14) “acometer” (*HH* “arrojarse al riesgo”, “precipitar”, etab.). *ondicoa*
(339) “infelicidad” (*HH* “calamidad”, “castigo, pena”, “desgracia”). *zopatu* (28) “empa-
par” (*HH* “ensopar”).

RS: *atartea* (528) “portal” (*HH* “atrio”). *inurria* (323) “hormiga” (*HH* “aluda, hormiga con
alas”). *cimbota* (204) “desperdiciador” (*HH* “perdido”).

Harriet: *azcarra* (675) “vigoroso” (*HH* “fuerte”). *liparra* (368) “momento” (*HH* “instan-
te”). *chiscua* (270) “faltriquera” (*HH* “bolsa”, “cica”).

Landucci: *bilia* (524) “pollo” (*HH* “gansarón”). *croscatu* (412) “mellar” (*HH* “descascarse”). *soquila* (504) “pella” (*HH* “terron”).
 Zalantzaiko iturrikoak: *eguzaria* (274) “festividad” (*HH* “día de fiesta”, “fiesta de guardar”). *opilla* (103) “bollo” (*HH* “bodigo”). *turunta* (654) “trompeta” (*HH* “clarín”).
 Iturri ezezagunekoak: *aurrena* (540) “principal” (*HH* “caudillo”, etab.). *baimena* (371) “licencia” (*HH* “permisión”). *albaldimbere* (136) “de cierto” (*HH* “(ya se) ve, claro está”). *canora* (280) “forma, manera” (*HH* “apariencia”).

e) Forma aldaketa txiki batekin, baina sarritan adiera berean edo beretsuan jasota daudenak ere badira:

Axular: *erroztatu* (61) “arraigar” / *HH* *erroztatzea* “radicación”. *itzulpidea* (244) “escapatoria” / *HH* *itzurpidea*. *mintzaya* (309) “habla” / *HH* *mintzaioa*. *narritatu* (546) “provocar” / *HH* *narritzatu* “incitar”. *orcoya* (280) “forma, manera” / *HH* *orqueia* “forma, molde”.

RS: *arlota* (521) “pobre” / *HH* *arlotea* “arrote”. *ezaya* (273) “fea cosa” / *HH* *ezaña* “feo, fea”. *osquia* (690) “zapato” / *HH* *osquea*.

Lcc: *dilisteia* (364) “lenteja” / *HH* *dilista*.

Ht: *oquelia* (673) “vianda” / *HH* *oquela* “carne”.

Iturri ezezagunekoak: *becarria* (357) “lagaña” / *HH* *becarrea*. *garnua* (472) “orina” / *HH* *garnura*. *istincari*, *istincatu* (112, 113) “calafate”, “calafetear” / *HH* *istinga* “viscosidad”, *istingatsua* “viscoso”. *nauquera* (526) “porfia” / *HH* *auqueraren mauquera*, *atzenean oquerrá* “el que es impertinente en sus elecciones, al cabo escoge lo peor” s.v. *elección*.

Azterketa honetatik oso ondorio ezberdinak atera daitezke, nik uste, *Erans*-eko hitza-
 ren iturriaren arabera, batetik, eta *HH*-an jasota dagoen esanahi eta formaren arabera,
 bestetik. Oro har, badirudi baieztatu daitezkeela *Erans* osatzerakoan ez zela hitza *HH*-
 an jasota zegoen ala ez egiaztatzen ibili; hau oraindik nabarmenagoa da jadanik iturritzat
 erabilitako Axularren kasuan, bai hitza lehengo adieran, bai adiera berri batean jaso
 duenean. *HH*-aren azterketarako oso kontuan izan beharko dugu, bada, literatur testuek
 oro har hiztegiekilearentzat suposatzen duten esanahi interpretapen askea, itzulpenaz hitz
 egiterakoan ohartu (§ 1.3.4) eta orain berretsi dugun bezala. Axularrekin amaitzeko,
 derradan Iparraldeko bestelako iturrien erabilerak azalduko dituela, neurri on batean,
Erans-aren eta *HH*-aren artean dauden ezberdintasunetatik asko. Harrieti ere azken
 esana oso ondo datorkio; bestalde, antzekotasun zenbait bederen *HH*-aren hasieran
 haren hiztegiiko sarrera ezberdinak erabili izanak azal ditzake.

Bestelakoa da, berriz, Hegoaldeko iturrien kasua: dakigularik, ez bata, ez bestea *HH*-
 an erabili zituen eta, beraz, antzekotasunak zein ezberdintasunak Hegoaldeko beste iturriei
 —ahozkoei batik bat— egotzi behar zaizkiola dirudi (cf § 4.3, halere). *HH*-ko lekukota-
 sun zenbait, hortaz, oso garrantzitsuak dira, bestetan ia-ia lekukotu gabeko hitzen XVIII.
 mendeko bizitasunaz ideia bat ematen digutelako: *osquea* / *osquia*, *bilia*, *oltza*, *dilista*,
 etab. Haien artean *RS*-tiko *atzaga* eta *cimbota* ustezko hapaxak azpimarratu behar dira,
 zeren eta bitatik bat: ala Larramendik *RS*-ren hitz gutxi batzuk *HH*-an barneratzeko ego-
 kiera aurkitu zuen, ala haien hapaxtasuna ukatu eta bizitza mende eta erdiz luzatu behar
 dugu (ik. § 4.4). Antzera gerta daitezke iturri ezezaguneko hitzekin, hau da, iturri ezber-
 dinek ondorio berak ekarri izana. Alabaina, *HH*-aren lekukotasun berriak zalantza-
 ko forma baten berrespena (*canora*; ik. § 2.4.2.6) eta forma ezezagun edo ia ezezagun zen-
 baitetarako laguntza ematen digu (*istinga* / *istinka*, § 2.4.4; ?*naukera* / *maukera*, §
 2.4.2.4).

2. AZTERKETA BERRI BATERAKO

Aurreneko atalean iturrien erabileraz nolabaiteko ziurtasunez dakiguna batu eta gero, bada garaia galdera markaz ditugun hitzei buruz ziur den zerbait —edo berri den zerbait behinik behin— esan ote daitekeen begiratzeko. Izan ere, orain artean batutakoak, Larramendiren sistemaren deskribapena izateaz gain, baduke zalantzen aurrean erabakiak hartzeko gaitasuna: badakigu, adibidez, grafia erabakigarritasun gutxiko tresna dela sarritan, iturritik *Erans*-era bidean daukan aldakortasunagatik, guztiz ere ondorioa Larramendiren sistemarekin bat datorrenean. Erdal itzulpena, aitzitik, eskuarki iturriarena izan ohi da, hots, nolabait grafiaren beste buruan dago, iturriarekiko lotura estuagoa mantentzen baitu. Nolanahi ere den, aztertu ditugun alderdi gehienetan eriden daiteke iturriaren arrastoren bat, dela sistematik kanpoko grafitetan, dela jatorrizko morfologiaren oihartzunetan, edo dena dela.

Lau atal egin ditut, hitzen egoeraren arabera, bakoitzak tratamendu ezberdina behar duelakoan: iturri jakineko baina agerraldi ezberdineko hitzetan, haien artean *Erans*-eko sarrera eskaintzeko proposena zein den erabakitzen lagunduko diguten argudioak landuko ditugu (§ 2.1); daitezkeen iturriak bat baino gehiago direnean, argudio ezberdinak erkatuko ditugu, lehenasuna zeini eman behar zaion eztabaidatzeko asmoz (§ 2.2); *Erans*-eko iturri ezagunetarik batean dagokigun hitzaren antzeko zerbait dagoenean, alde eta kontrako argudioak neurtuaz ezer ziurrik esan ote daitekeen erabakitzen saiatuko gara (§ 2.3); eta iturri ezezaguneko hitzetan, eskaintzen dituzten beren jatorriari buruzko berriak bildu eta aztertuko ditugu (§ 2.4).

Bereziki interesgarria iruditut zait, den atalean dela, ziurtzat joko nituzkeenez gainera, zalantzazkoak eta are gero datu ziurragoren batek deuseztu dituen hipotesiak ere, denak aipatzea, argudiaketaren indarrak ez ezik, ahuleziak berak ere begi bistan izan ditzagun.

2.1. Agerraldi bat baino gehiago

Behin iturria asmatu eta gero, harleku zehatza zein izan den jakitea hain premiazko kontua ez den arren, iturriekiko auzian irizpide zahar zenbait zorrozteko eta berri zenbait saiatzeko aukera ematen digun arloa da. Atal honetan, beraz, Mitxelenak eta Lakarrak harlekuak zehazteko erabilitako argudioak berpasatuko ditugu, haiek kokatu gabe utzitako hitz batzuk bide batez aztertuaz.

2.1.1. Grafia

Oro har oso argudio ahula da, Larramendik iturrietako grafiak noiz aldatu noiz gorde ibili baitzen. Orain dagokigun kasuan, hots, hitza hartua izan den lekua zehazterakoan, grafia ia ez da inoiz erabakigarri:

<i> : <y> aldaketaren arabera (§ 1.1.1), *ayerua* (602) Ax <ayeru> zein <aieru>tik etor daiteke.

<h> ezabatu ohi zuenez gero (§ 1.1.3), *eurciria* (656) Ht <eurciria> zein <ehurciria>tik etor daiteke.

<tç> : <tz> sistematikoa da *Erans*-ean (§ 1.1.4); beraz, *iragaitzaz* (192) Ax <iragaitçaz> zein <iragaitzaz>etik etor liteke, hala nola *itzalgaizca* (614) Ax <itçal gaizca> zein <itzalgaizca>tik; azken honetan hitza bilduta edo bereizita egoteak ere deus gutxi balio digu, hitzak batzeko ohitura dela medio (§ 1.1.16.1).

<ss> : <s> aldaketaren arabera (§ 1.1.5), *gaso* (188) RS <gaso> zein <gasso>tik, eta *leusindu* (27) RS <leusindu> zein <leussindu>tik etor daitezke.

<ns> : <nts> aldaketaren maiztasunagatik (§ 1.1.6.1), *antsiatu* (19) Ax <ez-ansiatu>tik erraz etor liteke, baina baita *antsiatsu*-tik, baldin eta Mitxelenak bezala Larramendik ere <antsiatu> irakurri bazuen.

Aldaketa frikaritik afrikatura gertatu ohi denez, *berceac berce* (193) arraroa da; *GGERo*-n behin <berceac bertce> irakurtzen da, eta hauxe izan liteke aldaketaren oinarrian dagoen pasartea. Alabaina, alderantzizko aldaketa bakarra Axularren beste hitz batean (*placentia* > *placencia* 159) gertatu da, hain zuzen; honegatik, berezko —eta ez iturriak eragindako— aldaketatzat ere jo liteke.

<x> : <ts> eta, kontsonante aurrean, azkenik <s> aldaketa lekukotua dugu (§ 1.1.6.5); horregatik *gestoa* (387) RS <gesto> zein <g(u)exto> batetik etor liteke, nahiz lehenak errazagoa dirudien kasu honetan, jatorrizko testuan ez behin, hiru aldiz baizik (RS 151, 169 eta 363) agertzen dela ere kontuan harturik.

Beti egin ohi zuen <kh> : <c> aldaketari begiratuta (§ 1.1.8), *orcuya* (280) Ax <orcoiera> zein <ortkhoia>tik etor daiteke: <BiB> : <y> aldaketa sistematikoa dela ikusi berri dugu, eta Axularren 'ozena + t + herskaria' taldearen bakunketa behin ziurtasunez leku-kotu (§ 1.1.15).

2.1.2. Erratak eta irakurketa txarrak

Oro har *Erans*-ak, Landucciren testuko hitzetan izan ezik, eskuarki iturriko erratak gordetzeaz beste akatsik ez du jasotzen. Alabaina, *GGERo* akatsez josita dagoela jakinik, zentzuzkoa dirudi pentsatzeak Larramendik —hitza asmatu duenean— aiseago hartuko zukeela zuzen dagoen tokitik, ezen ez erratadunetik. Honegatik, *halacatu* (69) <halacatic>tik eta ez <halocatu>tik, *euзу* (636) <euçu>tik eta ez <ençu>tik, *guirtaiña* (68) <guirthaiñic>tik eta ez <guirthanic>tik, *anzatsua* (307) <ançatsu>tik eta ez <antçasuenac>tik, eta *narritamendua* (334) <narritamenduari>tik eta ez <naritamendua>tik errazago har zitzakeela egingo genuke lehen begiratuan. Haatik, irizpide hau tentuz erabili beharrekoa da: errazena dena ez da nahitaez izan dena. Gorago ikusi dugu Larramendi inoiz iturria zuzentzeko gauza izan zela; bada, *narritamendua* dela eta, badi-tugu iturriko latinean argudio hau deuseztatzen duten arrazoi sendoak (§ 2.1.5.4). Ez genuke, hitzak diren bezala, eta ez dauden bezala, ezagutzeko Larramendiren gaitasuna gutxietsi behar, beraz.

Beste alde batetik, iturriko akatsen jasaile izan daitekeela ikusi dugu; beraz, *trancarta* (269) errazkienik *RS*-ko <trancart>etik etor daiteke, eta ez <trançart>etik. Nahiz eta <c> : <ç> hutsa oso erraza izan edozein kopiatan, halaz ere *Erans*-ean, adibide ziurren arabera, Landucciren testukoetan izan ezik ez dago halakorik, *orça*-ren <orca> (411) irakurketa (hau ere *RS*-koa) jadanik iturrian baitzegoen.

Axularren bigarren argitalpenak batzuetan berrikuntzak (inoiz irakurketa *facilior*-ak) egiten ditu; Larramendik argitalpen honetan bakarrik dauden bertsioak jasotzen dituenen asko errazten zaigu harlekua zehaztea: *edergailluz* (486) azaltzeko, orotara dauden lau *edergaillu*-etatik bakar batean dugu *edergailluz* berrikuntza *GGero*-n; *itzulpide* (244)-ren oinarrian hiru agerraldi egon daitezke, baina bitan bakarrik (biak bata bestetik oso hurbil, gainera) aldatu du *GGero*-k *Gero*-ko *itçurpide*.

Konpontzen erraza ez den istilu bat dugu *antsiatu* (19)-n, grafiari begira behintzat: Axularren liburuan behin agertzen den *antsiatu*-ren ordeko hutsa izan liteke; Mitxelenak berak *antsiatu* irakurri eta harleku ziurtzat eman zuenez gero, ez dirudi gaitzegia denik Larramendiri beste hainbeste gertatzea. Alabaina, sarri agertzen den *ez-antsiatu*-ren bat ere (§ 2.1.1) izan zitekeela ezin dugu *a priori* baztertu. Testuinguruak emango bide digu erantzuna (§ 2.1.6).

Astiroago begiratu behar dugu *andrauren* hitzaren istorio korapilotsua, testu bereko hiru agerraldik *Erans*-eko sarrera bana eragin baitute: *andraura* (406), *urena* (123, 313) eta *hurrena* (540). Itzulpenak ere zerikusia du honetan (§ 2.1.5.2), baina hemen grafiaz bakarrik arituko gara. Hauxe da Mitxelenaren proposamena (1970: 70 eta 117): *RS* 210 *andra vrenac* > *urena*, *RS* 317 *andra hurenac* > *hurrena* eta *RS* 527 *andrauren en* > *andraura*. Dakusgunez, hasiera batean *urena* <vrenac> zein <hurenac>tik etor liteke, nahiz *RS*-ko <hu-> grafiak gorde ohi dituen (§ 1.1.3); zalantzak *hurrena*-k uxatzen ditu, nahitaez <hurenac>tik baitator eta, beraz, baterako erabili agerraldia besterako ezinezkoa baita. *andraura*, berriz, nabarmena da batuta agertzen den bakarretik hartua dela.

2.1.3. Aldaerak

Testu berean inoiz hitz beraren aldaera ezberdinak jasotzen dira. Bistan da *Erans*-eko-ari gehien hurbiltzen zaiona dela, hain zuzen, iturriko harleku zehatza. Adibide bat baino ez: *parratüa* (318) *RS*-ko <parrahua>tik hartua da, eta ez <perrau>tik, itzulpena bietan bera izanik.

2.1.4. Morfologia

Hiztegitileak iturriko forma aldatu zein gorde duenean, bi kasuetan iturria —edo harlekua— nolakoa den erabakitzeke adinako aztarnak geratzen dira batzuetan. Iturrietako *-ea* bukaerak beti (*-kuntza* atzizkiaren kasuan izan ezik) gorde egin zituela jakinik (§ 1.2.1), *deunga* (387)-rako *RS*-ko *deunga* bat proposatu behar dugula deritzat, ezen ez *deunguea*. Arrazoi beragatik, *arlota* (521)-rako agerraldirik onena *RS*-ko *arlot* da, eta ez bertako *arlotea*. Eskuarki *Erans*-eko pluralak iturriari zor zaizkiola jakinik (§ 1.2.2), badirudi *elhaberriac* (453) errazkienik Axularren *elha-berriac*-tik datorkeela, eta ez *elha-berri... guztia*-tik, hala nola *ibarrac* (382) *RS*-ko *ybarrac*-tik, eta ez *ybar bacoric*-tik.

Izenkien erroak ateratzeko izan zituen arazoek (§ 1.2.4) behin bederen itzulpen bereko agerraldi biko hitz batean harlekua erabakitzeko erabateko argudioa ematen digute: *biaota* (606)-k *RS*-ko *biaotan*-dik, eta ez *biao*-tik, behar du izan. Partizipioak aditzizenetik berreraikitzeke izan zituen arazoak ere (§ 1.2.5.3) lagungarri izan daitezke ariketa honetan: *guertaetu* (305)-k diosku Larramendik *-eta-z* osatutako aditzizenak ez zituela ongi menderatzen; beraz, *oratu* (21) nekez atera zezakeen *RS*-ko *oraetan*-dik; beste aukerak (*ora* eta *oraçen*), berriz, biak onak dira, zeren aditzoinaz ez baitzuen inoiz arazorik izan (§ 1.2.5.2) eta *-tzen* > *-tu* aldaketa automatikoki egin ohi baitzuen. Hona hemen bide beretik azal daitezkeen beste guztiak:

aspertu (668) errazago atera zezakeen *aspertu* zein *asper*-tik, ezen ez *asperetan*-dik.
aurizquitu (10, 296) eta *iratiotu* (580) azaltzeko, Axularren testuko *aurizquitce*- eta *iratiotce*- behar ditugu: ez *aurizqui*-k, ez *iratorioc*-ek balio digute, azken hauetatik partizipioa ondo aterako zukeen eta.
achiquitu (639)-rako, Harrieten *EF*-ko lekukotasunak ez digu balio, aldamenen lagun ziezaiokeen *atchiquia* partizipioa daramalako: beraz, *FE*-ko *atchiquitcea* dukegu iturria.
aurtiqui (65) izateko, alderantziz, ziurrenik *GGero*-ko *aurthiqui* bat baliatu du, eta ez *aurthiquitce*- bat.
hisi / *histu* (158) eta *jasan* / *jasaitu* bikoteek nahitaez Axularren bina pasarte eskatzen dute: lehenean *histe gatic* eta *historic*, hurrenez hurren, eta bigarrean *iasan*-etatik bat eta *iasaite*-etatik bat.

Beste argudio bat, *Erans*-ean bertan hitzek daukaten itxura izango litzateke, hots, deklinatuta ala deklinatu gabe dauden, eta zein kasutan, lagunduta ala lagun gabe dauden, etab. Adibide ona dugu *men-menean* (683): Axularren liburuan behin *men menean* eta berriz *men menera* agertzen denez gero, ez da gaitza erabakitzen bietan zeinetatik hartu zuen. Hona beste batzuk:

cinqui ta finqui (209) < *GGero*-ko *cintqui* eta *finqui* / *cintquienic* eta *finquienic*.
desgogara (214) < *GGero*-ko *desgogara* / *desgogaracoquin*.
besteren buruan centzatu (245) < *GGero*-ko *bertceren gainean centçatu* / *haren baithan centçatu*.
zauri gaizcoatua (381) < *GGero*-ko *çauri gaizcoatua* / *çauriaren gaizcoatcea* eta antzeko egiturak.
ydeco dira (684) < *RS*-ko *ydeco eytenbadira* / *vere ydecoa*.

2.1.5. Itzulpena

Argudio hau da gure aitzindariak maizenik erabili dutenetakoa *Erans*-eko hitz baten harleku zehatza erabakitzerakoan, eta ez arrazoirik gabe, zeren eta edozeinek ikus baitezake bi aukeraren aurrean, *Erans*-ekoarekin hobekien datorrena —sarritan zeharo bat datorrena— dugula, inolako ezbairik gabe, Larramendiren sarreraren iturburua. Ondoren iturri ezagun guztietako adibideak bilduko ditut, gehienetan ura bezain gardenak eta, honegatik, lekukotasunez beste iruzkinik gabe eskainiak. Ezbairen bat sortzen dutenak, berriz, atal bakoitzaren bukaeran eztabaidatuko ditut.

2.1.5.1. Landucci

ayubia (28) “alarido” < 230v “alarido” / 247r “clamor, gran voz”, 288v “llanto”.
erlatera (147) “colmena” < 248r “colmena” / 227r “abejera”.

escubia (396) “mano derecha” < 258v “derecha mano” / 290v “mano diestra”.
corrincoa (424) “molleja” < 294r “molleja” / 283r “yema de huebo”.
croscatu (412) “mellar” < 292r “mellar” / 227r “abollar”.
masmaquia (560) “racimo” < 310r “razimo de ubas” / 248r “colgajo de uvas”.
mintea (40) “amargura” < 233r “amargura” / 262v “desabrimiento”.
ollerea (30) “alcuza” < 231r “alcuza o azeitera” / 238v “azeytero”.
oltza (488) “pared” < 301r “pared” / 306r “poste”.
ozazt (36, 535) “al presente” < 232v “al presente” / 229v “agora”, 234r “antaño”.

2.1.5.2. Refranes y Sentencias

andizura (322) “honor” < RS 392 “honor” / RS 507 “principal”.
arecha (582) “roble” < RS 279 “roble” / RS 37, 109 “bellota”.
arlota (521) “pobre” < RS 329, 493 “pobre” / RS 25 “mendigo”.
astoa (275) “fiador” < RS 249 “fiador” / RS 84, 116, 163, 346 “asno”.
bearra (461) “obra” < RS 149 “obras” / RS 85, 124 “menester”, 540 “necesidad”.
deunga (387) “malo” < RS 222, 387, 440 “malo” / RS 207 “perverso”.
elia (565) “rebaño” < RS 235 “rebaño” / RS 384 “ganado”.
ertuna (200) “desdichado” < RS 408 “desdichado” / RS 120 “mala”.
gasoa (188) “dañoso” < RS 141 “dañoso”, 180 “dañosa” / RS 6, 303 “perversa”, 54, 133 “malo”, 425, 439 “mala” eta 231 “mal”.
laso (152) “como” < RS 88, 344 “como” / RS 413 *ecosaria lasoa* “del tamaño del aua”.
leusindu (27) “alagar” < RS 372 “alagar” / RS 205 “alago” (iz.).
murcoa (347) “jarro” < RS 191 “jarro” / RS 94 “cántaro”.
oñon (301) “gruñir” < RS 305 “gruñir” / RS 19 “porfia” eta 179 “hablando”.
oneretsia (39) “amante” < RS 242 “amante” / RS 327 “aficionado”.
trancarta (269) “falsía” < RS 272 “falsía” / RS 49, 437 “engaño”.
trisca-tritea (90) “baile”, *trisca* (187) “danza” < RS 79 *trisean* “dançando” / RS 436 *trisquea* “salto”.
enzuna (604) “seso, juicio” < RS 289 “seso”, 481 “iuyzio” / RS 7 “entendimiento”.

Ezin argiagoak diren hauen aldamenean, baditugu astiroago begiratzea merezi duten gertakariak:

eusi (354) “ladrar” eta *eusi* (355) “ladrido” ez datozke RS 380 edota 397tik;¹ kontu ttipia bada ere, lehena *Ecín eusi dayan* “que no puede ladrar”-tik (RS 380) eta bigarrena *eusi andia* “gran ladrido”-tik (RS 397), zein beretik datozela azpimarratu behar da.

andraura (406), *urena* (123, 313) eta *hurrena* (540)-n, aurreratu bezala, esanahiak ere badu bere parteak, berriz ere *urena* eta *hurrena*-ren etorkien artean bereizten lagunduaz: *andraura* “matrona” < “señora de buen recado” (RS 527); *urena* “casera, hacendosa” < “de buen recado” (RS 210); *hurrena* “principal” < “principal” (RS 317).

RS-tik datozen bi hitzetan *Erans*-ak sarrera beraren azpian bi esanahi ematen ditu, eta biek dute oihartzuna RS-ko errefrau banatan: *ibarrac* (382) “llanos, valles” < RS 211 “llanos” edota RS 262 “valle”; *enzuna* (604) “seso, juicio” < RS 289 “seso” edota RS 481 “iuyzio”. Erabakitzen errazena *enzuna* da, bestelako argudioek (§ 2.1.7.1) erakusten bai-

¹ Lakarra 1993: 233, Mitzelena 1970: 97ko iruzkin anbiguoan oinarrituta.

tigute ziurrenik ez zuela bigarren errefracua ezagutu eta, gainera, *HH*-ko sarrera ere “seso, juicio” baita. *Erans*-eko eransketa, zalantzarik gabe, *HH*-an “seso, sesos” gisara azaltzen den adieratik, hots, *garunetatik* bereizteko asmoz egina da. *ibarrac*-i dagokionez, “llanos” eta “valles” ez dira hertsiki esanahikideak; alabaina, plurala (§ 2.1.4) eta lehen itzulpena *RS 211*ko *ybarrac* “los llanos”-en alde datoz: ez dago dudarik, beraz, huraxe izan zela sarrera eragin zuen lehen agerraldia. Hitza lehendik —eta oso ondo (§ 1.6.a)— ezagutzen zuela jakinik, ez da ezinezkoa, nik uste, “valles” bere burutik eranstea, azalpen gisa, *RS 262*ko *ybarvacoric* “sin valle”-ren beharrik gabe.

2.1.5.3. Harriet

- achiquitu* (629) “tener, assir” < *EF 274* edo *FE 431* “tenir” / *FE* “retenir”.
ausartatu (79) “atreverse” < *EF 274* edo *FE 394* “oser” / *FE 353* “enhardir”.
azcarra (675) “vigoroso” < *FE 437* “vigoreux” / *FE 363* “fort, en fait de force” eta 419 “robuste”.
berech, beregain (491) “aparte” < *FE 397* “à part” / *FE 354* “à l’écart”.
erchatu (460) “obligar” < *FE 391* “obliger” / *EF* “contraindre”.
galtzarra (105) “brazo” < *EF 294* “bras” / *FE 422* “sein”.
ibilcatu (498) “passer” < *FE 409* “se promener” / *FE 357* “exercer”.
ibilcuntza (499) “paseo” < *FE 409* “la promenade” / *FE 357* “exercice”.
liparra (368) “momento” < *FE 429* “suposons pour un moment” / *FE 375* “instant”.

Harrietengandikoetan interes teoriko gehien duen hitza *on(t)satu* da: bistan da “acomodar” (15) “accommoder” (*FE 325*)-tik datorrela; “componer” (153), berriz, iturriko beste sarreratik, *FE 408* “préparer”-tik etor litekeela pentsa daiteke, beraz, iturriko eta testu hartzaileko lekukotasunak bi-bitara jarriaz. Alabaina, “acomodar” eta “componer” esanahikideak izan daitezke adiera batean (cf. *HH* “acomodar, componer” sarrera) eta “préparer”-tik “preparar” izango litzateke espero genezakeen itzulpena. Hortaz, baliteke biak Harrietenganako sarrera ber batetik ateratzea, hau da, “componer” (153) erdal sinonimiaz emendatutako beste sarrera bat baino ez izatea (ik. § 1.3.5).

2.1.5.4. *Axular*. Berez itzulpenik gabeko testua izan arren, gorago Larramendik bi laguntza nagusi izan zituela frogatzen saiatu naiz: latina eta euskal sinonimoak (§ 1.3.4). Beste iturriez gertatu bezala, honetan ere halako zerbait agertzea harleku zehatza erabakitzen laguntzeko adinakoa izan daitekeela uste dut:

- a) **LATINA**: bide honetatik egindako itzulpen zenbait (cf. *emendaillua, estalguna, narri-tamendua*) literalegiak edota oso teknikoak dira; hauetan batez ere agerian dago erabateko ziurtasunetz latinezko itzulpena daraman agerraldia hobetsi behar dugula:

- ayerua* (602) “seña, amago” < *GGero 265 çure hitz simpleari... , eta are kheinuari eta aie-ruari ere, sinheste guehiago eman lequidicaiola* “nutu” / 15, 22, 127, 287, 403.
emendaillua (623) “supererogación” < *GGero 499 obra emendailluzcoac* “Opera super erogationis” / 103.
estalguna (596) “secreto” < *GGero 39 cañaberaren estalgunean* “in secreto calami” / 434, 435.
notha (392) “mancha” < *GGero 193 ez beccatuaren notharic, eta ez cimurduravic* “non habentem maculam aut rugam” / 440, 614, 615.

hobenduria (179) “culpado” < *GGero* 435 *presuna hobenduria* “reus” edo *ib.* 477 *eguitenda hobenduri* “reus” / 123, 140, 295.²
tragaza (592) “saeta” < *GGero* 292 *tragaça colpeca* “sagittae” / 379.

Behin latina latinari kontrajar dakiok:

narritamendua (334) “impugnación” < *GGero* 401 *beccatuaren accometamendua, naritamendua* [sic], *eta tentamendua* “impugnatio peccati” / 271 “irritamentum”.

b) ESANAHIKIDEA: Irizpide hau nabarmena da itzulpen txarrak eragin dituenen (cf. *cantitu*), baina antzeko ziurtasunaz erabil daiteke arbuaiatutako adibideetatik beste itzulpen bat esperoko genukeenean (cf. *aisit*, *aurizquitu* edo *elhea*, baita *cantitu* bera ere) edo ezertan ere laguntzen ez duen testuingurua dagoenean (cf. *egartsua* edo *crozca*):

aisit (267) “fácil” < *GGero* 485 *aisit eta erraz* edo 492 *aisit, arin eta erraz* / 500 *leun, placent eta aisit*.
aurizquitu (296) “golpear” < *GGero* 310 *incontru ioitea eta... aurizquitcea* / 97 *aurizquitcea, çapatcea* eta 501 *aurizqui eta çapatu*.
egartsua (597) “sed” < *GGero* 511 *egartsu idorra eta edateco desira handia* / 389 *egartsua iaunduric*.
elhea (265) “fábula, cuento” < *GGero* 467 *exemplo bat edo elhe bat* / 601 *elheac, ametsac edo gueçurrac*.
iratiotu (580) “revolver” < *GGero* 204 *iratiotcen eta iraulitcen* edo 358 *saltsa nahasten eta iratiotcen* / 169 *conciencia ongui iratiotic, eta examinaturic*.
cantitu (1) “ablandarse” < *GGero* 439 ...*bihotcic gogorrenaren hautsteco eta beratceco; baina gureac etciren cantitu ere* / 310 *etçara bat ere assaldatcen, eta ez ceure sosegutic cantitcen*.
crozca (550) “punto, estado” < *GGero* 604 *bethi dago egoitça batean, crozca batean* / 602 *eztaude behin ere crozca batean*.

Ondokoan, hautaketak egiteko itzulpenaren argudioa *a contrario* erabili behar dugu, hots, ezinezko edo zailtzat ditugun inguruneak uxatzeko:

pairua (618) “sufrimiento” < *GGero* 286, 288 / 176 “temperantia”, 314 eta 601 *pairu eta pacientia*, 386 *iguriquitça eta pairu*.

2.1.6. Testuingurua

Honako hau aurreko irizpidearen osagarri da, jadanik iradoki bezala: izan ere, Axularrengandiko hitzetan Larramendik emandako esanahia azaltzeko testuinguru bat edo batzuk besteak baino aproposagoak izan daitezke edota, alderantziz, testuinguru batzuk ezinezkoak edo oso nekez balia zitzakeenak; aurrekoan bezalaxe, itzulpen txarrak (cf. *amoratu*, *berretura*, *forogu*, *cantitu*) bereziki adierazgarriak dira, hala nola gramatika kategoria ezberdineko adibideak (cf. *lanboa*):

aihercundea (85) “aversión, odio” < *GGero* 278 / 393 *beguiratu behar du halaber emaztey behatcetic... aihercunde gaixtoz*.

² Nik bezala *reus*-en itzulpenaz zalantzak izan ditzakeenak, gogoan izan beza bai *DAut*-ek, bai *HH*-ak “culpado” / “culpable” bereizketa argi xamar bat egiten dutela, eta batez ere cf. *HH* “reo, culpado” sarrera.

- amoratu* (229) “enamorar” < *GGero* 350 / 141 *munduari barcatcera ecin deusec balacatu cuen, eta ez amoratu.*
- amurusia* (291) “galanteo” < cf., askoren artean *GGero* 377 *Ceren neccaçaleac bere neque-az... baitaduca contu, eta ez amurusias / 354 Venus amurusiaren patroïña.*
- aurizquitu* (10) “acalcar” < *GGero* 97 *hurraren aurizquitcea, çapatcea eta gogortcea edo 501 aurizqui eta çapatu naute naicen guztia / 310 itsuac incontru ioitea eta iragaitean aurizquitcea.*
- berretura* (566) “recaída” < *GGero* 469 *gaixto da eritasuna, baiña gaixto ago berretura / gainerako guztiak.*
- beu* 637 “tenga” < *GGero* 503 *beu bethi dolore / GGero* 277 *beguira beu bat bederac... sobera hasserretetic.*
- deblauqui* (281) “franca y lisamente” < *GGero* 345 *maliciariç edo enganamenduric ahal çatequeyenz gogora ere gabe, erran cioen deblauqui... deusetan ere dudatu gabe / 262 Iaincoaren icen saindua hain deblauqui, antsicabequi eta contu guti eguinic erabilteco usantça.*
- elicatu* (542) “probar gustando”³ < *GGero* 233 *ezpaitcioen bere mahay assetic, assetcecoric eman eta ez are elicatecoric ere / gainerako guztiak.*
- erauci* (63) “arrancar, desquiciar” < *GGero* 354 *errotaric erauzten eta atheratcen baitu / 358 crozcan erauzten⁴ eta, batez ere, 309 colerac erauciric.*
- forogu* (238) “enojoso” < *GGero* 44 *bataren eta bertcearen carga eta forogu izaitea / adib. 410 foroguaren eguitera.*
- higatu* (168) “corromperse” < *GGero* 187 *gure gorputz haur... zahartceaz higatcen eta deseguiten bada ere / adib. 280 presuna hirosac... ez obi du begui orde anhitz higatcen.*
- jolasturia* (226) “eloquente” eta (310) “hablador, eloquente” < *GGero* 327 *guztiequin behar da izan solhasturi amoltsu eta arronter eta 339 guztiequin adisquide, arronter eta solhasturi den bat / 44 (ik. solasturia beherago).*
- cantitu* (1) “ablandarse” < *GGero* 439 / 310 *eçara bat ere assaldatcen, eta ez ceure sosegutic cantitcen.*
- lanboa* (447) “niebla” < *GGero* 289 *iraquin hartaric ilquitcen da khe bat, lambo bat / 589 argui lambo harequin.*
- mantenatu* (397) “mantenerse” < adib. *GGero* 37 *cer moldez behar duen mantenatu, gobernatu eta... trabaiillatu / adib. 31 mantenatcen çuen bethiere, bere herritic campoan, cenbait guerla.*
- nabarbendu* (198) “descubrirse” < *GGero* 528 *abalquez eta bere buruaren ez nabarbenicea gatic edo 432 [ohoina] ihesi itçal gaizca abiatcen dela; eta handic nabarmenduric, gaizqui ere heltcen dela / 434 hobendun cela nabarbenduric.*
- oldartu* (14) “acometer” < adib. *GGero* 283 *artaldeari oldartceco / adib. 46 hegaldatcera appoderatcen eta oldartcen da.*
- ondicoa* (339) “infelicidad” < adib. *GGero* 595 *ifernuan daudenec duten miseria eta ondicoa / 5 bere arrencurac, eguitecoac, coaitac eta ondicoac conta.*
- permatu* (95) “bastón (afirmarse en él)” < *GGero* 259 *bere maquillaren permatceco eta pordoimcatceco / adib. 47 lo datçanac, erdi iratçartcen denean, eguiten du cenbait muguida... baina nola ezpaita asco cinez permatcen, berriz lotara bihurtcen da.*
- sendagalla* (663) “vanidad” < adib. *GGero* 261 *sendagailaz bezala eta ohore bailliz bezala, iuramentuac ibinzeintuzte brancan / 226-7 abiatu cen Iaincoa... erraiten çuela sendagailaz edo 552 contatcen baiteraue bere hauçocoei bere sendagaila.*

³ *Erans*-eko itzulpenaren zentzua ulertzeko, cf. *HH* “probar, frogatu... Lat. Probare, experiiri” / “probar, gustando, dastatu... Lat. Delibare, degustare”; hots, zein *probar* den adierazteko baino ez du balio alboko *gustando*-k.

⁴ Egia da biak, *erroa* eta *crozca*, *Erans* 557an “quicio” itzulita agertzen direla, baina badirudi “arrancar” itzulpenari “nondik” kasua hobeto datorkiola, “non” kasua baino.

- solasturia* (46) “amigo de conversación” < *GGero* 44 *alferrac choil dira solhasturi handi* / gainerakoak (ik. goian *jolasturi*).
- urthatua* (52) “añejo” < *GGero* 93 *arraçadura urthatua* / 109-110 *beccatutan urthatua dagoena*.
- zapatu* (517) “pisar” < *GGero* 97 *lurraren aurizquitcea eta çapatcea* / 430 *harc neccatcen du, harc çapatcen du, harc bere soñuaz... tristetcen eta penatcen du* edo 501 *ene beccatuec... aurizqui eta çapatu naute naicen guztia* (lat. “grauatae sunt super me”).
- zurruna* (342) “inflexible” < *GGero* 181 *gaztea çalhui eta manaiucor beçain, da çaharra gogor eta çurrin* / 492 *lehenbician hotzqui da, çurrû da, hotz eta nagui da*.

Istilu berezia da *antsiatu* (19) “afligir”: lehenago adierazi dut (§§ 2.1.1 eta 2.1.2) aukeran ditugula *antsiatsu* (*GGero* 546) zein agertzen diren *ez-antsiatu*-etatik bat; lehenean, irakurketa txarra egon dela eginez, adierarekin ez dugu arazorik: *beccatorea, beccatu eguin berrian, veldur ago, senticor ago eta *antsiatu ago da*. Bigarreneako, berriz, honako aukera hau eskain dezaket, non *ez-antsiatu* denik ere agian antzematen ez den: *behar duçu halaber, berriz cofesatcera bihurtu. Ceren halatan etçara hala beccatutan gogortuco, eta ez, ez ansiatuco* (ib. 542).

2.1.7. Erabilitako orrialdeak

Irizpide honek ez du balio Axular eta Landuccirekin, biok, gorago ikusi bezala, hasi eta buka erabili zituela baitirudi; *RS* eta *Harrietekin* bai, berriz, lehenaren kasuan guretik ezberdina —eta aldez laburragoa— zen ale batez baliatu zelako (§ 1.4.2), eta bigarrenean, *HH*-an sartu ez zuena baino ez baitzuen sartu *Erans*-ean (§ 1.4.3).

2.1.7.1. *Refranes y Sentencias*. Hitz sail handi baten etorkia *RS*-n dagoela nabaria den arren, era anitzetako arazoekin topo egiten dugu hitz baten harleku zehatza zehazteko, hots, Larramendik erabili zuen erretraua zein den erabakitzeko. Bestelako argudioek (esanahiak, adibidez) laguntzen ez digutenean, eta baita hauek eskainitako laguntza bermatzeko, kokapen hutsa erabil daiteke, ziurtasunez ezagutu zituen orriak eta ziurrenik ezagutu ez zituenen artean bereizketa eginaz. Era honetara, hots, 1. eta 4. koaderno-txoetan dauden agerraldiak bazterrerara utzita, lehen harleku bat baino gehiago izan zezaketen hitzek orain gehienetan batera murriztuta geratzen dira:

arritu (575) 386 / 52, *elicatura* (398) 246 / 76, *ergarria* (505) 291 / 443, *escaratza* (324) 238 / 469, *gogo* (506) 398 / 63, 413, 419, 458, *ines* (328) 243 / 422, *irunsi* (650) 214 / 37, *quibel* (251) 239 / 466, *laso* (152) 344 / 88, 413, *leguez* (152) 195 / 127, 454, *matrazua* (677) 228 / 51, 485, *oparina* (439) 244 / 75, *ospea* (271) 188 / 2, 107, 507, 542, *trancarta* (269) 272 / 49, 437, *chiroa* (521) 314 / 3, 78, 435, 467, 493, *ceja* (418) 253 / 33, 82, *cen-zuna* (604) 289 / 481, *cirola* (689) 275 / 21, *zurtza* (326) 199 / 450.

Birritan orrazketaren ondoren agerraldi bat baino gehiago geratzen zaizkigu aukeran: *deunga* (207, 222, 387, 440 / 96) eta *gudua* (165, 331, 383 / 7, 21).

2.1.7.2. *Harriet*. *Erans* osatzeko, salbuespen ziur gutxi batzuekin, *FE* hiztegitxoak bakarrik, eta hartatik ere 377. orrialdetik aurrera ia bakarrik baliatu zuen, 325. orrialdearen salbuespen azpimarragarriarekin (cf. infra *onartzea*). Beraz, delako hitz bat bi hiztegiaren errepikatzen denean, guztiz *FE*-koa markatu dugun mugatik aurrerakoa denean, ia ziur ezar dezakegu azken hau dela harlekuak:

achiquitu (639) < FE 431 / EF 274, *ausartatu* (79) < FE 394 / EF 274, *bacochia* (452) < FE 395 / EF 276, *birichia* (489) < FE 395 / EF 279, *eurciria* (656) < FE 432 / EF 293, *ichindia* (645) < FE 432 / EF 307, *oantzea* (446) < FE 389 / EF 315, *onartzea* (12) < FE 325 / EF 268, *saquela* (270) < FE 404 / EF 318.

2.1.8. Erabilitako zatiak

Irizpide honen arabera, errazago dateke leku beretik bi hitz hartzea, bakoitza leku batetik baino, zeren eta orrialdearen zati batean begiak berariaz jartzen direnean, aldame-nekoaz ohartzeko aukera gehiago baitago, noski. Alabaina, iturrien nolakoaren arabera, irizpidea oso era ezberdinetara gauza daiteke: (1) RS-ri dagokionez, errefrau berean agertzea liteke; (2) hiztegien kasuan, berriz, hiztegi-sarrera berean edo elkarren aldamenean (eta normalean ahaideak direla) agertzea; eta (3) Axularrenean, ilara bereko esanahikide zein baliokideak edo esaldi bereko partaideak izatea.

2.1.8.1. *Refranes y Sentencias*. Maiztasun handiz errefrau beretik hitz bat baino gehiago hartu zuen:

diada, *orbana* (174), *jazquerea*, *parraüa* (220), *donaria*, *landerra* (265), *galendu*, *ubera* (299), *gueidea*, *urgaci* (339), *jaibala*, *jarrugui* (341), *luparia*, *cidorra* (367), *alagadu*, *palagadu* (388), *isquilosac*, *meniac* (404), *biar*, *etzi*, *etziluma*, *etzicaramu* (410).

Taldea are handiagotzen zaigu, agerraldi bat baino gehiago duten hitzetako batzuk adibide ziur bilakaraziaz, baldin eta lehenago landu ditugun argudio onak oraingo honekin gurutzatzen baditugu, zehazkiago (1) erabilitako orrialdeak (§ 2.1.7.1), (2) itzulpena (§ 2.1.5.2) eta (3) irakurketa gorabeherak (§ 2.1.2) (etzanetan dagoena errefrau horretan bakarrik aurkitzen da):

210 urena, *lauzatua* (2 eta 3. argudioak).
 238 escaratza, *atartea* (1. arg.).
 239 quibel, *aldiona* (1. arg.).
 242 oneretsia, *ezaya* (2. arg.).
 243 *ogena*, ines (1. arg.).
 272 *iac*, *erac*, *trancarta* (1, 2 eta 3. arg.).
 344 laso, *jarrequin* (1 eta 2. arg.).
 372 leusindu, *esugui* (2. arg.).
 398 *loca ibilli*, *gogoia* (1. arg.).

Ikusiak ikusirik, agerraldi bat baino gehiago dugunean, errazago dirudi —ez ezinbesteko, ordea— ziuertasunez erabilitako errefrau izatea *Erans*-eko hitzaren iturria. Hauek dira kasu honetan dauden hitzak (etzanetan dagoena errefrau horretan bakarrik agertzen da; izarra dagoenean, berriz, bertakoa dela bestelako argudioez erabaki dugu): *275 osquia, *cirola* / 288 (1. arg.); *279 *arecha*, *ecandua* / 156 (2. arg.); 560 seya, *ucuza* / 238. Behin, baina, argudioak ez digu ezer argitzen, bestelako argudioak erabili eta gero gertzen zaizkigun agerraldietan, hiruretan erabil baitaiteke: 165 *azarcunza*, *gudua*; 331 *equix*, *gudua*; 383 *azarri*, *gudua*.

2.1.8.2. *Axular*. Antzera gertatzen zaigu: hitz jakin baten esanahia harrapatzeko esaldi batean aurrera eta atzera ibili zela ziur dakigunean, errazago dateke bertatik (eta ez beste nonbaitetik) hartua izatea bestetan ere agertzen den hitza. Pasarte bereko bikoteak,

Larramendik esanahikidetzat hartuak, bereziki onak dira argudioaren indarra frogatzeko [agerraldi bakarreko hitza etzanetan dago; izarrak, lehen bezala, agerraldia hobestera garamatzaten argudio osagarriak badirela markatzen du: (1) testuingurua (§ 2.1.6), eta (2) itzulpena (§ 2.1.5.4)]:

- 59 *sablea*, *legarra* < *GGero* 113.
 *85 *erra*, *aibercundea* < *GGero* 278 (1. arg.).
 *95 *permatu*, *bordoincatu* < *GGero* 259 (1. arg.).
 116 *carsoilla*, *garbala* < *GGero* 153.
 141 *garraita*, *garceta* < *GGero* 153.
 242 *marrantatu*, *erlastu* < *GGero* 426.
 372 *sori*, *cilbegui* < *GGero* 200.
 *392 *notha*, *narrioa* < *GGero* 440 (2. arg.).
 394 *endrecera*, *aurquientza* < *GGero* 97 eta 590.
 414 *errumes*, *noharroina* < *GGero* 232.
 557 *erroa*, *üala* < *GGero* 45-46.
 664 *nabardura*, *colore picardatuac* < *GGero* 93.

Alderantziz, sarrera berean jaso ez izanak *zapatu* (517) “pisar” eta *aurizquitu* (10) “acalcar” pasarte ezberdinetatik hartu zituela esan nahi du seguru asko, eta ez biak elkarrekin agertzen direnetako batetik (*GGero* 97 eta 501). Familia bereko (erdaraz zein euskaraz) hitz taldeak ere adierazgarriak izan daitezke; aurkitu ditudan bietan nabarmenena, inondik ere, lehenengoa da: *ecaira* (443) “negocio” eta *eguitecotsua* (444) “negocioso” < *GGero* 202; *maradicatu* (388) “maldecir” eta *maradicinoa* (389) “maldición” < *GGero* 258.

Irizpidea zailago da frogatzen, eta beraz ahulagoa, esaldi edota pasarte bereko hitzek elkarren arteko beste erlaziorik ez dutenean. Haatik, egoera honetan dauden agerraldi bakarreko hitzak ez dira gutxi, eta batzuetan pilaketa esanguratsuak ediren daitezke:

- ahartara* (99), *curea* (335) < *GGero* 342.
amitua (652), *lamitia* (295) < *GGero* 593.
arbuyoa (202), *gaña ta picaña* (438), *autua* (224) < *GGero* 181.
bezueria (327), *otz beratu* (287) < *GGero* 182.
garraita (141, 455), *garceta* (141), *garbala* (116), *carsoilla* (116) < *GGero* 153.
hizmiztia (311),⁵ *elhaberritia* (453) < *GGero* 540.
caillutu (114), *mascurtu* (289) < *GGero* 90.
mahats ondar mondarrac (561), *bicorra* (290), *morcosta* (560) < *GGero* 173.
morrointasuna (548), *sentontasuna* (190) < *GGero* 63.

Hauetan oinarri harturik, baliteke ondokootan ere agerraldi anitzeko hitzen etorkia egotea, batez ere bitik gorako metatzeetan:

- urthatua* (52), *narrioa* (629), *zauri gaizcoatua* (381), *midicuntza* (408) < *GGero* 93.
icazbicia (72), *oinzola* (518) < *GGero* 397.
croscia (557), *erauci* (63), *tentua* (641) < *GGero* 358.
ombearra (422), *ondicozcoa* (340) < *GGero* 231 edo 592.
sainga (355),⁶ *alhatu* (577) < *GGero* 426.
zaluhaia (374), *manaiacorra* (394), *zurruna* (342) < *GGero* 181.

⁵ Honek bi agerraldi ditu, baina bigarrena lerro batzuk beherago baino ez dago.

⁶ Bi agerraldi dituen arren, biak orrialde berekoak dira, baita *alba(tu)*-ren adibideekin batera agertzen orobat.

2.1.8.3. *Harriet*. Harrieten kasuan ere nabari da leku beretik *Erans*-eko hitz bat baino gehiago hartu izan dela; jakina, halako erlazioan daudenek bata bestearen iturria sendotzen dute. Bertan aurkitzen ditugun ordain biko sarreretatik batek baino gehiagok halako etorkia dute, izan ere:

- “colchón, *cunchoiña*, *matelasa*” (144) < “matelas, *cunchoiña*, *matelaça*” (FE 383).
 “cosecha, *uztailla*, *biltzapena*” (169) < “saisons, *ustaillac*, *bilçapenaç*” (FE 420).
 “aparte, *berech*, *beregain*” (491) < “á part, *berech*, *beregain*” (FE 397).
 “permisión, *haizugoa*, *cilleguigoa*” (510) < “permission, *haiçuhua*, *cilheguigoa*” (FE 400).

Familia bereko hitzez osatutako sarrera bikoitzetatik eta elkarren aldameneko sarrera bikoteetatik anitzetan orobat agitzen da:

- “satisfacer, *asquietsi*” (593), “satisfecho, *asquietsia*” (594) < “satisfaire, *asquiestea*”, “satisfait, *asquiecia*” (FE 421).
 “vigor, *azcartasuna*” (674), “vigoroso, *azcarra*” (675) < “vigueur, *hazcarra*, *indarsua*”, “vigoreux, *hazcartasuna*” (FE 437).
 “desconfiado, *fidagaitza*” (195), “desconfianza, *fidagaiztasuna*” (196) < “méfiant, *fidagaitça*, *iduricorra*”, “méfiance, *fidagaiztassuna*” (FE 384).
 “poema, *globac*” (522), “poeta, *globaria*” (523) < “poème, *globa*”, “poète, *globaria*” (FE 405).
 “pasar, *ibilcatu*” (498), “paseo, *ibilcuntza*” (499) < “se promener, *ibilcatcea*”, “la promenade, *ibilqunça*” (FE 409).
 “preferencia, *lencuntza*” (532), “preferir, *lencatu*” (533) < “préférence, *lohenqunça* [sic]”, “préferer, *lehencatcea*” (FE 407).
 “matanza, *sacailla*. Hacerla, *sacaillatu*” (405) < “massacre, *sakailla*”, “massacrer, *sakhailatcea*” (FE 383).

Baita Harrieten hiztegian elkarren aldamenean agertzen diren eta nolabaiteko esanahi erlazioa duten hitzetan ere:

- “comer demasiado, *chiflatzea*” (149), “comer con gusto, *ñaflatzea*” (150) < “manger par excés, *chiflatcea*”, “manger avec goût, *ñaflatcea*” (FE 382).
 “faltriquera, *saquela*, *chiscua*” < “poche, *saquela*”, “pochette, *chiscua*” (FE 404).
 “libertad, *escudencia*, *lachoá*” < “il est en liberté, *lachoan da*”, “liberté, *escudencia*” (FE 379).

Antzeko zerbait esan liteke bikote jakin bat osatzen duten ondoko hitzei buruz, elkarren aldamenean iturrian bakarrik agertzen badira ere (baina hauxe da, hain zuzen, irizpideari oinarri ematen dion ezaugarria): “nones, *bacochia*” (452), “pares, *birichia*” < “paire, pair, *parea*, *birichia*”, “impair, *bakhotchia*” (FE 395).

2.1.8.4. *Landucci*. Landuccik egiatan oso aukera gutxi eskaintzen digu irizpidea frogatzeko; izan, bada halako bat, dena dela: *piztia* (82) “ave” hainbatetan agertzen da hiztegitxoan:

- “cresta de aue, *pistian cretea*” (252v), “francolin aue, *francolina*, *pistia*” (275v), “molleja de aues, *corrinco pistiana*” (294r), “nidal de aues, *pistian afia*” (296v), “oxear aues, *pistiac oxeadu*” eta “oxeo de aues, *pistia osça*” (299v), “pico de aue, *pistian picao*” (304r).

Berez denak egokiak direnez gero, lantzen ari garen irizpidea erabiliz esan liteke aukera gehien lukeena “molleja de aues” sarrera izango litzatekeela, bertatik “molleja, *corrincoa*” (424) hartu zuelako. Halaz ere, errealitatea burugogorra da: Agud & Mitxelena 1958ko argitalpenean, oharkabea, 238. folioaren aurrealdea ez zen sartu (Knörr & Zuazo 1998: 15); bertan “aue, *pistia*” sarrera dugu, hiztegiko lehen agerraldia eta, bere bakunean, harleku erraz eta ziurrena, esan gabe doa.

2.2. Iturri bat baino gehiago

Erans-aren azterketaren zalantza-iturrietatik teorikoki interesgarrietako bat dugu hau: 72 hitz iturri ezagunetatik bitan agertzen dira, eta are hiru eta lautan inoiz. Batzuetan, dena dela, benetako iturriari hain argia iritzi diote gure aitzindariak, non beste lekukotasunak begiratu edo eskaintzeko lana ere ez baitute hartu; bestetan, beren artean erkatu dituzte, baita irizpide ezberdinen arabera iturritasuna erabaki ere; eta, azkenik, hondarretan, iturriari ongaitzak haztatu ondoren, zalantzan jarraitzen dutela aitortu behar izan dute. Argudioak, oro har, aurreko atalean erabili ditugun berberak dira, eta hirutan bana daitezke: formazko argudioak (hots, hitzaren itxura eratzen dutenak: grafia, morfologia, etab.), esanahizko argudioak eta hitzaren kokapenari (non eta zeren aldameanean agertzen den) dagozkionak.

Mitxelenak, oraindik hiru iturriekin baino jokatzeko ez zuenez gero, lehen bi argudio motak baliatu zituen batez ere; ikus dezagun adibide bana: *huruna* (315) “harina” < *RS 287 hurunic* “harina” / *Lcc uruna* “harina”, hots, grafia vs. itzulpena; *elicatu* (542) “probar gustando” < *GGero 233 elicatececoric* / *RS 57 elicatuco* “mantener me he”, hots, itzulpena vs. forma.

Lakarrak ere, Harriet iturri berriekin topo egin zuenean, forma (*escudencia*) zein esanahi (*bipildu*) berdintasuna haren alde erabili zituen, behar bezala: *escudencia* (370) “libertad” < *Ht escudencia* / *Ax escudancia*; *bipildu* “pelar” (502) < *Ht bipildu* “peler” / *Ax bippiltce*- testuinguru ez argikoa. Alabaina, Lakarraren aurkikuntzak lehen ziren auzien kopurua ikaragarri emendatu zuen, Harrietek beste iturriek —eta guztiz ere Axularrek— dakartzaten hitz asko bere baitan baititu. Honek eragin du —testuen arteko erlazioen kezka teoriko nabariarekin batean— forma eta esanahi hutsezko argudioez bes-telakoak saia ditzan.

Lehen argudio berria, goian aipatu kokapenarena da. Berak erakutsi digu nolako onuraz saia daitekeen, batez ere Harrieten iturritasunaren alde egiteko orduan; adibidez, *asquietsi* “satisfacer” (593) eta *asquietsia* “satisfecho” (594) elkarren aldameanean agertzen diren Harrieten “satisfaire, *asquiested*” eta “satisfait, *asquiexia*” sarrerez azaldu ditu, Axularren *asqui estendu* (*GGero* 114) agerraldi bakar eta, apika, iluna arbuaiatuaz (Lakarra 1991: 240).

Bigarren argudio berria, edo bederen lehenengoz orokorrean ezarria, esapideena da. Lakarrak (1991: 248) esan bezala, Axularrek hainbat kasu argi eskaintzen dizkigu “ez hitz soila baina esamoldea edo testuingurua ere, inoiz ‘erran komun’ en bat edo Harrieten hiztegiaren ezin jaso zezakeen aditz formaren bat jasotzen duenean”:

adisquide mamia (45), *orain bereon* (53), *bere buruari alhaturic* (119), *larru arras* (120), *ambatic ambatean* (135), *berceac berce direla* (193), *cinqui ta finqui* (209), *berra naiduena* (211), *cenerraque* (212), *gaña ta picaña* (438), *fin gaitz eguiñen duc choria*, *baldin gazteda-nic eypadaguic cafia* (446), *berguidiqui bat* (467), *urrinztatua ibilli* (469), *Jaincoari aillio-tsa*, *liren asco* (558), *mahats ondar mondarrac* (561), *biotzaren ucaldia* (570), *jaquizu* (591), *eguzquiz eguzqui* (612), *bere arauaz* (630), *nabardura*, *colore picardatuac* (664).

Berak bildutakoei besteren bat erants dakioke: *zauri gaizcoatua* (381), *euзу* (636) eta *beu* (637). Gainera, argudio bera erabil daiteke *RS*-n ere: *iquedac ta diqueada* (185), *diada* (186), *iac* (319).

Hirugarren argudio berria, “hiztegien lehentasuna” dei dezakeguna da. Oro har, badakigu hiztegiak direla hiztegegileen iturririk gogarakoenak, hitzak txukunki ordenatuta baita-toz, biluzik (atzizki eta bestelako behaztopagarririk gabe) eta hiztegi berrian azkar aski eranstekeo parada ematen duen itzulpenaz edo azalpenaz hornituta. Lakarraren hitzetan:

badirudi hainbat eta aukera gehiago dukeela *Hiztegi Hirukoitz*-eko *Eranskin*-eko hitz batek ez testu batetik, *RS* zein Axularrengandik, hartua izateko —bestelako, hots, formazko edo semantikazko irizpiderik ez denean— zenbat eta Larramendik hura erabiltzeko behar, presa, edo beta gehiago izan. Alegia, bereizi egin behar da soilik behin, hiztegiatarik batean, adibide ez eratorririk gabe datorren Harrieten Hiztegietakoa litekeen kide (ez-hapax) baten eta H-en bi hiztegietan, sarrera bat baino gehiagotan, eta, oraindik hobe, Larramendik hitz horri eman dion gaztelerazko itzulpenaren frantseseko kide formalean, erabilera adibide eta zenbait eratorrirekin inguratua den beste baten artean. Nabarmena iruditzen zait honelakoetan hiztegi batek edozein testuren aitzinean duen azalpen boterea (Lakarra 1996a: 32).

Irizpide honen fruituen ale eder bat baino gehiago utzi digu; cf., adibidez, *billacatu* “arrui-nar” (66), inondik ere Harrieten “ruiner, *billaquatcea*” (FE419) sarreratik hartua, hiztegi bien forma eta esanahizko kidetasunaren aldamenen deus gutxi baitira Axularren pasarteak. Azkeneko lanean (1996a: 42), irizpide bera Landuccirekin ere baliatu du;⁷ esate baterako, *inurria* “hormiga” (323) azaltzeko, *RS* 183 eta 326ko lekukotasunek Landucciren “hormiga, *ynurria*” (281v)-ren aurrean “amore eman behar dutela” erabaki du.

“Hiztegien lehentasuna” irizpideak balio orokorra du, eta zeharo erabakigarria, hiztegi hiztegi kopiatetan, den hiztegia elebakarra, den eleaniztuna. Har dezagun *HH* bera adibidetzat. Hiztegi osoa izan nahi luke (hots, hizkuntzaren hitz guztiak-edo jaso), eta asmo horrekin *input* trinko bat (*DAut*) aukeratzen du, eta jarraitzen, era batera edo bestera gero xede-hizkuntzaren hitzez betetzen joateko. Edozeinek uler dezake hiztegi-gilearen zorabioa, erdal hitzezko etenik gabeko zerrendak, eskuinaldea txuri-txuri dutela imajinatze hutsarekin. Larramendik izugarri eskertuko zukeen mahai gainean lehenagoko hiztegiaren bat izatea, ia automatikoki hainbat sarrera begi-kolpez beteta izango baitzituzkeen. Bide erraz honetara sarrera batzuk, asko edo gehienak (iturriaren luze-laburraren arabera) konponduta, bere esku zegokeen —bere xede edota zintzotasunaren baitan— hiztegi sarrerak haboro osatzea ala txuri geratutako ordainen bila bakarrik abiatzea.

Baina irizpide hau ez da halako hiztegi handien kasuan bakarrik nahitaez erabiltzekoa. Hiztegi txikitxo bat egin nahi lukeenak ere, handiago baten sarreraren artean aukeratzuz, esaterako, inork arbuatuko ez liokeen obra txukun bat era lezake. Antzerako zerbait esan daiteke, edozeinen eskura dagoen adibide bat ekarriaz, Añibaroren hiztegiari buruz: ahozko osagai aberatsa duela nabarmena den arren, hiztegiaren ardatza, argi eta garbi, *HH*-tik hautatutako sarrerek osatzen dute eta inon baino lehenago bertan bilatu beharko da, beraz, hitzen etorkia (cf. Urgell 2003b). Alabaina, zehatz mintzatuz, *Erans* ezin da hiztegitzat jo: ez du hizkuntzaren hitzen erakusgarri (handi zein txiki, orokor zein berezitu) izan nahi. Ez du alde aurretik finkatutako betebeharririk. Aitzitik, egileak interesgarri zeritzen hitz bakan batzuk baino ez zituen bildu; izenik egokiena, beharbada, “glosario” izango litzateke, izen honen bitartez alirizira aukeratutako hitz jakingarri batzuen azalpena baino eskaintzen ez duen zerrenda adieraziaz, hain zuzen.

Izenak izen, hitzak begiz jo ahala apuntatzea (eta itzultzen / azaltzen saiatzea) baino eskatzen ez duten era honetako lexikografi lanetan gutxienez, “hiztegien lehentasuna” irizpidea tentuz baino ezin da erabili eta, Lakarrak berak azpimarratu bezala, forma edo esanahizko irizpideek —oinarrikoenak inolaz ere— zeresanik ez dutenean bakarrik.

⁷ Antza denez, hasierako lanetan (cf. adibidez 1993: 93, 13. oh.) honen azalpen botereaz zeukan zalantzak uxatuaz.

Erans-aren osaketaz dakigunaren arabera, herriaren ahotik entzundako hitz zenbait jasotzeaz gain, lau iturri idatzi ezberdin —agian bost— biluzi zituen Larramendik. Esan gabe doa biluzketa banan-banan egin zuela, hots, ez zela iturrietara erdal hitz jakin batzuen bila joan, ez zuela *Erans*-ean agertuko zenari buruz aurreiritzirik: iturriak irakurri ahala, eta euskal hitz interesgarriak kausitu ahala ehotuaz joan zen *HH*-aren eranskina, ziurrenik bakoitzeko gero bildu eta ordenatuko zituen zerrenda ezberdinak eginez. Beraz, formaz eta esanahiaz gainteko argudio orokor baliagarri bakarra iturrien kronologia izango litzateke. Berpasa dezagun gorago erabilitako adibide bat: “hormiga, *inurria*” (323) sarreraren iturriaren bila, forman eta esanahian zeharo bat datozen Landucciren *ynurria* eta *RS*-ko *ynurria*-ren artean hautatzeko irizpidea ezin da “hiztegien lehentasuna” izan, zeren eta erabakigarri diren bi gertakari alde batera uzten baititu: kronologia eta itzulpena.

Hiztegiak ez dira —ongi dakigu— *Erans*-aren iturrien artean itzulpena eskaintzen duten testu bakarrak, eta itzulpenaren aldetik ziurrik baldin bada *RS* da, hain zuzen. Hau lehenago irakurri bazuen, demagun, bertatik eta inolako oztoporik gabe har zezakeen “hormiga, *inurria*” sarrera, eta hala izan balitz, Landuccik bermatu baino ezin ziezaioken egin lehenengo iturriak eskainitako berria. Beraz, asmatu ahalko bagenu zein izan zen iturriak biluzteko Larramendik jarraitutako ordena edo, hobeki esanda, *Erans* osatzeko jarraitutakoa, berdintasunezko kasuetan (*inurria*-n, adib.) edota oso zalantzazkoetan (hautagai bietarako alde eta kontrako argudioak ditugunean) honexek argudio erabakigarria eskainiko liguke. Egin dudan saioan (§ 1.5) antzemandako zantzu tikiak egiazkoak balira, ordena hura ‘*RS*-Axular-Landucci-(Iparraldeko iturri ezezaguna)-Harriet’ izan liteke: *inurria*, beraz, *RS*-tik hartua izango litzateke, baita beste hitz asko ere Axularrengandik, eta ez Harrietengandik. Dena dela, hain uzkur begiratu behar zaion saio hura, hain baldintza eskasetan, hain datu gutxi eta aldakorretan oinarritutako saioa, ez dut nik hemen argudiotzat erabiltzeko inolako asmorik. Zilegi izan bekit esatea, ordea, Axular-Harriet hurrenkera kronologikoaren aldeko datu gehiago eskain daitezkeela —eta halaxe egingo dut beherago— uste dudala.

Hiztegien irizpideak non-nahi balio ez digula eta kronologiak ziurtasunik eskaintzen ez duela ikusita, hasiera-hasieran aipatutako irizpide ziurretara (forma, esanahia eta kokalekura) bihurtuko gara ondoko azterketan argi bila; zeren eta bai baitirudi zenbait auzitan Lakarrak esanguratsu izan daitezkeen iturriagaien arteko ezberdintasunak “hiztegien lehentasunaren” izenean berdindu eta laundu dituela. Argiena aipatzearen, zalantzazko kasuetan itzulpenaren irizpidea norabide batean bakarrik erabili du, *Erans*-etik iturrira, alegia: iturriagaiak *Erans*-eko lekukotasunarekin bat ez datozenean, berdinketa dagoela erabakitzen du eta, esan gabe doa, hiztegiaren alde makurtzen.⁸ Alabaina, gogoan izan behar dugu Larramendik iturrietako itzulpen ageriak fideltasunez gorde ohi zituela, guztiz hiztegieta-koak. Oso egoera berezietan baino ez zituen aldatu ohi: nahasgarri edo desegoki izan zitezkeenean, hain zuzen. Beraz, batetik, *Erans*-eko itzulpena iturriagaietakoekin bat ez etortzea testu itzulpendunaren kontra doa. Gogoan izan, halaber, Axularren hitzen itzulpenarekin arazo larriak izan zituela edo, bestela esanda, itzulpenik gabeko testuak aukera gehiago eman ziola ezinbestean, alboan zituen baliabideen bitartez (testuinguruaz, sinonimoez, etab.) hitza bere kasa interpretatzeko. Beraz, bestetik, *Erans*-eko itzulpena iturriagaietakoekin bat ez etortzea, itzulpenik gabeko testuaren alde doa.

⁸ Ik., adibidez, *pedazatu*-ren iruzkina (Lakarra 1993: 206).

Gauzak honela, taula bat eratuko dut, zalantzazko hitzek iturriagai bakoitzean aurkezten duten itxura, itzulpena eta kokalekua alde (+) edo kontra (-) dauden markatuaz, baita Lakarrak emandako epaia ere.⁹ Taulan era guztietako gertakariak sartu ditut, bai Mitxelenak hasieratik askatu eta denok onartzen ditugunak, baita orain artean oharkabean igaro diren edota arazotzat hartu izan ez direnak ere, ondoren tiau bereko gertakariak denak batera eta elkarrekin azaltzen saiatzeko. Beherago egingo dudan iruzkinaren arabera, izarraz markatzen ditut Lakarra eta biok ados gaudenekoak:

	forma		itzulpena		kokalekua	Lakarrak	
<i>ayerua</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ax*	
<i>aisia</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ht	
<i>amoranteac</i> (Ax/Lcc)	+	+	-	-		Ax/Lcc	
<i>ambatic ambatean</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ax*	
<i>arbuyoa</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ax*	
<i>arlota</i> (Ax/RS)	-	+	?	+		RS*	
<i>arranta</i> (Ax/Ht)	+	?	-	?		Ht	
<i>arrantatu</i> (Ax/Ht)	+	+	-	-		Ht	
<i>arrontera</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ht	
<i>asquietsi/-a</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+	+	Ht*	
<i>aspertu</i> (Ax/RS)	+	+	?	+		RS*	
<i>aubena</i> (Ax/Ht)	+	+	?	+	+	Ht*	
<i>aubendu</i> (Ax/Ht)	+	-	?	+	+	Ht*	
<i>aztura</i> (Ax/Ht)	+	?	+	?		Ht	
<i>baya</i> (Ax/RS/Lcc/Ht)	- - - -		+	+	+	+	Ht(Lcc?)*
<i>baraz</i> (Ax/RS)	-	+	-	-	-	RS*	
<i>belarra</i> (Ax/Lcc/Ht)	? + +		? + +		+ + -	Lcc/Ht*	
<i>beregain</i> (Ax/Ht)	-	+	-	+	+	Ht*	
<i>bezala</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+	-	?	
<i>biar</i> (Ax/RS)	+	+	+	+	+	RS*	
<i>billacatu</i> (Ax/Ht)	+	+	?	+	+	Ht*	
<i>bipildu</i> (Ax/Ht)	+	+	?	+	+	Ht*	
<i>dilistea</i> (RS/Lcc)	-	+	+	+	-	Lcc*	
<i>eguzaria</i> (Lcc/Ht)	+	+	?	?		Lcc/Ht(Ht?)	
<i>elicatu</i> (Ax/RS)	+	+	?	-		Ax*	
<i>eredua</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ht	
<i>eregui</i> (RS/Lcc)	-	+	+	+	-	RS/Lcc(Lcc)*	
<i>ernetasuna</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ax*	
<i>escudencia</i> (Ax/Ht)	-	+	+	+	+	Ht*	
<i>esleitu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		Ht	
<i>estacurua</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+	+	Ht*	
<i>estalguna</i> (Ax/Ht)	?	+	+	-		Ax*	

⁹ 1993ko laburpena baliatu dut nagusiki; parentesi artean 1996a-ko zuzenketak adierazten ditut.

	forma		itzulpena		kokalekua		Lakarrak
<i>eciña</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-			Ht
<i>ecindu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-			Ht
<i>ezceria</i> (Ax/Ht)	-	+	?	+		+	Ht*
<i>galtzapena</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+	+	+	Ht
<i>gardia</i> I (RS/Ht)	+	?	-	+	+	+	Ht
<i>gardia</i> II (RS/Ht)	+	?	?	-	+	-	Ht*
<i>guertza</i> (Ax/RS)	-	+	?	+			RS*
<i>gogara</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		-	Ax*
<i>gogoa</i> (Ax/RS/Ht)	+++		-+-				?
<i>gogoetatsua</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		+	Ht
<i>gudua</i> (RS/Ax/Ht)	+++		+--				RS*
<i>higatu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-			Ax
<i>higuitu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		+	Ht
<i>hildumatu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		+	Ht
<i>iltura</i> (Lcc/Ht)	?	?	+	-		-	Ht
<i>inurria</i> (RS/Lcc)	+	+	+	+			RS/Lcc*
<i>ipirdia</i> (RS/Lcc)	+	+	+	+	?	+	RS/Lcc*
<i>istupa</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		-	Ht
<i>jarriquia</i> (Ax/Ht)	-	+	?	-			Ax
<i>contracarra</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		+	Ht*
<i>landerra</i> (RS/Ht)	+	+	+	+		+	RS*
<i>lapicoa</i> (RS/Lcc/Ht)	+++		+?+		-++		RS/Lcc(Lcc)
<i>lachoa</i> (Ax/Ht)	+	+	-	+		+	Ht*
<i>marruscatu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-		-	Ht
<i>mindeguia</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		+	Ht
<i>mingrana</i> (Ax/Lcc)	+	?	+	+			Ax/Lcc
<i>mintea</i> (RS/Lcc)	+	+	-	-			Lcc*
<i>nabarbendu</i> (Ax/Lcc)	+	+	+	-			Lcc
<i>narrioa</i> (Ax/Ht)	+	-	+	-			Ax*
<i>notha</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-			Ax*
<i>ogena</i> (RS/Ht)	+	?	+	-			RS*
<i>oin-hatza</i> (Ax/RS)	+	-	+	+			Ax*
<i>ondicoa</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-			Ax*
<i>opilla</i> (Lcc/Ht)	?	+	+	-			Ht (Lcc?)*
<i>orcoya</i> (Ax/Ht)	+	-	+	+			Ax*
<i>ocenqui</i> (Ax/Ht)	?	+	+	?			Ht
<i>pedazatu</i> (Ax/Ht)	+	-	?	-			Ht
<i>segada</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+		+	Ht?
<i>huruna</i> (RS/Lcc)	+	-	+	+			RS*
<i>uzcurtu</i> (RS/Ax)	+	+	+	-			RS*
<i>zapatu</i> (Ax/Ht)	+	+	+	-			Ax*
<i>cilhegui</i> (Ax/Ht)	+	+	+	+			Ax*

2.2.1. Forma erabakigarri

Esanahi berdintasuna dagoenean, formak du hitza. Behingoan honela erabaki diren auziak honako hauek dira:

- arlota* (521) “pobre” < *RS* 329 *arlot* “pobres” / *Ax* 262 *arlote*.
baraz (511) “perezoso” < *RS* 9 *baraz* “espaciosamente” / *Ax* *baratz*. Nahiz kokalekua eta itzulpena *RS*-ren kontra doazen, grafiak (§ 1.1.6.4) erakusten digu ziurrenik galdutako zatian beste agerraldi bat bazela.
dilistea (364) “lenteja” < *Lcc* *dilistea* “lenteja” / *RS* 50 *tilista* “lenteja”. Kokalekua ere kontrari leuakake erretra bildumak.¹⁰
eregui (367) “levantar” < *Lcc* *eregui* “leuantar” / *RS* 79 *erigui* “leuantar” (gainera, ezagutzen ez bide zuen orrialdea da).
guertza (614) “sombra” < *RS* 371 *guerza* “sombra” / *Ax* *guerça*. Huts bateratzailea da, beharbada iturritasuna ezartzeko eman daitekeen argudiorik indartsuena; bestalde, <rz> : <rtz> aldaketa normala da (§ 1.1.6.1).
oin-hatza (516) “pisada, vestigio” < *Ax* *oin-hatza* / *RS* *oñaça* “pisada”.
orcoya (280) “forma, manera” < *Ax* *orcoiera*, *orkhoia* / *Ht* *orkheia* “forme”.
huruna (315) “harina” < *RS* 287 *hurunic* / *Lcc* *vruna*.

Are nabarmenagoa da esanahia iturri batean xeheki aurkitzen denean:

- beregain* (491) “aparte” < *Ht* *beregaiñ* “à part” / *Ax* *beregainqui*.
escudencia (370) “libertad” < *Ht* *escudencia* “liberté” / *Ax* *escudantcia*.
ezceria (423) “miseria” < *Ht* *ezceria* “misere” / *Ax* *laceria*.

Irizpide beraren arabera erabaki beharko lirateke, nik uste, honako hauek ere:

- baya* (534) “prenda” < *Lcc* *vaya* “prenda” / *RS* 523 *bayla* “prenda muerta”, *Ax* *bahi* eta *Ht* *bahia* “gage”; <v> : <b> aldaketa normala den bitartean (§ 1.1.2), ez dugu <BhiB> : <y> aldaketaren lekukotasunik (§ 1.1.1). Kokalekua, bide batez, bai *RS*, bai Harrieten kontra doa.
mingrana (299) “granado, a” < *Ax* *mingrana* / *Lcc* *mingrana*, iturrietako *-ea* bukaera gordetzeko ohituragatik (§ 1.2.1).

Badira, bukatzeko, ene aitzindariak era batera erabaki eta nik, irizpide hau dela eta, bestera egingo nituzkeen pare bat hitz:

- jarriquia* (161) “continuo” < *Ht* *jarriquia* “assidu” eta “diligent” / *Ax* *iarraiqui*. Forma Harrieten dela ez dago zalantzarik; itzulpen ezberdintasunerako, cf. *HH* “assiduo, continuo, véase”. Gauzak honela, kokalekua ohiz kanpokoak izateak (*FE* 329) ez luke oztopo izan behar.
pedazatu (203) “despedazar” < *Ax* *pedaçatua* / *Ht* 402 *pedechatcea* “rapiecer” (esanahiaz, ik. § 2.2.2).

2.2.2. Esanahia erabakigarri

Forma berdintasunaren aurrean, nabarmena da itzulpenak duela erabakitze gaitasuna. Halaxe epaitu dira ondoko kasuak:

¹⁰ Halaz ere, gogoratu behar da osorik ongi irakurtzen ez den *dilist[.]ia* dagoela Oihenartek gordetako *RS* 543an.

- ayerua* (602) “seña, amago” < Ax *aierua* eta *ayerua* / Ht *aierua* “sopçon”.
ambatic ambatean (135) “caeteris paribus” < Ax *hanbatic hanbatean* “caeteris paribus” / Ht *hambatic hambatean* “tant pour tant”.
arbuyoa (202) “deshecho, sobras” < Ax 181 *arbuyoac* / Ht *arbuioa* “mépris”.
aubena (625) “suspiro” < Ht *aubena* “sourir” / Ax *aubena*, interpretapen anbiguokoa.
billaqatua (66) “arruinar” < Ht *billaqatcea* “ruiner” / Ax *bilhacatu*, interpretapen anbiguokoa.
bipildu (502) “pelar” < Ht *bipilcea* “peler” / Ax *bippiltce-*, bestelako itzulpena eragingo zukeena.
elicatu (542) “probar gustando” < Ax 233 *elicatcecoric* / RS 57 *elicatu* “mantener”, gainera ezinezko kokapeneko.
ernetasuna (345) “inspiración” < Ax 105 *ernetasun* / Ht *ernetassuna* “vigilance”.
gogoa (506) “pensamiento” < RS 398 *gogoa* “pensamiento” / Ax *gogoa* eta Ht *gogoa* “délibération”; “volonté”.
gudua (303) “guerra” < RS *gudu-* “guerra” / Ax eta Ht *gudua* “combat”.
higatu (168) “corromperse” < Ax 187 *zahartceaz higatcen eta deseguiten* / Ht *higatcea* “user”.
lacho (370) “libertad” < Ht *lachoan* “en liberté” / Ax *lacho* (izenondoa).
mintea (40) “amargura” < Lcc *mintea* “amargura” / RS 169 *mintea* “la peste”.
nabarbendu (198) “descubrirse” < Ax *nabarbendu* / Lcc *navarbêdu* “publicar”.
notha (392) “mancha” < Ax *notha* “macula” / Ht *notha* “tâche”.
ondicoa (339) “infelicidad” < Ax *ondicoa* / Ht *ondico gogorra* “misere”.
opilla (103) “bollo” < Lcc *ogui opila* “bollo de pan” (<il> : <ill> aldaketaz ik. § 1.1.7) / Ht *opilla* “masse”, *odol opilla* “masse de sang” (biak jarraian).
uzcurtu (20) “agacharse” < RS 251 *uzcur* “agachas” / Ax *uzcur* “curva”.
zapatu (517) “pisar” < Ax *çapatce-* / Ht *çaphatcea* “presser entre les mains”.

Adibideen ugariak zilegi egiten du, nik uste, irizpide berari jarraiki Lakarrak Harrieten-gandikotzat hartu dituen hainbat hitz benetan Axularrenak direla egiteko. Kasurik argienak ondoko hauei deritzet, denetan Harrieten itzulpenek ez baitute *Erans*-ekoarekin erlazio zuzenik eta bai, aldiz, *GGero*-ko latinak, euskal kideak edota testuinguruak:

- aisia* (464) “ociosidad” < Ax 42 *aisia* “otium” / Ht *aisia* “repos”.
esleitu (603) “separar” < Ax 242 *esleituric* “bereciric” / Ht *esleitcea* “indiquer”, “insti-tuer”, “ordonner”.
higuitu (413) “menearse” < Ax *ohean higuitcen da* / Ht *higuitcea* “mouvoir”.
marruscatu (26) “ajar”, (264) “estregar, ajar” < Ax 41 *baldin* [hasuiña]... *balacuz beçala hazcatcen, ferecatcen eta erabilçen baduçu, erreco çaitu: baiña ez nabasiçui eta ausarçui hersten eta marruscatcen baduçu* / Ht *marrusquatcea* “frotter”.

Bidenabar, goraxeago formagatik Lakarrak ez bezala ebatzi dugun hitz baten Axularrengandiko etorkia irizpide honekin berma daiteke:

- pedazatu* (203) “despedazar” < Ax (*arropa*) *pedaçatua* (vs. *ossoa*) / Ht 402 *pedeçatcea* “rapiecer”. Axularren testuko hitzen esanahiaren beste interpretapen txar baten aurrean gaude, Harrietek itzulpen egokia dakarren bitartean.

Ondoko hitzak, berriz, esanahia ere garrantzitsua delarik, *Erans*-eko formaz geure buruei galde diezaiegula eskatzen du: *eredua* (157) “conformidad” < Ax adib. 596 *mana-mendu sainduen arauaz, eta ereduz mantena nendilla* / Ht *eredura* “selon, suivant”. Izan ere, *Erans*-eko esanahia *GGero*-ko testuinguruarekin ezin hobeki datorrela argia izateaz

gain (“en conformidad con...”), ohartu beharko genuke hitza, atzizkiz biluzteketan, errazago egingo zukeela testutik, ezen ez argi eta garbi postposizio modura aurkezten eta itzultzen duen hiztegitik.

Taiu bereko auzia sortzen eta, nire ustez, taiu bereko irtenbidea eskatzen duten bi hitz familia aztertu behar ditugu orain:¹¹

arranta (471) “ordinario, común”, *arrantatu* (18) “adocénar”, (155) “hacer común”, (393) “mancomunar”, *arrantera* (154) “común”, (471) “ordinario, común” < Ax *arrant* “muy”, *arrantatu* “segar” eta *arrantera* “común, ordinario” / Ht *arronqui* “simplement”, “sobremment”, *arrantassuna* “sobriété”, *arrantatcea* “razer” eta *arrantera* “laïque”, “simple”, “sobre”.

eciña (332) “impotencia, inhabilidad”, (333) *ecindu* “impotente, inhábil” < Ax *ecina* “impotencia”, *ecindu* “imposibilitado” / Ht *eciña* “impossible”, *ecindua* “incapable”.

Lehenengoari dagokionez, Harrieten kontra dudana betikoa da, hots, ez duela behin ere *Erans*-eko itzulpena iradokitzen; Axularrengan, berriz, *arrantera*-rena oso adibide argian kausi dezakegu (*Erregue vezti bedi oihalic hoberenaz: aitonen semea erdicoaz, eta neccaçalea arronteraz*, *GGero* 417); baliteke, beraz, bestetan bezala (§ 1.3.4.h) familia guztia kide baten arabera itzuli izana.

Bigarrena oraindik argiagoa iruditzen zait: Harrieten lekukotasunak ez du *eciña* azaltzeko gaitasunik; *ecindu*-ren izena, bere hiztegian, *ecindura* “incapacité” da, eta biak elkarrekin azaltzen dira, *eciña* aurreko orrialdean agertzen den bitartean, hitz asko tartean dituztela. Axularrek, ostera, pasarte luze bezain argi batean (*GGero* 176-178) eskaintzen dizkigu bi hitzak; ikus dezagun adibide bana: *Çahartasuneco pairua eta pairatcea, ecina da, eta ez pairua* (176) eta *çahar ecindua* (178).

Amaitzeko, forma iturri guztietan ezberdina, baina esanahia argi eta garbi bakar baten alde mintzo den kasua ikusi behar dugu: *iltura* (44) “amortecimiento” < Lcc *iltua* “amortecimiento” / Ht *hildura* “appesantissement” (<h> desagertzea normala da, baina <ld> : <lt> bihurtzea, ia ezinezkoa; ik., erreferentzia gisa, § 1.2.5.3.e). Landucciren alde formazko argudioa ere erabil daiteke, dena dela: testu honekin egindako huts anitzen artean honek, beste makilatxo bat baino eskatzen ez duen errata erraza izateaz gainera, gazt. *-miento*-k eusk. *-tura* atzizkia bazegoela ikusaraz ziezaiokeen, edo egon behar zuelakoan berariaz zuzendarazi (§ 1.2.7.3).

2.2.3. Forma eta esanahia iturri baten alde

Balirudike sail honetan koka daitezkeen hitzek ez liguketela inolako arazorik eman behar. Ikus dezagun adibide bat: *ogena* (237) “engaño” < *RS* 243 *ogenic* “engaño” / Ht *hoguena* “crime”. Aitzitik, bada zer eztabaidatu, Lakarrak egin interpretapenarekiko bederen:

aztura (171) “costumbre” < Ax 396 *aztura* “mores” / Ht *haztura* “usage”, *hazdura* “coûtume”.

gardia (215) “dictamen” < *RS* 393 *gardia* “pareçer” (cf. *HH* “parecer, dictamen”; aldatetak aditzarekin ez nahasteko egina dirudi) / Ht *gardiacorra* “fidèle pour tenir le secret”, “sérieux”, *gardiacorqui* “sérieusement”.

¹¹ Frogatu nahi dudana argiago ipintzeko, Axularren hitzetarako Villasantek *AxH*-an eskainitako itzulpenaz baliatu naiz bi familietan.

Bigarrenak ez du iruzkin gehiago merezi, nik uste. Lehenari dagokionez, ohartu “usage” sarreratik Larramendik *oitza* “uso” (686) hartu zuela; balirudike, beraz, elkarrekin agertzea argudio ona izango litzatekeen bezala, ez agertzea, hain zuzen, Harrieten iturritasunaren kontrako argudio sendoa dela. *hazdura* > *aztura* aldaketa agian ez litzateke ezinezkoa izango, baina inondik ere hitza Axularrengandik hartu zuela suposatzea baino askoz garestiagoa.

2.2.4. Berdinketak

Forma eta esanahia bi iturrietan berak direnean, baten alde ebaztea oso zaila da. Alabaina, hauxe da, hain zuzen, kokapenaren irizpide apalak bere betebeharra erakuts dezakeen unea; honako hauetan ez dago inolako eztabaidarik:

- asquietsi* (593) “satisfacer”, *asquietsia* (594) “satisfecho” < Ht *asquiestea* “satisfaire”, *asquixia* “satisfait” (elkarren aldameneko sarrerak) / Ax *asqui esten*.
biar (400) “mañana” (*etzi*, *etziluma* eta *etzicaramu*-z lagunduta) < RS 410 *biar*, *ezi*, *ezi-luma*, *ezicaramu* / Ax eta Ht *bihar* “demain”.
contracarra (470) “oposición” (eta *contracartu* “oponerse”) < Ht *contra[r]tcea* “opposer”, *contracarra* “opposition” (elkarren aldameneko sarrerak) / Ax *contra-carra* eta *contra carrean*.
landerra (521) “pobre” (*chiroa* eta *arlot*a-z lagundurik) < RS 265 *landerrari* “al pobre” (beste biak ere RS-tikoak dira) / Ht *landerra* “pauvre” (*erremesa* eta *escalea*-z lagundurik).

Ondoko hauetan irizpidea saiatu gabe dago:

- galtzapena* (509) “pérdida” < Ax 233-234 *galtzapen* vs. *goratzapen* (*Erans* 225 eta 366) / Ht *galzapena* “perte”. Lakarrak, berriz, “hiztegien lehentasuna” ezarri dio.
mindeguia (680) “vivero” < Ax 409 *mindeguia* “seminarium” eta *birloratu* (*Erans* 568) / Ht *mindeguia* “pepiniere”.

Behin edo behin, grafiak ere lagun diezaguke:

- cilbegui* (372) “lícito” (*sori*-z lagundurik) < Ax 200 *sori* eta *cilbegui* / Ht 400 *cilbegui* “permis” (eta *haiçu*), cf. *cilleguigoa* “permisión” (510) < Ht 400 *cilbeguigoa*. Hipotesia bat dator <lh> Axularren hitzetan gordetzeko eta Harrietenetan ez gordetzeko ohiturarekin (§ 1.1.9).

Beste batzuetan, iturri itzulpendunak duke lehentasuna, interpretapen gaitzeko tes-tuinguru baten aurrean: *aspertu* (668) “vengarse” < RS 361 *asper çaquidaz* “uêgaosme” / Ax 115 *aspertuco natçaye*. Gainerakoetan, ezerk ez digu laguntzen. Esan dugunaren arabera, Lakarra, “hiztegien lehentasuna” irizpidez baliatuaz, beti hiztegiaren alde makurtzen da halakoetan. Alabaina, itzulpena bi testuetan dagoenean, irizpideak indarra galtzen du, eta kronologiak bakarrik erabaki litzatekeen auziak ditugu:

- estacurua* (538) “pretexto” < Ax *estacurua* “atchaquia” (cf. *HH estacurua*, *achaquia* “pre-texto”) edo Ht *estacurua* “pretexte”.
hildumatu (432) “mortificar” < Ax 543 *obra hilduac*, *hildumatuac* “opera mortificata” edo Ht *hildumatcea* “mortifier”.
inurria (323) “hormiga” < RS 183 *ynurriari* “a la hormiga” (bere alde *arrayo* ere bertatik hartua izatea leukake) edo Lcc *ynurria* “hormiga”.

ipirdia (178) “culo” < *RS 247 ypirdira* “al culo”, 385 *ypirdian* “en el culo” edo *Lcc ypir-dia* “rabo por culo”.
segada (362) “lazo” < *Ax 60 segadac* “laqueo”, 340-341 *segadez* “laqueo” edo *Ht segada* “lacet”.

Onartzeko prest nengoke halakorik ez denean, baina ohartu kasu gehienetan Axularren testuinguruak (edo hitzaren gardentasunak) hemen ere kronologiak zer esana leukakeela dioskula:

gogoetatsua (507) “pensativo” < *Ht gogoetaxua* “pensif” edo *Ax 58 cein gogoetatsu iartcen den*.
istupa (261) “estopa” < *Ht istupa* “étoupe” (baina *EF*-eko hitza da!) edo *Ax 400 sua eta istupa beçala baitira*.

Hurrengo adibidea, berriz, eztabaidatzeko dago: *gogara* (306) “a gusto” < *Ax gogara* (beti genitiboarekin) / *Ht FE 346 gogara* “de gré à gré”. Oso ezberdina da ondoko kasua: *bezala* (152) “como” < *Ax beçala* edo *Ht beçala* “comme”. Lakarrak iturri ezezaguneko-tzat jotzen du behingoz, eta ados nago bi iturrietako lekukotasunak alfer direla, hitza Larramendik *aita* bezain ondo ezagutzen baitzuen: *laso*, *leguez* sarrerako aurreko ordainak hornitzeko ezarria dateke, besterik gabe (§ 2.4.1.2).

Iturrigaiak hiru direnean, era ezberdinetako gauzak gertatzen dira:

belarra (284) “frente” < *Lcc velarra* “frente” edo *Ht belarra* “front” / *Ax belarrear*. Honetan “hiztegien lehentasunak” indarra dauka. Bi hiztegien artean erabakizterakoan, Harrieten kontra harlekua eta kronologia izango genituzke.
lapicoa (468) “olla” < *Lcc lapicoa* “ola [sic] del agua” (erratak garestitzen du, baina baliteke hitza lehendik ezagutzea, eta *Lcc*-rena berariaz zuzendu nahi izatea) edo *Ht lapicoa* “pot à faire la soupe” (agerlekua ona da; zehaztasuna kentzea ez litzateke ezinezkoa izango: cf. § 1.3.1) / *RS 69 lapico* “olla”, ez erabilitako orrialdean.

Berdinketa beste era batzuetara ere gerta daiteke; formak egokiak izan daitezke iturri-gai guztietan, eta esanahiak desegokiak edo zalantzakokoak:

amoranteac (230) “enamorados” < *Ax amorante* “concubinas” edo *Lcc amorantea* “mançeba o amiga”. Familiako beste hitz guztiak Axularrengandikoak direnez gero (eta plurala honetan bakarrik aurkitzen), honen alde makurtuko nintzateke.
eguzaria (274) “festividad” < *Lcc eguçaria* “feria o fiesta” edo *Ht eguçaria* “fête”. Itzulpena batez ere Landucciren kontra doake; kokalekua, berriz, Harrieten kontra, *EF*-ko hitza delako. Lakarrak aipatzen duen *eguçari euchayteco* ez hartuak, azkenik, ez du zertan *Lcc*-ren kontra joan behar, biak ez baitaude elkarrekin.

Bestetan, forma bataren alde eta esanahia bestearen alde egon daitezke:

aubendu (624) “suspirar” < *Ax aubendu* (itzulpen anbiguokoa) edo *Ht aubendatu* “suspurer” (eta cf. *aubena*, ez bairik gabe *Ht*-gandik hartua).
estalguna (248) “escondrijo”, (596) “secreto” < *Ax 39 estalgunean* “secreto”, 434 *estalgunea*, 435 *estalgumeric* edo *Ht estalgunan* “à l’abri”.
gardia (176) “cuidado” < *RS 393 gardia* “pareçer” edo *Ht goardia* “soin”.
ocenqui (138) “claramente, con voz clara” < *Ax 102 ocentqui eta bortitzqui deitcen* (<ntqu> : <nqu> aldaketaz ik. § 1.1.15) edo *Ht ocenqui* “clairement” (“con voz clara” *Ax*-en adibideak bakarrik iradoki zezakeen; kokalekua ere *Ht*-en kontra doake).

Auhendu-k iradokizun interesgarri bat egiten digu: izan ere, forma argi eta garbi Axularrena den arren, esanahia era berean Harrietena baino ezin da izan. Baliteke, beraz, Axularrengandik hartu zenbait hitz, ziurrago iruditu bide zitzaizkion Harrieten itzulpenez hornitu izana. Antzeko erlazioak sumatzen dira ondoko kasuetan ere:

- narraioa*, *narrioa* “tacha” (629): itzulpena eta lehen forma Harrietenak dira, eta bigarrena Axularrena; badirudi etimologikoki —paronimiaz, nahiago bada— lotu zituela.
- orcoya* “forma, manera” (280) < Ax, adib. *oimaren neurrina, eta orcoiera*, baina cf. *orkheia* “forme” (FE 363).
- estalguna* “escondrijo” (248), “secreto” (596): Axularren *estalgunean*-dik gaizki biluzitakoa izan daiteke, besterik gabe (§ 1.2.4.e), forma horri baitagokio “secreto” latinezko itzulpena; alabaina, Harrietek ere *estalgunan* (FE 325) ekartzea halabeharrezkoa ote?

2.3. Zalantzak iturria

Ulergarria da, zeharo, lau iturri ezagun aski fiabar izanik, *Erans*-eko ahalik eta hitz gehienak haien bitartez azaltzen saiatzea, baita leporaketak zalantza sortzen digunean ere. Alabaina, teorikoki oso interesgarria izan daiteke, leporaketaren alde eta kontra ditugun argudioak zein diren begiratzea, eta ea landu ditugun irizpideek zalantzak uxa ditzaketen ala ez egiaztatzea. Ez genuke ahaztu behar, nolana ere, Harriet agertu aurretik Mitxelena, zalantza bada ere sarrienik, Axularren bitartez hala-hola azaldu hainbat hitzek (*escudencia* 370 eta *ezceria* 423, adibidez) gero azalpen gardena kausitu dutela; areago, gogora dezakegu iturri bereko *oquelia*-rako RS-ren bitarteko azalpenean (*oquelea* “la tajada” RS 176) tematu izan ginela, bizkaierazkoa izan behar zuelakoan, forma eta esanahia hipotesiaren aurka geneuzkan arren. Iturri ezezagunak, euren iratxotasunagatik, oso zailak dira frogaketan erabiltzen; alabaina, ez genuke inoiz ere zeharo alde batera utzi behar zalantzapean ditugun hitz batzuen iturburu izan litezkeela.

Lehen sail batean sartuko ditut inoiz zalantza sortu duten arren, gaur iturri ezagunetako bati egozten zaizkionak; gehienak Axularren argitalpen egokia edota adibide egokia kausitzean dautza; pare bat (*manaiacorra* eta *urtsatu*) Larramendiren esku-hartzea aintzat hartzean; eta beste pareta (*oquelia* eta *triscac*) Harriet eta Landucci behingoz begiratzean:

- ahartara* (99) “bocanada, sorbo” < *GGero* 342 *ahartara* / *Gero* 342 *ahatara*.
- edergailluz* (486) “parecer (por bien)” < *GGero* 335 *edergailluz* / *Gero* 335 *edergaillu*.
- emendaillua* (623) “supererogación” < *GGero* 499 *Opera super erogationis, obra emendailluzcoac* (adibide egokia aurkitzea falta zen).
- manaiacorra* (394) “maneable” < *GGero* 181 *manaiacor* (*u* > *a* aldaketaz ik. § 1.1.16.2).
- oquelia* (673) “vianda” < Ht *okhelia* “viande” / RS 176, 468 *oquelea* “tajada” (Mitxelena *oquelea* transkribapenak eragindako leporaketa okerra; *-ea* bukaerari buruzko aurreiritziek zerikusiren bat izan bide dute hitz honetan Harriet begiratu gabe erabakitzeko).
- orthusa* (194) “descalzo, mal vestido” < *GGero* 224 *orthus* / *Gero* 224 *orthuz* (are Mitxelena *ortuz* transkribatua).
- triscac* (126) “castañuelas” < Lcc *triscac* “castañuelas de dedos” / RS 436 *trisquee* “salto”, 79 *trisean* [sic] “dançando” (hitza RS-n aurkituta gero, Lcc begiratu ere ez bide zen egin).
- urtsatu* (25) “aguar” < *GGero* 406 *vrtçuturic* (*u* > *a* aldaketaz cf. supra *manaiacorra*; *tç* > *ts* aldaketaren zioaz, ik. § 1.2.7.3.c).

Hurren doazenak; berriz, ezagutzen ditugun iturriak erabilita azalpen gaitzeko hitzak dira, nahiz eta denak ziurtasun maila berean ez egon; oztoporik larriena forma izaten da, baina inoiz edo behin esanahia bera ere arazotsu gerta daiteke:

- aldarteac* (385) “lunas (...), lúcidos intervalos”: Ax 462 *Ceren Iaincoa baithan ezta, ez-oreníc, eta ez aldarte gaitcic, munduco iendetan ohi den beçala*. Arazoak: (1) plurala eskuarki iturriari zor zaio (§ 1.2.2); halaz ere, *aldiac*-en eredura egina izan liteke; (2) itzulpena, eta batez ere zehaztapena: nola igaro da *aldarte gaitz*-etik “lúcidos intervalos”-era (ia-ia kontrakora)?
- arrastelua* (96) “bieldo”: Ht 413 *arrestellua* “rateau”. Azalpen hoberik ez dugu, baina ohartu forma aldaketari; *arrastelua* jadanik *HH*-an jasota zeukan (s.v. *vieldo*): Larramendiren “zuzenketa” ote?
- arri iraztua* (564) “rayo”: Lcc *çeruco yrastua* “rayo del cielo”. Grafikoki ez dago arazorik (<#y> : <i>rako ik. § 1.1.1, eta <st> : <zt>rako § 1.1.6.2), baina *arri* azaltzeko modu errazik ez dugu. Azalbide bat izan liteke Larramendik partizipiotzat hartzea eta, honen arabera, izena berreraikitzea.
- autu* (224) “elección” < Ax 181 *Gaiñac picaiñac, eta hautuac bertceren, hondarrac eta arbuyoac Iaincoaren*. Axularren agerraldiak aski erraz izena dela iradoki dezake, izenez inguratuta dago eta; gainera, *gaña ta picaña* eta *arbuio* ere bertatik hartu zituen.
- auznartu* (584) “roer”: Ax 600 *hausnaur eguiten, 622-623 eguiçu... hasnaur*. Ondoko urrats hauek guztiak behar dira egoketa onartzeko: (1) <h> kentzea (§ 1.1.3); (2) *ausnaur* zein *asnaur* > *ausnar*; (3) <sn> : <zn> (§ 1.1.6.2); eta (4) *auznar eguin* > *auznartu* (§ 1.2.7.1.f). Larregi, agian. Deigarria da, gainera *ausina* (474)-n onartu ez diren urratsak (Ax *hasuina* > *asuina > *ausina*) hemen onartzea, eta batez ere Axularren pasartei *Erans*-eko itzulpena zein gaizki datorkien ez igartzea; cf., adib.: *Hartan pensa eçaçu, hartçaz eguiçu pensamendu, hasnaur* [sic] *eta gogoeta* (GGero 622-623).
- hauzu* (372) “lícito”: Ht *haiçu* “permis” (errataz edo). Baina *hauzu* hitz ezaguna da, *HH*-an (s.v. “lícito”) jadanik jaso. Mugagabea Ht-en alde letorke eta, beraz, Larramendik zuzendu zuela pentsa liteke, baina orduan zergatik ez *haizugoa* (510)? Errazago dateke buruz erantsia izatea (ik. § 2.4.3.6).
- acia* (251) “espalda”: Ht *FE 347 atcea* “permis”. <tc> : <c> hutsa eta <ea> : <ia> aldaketa beharko lirateke, eta gainera Larramendik ongi ezagutu behar zuen hitz batean. Aukera hobe iruditzen zait *RS*, non <c> (edo hobeto <ç>) afrikatua ordezkatzeko normala den (cf. 201 *açean, 202 açera*): *RS*-n normala ez den bigarren ezaugarria (-ea > -ia aldaketa) azaltzeko modua (errata bat?) baino ez genuke behar.
- becarria* (357) “lagaña”: Lcc *vecarra* “pauesada de candela”. Ez forma, ez esanahia datoz Landucciren alde; cf. *HH*-ko *becarreá* “lagaña”.
- bernagea* (379) “linage”: Ht *bernaiea* “parent, allié”. Ziurra dirudi; -age erdal atzizkiak zerikusia izan bide du bai grafi, bai esanahi aldaketan (§ 1.2.7.3.i).
- erachtura*: ik. *iraistura*.
- igea* (175) “cuesta”: Ht *ikhea* “pente”. <ikhea> : <iquea> : <iguea> : <igea> ez da ezinezkoa, baina *iquea* (< Ht *ikhea*) sarrera berean dator.
- iraistura* (50) eta *erachtura* “añadidura”: Ax 72 *iratchetura*. Esanahia egokia da; forma ulertzeko, Larramendik <iratchtura> irakurri zuela suposatzea baino ez dugu, eta ohi bezala kontsonante aurrean txistukari afrikatua frikari bihurtu (§ 1.1.16.2.d; *HH*-ko <is> = gure <x>rako ik. Urgell 2001b: § 4.8). *erachtura*-k <iratchtura> irakurketa bermatuko luke, eta Larramendik erantsitako aldaera izan liteke (§ 2.4.1.2).

- irachiqui* (51) “añadir”: Ax 72 *iratchequi*. Agian gainerako *i*-ek eragindako aldaketa ttiki bat baino ez da behar, baina, dena dela, cf. *HH*-ko *erachiqui* “pegar una cosa con otra”; aldaketa berariazkoa ere izan daiteke, beraz, *idequi* > *idiqui*-ren taiu berekoa (§ 1.1.17).
- hisicatu* (232) “encapricharse”, (462) “obstinarse”: Ax 295 *bi handi ni handi hissicaturic egoiteac*. Agerraldi bakar batetik bi esanahi aski ezberdin hartu ditueneko hitz bakarra izango litzateke. Testuinguruak badirudi bigarren itzulpena bakarrik iradokitzen duela.
- malcorra* (529) “precipicio, despeñadero”: Ax 216 *Bertce guztiac dira bidexcac, bide chidorrac, hertsiac, meharrac, malcorrac eta perilez betheac*. Iturrian izenondoa da, baina beharbada Larramendik pasarteko izenekin lotu zuen (cf. *autu* goraxeago).
- patarra* (175) “cuesta”: Ht *petarra* “coline” edo *pectarra* [sic] “montagne”. Ez esanahia, ez forma datoz bat *Erans*-ekoarekin.
- turunta* (654) “trompeta”: Ht *tuhunta* “trompette”. Esanahia Harrieten alde mintzo da zeharo. Forma, beraz, Larramendiren berreraiketa izan liteke: cf. *HH*-ko *turunta* “clarín” eta gogoratu Axularren hitzetan egin zituen antzeko aldaeketak (§ 1.1.17).
- urtiguin* (644) “tirar”: cf. *RS* 405 *urtigui* “tirar” > “arrojar” (*Erans* 65), ohiz kanpoko itzulpen aldaketaz. Agian etorki bera dute, eta sinonimiak (§ 1.3.5) eragin du *Erans* 65eko sarrera. Honela balitz, esan gabe doa *urtiguin* hustzat eman beharko genukeela.
- zarampoa* (134) “cesto”: *RS* 34 *zaran* “cesto”. *RS*-ko kokalekua okerra izateaz gainera, ez du ustelketa azaltzeko ziorik eskaintzen.
- zarraldoa* (48) “andas de muerto”: *RS* 420 *çerraldo* “andas”. Aldaketa ttikia da, baina kokalekua okerra.

Bada, azkenik, zalantzapetik atera beharko genukeen hitz bat: *corromiotu* (166) “corcomerse” < Ax 279 *hasserretasunac, mendecatu nahiac, barreneco heguigoac, iraquidurac, hudigoac, gorrotuac, corromioac*... Zalantzarako ziorik handiena, iturrian izena bakarrik agertzeaz gainera, Larramendik iturriko forma mezprezatuta berak eratorritakoa bakarrik jasotzean datza, bestetan biak jaso zituenez gero (§ 1.2.7.1). Alabaina, ez dugu Axular baino azalpen hoberik: egin dezagun kontu, euskal eta erdal hitzak ikusi baino ez etimologikoki lotu zituela, hau da, *corromio*-k *corcomerse* burura ekarri ziola, bai baitakigu itzulpen etimologikoak egiten zekiela: gogora bitez *bernagea* (379) “linage” (§ 2.3) eta *manucortu* (395) “manualizar”. Honela izan bazen, argi dago ez dela erraza taiu bereko gaztelaniazko itzulpenik izenerako ematea.

2.4. Iturri ezezagunekoak

Ifernuetarako jaitsieraren azken mailara iritsi gara. Atal honetan sartzten dira oraingoz —eta ziurrenik zati bateko— gure jakin-nahia asebetetzen ez duten hitzak, osorik ezagutzen ez dugun iturrikoak (*RS*-koak) izan daitezkeelako, edo akaso identifikatu ez ditugun iturrietakoak, edo herriaren ahotik jasoak. Halaz ere, ikersailik erakargarriena izan daiteke “ad experiendum”-eko filologia maite dutenentzat.

Iturri ezezaguneko hitzen taldea, nolnahi ere den, ez da larre dagoen arloa; aitzitik, aspaldixko Mitxelenak egin zituen bertan, bai Larramendiren hitzetatik, bai *Erans*-aren beraren ikerketatik ateratzen dena erabiliaz, aldaketa batzuekin bada ere egun bere hant dirauten hiru ildo ziur: (1) *RS*-ren zati galdua; (2) Iparraldeko iturri bat, Harrieten

agerpenak asko murriztuta ere oraindik ale jakingarriak eskaintzen dituen; eta (3) Larramendiren “He añadido también otras muchas voces que he oído en las conversaciones y notado en los libros” esanetik atera daitekeen osagaia, ziurrenik gehienbat inguruko euskaratik lortua.

Etsi behar dugu, bataz beste hirurotarik bakoitzari egotz dakizkiokeen hitzen kopuruagatik, ez dela goizetik gauera Harrieten moduko beste iturri handirik agertuko, nahiz ezin daitekeen baztertu hitz oso gutxitarako eta are baterako bakarrik ezusteko iturriren bat egotea. Adibide ona izango litzateke *mendoza* (475, 640), egiatan Garibaik azalduko balu: hala balitz ere, Larramendik ez zukeen harengandik beste ezer hartu, *Erans*-erako behinik behin. Dena dela, teorikoki zein praktikoki oraingoz halako noizbehinkako iturri txikirik egon denentz frogatzea ezinezkoa denez gero, hiru iturri ezezagun nagusien hipotesiarekin jokatu dut hemendik aurrera.

Nire aitzinekoek hitza talde batean edo bestean kokatzeko baliatu dituzten argudioak bi eratakoak izan dira: (1) hitzaren itxurak eskaintzen dituen zantzuak (grafia, morfologia...); eta (2) hitzaren euskalki kokapena. Lehenengo argudioaren indarrak eta ahuleziaz jabetzeko aukera izan dugu aurreko ataletan, azalpen hobea duten hitzekin. Bigarrena zeharo berria da, ostera, ezinbestean hemen erabili beharrekoa, hiru iturri-gaiek, irudiz bederen, euskalki kokapen aski ezberdina eskatzen dutelako, hain zuzen ere: (1) bizkaierazko hitzak; (2) Iparraldeko hitzak; eta (3) gipuzkerazko hitzak.

Banaketa hori egiazkoa balitz, agerian dago bigarren argudio hau zeharo erabakigarri gertatuko litzatekeela. Alabaina, baditu berezkoak ez diren akats zenbait. Begi-bistakoena, Harriet ustekabeen agertzeak agerian jarri zuen: *ibildauna* eta *oquelia* (eta ia-ia *hazbeguiac*) zeuden datuen arabera epaituta, bizkaierazkotzat jo behar izan zituen Mitxelenak. Kontua da hitz asko eta asko hain gaizki ezagutzen ditugula, ezen bil daitezkeen datu guztiek norabide bakar batera daramatenean ere, ez baitugu erabateko ziurtasunik. Bistan da, dena den, ez dakigunaz ezin garela mintzatu; beraz, ezinbestean halaxe jokatu beharra dugu hemen ere, dakigunaren laguntzaz aurreratzen saiatuaz.

Asmoa hiru iturri-gaieetatik batean nolabaiteko ziurtasunez sailka daitezkeen hitzak aztertzea da, erabilitako irizpideak ahalik eta gehiena azaleratuaz. Lehenago, ostera, mugatu nahi nuke aztergai geratzen zaizkigun hitzen taldea, batez ere haietako batzuk iturri berririk bilatu gabe azaltzen lagun diezaguketan bi hipotesi berri aurkeztuaz.

2.4.1. *Proposamen berri zenbait*

2.4.1.1. *Erauzi eta eratorriak*. Larramendi ber hitzetik bi sarrera ateratzeko gai dela ikusi dugu, iturriko eratorria denean haren oinarria azaleraziz eta oinarria izan daitekeenean eskuarki aditz bihurtuz (§ 1.2.7.1). Halaber, pentsa dezagun deklinabide atzizkiak kentzea hiztegi-gilearen ariketa normala dela, hitzak hiztegi-rako normaldu behar dituzenez gero, eta gogora dezagun *Erans*-ean inoiz kenketak gezurrezko edo balizko ondorioak izan dituela: cf. *egalatea* (417) “menstruo de muger” (§ 1.2.4.f) eta *eredua* (157) “conformidad” (§ 2.2.2), adibidez.

Azaldu gabe geratzen zaizkigun hitzetatik taldeño bat familia bereko bikoteez osatuta dago:

trisca (90) “baile”, (187) “danza” eta *triscaria* (89) “bailador”.
istincaria (112) “calafate” eta *istincatu* (113) “calafetear”.

oldozquera (197) “descuido”, *oldozqeran* (508) “sin pensar” eta *oldoztu* (508) “pensar”.
obua (276) “fiel, equilibrio” eta *obuan* (351) “al justo”.
guezna (416) “mensaje” eta *gueznazaya* (415) “mensajero”.

Biak iturrian izatea ezin alde batera utz daitekeen arren, Larramendiren ohiturek bide ematen digute hipotesi merkeagoa egiteko: biak azaltzeko bat aski dela, alegia. Adibiderik argiena *obua*-k eskaintzen digu: hitzaren mende honetako bizitzaz dakigunaren arabera (§ 2.4.2.6), *obuan* dateke iturrian legokeen lekukotasuna, eta *obua*, berriz, Larramendik bertatik erauzitako —eta aliritzira itzulitako— hitza. Antzeratsu, iturrian *gueznazaya* aurkitu bide zuen, nondik (*zaya* erraz antzemanetz, noski) *guezna* erauziko zukeen. Egia da hain erraza dela Larramendik jatorrizko hitz bakuna eratorrtzea, nola jatorrizko eratorritik erroa ateratzea; halere, *HH*-an “mensajero” sarrerapean bildu zituen euskal ordainen arabera **gueznari* esperoko genuke (*mandataria*, *godadiaria*, *joairitzaria*)¹² edo bestela **gueznaguillea* (*mandatuguillea*, *godadiguillea*, *joairizguillea*), ez *gueznazaya*.¹³ *Erans*-eko kokalekua ere hipotesiaren alde erabil daiteke, alfabeto hurrenkera hautsita baitago, eratorria aurretik doalarik, hain zuzen (§ 1.5.3). Jakina, honek Mitxelena (1961: 372) hasierako teoria, hots, *guezna* <mezua>ren ordezkotzat irakurketa txarra izan litekeela, zeharo deuseztuko luke. Bestalde, bi kasutan bikotearen osagaietako bat *-ari* atzizkiduna da, batean izenaren aurrean (*triscaria* 89, *trisca* 90) eta bestean aditzaren (*istincaria* 112, *istincatu* 113), bietan alfabeto hurrenkera gordeta. Hauetan *gueznazaya*-n baino gaitzagoa da, inondik ere, bietatik Larramendik “asmaturia” zein ote den ebaztea, zeren eta hobekien lekukotu ditugun eragiketetatik (*-tu* partizipio markaren eransketa eta kenketa) kanpora geratzen baitira.

Lehenik, azpimarra dezakegu ez direla erabat berdinak, eragiketaren muturretako bat, zein ere den haren norabidea, ezberdina baita: izena batean, aditza bestean. Hortaz, ezin dugu *a priori* automatismo moduren batera jo. Nolanahi ere, hasiera batean, balirudike *istincatu istincaria*-tik eta *trisca triscaria*-tik sortzea errazago dela, aditzetik oinarria (**istinca*) ateratzea esperoko baikenuke (§ 1.2.7.1.a), izenetik aditza (**triscatu*) bezalaxe (§ 1.2.7.1.b). Lehen hipotesi honek baditu arazoak, halere. Batetik, *trisca* iturri ezagunean lekukotuta dago: *triscan* “dançando” (*RS* 79) eta *trisquea* “el salto” (*RS* 436), nahiz ez duten *Erans*-ekoa zuzenean azaltzen (ik. § 2.4.2). Bestetik, **istinca* delakoa itzultzeko, nolabait esanda, gehiegi pentsatu beharko zukeen Larramendik, ez baitzukan “calafate”-ren familiaren bidetik jotzerik: iztupaz eta galipotaz *istinkatzen* omen zen (cf. *DAut*, s.v.), eta **istinca* baliteke gai likatsu edo lirdingatsu bat izatea (cf. *HH*-an *istinga* “viscosidad”).¹⁴ Eta azkenik, ezezkoak erabateko baliorik ez izan arren, gogora dezakegu *Erans*-ean orotara zortzi *-ari* atzizkidun daudela (§ 1.2.7.2), baina *-ari* > *-tu* eragiketaren (beste) alerik ez: ez **barrendatu* “entremeterse” (< *barrendari* “entremetido” 241), ez **uzutu* “asistir en el parto” (< *uzulari* “partera” 492), etab. Ez dago, orobat, *-ari* > $\emptyset$ eragiketarenik: ez **barrenda* “intromisión”, ezta **uzua* “parto”, etab.

¹² Cf. “Mensaje (...), *mandaturia*, *godadia*, *joairitza*”.

¹³ Bestalde, cf. “*Zaya* y *zaina* vienen comúnmente en composición y pospuestos, como *mastizaya*, *masti-zaina*, guarda viñas, *irurazaya*, guarda riberas, y por esso al pastor, que es guarda de el ganado, *arzaya*, al arriero *mandazaya*, &c.” (*HH*, s.v. *guarda*).

¹⁴ Oztopo honen alde, gorago (§ 2.3) eztabaidatu dugun *corromiotu*-ren kasua gogora daiteke: aldeztu dudana hipotesiaren arabera, iturriko *corromio* ez jasotzeko arrazoa, erdaraz itzulpen errazik ez izatea izango litzateke.

Oztopo hauek aintzat hartuta, *trisca* eta *istincatu*-tik abia gaitetzke, *toliatu* (Ht) > *toliacuntza* (Lar) adibide gardenaren lekukotasuna argudiotzat erabiliaz (§ 1.2.7.1.g). Honen alde dator, halaber, Larramendik *-ari* atzizkia oso ondo ezagutzea,¹⁵ baita *HH*-an “bailador” eta “calafate”-ren ordainak denak *-ari*-dunak izatea: batetik, *dantzaria*, *oincarría*; bestetik, *calafetaria*.

Hondarreko bikote edo hirukoteari buruzko iruzkina herabez baizik ezin nezake kale-ratu, Mitxelenak (1970: 79 eta 1978: 363-366) *oldoztu* eta *oldozquera*-ren arteko erlazio-az egindako hausnarketa mamitsuak direla eta. Testuan (ziurrenik *RS*-ren zati galduan) *oldozqueran* “sin pensar” bakarrik zegokeen, ene ustez, nondik erraz baino errazago (“sin pensar” = “al descuido”) *oldozquera* “descuido” atera zukeen, *obuan*-dik *obua* bezalaxe, hain zuzen. Honainokoari eztabaida ezina deritzat. Ondoren, *-kera* aditzei eransten zaien atzizkia dela Larramendik ondo baino hobeto jakinik,¹⁶ ez da ezinezkoa *oldoztu* berak eratua izatea, eta honek —Larramendiren parte-hartze zuzenak— ezerk baino aiseago azal lezake itzulpenetan dagoen kontraesana: *oldoztu* “pensar” vs. *oldozqueran* “sin pensar”. Hau zeharo bat dator Mitxelenak egin lehendabiziko hipotesiarekin, baina ez du bigarrena erabat ukatzen: zeren eta etorkiz *oldozqueran*-en *-ka* atzizkia (620 *ucuzca*-n eta 670 *jazca*-n dagoen berbera) balego ere, Larramendik —Mitxelenak berak lehenera bezala— *-kera* bakarrik antzeman baitzezakeen. Alabaina, Mitxelenak *Erans*-eko hitzen funtsezko benetakotasunaren gainean jokatzaren zuzen, eta arnasa hartu bide zuten *oldoztu* “salbatzeko” modua aurkitutakoan. Osera, gehienera jota familiaren bi agerraldi espero genezake jatorrizko testuan (*oldozqueran* eta *oldoztu*): ez dago, beraz, birritan ukapena agertzeari Mitxelenak eman zion balioa ematerik. Bigarrenik, nik neuk ez dut uste Mitxelenaren lehen etimologiak (*olde* + (*h*)*otz*) hain itxura txarra duenik, *-ka* + *-era*-ren beste agerraldirik aurkitzeari oso zaila deritzadan bitartean: izan ere, txistukari ondoko testuingurua da *-kera* alomorfoaren ohiko agerlekua (cf. *jazquera* (669), iturri beretik hartua). Postura egingo nuke *oldoztu* Larramendik eratu zuela: gutxieneko kontuan, zalantzan utziko nuke, badaezpada.

2.4.1.2. *Aldaerak* eta. Harrieten *hirisca*-tik bai *irisca* bera, bai *urisca* aldaera lortu zituen moduan (§ 1.1.17), batetik, eta *RS*-ko *laso* eta *leguez*-i berarentzat egunerokoa zen *bezala* erantsi zien moduan (§ 2.2.4), bestetik, baliteke *Erans*-ean azalgabe ditugun hitzetako zenbait Larramendik bere burutik, zekien euskaratik-edo, erantsitakoak izatea, konparabide edo osagarri gisara. Gehixeago ere zehatz dezakegu Larramendiren parte-hartze hau, Mitxelenak (1970: 122), egin zuten iruzkin ausartenetako batean, *RS*-tik hartutako *otu* (585) “rogar”-en ondoan agertzen den *oyutu*-z zioena aintzat harturik: “¿será algo más que una interpretación etimologizante de Larramendi?”. Egon ere, azalpen hoberik ez dagoenez, egin dezakegu batzuetan Larramendik, *bezala*-ren tankerako esanahikide nabarmenak eransteaz gainera, orokorki “etimologikoa” dei dezakegun loturaren bat ezarri zuela iturri ezagunean aurkitu zuten hitza eta berak aurrez ezagutzen zuten zerbaiten artean. Ez litzateke, bada, harrigarria izango, hitzen etimologiarako edo, gaurko erara esanda, hitzak analizatzeko izan zuten joera ezaguturik (cf. §§ 1.2.7.1 eta § 2.4.1.1, besteak beste).

¹⁵ *HH*-an emankorra da oso: cf. *aboari* “confesante”, *aboilari* “abollador”, *adrilari* “enladrillador”, *agaari* “apaleador”, etab.

¹⁶ Cf. *HH*-an *aldiakera* “alternación”, *arrakera* “arranque, el acto de arrancar”, *azkera* “educación”, etab.

Hau guztiau, iturrien sarrera barruko ordena aztertzerakoan nabaritu dugun zerbaitekin lot daiteke, hots, Axularren hitzak beste inorenak baino maizago iturri ezezaguneko hitzen alboan agertzearekin eta, hertsikiago, haietako batzuk berearen aldaerak (hitza adiera zabalean hartuta) baino ez izatearekin (§ 1.5.1.3): *peita* + Ax *beita* (129); Ax *baldimba* + *balimba* (136); Ax *orthusa* + *ortoza* (194); Ax *baimendua* + *baimena* (371); *zaulia* + Ax *zalhuia* (374); *zaulitu* + Ax *zalhuitu* (375); *amarauna* + Ax *amaraña* (635).

Etorki seguruko hitz hauetaz gainera badira gutxienez beste bi, gutxi-asko ezbaian geratu zaizkigunak (§ 2.3), baina, nolana den, eredu bereko bikoteak osatzen dituztenak: *aldiac* + Ax? *aldarteac* (385); *erachtura* + *iraistura* (< Ax *iratchetura*) (50). Eta, behin honetara ezker, baita RS-tik hartutako batzuk ere: RS *hurrena* + *aurrena* (540); RS *donaria* + *donarioa* (292); RS *iac* + *iyac* (319); RS *ines* + *inesi* (328); RS *jazquerea* + *jazcaya* (669).

Aipatu hamalau adibideetatik bost (*aldiac*, *aurrena*, *baimena*, *jazcaya* eta *peita*) jadanik HH-an jasoak zeuden adiera berean edo oso antzekoan (§ 1.6.c eta d), eta erdiak-edo Larramendik, bizi zen lekutik gehiegi higitu gabe, herriaren ahotan entzun zitzakeen: *ortoza* (§ 2.4.2.6), *peita* eta *zaulia* (§ 2.4.3.5), *aurrena*, *baimena*, *donarioa* eta *amarauna* (§ 2.4.4). Edonola ere, bikote guztietan batak bestea aski erraz ekar ziezaioketen burura: batzuetan, atzizki aldaketa (*baimena*, *jazcaya*) edo eransketa (*inesi*) baino ez da, eta gaineraoetan letra baten gorabehera.

Bildu ditugun hitzen artean, bost talde argi egin daitezke:

- 1) Aldaerak: *amarauna*, *ortoza*, *peita* eta *zaulia*. Denak Axularren* hitzen aldamenen agertzen dira eta, antza denez, haiek baino mendebalderagokoak dira.
- 2) Oinarri bereko esanahikideak: *aldiac*, *baimena* eta *jazcaya*. Lehenengo biak herrikoiak dira, gorago esan bezala; hirugarrena, alde honetatik zalantzazkoagoa izan arren,¹⁷ HH-an maiz (“hábito”, “ropa”, “trage” eta “vestido”) agertzen da.
- 3) Iturriko ereduaren arabera eraturakoak, oinarriaren aldaera baten gainean, *urisca*-ren modura: *erachtura* eta *balimba*. Lehendabizikorako, cf. HH-ko *erachi* “acoplar”. Dudagabekoa da, bestalde, Larramendik *baldin* = *balin* ekuazioa ondo menderatzen zuela, bere kabuz berreraikitzeke moduan.¹⁸
- 4) Iturriko oinarriaren gainean eratorritakoak, aurretiaz zekienaren arabera: *inesi*. Eredua HH-an idoroten dugu: “Huir, *iguesi*, *iesi joan*, *ieseguin*, *igueseguin*, *itzuri*” eta “Huido, *ies*, *igues*, *iesi*, *iguesi dabillena*...”.
- 5) Larramendiren interpretapenak edota paronimiaz lotutako hitzak: *aurrena*, *donarioa* eta *iyac*. Azkena interpretapena da, nabarmen, aurrenik emandako *iac* hiatodunaren bidetik aurrera eginez (§ 1.1.1.e). Berriz, *aurrena* eta *donarioa hurrena* eta *donaria* sarrerakideen paronimo hutsak bide dira, *oyutu* bezalatsukoak. Adieraren aldetik harridurarik sortzen ez duen *aurrena* “principal”-ek baino, *donarioa* “galardón”-ek argiago azaltzen du adierazi nahi nukeena: izan ere, *dohain*-en kidea da etorkiaren eta, neurri batean, esanahiaren aldetik,¹⁹ baina *dohaina* eta *saria*, “don” eta

¹⁷ OEH-aren datuen arabera (s.v.), larramenditarrek bakarrik lekukotu eta erabili izan dute.

¹⁸ Cf. HH-an “Si acaso, *baldin*, *balin*”, “(Por) si acaso, *baldin* ere, *baldindez*, *balimbere*, *balindez*” eta, batez ere, “Capitulación, pacto, convenio, *baldindea*, *balindea*...” eta “Capitular, hazer pactos, concertos, *baldinetu*, *balinetu*...”.

¹⁹ ‘Dohaina’ adieran lekukotzen da, Etxepare eta Arruerengan baino ez bada ere. XIX. mendeko hainbat idazle gipuzkoarrek eta XX.eko ahozko lekukotasunek, aldiz, “tranquilidad, calma, parsimonia” adiera bermatzen dute (Mitzelena 1970: 90-91 eta OEH, s.v.).

“galardón”, nahiz elkarrengandik urrun ez izan, ez dira zehatz-mehatz gauza bera, *otu* eta *oyutu*, azken hau existituko balitz, ez diren legetxe. Honegatik, hirurak, *aurrena*, *donarioa* eta *oyutu*, hoskidetasunak gogoratu edo bururatutako hitzak direla uste dut, esanahi hurbiltasuna ere kontuan harturik, Larramendik ulergaitz edo ulergaitzago bide zeritzen *hurrena*, *donaria* eta *otu*-ren azalpen etimologiko modura, hain zuzen.

Honaino bildutako kasuek sinesgarriago bilakatzen dute lehenago aurkeztu dugun ausartago bat, alegia, *guertaetu* oker baina ziurraren (§ 2.4.2.2) alboan agertzen den iturri ezezaguneko *guertucatu* (305) “guisar” ere taiu bereko hitza izan daitekeela: Larramendik entzuna eta oinarriak gogorarazia edo, errazago agian, oinarri beraren gainean eta Harrieten eredura (*-katu* atzizkiaz, alegia) eraturakoa (§ 1.2.7.2).

2.4.1.3. *Larramendiren hitz berriak? Erans HH* osatzeko egina izan zen neurrian, ez zegokeen inolako oztoporik Larramendik bertan ere bidenabar bururatutako hitz berriak erants zitzaizkien. Bere idazlanek erakusten digute behar ahala edo burura ahala etengabe hitzberri-gintzan aritu zela. Eskura dugun glosario bakarrean (Burgosko dotrina, Lakarra 1987), adibidez, *ahalguziko*, *berguzi* edo *egokari* bezalakoak neke handirik gabe topatzen dira, denak Larramendik erantsiak eta, esan gabe doa, lehenagoko lekukotasunik gabekoak.

Orain artean lortu ditugun emaitzen arabera, badirudi alde honetatik gehienbat iturrietako hitzekin jokatzera mugatu zela *Erans*-ean, haietako zenbait eratorri, zatitu edo etimologikoki interpretatzera, ez baita axola gutxiko kontua; baina honezaz gainera badira zantzuak, azken txanpa honetan ere hitzen bat berez —iturrietan oinarritu gabe, itxuraz— sortu zuela. Ez da erraza izan, ezta izango ere ziurrenik, halakorik aurkitzea, are gutxiago zeharo egiaztatzea, baina dagoeneko hiru hautagai aurkeztu dira:

denquia (626) “sustancia, fundamento” (Mitzelena 1970: 126 eta, agerian, Lakarra 1993: 238).

golpagogortu (114) “callecer”, (462) “obstinarse” (Lakarra 1993: 235).

leotza (111) “calabozo” (*OEH*, s.v. *leotz*).

Seguruenetik hasita, *leotza*, belarrietarako goxoa eta, beraz, Azkueren hiztegian zein edonon aiseago itzurtzekoa izan arren (cf. Mitxelena 1970: 69), *HH*-ko *lecotza* “calabozo”-ren aldaera baino ez bide da, eta *lecotza*, bere aldetik, dudarik gabe Larramendiren hitza (*leku* + *otz*), berak egindako elkartuen saileko kide arrunta.²⁰

Hitz berri itxura gehien duena, ostera, *denquia* dugu, ‘erlatibozko adizkia + *-ki*’ egitura ohiz kanpokoagatik.²¹ Oraingo honetan, hipotesiak egiazkoak izatera, ez zukeen aldaera egokiagoa bilatzen, *HH*-ko hutsunea betetzea baizik: bertan “substancia, término filosófico, *egopea*” eta “substancia, pisto, véase *pisto*, *sustancia*” baizik ez dago, *DAut*-eko adieren artean, *Erans*-ekoa eredu honi dagokiokeen bitartean: “Se toma también por el ser y naturaleza de las cosas, o lo principal de ellas”.

²⁰ Cf. *DAut*, s.v.: “Lugar subterráneo y fuerte, donde se encierran los presos por delitos graves, a fin de que estén más asegurados y mortificados; por lo qual se hacen oscuros y fríos”. Bertan daude *leotz*-en bi osagaiak: *lugar* eta *frío*. Hipotesia indar daiteke azken bokala desagerraraziaz Larramendik egin zituen antzeko beste elkartuekin: cf. *adrillola*, *adrallola* “ladrallal, ladrillar” (< *adrilu*, *adrailu*) edo *arkaste* “arranque, de arcos” (< *arku*), adibidez (Urgell 2000).

²¹ *HH*-ko hitz berrien artean ‘gauza’ adierazten duen *-ki* atzizki honen adibideak ez dira ugari-ugariak, baina bai aski, ordea, Larramendirentzat emankor izan zela sinesteko: *abiurki* “torzal” (‘hari bihurtuz egindako zera’), *arroki* “esponja” (‘harro den zera’), *azkenki* “novísimo” (‘azken datorren zera’), etab. (Urgell 2000).

Zalantzakoen, azkenik, *golpagogortu*-ri deritzat. Mitxelena (1970: 69) "...su formación (cf. *gogortzen* en Ax.) lo denuncia como auténtico" erabaki arren, egia da honek ez duela ezer bermatzen: gogora, bestela, *escueda* (480) dela eta jadanik esana (§ 1.1.18.2.f). Hitz berria balitz ere, formaren aldetik ez dauka aitzakiarik.²² Esanahian sumatzen dut, bada, arazoa: egin dezagun *callecer* = *golpez gogortu* berdinketatik abiatuta eratua dela, eta *obstinarse*-rako hedatzea gaitzegia ere ez dela. Alabaina, *HH*-an ez dago erlaziorik *encallecer*²³ hitzerako ematen dituen euskal ordainen (*calloz bete*, *largotu* < *calloa*, *largorra* "callo") eta *obstinarse*-rako ematen dituenen artean (*setartu*, *burcoitu*, *hisitu*); cf. *Erans*-eko *hisicatu* "encapricharse" (232) eta "obstinarse" (462) hitzaren lekukotasuna ere. Honegatik, asmatua izatea baino, nik uste, errazagoxe da bi adierak irakatsi zizkion iturriren bat egotea.

2.4.2. RS-ren zati galdua

Sail honetan, beste anitz baino berme hobez sartzen dira Oihenarten aleak gorde dizkigun erretraetan agertzen diren hitzak, ziurrenik erretra beretik hartuak (Mitxelena 1970: 61, 97 eta 111): *hucha* (58) "arca" < RS 541 *huchan*, *uhuna* (356) "ladrón" < RS 544 *huhuñerean*, *acizurria* (484) "papera" < RS 546 *azcurriac* [sic]. Baita, jakina, Larramendik berak gordetako erretra osoa eta bertatik ateratako sarrera (Mitxelena 1964: 174 eta 1970: 107): *Seyacaz echun dina*, *ucuzca*[ri] [jaigui d[o]a (451) "Quien con niños se acuesta, sucio se levanta" + *ucuz*[c]a (620) "sucio".²⁴

Orobat, *RS*-ren zati galduari egotzi behar zaizkio, Larramendiren alea eta Darmstadtekoaren arteko ebakidura ezarri dugunean, handik at geratu zaizkigun hitzak. Alabaina, zerrenda hau nahiko genukeen baino irekiago dago, bi arrazoi ezagunetatik nagusiki: batetik, ez dakigu ahozko iturriarekiko *RS*-ren ekarriaren muga non dagoen (§ 2.4.2.6); bestetik, arrazoi sendoak daude Larramendik bere aleak eskas bide zituen koadernoetatik zati zenbait eskuratu ahal izan zituela uste izateko (§ 1.4.2).

Arazoak arazo, *RS*-ren zati galduan, 5. koadernoan, *Erans*-eko sarrera zuritzeko beste agerraldi bat ia ezinbestean behar dutenak honako hauek dira:

baraz (511) "perezoso" / *RS* 9 *baraz* "espaciosamente", gainera Larramendik ezagutu ez zuen 1. orrialdekoa. Agerraldi berrian ere mugagabeen behar du (§ 1.2.3), baina itzulpen ezberdinaz, ziurrenik.

isquilluac (60) "armas" / *RS* 7 *ysquilluac* "armas", 1. orrialdekoa; errata iturrian bertan egon zitekeen (§ 1.1.18.3).

supita (645) "tizón" / *RS* 32 *supitac* "refranes"; esanahi ezberdintasuna azaltzen zaila izan arren, cf. Azkueren lekukotasuna: *supita* (B-mur) "pieza de junco o materia semejante sobre la cual se colocan las calderas y herradas en la cocina".

trisca (90) "baile", (187) "danza" / *RS* 436 *trisquea* "salto" (itzulpenetatik eta *-ea* mantenduko zukeelako: § 1.2.1) eta *RS* 79 *trisean* [sic] "dançando". Azken agerraldi honek <tritean> irakurketa —nondik *tritea* (90) "baile"— eragin ziola onartzen badugu (§ 1.4.2.1.d); bestela *tritea* eta biek beharko lukete beste agerraldi bana.

²² Cf. *HH*-an *golpakia* "golpeadura", *golparia* "golpeador" eta *golpatu* "golpear"; Larramendik bazekien, nolana ere, *e* > *a* araua betetzen: cf. *aldasare* "filarete" (< *alde*), *atameaukari* "meauca" (< *a(ha)te*) edo *ataurka* "mampara" (< *ate*) (Urgell 2000).

²³ Ez dago *callecer* sarrerarik, *DAut*-ek (s.v.) zaharkituztat ematen duelako (cf. Urgell 1999: § 1.1.1).

²⁴ Honen eratorria den *ucuzcatu* (240) "ensuciar" Larramendik egina bide da (§ 1.2.7.1).

2.4.2.1. *Grafia*. *RS* testua izateagatik eta alderdi batzuetan grafia bereizgarria eduki-tzeagatik, erabiltzen ari garen argudioen artean grafia da etekin handiena atera dakiokkeen alorra, zeren eta, beharrik, etorki honetako hitz mordoxka batean Larramendik jatorriz-koa gorde baitzuen. Jadanik Mitxelenak erabili zuen aipatuko ditugun hitz gehienetara-ko, agerian edo isilean, baina orain haren ondorioak azaleratu ditzakegu, sistematizatu eta ahaleginean osatu, daitezkeenak eta litezkeenak, denak bilduaz:

- a) Hitz hasierako <hu>k *RS* salatzen du (§ 1.1.3), eta gure hitzen artean hiru aldiz ager-tzen da oraino: *huarriza* (581), *huerriza* (660) eta *hueraguina* (380).
- b) <z>, <ç>, <s> eta <ss> frikari zein afrikatuak izan daitezke *RS*-n (§ 1.1.6.4); etorki honetakoak dirudite, beraz, *cicoza* (181), *gortaisa* (258; cf. Mitxelena 1970: 87 eta *OEH*, s.v. *kortaitz*) eta agian *acia* (251)-k (§ 2.3).
- c) <r> <rr>ren ordezkari egoteak ere etorki bera sala lezake (§ 1.1.12): *abarescu* (587), cf. gazt. eta port. *a barrisco* (Mitxelena 1970: 122). Beharbada talde berean sar liteke *urachi* (13) “acercarse” ere, baldin eta oinarrian *ur* ‘hurbil’ baleuka.
- d) <j> grafema batzuetan gaur egungo <x>ren lekuan agertzen da (Mitxelena 1979: 421-2): *lejarra* (285).
- e) *essé* “buen provecho” (545) hapaxeko <ss> nahitaez iturrikoa denez gero, iturri idatzi bat proposatu behar zaio; areago, Larramendik txistukarien bertako grafiak ondo menderatuko ez litzuzkeen iturri bat, <ss>ren gainerako adibideak Larramendik <s> bihurtu baitzituen (§ 1.1.5). Egiantzekoa dirudi, hortaz, *RS*-ko hitza izatea eta, hala balitz, <ss> bai frikariaren (*assabaoy* 225, *assi* 171, *essan* 231...), bai afrikatuaren (*abe-rassoc* 3, *asso* 356, *essea* 469...) lekuan egon daiteke (§ 1.1.6.4).²⁵

Bada, azkenik, zehazkiago fonetikoa den argudio bat eta, beraz, testu izaerari baino euskalki kokapenari gehiago laguntzen diona:

- f) Testuinguruak ez eragindako /č/ (<ch>), /č/ apikaria esperoko litzatekeen lekuan, mendebaldeko hizkera baten lekuko izan liteke (Mitxelena 1977a: 192): *siracha* (445) eta, agian, *urachi* (13).

RS zuzenean, edo zalantza gutxirekin bederik, iragartzen duten ezaugarri hauen alda-menean, Mitxelenak pare bat bider erabat anbiguo direnak erabili zituen:

- meaca* (321) Hegoaldekotzat jo zuen <h> gabekoa izateagatik, besteak beste; orain badakigu <meha> batetik etortzeko aukera beretsua lukeela (§ 1.1.3).
- ollaquea* (554)-ren Iparraldeko etorkia, -*ea-z* gain, grafiagatik (<ll> eta ez <ill>) arbuia-tu zuen, baina azken honetaz dakigunaren arabera (§ 1.1.7), aldaketa ez litzateke harritzekoa izango.

Oso itxura ona duen beste bat ere, *quiriquioa* (243), berrikusi beharrekoa da, ausaz: Mitxelenak *RS*-ren zati galdukotzat jo zuen, grafikoki markatu gabeko bokal sudurkari bat zegokeela eginez (cf. bizk. *kirikino*); alabaina, dagoen-dagoenean *HH*-an agertzen da (s.v. *erizo*), eta honek erakusten digu ahozko euskaran sudurkaria zeharo galdutako edo Larramendik halakoa bazela ezin antzemateko moduan ahoskatutako aldaera bat bazela, orain ere baden bezala (§ 2.4.4).

²⁵ *OEH*-ak egiten duen *ese* interpretapena (s.v. 2 *ese*) gutxieneko kontuan zalantzakoa da, iragartzen ez bada ere.

2.4.2.2. *Morfologia*. Morfologiak ere argudio onak eskaini ditzake, hitzaren iturriaren testu izaera frogatzeko, edo haren etorkia bizkaieran kokatzeko gutxienez.

Nabarmen eta eraginkorrenetakoa da, ustez behintzat, nominatibo mugatuaren *-ea* bukaera. Badakigu eskuarki *Erans*-ean halakoak iturriari zor zaizkiola (§ 1.2.1). Uste izaitekoa da, beraz, gertakari bera agertzen den beste kasuetan ere forma iturrikoa dela: *bal-bea* (435), *guiraquea* (344), *lequea* (122), *ollaquea* (554).²⁶ Argudioa ez da erabatekoa, ordea, *RS*-tiko etorkia ziurtatzekotan, bizkaieratik kanpoko hizkera askotxoren ezaugarri baita (Zuazo 1998a: 136; Hualde & Gaminde 1997), Landucciren agerraldi usuetan egiazta dezakegun bezala, esate baterako.

Larramendi Beterrikoa bazen ere, saihestu behar genuke, halaber, gipuzkerazko bere ekarri guztia hangoa izan zelako aurreiritzia. Izan ere, *HH*-an nahitaez bizkaierazko etorkirik izan behar ez duten eta, jakina, *RS*-tik hartuak ez diren *-ea* bukaeradun hitzak erruz agertzen dira, eta badirudi hein handi batean Larramendi bizi zen Loiola aldeko euskararen eraginari leporatu behar zaizkiola (Urgell 2001b: § 5.2.1). *Erans*-ean ere etorki bere-tsuko hitzen bat egotea ezinezkoa ez izanik, kontuan hartu behar dugu *RS*-ren zati galdukoak ez ezik, ahozko euskaratik erdietsiak ere izan litezkeela *-ea* bukaeradun hitzok, argudio sendoagorik ez balego behintzat. Gauza zehatzagoetara joaz, *ollaquea*-k daukan dokumentazio guztia oso ekialdekoa denez gero (§ 2.4.3.5), goiko laukotean ahozkoa izateko aukera gehien daukan hitza dugu, beharbada. Bestela, gogora bedi Harrietengandik hartua izan litekeen *ciorra* (662; § 1.1.18.2.c), Larramendik inoiz edo behin *-ea* bukaera bere kasa, zuzen zein oker, heda zezakeela sinesteko bidea ematen digu eta.

Itzulpeneko femeninoak *cicoza* “curiosa” (181)-n iturri idatzi itzulpendun bat eskatzen du Mitxelaren ustetan. Egoera berebanean dago, bada, *azquina* “casera, hacendosa” (123) eta “hacendosa” (313). Bestelako argudioek *cicoza* *RS*-ren zati galdukotzat jotzera bagaramatzate ere (§§ 2.4.2.1 eta 2.4.2.6), zehaztu beharra dago jatorrizko itzulpena ez dela femeninoa eragin duen bakarra: Axularrengandiko *muthiria* (205) “desvergonzada” eta *miaüa* (501) “pedigüeña”, testuinguruak eragindakoak dira, izan ere.

Aditzei gagozkielarik, *guertaetu* (305)-k nahitaez *guertaeta- batetik gaizki ateratako partizipioa da; *jagotu* (302) *jagote- batetik. Kasu hauetan testua hobestekoa da, bai baitakigu iturri idatzietako aditzizenetatik partizipioak ateratzeko arazoak izan zituela *Erans*-ean (§ 1.2.5.3), ahozko euskaratik errazkienik partizipioa lortuko zukeen bitartean. Azkenik, atzizkiek ere badute bizkaierazko etorkia, eta hein bateraino baita *RS*-tikoa, iradokitze indarra:

- ga / -ka (cf. *RS*-tiko *ucuzca*): *guiraquea* (344, ziurrenik *geraka* ulertu behar; § 2.4.2.6), *jazca* (670; alabaina, cf. § 2.4.4), *senguea* (256).
- en (cf. *RS* 120 *vidarien*): *emayenac* (29) “albricias”.
- kera (cf. *RS*-tiko *jazquera*): *oldozquera* (197, 508).
- kin (testuinguruak eragindako *-gin*-en aldaera; cf. *RS* 75 *auzquin* “pleitista”): *azquina* (123, 313) “casera, hacendosa”.

Kasu berezia izango litzateke *RS*-tiko *gurenda* “vitoria” (679)-rekin lot daitekeen *galenda* (503) “peligro”: lotura ongi ezarria balego, esan gabe doa hemen ere *galen da...* kopularekin ulertu beharko genukeela.

²⁶ Bide batez, *egarbera* (46) ahaztu behar dugu, *egarbera*-ren ordeko Mitxelaren kopia hutsa delako.

2.4.2.3. *Itzulpena*. Itzulpenaren bereziarengatik (hitzaren itxura ere agian lagun dudala) RS-tik hartutako hitzen artean sartuko nuke *trasumena* (293) “mal galardón” hapaxa, nekez sinets baitaiteke iturrian ez zegoen itzulpena denik: cf. *donari* “galardón” (RS 265 eta *Erans* 292) eta, itzulkeraz, *gorroto* “la mal querencia” (RS 71).

2.4.2.4. *Erratak*. *amasa* (579) eta *eraitoquia* (605), dirudien bezala *arnasa* eta *erailoquia*-ren ordeko hutsak balira (§§ 1.1.18.3.c eta 1.2.7.3.h, hurrenez hurren), ziurrago dateke inondik ere testu idatzi batetik (kasu honetan nahitaez mendebaldeko eta ziurrenik bizkaierazko batetik, hots, RS-ren zati galdutik) hartuak izatea.

Etorki bera —eta azalpen bera— proposatzen du Lakarrak *beriertua* (507) “pensativo” eta *inertu* (245) “escarmentar”-erako: hurrenez hurren, <hulertua> eta <ulertu> leudeke edo egon beharko lirateke balizko iturrian (cf. RS 216 *Hulerzen*, 49 *ulerretan* eta 194 *Vler*). Hipotesia, nire iritzian, formaren aldetik interesgarria da, argitaratu batekin jokatzen ari garela eta, beraz, usteldurak ia ezinbestean bertakoak izan beharko liratekeela gogoratzen baldin bada. Esanahiaren aldetik, berriz, arazotsua izan daiteke: gaztelania iturriarena izatea —edo iturriak iradokitzea, behinik behin— espero dezakegu eta, ezagutzen dugun RS-ren zatian *ulertu* beti “entender” itzultzen denez gero, ezagutzen ez dugunean bi itzulpen ezberdin edo bi ulerkera ezberdin aurkitzeak gaitza dirudi. Are gaitzago, apika, aldi berean bietan ustelduta agertzea.²⁷

Azkenik, *nauquera* (526) “porfia”, *mauquera*-ren ordeko hutsa bada, RS-koa izan daiteke, Isastirengan agertzen zen (eta Larramendik *HH*-an jaso zuen) errefrau ezaguna bilduma honetan errepikatzea ez baita ezinezkoa, jakina. <m>ren ordeko <n> errata ere ez da oso zaila, baina kasu honetan iturriarena dela emango luke (Larramendik hitza ezagutzen baitzuen), *nintequia* (680) < RS 207 legetxe (§ 1.1.18).

2.4.2.5. *Hitz familiak*. Irizpide honen barruan sar ditzakegun gertakari zenbait islatuta ditugu iturri ezagunik gabeko hitzetan, zehatzago familia edo talde bereko hitzei eta, are nabarmenago, tiau bereko aldaera bereziei dagozkienak:

- azartu* (76) “atreverse”: cf. RS-tiko *azarria* (77) “atrevido” eta *azarcunza* (78) “atrevimiento”.
- done Matro* (94), *done bereci* (127), *done Franci* (282): cf. RS-tik hartutako *Doneane* (350), eta oro har, bilduma berean, *Done Viçen* (RS 318) eta *Done Meterii Celedon* (RS 330).
- emayenac* (29) “albricias”: cf. RS-tik hartutako *emaya* (184) “dádiva”.
- galenda* (503) “peligro”: cf. RS-tik hartutako *galendu* (245) “escarmentado”.
- coitiguia* (131) “cena”: cf. RS-tik hartutako *coicatia* [sic, *coicaria*-ren orde] “sobrado, abundante” (613) vs., adibidez, *goitigi* (B-arr) “desván” (§ 2.4.2.6) eta Lcc *goycari* “demasiado”.
- nagustu* (172) “crecer”: cf. RS 27 *andi* “grande” / *nagusi* “mayor” vs. Ax *nabusitu*.
- pozcaria* (33) “alegría”: cf. RS 443 *pozcarri* “regozijo” vs. Ax *bozcario*.
- seilac* (483) “pañales”: cf. RS-tik hartutako *seya* (450) “niño”.²⁸

2.4.2.6. *Bizkaierazko hitzak*. Dauzkagun datuen arabera bizkaierazkotzat eta hartakotzat bakarrik jo daitezkeen hitzak ez dira gutxi. Gainerako euskalkietan aldaera ezberdinak dituztenak dira ziurrenak, agian, baina beti ere *gomburua* eta *zarba*-ren kasuetan gipuzkerazko berririk ez izateak uzten digun zalantza kontuan hartuaz:

²⁷ Xehetasun gehiagotarako, ik. biak bukaerako eranskinean.

²⁸ Dena dela, zalantzakoa izan liteke: ik. § 2.4.4.2.

ezteguac (101) / gainerakoek *eztei*.
garnua (472) / gainerakoek *gernu*.
gomburua (146) / GN, L, BN, Z *mukuru* edo *mukuruu*.
lejarra (285) / gainerakoek *leizar*, *lizar*.
zapotza (632) / B-oñ, Gc... *zipotz*.
zarba (11) / GN, L, BN, Z *zerba*.
cirarra (519) / gainerakoek *zilar*.

Talde honexetan sar daiteke, beharbada, okerrago ezagutzen dugun *zayoa* (254) (cf. *aio* GN-ond eta Z gutxienez), bai eta *achiti* (16) “adelante” ere, *antxiti* aldaera ekialderagoa balitz, dirudien bezala.²⁹ Bizkaierazko lekukotasunak soilik dituzten hitzak, berriz, honako hauek dira:³⁰

azaro (583) “rocío” eta antzeko adieretan. *azartu* (76). *balbea* (435). *baldoquia* (425) “mollera” adieran. *betzuloa* (174). *bicioa* (384). *done Matro* (94). *erago* (160). *eraitoquia* (605), *erailoki*-ren aldaera edo errata. *guiraquea* (344), *geraka*-ren aldaera edo errata. *gorgoilla* (189, 458) “degolladero” eta “nuez de la garganta” adieretan. *gorta* (165). *gortaisa* (258). *izteguia* (338). *jagotu* (302), bizk. *jagon*-en orde. *coitiguia* (131), cf. *goitegi* (B-ger) eta *goitigi* (B-arr). *cresala* (23). *larua* (41). *obuan* (351). *orricac* (638). *ortoza* (194), baina cf. goian (§ 2.4.1.2) esana. *pozcarria* (33). *saralea* (627) “comida de animales” adieran. *siracha* (445). *cicoza* (181), “curioso”, hots, “aseado, etab.” adieran.

Hapax izan arren, Mitxelenak bizkaierazkotzat emandako beste hitz bat erants dezakegu: *gurdichapa* (646) “toalla”: cf. bizk. *igordi*, *igurdi* ‘frotado, restregado’. Eta, azkenik, badira hitzen batzuk, bizkaierazkoak ez eze, ekialdekoak ere izan litezkeenak:

canora (280) “forma, manera”: cf. bizk. *ganora* eta lab. *k(h)anore*. *HH*-an ere (s.v. *apariencia*) itxura bereberean agertzen da, baina ez dirudi nahitaez ziurtzat eman behar denik, *canorean* bezalako agerraldi batetik Larramendik *canora* atera baitzezakeen (§ 1.2.4.e).
meaca (321) “hijada”: B-a-g-i-mu-o-tx, BN-gar-s.
fstia (590) “sabandija”: *piztia*-ren aldaera, Bizkaiko mendebaldean edo Euskal Herriko ekialdean (GN-ren zati bat bederen barne) espero izatekoa (cf. Mitxelena 1977: 262 eta 266), nahiz agian lehengo aukera hobestekoa den.

2.4.2.7. *Maileguak*. Mitxelenak erakutsi zuen *Erans*-eko hitz bestetan ezezagun batzuk maileguak izan daitezkeela, eta zenbaitetan mailegu izaera hori mendebaldeko euskalkiekin, eta zehazkiago *RS*-k islatzen duenarekin lotu:

abarescu (587) < gazt. eta port. *a barrisco*.
acomendagarriac (483) < ? gazt. zah. *acomendar* “babestu”.
enquina (574) < gazt. *inquina*, *enquina*.
gondura (673) < ? errom. *gordura*.
gorrotellua (651) < ? errom. *garrote*-ren txikigarria.

²⁹ Arakistainek (885) “G” marka jari zion, behinik behin, eta honekin Itziar inguruko euskara adierazi nahi zuen (Fita 1880-81: 42). *OEH*-aren datuen arabera (HERENEGUN ANTIXITI, s.v. *herenegun*), *n*-dun aldaerak ekialdeko bizkaieran jasotzen dira (B-gip-m), eta *n* gabekoak mendebalekoan (B-ple-arri). Cf. *HH*-an ere *erenegun anchiti* “ante anteyer” edo *anchitia* “caudillo”, esate baterako.

³⁰ OAL arte *OEH*-aren datuez baliatu naiz; handik aurrera Azkue eta Lhande (aske den gutxietan) izan dira nire iturriak.

Zehaztu beharko litzateke irizpide berak ahozko iturrirako ere balio izan dezakeela, maileguetakoren bat Hegoaldeko ahozko euskaratik hartua izan litekeela, alegia. Dena dela, ondoko hitza gainera dakiekeela uste dut: *amamerua* (34) “alguacil”, Azkuek jasotako *almamerua* (G) aldaera, eta balizko *-ero* bukaera direla eta.³¹

2.4.2.8. Erans-eko *kokalekua*. Behin ezaugarriarik ziurrenak eztabaidatu eta gero, *RS*-ren zati galdukotzat jo daitezkeen hitzak sarrera konplexuetan zeren aldamenen eta harekiko zein ordenatan agertzen diren begira dezakegu, irizpide honek egin dezakeen laguntza txikia profitatzeko. Gogoratu behar dugu *RS* gehienetan gainerako iturrien aurrean agertzen dela (§ 1.5.1.1). Honen arabera, egiantzekoa da ondoko hitzak bertatik hartuak izatea:

beriertua (507), *gogoetatsua* (Ax)
betzuloa (174), *beguibarrena* (ahozkoa? § 2.4.4)
guertaetu (305), *guertucatu* (Lar?)
gondura (673), *oquelia* (Ht)
isguilluac (60), *isquillosac* (RS)
lequea (122), *buthuna* (Ax)
ollaquea (554), *guizacoya* (Ax)
supita (645), *ichindia* (Ht)
trisca (90), *tritea* (RS)
zarba (11), *bezarra* (Lcc)

Eta ez legoke arazorik, *RS*-ren beste hitzen ostean agertzen direnean:

quibela (RS), *acia* (251)
ubera (RS), *buerriza* (660)
urena (RS), *azquina* (123, 313)

Iturri ezagunen ostean agertzen direnean, ordea, agian errazago izan liteke ahozko iturritik hartuak izatea, nahiz ez den ezinbestekoa. Ordena, nolana ere, zazpitik seitan aurkeztu (edo aurkeztuko) ditugun ordezko hipotesien alde dago:

sagarroya (Ax), *quiriquioa* (243); ik. § 2.4.2.1.
solasturia (Ax), *egarberaa* (46); ik. § 2.4.4.
jazqui (ahozkoa?), *jazca* (670); ik. § 2.4.4.
garaitia (Ax), *gurenda* (679).
bururraldea (Lcc), *baldoquia* (425); ik. § 2.4.4.1.
orthusa (Ax), *ortoza* (194); ik. § 2.4.1.2.
orcoya (Ax), *canora* (280); ik. § 2.4.2.6.

Salbuespena egin dezakegu “*escarmentar*, *besteren buruan centzatu* [Ax]. *Inertu*, *galendu* [RS]” sarreran, Axularren ondoren agertu arren, *RS*-ko hitz baten aurrean eta Axularrenetik puntuaz bereizita agertzen den *inertu*-rekin, *RS*-ko bi hitzak azken ulean —sarrera errepikatu batetik— bertara eraman izan bailituen. Ohartu, bidenabar, irizpide honek ere bide ematen diola *inertu* eta *beriertu*-ri buruz Lakarrak egin duen hipotesiari, gure uzkurutasuna gorabehera (§ 2.4.2.4).

³¹ Mailegutasuna ez da oraindik argitu, ideia batzuk badaude ere (ik. *MDELV*, s.v. *almameru*). Nolanahi ere den, ahozkoa delako itxura osoa dauka: cf. *HH*-an *amizclea* “almizcle”, *amirez* “almirez” eta *amirun* “almidón”, testuinguru berean berdin bilakatuak.

2.4.3. Iparraldeko iturri ezezaguna

2.4.3.1. *Grafia*. Berez, *RS*-z gainerako iturri ezezagunak ahozkoak izatea espero dugu, baina Larramendiren aurkezpenean, harako “...y notado en los Libros, especialmente en Axular (...)” hartan, bada zirrikitu bat bederen, idatzizko zerbait ere aintzat hartzeko. Hain zuzen ere, Iparraldeko balizko iturriari egotz dakizkiokeen hitzetako gutxi bazuetan hango grafiaren bereizgarriak ageri dira.

<h> gabeko formak zalantzakoak diren bitartean, <h>dunek jatorrizko testuan zegoena mantentzen dute (§ 1.1.3), eta gure adibideetan hasperena adierazteko moduan kokatuta dago: *cehea* (479), *cehumea* (687). <ch> (= /ʃ/): Axular eta Harrieten hitzetan irauteaz gainera (§ 1.1.6.6), hotsen aldetik zalantzagabekoa den *garcochiloa* (141)-n berragertzen zaigu. Hiru hitzen lekukotasuna baino ez bada ere, badirudi iturri idatzi bat bederen beharrezkoa dugula oraingoz. Edonola ere, oro har Iparraldekotzat joko ditugun hitzak gutxitxo izanik, esango nuke denak-edo balizko iturri honi beroni egotzi beharko genizkiokeela.

2.4.3.2. *Erratak*. Iparraldeko hitz edo aldaerekin lotu izan diren bi hitz daude gure zerrendan, irudiz biak akastunak: *fisa* (549) eta *dipidia* (468). Berehala ikusiko dugunez, <h> edo <ch> grafiatarako testuko arrazoiez bestelakoak eman daitezkeen bitartean, ez legoke halako aitzakiarik, baldin eta akatsok azaltzeko original idatzi baten beharra aldeztu ahalko bagenu. Aukera honi, *fisa* (549) “pulido” lotzen zaio hobekienik, esanahiaren aldetik Ip. *fixo* gogora dakarren hitza. Azalbidearen lehen zatia jatorrizko testuan <ch> egotea izan liteke, *garcochiloa*-n legez, baina oraingoa Larramendik <is> aldatua. Egia da *Erans*-ean <ch> gorde ohi zuela (§ 1.1.6.6), baina bestela ere jokatu zuen: hortxe dugu *iraistura*-ren lekukotasuna (Ax <tch> : <ch> : <is>; ik. § 2.3), baita *HH*-ko *dichida*, *disida* “desafío”, bietara idatzia, edo *aisolduria* “cuidadoso”, bere sistemaren arabera letraldatua, esaterako (Urgell 2001b: § 4.8). Bestalde, osoki azaldu ahal izateko, grafi aldaketaz gainera <-oa>ren ordezkoko hutsa —agian iturrikoa— beharko genuke.

Haatik, *dipidia* (468) “olla”-ren azalbidea, baliteke testukoa ez izatea. Demagun *dipiña* (BN-am) formaren ordezkoko dagoela, egiantzekoena da eta: <ina> (edo, nahi bada, <inia>) : <idia> aldaketa ez da ezinezkoa, baina ezta oso arrunta ere. Zaila da Larramendik halako irakurketa txarra egitea argitaratu batean; beraz, jatorrizko testuaren hutsa dela (zaila, berriz ere) proposatu beharko genuke, edo Landucciren tankerako original irakurgaitz batean pentsatu. Azalpen hauetatik edozein garestiago da, nik uste, *dipidia*-k entzun uste zuena islatzen duela suposatzea baino, hots, belarriz jasotako hitza dela, ez baitirudi zailegia denik /n/ hortzobiatzekoa /d/ horzkaritzat hartzea, are gutxiago /i/-ren ingurunean, beharbada. Honen alde datorke iturri idatzi ezezagunaren beharra saihestu ahal izatea. Kontra, berriz, Iparraldeko iturri bakarraren hipotesiari eustekotan, hango grafia jasotzen duten hitzak. Eragozpen hau gaınditzeko, aski da pentsatzea Larramendik hango hitzak inoiz edo behin hango erara letraldatu zituela: azken batean, hasperena entzun egiten da, baita ederki entzun ere; eta bestalde, <ch> heraberririk gabe erabili zuen *HH*-an, hitz hasierako testuinguruan bere eginez (Urgell 2001b: § 4.8). Bestelako eragozpena genuke, apika, baldin eta erabat arrotz zitzaizkion grafiak (<tx>, adibidez) edo sumagaitzago diren hotsak (herskari hasperendunak, adibidez) jasota baleude.

2.4.3.3. *Maileguak*. Galiako erromantzetik mailegatutako hitzak izan daitezke honako hauek:

- fresa* “cabezón” (107): cf. fr. *fraise*; gazt. *fresa* ez da XX. mendera arte lekukotzen: (BDELC s.v. *fresar*), eta cf. *chamaratilla* “cabezón” RS-n (168; Mitxelena 1970).
erridoi (167): cf. fr. *rideau*.
contrapuinta (283): cf. fr. *courtepointe*, etab., zah. *coitepointe*, etab. (Mitxelena 1970).

2.4.3.4. *Itzulpena*. Grafiari dagokionez balizko iturri idatzia alde batera uzteko modua izan daitekeen arren, itzulpenaren aldetik bada zer pentsatua ematen duen sarrera bat: *sontsitu* (207) “dessustanciarse, desvirtuarse, demolido y cansado”. Biak dira *suntsitu*-ren adiera ezagunak, baina baterako behar dugun testuingurua Mitxelenak eskaini bezalatsukoa (Xurio I, 23, 40 *guiçonaren bicia suncitcen da itçala beçala*) izan zitekeen bitartean, bigarreneko izenondo gisa erabilitako eta pertsona bati zegokiokeen partizipio bat beharko genuke. Sarrera bitxia da, Larramendiren ohiko jokabidea adiera ezberdinak zein bere tokian jartzea baita (§ 1.3.5), *ibarrac* (382) “llanos, valles” berezia alde batera utzita (§ 2.1.5.2). Eta itzulpenak ere, ez nolanhikoak: literatur lan bateko testuinguruetatik errazago espero daitezke, ziurrenik, ahozkotik baino. Partizipio tankerako bigarrenak, bestalde, Axularren *amitua* (652) “transido y pasado” (< iturriko *flacatua eta iragana*) dakar burura. Laburbilduz, badirudi *sontsitu*-ren itzulpenek aukera bat baino gehiago eskaintzen zuen iturri jaso bat, idatzia azken batean, iradokitzen dutela.

2.4.3.5. *Iparraldeko hitzak*. Mitxelenak Iparraldeko etorkikotzat jo eta Harrietek —edota gainerako iturri ezagunetan egindako aurkikuntza berriek— konpondu ez dituenak honako hauek dira:

- boqueta* (143) “colada”: L-côte, *bokata* GN-5vill, L, BN, Z / *gobada* (G-goi), *bogada* (B-arr-ger-arrig-och), *gobara* (G-to-bet, GN-gip).
desorena (208) “deshora”.
garcochiloa (141) “cogote”: *garkho-xilo* BN (Dv).
moquetac (249) “espabiladeras”: *muketa* (L-ain, BN ap. Azkue; *VocBN*, Gèze).
selarugaina (206) “desván”: *sel(h)aru* (L), cf. *selarua* (Ht FE 355 eta 420).
cehea (479) “palmo”: *zehe* (L, BN, Z) / *zee* (Bazt), *ze* (Err).
cehumea (687) “xeme”: *xehume* (BN), *xehüme* (Z), *xeun* (L-ain), *xehune* (Z), eta cf. *zehume* (L-ain-s, BN) “palmo” ere.

Ondoko hauek erants dakizkieke nolabaiteko ziurtasunez:

- acamelua* (688) “yezgo”: SP *akamaillu* / G *andura* (HH-an jaso, s.v.).
ausina “ortiga” (474): L-sar-ain.
amañoa (456) “nudriza”: L, BN-baig, Zar, Z.
erridoya (167) “cortina”: cf. *errideu* (Z), *erridau* (L), etab.
ibiretu (54) “aplarar”: cf. *ibiri* [sic] “gué” (SP), *ibide* (L), *ipidia* (SP) “vado” / *ibitu* (B-ger-m) “aplarar”.
canora (280) “forma, manera”: ik. § 2.4.2.6.
criselac (495) “parrillas”: *grisella* (EZ, SP), *gresilla* (Z), etab.

Talde batean zein bestean, badira goian zerrendatuek baino zalantza gehiago sortzen duten hitzak, haien artean gipuzkeraz ere aurkitzen direnak, edo euskalki honetatik hurbil behinik behin:

- acotatu* (137) “citar”: Lç (baina cf. § 2.4.3.6).
ollaquea (554) “puta”: *ollaca* BN-ezp, R-uzt “celo de la perra”, BN-s, Z “perra” (cf. *-ea* bukaeraz gorago esana).
peita (129) “cebo”: EZ *Man* II 154, Aramb 57 (baina Azkuek: G-bet, L-get...).
petralac (559) “rabos”: Hm 211 (baina Azkuek: G, GN...).
sontsitu (207): *suntsitu* bakarrik dago lekukotua, baina *-o / -u-k* agian mendebalderago-ko (GN-ko?) etorki bat iradokitzen du (cf. Mitxelena 1977: 54-55). Cf. gorago *moquetac* vs. BN *muketa*.
zaulia (374) “ligero, ágil”, *zaulitu* (375) “hacerse ligero, ágil”: SP, EZ *Man* II 134, baina Azkue “ligero” (G-als, GN-b-lez-oy, L-ain), “ágil” (GN-b).
zarrapoa (252) “espuma”: *arrapo* (L), baina *zarrapo*?

2.4.3.6. *Iparraldeko idazleak*. Iturri idatziren bat izan dezakegula eginik, eta Mitxelenak hainbat hitzetan Iparraldeko idazle ezberdinak aipatzen dituela (ezer zehatzik erabaki ezinik, ordea) gogoan izanik, geure buruari galde diezaiokegu ea ezagutzen ditugunen artean *Erans*-eko iturritzat hartzeko lain eskaintzen digunik ba ote den.

Lehenengo arazoa, Tartas dugu: *desorena* erabiltzen duen zahar bakarra denez gero, iturria izateko aukera tiki bat bederen aitortu behar diogu. Alabaina, ez dugu Larramendik ezagutzen zuelako batere berririk (Urgell 2000) eta, batez ere, ezin du beste inolako hitzik azaldu. Altunaren argitalpenetako glosarioetan (1995, 1996) *Erans*-ean agertzen diren hitzetatik honako ale hauek aurkitzen dira:

- ONTSA: *artiki, desoren, hautu* “aukera”, *higatu, mende* “denbora”.
 ARIMA: *estakhuru, opil*.

Zazpi hitzetatik bost oso ondo azalduta ditugu dagoeneko, tartean *Arima*-n kausituko biak. *Ontsa*-n, berriz, *autua* (224)-rako azalpen hobea aurkitu dugu (cf. § 2.3); haatik, irakurtzen nahi bezain zaila izanik ere, kostata baino ezin sinets daikete Larramendik *Ontsa* osorik irakurrira, *desorena* eta *hautua*-z beste hitzik lortzeko gai ez zenik izan. Nire ustez, *desorena*-ren auzia suntsitzeko erarik erraz eta merkeena, Larramendik Axularren *ez-oren*-tik bere erara moldatutako hitza dela uste izatea da.³² Tartasen antzera epai daitezke Arambillaga eta Harizmendiren kasuak, Larramendik ez ezagutzeaz gain, hurrenez hurren *peita* (129) eta *petralac* (559) baino ez bailituzkete azalduko.

Zalantzapean ditugun hitzetarako Mitxelenak aipatzen dituen gainerako idazleak,³³ berriz, Larramendik ezagutzen zituen, eta *a priori* ezin daiteke alde batera utzi haietako bat edo batzuk *Erans*-ean erabiltzea edo Axularrekin egin bezala hartarako berpasatzea. Adibidez, nahiz Iparraldekoa ez den, orain artean *mendoza* (475, 640) “otero”, “terrero”-rako idoro dugun azalbiderik onena Garibai da; azalpenak ez nau asebetetzen, itzulpenaren aldetik batez ere (Mitxelenak aipatu pasarteetan “cuesta pequeña” eta “montaña fría” ematen baitu),³⁴ baina hitzaren berezitasuna kontuan izanda, benetako azalpena hortik ez oso urruti ibiliko dela deritzat. Hauek dira haien aipamenak agertzen direneko hitzak:

³² Cf. *des-* atzizkia (§ 1.2.7.2), zeinaren iturri bakarra *Erans*-ean Axular den, eta batez ere cf. Larramendi 1745: l, horretaz hiztegitigileak zeukan uste eta egin zuen erabilera zabalari buruz.

³³ Pouvreau, Etxepare eta Belapeire inolako zalantzarik gabe kanpo utzi behar dira. Eta Etxeberri Sarakoaren hiztegia ezagutu bazuen ere (Larramendi 1745: xxxvi), ez dago inolako arrazoirik berriz erabiltzeko paradarik izan zuenik sinesteko.

³⁴ Erantsi beharko litzateke “montaña fría” itzulpena Isastik ere (c. 1620: 179) eman zuela, eta Etxabek (1607: 31v) “monte frío”.

Etxeberri Ziburukoa: *neitu* (8), *laquetu* (22), *irachiqui* (51), *particaria* (55), *ausartatu* (79), *irayo* (110), *peita* (129), *jarriquia* (161), *uztailla* (169), *iquea* (175), *patarra* (175), *sonsitu* (207), *autua* (224), *hisicatu* (232), *zarrapoa* (252), *hazbeguiac* (266), *meaca* (321), *curea* (335), *liparra* (368), *zaulia* (374), *zauri gaizcoatua* (381), *urgoitu* (383), *oantzea* (446), *erchatu* (460), *pochelatu* (465), *ayena* (481), *oltza* (488), *globaria* (523), *fisa* (549), *aratza* (553), *petralac* (559), *achiquitu* (639), *ichindia* (645).

Leizarraga: *irachiqui* (51), *sotoa* (102), *bitiña* (108), *coitiguia* (131), *acotatu* (137), *uztailla* (169), *iquea* (175), *cicoza* (181), *pedazatu* (203), *sonsitu* (207), *irioitu* (222), *elhea* (265), *aisit* (267), *hauzu* (372), *chedatu* (377), *languiadura* (410), *oantzea* (446), *birichia* (489), *ertzea* (497), *fisa* (549), *letraya* (608), *achiquitu* (639), *bideranta* (671), *berina* (672).

Xurio: *laquetu* (22), *particaria* (55), *jarriquia* (161), *sonsitu* (207), *elhea* (265), *erchatu* (460), *sucaina* (476), *bideranta* (671).

Haranburu: *malda* (5), *particaria* (55), *billacatu* (66), *avenicoa* (83), *acholduria* (182), *fidagaitza* (195), *etsequi* (233).

Gasteluzar: *baimendua* (371), *languiadura* (410), *pompatsua* (611).

Haatik, gehienetan *Erans*-eko hitzen aldaerak, eratorriak edo esanahikideak diren lekukotasunak ekartzeko baino ez ditu aipatzen. Mitxelenaren lana, azken batean, Azkueren iturriak aztertzea zen, *Erans*-aren azterketa hutsa bainoago; sarrera askotan, gero *OEH* izango zenaren —edo, hobeto esanda, Mitxelenak berak egiterik izan balu, izan zitekeenaren— zantzuak dakuskigu, hitz bakoitzaren gorabeheraz zekiena (bere fitxa aberatsetan jasoa) eskaini baitzuen. Goian aipatutako anitz, hortaz, guri dagokigun arlo meharrean ezertan ez hartzekoak dira. Metodologikoki, gainera, dagoeneko inolako aitazakiarik gabe ondo azalduta ditugun hitzen lekukotasun zuzenak ere alde batera utzi behar ditugula uste dut, eta azalgabe ditugunekin hasi.

Aintzat hartzea merezi duten lekukotasunei bakarrik begiratuta, eztabaida bi izenetan geratzen da, Etxeberri Ziburukoa (*irayo*, *peita*, *patarra*, *zaulia*, *fisa*) eta Leizarraga (*acotatu*, *hauzu*):

acotatu Leizarragarengan behin bakarrik, *Erans*-eko itzulpena eragiteko oso zaila den pasartean eta, batez ere, Larramendik ezagutu ez bide zuen atal batean agertzen da (cf. alearen deskribapena, Larramendi 1745: xxxvi): *Aita saindu erraiten denaren arawezko sinagogák eta kongregazioneak, zeren hetarik lainkoaren egiazko hitza banitu eta akotatu izan baita* (*Ins G 6r*). Nire ustez, lekukotasuna iturri gisa erabat arbuizatzekoa da.

hauzu-ren lekukotasuna egokia da, baina ziurrenik bera da *HH*-ko agerraldiaren eragilea (§ 1.6; Urgell 2000) eta, nolahi ere, gutxitxo dirudi Leizarraga berpasatu baldin bazuen. Azalpenik merkeena, besterik ez dugun bitartean, *sori*-k eta *cilhegui*-k lehenago jasotako hitza burura ekarri ziotela izan daiteke (cf. § 2.4.1.2).

irayo (110) “hacer caer”-ek *HH*-an agertzen den *erayo*-ren aldaera dirudi (*OEH*-ak dioen bezala); Etxeberriren lekukotasuna *lur iriio* da (itzulpena, beraz, ez da ezinezkoa; cf. § 1.3.4.c), baina forma zailtasunaz gainera, liburua Larramendik ezagutu ez zuen *Eliçara* da.

peita-rako lekukotasun egokia da: *arrain peita çalea* (*Man II 154*).

patarra (175) “cuesta” ezin da Etxeberri azaldu: berarengandik daukagun lekukotasun bakarra, Pouvreauk (haren hiztegi galdutik) gordetako “*patarra*, *coline*” da, itzulpenaren aldetik desegokia eta Larramendirentzat zeharo ezezaguna.

zaulia ere egokia da: *Iongoicoa, iguzquitçu / arren erhi çauliac* (*Man II 134*).

fisa (549) “pulido” eragiteko, Etxeberriren agerraldi bakarra desegokia da zeharo: *Hala nola armadetan soldaduar ficchoric, / passaiatcen baitirade ordenantçan bilduric* (*Man II 53*).

Mitxelenak honen eta besteren *ficho*, *fisa* zer izan ote daitekeen asmatzen laguntzeko konparabide modura baino ez zuen ekarri.

Hortaz, Leizarraga ez, zuzenean behintzat, erabateko ziurtasunez; Etxeberrik itxura hobe luke (eta guztiz bere *Man* II-k), baina cf. gorago *peita* eta *zaulia*-rako emandako azalpen osagarriak (§§ 2.4.1.2 eta 2.4.3.5). Zalantzarik handienak, nolnahi ere, hain hitz gutxi izateak sortzen ditu, berriz ere, eta azalgabe ditugun Iparraldeko hitzetarik pare bat baino ez konpontzeak.

2.4.3.7. Erans-eko *kokalekua*. Egiatan, irizpide honek laguntza gutxi egin dezake, atal honetan sartu ditugun hitz gehienak bakarrik agertzen dira eta. Halaz ere, hurrenkera ‘RS-Ax-Lcc-*Ip-Ht*’ izan bazen (§ 1.5.3.6), ondoko hitzetan ez geneukake alde honetatik inolako arazorik:

habuina (Ax), *zarrapoa* (252).
dipidia (468), *lapicoa* (iturria Ht edo Lar balitz).
garraita (Ax), *garceta* (Ax), *garcochiloa* (141).
suderac (Lcc), *petralac* (559).

Honako hauetan, berriz, agian beste azalpen bat hobestekoa izango litzateke; zehazkiago, paronimiak gogoratutako aldaerak izatea (§ 2.4.1.2):

peita (129), *beita* (Ax).
zaulia (374), *zalhuia* (Ax).
zaulitu (375), *zalhuitu* (Ax).

2.4.4. Gipuzkoaldeko hitzak

Gogoratu Larramendiren esana: “He añadido también muchas voces que he oído en las conversaciones...”. Beraz, ahozko euskara ere *Erans*-aren iturri izan zen, baina Larramendik —agerian bederen— ez digu nongo hizkerakoak edo hizkeretakoak izan litezkeen argitzen. Honegatik, esan ez zuelako alegia, Mitxelenak, halako etorkia agerriz proposatu zuen hitz gutxietan, Larramendiren beraren euskalkikoak, gipuzkerazko hitzak zirela egin zuen; berrikus ditzagun bere iruzkinak:

pintxeatu, *pintxatu* (515): “Esta nota procede, al parecer, de la propia minerva de Larramendi, basada posiblemente en el habla guipuzcoana de su tiempo”.³⁵
aurrena (540): “La documentación antigua de *aurren*, guip. y alto-nav. por lo menos, ‘primero, delantero’, no parece ser muy abundante”.
baimena (371): “...es popular hoy en día, en Guipúzcoa por ejemplo”.
betizua (331): “Según Azkue, *betizu* ‘huraño, esquivo’ es alto-nav. y guip. Exactamente en Lezo y Rentería llamábamos así (*betixua*) a las vaquillas bravas que vivían en el monte Jaizkibel. Lo mismo ocurría con las vacas (*behi basa batzu*) del monte Larrun, llamadas *betizoac*...”.
donarioa (292): “En autores guipuzcoanos del siglo XIX, *donario* es ‘sosiego, calma, tranquilidad’, por ejemplo en Iztueta...”.
mardula (297): “Voz occidental, cuya fuente desconozco, si no es palabra oída por Larramendi”.

³⁵ Gogoratu sarrera hau *Erans*-ean etimologia daraman bakarra dela.

Oso hitz zuhurrak oro har, gaiaren zalantzazkoak eskatu bezala. Lehenik eta behin, berak emandako sei hauetatik hiruk (*aurrena*, *baimena* eta *donarioa*) gorago (§ 2.4.1.2) iradoki dut sarrera berean agertzen diren oso antzeko hitzek (aldaerak edo paronimoak) gogoraraziak diruditela. Bi argudioak bat dira: Larramendik inoiz entzun edota betidanik ezagutzen zituen hitzak dira, ia ezbairik gabe. Alabaina, Mitxelenak hala bilduak gutxiegi dira, azalgabe ditugun hitzen kopuru handia kontuan hartuta. Iduri luke hauei erantsi behar zaizkiela Mitxelenak Mendibururen lekukotasun bakararekin azaldutako hitzak, nahiz hau Larramendiren hiztegiaren ondoren idazten ari zela denontzat nabaria izan, bai baitauzkagu euskalki kokatze horren aldeko aztarna gehiago:

albaldimbere (136) “de cierto”: *HH*-an ere agertzeaz gain, Larramendik berak *baldim bere!* erabili zuen (*Corografía* 183), gainera erdaraz idazten ari zela, bere irakurle euskaldunentzat oso ezaguna bailitzan.

bidagiroya (117): *bidagiroya* (G-to, *bidegiroya* L-ain) “tiempo bueno para andar”, (AN-gip) “estado del piso”.

Baita, agian, ingurune berean lekukotuta dauden hauek ere:

beguibarrena (174): G-nav.

liscoa (7) “abundoso”: cf. *lisko* (GN-5vill, L-ain, Bazt) eta *lisku* (G, GN) “brote, renuevo, vástago”: kategoria aldaketa, ala Larramendiren ulerpen txarra?

zarraldoa (48): GN-lez.

OEH-aren datuen arabera, Mitxelenak bizkaierarekin bakarrik lotu zuen hitz baten eremua nahikoa ekialderago heda dezakegu, bestalde:

milistu (148) “comedirse”: *miliska* “melindroso” (BN-ciz, baina XX. mendeko idazle gipuzkoarrek erabilia), *milizka* (*ibili* edo) “andar picoteando” (B-arr-oro, G), *milizkatu* “lamer; saborear” (G-to, *miliskatu* GN-egues), *milliskatu* “remilgarse” (*HH*) vs. bizk. *milika* “melindroso”, “delicado”.

Gogora ditzagun, azkenik, Iparraldean ez eze, erdialdeko euskalkietan kokatu ditugun (cf. § 2.4.3.5) *peita* (129), *petralac* (559) eta *zaulia* (374), gehi goinafarrerazkoak izan litezkeen *sontsitu* (207) eta *moquetac* (249). Orain arteko hitzek, dena dela, gehienbat G-GN mugarantz eraman gaituzte, Larramendiren jaioterrirantz, eta gogoratu behar da Loiolan (B-G mugan, beraz) bizi zela hiztegia azkentzeari ekin zionean; honegatik, nago *RS*-ren zati galdukotzat jotako hitz zenbait zalantzan jarri behar ditugula, ea ez ote zituen berak entzun. Talderik deigarriena, gure mendean B-gip-en bakarrik edo B-gip-en bereziki ondo lekukotu ahal izan ditugun hitzek osatzen dute, ene usteko:

egarberaa (46): Iz *ArOñ*, Elexp *Berg*.

parapardina (426): *parapardi* B-oñ, *parapardoya* (*HH*).

seldorra (121): cf. *sendor* B-gip.

Areago muga hura igarotzen dutenak:

amarauna (635): B-clor (A *Apend*), *msOñ* 208, Etxba *Eib*, *amaraun* (Iz *ArOñ*, G ap. Azkue). Gogoratu hau Axularrengandiko *amarau*-k iradokitako aldaeratzat izan dezakegula (§ 2.4.1.2).

aozteguia (478): cf. *a(h)otz* B-gip, GN-larr.

arana (236) “endrina”: cf. *OEH*: “Significa ‘endrina’ en el área vizcaína y en guip. de Navarra, donde para ‘ciruela’ lo más general es *okaran*, ya en Lcc (cf. alav. *aran*”).

“fruto del endrino”³⁶). Beraz, mendebaldeko³⁶ hizkera guztiak edo ia guztiak hartuko lituzke.

erbatza (633): B, G (eta *HH*-an jaso); kasu honetan (cf. *OEH*) bizkaierazko lekukotasunak ditugu batez ere.

garchua (365): B, G-goi.

quiriquioa (243): *kirikiño* (B-a-o), *kirikio* (B-oñ-urd), *kirikirio* (B-l, G-azp-beiz).

zancabia (163): cf. *zankabe* (B-g-i-mond), *zankabe* (G [= Itziar], ap. Aq 456).

Nabarmenagoa iruditzen zait oraindik gipuzkeraz bai eta bizkaieraz lekukotu gabe dugun hitza denean (*osteleuria*, 24), nahiz Mitxelenak (arrazoiz, baina iturritzat testuen ziurtasuna —nahiz testua balizkoa izan— nahiago izanik) “La palabra recogida en el Goyerri guipuzcoano pudo muy bien haber sido usada en zona de habla vizcaína” esan: *ostaleuri* (Zerain), *ostalebi* (Ormaiztegi), *ostelebi* (Legazpia, Mutiloa, Segura, Zerain), *ostraebi* (Urrestilla), *ostalebi* (Ormaiztegi). Ahozko iturrian sartuko nituzke, datu hoberik izan ezean, ondoko hauek ere:

gueztera (434) “muela, piedra”: oso hedadura handikoa bada ere (cf. *OEH*, s.v. *geztera*), aldaera honen beste lekukotasunik ez dugu.

irayo (110) “hacer caer”: *HH*-an agertzen den *erayo* “estrellar”-en modura, inguruko ahozko euskaratik hartua dela egingo nuke.

istincari (112) “calafate” eta *istincatu* (113) “calafetear”: cf. *HH*-ko *istingá* “viscosidad” eta *istinga* (B-a-o-oñ-tx, G) “pantano, cenagal”.

Azkenik, proposamentxo bat egin nahi nuke orain artean batere arretarik erakarri ez duen *jazqui* (670) “a medio vestir” argitzeko. *RS*-ren zati galdutik izan litekeen *jazca*-ren aldamenean agertzen denez gero, balirudike nire aitzindariak honen ustelketa moduren bat dela ulertu dutela, eta honexegatik alde batera utzi.³⁷ Haatik, oso forma interesgarria da, gehienera jota *jazquea* esperoko genukeelako; mugagabeen dator, ostera. Ohartu, gainera, berak eragin zezakeela itzulpena, aurren agertzen da eta. Izan liteke, beraz, *jazca* ere berak Larramendiri iradokitzea, atzizkia ongi ezagutzen zuenez gero, ulerpen txar bat dela medio. Baina, honetaz dena dela, *jazqui* ez ote da *ibilki*-ren sailekoa, hots, azken honi Lhandek ematen dion itzulpenaz baliatuz, “en train de” esanahikoa?³⁸

³⁶ “Mendebalde” hitza euskal dialektologiak azken urte hauetan zabaldu duen adieran ulertuta, hots, bizkaierari Urola, Goierri, Araba eta Burundako euskarak gehituta, ezaugarri zenbaitetarako behinik behin (cf. Zuazo 1998b: 203).

³⁷ *OEH*-ak (s.v. 2 *janzki*) *jazqui* berez kokatu du; ez du inolako iruzkinik egiten, ostera.

³⁸ Ondorio honetara Iñigo, Salaberri & Zubiriren lana (1995) irakurri baino lehen iritsi nintzen, nabarmena denez. Gaineratik egin dudana miaketan ez dut bertan *ja(n)zki*-ren alerik aurkitu eta, beraz, alde hone-tatik baliteke proposamena ausartegia izatea. Dena dela, egileek ematen dituzten xehetasunen arabera hitza, nonbait izatekotan, Gipuzkoako goinafarreraren hasi eta ekialderanzko hizkeraren batean entzun behar izan zuen, ziurrenik erabilera aberaskienik dabilen hizkeretako batean; hau ez da erabateko oztzopoia, Iparraldeko hitzen artean besterik ezinean kokatu behar izan ditudan hitz zenbaitek iturrietatik bat nafarra izan litekeela iradokitzen dute eta (§ 2.4.3.5). Badirudi, bestalde, atzizkiaren erabilera arruntak ez datozela ongi Lhanderen “en train de” itzulpenarekin: halaz ere, erabiltzen duten hiztunek *-ki* gerundiotzat ez jotzeak ez du esan nahi arrotzek zenbait testuingurutan hartakotzat ezin har dezaketarik —ezjakintasunak eragindako okerrak egileek berez ongi ezagutzen dituzte—, eta Larramendik, dakigularik, *-ki* atzizkia berez ez bide zuen ezagutzen.

2.4.4.1. *Hitz familiak*. Beste taldeekin erabili ditugun gainerako irizpideetatik hauxe izan liteke laguntzaren bat egin diezagukeen bakarra, ez grafiak (ahozko berriak direlako), ez morfologiak halakorik eskaintzen digutenez gero. Bada talde txiki bat, gai jakin bati buruzko galdeketa baten ondorio izan litekeena,³⁹ denak buruko zatiak baitira; nabarmena, begien zatien izenak:

beguibarrena (174) “cuenca de los ojos”, *beguilastoa* (130) “ceja”, *becarria* (357) “lagaña”, *betzuloa* (174) “cuenca de los ojos”, *baldoquia* (425) “mollera”, *eraiquoia* (605) “sienes”, *gorgoilla* (189, 458) “degolladero”, “nuez de la garganta”, *maguita* (420) “mexilla”.

Antzerako beste talde bat egin liteke kostaldeko hitzak izan daitezkeenekin:

istincari (112) “calafate”, *istincatu* (113) “calafetear”, *cresala* (23) “agua salada”, *osteleuria* (24) “agua de tempestad”.

2.4.4.2. *HH-aren lekukotasuna*. Nahiz erabatekoa ez izan, hegoaldekotzat eman ditzakegun hitzen artean *RS*-ren zati galdutik datozenak eta ekialdekotzat emandakoen artean Iparraldeko iturritik etor litezkeenak, zekien euskaratik gogoratuetatik edo inguruko euskararen entzunetatik bereizten hasteko argudio egokia izan daiteke *HH*-an jadanik jasota zeudenentz begiratzea, Axularrekin bezalaxe (§ 1.6), ahozko iturriarekin ere gerta baitzekiokeen intereseko zerbait oharkabea bi aldiz hartzea. Egoera honetan dauden hitzak honako hauek dira:

albaldimbere (136), *aldiac* (385), *aurrena* (540), *baimena* (371), *bicioa* (384), *erbatza* (683), *gondura* (673), *jazcaya* (669), *canora* (280), *quiriquioa* (243), *coya* (609), *mardula* (297), *peita* (129).

Ohartu, bide batez, artean *coya* hapaxa (§ 2.4.5) agertzen dela.

2.4.4.3. *Erans-eko kokalekua*. Ez dugu orain artean etorki honetako hitzetarako hipotesirik egin, *Erans*-eko hitz guztien artean bereizgaitzenak suertatu direlako. Halaz ere, badi-rudi irizpide hau dagoeneko erabiltzen has gaitzkeela, lehenagoko esan zenbait ere hona bilduaz:

1) *RS*-ren hitzen ondoan agertzen dira:

hurrena (*RS*), *aurrena* (540).
donaria (*RS*), *donarioa* (292).
betzuloa (*RSgald?*), *beguibarrena* (174).

Honegatik hurrengoari zalantzakoa iritzi behar diogu, guztiz *jazca*-ri dagokionez: *jazqui* (670), *jazca* (*RSgald?*). Ildo beretik azal litekè, agian, orain artean ontzat eman izan den hitz bat: *acomendagarriac* (*RSgald?*), *seilac* (483) “pañales”. Mitxelena **sen-oi(h)alak* edo **sei(n)-oihalak*-en eruditik sortua dela esan zuen, eta halaxe dirudi inolaz ere, baina honek ez du esan nahi ezinbestean hitza goitik behera aintzat hartu behar denik. Izan ere, susmagarri deritzat oso: alde batetik, *acomendagarriac* eta biek *RS*-ren zati galdukoak dirudite, arrazoi ezberdinengatik, baina larregi ez ote adiera horretako bi hitz errefrau bilduma batean agertzea? Eta, bestetik, egiatan *sen-oihal* zein *sei(n)-oihal*-etik *seil* espero dezakegu? Baliteke beste azalpen bat egotea: *akomendagarriak* *RSgald*-etik baltor, ikusten ari garenaren arabera, egiantzekoa dateke *seilac* delakoa bestetik etortzea,

³⁹ Badakigu *HH*-rako bederen halaxe ibili zela galdezka (Larramendi 1745: lii-liiii).

Larramendik zekien euskaratik edo ahozkotik, alegia. Nire proposamena hauxe da: *seilac* egiatan *seialac*-en ordezko hutsa izatea, *HH*-ko *seiala* “cobertor”, “manta” kontuan harturik; aski da suposatzea “pañales” adiera ahozko iturritik erdietsi zuela, edo haren etimologia sumatu. Alabaina, hutsa ez litzateke inprimatzailearena izango, edo ez harena bakarrik bederen, Larramendik <seyalac> idatziko zukeen eta.

2) Landuccirekin ere beste horrenbeste gerta zitekeen: *bururraldea* (Lcc), *baldoquia* (425). Hau egia balitz, orduan are eta arrazoi gehiago izango genuke *maguita* RS gal-dutik hartua dela sinesteko: *maguita* (420), *mocaldea* (Lcc).

3) Axularrekin halako banaketa bat suma daiteke; alde batetik, aldaerak aurrean agertzen dira:

peita (129), *beita* (Ax).
baimena (371), *baimendua* (Ax).
zaulia (374), *zalhuia* (Ax).
zaulitu (375), *zalhuitu* (Ax).
amaraua (635), *amaraua* (Ax).

Esanahikideak edo sarrera bereko hitz ezberdinak, ostera, ondoan:

baldimba (Ax), *balimba* (Lar), *albaldimbera* (136).
alapidea “camino libre”. *bidaguiroa* (117) “temple de camino”.
sagarroya (Ax), *quiriquioa* (243).
solasturia “amigo de conversación”. *egarberaa* (46) “[amigo] de beber”.

Laburbilduz, badirudi ahozko iturria RS, Landucci eta Axularren ostean ezarri zuela, bere kabuz erantsitako aldaerak Axularren aurrean —sarrera modura— erantsi ohi zituen bitartean. Honek zehazten laguntzen digu, bide batez, zein izan zen ahozko iturritik hartutako hitzak eransteo ueña, oraindik ezarri ez duguna (§ 1.5.3.6). Eta are zehatzago bilaka dezakegu baldin eta sarrera bakar baten lekukotasuna aski bada, zeren eta etorki honetakoa bide den *gondura* (§ 2.4.4.2) Harrieten aurrean agertzen baita: *gondura* (673), *oquelia* (Ht) “vianda”.

2.4.5. Erans-eko hapaxak

Ahaleginak eginda ere, oro har haien etorkiaz ezer gutxi —edo ezer ez— dakigun hitzak honako hauek dira:

alazaguiña (151) “comezón”: *-gin* atzizkiduna?⁴⁰
ebaea (306) “gusto”.
endea (81) “ausencia”: cf. *indea*.

⁴⁰ Lakarraren ustez (ahozko adierazpena), hasiera batean sarrera bereko *atzguillea* Axularren hitzaren egokitzapena izango litzateke, atzizki aldaketaz sortua, *Erans*-eko beste hitz zenbaiten gisara (§ 2.4.1.2): *alazaguiña*, beraz, **atzguiña*-ren ustelduratzat edo hartu beharko genuke. Iritzi honen alde, hitzaren hala-holako itxuraz gainera, *HH*-ko bikote usuak aipa daitezke: *aizekin*, *aizegile* “abanico”, *albendakin*, *albendagile* “alben-dera”, *altzairugin*, *altzairugile* “fabricador de acero”, *ameskin*, *amesgile* “soñador”, etab. Kontra, berriz, *-kin* aldaera erabiltzeko izan zuen joera handia, adibideetan ikus daitekeen bezala, nahiz guztizko oztopoia ez izan, dena den. Baderitzat **atzguiña* baino, **atzaguiña* egiantzekoagoa izan litekeela, ez bakarrik *alazaguiña*-tik hurbilago egoteagatik, baita *atza* oinarria hobetsi ohi zuelako ere: cf. *HH*-an *atzagiltza* “nudillo”, *atzakeria* “rasca-dura”, *atzakosketa* “capón”, etab.

gueznazaya (415) “mensajero”.

glostoa (170) “costo”.

gurrandu (128) “cautivar”.

indea (219) “duelo”: cf. *endea*. Badirudi batak bestea bermatzen dutela.

izorondu (691) “zurrar cueros, &c.”: *ondu*-rekiko elkartua?

coya (609) “silla”: cf. *coitiguia* “cena” (Mitzelena 1970). Halere, *HH*-an ere sarrera beraren azpian jaso izanak honen hapaxtasuna ematen du, eta agian herrikoitasuna bermatzen ere.

maguita (420) “mexilla”.

nortu (294) “gastarse”.

uzularia (492) “partera”: *-lari* atzizkiduna?

zafira (477, 618) “paciencia”, “sufrimiento”: mailegua delako itxura dauka; aurkitzen dudana antzeko bakarra gazt. *zaberir* (*facerir*-en metatesia) da.

Kokalekuari begira, ohartzekoa da hauetako zenbait (*alazaguina*, *ebaea*, *zafira*) Axularren aurrean agertzen direla; baliteke, bada, *RS*-ren zati galdukoak izatea, hala nola Landucciren aurrean agertzen den *maguita* ere (§ 2.4.4.2).

3. ONDORIOAK

Eranskina berez aztertzea eta azterketari hizka ekitea ariketa interesgarri eta emankor izan badaiteke ere, Mitxelenak maisuki frogatu bezala, lan honetan zehar erakusten saiatu gara aberasgarriago dela hiztegi-gilearen jokabideari buruzko irizpide orokorrak aurkitzen ahalegintzea, Lakarrak erakutsi bidetik, zeren eta, bestela igarrezinak diren *Erans*-eko alderdi batzuk argitzeaz gainera, saioa *HH*-aren azterketaren atariko modura bideratzeko aukera eman baitugu.

Lanari hipotesi zehatz batzuen gainean ekin diogu: lehenik, *Erans HH*-aren eranskina baino ez dela; bigarrenik, eta ondorioz, *Erans*-ean bezalaxe *HH*-an aurki daitezkeen hainbat berezitasun bere iturrien *ñabartasunari* zor zaizkiola: ohiz kanpoko idazkerak, forma zalantzazkoak, hitz aldaerak, adiera ezberdinak... denak iturri bat baino gehiago erabil-tzetik, eta hauek euskalki, garai eta tankera ezberdinetakoak izatetik zuzenean datozke, beraz. Hipotesion ildotik, iturriekiko hiztegi-gilearen jokabideaz jabetzeko *Erans*-ak aski ongi menpera dezakegun iturri eta datu mikrokosmos bat eskaintzen digu eta, hortaz, *HH*-aren eranskin xumea iturria erabakitzerakoan erabil ditzakegun argudio ezberdinen frogagarritasuna neurtzeko alor bikain bilakatzen da.

Helburu honekin, bada, gure aitzindarien lana osoki berregin behar izan dugu, eurek ezarritako datuak banan-banan bermatuaz eta bazterrera utzitakoak ahaleginean berresku-ratuaz. Gainera, esanguratsu ziruditen alderdi filologiko eta lexikografiko guztiak ahalik sakon eta zehatzena aztertzen saiatu gara, iturri ezagun eta ziurretan erdietsitako emaitzak zalantzazko eta ezezagunetan baliaraziaz.

Hain corpus mugatua izan arren, *Erans* eta bere iturrien arteko erlazioa oso korapilo-tsua dela antzeman ahal izan dugu, eta honek antzeko ikerketa bat *HH*-an egitea zeinen gaitza izango den ondo baino hobeto erakutsi digu. Iturriak zehazteko aurkitu dugun distortsio elementurik garrantzitsuena hiztegi-gilea bera da, hiztegi formatuan ezarri beha-rrak hartaratuta egin dituen aldaketetatik hasi eta berak bere kabuz hartu dituen eraba-kietaraino. Ildo honetatik, taiu bereko iturrietan bakarrik —Harrieten hiztegian, adibidez— agertzen zaigu kopiatzaile huts gisa, eta hauetan ere ez beti. Aitzitik, gehienu-tan iturrietako datuak kritikoki ebatzi zituen, ezinbestean edo berariaz, noiz nola, grafia interpretatu, eguneratu edota zuzendu, hitzak morfologikoki normaldu edota analizatu, eta euren esanahia asmatu beharrez.

Honela jokatzek, abantaila askorekin batera, esan gabe doa hainbat arrisku dakar-tzala: arrazoi ezberdinengatik batzuetan iturriak gailendu zaizkio, letren, morfologiaren zein esanahiaren interpretazioan okerrak eraginez. Gorabehera hauetan, hala iturriaren

izaerak nola hartaz Larramendik egin zuen balioespenak zerikusi handia izan dute. Espero zitezkeen bezala, errata gehienak Landucciren eskuizkribuaren irakurketa zailak eragin ditu, eta esanahizko hutsik handienak eskuarki aldean itzulpenik ez daukan Axularren testuak. Bestalde, argi geratu da iturri batzuk —Axular, batez ere— tentu edo begiramen gehiagoz erabili zituela, beste batzuk —Landucci nagusiki— mesfidantza edo askatasun gehiagoz erabili zituen bitartean.

Argudioak eta haien balioa berpasatzerakoan egiaztatu ahalko dugu, dena dela, lexikografoak hartu ohi zituen erabaki motak eta haien zioak menperatzea lortu dugun heinean, bere esku-sartzeek ez digutela nahitaez iturria erabakitzea oztopatuko: hitzez hitzekoa baino ikuspegi zabalagoa eskatzen dute, besterik ez.

3.1. Erratak eta irakurketa txarrak

Aspaldiko partez Filologiak ondo daki huts bateratzaileak berez direla testukritikan aurkez daitezkeen frogarik sendoenetakoak; beraz, alde honetatik *Erans*-ean honelako batzuk aurkitu izana alaiargi dugu, *HH*-an gehiago izateko probabilitatearen arabera bertako iturriak ere oinarritzko ziurtasun batekin iturri izan zituela erakusteko lehen urratsa izan daiteke eta.

Larramendi, zuzenketa gutxi-asko erraz batzuekin batera, oro har jatorrizko testuaren letraz letrako irakurketaren sareetan erori egin zela egiaztatu ahal izan dugu. Alabaina, alderantzizko kasuetan, hots, forma zuzen baten iturritzat erratadun pasarte bat bakarrik eman daitekeenean, ez genuke gutxietsi behar zuzentzeko Larramendiren gaitasuna (§ 1.1.18).

Hutsa Larramendirena edota argitaratzailearena dela dirudienean, erratek lagundu beharrean zalantza eragin dezakete. Ezer baino lehenago, forma benetakoa izateko inolako probabilitaterik ez dagoela ziurtatu beharko genuke eta, beraz, azalpen konplexuagoe-tara —ahozko iturrira, adibidez— jo beharrik ez dagoela. Probabilitate hau, *Erans*-eko hitz batzuetan zeharo saihestu ezin izan dugunez gero (§ 1.1.18.3), *HH*-an oraindik arrazoi gehiagoz hartu beharko dugu kontuan, iturriak —eta, beraz, arazoak— askoz ugaria-go baitira. Halaz ere, beti aurkituko ditugu argitaratzaileari lepora dakizkiokeen huts erraz eta argiak, edo egileari bakarrik lepora dakizkiokeenak, edo gaizki ulertutako iturri idatzia nahitaez eskatzen dutenak; areago, batzuk baliteke iturri zehatzaren salatzaile izatea: demagun, <f> edo <t> iturrigai baten <J>ren ordez, beste iturrigai batean <s> dagoen bitartean.

Honetarako, baina, ezinbestekoa izango da, ahal dela, Larramendik erabili zuen testua bera berreskuratu eta astiro aztertzea: *Erans*-eko bitxikerietako batzuk iturriko erratak baino ez ziren (§ 1.1.18), eta beste batzuk jatorrizko testuak azal ditzakeen irakurketa txarrak (§ 1.1.18.2).

3.2. Grafiak eta hotsak

Larramendik batzuetan jatorrizko testuaren grafia gorde zuenez gero, grafiak, bere nabarmentasunagatik, iturri idatzi bat izan dela bertatik bertara baieztatzeko bidea eman dezake, hiztegielearen grafi sistematik aldentzen den heinean; baita inoiz iturri mota (Iparraldekoa, demagun) edo iturri zehatza erabakitzeko ere, baldin eta gainerako iturri-kiko bereizgarriren bat aurkezten badu. Haatik, grafi aldaketan maiztasuna ikusirik, argi

geratu da grafiak nekez eskain dezakeela ezezko argudio sendorik: hots, iturri bat zein iturriko pasarte bat ezin daiteke *a priori* alde batera utzi, *Erans*-ean agertzen den itxura grafikoan agertzen delako, baldin eta Larramendik egin ohi zituen —edo egin zitzakeen— aldaketek azaltzen badute.

Erans-ean behinik behin, Larramendik ez ditu iturri guztiak era berean tratatu alde honetatik: Axularrekin askoz salbuespen gehiago egin zituen grafi aldaketan Harriete-kin baino, eta biokin orotara aldaketa gutxiago egin zituen, eta garrantzi gutxiagokoak, itxura guztien arabera irakurgaitza eta, horretaz gainera, hizkuntzaren islapenaren alde-tik zalantzazkoa gertatzen bide zitzaion Landucciren hiztegiarekin baino. Bestalde, nabari da aldaketa guztiei ez zela garrantzi bera eman: bere sisteman normal baina defektiboak diren idazkerak —<h> eta <v>, adibidez— edota irakurketa bikoitza zilegiztatzuten dutenak —<ch> edo <in>, <il>— errazago onartu zituen, gaizki ulertzeko modua eman dezaketenak —<j>, <i>, <i> banaketa, adibidez— edo benetan arrotz zaizkionak baino: <tch>, <th>, <kh>, etab., edota elkartu-eratorrien osagaiak bereizita idaztea, esaterako. Grafi mota bakar batean beti berdin jokatu du: <ç>, <ţç> eta <tc>ren ordezkapenean.

Bereziki garrantzitsua da gogoratzea, baliokideen arteko aldaketa mekanikoekin batera, iturri guztietan hotsen interpretaziotzat eman daitezkeen aldaketak ere egin zituela, batez ere txistukarien arloan (§ 1.1.6). Lanbide honetan, etimologiak zerikusi handia izan du; bestela esanda, iturrietan aurkitutako hitzen grafiak ulertzeko hitzari buruz ezagut zezakeen guztia erabili zuen, noski: aldaerak (*amaraiia* / *amaurauna* erakoak), atzizkiak (*bernagea*) edo mailegu izaera (*avenicoa*, *matelasa*). Alabaina, hiztegi-gilearen esku-hartzea oraindik handiagoa izan daiteke: batzuetan inoren hitzak berak ezagunago zuen erara itzuli zituen (*agua* > *aoa* edo *solbasturi* > *jolasturia*, § 1.1.17), bestetan erdal atzizkia euskal atzizkiak edo atzizki forma zaharra berriaz ordezkatu zuen (*cusumoso* > *cusumatsua*, § 1.2.6; **jocai* > *jocai*, § 1.2.7.3) eta, batez ere, hitzak elkarketa eta eratorpenaren legeetara erakartzeko joera handia izan zuen (*salto orapina* > *salto rapina*, *manaiacor* > *manaiacorra*..., § 1.1.16.2).

Honetatik guztitik gutxienez hiru ondorio atera ditzakegu: (1) zalantzazko edo bereizmen gutxiko grafiek estaltzen zuten hitzen itxura zuzena berreraikitzen saiatu zela; (2) erdialdeko euskalkietan oinarritutako estandar bat ezartzeko nolabaiteko ardura —txikia, inolaz ere— izan zuela; (3) elkarketak eta eratorpenak euskaraz dauzkaten jokabide eta arauaz iritzi aski trinkoak —beharbada oso trinkoak— izan zituela.

3.3. Morfologia

Morfologiak oso irakasbide oparoak eskaini dizkigu. Alde batetik, norberaren intuizioarekin bakarrik jokatzen denean hiztegian hitzak era jakin batean ipini beharrak sortzen dituen zailtasunak aintzat hartu behar izan ditugu: izenkiak atzizkirik gabe eta aditzak partizipioan jartzeak arazo handiak ekar ditzakeen interpretazio maila bat eskatzen du, iturrian hiztegi-gilearentzat ezezagunak edo forma anbiguokoak diren atzizkiak aurkitzen direnean (§ 1.2).

Kasuan kasuko aterabide zuzen zein okerren kasuistikaz gainera, joera zenbait sumatu ditugu Larramendirengan: *a + a > ea* bukaera eskuarki gorde zuen (§ 1.2.1), *HH*-an antzemandako bukaera honen maiztasunarekin bat; *n* edo *l* bukaerako aditzoinetan beti *-du* partizipioa berreraiki zuen (§ 1.2.5.3.d); *etsi* bigarren osagaien daukaten aditz elkar-

tuak ongi menderatzen zituenez, partizipioaren berreraiketa arazorik gabe egin ohi zuen, baina baliteke bihurketa araua gaizkixe ezagutzea *hitsu* < *histe*- adibidearen arabera (§ 1.2.5.3.e); *-eta* erako aditzizenak ezezagun bide zituen, eta hortik *-etu* aditzak berreraikitzea (**guertaetu*; § 1.2.5.3.f); *-n* bukaerako partizipio zaharren *-(i)te* izenetatik, aditza ezagutu ezean, *-(i)tu* berreraiki zuen (**jasaitu*, **jagotu*; § 1.2.5.3.c); eta, azkenik, *-tze* aditzizenen aurrean beti, zuzen zein oker, *-tu* partizipioaren alde makurtu zen (**aurizquitu*, **iratiotu...*), bestela erabakitzeo ezer argirik izan ezean behintzat (§ 1.2.5.3.b); bide batez, gaztelaniazko infinitiboaren ordain gisa agertzen diren aditzizenak Harrieti zor zaizkiola ikasi dugu (§ 1.2.5.3.a).

Esan gabe doa Larramendik forma okerra eskaintzen baldin badu, okerra eragin duen pasartea aurkitzen saiatu behar dugula: hots, **hitsu* iturriko *histe*- batetik sortua da, ez *histu*-tik, jakina. Alderantziz, forma zuzena eskaintzen badu, badirudi zalantzazko pasarteak alde batera utzi beharko genituzkeela: *aspertu*, adibidez, iturriko *aspertu* zein *aspertik* datorke, ez *asperetan*-dik (§ 2.1.4).

Aintzat hartu behar izan dugu, bestalde, Larramendik iturrietako hitzak kopiatu edo hiztegirako egokitzeaz gain, batzuetan morfologikoki zuketzen zituela: eratorriak izatera, oinarria erauzi ohi zuen (*croscatu* > *croscu*, *mascurtu* > *mascurra...*), eta oinarriak eratorri ere egin zituen, batez ere eratorri bakunena —aditza— erdiesteko (*lequedu* > *lequedatu*, *seizaro* > *seizarotu*, § 1.2.7.1). Susma dezakegu *HH*-an are maiztasun gehiago egin zukeela, zeren eta polikiago ibiltzeko aukera ez eze, *DAut*-en aberastasuna berdintzeko hitz familia osoak eratu beharra ere bai baitzeukan, *Erans*-ean ez bezala.

Morfologi analisi honek Larramendi eta iturrien arteko erlazioa goitik behera markatzen duela dirudi. Hemendik dator atzizkiei hainbat hutsen eta batez ere berariazko aldaketa diruditenen ulerpenean eman diegun garrantzia (*coycari* > *coicatia*, *urtçutu* > *urtsatu...*, § 1.2.7.3): jakintzat eman dugu, honen arabera, Larramendiren ustetan hitzaren analisiaren maila oso garrantzitsu bat haren osagaiak asmatzea zela; eta, honegatik, oinarri erauzpenak ez eze, atzizkiaren edo atzizkitzakoaren arabera hitzak ulertu edota zuzentzea ere ez dela ohiz kanpoko bere jokabidean.

Jokabide honen beste alderdi garrantzitsu bat, *HH*-aren sarrerak aztertzerakoan ikasitakoarengatik jadanik ongi dakigunez (Urgell 1998a: 161), hitz familiak dira. Hala, bada, *Erans*-ak erakutsi digu familia bereko hitzak etorki berekoak direla sarritan, bi aldetatik: (1) ulerkera errazenean, oro har familia bereko hitzak aurkitutakoan egin dezakegun hipotesirik merkeena, iturri beretik hartutakoak izatea da (*aibercundea* + *aibertu*, *alhadura* + *alhatu...* < Ax); (2) indartsuenean, hitz bikote batean bietako batek iturri zehatza izango du, eta ezagutzen ditugunen artekoa bada, azkenean identifikatu ere ahal izango dugu; bestea, berriz, Larramendik eratorpenaz edo erauzpenaz erdietsitakoa izango da (§ 1.2.7).

3.4. Esanahia

Bereizkuntzarik esanguratsuen itzulpendun testuak diren ala ez jakitean datza (§ 1.3). Itzulpendun testuetan, jatorrizko itzulpena gordetzeko joera izan zuen Larramendik, eta egokitzearen bat egin beharrean aurkitu zenean —erdarazko itzulpenaren forma hiztegirako desegokia edo ambigua izan zitekeenean— bakarrik urrundu ohi zen joera hartatik. Honek esan nahi du, lehenik eta behin, Larramendik nahita egindako esku-sartzeak, ia denak morfologiara mugatzen direla: esanahiari dagokionez, behinik behin, ezinbestean baizik ez zuen hausnarketan ibiltzeko gogorik agertu eta, hanbatik

hanbatean, argi dago buruhausterik ematen ez duten testuak nahiago zituela, beste edozein hiztegi-gilek bezala.

Bestela doaz kontuak berez itzulpenik ez duten testuetan, Axularrenean zehatzago (§ 1.3.4), nahiz honetan ere ahalik eta ahaleginik txikiena egiten saiatu zen, eta gehienetan zuhurki, testuak berak eskainitako laguntzak —latinezko pasarteak, euskal esanahikideak— aintzat hartuaz. Haatik, sarritan testuingurua bakarrik izan zuen lagungarri eta, jakina, oso lagungarri traidore suertatu zen: esanahikide diruditen gauzak ez dira nahitaez esanahikide, eta testuinguruak —batez ere hala-hola menperatzen den hizkera batean— gaizki ulertzeko aukera handia ematen du.

Hau guztiau kontuan hartuta, esan gabe doa *Erans*-eko erdal sarrera testu baten itzulpenarekin bat baldin badator, honen alde makurtu behar garela, hitzak itzulpenik gabeko testuetan dituen agerraldiak gorabehera (*billacatu* “arruinar” < Ht “ruiner” vs. Ax). Aitzitik, oso ezberdina baldin bada, itzulpenik gabeko testuak ditu aukera guztiak, itzulpendun testutik balitz erdarazkoa berdina edo zeharo baliokidea izatea espero dugulako (*marruscatu* “ajar”, “estregar, ajar” < Ax vs. Ht “froter”); aukerak areagotzen dira, baldin eta itzulpenaren baliokidetzat eman dezakegun ezer erants badezake: latinezkoa (*aisia* “ociosidad” < Ax “otium” vs. Ht “repos”), euskal esanahikidea (*esleitu* “separar” < Ax *berreciric* vs. Ht. “indiquer”, “instituer”, “ordonner”) edo testuinguru egokia (*higuitu* “menearse” < Ax *ohean higuitcen da* vs. Ht “mouvoir”; ik. oro har § 2.2.2).

Hari beretik, ahozko iturrietara jo behar dugu ezinbestean, ezagutzen dugun iturri-gai bakarra itzulpenaren aldetik ezinezkoa denean (*becarria* “lagaña” vs. Lcc *vecarra* “pausada de candela”). Edonola ere, hautagai guztiak itzulpenik gabekoak direnean, testuingurua lagungarri handia izan daiteke guretzat: testuinguru batzuk besteak baino egokiagoak dira Larramendik hitzari demaion itzulpena eragiteko (*berretura* “recaída” < Ax 469 *gaixto da eritasuna, baiña gaixtoago berretura*) edota, alderantziz, batzuk ezinezkoak izango dira (*forogu* “enojoso” vs. Ax 410 *foroguaren eguitera*; ik. oro har § 2.1.6).

Gatzelaniazko itzulpenetan ere aurkitu ditugu hitz familien garrantziaren arrastoak: hiztegi-gilearen joera orokorra, itzulpenik gabeko testuetan, familia guztia era batera itzul-tzea da, bere osagaietako batzuk aurkitu ditueneko testuinguruari gehiegi begiratu gabe: cf. *arranta* “ordinario, común”, *arrantatu* “adocena”, “hacer común”, “mancomunar”, *arrantera* “común”, “ordinario, común” < Ax *arrant* ‘oso’, *arrantatu* ‘segatu’ eta *arrantera* ‘arrunt’ (§§ 1.3.4.h eta 2.2.2).

Esanahian agertu zaigun faktore berri bat erdal sinonimia da (§ 1.3.5): *Erans HH*-aren eranskin tiki bat baino ez izan arren, sarrera kopurua handitzeko Larramendik batzuetan sinonimiara jo zuen, alegia, iturriak eskainitako itzulpenaren arabera ez eze, haren sinonimo baten pean ere jaso zuen hitza. Hemen bakanka baizik egin ez zuena, susma dezakegu *HH* erraldoian askoz gehiagotan —sistematikoki?— egin zukeela.

Esan gabe doa, bestalde, itzulpen ezberdinek nahitaez bakoitza azal dezaketen iturburu ezberdinak eskatzen dituztela: cf. *gardia* “dictamen” < *RS* “pareçer” vs. *gardia* “cuidado” < Ht *goardia* “soin”, edo *aurizquitu* “acalcar” < Ax 97 *aurizquitcea, çapatzea eta gogortzea* vs. *aurizquitu* “golpear” < Ax 310 *incontru ioitea eta iragaitean aurizquitcea*.

Azkenik, batzuetan itzulpenak iturriaren arrastoak gordetzen dituela antzeman dugu, hala nola femeninoak (cf. *muthiria* “desvergonzada” < Ax *ema-muthiria*, § 2.4.2.2), mugagabeak (cf. “parcial, *aldecor*” < Ht “partial, *aldecor*”) eta pluralak (*meniac* “treguas” < *RS* 404 *id.*), edo iturrian bakarrik agertzen diren zehaztapenak (cf. *bohatu* “arrancarse el tocino” < Ax *urdaia bobatcen*; § 1.3.4.c).

3.5. Harlekua

Lehenik eta behin, ezinbestekotzat jo behar dugu hiztegiak erabili zuen iturria zehaztea eta ahaleginean ikerketan bera erabiltzea, nahiz eta jakin batzuetan zehaztea bera zaila eta aurkitzea ezinezkoa izango dela. *Geroko gero*-ak irakatsi digu egozpenen fidagarritasunean okerreko argitalpena erabiltzeak daukan eragina (§ 1.1.18) eta Landuccirenak jatorrizko eskuizkribua —eta ez argitalpena— erabiliaz gauzak zeinen ezberdin ikusten diren: *crompoa* “mona” hapax harrigaria irakurketa txarra dela antzemateko bide bakarra izan da, adibidez (§ 1.1.18.2). Dena dela, aparato kritikorik gabeko argitalpen modernoak saihestu beharko genituzke, zeren eta iturritasuna ezartzerakoan erabatekoak izan litezkeen ezaugarriak (hutsak, grafia ezberdinak, etab.) ezabatzeko joera baitute —batzuetan oharkabea, gainera.

RS-ren kasuan, berriz, Larramendiren alea eta gurea ezberdinak direla jakiteak, egia da ez digula uzten hitz zenbaiten harlekua —baita iturria ere inoiz— nahi bestean zehazten (§ 1.4.2), baina bestalde, hobeto ezagutzen ditugun iturriekin baino kritikoago izatera behartzen gaitu, gutxi gorabeherako batetortze hutsak baino argudio sendoagoak bilatzera.

Bigarrenik, hiztegiak iturria osorik ala zatika ezagutu edota erabili zuen erabaki behar dugu ahalik eta zehatzenik, hala barruko nola kanpoko datuetan oinarri harturik (§ 1.4), zeren eta horretatik ondorio garrantzitsuak erator baitaitezke *Erans*-erako ez ezik, baita *HH*-rako ere.

Erans-ari dagokionez, iturria zatika ezagutu edo erabiltzeak zeharo mugatzen du, jakina, delako hitz bat bertatik hartua izateko probabilitatea. Harrieten kasuan, egiturazko azterketaren bitartez zehaztu ahal izan dugu harlekurik ziurrena frantses-euskara hiztegi 377. orrialdetik aurrerakoa dela (§§ 1.4.3), eta *RS*-renean 2 eta 3. koadernotxoak (§ 1.4.2). Ondorioz, (1) agerraldi bat baino gehiagoren artean erabakitzerakoan, zati hauetakoak hobetsi behar ditugu (§§ 2.1.7.1 eta 2.1.7.2), bestelako arrazoirik ez egotera; eta (2) zati hauetatik kanpora soilik edireten diren hitzetarako argudio hobeak behar ditugu, agertze hutsa baino.

Bigarren ondorio honen arabera, Harriet ez da iturririk egiantzekoena hitza beste iturri batean ere ondo lekukotuta dagoenean (cf. *belarra* edo *eguzaria* Landuccirekiko, eta *ocenqui* Axularrekiko, § 2.2.4). Eta, bestalde, hitza *RS*-n bakarrik agertzen denean, hipotesi osagarriak egin behar izan ditugu, batetortzea azalgaitza den eta honen arabera: edo Larramendik 1 eta 4. koadernotxoetako zati batzuk bederen ezagutu zituen, edo hitza guk ezagutzen ez ditugun zatietan berriro agertzen zen, edo bestela *RS* ez den iturri batek azalduko luke, ahozkoak zehazkiago (§§ 1.4.2.1, 1.4.2.2 eta 2.4.2).

HH-ari dagokionez, egiturazko azterketak erakutsi digu bertara jo beharra zegoela Harrieten frantses-euskara hiztegia une batetik aurrera bakarrik hustuta egotea azaltzeko (§ 1.4.3 eta, egiaztapenerako, § 4.1). Azterketa mota berak erakusten du Landucci, Axular eta *RS* Larramendik osorik irakurri eta hustu zituela *Erans*-erako, zeren eta haietatik hartutako hitzak jatorrizko testuan zehar erregularri banatzen baitira (§§ 1.4.1, 1.4.2 eta 1.4.4).

Honek galdera orokorrago bat sortzen du, hots, hala nola banaketa irregularrak *HH*-ko erabilera iradokitzen duen, ea banaketa erregularra delako iturri bat *HH*-an ere erabili ez izana sinesteko adinako argudioa ote den, Lakarrak (1996a: 50) *RS*-rako proposatu bezala. Erantzuna ezezkoa da, ordea, Axular lekuko, Larramendik birritan osorik hustu

baitzuen (§ 1.4.4 eta, egiaztapenerako, § 4.2): badira, izan ere, bi testuetako erabilera ahalbidetu duten faktore argi bi: hiztegiele lehenengo hustuketarekin asebeteta ez gertua (Axular) edo *HH*-an ezer sartzeko aukera izatea (Harriet). Beraz, Harriet eta Axular bezalaxe, hasiera batean behintzat ez da ezinezkoa *RS* eta Landucci ere bietan egotea, nahiz kanpoko datuek (*RS* oso berandu iritsi zuen) edota aurretiaz egindako hipotesiek (agian Landucci ez erabiliaz beranduegi damutu zen) zail edo zalantzazko bihurtu; gutxienez, ezinbestekoa izango da hala izan denentz egiaztatzea. Inolaz ere, *HH* barruko argudioek dukete hemen azken hitza eta, hauen arabera, aurrerago frogatuko dudanez, oso egiantzeko dugu Landucciren kasuan (§ 4.3) eta beharbada alde batera uztekoa *RS*-renean (§ 4.4).

Bada, azkenik, harlekuarekin zerikusia duen beste irizpide bat: *Erans*-eko bi hitz edo gehiago iturrian lotuta aurkitzen ditugunean, iturri beretik —eta are pasarte beretik— hartuak izateko probabilitate handia dago (§ 2.1.8). Irizpide hau kasuistika zabal batean barraiatzen da, baina bereziki argia da iturria hiztegi bat denean (§ 2.1.8.3): sarrera bereko esanahikideak, sarrera hurbiletako familiakideak, edo hurbiltasun fisiko zein semantikozko bestelako erlazioak (antonimoak, adib.) aintzat hartu beharrekoak dira iturritasunari buruzko edozein zalantzaren aurrean.

Maila honetan antolakuntza gutxiago duten testuetan —literatur testuetan, oro har— irizpidea berdintsu erabil daiteke, jakintzat ematen baldin badugu bestelako arrazoiengatik hiztegiele jadanik geldiarazi duen errefracu edo esaldi bateko hitzez ohartzea errazagoa dela, bakoitza pasarte ezberdinetik hartzea baino. Hortaz, honelakoetan ere aintzat har dezakegu hitzak elkarrekin agertzea, baina jatorrizko testuan antzematen den erlazioaren bat (sinonimotzat jotzeko aukera ematea, familia berekoak izatea...) *Erans*-ean mantentzea da, inondik inora, argudio erabakigarri bakarra (§§ 2.1.8.1 eta 2.1.8.2). Esan gabe doa, dena dela, esamolde, atsoitiz eta adizki zehatzak, besteak beste, alde honetatik aski garbi mintzo direla beren buruaz (§ 2.2).

Ezezko kontuan ere erabili izan dugu irizpide hau: iturrian esanahikide agertzen diren hitzak sarrera beraren pean espero ditugu *Erans*-ean, eta hala ez denean erabaki behar dugu, edo pasarte ezberdinetatik hartuak direla (cf. *Ax zapatu* “pisar” vs. *aurizquitu* “acalcar”, § 2.1.8.2), edo iturri ezberdinetatik (cf. *Ht oitza* “uso” eta *Ax aztura* “costumbre”, vs. *Ht ohitça*, *haztura* “usage”, § 2.2.3).

3.6. Hiztegien lehentasuna, iturrien erabilera eta sar-ordena

Hasieratik aldeztan ari naizen bezala, gertakari azalgaitz asko ulertzeko izan genezakeen tresnarik indartsuenetakoa hiztegielearen lan egiteko forma ezagutzea izango litzateke eta, kasu zehatz honetan, iturrietako datuak *Erans*-ean zein ordenatan sartu zituen. Irizpide hau “hiztegien lehentasuna”-ren irizpidea baino garrantzizkoagoa dela erakusten saiatu naiz (§ 2.2): “hiztegien lehentasuna” argudio erabat lexikografikoa da, eta beraren arabera edozein hiztegiele beste hiztegiatiko datu eskuraerazak testuetako datu eskuragaitz eta arriskutsuak baino nahiago ditu; bere izaeragatik beragatik, bistan da ez daukala frogagarritasunik ezer baino lehenago aintzat hartu behar ditugun ohiko argudio filologikoen aurrean.

Aztertutako testuaren historiatik eta haren barneko egituratik atera ahal izan ditugun xehetasunen arabera, gainera, “hiztegien lehentasuna” argudioa neurri txiki batean bakarrik islatzen da *Erans*-ean, askoz eraginkorragotzat jo dugun iturri itzulpundun eta gabe-

koen arteko bereizketak (§ 3.4) baldintzatuta beti ere: ez dago hemen hiztegiak hobesteko egiturazko arrazoirik (nomenklatura jakin bat osatu beharra, esaterako), baina bai iturri itzulpendunak hobestekorik, erdal ordaina ezinutzizkoa zen eta. Izan ere, badirudi Larramendik iturri itzulpendunak oro har itzulpenik gabeko iturria (Axular) argitzeko edo haren hitzak nolabait kokatzeko erabili zituela, maiztxo haiek eskainitako erdal ordainen azpian agertzen baitira, ez beti zuzen (adib. “sombra, *guertza* [RS], *itzalgaizca* [Ax, egiatan ‘ezkutuka’]”; § 1.3.6).

Testuinguru honetan, ezinbestean Harriet iturri lagungarriena izan behar, eta Larramendiren jokabideari buruzko daturik interesgarrienak eskaintzen dituen, ez bakarrik Axularren hizkerarekiko hurbiltasunagatik, baita halabeharrez haren zordun izateagatik ere, forma berak edo beretsuak ugari direnez gero. Honegatik, bada, ulergarria da inoiz Axularren forma Harrieten aldaerarekin batera honen itzulpenarekin agertzea (*narrío* eta *narraio* “tacha” < Ht “tâche”) eta, are jakingarriago, Axularren forma Harrietenaren ordeztu baina honen itzulpenarekin ematea (adib. *auhendu* “suspírar” < Ax *auhendu* + Ht *auhendatu* “souponer”; § 2.2.4).

Gauzak honela, bi testuon arteko erlazioa estuago bilakatzeko moduko bi hipotesi berri egin ditzakegu. Errazenetik hasita, baliteke Axularrengandik hartutako hitz zenbait lehen unean esanahirik gabe edo esanahi zalantzarazkoarekin baino ez jasotzea, eta geroago Harrieten bitartez zehaztea. Frogatzen zailago izan arren, askoz hipotesi indartsuagotzat daukat bigarrena: baliteke Axular berriro irakurtzea ez halabeharrez, Harrieten hiztegiaren zekusanak bulkaturik baizik, honek hura hobeto azaltzen lagunduko ziolakoan. Batera zein bestera, forma berdintasunaren aurrean itzulpenaren argudioa Harrieten alde erabaki dugun azpian ere (cf. *billacatu* edo *bipildu*, § 2.2), baliteke azken batean Axularren testua ulertu eta ulertarazi beharra baino ez egotea.

Honezaz gainera, iturrien arteko erlazioak argitu nahiz bi argudio berri erabili ditugu: etorki ezberdineko hitzek sarrera konplexuetan daukaten ordena (§ 1.5.1), eta testu zenbaiten hitzak denak bateratsu sartzeagatik eginda diruditen alfabeto hurrenkeraren aurkako desbideratzeak (§ 1.5.3). Hauen arabera, ziurtasun maila ezberdinekin ‘RS-Axular-Landucci-(mendebaleko ahozkoa eta ekialdeko ezezaguna)-Harriet’ hurrenkera proposatu ahal izan dugu (§§ 1.5.3.6 eta 2.4.4.3). Dagoeneko esan dezakegu bigarren argudioak zeregin gutxi izango duela HH-an, bertako hurrenkera gehienbat DAut-ek emana baitator, baina lehenak —sarrera barruko hitz ordenak, alegia— baliteke aztarnaren bat eskaintzea, zeren eta ez baitirudi han kontuak oso ezberdinak izango direnik: lana erraz ziezaiokeen euskal hiztegi handirik ezagutu ezean, literatur iturri urrietara eta nagusiki ahozko lekukotasunetara jo behar izan zuen (Larramendi 1745: (ii) eta lii). Agerrian gutxiesten du, gainera, ez bakarrik Landucciren, baita Sarako Etxeberri eta Harrieten hiztegien ekarria ere (*ib.* xxxv-xxxvi): “diccionario cortito” da bata, bere euskalkiko hitzak falta dituen; eta ez askoz handiagoa bigarrena, antza denez, zeren eta “...pudiera servir para entender los pocos libros que ay en Bascuence, *aunque no con toda extensión*” (etzana nirea da). Edonola ere, *Erans*-ean baino ziurragotzat jo dezakegu HH-an Harriet azken iturri izan zela (cf. § 4.1.1.10).

Zehaztu ahal izan dugu, hipotesi modura, Larramendik ziurrenik zerrenda ezberdinak osatu zituela iturri bakoitzarekin. Bere lan egiteko formaz jadanik dakiguna honetara ekarririk (Urgell 1998a: 124-28), honelaxe azalduko nuke prozesua: testu bat husteko, hitzak aurkitu ahala apuntatu egin zituen zerrenda batean, bertan agerpena beste hurrenkerarik gorde gabe ziurrenik, eta bertatik aldamenen itzulpena ere —testukoa bera edo

testuinguruak iradokia— idatziaz. Gero zerrenda ezberdin hauetatik azken zerrenda bakat bat —*Erans* bera, alegia— atera zuen, dagoeneko ordenatuta, baina alfabeto hurrenkera zehatzik erdietsi gabe. Azken hau ederki azaltzen da, nire ustez, letra eta zerrendaz zerrenda aritu zela suposatuz: ezen honela, demagun, Axularren zerrendan aurkitutako A letrako hitzak, guztiz konbinazio hurbilekoak (AB, AC, AD...) jarraian kopia baitzitzakeen, beste iturrietakoak lekuz kanpo geratzen ziren gehiegi begiratu gabe. Honek oina eman diezaguke *HH*-an ere honelatsu jokatu zuela sinesteko, alegia, *HH*-an *DAut*-i dagozkion alderdiak eratu ondoren, euskal iturrietatik erdietsitako zerrenda ezberdinak banaka erantsi zituzkeela. Sar-ordenaren ondorioz, beraz, baliteke iturri batzuk besteak baino aurrerago edo atzerago agertzea *HH*-ko sarreretan, nahiz eta *Erans*-ean bertan argi geratu den, honetan ere halako aldakortasun maila bat kontuan hartu behar dugula, bestelako irizpideak ere (euskalkia, hitzaren izaera, etab.) jokoan zeudelako (Urgell 2002b). Gogora bitez, gainera, *HH*-an aurkitu ditugun azken muturreko *item*-ak eta ordain ezberdinak biltzen dituzten sarrera errepikatuak (Urgell 2001b: §§ 3.6 eta 1999: 204-205, hurrenez hurren), honekin zerikusia izan baitezakete, jadanik iradoki dudanez.

Azkenik, egiaztatu ahal izan dugu hitzak *Erans*-ean eta *HH*-an, bietan eta esanahi berberarekin ager daitezkeela (§ 1.6). Honek adierazten digu Larramendik *Erans* osatzeko interesgarri iruditu zitzaion guztia baliatu zuela, jadanik *HH*-an bilduta zegoen ala ez egiaztatu gabe (cf. bere esana *Erans*-aren aurkezpenean: "...que por lo común no están en este Diccionario"). Honekin, gainera, lehenago antzeman dugun ezaugarri bat sendotuta ateratzen da: alegia, Larramendi ez zela egindako lana berrikusale, aurrera egitea edo zeren gainetiko xede izan bide zuela (Urgell 2000). Ildo beretsutik doa Axularrekikoa, hots, iturri honetatik ateratako hitzak batean eta bestean inoiz esanahi ezberdinekin agertzea. Jakina, sarritan azalpena *HH*-an beste iturri bat erabili izana dateke. Haatik, halako ziurtasun batez esan dezakegu badirela bertan bakarrik topa zitzakeen hainbat hitz; baina, gehienbat testuinguruak eragindako itzulpenak direnez gero, irakurtaldi batean batera eta bestean bestera ulertzea ez dirudi batere harrigarria denik.

3.7. Iturri ezezagunak

Orain arteko guztia eskuzta dezakegun iturri mota bati buruzkoa da ia erabat, hots, idatzizkoari buruzkoa, den hiztegia edo literatur testua. *Erans*-ean —baita dudarik gabe *HH*-an ere— Larramendik bildu zuen materialaren zati bat bakarrik osatzen dute iturri ezagun edo ezagungarri hauek. Beste zati bat, *Erans*-ean nahikoa garrantzizkoa eta, aurreikus daitekeen neurrian, are handiagoa *HH*-an, erabat ezezagun dugu eta hein handi batean ezingo da sekula aieruz baizik kokatu. Ahozko osagaiari nagokio batik bat, jakina.

Ezin da zeharo alde batera utzi, ez eta *Erans*-erako ere, hitz gutxi batzuk azal litzakeen beste iturri idatziren baten agerpena (cf. Larramendiren esana *Erans*-aren aurkezpenean: "He añadido también otras muchas voces que he (...) notado en los Libros, especialmente en Axular" (etzana nirea da); bertako hautagairik garbienak, nik uste, Garibaik ongi azaltzen ez duen *mendoza*-rekin batera, iturri idatzia eskatzen dutela diruditen *garcochilo* edota *sonsitu* izango lirateke. Dena den, bertatik etsi behar dugu, nik uste, *Erans*-eko eta bereziki *HH*-ko hitz askok metodo filologiko egokiekin eman dezakegunaz beste azalpenik ez dutela aurkituko.

Iturri ezezaguneko hitzekin lau azalbide saiatu ditut *Erans*-ean: (1) kanpoko iturrietara jo gabe arazo zenbait testuaren barruan bertan konpontzea; (2) hitzek eurek beren baitan etorkiari buruz gordetzen dituzten azarnak azaleraztea; (3) hitz baten etorkirantz hurbiltzeko, haren historiaz eta euskalki hedaduraz dakiguna biltzea; eta (4), argudio osagarri modura, *Erans*-eko sarrera konplexuetan hitzak daukan kokalekuari begiratzea.

3.7.1. Testu barruko azalbideak

Funtsean Larramendiren jokabideaz ikasitako zerbaitetik abiatu gara hemen: alegia, batzuetan iturriko lekukotasunarekin morfologikoki jokatu zuela erroa biluztu edo eratortzeko (§ 3.3). Baina aurrerago ere jo dugu, oro har euskaraz zekiena ere bere kasa erantsi edo erabili zuela jakintzat emanez.

Lehen argudioaren arabera (§ 2.4.1.1), hiru urratseko bidaia egin dezakegu: lehenik, familia bereko eta era bateko itzulpendun bi hitz iturri beretik datozela ezarri, nahiz iturria ezagutu ez (*guezna* “message” eta *gueznazaya* “mensajero”, esaterako); bigarrenik, iturritik zuzenean bietako bat bakarrik datorrela proposatu, bestea Larramendiren eratorria edo erauzia den bitartean. Zailxeagoa da hirugarren urratsa, hau da, jatorrizkoa zein den erabakitzea; halaz ere, aldeko eta kontrako posibilitateak neurtzeko saioen bat bederen egin ahal izan dugu *Erans*-eko bikoteekin.

Bigarren argudioa (§ 2.4.1.2) jatorriz Mitxelenaren iradokizun batetik dator: *otu* (< *RS*) + *oyutu* “rogar” bezalako bikote bat azaltzeko modu bakarra, bigarrena Larramendiren ulerpen etimologikoa dela esatea bide da. Iradokizun hura osa daiteke, Lakarrak egin bezala, *irisca* (Ht) + *urisca* “village” bikotean bigarrena Larramendik lehendabizikoaren eredura sortutako aldaera baino ez dela erantsiaz. Hitzen osagaiei buruz hiztegitikileak zeukan interes sakona dagoenez ongi xamar ezaguturik, ez gaitu harritu behar arlo hauek ere saiatu izanak. Argudioa borobilduaz honelako zerbait genuke: Larramendik batzuetan bere kabuz erantsi ditu era batera edo bestera iturriko lekukotasunarekin lotu dituen formak. Edonola ere, argudio honen barnean noraezean bereizgaitzak diren zenbait gertakari bildu behar izan ditugu: (1) Larramendik berez zekien euskaratik jalkitako sinonimoak: adibiderik argiena *bezala* dateke “como, *laso* [*RS*], *leguez* [*RS*], *bezala*” sarrean; (2) urteetan ikasitako euskaratik gogoratu ahal izan zituen sinonimoak: adibiderik egiantzekoena *hauzu* dugu “lícito, *sori* [*Ax*], *cilhegui* [*Ax*], *hauzu*” sarrean; (3) batetik zein bestetik paronimiaz gogoratutako esanahikide edo aldaerak: cf. *peita* + *beita* [*Ax*] “cebo” edo *baimena* + *baimendua* [*Ax*] “licencia”; eta (4) batetik zein bestetik paronimiaz gogoratutako eta agian azalpen etimologiko gisa baino loturarik ez daukaten aldaerak: cf., *oyutu*-z gainera, *hurrena* [*RS*] + *aurrena* “principal” edo *donaria* [*RS*] + *donarioa* “galardón”.

3.7.2. Hitzen lekukotasuna

Hitzek bere buruaz esan dezaketinari dagokionez, grafiatik hasteak zentzuzkoena dirudi: oso ongi baliatu ahal dezakegu batzuetan *RS*-ren zati galdutiko etorkia aldeztzeko (§ 2.4.2.1), edota Iparraldeko azalpen bat saiatzeko (§ 2.4.3.1).

Grafiak, ostera, ez digu ezer esango ahozko hitzei buruz, ziurrenik Larramendik ohiko sistemaren arabera letraldatu baitzuten. Halere, zalantza sortu zaigu Iparraldekoak diruditen hitzei dagokienez (§ 2.4.3.2), ea hango grafiaz agertzea testu bati egotzi behar zaion ezinbestean, ala Larramendik berariaz hango hitzak hango grafiaren arabera letraldatu zituen, bere sistematik erabat kanpokoak ez diren grafemak direnez gero (<ch> eta <h>).

Grafiarekin bateratsu hotsen aldetiko ezaugarri zenbait ere lagungarri izan daitezke iturria zehazteko, edo posibilitate zenbait ezabatzeko behinik behin. Haien artean, mendebaleko (§ 2.4.2.1), ekialdeko edo erdialdeko (§ 2.4.3.5) etorkia iradokitzen duten ezaugarriak baino, agian are jakingarriagoak dira gaizki entzundakoak diruditen formak (*dipidia* eta *fisa*, § 2.4.3.2), ekialdeko iturri ezezaguna —bat bakarra balitz— testua denentz zalantza egitera eraman gaituztenak, hain zuzen.

Mendebaleko hitzen artean, ziur antzeko erratak (*amasa* ‘arnasa’ edo *nauquera* ‘maukera’ bezalakoak) testu-iturri batean pentsatzeko adinakoak dira, *RS*-ren zati galduan zehazkiago (§ 2.4.2.4). Morfologiako berezitasunak orobat (§ 2.4.2.2): gaizki berreraikitako partizipioen oinarrian dauden aditzizenak (*guertaetu* < *guertaeta-erakoak), nekez lor zitezkeen ahozkotik, eta nekezago itzulpenetako femeninoak (adib. *cicoza* “curiosa”). Eta testu berera garamatza iturri ezaguneko hitzekin frogatu dugun hitz familien argudioak: honen arabera, egiantzekoa da oso, *RS*-n ongi lekukotutako hitzen familiakideak ere bertatik, baina ezezagun dugun zatitik, erdietsiak izatea (§ 2.4.2.5).

Maileguez ere euskarri gisa balio dezakete bereizketa batzuk ezartzeko, haien artean bai baitira Iparraldeko itxura nabarmena daukaten batzuk (§ 2.4.3.3), Hegoaldekoa dutenen aldean (§ 2.4.2.7).

Eta, azkenik, gaztelaniazko itzulpenak ere aintzat hartzekoak dira inoiz edo behin: alde batetik, *usus scribendi* delakoaren arabera *RS*-ren zati galdutik izan daitekeen itzulpen bat dukegu (*trasmema* “mal galardón”, § 2.4.2.3); bestetik, *sontsitu*-ren gaztelaniazko sarrerak elkarren artean hain ezberdinak diren adierak jasotzen ditu (“desustanciarse, desvirtuarse, demolido y cansado”), non bere etorkiaz hausnarketa egiteko bide ematen digun (§ 2.4.3.4).

3.7.3. Historia eta euskalki hedadura

Hurbilketa hauek guztiak sendo daitezke —eta ahaleginean sendotu behar dira—, azkenik, hitzaren euskalki hedaduraz esan dezakegun guztiarekin. Egia da inoiz jokoz kanpo gera daitekeela baita filologorik zuhurrena ere: Harrieten agerpenak birritan (*ibildaina* eta *oquelia*) gezurtatu du Mitxelena, izan zezakeen informazio guztia esku artean izanda, ezinbestean mendebaldekoak eta ia-ia ziurtasun osoz bizkaierazkoak zirela esatera behartuta egon baitzen. Halaz ere, ezin pentsa daiteke hau beti honela izango denik, noski, akatsen arriskuaren gainetik ezagutzan aurrera egin dezakegula sinesten baldin badugu, behintzat. Egia da batzuetan datu ziurrek ondorio okerrak ematen dituztela, baina egia da, halaber, batz bestea ondorioak onak izango direla: adibidearekin jarraituz, Mitxelenak ehuneko gora batean Iparraldekotzat jo zituen gero Harrietek azalduko zituen hitzak. Alde honetatik ondorio onik erdietsi ahal izateko, lehenik eta behin bertan behera utzi behar dugu *Erans*-ean —eta *HH*-an— dagoen ahozko osagaia nahitaez gipuzkerazkoa delako aurreiritzia, are gehiago Andoaingoa —edota Hernanikoa— delakoa.

Berriro gogoratuko dut hiztegiaren zatirik handiena ondu zuenean Larramendi Loiolan bizi zela, zeinarengatik objektiboki Urolako bailarako hizkera —agian baita Gipuzkoako bizkaiera ere, adibidez— jaioterriko euskara bezain etorki onak diren, eta ziurrenik hobek.

Gainera, baldin eta *Erans*-eko ahozko lekukotasunak oro azken unean entzundakoak balira, eta hauxe ere ez da erabat ziurra, balegoke bestelako aukerarik, hala nola Loiolako bizikideen artean etorki ezberdineko berriemaileak izatea. Edonola ere, ezarrita utzi nahi nuke ahozko osagaia inoiz pentsatu izan den baino ñabarragoa bide dela. Honen eraginez, azterketaren hasieran bata bestetik hain ezberdin ziruditen balizko iturri ezezagunak —bizkaierazkoa, gipuzkerazkoa eta ekialdekoa— elkarrengandik hurbilegi egon daitezkeela egiaztatu dugu: bizkaierazkoa *RS*-ren zati galdutik zein ahozkotik izan liteke (§ 2.4.2.6); gipuzkerazkoaren azpian batzuetan Larramendiren parte-hartze zuzena ezkutatzen da (§§ 2.4.4 eta 2.4.4.2); eta ekialdekoa gipuzkerazkotik bereizteko argudioak ez dira beti nahi bezain erabatekoak: agian iturri nafar bat ere tartekatua egon liteke (§ 2.4.3.5). Dena den, *Erans*-eko hitzen gutxi gorabeherako euskalki kokagunea da, sarritan, haietaz daukagun datu bakarra: eta ez da gutxi, kontuan hartzen bada honelako hitzetarako Larramendiren lekukotasuna, oraingoz etorkizko hizkera zalantzan utzi beharrean bagaude ere, ia beti lehena eta askotan bakanetakoa dela. Inolaz ere, kopuruek gorantz egingo dute *HH*-an eta, norik daki, beharbada etorkizunean Larramendik *in situ* edo inor erabiliagaz galdekatu ahal izan zituen alderdien inguruan puntu sare bat ezartzea ahalbidetuko digute.

Ezin atal hau itxi, *Erans*-ean oraindik ahalegin guztien gaintik euren etorkiaz inolako aztarnarik ematen ez duten hitz batzuk geratzen direla esan gabe (§ 2.4.5), eta ziurrenik *HH*-an are gehiago aurkituko ditugula: bilketa metodoak antzerakoak izanda, proportzioak gordeko balira, *Erans*-eko 13 hapaxei *HH*-an 635 bat dagozkie.

Nik uste, bi jarrera har daitezke honelakoiei buruz. Batetik, Mitxelenaekin batera fidatuki sinetsi Larramendik ez zuela *Erans*-ean hitz berririk egin beharrik eta, beraz, bertako lekukotasuna —hanbatik hanbatean bestez ordezkatzea (edo sendotzea) nahiago bagenuke ere— ziurra delakoan jokatu. Azterketan zehar jarrera hau funtsean okerra dela egiaztatzeke nahikoa froga bildu uste dut. Larramendi agian lehenago baino erlaxatuxego, baina hiztegia osatze aldera oraindik ere bilketa hutsaz gainetiko lana egiteko prest zegoen: gogora ditzagun *denki* eta *leotz*, gero eta ziurrago hitz berrizat hartuak (§ 2.4.1.3). Nire aburuz, beraz, jarrera zuzena tentuz irekia izango litzateke, hots, *Erans* txikian —eta arrazoi gehiagoz *HH* handian— hapax kopuru bat badela sinestea: XVIII. mendean bizirik zeuden baina arrazoi ezberdinengatik bestelako bildumetan (oraindik?) jaso ez diren zenbait hitz, alegia. Alabaina, aldi berean, Larramendik erabili zituen hitzberrigintza moduak osoki menderatzen ez ditugun bitartean, gogoratu nahi nuke zuhurra izango litzatekeela halako hitzen gainean arreta mantentzea, aterabide hoberen begira.

3.7.4. *Erans*-eko kokalekua

Orotara, iturri ezezaguneko hitzak azaltzeko lau aukerarekin jokutzen ari gara: *RS*-ren zati galdua, ekialdeko iturria, ahozko (mendebaleko) iturria eta Larramendiren parte-hartzea. Iturri ezaguneguz osatutako *Erans*-eko sarrera konplexuetan, salbuespenak salbuespen,

nabaritu izan dugu badela hurrenkera aski trinko bat, gure hipotesiaren arabera iturrien sar-ordenaren berri ematen diguna;¹ jadanik kokatuak ditugu iturri ezezaguneko hiru hitz talde: batetik, *RS*-ren zati galduko hitzak testu bereko gainerakoak bezala eskuarki lehen lekuan espero ditugu; bestetik, ekialdeko iturria zein mendebaldeko ahozkoa, baliteke biak iturri idatzi gehienak sartu ondoren baino Harrieten aurretik erantsiak izatea (§ 3.6).

Balizko iturrion arteko mugak lainotsuak izateaz gainera, badira erabateko hapax batzuk ere, ikusi berri dugunez. Kokalekuak, erabateko argudiorik emateko gaitasunik ez badu ere, taldeen arteko oinarrizko bereizketa batzuk egiteko eta, batez ere, bestelako irizpideekin sumatutakoa bermatzeko bidea eman digu *RS*-rako (§ 2.4.2.8) eta Iparraldeko iturrirako (§ 2.4.3.7).

Mendebalekoari dagokionez (§ 2.4.4.3), Larramendik bere kasa erantsitakoak bereizgaitzak dira alde honetatik ere edo, hobeto esanda, etorki honetako osagaietatik argudio honen azpian jausten diren hitz gehienak hiztegitik berak erantsitakoak dira, hauen ezaugarri nabarmenena, inoren hitzek gogoraraziak baitira (§ 3.7.1), inoren hitzen aldean agertzea baita, izan ere. Axularren aldamenekoetan bakarrik sumatu dugu ohitura ezberdintasun bat: aldaerak aurrean agertu ohi dira, eta esanahikideak edo azpisarreretak ordainak atzean.

Hapaxetan, azkenik, hauxe da erabili ahal izan dugun irizpide bakarra: hamahiruetatik lautan (*alazaguina*, *ebaea*, *maguita* eta *zafira*) egiantzekoa da iturria *RS*-ren zati galdua izatea, laurak iturri ezagunen (Axular eta Landucciren) hitzen aurrean agertzen dira eta.

---

¹ *HFF*-an honekin batera (agian honen gaintetik ere) hurrenkera logiko bat ere badela frogatu dugu arestian (Urgell 2001b; ik. lehen zantzuak § 4.1.1.10ean). Gaingiroki begiratuta, ez dut honen islapen argirik aurkitu *Erans*-ean, euskalkien hurrenkera baizik: Batetik, honek (eta ez bestek) azal dezake *RS* lehen eta Harriet azken agertzeko joera, *HH*-an hurrenkera G, B, L izan ohi baita. Bestetik, badirudi iturri ezezaguneko hitz batzuetarako egin dugun hipotesia (Larramendik erantsitako sinonimo edo aldaerak direla, alegia) berma dezakeela, “G” zabal ulertuta (gipuzkerazkoa, Larramendirena, ezagunagoa...): cf. “Acelga, zarba (G?), bezarra (Lcc)” (11) edo “Cebo, peita (G?), beita (Ax)” (129), esate baterako.

4. ERANSKINA-REN ITURRIAK HIZTEGI HIRUKOITZ-EAN

Hasieratik lan egin dugu *Erans* eta *HH* osotasun baten zatiak bailiran. Honainokoa erakutsi dugu *Erans*-ean jatorri ezberdineko iturri idatzi eta ahozkoekin batera Larramendiren parte-hartze esanguratsu bat ere badela, eta osagarri hauek berak espero ditugu *HH*-an, neurri batean edo bestean. Ikerketa honen oinarritzko onarpena da, beraz, *HH* ez dela gaztelaniazko hitz zerrenda erraldoi bat, hiztezigile euskaldunak ezagutzen zituen euskal hitzez ahal bestean hornitua, eta handik aurrera bururatu zitzaizkion hitz berriez emendatua, ezpada hizkuntzaren ezagutza eta hitzberrigintzaren artean bilketa eta berranalisia lan handia dagoela. Eta bilketaren barruan, jakina, Larramendik berak hiztegiaren hitzaurrean zehaztu zituen galdeketak eta liburuak bederen sartu behar direla.

Hasierako baieztapenaren zati bat frogatuta dago jadaneko: Harrieten hiztegitxoak aldez bakarrik hustu zituen *Erans*-ean, *HH*-an bertan sartu ahala sartu ondoren. Baieztapena osoki frogatzeko lekurik onena ez bada ere, egokia izan daiteke bietan diren iturriak aurkeztea, beharbada bien arteko lotura bermatzeko eman daitekeen bermerik argiena da eta.

Ahozko iturria, gogoz bestela bada ere, alde batera utzi behar dugu hemen, zeren eta iturri menderagaitz eta ñabarregia baita, lehen hurbilketa honetan erabiltzeko. *Erans*-aren iturri idatzi ezagunetara mugatuko gara, bada. Harriet frogatuta dagoela aintzat harturik, haren *HH* barruko erabilera astiro miatzeko parada profitatuko dugu, *Erans*-ean egin bezalatsu (§ 4.1). Axular ere frogatutzat eman genezake, ez bakarrik Larramendik *Erans*-aren atarikoan jaulkitako hitzengatik (“...especialmente en Axular, que he buelto a repassar con cuidado”), baita bietan errepikatzen diren hitzak nahikotxo direlako ere (§ 1.6). Tesian erabilitako lagina (euskarazko A letra) frogabidea zehatzago bilakatzeko erabiliko dugu (§ 4.2). Ezer ere ez dakigu, berriz, *RS* eta Landucciri buruz. Eta, hasiera batean ezezkoa egiantzekoena izan arren, iruditu zait hauek ere aztertzea komeni dela, baieztapenaren aldeko zantzuak ere badirenez gero. Bildutako datuen argitara, Landucci *HH*-an ere erabili izan zela aldeztuko dut (§ 4.3), eta *RS Erans*-ean bakarrik agertzen dela (§ 4.4).

4.1. Harrieten gramatikako hiztegitxoak

Erans-aren azterketak —Lakarra (1991, etab.) berehala ohartu zen desoreka honetaz— Harrieten frantsesa-euskara hiztegia erdialdetik aurrera bakarrik hustuta dagoela erakusten du. Honek esan nahi zezakeen —eta halaxe da, ikusiko dugunez— lehen zatia *HH*-aren gorputzean baliatzeko parada izan zuela. Egiatan, Larramendiren

hitzaurreko hitzek ezer ematen badute aditzera, hiztegi barruko erabilera ematen dute, eta ez besterik:

Acaba de imprimirse una Gramática de Bascuence y Francés, por su autor Monsieur Harriet, con muchas curiosidades, y un diccionario cortito del Bascuence y Francés, todo en octavo, cuyas voces, con otras que le faltan de su dialecto, se hallarán en mi diccionario (1745: xxxv).¹

Harrieten argitalpena (1741) eta hitzaurrearen idazketa (c. 1742)² ia garaikideak diren arren, biltzailea garaiz ibili zen lehen liburukiari-edo dagozkion hitzak eransteko. Halako batean, ziurrenik *RS*-ren agerpenak bultzatuta (§ 1.5.1), eranskina egiteko asmoa hartu eta handik aurrerakoak —arin beharrez, ziur aski— bertan agertzen dira. Gauzak honela, arrazoi sendoak ditugu Harriet *HH*-aren gorputzeko iturri idatzietan azkena izan zela eta, beraz, besteetan ere aurki zitezkeen hainbat hitz bera ezagutu orduko jadanik hiztegian zeudela uste izateko: Larramendik esan bezala, gutxi gorabehera, “lapurterazko” hitzetarako iturri osagarri baino ezin izan, hango liburu gehienak erabili baitzituen lehenik, baita Etxeberri Sarakoaren hiztegi galdua ere. Honek esan nahi du, agerian denez, iturri batean baino gehiagotan aurkitzen diren hitzetan gainerako Iparraldeko lekukotasunek lehentasuna dutela —kontrakoa egiaztatzeko arrazoiak aurkitzen ez ditugun bitartean, behintzat— Harrietekiko. Dena dela, maiz Harrieten hizkerak eta idazkerak badituzte bere hitzak nolabaiteko ziurtasunez bereizi ahal izateko aski ezaugarri. Azken batean, kontua ez da harengandiko ekarria behin betiko mugatzea, bereak bakarrik izan daitezkeen hitzak aurkitzeko argudioak erdiestea baizik, Larramendik nola eta zertarako erabili duen jakiteko asmoz, *Erans*-ean ikasitakoaren ildotik. Honetarako, landu dugun euskarazko A letratik kanpora aterako gara, eta beste letretan aintzat hartzekoak diruditenak ere aztertu (ik. ondoko eranskina, § 4.6.1), hiztegitxoek tamainak eta izaerak berak ematen digun erraztasuna profitatuaz. Irakurleak kontuan har bitza ohiko laginetik kanpora ateratzeak berekin dakartzan arriskuak, areago *OEH*-aren laguntzarik gabe ari garen letretan.

4.1.1. Harrieten hitzak ezagutzeko argudioak

4.1.1.1. *Huts bateratzaileak*. Bi testuren arteko erlazioa erabakitzerakoan aurkez daitezkeen frogarik indartsuenetakoa izanik, idoro ditugun hirurak berez aski dira Harriet *HH*-an ere erabili dela frogatzeko:

- <n>ren ordez <u>: *hautoca* “désir” (cf. *hantocatcea* “désirer” eta egilearen zuzenketa) > *autoca* “deseo”.
- <gl> <lg>ren ordez:³ *endeglatcea* “comprendre” > *endeglatu* “comprehender”.
- <c>ren ordez <e>: *chirehilqueriac* “bagatelles” > *chireilqueria* “bagatela”.

4.1.1.2. *Grafia bereziak*. Bildutako ezaugarri guztiek berez ez dute balio bera frogaketan. Argienak, Harrieten ezaugarri edo bitxikeriatzat jo daitezke; hurrengo hirukotea *HH*-ko

¹ Ale bat izan zuen (Tellechea-Idigoras 1966a: 30. zb.), baina Juan Bautista Landa eskribauaren zerrendan A. Atanasio Ezterriparen gelan aurkitzen dugu (Altuna 1984: 71).

² Cf. “...tiene de antigüedad casi los 1742 años en que estamos” (Larramendi 1745: lxiii).

³ Ez da ezinezkoa *endelgatu*-ren aldaera izatea, baina Harriet dugu honen lekukotasun aske bakarra (cf. *OEH*, s.v. *endelgatu*, nahiz eta Harriet jaso ez).

usadioaren kontra doazen batetortzeez osatuta daude; eta azkenak Iparraldeko grafia arruntak baino ez dira. Lehenak erabatekoak izan daitezkeen bitartean, beste bietan irozgarri gehiago behar genuke, guztiz bestek ezin azal ditzakeelako bermea:

- /k/ balioko <qu> digrafoa (§ 1.1.10): *quaratsa* “amer” > *quaratsa* “amargo”. *quarax-tassuna* “amertume” > *quarastasuna* “amargor”.
- Txistukari afrikatua frikariaren ordeztu (§ 1.1.6): *atzienda* “bête” > *atzienda* “bestia”. *queritçatcea* “dissimuler” > *queritzatu* “dissimular”.
- <ñi>: *sañiacorra* “inconstant”, *sañiaqundea* “inconstance” > *sañiacorra* “inconstante”, *sañiacundea* “inconstancia”.
- Bokal arteko <i>, *HH*-an ohikoa den <y>ren ordeztu (§ 1.1.1):

haraguicoia “charnel” > *araguicoia* “carnal”; *barraiatcea* “démolir”, *barraiadura* “démolition” > *barraiatu* “demoler”, *barraiadura* “demolición”; *furfuiatxua* “arrogant” > *furfuiatsua* “arrogante”; *lehiatz, lehiaca* “(a la) hâte” > *leiac, leiaz* “(a) priesa”; *lehiatcea* “hâter” > *leiatzea* “(dar) priesa”; *manaiamendua* “gouvernement” > *manaiamendua* “gobierno”; *manaiatcea* “gouverner” > *manaiatu* “gobernar”.

- Kontsonante aurreko afrikatua, ohiz kanpokoa *HH*-an (§ 1.1.16.2): *gaitzbidea* “scandale” > *gaitzbidea* “escándalo”.
- <nz> (§ 1.1.6.1; cf. *-cunza*, § 4.1.1.5): *cençatcea* “corriger” > *cenzatatu* “corregir”.
- <h> eta batez ere <nh> (§§ 1.1.3 eta 1.1.9):

ainhara “hirondelle” > *ainhara* “golondrina”, *haindurra* “austere” > *haindurra* “austero”, *haraiñcina* “anciennement” > *haraiñcina* “antiguamente”, *higuincea*, *hastancea* “dégouter” > *higuindu*, *hastandu* “disgustar”, *hildura* “appesantissement” > *hildura* “adormecimiento”, *horratcea* “doubler” > *horratzea* “doblar”, *sehia* “domestique” > *sehia* “doméstico, el de la familia”.

- <ch> (§ 1.1.6.6):

chilinja “clochette” > *chilinja* “campanilla”. *chirehilqueriac* “bagatelles” > *chireilqueria* “bagatela”. *chirritu* “exact” > *chirritua* “exacto”. *chirrituqui* “exactement” > *chirrituqui* “exactamente”. *chochoa* “dard” > *chochoa* “dardo”. *fechoa* “brave” > *fechoa* “bravo”.⁴ *forchetta* “fourchette” > *forcheta* “tenedor para comer”.

4.1.1.3. *Harrietek azal ditzakeen hutsak*. Arineketan sartu bazuen, dirudien bezala, besteetan baino gaizki irakurri edo kopiatzeko aukera gehiago izan zuen. Argudioa osagarri da, hitz akastun bat beste inongo iturrigaitan azaltzen ez den heinean erabiltzekoa, eta hainbat eta indar handiagokoa, zenbat eta Harrietek akatsa sortzeko bidea gehiago erraztu, esate baterako, lekukotasun akastuna eskainiaz (*minçaica*) edo grafia nahasgarria erabiliaz (*e[leitcea]*):

- <o> <e>ren ordeztu: *minçaiea* [Lakarrak (1994a: 110) *minçaica* irakurri du] “langue, langage” > *mintzaioa “habla, language”.
- <[j]> ulertu eta <s> idatzi, egiatan <[j]> zena: *esleitcea* “indiquer” > *eseitu “indicar”.⁵

⁴ *OEH*-ak (s.v. *fexxo*) *fexxo* emango balute bezala jasotzen ditu biak (!?).

⁵ Iratxo hau sarrera normal gisa agertzen da *OEH*-an, Larramendi eta Añibarroren lekukotasunarekin. Cf. oster, *esleitu* “separar” *HH*-an.

- <l> <t>ren ordez: *ahatea* “canard” > *ahalea “ánade”.
- <iz> <itç>ren ordez: *citoitça* “goutiere” > *citoiza “gotera”.⁶
- <choc> <hokh>en ordez: *ohokhoa* “berceau” > *ochocoa “cuna”.

4.1.1.4. *Aldaera bereziak*. Larramendik ezagut zezakeen beste lekukotasunik ez duten hitz edo aldaerak (ik. § 4.1.1.8 xehetasun gehiagotarako):

haboro “plus” > *aboro* “más”, *berastemioa* “honteux” > *berastemioa* “vergonzoso”,⁷ *buluztea* “dépouiller” > *bulustu* “despojar”,⁸ *burreba* “bourreau” > *burreba* “verdugo”,⁹ *burriñac* “rideaux” > *burtina* “cortina”,¹⁰ *orkheia* “forme” > *orqueia* “forma”,¹¹ etab.

OEH-aren datuen zain, badirudi hurrengoak ere halakoxeak direla:

cualdia “jet” (cf. “(un) jet de pierre, *harri cualdi bat*”) > *cualdia* “tiro”,¹² *orkheia* “forme” > *orqueia* “forma”. *urruric* “gratis” > *urruric* “gratis”,¹³ *urthorez* “annuellement” > *urtorez* “annualmente”, *urtustea* “déchausser” > *urtustu* “descalzar”.¹⁴

4.1.1.5. Morfologiazko berezitasunak

- Izenkiak mugagabeen (§ 1.2.3): *arbaso* “bis-ayeul” > *arbaso* “bisabuelo”, *arbaso* “bis-ayeule” > *arbaso* “bisabuela”, *arrau* “commun” > *arrau* “común”.
- Izenak pluralean (§ 1.2.2): *maillarrac* “haricots” > *maillarrac* “alubias, judías, frejoles”, *urcoroillac*, *emaiçac* “étraines” > *urcoroillac*, *emaitzac* “estrena, estrenas”.
- Aditzizena partizipioaren ordez (§ 1.2.5.3.a): *lehiatcea* “hâter” > *leiatzea* “(dar) presa”, *horratzea* “doblar” < *horratcea* “dobler”.
- Aditzizenetik gaizki berreraikitako partizipioak (§ 1.2.5.3.c): *ehoitza* “digerer” > *ehoitu “digerir la comida”,¹⁵ *ieitea* “arriver” > *jeitu “arribar, llegar”.¹⁶
- Izena + (e)gin aditz esapidetik izena ateratzea edo alderantziz (§ 1.2.7.1.e): *ispichoñña* “gage, parie” > *ispichoña eguin* “apostar”,¹⁷ *urcinzguitea* “eternuer” > *urcinzá* “estornudo”.
- Izenetik gaizki eratorritako partizipioa: *urcinzguitea* “eternuer” > *urcinzá* “estornudo”, *urcindu “estornudar”.¹⁸
- Harrieten bereizgarri diren atzizkiak (§ 1.2.7.2):

⁶ EH-ak 1741 (= Harriet) ematen du lehen agerralditza.

⁷ Cf. *bereztemio* (O-SP, SP), *berestimu* (Urt) bakarrik lehenago (OEH, s.v. *bereztemio*).

⁸ Cf. OEH (s.v. *biluzi*): “*Bul(h)uz*-lo emplean sobre todo autores bajo-navarros, ya desde Dechepare”.

⁹ Cf. OEH (s.v. *borrero*): Etxeberri Ziburukoak, Argaignaratssek eta Gasteluzarrek *burreua* idazten dute, eta *burreba* Pouvreau eta Urteren hiztegieta bakarrik lekukotzen da lehenago.

¹⁰ Cf. OEH (s.v. *burtina*): ez dago beste lekukotasunik 1745 baino lehenago.

¹¹ Cf. OEH s.v. 1 *orkoi*, eta gogoratu *Erans*-eko *orcoya* “forma, manera” Axularrengandik hartua dela.

¹² OEH-ak s.v. *ukaldi* azalduko duela dio.

¹³ Cf. EH *urririk* (1852).

¹⁴ Cf. EH *ortuts* (1777), *orthus* (1864), *orthuz* (1643 = Ax) eta *ortutsik* (1630 = EZ), *orthusik* (1643).

¹⁵ OEH-ak bereizita ematen ditu Harrieten (s.v. *eho*) eta Larramendiren (s.v. *ehotu*) lekukotasunak.

¹⁶ Cf. OEH, s.v. *jeitu*: “Probablemente deducido de *ieitea*, sust. vbal. de *jen*, que figura en Ht *VocGr* 436”. Galdera markaren ordeiz iratxoak markatzeko erabiltzen duen gurutzeta egokiagoa zen, inondik ere.

¹⁷ Cf. OEH, s.v. *ixpixo*.

¹⁸ Ziurrenik *-za* bukaeran atzizkia identifikatu uste izan zuen Larramendik, ohi bezala (§ 1.2.7.3).

- KATU: *bardincatu* “comparar” < *bardinquatcea* “comparer”, *berezcatu* “distinguir” < *berezcatcea* “distinguer”, *ibilcatu* “exercer” < *ibilcatcea* “exercer”, *irudicatu* “imitar” < *iduricatcea* “imiter”.
- KUNZA: *autacunza* “elección” < *hautaquñça* “election”, *bardincunza* “comparación” < *bardinquñça* “comparaison”, *gaizcunza* “corrompimiento, corrupción” < *gaitzquñça* “corruption”, *jauscunza* “descendimiento” < *jautxquñça* “décente”, *sarcunza* “entrada” < *sarquñça* “entrée”.

• Larramendiren sistematik kanpoko atzizkiak;¹⁹

- GIA: *sarrilguia* “entrada” < *sarrilguia* “entrée”.
- KARA: *eguiñcara* “fácil” < *eguiñcara* “facile”.
- KI: *higuingarriqui* “desagradablemente” < “désagréablement”.
- KOI: *araguicoia* “carnal, lujurioso” < *haraguicoia* “charnel”.
- MENDU: *antolamendua* “composición” < *antolamendua* “composition”, *manaiamendua* “gobierno” < *manaiamendua* “gouvernement”, *ornimendua* “guarnición” < *hornimendua* “garnison”.

4.1.1.6. *Sarrera bereko hitzak*. Argudio hau indartsu dela frogatu dugu Erans-ean (§ 2.1.8.3):

aharança, goiea “conversation” > *aharanza, goyea* “conversación”, *arrau, aularie* “commun” > *arrau, aularia* “común, ordinario, vulgar”, **burepea, nausitassuna* “autorité” > *burupea, nausitasuna* “autoridad”, *deithatua, ospexua* “fameux” > *deitatua, ospetsua* “famoso”, *gorde-teea, cuculcea* “disparoitre” > *cuculdú, gorde* “desaparecer”, *dorpea, haundurra* “austere” > *haundurrá, dorpeá* “austero”, *higuincea, hastancea* “dégouter” > *higuindu, hastandu* “disgustar”, *manuguiña, ethorcorra* “humble” > *manuguiña, etorcorra* “humilde”, *onsaqui, onguiqui* “bonnement” > *onsaqui, onguiqui* “buenamente”, *ordongua, fechoa* “brave” > *fechoa, ordongua* “bravo”, *sarrilguia, sarquñça, sarbidea* “entrée” > *sarcunza, sarbidea, sarrilguia* “entrada”, *urcoroillac, emaiçac* “étraines” > *urcoroillac, emaitzac* “estrena, estrenas”, *hurrana, hestura* “extrémité” > *urrana, estura* “extremidad, extremo”.

Alabaina, kontuan hartu behar dugu oso zalantzazkoa dela hitz arruntagoi dagokienez, bestetik hartuak izateko aukera handia dago eta; cf., adibidez:

solasa, aharança, goiea “conversation” > *SOLASA, jolasa, hizqueta, aharanza, goyea* “conversación”.

manuguiña, umilla, ethorcorra “humble” > *UMILLA, manuguiña, etorcorra* “humilde”.

Beharxeago (§ 4.1.2.6) ikusi ahalko dugu familiakideen sarreretan ordain bakoitzak izan duen bilakabidearen arabera aski ongi erabaki daitekeela hitza lehendik jasota zegoen ala ez.

¹⁹ A letrako corpusaren arabera, *-gia* eta *-kara* atzizkiak ez dira behin ere azaltzen *HH*-an; gainerakoak azaldu bai, baina emankor ez direla baieztatzeko moduan (*-mendu-z* ik. 173. or. 95. oh.). Salbuespen bat egin behar dugu *-koi* atzizkiarekin, hau bai baita emankor; dena dela, arrazoi bigatik batez ere sartu dugu taldean: *araguitarra* sarrerakidea normala da *HH*-an gazt. *-al* atzizkidunaren ordain gisa, *-koi* ez bezala; eta, bestalde, ziurtasunez Larramendik eratutakotzat oinarrian aditzoina dutenak bakarrik eman ditzakegu (Urgell 2000).

4.1.1.7. *Familia bereko hitzak*. Esanahian (cf. hurrengo atala) bat etortzeaz gain, sarritan Harrietengan idorotako familiakideak, denak kopiatu ditu:

hainçurra “bêche, pioche”, *hainçurcea* “bêcher, piocher” > *ainzurra* “azada”, *ainzurta* “(cavar con) azada”. *amarruxua* “fin, rusé”, *amarruqui* “finement” > *amarrutsua* “astuto”, *amarruqui* “astutamente”. *antolamendua* “composition”, *antolatcea* “composer” > *antolamendua* “composición”, *antolatu* “componer”. *bardinquatcea* “comparer”, *bardinquança* “comparaison” > *bardincatu* “comparar”, *bardincunza* “comparación”. *barraiatcea* “démolir”, *barraiadura* “démolition” > *barraiatu* “demoler”, *barraiadura* “demolición”. *bihotzgorra* “cruel”, *bihotzgartassuna* “cruauté”, *bihotzgorqui* “cruellement” > *biozgorra* “cruel”, *biozgartassuna* “crueldad”, *biozgorqui* “cruelísimamente, crudelísimamente, cruelmente”. *burcoitasuna* “caprice”, *burcoixua* “capricieux” > *burcoitasuna* “capricho”, *burcoitsua* “caprichoso”. *chirritu* “exact”, *chirrituqui* “exactement” > *chirritua* “exacto”, *chirrituqui* “exactamente”. *dorpea* “austere”,²⁰ *dorpetassuna* “austerité”²¹ > *dorpea* “austero”, *dorpetassuna* “austeridad”. *ecindua* “incapable”, *ecindura* “incapacité” > *ecindura*, *ecindua* “incapacidad, ineptitud, incapaz”.²² *gaitzquincea* “corrompre”, *gaitzquinça* “corruption” > *gaitzquindu* “corromper”, *gaitzcunza* “corrompimiento, corrupción”. *higuingarria* [sic] “désagréable”, *higuingarriqui* “désagréablement” > *higuingarria* “desagradable”, *higuingarriqui* “desagradablemente”. *higuincea* “dégouter”, *higuinça* “dégout” > *higuindu* “disgustar”, *higuintza* “disgusto”. *ihicia* “chasse”, *ihiztaria* “chasseur”, *ihizatcea* “chasser” > *ihicia* “caza”, *ihiztaria* “cazador”, *ihiztatu* “cazar”,²³ *laidoa* “deshonneur”, *laidoztatcea* “deshonorar” > *laidoa* “deshonor, deshonra”, *laidoztatu* “deshonorar, deshonrar”. *lehiáz*, *lehiaca* “(a la) hâte”, *lehiatcea* “hâter” > *leiacá*, *leiaz* “(a) priesa”, *leiatzea* “(dar) priesa”. *lukhuraria* “avare”, *lukhararigoa* [sic] “avarice” > *lucuraria* “avariento”, *lucurarigoa* “avaricia”. *maiñatcea* “baigner”, *maiñhua* “bain” > *maiñatu* “bañar”, *maiñua* “baño, acto de lavarse”. *manaiamendua* “gouvernement”, *manaiatcea* “gouverner” > *manaiamendua* “gobierno”, *manaiatu* “gobernar”. *narraiotassuna* “incommodité”, *narraiotcea* “incommoder” > *narraiotassuna* “incomodidad”, *narraiotu* “incomodar”. *quaratxa* “amer”, *quaraxtassuna* “amertume” > *quaratsa* “amargo”, *quarastassuna* “amargor, amargura”. *sañiacorra* “inconstant”, *sañiaqundea* “inconstance” > *sañiacorra* “inconstante”, *sañiacundea* “inconstancia”.²⁴ *superra* “fier”, *supertassuna* “fierté” > *superra* “fiero”, *supertassuna* “fiereza”. *urcoroillac* “entraînes”, *urcoroillaccea* “entraîner” > *urcoroillac* “estrena, estrenas”, *urcoroillatu* “estrenar”. *çorroticatcea* “compenser”, *çorroticcea* “compensation” > *zorrotzicatu* “compensar”, *zorrotzica* “compensación”. *çurguiña* “charpentier”, *çurlana* “charpenterie” > *zurguina* “carpintero”, *zurlana* “carpintería, el oficio”.

Honen maiztasunak, ondoko familiak ere, nahiz aldaketatxo batzuk egon, Harrietengandik hartuak direla pentsatzera garamatza; *sinetsi*-renean kontuan izan behar da lehenengo hiru sarrerak Harrietengan bata bestearen ondoan agertzen direla:

²⁰ *OEH*-ak (s.v.) gure bi ikergaien lekukotasun erabat bakartuak lehenengo adieran (“pesado; penoso; duro, cruel”) hainbaten artean galduta dakartzat, biak bat datozela igartzeko biderik eman gabe.

²¹ *Dorpe*-z esana errepika daiteke hemen *OEH*-aren jokabidez, artean Pouvreau eta Urteren hiztegiez bestelako lekukotasunik ez dagoela erantsirik.

²² Larramendik sarritan halako izen-izenondoak sarrera berean batzen ditu, ekonomiaren mesedetan, eskal ordain berberak jasotzen dituztenez gero: “inaccessibilidad, inaccessible”, “inaplicación, inaplicado”, “incomodidad, incómodo”, etab.

²³ Hau da *ihizia* eta *ihiztaria* iturri honetatik hartu dituela baieztatzeko daukagun argudiorik onena: gainerantzean, zein bere aldetik, *ihizia* EZ, Ax, Gç eta ESrengan erdiets zezakeen, eta *ihiztari* EZ, Ax eta Gç-rengan; ez *ihiztatu*, ordea (cf. *OEH*, s.vv. *ehiza*, *ehizatu* eta *ehiztari*).

²⁴ *EH*-ak 1838 ematen du *sanjakor*-en lehen agerraldizat.

khechatcea “inquierter”, *khechua* “inquiet”, *khechaqundea* “inquietude” > *quejatu* “inquietar”, *quejoa* “inquietud”.
siñexcorra “crédule”, *siñexgorra* “incrédule”, *siñexberatassuna* “crédulité”, *siñestea* “croire”, *siñexia* “crû” > *siniscorra* “crédulo”, *siñisgorra* “incrédulo”, *siñesberatasuna* “credulidad”, *siñetsi* “creer”, *sinetsiá* “creído”.

Hala hartutako familiak ugal daitezke zenbaitetan, baldin eta erdarazko familia osoa, euskal ordainak gorabehera, aintzat hartzen badugu:

amarruxua “fin, rusé”, *amarruqui* “finement”, *iocotria* “finesse” > *amarrutsua* “astuto”, *amarruqui* “astutamente”, *jocotria* “astucia”.
lukhuraria “avare”, *lukhararigoa* [sic] “avarice”, *iaramana* “avaricieux” > *lucuraria* “avariento”, *lucurarigoa* “avaricia”, *jaramana* “avaro”.

Ez da argudio txarra, beharbada, erdaraz bakarrik familiakideak direnetarako ere:

adinxua “ancien”, *haraiñcina* “anciennement” > *adintsua* “anciano”, *haraincina* “antiguamente”.
baiaduna “injuste”, *bidegabea* “injustice” > *baiaduna* “injusto”, *bidebagea* “injusticia”.

4.1.1.8. *Esanahia*. Erans-ean bezalaxe, gehienetan frantsesezko hitzaren gaztelaniazko lehenegusia jarri du, eta hau aski izan daiteke lehenagoko —eta, bereziki, beste inolako— lekukotasunik ez duten hitzak edo aldaerak handik hartu zituela baieztatzeko:²⁵

aditzallea “auditor” < “auditeur”. *haindurra* “austero” < “austere”. *alporchac* “bizazas” < “befaces”. *amaizuna* “madrasta” < “marâtre”. *araguicoia* “carnal, luxurioso” < “charnel”. *harauná* “balanza” < “balance”. *arrau, aularia* “común, ordinario, vulgar” < “commun”. *autacunza* “elección” < “election”. *baiaduna* “injusto” < “injuste”. *behartsua* “indigente” < “indigent”. *berezcatu* “distinguir” < “distinguer”. *bermatu* “esforzar” < “efforcer”.²⁶ *eguin-cara* “fácil” < “facile”. *eguiçundea* “efecto” < “eguiñgundea” “effet”.²⁷ *ecarguiña* “generoso” < “genereux”. *encorgatua* “constipado” < “constipé”.²⁸ *endeglatcea* “comprendre” > *endeglatu* “comprehender, con el entendimiento”. *erranza* “dicción” < “diction”. *erranza* “expresion, explicacion” < “expression”. *furfuiatsua* “arrogante” < “arrogant”.²⁹ *gaitzbidea* “escándalo” < “scandale”.³⁰ *golostu* “desear” < *goloxtea* “désirer”. *goyea* “conversación” < “conversation”.³¹ *guertacaria* “aventura” < “avanture”. *ibilcatu* “exercer” < “exercer”.³² *higuidura* “gesto, gesticulación” < *higuidurac* “gestes”. *inguiña* “ingenioso” < “ingenieux”. *iduricatcea* “imiter” > *irudicatu* “imiter”.³³ *istuna* “canal” < “canal”. *ichulingurua* “circunferencia” < *itçulingurua* “circonference”.³⁴ *jambidea* “apetencia, apetito” < “appetit”. *jara-*

²⁵ Besterik adierazten ez dudana bitartean, *OEH*-ak forma bereko sarreran jasotzen du hitza eta, beraz, hartara bidaltzen dut.

²⁶ *EZ*-ak eta *Ax*-ek *permatu* erabiltzen dute adiera honetan (cf. *OEH*, s.v., 2. adieran).

²⁷ Ik. *OEH*, s.v. *egikunde*, 2. adieran.

²⁸ Cf. *OEH*, s.v. *engorgatu*; ez du Harriet jasotzen.

²⁹ Ik. *OEH*, s.v. *burfuiatsua*.

³⁰ Ik. *OEH*, s.v. *gaizpide*.

³¹ Ik. *OEH*, s.v. *goiea* (det.).

³² *OEH*-ak ez du adiera hau jasotzen.

³³ Ik. *OEH*, s.v. *idurikatu* eta *irudikatu*: *iduri-irudi* eta haien eratorriak bereiz emateak halako gertakari garrantzikoak (bi aldeetako tradizioen jarraipena, alegia) estaltzen ditu.

³⁴ Ik. *OEH*, s.v. *itçulinguru*, atal berezi batean.

mana “avaro, lo mismo que avariento” < “avaricieux”.³⁵ *jatequeta* “banquete” < “banquet”. *lentasuna* “antigüedad” < “antiquité”.³⁶ *liparra* “instante” < “instant”. *maillarrac* “alubias, judías, frejoles” < “haricots”. *mallegua* “crédito contra algún deudor” < “crédit”. *macaldua* “estropeado” < “estropié”.³⁷ *manuguiña* “humilde” < “humble”.³⁸ *marfonditu* “arromadizarse” < “enrhumer”.³⁹ *mellatu* “emprender” < “entreprendre”.⁴⁰ *miserac* “antojos, anteojos” < “lunettes”.⁴¹ *naicaria* “agradable” < “agreeable”.⁴² *naicundea* “amor” < “amour”.⁴³

Baita, bestetan agertu arren, Harrieten erdarak, bere berezitasunarengatik, zuzen, erraz eta hobekienik azal ditzakeenean:

aharanza “conversación” < “conversation”.⁴⁴ *adintsua* “anciano” < “ancien”.⁴⁵ *ancea* “genio” < “genie”.⁴⁶ *aquitu* “faltar” < “faillir”.⁴⁷ *arritua* “immobible, inmóvil, immobile” < “immobile”.⁴⁸ *hastandu* “disgustar” < “dégouter”.⁴⁹ *bermea*, *bermeoa* “caución, seguridad” < *bermea* “caution”, *bermeoa* “cautionnement”.⁵⁰ *dastatu* “gustar, sentir el sabor” < “gouter”.⁵¹ *heiña* “estado” < “état”.⁵² *erasi* “(hablar en) furia, erasi, y los irregulares *badarasa*, *badarasate*, &c. que se pueden ver en la voz *hablar*”⁵³ < “gronder,

³⁵ *avaricioso* sarrerarik ez dago HH-an.

³⁶ Ik. *OEH*, s.v. *lebentasun*, 2. adieran.

³⁷ Ik. *OEH*, s.v. *makaldu*: Harriet lehen lekukotasuna ez eze, Iparraldeko bakarra ere bada, geroko hiztegiaren bat (Lecl, Dv, etab.) gorabehera.

³⁸ Hitz hau hiztegi hiztegi diren horietako bat da (ik. *OEH*, s.v.).

³⁹ Aldaera honen lekukotasun zahar bakarra dugu Harriet (*OEH*, s.v. *mafrunditu*).

⁴⁰ Etxeberri Ziburukoak *melatu* dakar (*OEH*, s.v. 1 *melatu*).

⁴¹ Axularrek *biserak* erabiltzen du (*OEH*, s.v. 1 *miser*).

⁴² Ik. *OEH*, s.v. *nahikari* 3.

⁴³ Ez da inondik ere adiera arrunta (cf. *OEH*, s.v. *nahikunde* 1 eta 2).

⁴⁴ Larramendik ezagutu zuen beste lekukotasun bakarrea ‘hizkuntza’ da (*EZ Man I*, 7) edo ‘ahotsa’ (*ib. 74, Man II*, 17; datuak *OEH*-tik, s.v.).

⁴⁵ EZ-ak (*Man I*, 128) erabilia.

⁴⁶ <ancea> Matererengan bakarrik aurkitzen da (*OEH*, s.v. *antze*). Bide batez, *OEH*-ak egiten duen *antze* / *antzi(a)* sarrera bereizkuntza (nahiz batetik besterako deiak izan) ez dela beharrezkoa, Harriet-Larramendiren lekukotasunak erakusten digu, *genio* eta *genie*-k —eta *antze* / *antzi(a)*-k, hortaz— bi adierak batzen baititu beregan.

⁴⁷ *OEH*-ak (s.v., 2. adieran) Larramendiren lekukotasuna bereizi gabe ematen du gainerakoan normala den “agotar(se), acabar(se)” adieraren barruan; Harrieten ez du jasotzen.

⁴⁸ Adieraren berezitasunak ez du iruzkinik behar, nik uste. *OEH*-ak (s.v. *harritu*) ez du jasotzen, ez eta Harrieten lekukotasuna ere.

⁴⁹ *OEH*-ak (s.v., atal berezi batean) Harriet eta Larramendiren lekukotasun erabat bakartuak “apartar, repudiari, rechazar” adierapean jasotzen ditu, nahiz, nabarmena denez, ‘degouter’ / ‘disgustar’-en jasalea eta ‘repudiari’-ena guztiz kontrakoak izan. Iparraldeko tradizioan arrunta zen adiera (“apartar(se), alejar(se)” *OEH*-aren itzulpenaz baliaturik), Larramendik *aztandu* itxurapean jasotzen du.

⁵⁰ *Bermegoa*-rako ez dago Larramendik ezaguturik beste ezer; *berme*-rako, berriz, ES bakarrik aipa daiteke Harrietez gainera (ik. *OEH*, s.v.).

⁵¹ Oso ondo lekukotua Iparraldeko tradizioan (Lç, Mat, EZ, Ax, etab.; ik. *OEH*, s.v.); erdal hitzen kidetasunak bakarrik egin dezake Harrieten iturritasunaren alde.

⁵² *OEH*-aren arabera (s.v.) 1745 arteko beste lekukotasun bakarra gure itzulpena inolako ezin eragin zezakeen Leizarragarena (*Cal* a 1v) da. Zalantzan uzten gaitu, dena dela, iruzkinean *heinean* dela baitio, gero *heineko* bakarrik jasotzen badu ere.

⁵³ Jakina, *DAut*-ek ez dakarren sarrera da.

erastea, “il gronde, *badarasa*”.⁵⁴ *estura* “extremidad, extremo” < “extrémité”.⁵⁵ *etorcorra* “humilde” < “humble”.⁵⁶ *fechoa* “bravo, valiente” < “brave”.⁵⁷ *froganza* “experiencia” < *frogança* “experience”.⁵⁸ *gorputzilla* “cadaver” < *gorpuzhilla* “cadavre”.⁵⁹ *icartu* “examinar” < “examiner”.⁶⁰ *higuindu* “disgustar” < “dégouter”.⁶¹ *higuingarria* “horrible” < “horrible”.⁶² *iraupena* “perseverancia” < “persévération”.⁶³ *irritsa* “ambición” < “ambition”.⁶⁴ *quejatu* “inquietar” < *khechatcea* “inquierter”.⁶⁵ *larrutua* “escorchado” < “ecorché”.⁶⁶

Argudio ona izan daiteke oraindik haien tradizioa zehazki ezagutzerik ez dugun hitzetarako:

oiez bezalacoa “extraordinario” < “extraordinaire”. *oldea* “fantasia” < “fantaisie”. *ordongoa* “espeso” < “épais”. *ordongoa* “grande” < “grand”. *ordongua* “bravo, valiente” < “brave”. *ornimendua* “guarnición de plaza, vestido, espada” < “garnison”. *orqueia* “forma, molde” < “forme”. *ostotsua* “hojoso” < “feuilleux”. *ozguna* “frescura, frescor” < “fraicheur”. *premiazquiro* “necesariamente” < *premiazqui* “nécessairement”. *sehia* “doméstico, el de la familia” < “domestique”.⁶⁷ *soinquidea* “compañero” < “compagnon”. *suberriac* “fuegos por fiestas”⁶⁸ < *suberria* “feu de joye”. *trebesia* “dificultad” < *trebesiac* “difficultés”.⁶⁹ *trencatu* “decidir” < “décider”.⁷⁰ *chochoa* “dardo” < “dard”. *cenzatu* “corregir” < “corriger”.⁷¹ *zucenguña* “director” < *chuchenguña* “directeur”.

⁵⁴ Harriet eta Larramendiren lekukotasunak bereizita agertzen dira *OEH*-an (s.v. 1 *erazi*), bigarrena buruan, eta lehena atal berezi batean, Axular (426 *erasten du*) eta Maurice Harrietez bakarrik lagunduta.

⁵⁵ *OEH*-aren datuen arabera (s.v.) Argaignaratsek (*DevB* 154) eta Etxeberri Sarakoak (111) adiera hori bera eragin zezaketen adibideak dituzte. Alabaina, bataren *Avisu* (1641) eta bestearen hiztegia, Larramendiren iturri zehatzak, biak ezezagun zaizkigunez, oraingoz alde batera uzteko aukerak dira.

⁵⁶ *OEH*-ak berak Harrieten iturritasuna aitortzen du. Lehiakideak Axular (68) eta Etxeberri Sarakoa izan-goguz lirarete; bigarrenaz, balio beza aurreko oharrean emandako argudioak; lehenaz, aski dateke testuinguruak laguntzarik batere ematen ez duela esatea. Ziurrenik Harrietez bertatik eta gutxi gorabehera itzuli zuen: Villasantek (hobeki, inondik ere) “condescendiente” (*AxH*, s.v.) itzuli zu, ostera.

⁵⁷ *Pouvreau* eta Urteren hiztegiez eta *Pouvreau* beraren testuez at, denak Larramendirentzat ezezagunak, Xurioren lekukotasuna bakarrik erabil zezakeen (*OEH*, s.v. *fetxo*).

⁵⁸ *OEH*-aren arabera, gainerako iturrigaiak (Ax, ES, Xurio) *frogantza* erabiltzen dute.

⁵⁹ *Gorputz hil* Lç (*Decl* ã 4v), EZ (*Man* II, 96) eta Gç-ek (88) erabili dute.

⁶⁰ Larramendiren iturria izan litekeen bakarra Leizarraga da (*OEH*, s.v. *ikertu*).

⁶¹ *OEH*-ak (s.v.) oso adibide gutxi, eta denak zaharrak, jasotzen ditu adiera honetan; haren aukeraketaren arabera, ez dago argiki Larramendiren itzulpena eragin zezakeen ezer.

⁶² Etxeberri biek eta Xuriok erabili bazuten ere, erdal itzulpena berez mintzo dela deritzat; bide batez, *OEH*-ak *higuingarri* forma buruan ematen du, hutsa dela ohartu gabe.

⁶³ *OEH*-ak (s.v.) ematen dituen adibideen artean ez dago halako itzulpena eragin zezakeen besterik.

⁶⁴ Larramendik ezagutzeko moduan Xuriok bakarrik erabilia, baina “deseo, anhelo” adiera eragiteko moduan (*OEH*, s.v. *irritsa*).

⁶⁵ *OEH*-ak (s.v. *kexatu*, 2. adieran) elkarrekin ematen ditu *HH*-ko <queja-> eta <queicha-> formak; bali-teke grafi ezberdintasun hauek bi iturri ezberdinekin lotu ahal izatea.

⁶⁶ Gaztelaniatzko ordainaren bixia aski frogagarria da, nahiz bestelako erabiltzailerik baden (ik. *OEH*, s.v.).

⁶⁷ 1635 (*EH*, s.v.).

⁶⁸ Agerriki Harrieten frantsesaren hitzez hitzeko itzulpena da; esan gabe doa *DAut*-ek (s.v. *fuogo*) ez dakarrela ez hau, ez eta antzekorik ere.

⁶⁹ 1636 ‘ezbeharra, zorigaitza’ (*EH*, s.v.).

⁷⁰ 1571 ‘hautsi, ebaki’ eta datarik gabe ‘erabaki, ebatzi’ (*EH*, s.v.).

⁷¹ 1545 (*EH*, s.v. *zentzatu*).

Beste horrenbeste esan daiteke, lehengusurik izan ezean ongi itzulita agertzen diren eta (gorago adierazitako baldintzetan) bestelako lekukotasunik ez duten hitz edo aldaerez:

amarrutsua “astuto” < “fin, rusé”.⁷² *haraincina* “antiguamente” < “anciennement”.⁷³ *barla* “corral” < “basse-court”. *barnatu* “profundar” < “enfonceur”. *berastemioa* “vergonzoso” < “honteux”.⁷⁴ *bercerendu* “enajenar” < “aliener”.⁷⁵ *erbalquiro* “débilmemente” < *herbalqui* “foiblement”.⁷⁶ *floca* “ramillete” < “bouquet”. *forcheta* “tenedor para comer” < “fourchette”.⁷⁷ *hildura* “adormecimiento de brazo, pierna, &c.” < “appesantissement”.⁷⁸ *ispichoñatu* “apostar” < “gager, parier”.⁷⁹ *calaca* “cítola de molino” < “tranquet de moulin”. *cillar bicia* “azogue” < “argent vif”.⁸⁰

Harrieten azalpen xuhurrak arazotsuak izan dira batzuetan gure hiztegiarentzat, adiera ezberdinen artean hautatu beharra izan baitu, eta ez beti asmatu; argi eta garbi, hiztegi batek bakarrik eragin zezakeen zerbait da:

lerdena “derecho, acción” < “droit, *lerdena*, *çucena*”.⁸¹
horratzea “doblar, hazer otro tanto” < “doubler”.⁸²
trebesia “dificultad” < *trebesiac* “difficultés”.⁸³

Esanahiaren aldetik izan dezakegun argudiorik onenetakoa, azkenik, *HH*-ko agerraldi guztiak Harrietek ematen dituen adierak eta eurak bakarrik izatea dugu; are batzuetan formak ere (cf. *ordongoa* / *ordongua*) lagungarri dira:

errança “diction” > *erranza* “dicción”.
errança “expression” > *erranza* “expresión”.
ordongua “brave” > *ordongua* “bravo, valiente”.
ordongoa “épais” > *ordongoa* “espesso”.
ordongoa “grand” > *ordongoa* “grande”.

4.1.1.9. *Esapideak*. Harrieten esapideak hitzez hitz jaso eta inoiz kalkatzeko lana ere (cf. *oiezlacoa*) hartu zuen Larramendik: “grincer les dents, *horçac hirriquatced*” > “(apretar los) dientes, *ortzac irricatu, irricatzed*”; “extraordinaire, *ohiezbeçalacoa*” > “extraordinario, *oiez bezalacoa, oiezlacoa*”.

⁷² *OEH*-ak (s.v.) jasotzen ez badu ere, Harriet hitz honen lehenengo lekukotasun erabatekoa dugu.

⁷³ Cf. *EZ araitzina*, *Lç haraitzinadanik* (*OEH*, s.v. *haraitzin*-).

⁷⁴ Ik. *OEH*, s.v. *bereztemio*.

⁷⁵ Ik. *OEH*, s.v. *besterendu*.

⁷⁶ Ik. *OEH*, s.v. *herbalki*.

⁷⁷ Ik. *OEH*, s.v. *furtxeta* (beti bezala, *HH*-ko <ch> gaurko <tx> ulertu eta letraldatuta).

⁷⁸ *OEH*-aren datuak ikusita, Azkuek Añibarrorengandik eta honek *HH*-tik hartu zuten: Larramendi da, beraz, lekukotasun bakarra eta, ziurrenik, Harrieten sarreraren interpretapen aske bati zor zaio. Bestalde, ez dago, nik uste, *HH* “austeridad, mortificación” sarrerarekin lotzerik, Lakarrak (1993: 275) egin bezala.

⁷⁹ Ik. *OEH*, s.v. *ixpixatu*.

⁸⁰ 1745 (*EH*, s.v.).

⁸¹ Larramendik, itxura denez, ez zuen *lerden* hitza ezagutzen: ez du beste inon jasotzen, eta cf. *lerdendu* “adelgazar” *Erans*-ean (< Ax).

⁸² Cf. *EH* (s.v. 2 *horratu*) “forratu; azpikotu; gaineztatu”.

⁸³ Cf. *EH* ‘ezbeharra, zorigaitza’ eta ‘trabesatzea, iragaitza’. Cf. *HH* “Dificultar, poner dificultades, *errazqueac, trebesiac ifini*”, nahiz eta itxura guztien arabera (*OEH*-an ikusi beharko) *trebesiak igaro* edo *pairatu* egin dira, ez *ifini*.

4.1.1.10. *Kokalekua*. Zati on bat *Erans*-ean sartu zuela jakinik, pentsatzekoa da Harrieten hitzak sarrera bukaeran aurkitu beharko genituzkeela, azken unean, inprentan ia edo inprentan bertan erantsitakoak izan baitziren. Izan ere, ziurtzat emandako hainbat hitz halaxe agertzen dira:

aharanza, *goyea* “conversación” (4 eta 5/5), *ainhara* “golondrina” (3/3), *amarruqui* “astutamente” (2/2), *amarrutsua* “astuto” (2/2), *aquitu* “faltar” (3/3), *atzienda* “bestia” (3/3), *berastemioa* “vergonzoso” (4/4), *berezcatu* “distinguir” (3/3), *burreba* “verdugo” (3/3), *chilinch*a “campanilla” (4/4), *chireilqueria* “bagatela” (3/3), *chirritua* “exacto” (4/4), *chirrituqui* “exactamente” (4/4), *chochoa* “dardo” (3/3), *ecarguiña* “generoso” (2/2), *ehoitu* “digerir” (4/4), *erranza* “dicción” (3/3), *floca* “ramillete” (3/3), *froganza* “experiencia” (2/2), *manuguña*, *etorcorra* “humilde” (2 eta 3/3), *harauna* “balanza” (2/2), *heiña* “estado” (2/2), *higuingarria* “desagradable” (3/3), *higuingarriqui* “desagradablemente” (3/3), *hildura* “adormecimiento” (4/4), *ibilcatu* “exercer” (3/3), *ichulingurua* “circunferencia” (3/3), *inaupena* “perseverancia” (4/4), *irritsa* “ambición” (5/5), *jambidea* “apetencia” (6/6), *jauscunza* “descendimiento” (3/3), *jeitu* “arribar” (3/3), *jocotria* “astucia” (4/4), *laidoa* “deshonor” (4/4), *laidoztatu* “deshonorar” (4/4), *lentasuna* “antigüedad” (5/5), *lucurarigoa* “avaricia” (6/6), *lucuraria* “avariento” (5/5), *naicaria* “agradable” (4/4), *ochocoa* “cuna” (4/4), *ornimendua* “guarnición” (3/3), *panyerua* “caldera” (5/5), *quarastasuna* “amargor” (8/8), *quaratsa* “amargo” (6/6), *sañiacorra* “inconstante” (3/3), *sañiacundea* “inconstancia” (2/2), *soinquidea* “compañero” (4/4), *trencatu* “decidir” (5/5), *zorrotzica* “compensación” (3/3), *zorrotzicatu* “compensar” (2/2), *zurguina* “carpintero” (3/3), *zurlana* “carpintería” (3/3).

Era berean uler ditzakegu bidalketa deietan edo bestela zentzurik ez luketen sarreretan agertzen direnak:

Avaro, lo mismo que avariento, *jaramaná*.

Injusto, los mismos [i.e. “injusticia, injusto” sarrerapean emandakoak], y también *baiaduna*.

Halaz ere, ezaugarri hau ezin erabil daiteke hitz bat Harrieten den edo ez erabakitzeko argudio nagusi gisa, agian lagungarri bada ere, zeren eta bai baititugu ezein zalan-tzarik gabe bertatik hartuak diren eta, dena den, gainerako ordainen artean agertzen diren hainbat hitz ere:

ancea “genio” (2/4), *arbaso* “bisabuela” (2/5), *arbaso* “bisabuelo” (2/3), *arrau*, *aularia* “común” (1 eta 2/5), *arritua* “inmóvil” (1/2), *autacunza* “elección” (3/5), *autoca* “deseo” (3/6), *bardincatu* “comparar” (3/5), *bardincunza* “comparación” (2/4), *barla* “corral” (2/5), *barraiadura* “demolición” (2/5), *barraiatu* “demoler” (2/5), *bermatu* “esforzar” (4/5), *burcoitasuna* “capricho” (3/4), *burcoitsua* “caprichoso” (2/4), *burtina* “cortina” (2/3), *deitatua* “famoso” (3/6), *dorpetasuna* “austeridad” (3/6), *eguincara* “fácil” (2/3), *encorgatua* “constipado” (1/2), *endeglatu* “comprender” (1/3), *fechoa*, *ordongua* “bravo” (2 eta 3/4), *furfuiatsua* “arrogante” (3/5), *gaizquindu* “corromper” (3/4), *gaizcunza* “corrompimiento” (1/4), *golostu* “desear” (2/3), *haraincina* “antiguamente” (4/6), *higuindu*, *hastandu* “disgustar” (1 eta 2/5), *icartu* “examinar” (4/5), *higuidura* “gesto” (2/4), *inguiña* “ingenioso” (1/3), *jatequeta* “banquete” (1/4), *orqueia* “forma” (1/2), *queritzatu* “dissimular” (1/3), *trebesia* “dificultad” (1/4), *urrana*, *estura* “extremidad” (1 eta 2/3), *urtorez* “anualmente” (1/2).

Hau ikusita, eskuzko originalean zein inprentako probetan lerro gaineko eransketak egin zituela ondorioztatu behar dugu, batzuetan lekukotasunen erabilera-ordena kronologikoa irabiatu-rik. Honen alde dator zenbait familiatan Harrieten hitzen lekua aldakorra izatea:

baindurra, dorpea “austero” (3 eta 4/4) baina *dorpetasuna* “austeridad” (3/6).
biozgorra “cruel” (3/3), *biozgartasuna* “crueldad” (3/3) baina *biozgorqui* “cruelísimamente” (2/3).
ihicia “caza” (2/2), *ihiztaría* “cazador” (2/2) baina *ihiztatu* “cazar” (2/4).
leiaça, leiaz “(a) priesa” (5 eta 6/7), *leiatzea* “(dar) priesa” (2/2).

Baliteke oro har eskura zuen hutsunerik egokienaz baliatzea, besterik gabe. Haatik, adibide batzuetan argi eta garbi antzematen da Larramendik ordainen arteko nolabaiteko ordena bilatzen zuela, lehenik bakunak eta ondoren perifrastikoak emateko ahalegina egin zuela, besteak beste. Hona honexegatik tartekatu diren Harrietengandiko zenbait hitz (letra larriz markatuak), eta haien artean *ihiztatu*-ren azalpena:

Antiguamente, *anciña, anchina, aunciña, HARAINCINA, lengó, lenagoco eran*.
 Apostar, *apostatú, paramentatu, ISPICHOÑATU, paramena, tema, ispichoña eguin*.
 Cazar, *eizatu, IHIZTATU, eizean ibilli, eizean atzitu*.
 Comprender, con el entendimiento, *ENDEGLATÚ, adimentuaz, ezagueraz isquidatu, ersquidatu*.

Badirudi bigarren eragile bat, kideko beste formaren bat (aldaera, errokidea...) jasota izatea dela:

Capricho, *hisia, burutacinoa, BURCOITASUNA, burjaina*.
 Caprichoso, *hisitia, BURCOITSUA, burutia, burujairra*.
 Corromper, *galquidatu, gaizquidatu, GAIZQUINDU, goastatu*.
 Genio, manua, ancia, *ANCEA, etorquia*.
 Elección, *auta, autesa, AUTACUNZA, auquera, iracurtza*.

Hirugarrena, mailegu nabariak bukaeran uzteko joera:

Azogue, *CILLAR BICLA, azogüea*.
 Cortina, *errecela, BURTINA, cortina*.
 Desear, *opatu, GOLOSTU, deseatu*.
 Deseo, *opa, golasquia, AUTOCA, GUTICLA, deseoa, desira*.
 Examinar, *billersi, billersitu, billaquindu, ICARTU, examinatu*.

Eta laugarrena, jadanik jasorik zeukan Harrieten ordainaren aldean jarri beharra (adibide gehiagotarako, ik. § 4.1.2.7); gure adibidean, errokidetasunak (*amodioa-amorioa*) lehentasuna du honen gainean: “amor, *amodioa, amorioa, NAICUNDEA, amaera, maitaera, amorea, onesguna, onirizcoa*” < “amour, *amodioa, nahiquñdea*”. Ohartu, bestalde, ondoko sarreretan nola Harrietengandiko hitzek lehen zeuden erro-atzizkien aldizkatzeak etendu dituzten:

Austeridad, *laztasuna, lazquera, DORPETASUNA, HAINDURTZA, garraztasuna, garrazquera*.
 Comparar, *becaldu, becaldetu, BARDINCATU, anzundu, anzundetu*.

Harrigarriagoa da, inondik ere, sarreraren batek Harrietek eta haren ondorenak bakarrik osatuta dirudiela ikustea:⁸⁴

domar, *ecitu, cebatu* < dompter, *heztea, cebatcea*.
 enajenar, *besterendu, bercerendu* < aliener, *bercerencea*.
 enfemizo, *ericorra, gaisocorra, ericoya, Ç. erbala* < maladif, *ericorra, erbala*.
 expresión, explicación, *esanza, erranza* < expression, *errança*.

⁸⁴ Hegoaldeko itxura daukaten aldaerak, ziurrenik analogiaz sortuak dira (§ 4.1.2.3).

Batzuetan baliteke ordainak iturri ezberdinetatik erdietsia: azalpen hau proposatuko dut gero *bestere*-rako (§ 4.3, 122. oh.), adibidez. Halaz ere, *expresión*-en behintzat, *DAut*-ek ez dakarren —eta, beraz, Harrietek eragin duen— adiera batez ari gara. Honek bide ematen digu aldez bederen zalantzazkoagoa izan zitekeen esapide bat ere Harrietengandikoa dela suposatzeke, haren zantzu zenbait (grafian eta, batez ere, itzulpenean) izateaz gain, *DAut*-ek ez dakarren sarrera osatzen duelako: “autant, *bercheaiñberce*” > “otro tanto, *berce aimberce, beste aimbeste*”.

4.1.1.11. *Noraino iritsi zen. Erans*-aren azterketak erakutsi digu (§ 1.4.3) Harrieten bi hiztegietatik Larramendik han batez ere 377. orrialdetik aurrerakoa baliatu zuela. Honek esan nahi du, zehazkiago, frantses-euskara hiztegiko I/J letratik aurrerakoa izan zela *Erans* osatzeko hustu zuen zatia. Ondorioz, pentsatzekoa da *HH*-an I/J aurrekoa izango dugula nagusi, baina bi zalantza, gutxienez, geratzen zaizkit: alegia, euskara-frantsesaren arrastorik egongo denentz eta J ondoko ezer hartu zuenentz. Egin dugun azterketa *Erans*-ena bezain zorrotza ez izan arren, erdietsitako datuekin joka dezakegu gutxi gorabehera nondik ibili zen jakiteko. Honako hauek dira Harrietengandik hartutakotzat eman digutun hitzen agerlekuak:

326 (2), 327 (6), 328 (4), 329 (3), 330 (4), 331 (7), 332 (2), 333 (5), 334 (1), 335 (2), 336 (4), 337 (3), 338 (3), 339 (4), 340 (2), 341 (9), 342 (5), 343 (5), 344 (5), 345 (2), 346 (2), 347 (5), 348 (4), 349 (5), 350 (4), 351 (3), 352 (3), 353 (4), 354 (1), 355 (3), 356 (3), 357 (4), 358 (4), 359 (4), 360 (0), 361 (5), 362 (1), 363 (1), 364 (1), 365 (2), 366 (3), 367 (3), 368 (5), 369 (1), 370 (1), 371 (3), 372 (0), 373 (3), 374 (7), 375 (2), 378 (1), 381 (1), 382 (1), 401 (1), 404 (1), 418 (1), 421 (1), 433 (1).

Honen arabera, eta azterketa zehatzago baten zain, *Erans*-ak iradokitakoa betetzen dela dakusgu, oraindik I/J letran (372-377. or.) hitz hartuak ugari diren bitartean, handik aurrera erabilera erabat jaisten —ia-ia desagertzen— baita. Honek esan nahi du, beraz, *HH*-aren bigarren liburukian (I letratik aurrerakoa) lanean hasi zela, hasi ere, baina berehalakoan bertako lana eten zuela *Erans*-can jarraitzeko. Ez dut aurkitu, bestalde, euskara-frantsesa hiztegiaren beharra duen hitzik.

Zati honetako hitzen erabileraz den bezainbatean, azpimarratu behar da hiztegi osoa osatzeko asmoz aritu zela une hartan, *leia*, *leiaz* “(a) priesa”, *leiatzea* “(dar) priesa”, *bar-natu* “profundar”, *floca* “ramillete”, *forcheta* “tenedor”, *cualdia* “tiro”, *burreba* “verdugo” eta *berastemia* “vergonzoso”-k aditzera ematen duten bezala. Alabaina, ziurrenik ezinbestean baino ez zuen egin, eta honek azal dezake nolatan fr. *ecorché* arrunt xamarra gazt. *escorchado* berba berezituarekin ordezkatu zuen;⁸⁵ halaber, **mintzaioa* s.v. *habla* eta ez s.v. *lengua* (Harriet “langue”)⁸⁶ sartzeko arrazoa izan liteke. Gauzak honela, berpentsatu beharko genuke zati horretatik aurrera agertzen diren hitzen kontua. Arrazoi ezberdinengatik hara-tago jotzea ez da inondik inora ere ezinezkoa: adibidez, *gaitzbidea* “escándalo”-k adieraz dezake gazt. *es*- fr. *s*- hasieran bilatu beharraz ohartu zela eta, nolana ere, **mintzaioa*-k —Harrietek errazki azaldua— L letraraino sarraldiren bat bederen egin zuela erakusten digu. Halaz ere, esan gabe doa zenbat eta I/J letratik urrunago izan, hainbat eta eragozpen gehiago dugula, oro har, delako hitz bat Harrietengandik hartu zuela baieztatzeko. Ez

⁸⁵ Cf. *DAut*: “Term. del Blasón. Se dice del lobo, del color de gules, que es el que dan a estos animales, quando se representa como si estuviera desollado”.

⁸⁶ Cf. *HH* “Lengua, idioma, *hizcuntza, mintzoa*” sarrera.

dezagun ahaztu Iparraldeko hitz askotarako Etxeberri Sarakoaren hiztegiari lehentasuna aitortu behar diogula. Honegatik, garrantzitsua da ahal den heinean berme berririk aurkitzea; hona eskaini ditzakedanak:

ABORO “más” < *haboro* “plus”: *OEH*-ak 1745 baino lehenago (*h*)*oboro* Etxepare, Oihenart eta Zalgizengan, eta *haboro* Tartas eta Belapeirerengan jasotzen ditu (Harriet peitu du); beraz, ziurrenik ekialdekoegia da Etxeberriren hiztegian agertzeko.

AMAIZUN “madrastra” < “marâtre”: Lekukotasunen arabera, batez ere ekialdeko hitza da: *amairzun* (Oihenart, Zalgiz, Egiategi, Arxu, Xalbador), BN-ciz “padrastra de dedos”, *amaxun* S, R, *amizun* BN-arb (*OEH*, s.v.). Harriet aukera hobea dateke, beraz, Etxeberri baino.

BURTINA “cortina” < “rideaux”: Gasteluzar eta Urtek *erridau* jasotzen dute (*OEH*, s.v.), Lapurdiko kostaldean bederen besterik zebilela erakutsiaz.

4.1.2. Harrieten hitzen patua

Atal honetan, iturritasuna frogatu edo erakusteko irizpidez gainerako ezaugarriak aztertuko ditugu: batetik, Harrieten hitzetan Larramendik egin zituen egokitzapen, aldaketa eta zuzenketak; bestetik, haietatik atera zituen etekinak hiztegi osoari begira, hots, noraino erabili zituen esanahikide eta familiakideen sarrerak osatzeko.

4.1.2.1. *Grafia*.⁸⁷ *Erans*-eko grafi egokitzapen berberak pairatu dituzte *HH*-an Harrieten hitzek:

- <h> ezabatzea (§ 1.1.3); hemen ere kenduak gordeak baino askoz gehiago dira (cf. § 4.1.1.2):

haboro “plus” > *aboro* “más”, *haraguicoia* “charnel” > *araguicoia* “carnal”, *hautoca* “désir” > *autoca* “deseo”, *harritua* “immobile” > *arritua* “immobible”, *bihotzgorqui* “cruellement” > *biozgorqui* “cruellissimamente”, *bihotzgorra* “cruel” > *biozgorra* “cruel”, *bihotzgartassuna* “cruauté” > *biozgartasuna* “crueldad”, *chirehilqueriac* “bagatelles” > *chireilqueria* “bagatela”, *gorpuzhilla* “cadavre” > *gorputzilla* “cadáver”, *lehentasuna* “antiquité” > *lentasuna* “antigüedad”, *mairñhua* “bain” > *mairñua* “baño, acto de lavarse”, *hornimendua* “garnison” > *ornimendua* “guarnición”, *horçac hirriquatcea* “grincer les dents” > *ortzac irricatu*, *irricatzea* “(apretar los) dientes”, *hotzguna* “fraicheur” > *ozguna* “frescura”, *hurrana*, *hestura* “extrémité” > *urrana*, *estura* “extremidad, extremo”.

- Hasperendun grafiak kentzea (§ 1.1.8); oker ez banago, ziren guztiak ezabatu ditu:

akhitcea “faillir” > *aqitu* “faltar”, *deithatua* “fameux” > *deitatua* “famoso”, *ekharguiña* “genereux” > *ecarguiña* “generoso”, *ethorcorra* “humble” > *etorcorra* “humilde”, *ikharcea* “examiner” > *icartu* “examinar”, < *khechatcea* “inquieter” > *quejatu* “inquietar”, *lukhvaria* “avare”, *lukhararigoa* [sic] “avarice” > *lucuraria* “avariento”, *lucurarigoa* “avaricia”, *makhaldua* “estropié” > *macaldua* “estropiado”, *orkheia* “forme” > *orqueia* “forma”, *urthorez* “annuellement” > *urtorez* “annualmente”.

- <x> eta <tx> letraldatzea (§ 1.1.6.5), salbuespenik gabe:

amarruxua “fin, rusé” > *amarrutsua* “astuto”, *burcoixua* “capricieux” > *burcoitsua* “caprichoso”, *furfuiatxua* “arrogant” > *furfuiatsua* “arrogante”, *irritxa* “ambition” > *irritsa* “ambición”, *jautxquença* “décente” > *jauscunza* “descendimiento”, *hostoxua* “feuilleux” >

⁸⁷ Ez ditut kontuan hartu beti-beti aldatzen dituen grafemak (<ç> eta <ç>), ez eta tartean behin eransten dituen azentuak ere.

ostotsua “hojoso”, *quaratxa* “amer” > *quaratsa* “amargo”, *quaraxtassuna* “amertume” > *quarastassuna* “amargor, amargura”.

- <nb> : <mb> (§ 1.1.13): *janbidea* “apetit” > *jambidea* “apetencia”.
  - Hitz hasierako <i> <j> bihurtzea (§ 1.1.1), salbuespenik gabe:

iaramana “avaricieux” > *jaramana* “avaro, lo mismo que avariento”, *iatequeta* “banquet” > *jatequeta* “banquete”, *ieitea* “arriver” > *jeitu* “arribar, llegar”, *iocotria* “finesse” > *jocotria* “astucia”.
  - Eta bokal arteko <i> <y>, hemen jatorrizko grafia gordetzeko joera handia izan badu ere (§ 4.1.1.2): *goiea* “conversation” > *goyea* “conversación”.
  - <qu> : <c> (§ 1.1.10); gorago ikusi dugu pare bat hitzetan itzuri zitzaiola (§ 4.1.1.2):

hautaquença “election” > *autacunza* “elección”, *bardinquatcea* “comparer” > *bardincatu* “comparar”, *bardinquinça* “comparaison” > *bardincunza* “comparación”, *qualaqu* “tranquet de moulin” > *calaca* “cítola de molino”, *gaitzquença* “corruption” > *gaizcunza* “corrompimiento”, *horçac hirriquatcea* “grincer les dents” > *ortzac irricatu*, *irricatzea* “(apretar los) dientes”, *jautxquença* “décente” > *jauscunza* “descendimiento”, *trenquatcea* “décider” > *trencatu* “decidir”.
  - <ñ> edo ez (§ 1.1.7):

haraiñcina “anciennement” > *haraincina* “antiguamente”, *burtiñac* “rideaux” > *burtina* “cortina”, *eguiñcara* “facile” > *eguincara* “fácil”.
  - Kontsonante aurreko txistukari afrikatuak frikari bihurtzea (§ 1.1.16.2.d), salbuespen bakararekin (§ 4.1.1.2):

bihotzgorqui “cruellement” > *biozgorqui* “cruelísimamente”, *bihotzgorra* “cruel” > *biozgorra* “cruel”, *bihotzgartassuna* “cruauté” > *biozgartassuna* “crueldad”, *gaitzquinça* “corrompre” > *gaizquindu* “corromper”, *gaitzquença* “corruption” > *gaizcunza* “corrompimiento”, *goloxtea* “désirer” > *golostu* “desear” (cf. *goloxa* “gourmand”, “sensuel”), *hotzguna* “fraicheur” > *ozguna* “frescura”.
  - Txistukari afrikatua adierazten duen grafema bokal arteko testuinguruan berrezartzea (§ 1.1.6): *emaiçac* “étraines” > *emaitzac* “estrena, estrenas”, *gorpuzhilla* “cadavre” > *gorputzilla* “cadáver”.
  - Ozen ondoko frikaria afrikatu bihurtzea (§ 1.1.6.1):

beharssua “indigent” > *behartsua* “indigente”, *higuinça* “dégout” > *higuintza* “disgusto”, *horçac hirriquatcea* “grincer les dents” > *ortzac irricatu*, *irricatzea* “(apretar los) dientes”.
  - Herskari aurreko <z> <s> bihurtzea (cf. § 1.1.6.2): *buluztea* “dépouiller” > *bulustu* “despojar”.
- Larramendiren parte-hartzea handi eta esanguratsua da hurrengo bietan:
- Aldaera hautatzea (cf. § 1.1.17):⁸⁸ *itçulingurua* “circonference” > *ichulingurua* “circunferencia”.
  - Bustidura gabeko forma berreraikitzea: *chuchenguiña* “directeur” > *zucenguiña* “director”.

⁸⁸ Cf. “Volver (...), *itzuli*, *ichuli*...”, ordea. Beraz, kasu honetan, aldaerak hautatzeko askatasunarekin baino, agian, beste zerbaitekin lotu behar dugu adaketa: hitz elkartuetan edozein txistukari edo txistukari talderen ordez <ch> (gure <tx>) erabiltzeko joerarekin, alegia: cf. *atxol* “tecla” (< atz), *autxulunta* “sisón” (< auts + txulunta), *atxorro* “guante” (< atz + zorro), *adartxabal* “paleto” (< zabal), *arlatx* “vinagre” (< latz), etab. (Urgell 2000).

4.1.2.2. *Zuzenketak-edo*. Gertatutako aldaketen artean badira ziurrenik Larramendiren zuzenketatzat jo behar ditugun zenbait; beste kontu bat da denak (zer da *aularie*?) zuzenak diren ala ez:

aularie “commun” > *aularia* “común”.⁸⁹
burepea “autorité” > *burupea* “autoridad”.⁹⁰
eguiñqundea “effet” > *eguiñcundea* “efecto”.⁹¹
lukhararigoa “avarice” > *lucunarigoa* “avaricia”. Cf. Ht *lukhararia* “avare”.

4.1.2.3. *Aldaera aldaketak*. *Erans*-ean bezalaxe (§ 1.1.17), hemen ere badira “hegoaldera-tzetzat” har ditzakegun zenbait aldaketa, Harrieten oinarriaren ordeztu Larramendik ezagunago zuen aldaera erabiliz erdietsitakoak: *iduricatcea* “imiter” > *irudicatu* “imitar”;⁹² *khechatcea* “inquieter” > *quejatu* “inquietar” eta, honekin batera, agian, *khechua* “inquiet” > *quejoa* “inquietud”.

4.1.2.4. *Morfologia*. Item lexikoak hiztegiaren barneratzeko moduko egokitzapen arruntak egin ditu alor honetan ere (§ 1.2):

- Plurala singular bihurtu, eta alderantziz:

chirehilqueriace “bagatelles” > *chireilqueria* “bagatela”, *higuidurac* “gestes” > *higuidura* “gesto”, *suberria* “feu de joye” > *suberriac* “fuegos por fiestas”, *trebesiac* “difficultés” > *trebesia* “dificultad”.

- Mugagabea mugatu: *chirritu* “exact” > *chirritua* “exacto”.
- Aditzizenetik partizipioa berreraiki:

akhitcea “faillir” > *aqitu* “faltar”, *antolatcea* “composer” > *antolatu* “componer”, *hastancea* “dégouter” > *hastandu* “disgustar”, *bardinqueatcea* “comparer” > *bardincatu* “comparar”, *bercerencea* “aliener” > *bercerendu* “enajenar”, *berezcatcea* “distinguer” > *berezcatu* “distinguir”, *endeglatcea* “comprendre” > *endeglatu* “comprender”, *gaitzquincea* “corrompre” > *gaizquindu* “corromper”, *goloxtea* “désirer” > *golostú* “desear”, *gordetcea*, *cuculcea* “disparoître” > *cuculdú*, *gorde* “desaparecer”, *ibilcatcea* “exercer” > *ibilcatu* “exercer”, *higuincea* “dégouter” > *higuindu* “disgustar”, *ikharcea* “examiner” > *icartu* “examinar”, *laidoztatcea* “deshonorer” > *laidoztatu* “deshonorar, deshonrar”, *urcoroillatcea* “entraîner” > *urcoroillatu* “estrenar”, etab.

Gehienbat, arazorik gabe egin zuen, nahiz pare bat aldiz forma okertu, ikusi dugun bezala (§ 4.1.1.5). Halaz ere, zalantzaren bat geratzen da: *buluztea* “dépouiller” > *bulustu* “despojar”.⁹³

⁸⁹ *OEH*-ak *aulari* forma hautatu du bururako, eta Harrietena erratatzen jo, behingoz Larramendirekin (eta ondoko tradizio laburrekin) bat eginik; zuzenketa ez zait hain argia iruditzen, Harriet lekukotasun bakarra eta *aularie* mugagabea doan *arrau*-ren eta *nahasteca* anbiguoaren artean agertzen dela kontuan izanik.

⁹⁰ Cf. *burupe* *EZ Man* II, 13, Ax 10, Hm 48, ES 158, Ch III, 34, 2, etab. (ap. *OEH*, s.v. 1 *burupe*; honek ere Harrietena erratatzen jotzen du, noski).

⁹¹ Larramendik kontsonantez hasten diren atzizkien aurrean aditzen *-n* bukaera kentzeko joera izan zuen (Urgell 2000): cf. *antzesakin* “parabolano” (< *antz* + *esan*), *atsegigarri* “espirable” (< *ats* egin); baina oharkabean egindakoa ere izan liteke, noski: adibide gehiago beharko.

⁹² Dena dela, Larramendi *irudi* forma zaharrena zelakoan zegoen: “Este verbo *irudi* o *iduri*, tiene sus irregulares, de los cuales colijo que es *irudi* y no *iduri*, aunque es el más usado, pues no se dize *didurit*, sino *dirudít*, &c.” (1745: II, 144, s.v. *parecer*).

⁹³ Harrieten hiztegiaren partizipioa *buluzi* (*OEH*-ak baieztatu bezala, s.v. *biluzi*) ala *buluztu* (Larramendik ulertu bezala) den jakiteko modurik ez dago. Halaz ere, 1745 arteko adibide argi guztiak (eta ez dira gutxi) *buluzi*-renak direnez gero, badirudi Larramendi okertu zela pentsatzea arrazoizkoena dela.

4.1.2.5. *Atzizki aldaketak*. Harrietengandik jasotako hitzen artean bada bereziki interesatzen zaigun ezaugarri bat, *Erans*-eko zenbait gertakariarekin bildu beharrekoa (§§ 1.2.6 eta 1.2.7.3), alegia, batzuetan erator atzizkia *HH*-ko usadioari egokitu izana. Honetaz ohar-tzean, hainbatetan bezala, Lakarra (1994a: 66-67) dugu aintzindari; berak honako adibide hauek aurkeztu zituen:⁹⁴

abatimiento, *BEERATZAPENA*, *beeratzea* : abaissement, *beheramendua*.
 assecuración, *segurutzeta*, *SEGURUNDEA*, *bermea*, *bermegoa* : assurance, *seguramendua*.

Adibideon arabera, Larramendik ez zituzkeen *-mendu* atzizkidunak aintzat hartu, dela lehenago bildutakoak hobetsi zitu-elako, dela haiekin ordezkatzeta nahiago izan zuelako.⁹⁵ Bi aukerak jakingarri dira, ezbairik gabe, baina bigarrena areago, Harrieten hitzak nahita itxuraberrituta agertzen baldin badira, iturri ez ezik, nolabait esanda, “antieredu” ere erabili zuela adieraziko lukeelako, Landucciren antzeratsu (§ 1.2.6). Aurrerago joanda, Larramendik zenbait gaitan eredu finkoa zuela adieraziko luke eta, beraz, edozein iturri-gai halatsu erabil zezakeela.

Gai honek hemen egin genezakeen baino azterketa zehatzagoa eskatzen badu ere, gutxienez kasu argi bat aurkitu dugu: Harrieten bi aditzondori, *HH*-an ohiz kanpokoa den *-ki* atzizkiaren ordezkari ohiko *-kiro* ezarri zaie (ez beti: cf. § 4.1.1.5):⁹⁶ *erbalquiro* “débilmente” < *herbalqui* “foiblement”, *premiazquiro* “necesariamente” < *premiazqui* “necessairement”.

4.1.2.6. *Hitz berriak egiten*. Larramendik inon topatzen zituen hitzez eurei dagokien sarrera ez eze, familiakideenak ere osatzeko joera dauka *Erans*-ean (§ 1.2.7.1), eta joera hau areagotuta dago *HH*-an, ezinbestean, hamaika erdal hitzetarako euskal ordainak idoro beharra zeukanez gero.

Harriet ez bide da joera honen erakusgarriarik onena, hurrengo atalean ikusiko dugun bezala; halere, frogatutzat jo ditugun hitzen ondorenak aski dira lehen hurbilketa honetan joera izan badela antzemateko: eratorriak, atzeranzko eratorriak, kategoria-aldaketak, deklinabide edo joskeraren bitartez egindako ordain berriak eta kalkoak, denetatik aurkitzen dugu.

a) Eratorriak (ezkerretara Harrieten emaitza zuzena agertzen da; eskuinetara, Larramendik eraturako berria):

*ahale “ánade” > *ahalechoa* “anádon”. *adintsua* “anciano” > *adintsutu* “(hazerse) anciano”. *aindurra* “austero” > *haindurtza* “austeridad”. *amarruqui* “astutamente”, *amarrutsua* “astuto” > *amarruztatu* “(hazerse) astuto”. *antolatatu* “componer” > *antolaria* “componedor”. *aularia* “común” > *aulariro* <alau-> “comúnmente”. *autoca “deseo” >

⁹⁴ Gure jardunari zuzenean dagozkionak baino ez ditugu ekarri. Hauen baltsan ematen dituen gainera-koak bestela azaldu beharrekoak dira.

⁹⁵ *Beeratzapena* inolaz ere lehendik bildua zuen (Ax eta ES, ap. *OEH*, s.v.), eta *segurundea* bere eratorria da, *-nde* atzizki analogiko horrek salatu bezala: cf. *adinde* “precisión” (< *adindu*) edo *aginde* “mandamiento” (< *agindu*) vs. *agerinde* “aparecimiento” (< *ageri*), *aldande* “alteración” (< *aldatu*), etab. (Urgell 2000). Batera zein bestera, oro har ezarritzat utz daiteke *HH*-an *-mendu* ez dela oro har emankorra, eta inoiz edo behin beste zerbaitekin ordezkaturata egon daitekeela: cf. *aizinapen* “adelantamiento” (1745) vs. *aizinamendu* (Ax, Ch, ES). Honek ez du kentzen, dena dela, batzuk onartua (§ 4.1.1.5).

⁹⁶ *HH*-an atzizki aditzondogile emankorrek bat baino gehiago dira, baina alde handiaz *-ro* (117 adibide A letrako corpusean, haietatik 3 bakarrik lehenago lekukotuak) eta *-kiro* (68 adib., denak lehen lekukotasunak) dira nagusi, *-ki* bakanaren aldean (13 adib., erdiak lehenago lekukotuak; Urgell 2000). Zerbakiok gainerantzeko iturriekin ere noizbehinka berdin jokatu zukeela ematen dute aditzera.

autocatsua “deseoso”. *arrau* “común” > *arrauqui* “comúnmente”. *bardincatu* “comparar” > *bardincaria* “comparable”. *bermatu* “esforzar” > *bermanza* “esfuerzo”. *bercerendu* “enajenar” > *bercerengarria*⁹⁷ “enajenable”, *bercerentzea* “enajenación”. *dastatu* “gustar” > *dastaira* “gustadura”, *dastairachoa* “gustillo”. *ecarguiña* “generoso” > *ecarguinza* “generosidad”. *endeglatu* “comprender” > *endeglagarria* “comprensible”, *endeglena* “comprensión”, *endeglazalea* “comprehensor”. *encorgatua* “constipado” > *encorganza* “constipación”. *ehoitu “digerir” > *ehoitza* “digestión”, *ehoicaria* “digestivo”. *eseitu “indicar” > *eseicuntza* “indicación”, *eseicaria* “indicante”. *gaitzbidea* “escándalo” > *gaitzbidaria*, *gaitzbidetia* “escandalizador”, *gaitzbidatu* “escandalizar”, *gaitzbidetiro* “escandalosamente”, *gaitzbidetia* “escandaloso”.⁹⁸ *golostu* “desear” > *golosgarria* “deseable”, *goloscaria* “deseador”, *golosquia* “deseo”, *golosquitsua* “deseoso”. *ibilcatu* “exercer” > *ibilcaira* “ejercicio”. *higuingarria* “horrible” > *higuingarriro* “horriblemente”. *icartu* “examinar” > *icartzta* “examen”, *icartzalea* “examinador”.⁹⁹ *irritsa* “ambición” > *irritsaria* “ambicioso”. *irudicatu* “imitar” > *irudicagarria* “imitable”, *irudicantza* “imitación”, *irudicaria* “imitador”. *quaratsa* “amargo” > *quarastu* “amargarse”. *quejatu* “inquietar” > *quejalea* “inquietador”, *quejaqui* “inquietamente”. *queritzatu* “dissimular” > *queritzatia* “dissimulado”. *narraiotasuna* “incomodidad”, *narraiotu* “incomodar” > *narraioqui* “incómodamente”. *oldea* “fantasía” > *oldequia* “fantasma de la imaginación”. *superra* “fiero” > *superqui*¹⁰⁰ “fieramente”. *zurguina* “carpintero” > *zurquintegua* “(oficina de) carpinteros”. *zurlana* “carpintería” > *zurlantzea* “carpintear”.

b) Atzeranzko eratorriak:¹⁰¹

- Iturriko eratorrietatik ateratako oinarriak, direnak, daitezkeenak zein balizkoak:

amarruqui “astutamente”, *amarrutsua* “astuto” > *amarrua* “astucia”.
berezcatu “distinguir” > *berezca* “distinción”.
oiez bezalacoa “extraordinario” > *oiez bezala* “extraordinariamente”.¹⁰²
siñesberatasuna “credulidad” > *siñesberaá* “crédulo”.

- *-kide* ‘iz. [+gizakia]’ > *-kida* ‘izen abstraktua’:¹⁰³ *soinquidea* “compañero” > *soinquida* “compañía”.

⁹⁷ Jat. *barcerengarria*.

⁹⁸ Ordea, ez ditu Harrietenak (*gaitzbidecorra* “scandaleux” eta *gaitzbidecatzea* “scandaliser”) jasotzen. Iturria ez delako seinale ote?

⁹⁹ Larramendik Iparraldeko hitz edo aldaerei Iparraldeko atzizki formak eransteko ohitura izan zuela frogatzeko aurkitu dudak adibiderik argienetako bat; cf. halaber *aitzinatzaile* “adelantador” (1745; Ax *aitzinatzaile*), *amatigatzale* (1745; Lç *amatigatu*), *arrailatzale* “hendedor” (1745; Harb, Gç, ES *arrailatu*), *aurizkizale* “pisador” (1745; Lç, Ax *aurizki*), etab. (Urgell 2000).

¹⁰⁰ Jat. *superqui*.

¹⁰¹ Oso adiera zabalean erabiltzen dut hemen. Berez, eratorpenaren arauak atzeraka ezarri edo —zehatzago, agian— benetako edo ustezko atzizki (zein aurrizki) kenketaren bitartez erdiesten diren hitzen sorbideari deritza. Bestela esanda, hiztunek badakite delako hitz bat eratorpen erregularrekoa baillitza berranalizatzen, baita oinarria aurretiaz izan ez arren ere (Spencer 1991: 20, 16. oh.).

¹⁰² Harrieten *ohiezbeçalaqui* alde batera utzi du.

¹⁰³ Atzeranzko eratorpenaren barruan kokatu beharrekoa deritzat, honelako eratorriak *-kidatu* > *-kida* operaziotik sortuak baitira berez; gainerantzean, *-kide* ‘iz. [+gizakia]’ edota ‘izenondoa’ vs. *-kida* ‘iz. abstraktua’ edo ‘ekintza / ondorioa’ oposaketa usu agertzen da HH-an: *agerkida* “comparencia” / *agerkide* “conspicuo”, *anbatkida* “contribución” / *anbatkide* “contribuyente”, *araukida* “conformidad” / *araukide* “conforme”, etab. (Urgell 2000).

c) Katetoria aldaketak:¹⁰⁴

aboro “más” > *aboro* “(de) más a más”.
buluztea “dépouiller” > *bulustu* “despojar” eta *bulustea* “despojo”.
eguincara “fácil” > *eguincara* “facilidad”.

- Partizipio mugatua (erdaraz part.) > part. mugagabea (erdaraz infinitiboa): *encorgatua* “constipado” > *encorgatu* “constipar”; *macaldua* “estropeado” > *macaldu* “estropear”.

d) Deklinabideaz edo perifrasiaraz:

ecarguñña “generoso” > *ecarguññez* “generosamente”.
eguicundea “efecto” > *eguicundez* “efectivamente”.
gorputzilla “cadáver” > *gorputzilla dirudiena* “cadavérico”.
jatequeta “banquete” > *jatequetan ibilli* “banquetear”.
miserac “antojos” > *misera urrutiracoa* “antojo de larga vista”.
trebesia “dificultad” > *trebesiac ifiñi* “dificultar”.
urcinza “estornudo” > *urcinzaz dago* “(está) estornudando”.
cillar bicia “azogue” > *cillar biciz, azogueaz estali* “azogar”, *cillar biciaz estalia* “azogado”.

e) Kalkoak (“hegoalderatze” zuzenatarako, ik. goraxeago, § 4.1.2.3): *errança* “expression” > *esanza, erranza* “expresión”; *ohiezbeçalacoa* “extraordinaire” > *oiez bezalacoa, oiezlacoa* “extraordinario”.

4.1.2.7. *Familiakideak*. Aurreko atalaren emaitzen arabera, Larramendik noizean behin Harrieten hitzak familiakide hurbilen ordainak taxutzeko erabili zituen. Haatik, badirenak aztertu beharrean, ez direnak egiten baditugu, argudiotzat erabil daitezke azken orduan erantsi zituela ohartarazteko.

Ondoko adibideetan, urrutiko familiakideak oinarritzko sarreraren osagai guztiak dakartza —ordain bakun/perifrastiko ohiko segidari amore emateaz beste aldaketarik gabe— Harrieten (edo Harrietenetik eratorria) salbu:

Capricho, *hisia, burutacinoa, BURCOITASUNA, burujaira*.
 Encapricharse, *hisitu, burujairatu, burutacinoa artu*.
 Comparable, *becalgarria, BARDINCARRIA, anzundegarria*.
 Incomparable, *becaleciña, becalezgarria, anzundezgarria*.
 Distinción, *banaita, BEREZCA*.
 Indistinción, *banaiteza*.

Beraz, *encapricharse, incomparable* eta *indistinción* sarrerak egiterakoan, dudarik gabe *capricho, comparable* eta *distinción* sarreretara jo zuen, eta bertan ziren ordainen gainean eratu zituen kidekoenak. Agerian dago garai hartan oraindik Harrietenak erantsi gabe zeudela, ordea. Are garrantzitsuago: berbera gertatzen da hurbilago dauden zenbait familiakiderekin, hau da, Harrietek eskainitako ordainen ondorenak dira falta diren bakarrak, gainerakoen artean betetzen duten lekua gorabehera, aldizka familiako sarreraren batean izan ezik (honelakoak izar batez markatu ditut):

¹⁰⁴ Katetoria aldaketak egitea edo, bestela esanda, zenbait kategoriaren arteko muga lausoak azpimarratzea, *HH*-aren ezaugarrietako bat dugu. Ohikoenak, espero zitekeen bezala, izena eta izenondoaren artekoak (guztiz izena abstraktua denean: *alai* “espiritoso, animoso” eta “ánimo”, edo *adrebage* “irregular” eta “irregularidad” erakoak) eta izenondo eta aditzondoaren artekoak (*argal* “flaco” eta “flacamente”, edo *ahalkagabe* “descarado” eta “descaradamente”) dira (Urgell 2000).

Apostar, *apostatu, paramenatu, ISPICHONATU, paramena, tema, ISPICHONA eguin*.
 Apuesta, *tema, paramena*.

Arrogancia (...) *arrogancia, arrotasuna, faca, antustea*.

Arrogante, *arrotia, arrutia, FURFULATSUA, facatia, antusteduna*.

Arrogantemente, *arrotilo, arrutiro, facatiro, antustequiro*.

Austeramente, *lazqui, lazquiro, garrazqui, garrazquiro*.

*Austeridad, *laztasuna, lazquera, DORPETASUNA, haindurtza, garraztasuna, garrazquera*.

Austero, *latza, garratza, HAINDURRA, DORPEA*.

Autoridad, *jabetasuna, menandea, mendera, menea, BURUPEA, NAUSITASUNA*.

Autorizadamente, *jabetasunez, menandez, menderaz, menez*.

etab.

Bestia, *aberea, abrea, ATZIENDA*.

Bestial, *aberearena, abrearra*.

etab.

Compensable, *ordaingarria*.

Compensación, *ordaina, ordaindea, ZORROTZICA*.

Compensar, *ordaindu, ZORROTZICATU*.

Conversación, *solasa, jolasa, hizqueta, AHARANZA, GOYEA*.

Conversar, *solasean, jolasean, hizquetan egon*.

Corrección, *ocarteztea, utzendea*.

Correctivo, *ocartezlea, utzendaria*.

Corrector, *ocartezlea, utzendaria*.

Corregible, corregibilidad, *ocartezgarria, utzendagarria*.

Corregir, *ocarteztu, utzendu, CENZATU*.

Corromper, *galquidatu, gaizquidatu, GAIZQUINDU, goastatu*.

Corrompedor, *galquidaria, gaizquidatzallea, gozatzalea (sic)*.

Corrompidamente, corruptamente, *galquidaro, gaizquidaro, goastaquiro*.

Corrompimiento, corrupción, corruptela, *GAIZCUNZA, galquida, gaizquida, goastagoa*.

Decidir, *debedi, debeditu, erabaqui, erabaquitu, TRENCATU*.

Decisión, *debedea, erabacdea*.

Derecho, acción, *zucena, LERDENA, margoa, derechoa*.

No tienes derecho alguno a esto, *eztezu margoric, ez zucenic onetaraco*.

Derechura, *zucendea, zucentasuna, artea, margodea*.

En derechos, *zucen, artez, margoz*.

Desaparecer, *desaguertu, CUCULDU, GORDE*.

Desaparecimiento, *desaguiria, desaguerria*.

Descalcez, *oñutseta*.

Descalzar, *oñustu, oñutsitu, URTUSTU*.

Descalzo, *oñustua, oñutsitua*.

etab.

Dicción, *hitza, esaquia, ERRANZA*.

Diccionario, *hizteguia, esatoquia*.

Dissimulación, disimulo, *desencusa, ezteracia*.

Dissimuladamente, *desencusaro, ezteraciro*.

Dissimular, *QUERITZATU, desencusatu, ezteraci*.

*Dissimulado, astuto, *queritzatia, ezterazlea*.

Dobladamente, *bambestero, biderbiro*.

Doblar, hazer otro tanto, *bambestetu, biderbitu, HORRATZEA*.

- Doble, otro tanto, *bitan ambat, bambestea, biderbia, biseta*.
etab.
- Efecto, *ecarraya, EGUICUNDEA, econdea*.
Efectuar, *ecarraitu, econdetu*.
- Emprender, *MELLATU, equigotu*.
Empresa, *equigoa*.
- Espessar, *galcairatu, loditu*.
Espesso, *galcaira, ORDONGOA, lodia*.
Espessor, espessura, *galcaira, loditasuna*.
- Exactamente, *equinairo, bearguiro, arauqui, CHIRRITUQUI*.
Exactitud, exacción, *equinaya, bearguiroa, araudea*.
Exacto, *equinaya, bearguiroa, araudetia, CHIRRITUA*.
- Fácil, *erraza, EGUINCARA, aisa*.
*Facilidad, *erraztura, aitsia, eguincara*.
Facílmo, facilíssimo, *chit erraza, aisa*.
Facílimamente, facilíssimamente, *chitez erraz, chit aisa*.
Facilitar, *erraztu, aisatu*.
- Famosamente, *famatiro, otsandiro, omentiro*.
Famoso, *famatia, famatsua, DEITATUA, OSPETSUA, otsandiduna, omenduna*.
- Genial, *anciarra, anciacoa, etorquiarra, etorquicoa*.
Genialmente, *anciaqui, etorqui*.
Genio, *manua, ANCEA, ancia, etorquia*.
Tiénelo de genio, *anciaz du, etorquiz deu, dacar*.
- Gestear, hazer gestos, *queñuca egon, siñuac eguin, eguiramutu*.
Gestero, *queñularia, queñuguillea, siñuguillea, eguiramutaria*.
Gesto, gesticulación, *queñua, HIGUIDURA, siñua, eguiramua*.
- Gobernador, *erondaria, anzaztaria, governaria*.
Gobernar, *erondu, MANAIATU, anzaztu, gobernatu, gubernatu*.
Gobernado, *erondua*,¹⁰⁵ *anzaztua, gubernatua*.
Gobierno, gobernación, *erondea, anzaera, MANAIAMENDUA, gobernua, gubernua*.
- Grande, *andia, aundia, larría, esquerguea, ORDONGOA*.
Grandemente, *andiro, andizqui, aundiro, larríro, esquerguero*.
- Gratis, *doan, doaric, URRURIC*.
Gratuito, *doangoa, doaricacoa*.
- Horrible, *lardazquigarria, HIGUINGARRIA*.
*Horriblemente, *biguingarríro, lardazquigarríro*.
Horror, *lardazquia*.
- Humildad, *humiltasuna*.
Humilde (...). *Umilla, MANUGUIÑA, ETORCORRA*.
Humildemente, humilmente, *humilqui, humilqui*.
Humillación, *humillatzea*.
Humilladero, *humillateguia*.
etab.
- Inconstancia, *ezezoquida, SAÑACUNDEA*.
Inconstante, *ezezoquidea, edoquidabaguea, SAÑACORRA*.
Inconstantemente, *ezezoquidaro, egoquidabaguero, aldacorqui*.

¹⁰⁵ Jat. *errondua*.

Ondorioa nabarmena da: Harrietekin —Axularrekin ez bezala, adibidez— larri ibili zen Larramendi, haren oinarrirei atera zekiekeen etekina atera gabe. Bide batez, argudio indartsu bat erdietsi dugu hitz arruntagoetan Harrieten iturritasuna bermatu edo ukatzeko:

- 1) *burupe-nausitasuna*, *deitatua-ospetsua* eta *cuculdu-gorde* bikoteetan, biak iturri beretik atera direla baieztatu dezakegu, biak berdin eta gainerako ordainak ez bezala tratatzen dituelako, hain zuzen.
- 2) *abrea-atzienda*, *solasa-aharanza-goyea*, *zucena-lerdena*, *lodia-ordongoa* eta *umilla-manu-guiña-etorcorra*-n, aldiz, zeharo ezeztatu behar da, familiakoetan lehena bakarrik erabiltzen baitu. Bidenabar, hauetako ia guztietan antzematzen da Harrieten hitzak *HHH*-an kokatzeko erabili zuen irizpideetako bat, gorago adibide bakar batean bakarrik funtsatu duguna (§ 4.1.1.10): esanahikide arrunta ez dago Harrietengandiko hitzen aldamenen bertatik hartua izateagatik, Larramendik bilduta zeukan esanahikidearen aldamenen Harrieten gainerako hitzak jartzeagatik baizik.
- 3) Aurrerago joanik, *manua* “genio” bitxia —*ancea*-rekin batera familian ez erabilia— Harrietek sarrera berean dakarren *maña*-ren irakurketa txarra izan liteke.

Gure teoriak, dena dela, ezin du den-dena azaldu; *autoca-guticia* bikoterako, adibidez, ez du balio, Harrietengandiko hitz ziurrak ondorenak baititu eta zalantzaszkoak, berriz, ez: “deseo, *opa*, *golosquia*, *autoca*, *guticia*, *deseoa*, *desira*”, “deseoso, *golosquitsua*, *autocatsua*, *desatia*, *desiraduna*”. Erka bedi hurrengoarekin, non aldea iturrian bertan dagoen:

Estrena, estrenas, *URCOROILLAC*, *EMAITZAC*, *pozdoaya*, véase *aguinaldo* < étraînes, *urcoroillac*, *emaïçac*.

Estrena, estreno, principio, primer uso de algo, *lengusua*.

Estrenar, *lengusatu*, *URCOROILLATU* < étraîner, *urcoroillatcea*.

4.1.2.8. *Esanahikideak*. Familiakoetan dituen gorabeherak bat datoz oro har hiztegian Harrieten hitzek daukaten zabalkundearekin, hau da, esanahi bereko edo beretsuko sarretan agertzeko daukaten posibilitatearekin. Ziurtzat eman ditugunetatik berriro agertzen direnak hiru motakoak dira:

- 1) Esanahi erabat ezberdinekoak:

	Ht		
<i>bermatu</i>	“esforzar”	=	“mermar”
<i>heiña</i>	“estado”	<i>eiña</i>	“fácilmente”
<i>leiatzea</i>	“(dar) priesa”	<i>leyatu</i>	“helar”
<i>mellatu</i>	“emprender”	=	“mellar”
<i>horratzea</i>	“doblar”	<i>orratu</i>	“libertar”, “manumitir”
<i>chochoa</i>	“dardo”	=	“chocho”

- 2) Adiera ezberdinekoak:

<i>antolatu</i>	“componer”	=	“remendar”
<i>ancea</i>	“genio”	<i>antzea</i>	“maña”, “modo”
<i>hastandu</i>	“disgustar”	<i>astandu</i>	“arredrar”
<i>barraiatu</i>	“demoler”	<i>barrayatu</i>	“esparcir”
<i>burupea</i>	“autoridad”	=	“pretensión”
<i>burcoitasuna</i>	“capricho”	=	“tema, porfía”, “terquedad”, “testerada” ¹⁰⁶

¹⁰⁶ Cf. *burcoi* “contumaz”, “obstinado”, “temático”, “terco”, “testarudo”.

<i>emaitzac</i>	“estrena, estrenas”	<i>emaitza</i>	“dádiva”, “don”, etab.
<i>estura</i>	“extremidad, extremo”	=	“apretura”
<i>gaizquindu</i>	“corromper”	=	“endemoniar”, “espiritarse”, “hechizar”
<i>gorde</i>	“desaparecer”	=	“guardar”, etab.
<i>higuindu</i>	“disgustar”	(h)iguindu	“aborrecer”, “desagradar”, “escamonearse, rehusando hazer algo”, “tediar”
<i>higuingarria</i>	“desagradable”	<i>iguingarria</i>	“tedioso”
<i>higuintza</i>	“disgusto”	<i>iguintza</i>	“tedio”
<i>hildura</i>	“adormecimiento”	=	“amortiguamiento”, “austeridad, mortificación”, “mortificación”
<i>iraupena</i>	“perseverancia”	=	“dura, duración”, “estabilidad”
<i>quejatu</i>	“inquietar”	=	“enojar”, “quexarse”
<i>larrutua</i>	“escorchado”	=	“desollado”
<i>leiatzea</i>	“(dar) priesa”	<i>leyatu</i>	“altercar, contender”, “cerrarse en hazer o no hazer”, “contender”, “debatir”, etab.
<i>lucuraria</i>	“avariento”	=	“logrero”, “usurario”, “usurero” (cf. <i>lucurua</i> “usura”)
<i>manaiatu</i>	“gobernar”	<i>manaiatu</i>	“manejar” (cf. <i>manaiua</i> “manejo”)
<i>oldea</i>	“fantasia”	=	“voluntad”
<i>ornimendua</i>	“guarnición”	=	“surtimiento” (cf. <i>ornitu</i> “surtir”)
<i>sarbidea</i>	“entrada”	=	“portaló, en el navío”
<i>trencatu</i>	“decidir”	=	“cortar”
<i>centzatu</i>	“corregir”	<i>centzatu</i>	“assessar”

3) Esanahikideak:

<i>alporchac</i>	“bizazas”	<i>alporcha</i>	“alforja”
<i>antolatu</i>	“componer”	=	“aliñar, componer”
<i>arritua</i>	“inmóvil, inmóvil”	=	“pasmado”, etab.
<i>barnatu</i>	“profundar”	=	“internar”, “penetrar”, etab.
<i>biozgorra</i>	“cruel”	=	“inclemencia”, “inclemente”
<i>dastatu</i>	“gustar, sentir el sabor”	=	“catar”, “decentar, empezar, probar algo”, “encentar, decentar”, “libar, probar chupando”, “probar, gustando”, etab.
<i>ecindua</i>	“incapacidad, ineptitud, incapaz”	=	“imposibilitado”
<i>gaitzbidea</i>	“escándalo”	=	“desedificación, mal exemplo”
<i>quejatu</i>	“inquietar”	=	“desasosegar”
<i>quejoa</i>	“inquietud”	=	“desasosiego”
<i>laidoa</i>	“deshonor, deshonra”	=	“afrenta”, “baldón”, “desdoro”, “ignominia”, “oprobio”
<i>laidoztatu</i>	“deshonar, deshonrar”	=	“desdorar”
<i>leiaca</i>	“(a) priesa”	<i>leyaca</i>	“(a) pendón) herido”
<i>leiatzea</i>	“(dar) priesa”	<i>leyatu</i>	“apresurar”
<i>maillarrac</i>	“alubias, judías, frejoles”	=	“frisoles, frexoles, judías”, “judías”
<i>onsaqui</i>	“buenamente”	=	“bonicamente”
<i>*ochocoa</i>	“cuna”	<i>ohocoa</i>	“brizo, cuna”, <i>ohocooan erabilli</i> “brizar, mecer”
<i>ostotsua</i>	“hojoso”	=	“frondoso”
<i>sehia</i>	“doméstico, el de la familia”	<i>seya</i>	“criado”
<i>chilíncha</i>	“campanilla”	<i>chilíncha</i>	“esquila”

Lehen taldekoek ez dute azalpen beharrik, nahitaez iturri ezberdina eskatzen dute eta; beste hainbeste gertatzen da bigarrenekoekin, aski esanguratsuki grafiatzko zenbait ezberdintasun (*antze* vs. *ance*, *astandu* vs. *hastandu*, *barrayatu* vs. *barraiatu*, *zentzatu* vs. *zenzatu*, denak *HH*-ko arauaren aldekoak) dituztela erantsirik.

Harrieten hitzak esanahikideetara hedatzeko astirik izan ez zuela batzuetan oso nabarmena denez gero (cf., adibidez, *mallegua* “crédito” baina *mailleba* “empréstito”, *maillebatu* “prestar”-en atzeranzko eratorria), ziur aski hirugarren taldeko hitzen iturritasuna berrikusi beharko genuke. Izan ere, *dastatu* eta *laidoa* bezalako hitzek, ager zitezkeen sarrera esanahikide guztietan agertzen direnez gero, ez dirudi Harrieten lekukotasunaren behar berezirik dutenik. Halaz ere, familiakideekin gertatu zaigun bezalaxe, hemen ere oso egiantzekoa da hitz batzuek bakarrik —egokiera izan zuelako edota bereziki interesgarriak iruditu zitzaizkiolako— ondorenak izatea *HH*-ko gainerako sarreretan, eta talde honetan sartuko nituzke goian aipatutako gehienak, areago agerraldi berriak ia denak A-I letren arteko zatikoak direla kontuan hartuta. Halaxe sinistarazi behar digute lehen agerraldiek (*alporcha*, *barnatu*, *biozgorra*, *gaitzbidea*, *maillarrac*, *ostotsua*) eta batetortze bereziek (cf. *quejatu* “desasosegar” lat. *inquietare*).

Esanahikideetara iristeak, gainera, Harrieten hitz baten benetako sarbidea ezagutzeko aukera eman digu: *ohokhoa* “berceau”-tik edonor **ochocoa* “cuna”-ra joango litzateke, hemen egin dugun legez; baina *brizo* da, izan ere, fr. *berceau*-tik abiatuta iristen den lehenengo sarrera¹⁰⁷. Honek esan nahi du *ochocoa* hutsa erabat oharkabekoa (inprentakoa?) izan zela. Nolanahi ere, azpimarratu behar da batzuk nabarmenki bestelako iturrietatik erraz erdiets zitzakeen bitartean, Harrieti agerraldi jakin bat egozteko daukagun zioa, erdal hitzaren adiera berezia (*arritua* “immobile”) edota iturrian ere familia osatzea (*antolatu-antolamendua*) dela.

4.2. Axular

Ezagutu zuenetik, euskal idazleen eredu bilakatu zen Larramendirentzat;¹⁰⁸ hona hemen euskal liburuen zerrendan egin zion ohorezko aipamena.

Síguese un tomo en octavo del célebre Don Pedro de Axular, rector de Sara, cuyo título es *Guerocó guero*, y su asunto de *non procrastinanda Poenitentia*, y tiene 60 capítulos. El bascuence es elegante, propio, puro, abundantísimo, el asunto tratado por principios, probado por la Sagrada Escritura, Padres de la Iglesia, exemplos y semejanzas muy oportunas. Los vicios pintados al natural, y convenientísimos sus remedios. Anda en manos de muchos, y debiera en las de todos los bascongados: y oxalá hubiera dado a luz la segunda parte que ofrece al principio al lector. Está impreso en Bourdeaux, año 1642, como consta de las aprobaciones y licencias (Larramendi 1745: xxxv).

Euskaldun on eta txarrak —zehatzago, euskaraz letradun eta gabeak— bereizteko neurri gisa ezarri zuen beste pasarte batean:

¹⁰⁷ Gazt. *brizo* zalantzazko etorkikoa da, ziurrenik zeltikoa, eta gall. *berce*, *berzo*, kat. eta okz. *bres*, *bressol*, fr. zah. *berz* eta fr. *berceau*-rekin, besteak beste, lotuta dago (*DCECH*, s.v.). Cf. gorago *escorchado*-ri buruz esana: 169. or. 85. oh. eta testua.

¹⁰⁸ Gai honetaz, oro har, ik. Urgell 1991.

...sin trabajo ni aplicación, y sin una onza de talento en estas materias, de repente se levanten en críticos de todo esto unos Bascongados ignorantes, que no saben Latín, que hablan mal Romance y peor su Bascuence. Pónganse a escribir una carta en su Lengua, no aciertan; abran a Axular para leerlo, se atascan; léanlo, y les parece Griego (*ib.* xlvii).

Honegatik inor ez bide zen harritu *Erans*-aren iturrietatik bat, iturririk garrantzikoena, izan zela egiaztatu zenean, baina axolakabekeriaz edo bestela, bertako aurkezpenean “he repasado con mucho cuidado...” Larramendiren esanari eta haren ondorio nabarmenei ez ikusiarena egin izan zaie orain artean.

4.2.1. Axularren ekarria: lehen hurbilketa

Axularrengandiko hitzetan *Erans* eta *HH*-aren artean aurkitu ditugun batetortze ugariak (§ 1.6) izozmendiaren tontorra baino ez dira: A letrako corpusean, orotara Axularrek 45 hitz, adiera edo esapidetarako azalpena eskaintzen du, ziurtasunez lepora dakizkiokeenak soilik aintzat hartuta;¹⁰⁹ hiztegi osoko kopurua, beraz, 400en inguruan ibil liteke. Ez dira asko, ez gutxi. Egia esan, ez dirudi *GGero HH*-aren iturri garrantzitsuenak izan zenik, hitz bereizgarrietan bakarrik oinarrituta erabaki daitekeen heinean: Leizarragak corpus berean 60 hitz azal ditzake, eta hiztegi osoan bostehundik gora erraz (Urgell 2000). Zenbaki kontuok bat etor litezke, dena dela, *Erans*-ean berriro hustearekin —ia 250 hitz gehiago lortuaz—, lehenengo begiradan asebeteta geratu ez zelako seinale. *Geroko gero* trabatu gabe irakurtzea euskaldun onek bakarrik gaindi lezaketen “atariko proba” moduan aurkeztu zuenean, agian bere lehenengo irakurtsaioan pentsatzen ari zen, zer ote den halako zerbait inolako laguntzarik gabe ulertzen saiatzea, eta zeinen ezberdina, ostera, Iparraldeko literaturan trebatu ondoren berriro egitea.

A letraren datuen arabera, *GGero* batez ere izen (24) eta aditz (12) hornitzaile izan zen, izenondo (4), izenlagun (1), aditzondo (1), sintagma lotu (1) eta esapideak (1) ere eskaini zizkion arren. Orobat, eratorriak falta ez badira ere, balirudike gehienbat hitz bakunek erakarri zutela bere arreta: -TASUN (*aitatasun*), -TEGI (*ardandegi*), -DUEN (*artzekoduen*), -KOR (*auskor*), -TE (*auste*), -DURI (*axolduri*).

Leizarragarekiko aldea batez ere honetan datza: honen ekarpenen erdiak inguru oso ñabarrak dira (esapideak, adizlagunak, era askotako sintagmak) eta tarte berean orotara bederatzi atzizki ezberdin batzen dira. Testu bakoitzarekin izan zuen konfiantza maila ezberdinaren adierazgarri bikaina dugu. Axularren iturritasuna frogatzeko, aski izango da hiruzpalau ezaugarri nabarmen aipatzea:

- Huts bateratzaileak: *acotatu “morder” < *bere concientciac berac, bere baithan barrena acotatcendu* [sic, aço-ren orde], *autsiquitcendu...* (*GGero* 431).¹¹⁰

¹⁰⁹ Hitzen bukaerako eranskinean bilduta daude (§ 4.6.2). Halere, badira gutxienez beste 143 (§ 4.6.3) Axularren liburutik zein Iparraldeko beste batzuetatik har zitzakeenak: bere lehen iturria edo iturri nagusia zein izan zen erabaki ezean (eta Etxeberri Sarakoaren hiztegia ezagutu ezean), gehienetan ez da batera erraza erabakitzea zehatz-mehatz nondik hartuak diren, eta ziurrenik ezinezkoa ere izango da neurri handi batean.

¹¹⁰ Cf. *OEH* (s.v. 1 *akotatu*): “...Larramendi, seguido por Harriet, ha leído mal *açotatzen* en Ax 431 (V 280), que hasta en la 3.ª ed. ez *azotatzen*”. Gehiegizko baieztapena, beraz, baina aztarna ezin hobea hitz zail honen iturria asmatzeko.

• Iturriko testuinguruak eragindako itzulpenak, jakintzat emandako hitzaren arabera (§ 1.3.4.c): *austea* “traspaso de alguna ley” < *Comunaren othoitçac, eta semea ganaco amorioac anhitz gogoeta eraguin ceraucaten, baiña guehiago legu[e]aren hautstea[c]* (GGero 346).

• Iturrian esanahikidetzat joak eragindako itzulpen txarrak (§ 1.3.4.b): *acotatu “morder” < *acotatcendu* [sic], *autsiquitcendu...* (GGero 431).

• Hitzaren itxurak eragindako itzulpen txarrak (§ 1.3.4.d): *ardandegui* “bayuca”, “taberna” < *Lebeneco bihiteguiac, ardandeguiac, sotoac, salac eta gambarac handitucoitu, eduquitceco leccua franco eguinen dut* (GGero 75).

• Adiera ñabartasuna islatzea (§ 4.1.1.8):

autsiqui “remorder” < *Harra da, concientcian barrena dagoen beccatua, eta harrac beçala, gau eta egun, autsiquitcen du, iaten du, larrutcen du* (GGero 423).

“mordedura” < *Oraren autsiquia* (GGero 572).

“remordimiento” < *hartara bulcatcen çuten bere ama sainduaren nigarrec, concientciaren autsiquieac eta iaincoaren manamenduec* (GGero 52), etab.

*autsiquitu “morder” < *Hortec mihia autsiquitcen dutenean, norc hargatic atheratceintu hortiçac?* (GGero 315), etab.

4.2.2. Axularren hitzen patua

Orain arte Larramendik lehiaka erabilitako iturrietan (*Erans*-ekoak, Harriet *HH*-an) oinarritu dira gure baieztapen eta hipotesiak. Irakasgarri izango da, beraz, hasiera batean behintzat patxadaz hustuta izan behariko litzatekeen iturri batekin zer gertatzen den miatzea.

4.2.2.1. *Itxuraldaketak*. Patxadaz hustutako iturri bati dagokionez, *GGero*-ko hitzak mai-zago egokitu zaizkio *HH*-ko grafi sistemari, *Erans*-ean baino:

• <h> desagertu da, behin izan ezik (§ 1.1.3):

abuina < *habuina*, *ayertu* < *aibertu*, *alatu* < *alhatu*, *andinaya* < *handi nahia*, *armora* < *harmora*, *arri muguerra* < *harri m.*, *artzecoduena* < *hartzeco duena*, *auscorra* < *hautscorra*, *austea* < *hautstea*, *azcatu* < *hazcatu*, baina *aubendu*.

• <ch> hitz hasieraz beste testuinguruetan letraldatu da (§ 1.1.6.6): *aisolduria* “cuidado-so” < *acholduritcen*.

Honez gain, hainbatetan ikusi ditugun bestelako itxuraldatzeen adibide zenbait eskaintzen ditu Axularrek:

• Txistukari zuzenketak (§ 1.1.6): *amurustu* < *amuruztu* [sic], cf. *amurusia*, etab.; *aranza* “púa” < *arantceç*, cf. halaber *aranza* “espina”.

• Hegoalderatzeak (§ 4.1.2.3): *amoriobaguea* “desamorado” < *omorio* [sic] *gabe*.

• Erauzpenak: *Erans*-eko *corromiotu*-ren antzera (§ 2.3), *HH*-an iturriko forma agertu beharrean, Larramendik erauzitako oinarria bakarrik jasotzen du: *aisolduria* “cuidado-so” < *acholduritcen*.

4.2.2.2. *Esanahikideak*. Sarrera esanahikide bat baino gehiagotan, are inoiz lauzpabostetan, eta sarritan hiztegiaren bi liburukietan agertzen diren hitz asko daude, nahiz behar bada litezkeen guztiak ez izan:

albenia “borde”, “orilla”, “orillo, en el paño”, “orla”, “ruedo, orla”. *amorantia* “enamora-miento”, “galanteo”. *ardandegi* “bayuca”, “taberna”. *arras* “cerca, adverbio”, “ras con ras”, “ras con ras, junto, pegante”. *arrazatu* “herir (...) lastimando algo”, “lastimar hiriendo”, “percu-dir”. *arrenkura* “coxijo”, “querella, quexa”, “quexa”, “resentimiento, quexa”. *arrenkuratu* “quexarse”, “vituperar”. *atxaquia* “achaque”, “excusa”, “pretexto”.

aubendu “deplorar”, “lamentarse”. *auskor* “caedizo, frágil”, “endeble”, “feble, débil”, “frágil, quebradizo”, “quebradizo”. *auste* “infracción”, “traspaso de alguna ley”. *azkatu* “ajar”, “manosear”, “palpar”, etab.

4.2.2.3. *Familiakide hurbilak*. Esanahikidez esanahikide eramatea erabilera lexikoaren alderdi bat baino ez da; beste bat, oso nabarmena, testuetan aurkitutako hitzekin elkartu-eratorriak egiteko aukera profitatzea da, eta honetan inon baino argiago antzeman dezakegu Harrieten aldean Axularrek eskaintitako laguntza handiagoa: harenak ez bezala, honen hitzen ondorenak maizenik erregular eta sistematikoki agertzen dira hitz familia osoan zehar:

Ambicion, *antusia*, *ANDINAYA*, *omenaya*, *andigura*, *irritsa*.

Ambicioso, *antusiduna*, *andinaya*, *omenaya*, *andigura*, *irritsaria*.

Cobarde, *anutia*, *bildurtia*.

Cobardear, *anutu*, *beldurtu*.

Cobardemente, *anutiro*, *beldurtiro*.

Cobardia, *ANUA*, *bildurra*.

Cuidadosamente, *contuz*, *artosquiro*, *aisolduro*, *ciurquiro*, *arduraz*.

Cuidadoso, *contuzcoa*, *arduratia*, *ajolatia*, *artosa*, *ciurra*, *AISOLDURIA*.

Deplorable, *auhengarria*.

Deplorar, *AUHENDU*.

Deplorado, *auhendua*.

Desamoradamente, *onesguetiro*, *desmaitatiro*, *amodiobague*, *gogorquiro*.

Desamorado, *onesguea*, *onesguetia*, *desmaitatia*, *amodio*, *AMORIOBAGUEA*.

Despechar, *gogaiterazo*, *alaterazo*, *arrabierazo*, *gogaitaraci*, &c.

Despecharse, *gogaitu*, *ALATU*.

Empalagar, *gogoan jo*, *igüitu*, *ASPERTU*.

Empalagado, *gogoan joa*, *igüitua*, *aspertua*.

Empalago, *gogoan jotzea*, *igüita*, *aspertzea*.

Enamoradamente, *amurusquiro*, *amutsuro*, *maitaquiro*, *onesquiro*.

Enamoradizo, *amurucorra*, *amarazcorra*, *maiterazcorra*, *amuruscويا*.

Enamorador, *amuruscaria*, *amaracitzallea*, *maiterazotzallea*.

Enamoramiento, *amorantia*, *amurustea*, *amaraztea*.

Enamorar, *AMURUSTU*, *amaraci*, *maiterazo*.

Enamorarse, enamoricarse, *amurustu*, &c. con las terminaciones de el neutro.

Enamorado, *amurustua*, *amurutsua*, *amaracia*, *maiterazoa*.

Fragil, quebradizo, *AUSCORRA*, *zaticorra*.

Fragil, facil de caer, *erorcorra*.

Fragilidad, en quebrarse, *auscorridea*, en el caer, *erorcorridea*.

Fragilmente, *auscoro*, *auscorquiro*, *erorcoro*, *erorcorquiro*.

Galantear, *galaiteatu*, *galanteatu*, *amorantian*, *amurussian ibilli*.

Galanteo, *galanteoa*, *galaiteoa*, *AMORANTIA*, *AMURUSIA*.

Guiñada, guiño, *queñua*, *queñada*, *AYERUA*.

Guiñar, *queñu*, *ayeru eguin*.

Lamentable, *auhengarria*, *auhengarria*.

Lamentacion, *aubena*, *auhena*, *dolamena*, *donabera*.

Lamentador, *aubentzallea*, *dolamenguillea*.

Lamentarse, *aubendu*, *AUHENDU*, *delamenez* [sic] *egon*.

Lamentoso, *aubentsua*, *dolamenduna*.

Manosear, *AZCATU*, *escuztatu*, *escucatu*, *escuaz erabilli*, *uquitu*.
 Manoseado, *azcatua*, &c.
 Manoseo, *azcatzea*, *escucatzea*.
 Mordacidad, *utsiquidea*, *autsiquidea*.
 Mordaz, *utsiquitzallea*, *autsiquitaria*, *acotaria*.
 Mordazmente, *utsiquitzailqui*, *autsiquitarioro*, *acotarioro*.
 Mordadura, *ozca*, *utsiquia*, *AUTSIQUIA*, *acota*.
 Morder, *utsiquitu*, *AUTSIQUITU*, *ACOTATU*.
 Orla, *ertza*, *ALBENIA*.
 Orlar, *ertzatu*, *albenitu*, *albeniztatu*.
 Orlado, *ertzatua*.
 Palpable, *azcagarria*, *haztagarria*, *uquigarria*.
 Palpadura, palmamiento [sic], *azcatzea*, *haztatzea*, *uquitzea*.
 Palpar, *AZCATU*, *haztatu*, *uquitu*, *ucutu*.
 Palpado, *azcatua*, &c.
 Pretextar, *aitzaquiatu*, *asmutu*.
 Pretextado, *aitzaquiatusua*, *asmatua* [sic].
 Pretexto, *aitzaquia*, *achaquia*, *ASMUA*, *estacurua*, *apucoa*.
 Quexa, *queja*, *espa*, *errencura*, *ARRENCURA*.
 Quexarse, *quejatu*, *ARRENCURATU*.
 Quexicoso, *quejacorra*, *arrencuratia*.
 Quexoso, *quejatsua*, *quejatia*, *arrencuratia*.

Haietako batzuk (*aubendu*, *azkatu*), gainera, esanahikide bietako familietan eratorri zituen; ohartu, bidenabar, *aubendu*-ren kasuan *deplorar*-en familian erregularkiago eratorri zuela, jadanik kideko bat (*aubendu*) jasota bide zuen *lamentar*-enean baino. Berbera gertatzen da *achaquia*-rekin *aitzaquia*-ren aldean (ik. goian *pretextar* ere):

Excusa, *aitzaquia*, *ACHAQUIA*, *excusa*.
 Excusable, *aitzaquiagarria*, *excusagarria*.
 Excusar (...), *excusatu*, *aitzaquiatu*, *excusac*, *aitzaquiac eman*.

Salbuéspenak egon, badaude batzuk, osoak zein zatikazkoak:

Alborotadamente, *arazoz*, *cegarregaz*, *naasiro*.
 Alborotador, *nascaria*, *autsi abartzallea*.
 Alborotar, *arazotu*, *ASALDATU*, *autsi abartzatu*.
 Alboroto (...), *alborotoa*, *arazoa*, *asalda*, *cegarrega*, *autsi abartza*.
 Espuma, *aparra*, *bitsa*, *pitsa*, *ABUINA*, *haguna*.
 Espumadera, *aparqueña*, *bisquetacoa*.
 Espumajo, espumarajo, *aopitsa*, *haguna*.
 Espumar, *aparra*, *bitsa quendu*.
 Espumoso, *apartsua*, *bitsua*.
 Percudir, *ARRAZATU*.
 Percudido, *arrazatua*.
 Percussion, *eritzea*, *jotzea*.¹¹¹

¹¹¹ Oso familia bitxia, kideen arteko lotura erabat hausten den adibide bakanetakoa.

Remordedor, *birtautsiquitzallea*, *utsiquitaria*, *orcharicaria*.
 Remorder, *birtautsiqui*, *AUTSIQUI*, *utsiqui*, *orcharitu*.
 Remordido, *birtautsiquia*.
 Remordimiento, *birtautsiquia*, *AUTSIQUIA*, *utsiquia*, *orchariquia*.
 Tabema, *ARDANDEGULA*, *chaya*, *arnotegua*, *daferna*.
 Tabemero, *tabernaria*, *dafernaria*.
 Vituperable, *oarriragarria*.
 Vituperacion, *oarriratztea*, *arrencuratzea*, *arranguratzea*.
 Vituperador, *oarriratzallea*, *arrencuratzealla*.
 Vituperar, *oarriratu*, *ARRENCURATU*, *arrencuratu*.

Iturritik hartutako ordainen ugalketa honetan eratorpena da biderik usuena, jakina, baina honezaz gainera elkarketa (*ayeru eguin* “guiñar”), atzeranzko eratorpena (*acota* “mordedura”, *asalda* “alboroto”), kategoría aldaketa (*andinaya* “ambición” > “ambicioso”) eta deklinabideaz garatutako proposamenak ere (*amorantian*, *amurusian ibilli* “galantear”) baditugu.

Oinarrizko sarreraren barruan bertan ere kalkoak erantsi zituen (cf. goian *amodio*, *amoriobaguet* “desamorado”, eta honen kategoría aldaketa: *amodiobaguet* “desamoradamente”). Adibiderik argiena honako hau bide da: *ez aurrerago*, *EZ AITZINAGO* “non plus ultra”, baina beste honetan ere antzeko zerbait sumatzen da, bai *andigura*, baita agian *omenaya*-ren aldetik: “Ambicion, *antusia*, *ANDINAYA*, *omenaya*, *andigura*, *irritsa*”. Paradigmaren azalpen lasaia egiten ere geratu zen behin:

Con el verbo *alatu* se hazen las inflexiones así. *Alatzen zait, zatzu, zayo, &c.*, me despecho, te despechas, se despecha. *Alatu citzatan, citzayon, &c.*, me despeché, se despechó, &c.”.

4.2.2.4. *Familiakide urrunak*. Adibideak gutxitxo izan arren, nabari da Axularren hitzak buruan hartu zituela, haien ondorenak leku urrun eta batzuetan esperoezinezkoetan ager daitezke eta:

Atarantado, mordido de la tarántula, *tarantulac autsiquia*, *utsiquitua*, *ortzatua*.¹¹²
 Impalpable, *azcaezgarria*, *uquitezgarria* < Palpable, *azcagarria*, *haztagarria*, *uquigarria*.
 Pasión, amor, *jayera*, *caria*, *ayerta*.
 Rompido, en la danza española (...), *asaldaira*.

4.2.2.5. *Kokalekua*. Axularren hitzak maizenik azken edo azken aurreko lekuan agertzen dira, agerraldietako batean behinik behin:

abuin (4/5), *aiertu* (7/7), *aieru* (3/3), *aitatasun* (2/2), *ez aitzinago* (2/2), *akotatu* (3/5; egiatan 3/3, *item* ondoko ordainak alde batera utzita), *alatu* (2/2), *albenia* (3/3, 2/4, 2/3, 2/2, 2/2), *albiriste* (1/2), *ametsetako* (1/1), *amorantia* (1/3, 3/4), *amoriobage* (5/5), *amurusia* (4/4), *amurustu* (1/3), *andinai* (2/5), *anu* (1/2), *aranza* (2/2), *ardandegua* (1/1, 1/4), *armora* (1/2), *arras* (5/6, 1/2, 1/1), *arrazatu* (3/3, 2/2), *arrenkura* (1/2, 2/2, 4/4, 1/3), *arrencuratu* (2/2, 2/3), *arri muger* (1/2), *artzekoduen* (2/3), *asaldatu* (2/3), *asmu* (3/5), *aspertu* (3/3), *atxakia* (2/3, 2/5), *aubendu* (1/1, 2/3), *auskor* (1/1, 2/4, 2/3, 1/2, 1/3), *auste* (1/2, 1/2), *autsiki* (1/3, 2/4, 3/4, 2/4), *autsikitu* (2/3, *item* ondokoa kontatu gabe), *axolduri* (6/6), *azkatu* (3/6, 1/5, 1/2, 1/4).

¹¹² Inolaz ere, ez zuen sarrera nagusira jo: cf. “Morder, *utsiquitu*, *autsiquitu*, *acotatu*”.

Haietako batzuetan ezagutzen ditugun hertsapenatariko batzuek mugiarazi dituzte, hala nola ‘ordain bakunak-perifrastikoak’ hurrenkera gorde edota errokidearen aldean jarri beharra:

Ajar assi, *mastricatu*, *atzatu*, *AZCATU*, *atzatuaz galdu*, *igartu*, *iartu*.
 Alborotar, *arazotu*, *ASALDATÚ*, *autsi abartzatu*.
 Lamentarse, *aubendu*, *AUHENDU*, *dolamenez egon*.
 Remorder, *birtautsiqui*, *AUTSIQUI*, *utsiqui*, *orcharitu*.

Axularrek iturri batetik ateratako hitzak elkarrekin agertu ohi direla egiaztatzeko moduko adibideak eskaintzen dizkigu, bestalde:

Galanteo, *galanteoa*, *galaiteoa*, *amorantia* (Ax), *amurusia* (Ax).
 Morder, *utsiquitu*, *autsiquitu* (Ax), *acotatu* (Ax). Item, *ozcatu*, *ozca eguin*.
 Pretexto, *aitzaquia*, *achaquia* (Ax), *asmua* (Ax), *estacurua*, *apucoa*.

Landu dugun corpusa txikia ez izan arren, motz xamar suertatzen da, ezinbestean, iturrien arteko sar-ordena erabakitzeko. Hala eta guztiz ere, Axular eta Leizarragaren hitzak elkarrekin agertzen diren hiru sarrera kausitu ahal izan ditut, eta hiruretan Leizarraga beranduago agertzen da:

Espuma, *aparra*, *bitsa*, *pitsa*, *abuina* (Ax), *haguna* (Lç).
 Orillo, en el paño, *ertza*, *albenia* (Ax), *ezpaina* (Lç).¹¹³
 Acredor, el que tiene que aver, *artzecoduna*, *artzecoduena* (Ax), *hartzeduna* (Lç).

4.2.2.6. *Harlekua*. Axularri dagokionez, berari zor zaizkion A letrako itemak gehiegi ez izan arren, agerraldi bakar batean azalpena kausitzen dutenak liburu osoa irakurri zuela frogatzeko adina barraiatuta daude *GGero*-aren orrietan zehar:

axolduri (27), *armora* (40), *anu* (47), *ardandegi* (75), *aranza* (78), *ez aitzinago* (113 edo 117), *albenia* (215), *artzekoduen* (244), *asmu* (273), *abuin* (280), *arri muger* (290), *auste* eta *aitatasun* (346), *amurustu* (350), *amoriobage* (356), *ametsetako* (418), *autsiki* “remorder” (423), *akotatu* (431), *aiertu* (483), *autsiki* “mordedura” (572), *andinai* (593), *albiriste* (606).

4.3. Landucci

Axular eta Harrietekin Larramendik izan zuen jokaera ikusita, ezin saihets daiteke Landucci ere hiztegiaren gorpützeko iturria izan litekeela, nahiz *Erans*-aren azterketan ezezkoaren aldeko arrazoiak bildu ditugun (§ 1.4.1): alde batetik, hitzen eskuizkribuko banaketaren arabera, *Erans*-erako osorik irakurri zuen eta, beraz, ez dago Harrieten hiztegi-antzemandako zatikazko erabileraren antzekorik hemen; bestetik, *Erans*-ean hain nabarmenak ziren Landucciren hitzek ez dute *HHH*-an arrasto ikusgarririk utzi, hau da, ez dugu, lehen begiradan bederen, Landucci *HHH*-ko iturria ere izan zela postulatatu beharrik. Arrazoiok, esan gabe doa ondo datozela Larramendik Landucciren hiztegia erabili zuen moduaz hedatuena dabilen iritziarekin (§ 0.4.4), arbuiatu ondoren azken ulean damutu zelakoarekin, alegia:

¹¹³ Cf. ...*guibelethic ethorriric hunqui ceçan haren abillamendu ezpaina* (Mt 9, 20) eta *OEH*, s.v. *ezpain* 2.

Bistan dago (...) zergatik daukan ixilpean Larramendik Landucciren izena: etzitzaiolako alegia egoki iruditzen artzaz agerian baliatzea itzaurrean egin zizkion purrustadak egin ondoren (Mitxelena 1961: 365).

Alabaina, baderitzat hala izan zen ala ez egiaztatzea merezi duela, bai bailiteke azkenotan deuseztatzen ari diren aurreiritzi horietako bat baino ez izatea. Izan ere, badira zalantzaz egiteko gutxienez hiru gertakari. Batetik, ezinezkoa ez izan arren, bitxia da *Erans*-ean bakarrik erabili izana, *RS* baino eta ziurrenik baita Harriet bera baino lehenago ezagutu baitzuen, 1737 ondotsuan, azaldu bezala (§ 0.4.4). Bestetik, aski argia da hiztegi honen aurkako Larramendiren hitz garratzak Mayansen euskarari buruzko baieztapenak indargabetzeko idatziak direla, eta ez hiztegiak berak eragindakoak, haren kopia batez jabetzeko eta haren edukitik interesgarriena behinik behin *Erans*-ean jasotzeko egin zituen lanak lekuko. Eta, azkenik, deigarria da *Erans*-ean oso azaletik baizik hustuta ez egotea: 5.000 sarrera inguru euskaraz osaturik daudela kalkula dezakegu¹¹⁴ eta haietatik Larramendik, *Erans*-ean bakarrik erabili baldin bazuen, 70 bat euskal hitz erdietsi zituen (%1,4); Landucci, izan ere, ezagutzen ditugun bertako iturrietatik hitz gutxien eskaini duena da. Emankortasun txiki hau Landucciren hiztegiaren izaerari zor dakiokela uste izatea, ostera, uste okerra da, oraindik bai baitira bertan edozein euskal hiztegitan —baita garbizaleenean ere— sartzeko moduko hainbat eta hainbat hitz.

Zalantzok uxatzeko, hasi eta buka erkatu ditut Landucci eta *HH*, atzeman ahal izan ditudan antzekotasun guztiak bilduaz (§ 4.6.4). Orotara 300 hitz berdin, oso antzeko edota Larramendiren ordainak azaltzeko gai zenbatu ditut, baina bi salbuespen garrantzitsu egin ditut: 1) oinarri-oinarrizko hitzak, ezarri ditudan mugak aski subjektiboak direla aitortuz; eta 2) mailegu zuzenak, inolako aldaketarik gabekoak, bi hiztegitan $a + a > ea$ araua betetzen dutenak izan ezik. Hortxe dago, beraz, Landucciren gainerakoa. Kopurua erraldoia da, *Erans*-eko iturririk emankorrenak, Axularrek, 287 bat azaltzen dituela eta *HH*-rako egin ditugun proiektzioen arabera (Urgell 2000) Leizarragak 520, Axularrek 380 eta Etxeberri Ziburukoak 86 bat hitz eman zitzaizketela kontuan izanik, eta neronek ere ez dut adierazi nahi denak ezinbestean Landuccirengandik hartuak direnik. Halako baieztapen bat egiten funtsezko arazo batek atzeratu behar gaitu: beharbada kidesasunok batzuetan Larramendik Landuccik islatzen duen hizkuntz motatik oso gertuko batekin harremanak izan zituela baino ez dute adierazten; bestela esanda, zaila da oso, lehen begiratuan, zer den Landuccirena eta zer ahozkoa (hegoaldekoa, mendebaldekoa...) ebaztea. Alabaina, testukritikak baditu bi testuren arteko erlazioa ezartzeko metodo fidagarriak eta, haien arabera, erabaki beharrean gaude bildutako hitzen artean badirela egiantz handiaz Landucci iturria izatea eskatzen duten zenbait:

a) Oso sarritan *Lcc -ea* vs. *HH -a* aurkitzen dugu:¹¹⁵

bastea / basta “albarda”, *ondo gurea* “bien querencia” / *ondogura* “benevolencia”, *puyatea* “colada de paños” / *puyata* “colada”, *mingrana / mingrana* “granado”, “granada”, *diliste / dilista* “lenteja”, *mauquea / mauca* “manga”, *chixea / chisya* “orina”, *ollandea / ollanda* “polla”, *viurquetea / biurqueta* “restitución” eta “retorcedura”, *erdarea / erdara* “romance”.

¹¹⁴ Lakarrak (1993: 91) 6.000 inguru kalkulatu ditu gaztelaniako nomenklaturari begira, baina “gehienak hutsik S-tik aurrera”.

¹¹⁵ Ondoko adibide guztietan Landucciren lekukotasuna ezker eta *HH*-koa eskuin agertzen dira, erabat berdinak direnean izan ezik.

Bada, pare batean *-a*-ren berreraiketa oker egina da: *corchetea / corcheta* “corchete”, *hirtetea / irteta* “salida”. Bi hauek onartzen bazaizkit, orduan goikoetako zenbait ere bederen Landuccirengandik hartuak izan daitezke eta, beraz, hiztegiaren gorpuztean *-ea* bukaerarekiko *Erans*-ean baino askeago jokatu zuela erabaki beharko genuke, han gehienetan gordetzera egin baitzuen (§ 1.2.1). Nolanahi ere, azpimaragarria da *HH*-an *-ea* bukaera daramaten mailegutan askok azalpena izan dezaketela Landucciren hiztegian:

abbadesea / abadesa, *abadesea* “abadesa”, *adarguea / adarga*, *adarguea* “adarga”, *almenea / almenea*, *almenea* “almena”, *almendrea / almendra*, *almendrea* “almendra”, *arroba / arroba*, *arroba* “arroba”, *asmea / asmea* “asma”, *colchea / colcha*, *colchea* “colcha”, *condesea / condesa*, *condesea* “condesa”, *chapea / chapa*, *chapea* “chapa”.

- b) *-tze / -te* atzizkidun aditzizenak bete-betean izen gisa erabiltzea Iparraldeko joeratzat izan ohi dugu; joera honek gure artean oraintsu arte indar gehiago ez hartzeko erruduna ez da Larramendi, behintzat, *HH*-an nasaiki erabiltzen duen baliabidea baita.¹¹⁶ Edonola ere, Iparraldeko idazleekin batera, bazeukakeen aitzindari bat Hegoaldean: Landucci, hain zuzen; eta ondoko adibideen argitara, aitzindari baino gehixeago ere izan zuen: *joatea* “ida”, *yçorraytea / izorratea* “preñez”, *hirtetea / irteta* “salida”.
- c) Landucciren lekuko nagusia ez da oso zehatza izan ohi euskal ordainetan, eta sarritan gutxi gorabeherakoak baino ez ditu eskaintzen; haietako zenbait *HH*-an berragertzen dira, Landucciren iturritasuna ez nahitaezko, baina bai oso egiantzeko eginez: *gogorra* “áspero”, *luzatu* “crecer”, *negarra* “lágrima”.
- d) *DAut*-ekiko erkaketak ere agudio zenbait eskain ditzake Landucciren alde:

besten gauçea / besterena “agena cosa” bietan, vs. *DAut* “ajeno”.

quez betea “ahumado” / *quez betea* “ahumado, lleno de humo”, *DAut*-ek ez dakarren adiera.

ez bata ta ez bestea “ni uno ni otro” bietan; ez dator *DAut*-en.

çayac “saluados” / *zaya*, *zayac* “salvado, salvados”: *DAut*-ek ez du sarrera-buruan pluralik ematen, nahiz eta erabilera honen adibideak jaso.

- e) Deigarria iruditzen zait aditz esapideetan dagoen batetortze kopuru handia, aldaketaño zenbait gorabehera:

argui eguin / arguieguin “alumbrar”, *velaurico jarri* “arrodillar” / *belaurico jarri* “arrodillarse”, *burua erabili* “cabeçar, mouer” / *burua erabilli* “cabeçar, mover la cabeza”, *ez euqui* “carecer”, *buztayña erabildu / bustana erabilli* “colear, mover la cola”, *zorriac quendu* “despiojar”, *deadarr eguin / deadarrequin* “gritar”, *que eguin / quea eguin* “humear”, *guçurr esan / guzurra esan* “mentir”, *aucitan ibili* “pleitear”, *asç eguin / atzeguin* “rascar”, *odol atera / odola atera* “sangrar”.

Badakigu elkartuak bilduta idatzi ohi zituela (§ 1.1.16.1), baina ez izenkiak mugatzeko joera zuela (*quea eguin*, *guzurra esan*, *odola atera*). Talde berean sar daiteke besterik ere: *vsay gayxtoa* “hedor” / *usai gaistoa* “hedentina, hedor” (*HH* *quiratsa*, *que-rua*, *quindua*-ren aldean).

¹¹⁶ A letran 75 *-tze* eta 66 *-te* atzizkidun izenak kontatu ditut, haietatik 9 bakarrik lehenago lekukotutakoak.

- f) Landucciren testua ongi irakurtzeko izan zituen arazoak edota bertako berriak berrinterpretatzeko erabili ohi zuen askatasuna *HH*-ko ordain bitxi zenbait azaltzeko bide egokiak izan daitezke:

arguiçaya / *arguicaya* “cera”: <ç>ren buztana ez antzemanik eta ziurrenik *-kai* aitzizkia sumatu uste izanik, hainbatetan bezala (§§ 1.1.18 eta 1.2.7.3).¹¹⁷
velaçiquea / *belachiquia* “grajo”: *lectio facilior* baten bitartez?¹¹⁸
andra eguiçalea “hazedora” / *eguinzallea* “hacedor”: *-zalle* forma erabat ohiz kanpkoa da *HH*-an.¹¹⁹
gaystotoro “mal o malamente” / *gaiztoro* “malamente”: nahita edo nahigabe egindako haplografiaz?¹²⁰

Eskuizkribuko pasarte ilunek beste ordain bat nondik datorkeen sumatzeko aukera ematen digute: *çorr*??? *eguin* / *zorrac eguin* “adeudarse”: *çorr eguin çorratu*-ren gainean zuzenduta dago, argitaratzaileen arabera.

- g) *Erans*-eko gertakariak bereziki lagungarriak izan daitezke pare bat hitzen kontua argitzeko: *egin*-ekiko aditz esapideetatik izena erauzi eta bera bakarrik jasotzen du sarritan (*beaça eguin* “amenazar” > *beaza* “amenaza”, *urru eguin* “arrullar” > *urrua* “arrullo”, etab.; ik. § 1.2.7.1), eta behin aditza lortzeko esapidea alde batera utzi eta izenari *-tu* erantsi dio (*ufas eguin* > *ufastu* “regoldar”). Hauek kontuan hartuta bestela begira dakieke ondokoei:

cacaraza “cacareo” eta *cacaraztu* “cacarear” < *Lcc ollarrac cacaraça eguin* “cacarear el gallo”?¹²¹
besterendu “enajenar” < *Lcc vesteren eguin* “enagenar”?¹²²
puyata “colada” < *Lcc puyata eguin* “colar paños”, *oyalan puyatea* “colada de paños”

- h) Hitz familien garrantzia maiz azpimarratu dugu iturri auzietan; hona kidetasun deigarri zenbait:

mutila “criado”, *nescatoa* “criada”.
usayn eguin / *usaiñ eguin* “estornudar”, *usayna* / *usaiña* “estornudo”.
mando emea / *manda-emea* “mula”, *mandarra* “mulo”.¹²³
surra “nariz”, *surrandia* “narigudo”.

¹¹⁷ *OEH*-an (s.v. *argizagi*) begiraturik, argi dago litekeen iturri bakarra Landucci dela; Larramendiren forma, berriz, ez da inon jasotzen.

¹¹⁸ Forma honetarako *OEH*-ak (s.v. *belatxiki*) eskaintzen duen informazio guztia zuzen edo zeharka Larramendirenaren zordun da; *belazika*-ren aldaerak, ostera, ahoz oso ongi lekukotuta daude (cf. *OEH*, s.v. *belatxinga*, non, bide batez, Landucciren lekukotasuna faltan den).

¹¹⁹ Nahiz *A* letrako corpusean alomorfo asko izan atzizki honek: *-tzale*, *-zale*, *-aile*, *-daile* eta *-taile* (Urgell 2000).

¹²⁰ *OEH*-ak alde batetik *HH* eta haren zordunen bat (Maurice Harriet, zehazkiago) jasotzen du (s.v. *gaiztoro*) eta, bestetik, Landucci, bera bakarrik (s.v. *gaiztotoro*).

¹²¹ *OEH*-aren arabera (s.v.v. *kakaraza* eta *kakarazka*; ez du *kakaraztu* jaso), *V*-gip eta *G*-goi-to ingurunean ondo lekukotuta dago: beraz, ez da ezinezkoa Larramendik entzuna izatea.

¹²² *HH*-ko beste ordaina, *bercerendu*, Harrietengandik hartuta izan litekeen arren (cf. *OEH*, s.v. *besterendu*, eta ik. hemen § 4.1.1.8), egozketa ez da erabat ezinezkoa, Harriet oso berandu lortu zuenez gero.

¹²³ *Erans*-ean hirutan lekukotu dugu *o,u* > *a* aldaketa, behin Landucciren hitz batean, hain zuzen: *cusumoso* > *cusumatsua* (§ 1.1.16.2.b).

- i) Beste hainbeste esan daiteke sarrera bereko ordainei buruz, areago ohiz kanpokoak direnean: *vsay aditu*, *edo egui* > *usaieguin*, *usai aditu* “oler”.¹²⁴
- j) Landucci eta *HH* lekukotasun bakarrak izatea ere ez bide da argudio txarra: *esturo* “estrechamente”, *jaquinez* “adrede”.¹²⁵
- k) Hala nola erdal sarreran edota euskal ordainaren forman dauden zenbait batetortze ez nahitaezko:

nassaytu / *nasaitu* “afloxar”, *leundu* “brunir”, *batu* “coger”, *ausçerrea* “çeniza” / *auts errea* “ceniza”, *goratu* “encarecer”, *estaldu* “encubrir”, *balçitu* “ennegreçerse” / *balzitu* “ennegrecer”, *almuada açala* “funda de almohada” / *azala* “funda”, *caquoa* “garauato” / *cocoa* “garabato”, *labaçaya* / *labazaya* “hornero”, *egurr bat* “leño, uno solo” / *egurra* “leño”, *ledania* “letanía”, *çura* / *zura* “madero”, *aguindua* “manda de testamento” / “manda, legado”, *obatu* “mejorar”, *cacasçua* / *cacatsua* “merdoso”, *apurra* “migaja”, *errotaria* “molinero”, *odolestea* “morçilla” / “morcilla”, *barriro* “nuebamente” / “nuevamente”, *vzcarra* / *uzcarra* “pedo”, *larrea* “prado de yerba” / “prado”, *labayndu* / *labaindu* “resbalai”, *biurquetea* “buelta”, “restitución”, “retorçedura” / *biurqueta* “restitución”, “retorcimiento, retorcedura”, “vuelta”.

- l) Elkarrekin erlazionatu ditugun sarrerren %57an Landucciren hitza euskal ordainen aurrena edo sarrerako ordain bakarra da, eta honek iradokitzen du halako hitzak hiztegiaren hasieran lortutakoak direla; esan gabe doa azken xehetasun hau ongi datorrela Landucciren hiztegiak dakigunarekin.

Honezkerok, bi jarrera daudekeela iruditzen zait: Landucci *Erans*-ean bakarrik erabili zuelako ustearrekin jarraitu, batetortzeak halabeharriari egotzita, edo bietan erabili zuela pentsatzen hasi, batetortzeetatik batzuk bederen Landucciri zor dizkiola sinistuta. Bigarren jarrera aldeztu eta indartu nahi genuke hemen. Landuccik *HH*-an daukan garrantziaren mugak zehazteko oraindik goizegi bada ere, handia datekeela aurrera daiteke. Lakarrak ezarri duen “hiztegien lehentasunaren irizpidearen” arabera —*HH*-ari hertsiki ezar diezaiokegu, lehenago argudiatu dudana bezala (§ 2.2)— batetortzeetatik batzuk ez eze, batetortze guztiak-edo haren hiztegiari leporatu baitakizkioke. Alabaina, azaltzeko dugu nolatan batean eta bestean hain erabilera ezberdina egin zuen, *HH*-an hitz arrunt xamarrek eta *Erans*-ean ia bakarrik bitxikeriak jasoaz. Lehenik eta behin, *Erans*-ean erabiltzeko izan zuen zio berbera izan zezakeen hiztegiarako ere: esku artean zeukan hiztegi bakarra izaki, errazena mendebaldeko hitzen oinarrizko iturri gisa erabiltzea zen; hiztegi-gile honetaz jadanik dakizkigunek ez diote ezetzari bereziki laguntzen, nire usteko. Bigarrenik, gogoratu behar dugu *Erans*-ean bildu zituen honengandiko hitzetan sumatu dugun irakurgaitasun berezia, eskuizkribua begiz jo duenak berrets dezakeena eta Larramendiri hainbat huts eragin zizkiona. Pentsa liteke, hortaz, bi irakurraldi nagusi egin zituela, lehenean hitzik ezagun edo irakurterazanak *HH*-rako bilduaz eta bigarrenean zailak *Erans*-ean berreskuratzen saiatuaz. Azalpen honek, bide batez, hiztegiaren hitzaurrean bakarrik aipatua —Harriet bezala— zurituko luke, eta gogora daiteke, bestalde, antzerako arrazoiak proposatu ditudala Axularren berrirakurketarako (§ 4.2).

¹²⁴ Axularren *usaiña adituric* (GGero 414) baino hautagai hobea, ezbairik gabe.

¹²⁵ *OEH*-ak (JAKINEZ, s.v. I *jakin*) Landucciren “a sabiendas” sarrera bakarrik jasotzen du, iturrigai ixilpean utzita, beraz.

Gauza hauek guztiok kontuan harturik, berrartu nahi nuke orain gorago egin dudan salbuespen nagusia, maileguak alegia: Landucciren hiztegian diren maileguetatik *HH*-ak onartzen dituenen kopurua oso handia da, aldamenen bestelako ordainik eskaini zein ez; haietatik mordo batek (%55), gainera, etimologia darama aldean:

abadesa “abadesa”, *abadia* “abadía, dignidad”, *abere* “animal” (ETIM), *adarga* “adarga” (ETIM), *adarme* “adarme”, *adobatu* “remendar” (ETIM), *aio* “ayo” (ETIM), *akusazio* “acusación”, *alabanza* “alabanza” (ETIM), *aldea* “aldea” (ETIM), *alferez* “alférez” (ETIM), *alkandora* “alcandora” (ETIM), *almendra* “almendra” (ETIM), *anda* “anda” (ETIM), *angarila* “angarilla(s)” (ETIM), *animatu* “animar”, *animo* “ánimo”, *anis* “anis”, *apiril* “abril” (ETIM), *area* “arena” (ETIM), *arka* “arca” (ETIM), *armario* “almario” (ETIM), *arpa* “harpa” (ETIM), *arrendatu* “arrendar”, *arriatu* “arrimar”, *arroba* “arroba” (ETIM), *arroz* “arroz” (ETIM), *artileria* “artillería” (ETIM), *artista* “artista”, *arzediano* “arcediano”, *asma* “asma” (ETIM), *atabal* “atabal”, *atapatu* “atapar” (ETIM), *atrebitu* “atreverse” (ETIM), *azafrai* “azafrán”, *azeituna* “aceituna”, *azoge* “azogue”, *azotatu* “azotar”, *azote* “azote”, *azukre* “azúcar”.

Mayansen irainek ez ote zuten eragin uste genuenaren aurkakoa, hain zuzen? ez ote zizkioten Larramendiri Landucciren maileguak zuriarazi —“zorrak hartzeko” bihurrarazi (Mitzelena 1983: 915)—, haren hiztegia arbuiatu eta errekarra bota beharrean?

4.4. *Refranes y Sentencias*

Kardaberatzek “al acabarse la impresión del Diccionario” *RS*-ren ale zahar, hondatu eta, dakigunez, osagabe bat bidali ziola kontatzen digu Larramendik *Erans*-aren aurkezpenean. Berri honek, erabileran jauririk ez aurkitzearekin batera (§ 1.4.2), *RS Erans*-eko iturria bakarrik dela uste izatera eramanez gaitu, hots, irakurketa eta datu bilketa bakarra pairatu zuela, Axular, Harriet eta —ikusi berri dugunez— Landuccik ez bezala.

RS-ren aldetik, *Erans* eta *HH*-aren artean dauden batetortzeak, ahozko iturriek azal ditzaketela proposatu dut (§ 1.6), orain Hegoaldeko dotrinak ere kontuan hartu beharko ditugula erantsirik (Urgell 2000), oro har ez baitirudi testu honetan diren pitxietarik agertzen denik Larramendiren hiztegian, ez behintzat beste iturri bat behartzeko adina. Haatik, bizpahiru datuk kolokan jar dezakete hartaz daukagun ziurtasuna, eta ezin alde batera utzi haietaz zertxobait esan gabe. Kontua da *HH*-an *RS*-ko bi hapax (*atzaga* eta *cimbota*) agertzen direla, eta biak II. liburukian:

(Es un) perdido, *galdari bat da*. Lat. Prodigus est. Item *galgarria*, *eriatzallea*, *cimbotá*.
Zaga, detrás, díxose del Bascuence *atzaga*, fin, remate, último, *atzean*, *ostean*. Lat. Post.

HH-ko *cimbota* azaltzeko bi bide ditugu, agerian denez: (1) *HH*-ko lekukotasuna dela-eta bere hapaxtasuna ukatzea, Larramendik *RS*-n irakurtzeaz gain noizbait nonbait entzun ere egin zuela suposatuz; eta (2) *Erans*-etik erantsitako hitza dela egitea. Lehen hipotesiaren alde, hala gertatzeko dagoen probabilitatea erabat neurtezina izanik, *Erans*-ean “desperdiciador” sarreran (< *RS* 259 “desperdiciada”) agertzen dela eman dezakegu hasiera batean. Bigarrenak, berriz, gutxienez xehetasun bat dauka bere alde: sarrerari egindako eranskinean (*Item*-ean), eta han ere azken-azken lekuan agertzea, hain berandu iritsitako testu bati dagokionez.

Atzaga-ren kasua ezberdina da, aldez bederen, ez baita ordain gisa, etimo gisa baizik agertzen. Adierazgarria izan daiteke *HH*-aren hitzaurreko etimologia zerrendak (1745:

cxxxiv) eskaintzen digun lekukotasuna. Zerrenda honetan iragarrita agertzen diren etimologiak eta gero *HH*-an agertzen direnen arteko erlazioa ez da bana-banakoa: zerrendatik hiztegrainoko bidean batzuez damutu edota, edozein norabidetan, batzuez ahanzi egin zela dirudi. Bada, izan ere, *zaga*-ren etimologia han iragarrita daudenetarikoa da, eta honek azken unean erantsitakoa izatea ezinezkoa bilakatzen du. Honen ostean, bi azalpen bururatzen zaizkit: (1) Larramendik alde aurretik asmatutako etimoa beste bat zatekeen, eta *RS*-koa ezagututa hura kendu eta berria ezarri zuen; eta (2) Larramendik asmatutako etimoa nolabait bat zetorkeen *RS*-n ikusi uste izan zuen formarekin; azken kasuan, *zaga*-ren etimologiaz zeukan usteak (hau da, *atze*-rekin lotu behar zela) baldintzatuko zukeen *RS* 302ko *azaga*-ren irakurketa, eta ez alderantziz.

Cimbota-ren erdal itzulpenaren kontua berrartzen baldin badugu, bi hitzok bederen azaltzeko bide bat erdiets dezakegu, beharbada. “Desperdiciador” (*Erans*) eta “perdido” (*HH*) erabat esanahikideak izanik, hasiera batean halabeharrari eskaini diodan lekua oso murrizta dela esan behar da. Ohartu *Erans*-eko sarrera berez *HH*-aren I. liburukiari dago-kiola. Egin dezagun kontu “al acabarse la impresión del Diccionario”-k ez duela “bukatu eta gero” esan nahi, “bukatzeko ari zenean” baizik: azken finean, *Erans* bigarren liburukiaren bukaeran erantsi zen. Harrieten azterketak bi liburukiak *Erans* dela eta neurri handi batean zein bere aldetik ibili zirela erakutsi digu, hots, zehazkiago, Harriet *Erans*-ean agertzea batez ere 2. liburukian sartu ezin izan zituen hitzei zor zaiela.

Demagun, beraz, *Erans* egiteko asmoa 2. liburukia inprentan zegoenean hartu zuela eta, Harrieten I letratik aurrerako hitzak probetan eransteko neke eta lanak saihestez gain, Axular eta Landucci berpasatsetik, iritsi berri zuen *RS* hustetik eta herriarengandik lortutako azken orduko oharrak eransteko parada bere buruari eskaini ziola. Arte hartan, ez litzateke erabat ezinezkoa *RS*-n aurkitutako pitxi deigarri zenbait —oso-oso gutxi, baina— hiztegia “itxi” baino lehenago bertaratzeko aukera izatea. *Erans*-aren azterketak eskaini dizkigun bi posibilitate horiek aintzat hartuta, aztertuenik dugun A letrako corpusean lagungarriren bat aurkitu ahal ote genezakeen begiratzea ezin saihestuzkoa zen. Lehenik, ostera, errepasa dezagun han bildutako batetortzeak, eta ez dezagun alde batera utzi orain ere 2. liburukiaren nagusitasuna, 6 hitzetatik 4tan:

irunsi: *Erans* 650 “tragar”, *HH* “tragar, iretsi, irunsi, erberatu, tragatu”.

iusturia: *Erans* 656 “trueno”, *HH* “trueno, turmoya, ostotsa, odotsa, ostiya, iurtzuria, igorciria, iñusturia, iusturia, calerna”.

osquia: *Erans* 690 “zapato”, *HH* “zapato, (...) zapatá, osqueá”.

ospea: *Erans* 271 “fama”, *HH* “fama, fama, famea, omena, iomena, ospeá”.

ubera: *Erans* 660 “vado”, *HH* “vado, vadera, ondajoa, uberá”.

zurtza: *Erans* 326 “huérphano”, *HH* “huérphano, zurtza, emazurtza, humezurtza”.

A letraren azterketa *Erans*-ean ez dauden hitzetara zuzendu behar da. Hona hemen egindako aurkikuntzarik interesgarrienak:

adiuntza: *RS* 332 *adiunça onean* “en buena sazón”, *HH* “sazón, ocasión, coyuntura, mugua, adiuntza, adiuntza [sic, bi aldiz]”, “(a la) sazón se hallaba allí, &c., adiuntza artan cegonan an, mugu artan”, “a deshora, desorduan, mugaitzean, adiuntza gaitzean, desorenean”.

arrankari: *RS* 229 *arrancarria* “la trucha”, *HH* “trucha, amurrraya, amuarraina, arrancarid”.

audiaka: *RS* 48 *audiaca ebiltan dira* “suelen andar vendiendo autoridad”, *HH* “altivamente, goitustez, audiaca, antustez”, “vanagloriosamente, audiaca, antustecá”.

OEH-aren datuen arabera, *RS*-ko hiru hapax-edo bildu uste banuen ere, *arrankari* bizkaieraz zeharo arruntzat eman behar dugu¹²⁶ eta, beraz, ziurrenik ahozko iturrirei egotzi. *Audiaka*-k hasiera batean aukera gehiago duen arren, alde batetik goiko hipotesia ezeztatuko luke, “altivamente” sarrera lehen liburukikoa baita; bestetik, Mogelek “disputa, camorra” adierarekin izen gisa erabilia jasotzen duenez (*PAbVoc*, ap. *OEH*, s.v. 2 *audiaka*),¹²⁷ pentsa dezakegu Larramendik mendera zezakeen alderdi baten hizkerakoa dela edo zela; eta, azkenik, *RS* 48 Larramendik ezagutu ez zuen lehen kuadernotxoko errefraua da: nahiz ezagutzen ez ditugun errefrauen artean berriz errepikatzea ezinezkoa ez izan, bistan da *audiaka*-ren balio frogatzailea emandako hiru arrazoiengatik oso ahulduta, ia-ia ezereztuta geratu dela. Honez gero, esango nuke *adiuntza*-rako Azkuek jasotzen duen *adinuntza* (B) aldaerak, Añibarroren hiztegiko eta Mogelen (*PAbVoc* eta *Nom*-eko) *adiuntzaz*-en lekukotasunek, etabarrek *RS*-koak baino Larramendirena azaltzeko balio gehiago dutela, bizkaieraren eremuan erraz entzun zezakeen hitza baitateke. Etsi gabe, ostera zenbait egin genituen *OEH*-ko B, D eta E letretan, *eisar* “arar” (cf. *RS* 452 *exar daie* “ararán”) baino datu hoberik aurkitu gabe, nahiz zati honetan ere *RS* lehenengo eta *HH* bigarren lekukotasuna duten hitzak hamaikatxo izan (hala nola *bagil*, *don-tsu*, *ekatx*, *errierta* edo *esale*).

Laburbilduz, *RS*-ren gauza zenbait *HH*-an agertzen direlako hipotesia egia balitz ere, oso gauza gutxitara mugatu beharko genuke. Aitzitik, bildu ahal izan ditugun datu urriak begiak doi bat lausotzeko gauza izan arren, etsi behar dugulakoan nago, eta *RS Erans*-eko iturria bakarrik izan zela erabaki. Ezinbestean testuz testu ibili behar izaten dugularik, ohitura gure begietan ia lege bihurtuta, *RS*-ren iturritasuna frogatzea ziurrenik irabazi handitzat izango genuke filologok: alabaina, euskararen historiarako zalantzarik gabe irabazi handiagoa da, *RS*-k lehendabizikoz eta sarritan berak bakarrik jasotzen dituen hitzetako batzuk Larramendik berriz —mende eta erdi beranduago, *RS*-ren datari eta ez errefrauenari begiratuta, noski— herriaren ahoan entzun eta apuntatzeko aukera izan zuela egiaztatzea.

4.5. Ondorioak

Bi arazo zeharo ezberdinetan murgildu gara atal honetan: alde batetik, jakintzat eman genitzakeen *HH*-ko bi iturri —Harriet eta Axular— aztertu ditugu; bestetik, bi balizko iturri —Landucci eta *RS*. Lehen kasuan, nahiz iturritasuna egiaztatzeko apur bat luzatu garen, azterketaren gunea bien emaitzak biltzea eta erkatzea izan da, bi helbururekin: (1) hasieratik aldeztu dugun *Erans* eta *HH*-aren funtsezko batasuna frogatzea; eta (2) Larramendik azken uneko iturriak lehenagokoak bezala erabili zituen ala ez egiaztatzea.

Lehenengoari dagokionez, frogatu dugu Larramendik *Erans*-ean egin zituen aldaketa, zuzenketa eta egokitzapen mota berak egin zituela *HH*-an, puntu batzuetan hartan baino tinkoago egin ere. Frogatu dugu, orobat, Larramendik *HH*-an *Erans*-ean baino etekin gehiago atera ziela iturrirei, haiek eskainitako ordainak sarrera esanahikideetara eta haien ondorenak (berak egindako eratorriak, batik bat) familiako sarreretan zehar barreiatu bai-

¹²⁶ Lakarra irakasleak adierazi didanez (B-ger ziburra, behintzat); gero, Azkuek bizkaiera orokorrektzat jotzen duela egiaztatu ahal izan dut, *OEH*-ak honen lekukotasuna jasotzen ez badu ere.

¹²⁷ Egingo nuke Azkueren lekukotasuna (B-m) Mogelengandik zuzenean datorrela.

tzituen, hizkuntzaren ahalbideak ahalik gehiena ustiatuaz. Aldea honetan datza, alegia: *Erans*-ean arin-arin egin behar izan zuena, *HH*-an astiro egin ahal izan zuen, baita behar ere, baldin eta erdal sarrera andana beteko bazuen.

Bigarrenari dagokionez, frogatu ahal izan dugu hizkuntzaren ahalbideak ustiatze hartan Harriet eta Axular ez dabiltzala berdin; aitzitik, alde honetatik Harriet azken unean erantsitako iturri gisa ezaugarritzatu dugu, *Erans*-ean bezalatsu —zertxobait gehiago, egia esan— behar eta hurbilenerako baino ez baitzuen erabili, Axularren hitzak non-nahi berragertarazi eta behar adina eratorri zituen bitartean.

Helburuen artean sartzen ez bazen ere, Harrietek aukera eman digu —eta Axularrek bermatu— sarrerak antolatzerakoan Larramendik izan zuen jokabidea hobeto ezagutzeko, euskal ordainak ordenatzeko izan zituen irizpideetako batzuk begi aurrean jarriaz. Lau dira orain artean sumatu ditugunak: ordain bakunak lehen eta perifrastikoak gero ematea, aldaerak eta erro bereko hitzak biltzea, iturri berekoak elkarrekin jartzea eta mailegu nabariak azken uztea.

Harrieti berari doazkion zenbait irakaspen ere lortu ditugu tartean. *HH*-ko eta *Erans*-eko erabilerak bata bestearen osagarri direla egiaztatu dugu: salbuespen gutxirekin muga frantsesa-euskara hiztegiako *I/J* letran dago. Edonola ere, Larramendik ez dirudi euskara-frantsesa hiztegiari arreta handirik jarri zionik, *HH*-an ez baitago haren beharrik duen hitzik. Hau lotu behar da bi hiztegitxoeren tankera ezberdinarekin, eta zehatzago frantsesa-euskara hiztegitxoa aberats eta garbiagoa izatearekin (Lakarra 1994). Bestalde, azterketa lasaiago batek noizbait —guztiz *OEH* osoa eskuartean dukegunean— emaitzak zorrotzu eta ugalduko ditu ezbairik gabe, baina ez dugu inoiz jakingo, apika, bene-benetan Harrietengandik zenbat hitz hartu zituen, haren frantses-euskara hiztegia, txikia izanik ere, zenbait berezitasun aipagarriekin batera Iparraldeko oinarrizko lexikoaren bilduma aski osoa baita, Larramendik erabilitako iturrietako batzuk berak ere iturri izateaz gainera.¹²⁸ Beraz, *Erans*-ean Axularrekin egiaztatu dugun bezala (§ 2.2.4), baliteke hemen ere sarritan Larramendiri bere irakurketetan ez antzeman edo ez ulertutako hainbat hitz berreskuratzeko eta jadanik hartuei ikuspegi berri batetik heltzeko bide erraza eskaini izana. Frogatutzat utzi uste dut, dena dela, oso gauza gutxi utzi zuela, dela jadanik bazituelako, edo dela orduan hartu zituelako: hiztegi batez espero zitekeen bezala, ia-ia hustu zuela esan daiteke.

Balizko iturriekin gure zeregin bakarra, haien iturritasuna egiaztatu edo deuseztatzeko ahalegina egitea izan da. Landucciren hiztegiari dagokionez, deigarria da eskuizkribuaren kopia Madrilen egin edo eragiteko lanak hartuta, *HH*-aren hitzaurrean aipatu baina *Erans*-ean bakarrik erabiltzea. Honetan oinarritu naiz, italiarraren hiztegiaren aurkako aurreiritziak ez eze, baita *Erans*-aren azterketan (§ 1.4.1) haren erabilerari buruz ateratako ondorioak alde batera utzirik, *HH*-an bere arrastoen bila abiatzeko. Landuccik ordezkatzten duen euskaratik oso gertuko hizkerak Larramendik ongi ezagutu ahal izan zituela jakintzat emanez, hizkuntz argudio hutsek (hitzen euskalki hedadura, adib.) argi gutxi egin zezaketelakoan, batez ere filologi irizpideak baliatu ditut, eta baderitzat batetortze kopuru esanguratsua erdietsi dugula, Landucciren hiztegia *HH*-ko iturri ere izan zela baieztatzeko adinakoa.

¹²⁸ Gaia zeharo interesgarria da, jakina. Dagoeneko Axular identifikatu da, nabarmen baita (Urgell 1992: 237-38; Lakarra 1994: 63), baina uste dut Leizarraga eta Etxeberri Ziburukoa ere bederen aztertu beharko lirakeela.

Bi aurrekari garrantzitsu (Axular eta Harriet) izateaz gainera, testu bakoitzean bildutako hitz mota ezberdinek lagun diezagukete birritan erabiltzeko zioa ulertzen: *Erans*-eko hitz bitxi eta irakurketa txarren batz bestekoaren arabera, balirudike lehen irakurraldian errazena bakarrik hustu zuela, eta hartan alde batera utzitako forma zail edo irakurgaitzak bigarrenean berreskuratu zituela. Hartaz dakigunarekin bat etorririk, gainera, baliteke Larramendik erabili zituen lehen iturrietakoa izatea, bertako hitzak maiztasun aipagarriaz bakarrik edo sarrerako aurren lekuan agertzen dira eta.

Ezezkotan bezala utzi dugu hemen *RS*-ren arazoa, berriz. Batetortze esanguratsu gutxi batzuk izan arren, artean bi hapax, Larramendiren hitzak aintzat hartu eta azalpenik errazena amore eman diogu, batetortzeak ahozko iturriei batik bat zor zaizkielakoan.

4.6. Eranskinak

4.6.1. Harrieten hitzak

- [324] “abandonner, *largatcea*” — “abandonar, *utzi, lajatu, largatu*”.
 “abbrevier, *edaratea*” — “abrevar, *ederatu, edaran, abereac edanerazo, edanaraci, abereac edateratu*”.
- [325] “accomoder, *onsatcea*”, “accomodement, *onguia*”, “accomodateur, *onguitçaillea*” — “acomodar, componer, *maneatu, compoundu, zuzendú, onguitu*”, “aderezar, *adreztu, zuzendú, onguitu, compoundu, prestatu, maneatu*”, “aderezador, *zuzentzallea, onguitzallea, &c.*”, “reparador, compenedor, *onguitzallea, zuzentzallea*”.
- “accompagner, *laguncea*” — “acompañar, *lagundu, lagun eguin*”.
- [326] “adolescence, *gaztetassuna*” — “adolescencia, *gaztetasuna, gazte-dembora, gazteera, gazteen era*”.
- “affaire, *eguitecoa*” — “negocio, en general, *bearquia, beargaya, eguitecoa, aboria, eguimbidea*”, “ocupación, negocio, trabajo, que hazer, *ecaira, aboria, eguitecoa*”.
- “affoiblir [sic, *affa*-ren ordezt], *herbalcea*” — “debilitar, *erbaldu, ebaindu*”.
- “s’agenouïller, *belauricatcea*” — “arrodillarse, *belauricatu, belauricatu, belaurico, belaurico jarri*”.
- “agreable, *nahicaria*” — “agradable, *otzana, onirizgarria, emaguria, naicaria*”.
- “agé, *adiña*” — “edad, *adina*”.
- “agneau, *bildoxa, umerria*” — “cordero, *arcumea, bildotsa, achuria, umerria*”.
- “aiguillée, *çunça, orratztaza*” — “hebra, de hilo, lana, &c. *albiñoa, santza, zuntza, chuncha*”.
- “aiguiser, *chorrochtea*” — “aguzar, *zorroztu, chorroistu, ezteratu*”.
- “aigre, *miña*” — “agrio, *gacía, miña*”.
- “aigreur, *mintassuna*” — “agrura, acrimonia, *gacitassuna, mintasuna*”.
- “aïle, *hegalá*” — “ala, *egodá, egaá, egalá*”.
- “amour, *amodioa, nahiquñdea*” — “amor, *amodioa, amorioa, naicundeá, amaera, maitaera, amoreá, oneguna, onirizcoa*”.
- “amoureux, *amodiosa, amodioxua*” — “amoroso, *maitatia, maitatsua, onestia, amodiotsua, biotzutsa, amutsua*”.

- [327] “*aimer, maitatcea*” — “*amar, amatu, onetsi, oniritzi, maitatu, maite izan*”.
 “*aliener, bercerencea, salcea*” — “*enajenar, besterendu, bercerendu*”.
 “*amas, mola, montoiña, mulçoa*” — “*muchedumbre, dia, asquitea, mul-
 tsutasuna, oztea, molá*”.
 “*ambition, irritxa, nahiquñdea*” — “*ambición, antusia, andinaya, omenaya,
 andigura, irrítsá*”.
 “*amer, quaratxa*” — “*amargo, miñá, samiñá, carminá, miná, saminá, quaratsa*”.
 “*amertume, quaraxtasuna*” — “*amargor, amargura, mintasuna, mindura,
 samintasuna, samindura, carmina, carmindura, carmintasuna, quarastasuna*”.
 “*ancien, çaharra, adinxua*” — “*anciano, anciñacoa, agure zarrá, adintsúa,
 adinandia*”.
 “*anciennement, haraiñcina*” — “*antiguamente, anciña, anchina, aunciña,
 haraincina, lengó, lenagoco eran*”.
- [328] “*annuellement, urtheca, urthorež*” — “*anualmente, urtoréz, urteoró*”.
 “*anter, chertatcea*” — “*enxerir, chertatu, eztitu, edaen, edaendu*”.
 “*anté, chertoá*” — “*enxerto, chertoá*”.
 “*antiquité, lehentassuna*” — “*antigüedad, anciñatera, anciñatea, zartasuna,
 &c. lenagoco era, lentasuna*”.
 “*antérieur, lehenagocó*” — “*anterior (...) en tiempo, lenagoa, lenagocó*”.
 “*appesantissement, bildura*” — “*adormecimiento de brazo, pierna, &c.
 sórrera, sortatzea, cordebaguetzea, hildurá*”.
 “*appetit, janbidea*” — “*apetencia, apetito, gogoa, naya, ganá, zalea, trempea,
 jambidea*”.
 “*s’approprier, jabetcea*” — “*apropiarse, jabetú, escuperatu, meneratu*”.
- [329] “*argent vif, cillar vicia*” — “*azogue, cillar bicia, azogueá*”.
 “*aride, idorra*” — “*arido, leorra, idorrá*”.
 “*arrêter, guelditcea, baratcea*” — “*parar, no passar adelante, [...] gueratú,
 guelditu, baratu*”.
 “*arriver, ethorcea, ieiteá*” — “*arribar, llegar, etorri, eldu, jeitú*”.
 “*arrogant, furfuiatxua*” — “*arrogante, arrotia, arrutia, furfuiatsua, facatia,
 antusteduna*”.
 “*assemblage, bildura*” — “*atadizo, billendea, bildurá*”.
 “*s’asseoir, jarcea*” — “*sentarse, tomar asiento, eseri, jarri, jarri*”.
 “*assiéger, sethiatcea*” — “*sitiar alguna plaza, viene de el Bascuence sitiatu,
 setiatu, que significa lo mismo*”.
 “*attacher, estequatcea*” — “*atar, lotu, liatu, orapillatu, corapillatu, estecatú*”.
 “*attachement, estequadura*” — “*atadura, lotura, lotera, estecadura, estecallua*”.
 “*attendre, iguriquitcea*” — “*atender, esperar, iguriqui, echeden, zai egon*”.
- [330] “*avertir, meçutcea, abisatzea*” — “*advertir a otro, avisar, mezutú, oarterazo,
 oarteraci, senerazo, arreterazo, arreteraci, oarteraguin, arreteraguin*”.
 “*avertissement, meçu, abisua*” — “*aviso, avisua, mezua, gatzigua*”.
 “*avancer, aitxiñatcea*” — “*avanzar, adelantar, aurreratu, aurratu, aitzinatú*”.
 “*aventure, guertacaria*” — “*aventura, (...) menturá, guertacaria, guertapena,
 suertaldia, jazoera*”.
 “*avare, lukhuraria*” — “*avaiiento, cicoiznaitia, cequenaitia, guticitia, irriztia,
 lucuraria*”.

- “avarice, *lukhararigoa* [sic]” — “avaricia, *cicoznaya, cequenaya, guticia, irri-
tzá, cequentasuna, lucunarigoa*”.
- “avaricieux, *iaramand*” — “avaro, lo mismo que avariento, *jaramand*”.
- “audace, *ausarcia*” — “audacia (...) véase *atrevimiento*”, “atrevimiento, *ausar-
ciá, atrebenciá*”.
- “auditeur, *aditçaillea*” — “auditor, *aditzallea, enzunlea*”.
- “avoine, *olod*” — “avena, *olod*”.
- “aujourd’hui, *egun, gaur*” — “oy, *gaur, egun*”.
- [331] “austere, *dorpea, haindurra*” — “austero, *latzá, garratza, haindurra, dorpea*”.
- “austerité, *dorpetassuna*” — “austeridad, *laztasuna, lazquera, dorpetasuna,
haindurtza, garraztasuna, garrazquera*”.
- “autant, *bercehaiñberce*” — “otro tanto, *berce aimberce, beste aimbesté*”.
- “autorité, *burepea, nausitassuna*” — “autoridad, *jabetasuna, menandea, men-
dera, menea, burupea, nausitasuna*”.
- “ayeul, *aitaso*” — “abuelo, *aitona, aitanagusia, aitasaba, aitasoa, aitagoyá*”.
- “ayeule, *am[a]so*” — “abuela, *amoná, amanagusia, amasaba, amasoa, amagoyá*”.
- “azile, *iheslekhua*” — “refugio, *iesteguiá, iguesteguiá, ieslecuá, igueslecuá*”.
- “barbier, *biçarguillea*” — “barbero, *bizarquiña, bizarguillea, bizarquenlea,
bizarmochalled*”.
- “bagatelles, *chirehilqueriá*” — “bagatela, *bagatela, chiliabilia, chireilqueriá*”.
- “baigner, *maiñatcea*” — “bañar, *ureztu, urtan sartu, maiñatú, busti*”.
- “bain, *maiñhua*” — “baño, acto de lavarse, *bañua, maiñua, urezguitea, bustialdiá*”.
- [332] “balance, *harahuna*” — “balanza, (...). *Balanzá, harauná*”.
- “banquet, *iatequetá*” — “banquete, *jatequeta, oberaria, oturunza, bonazá*”.
- “beaupere, *aitaguñarreba*” — “suegro, *aita guiarra, guinarreba, guiarraoa*”.
- “beaufre, *coiñatá*” — “cuñado, *coñatá, coiñatá*”.
- “bêche, pioche, *hainçurra*” — “azada, *aitzurra, ainzurra, achurra*”.
- [333] “bêcher, piocher, *hainçurcea*” — “(cavar con) azada, *aitzurru, ainzurru, achurru*”.
- “berceau, *ohokhoa*” — “brizo, cuna, *seasca, ohocoa*”, “cuna, *seasca, seiasca,
humoya, ochocoa*”.
- “bergerie, *arditeguiá*” — “aprisco, *salechea, aisurteguiá, arditeguiá*”.
- “befaces, *alporchac*” — “bizazas, (...). *Bizacuac, bizorroac, alporchac*”.
- “bête, *abrea, atciendá*” — “bestia, *aberea, abrea, atciendá*”.
- “bêtise, *abrequeriá*” — “bestialidad, *abrequeria, abrequeria, aberetasuna*”.
- “bibliotheque, *liburuteguiá*” — “bibliotheca, Librería, *liburuteguiá*”.
- “bien, *ongui, onsa*” — “bien, adverbio, *ondó, ongui, onsa*”.
- “biffer, *borratcea*” — “borrar, *borratu, ciabeztu*”.
- “bis-ayeul, *arbaso*” — “bisabuelo, *arraitoná, arbaso, aitaabisaba*”.
- “bis-ayeule, *arbaso*” — “bisabuela, *arramoná, arbaso, ama bijoya, amonabia,
amabisaba*”.
- “blanc, *churiá*” — “blanco, color, *zuria, churiá*”.
- “blanchir, *churitcea*” — “blanquear, *zuritu, churitu*”.
- “blancheur, *churitassuna*” — “blancura, *zuritasuna, churitasuna*”.
- “blanchisseuse, *churitçaillea*” — “blanqueador, en las casas de moneda, *diru
churitzallea*”.
- “blasphemer, *arnegatcea*” — “blasfemar, *buroeguin, arnegatú*”.
- “blaspheme, *arnegua*” — “blasphemia, *buroa, arnegua*”.

- [334] “bois taillif [sic, *taillis-en ordez*], *chara*” — “xaral, *chara, beresia, charadia*”.
 “bois tausinats, *ameztia*” — “quexigal, *amezqueta, ameztia*”.
 “boiteux, *maiñgua*” — “coxo, *urguna, erreña, maquia, maingua*”.
 “bonnement, *onsaqui, onguiqui*” — “buenamente, *ongui, ondo, onsaqui, onguiqui*”.
- [335] “bouïs, *ezpela*” — “box, *ezpela, urrosta*”.
 “bouquet, *flocá*” — “ramillete, *lorapilla, lorasorta, flocá*”.
 “boureau, *burreba*” — “verdugo, Ministro de Justicia, *borreroa, guicerlea, burreba*”.
 “debout, *chutic*” — “(en) pié, de pies, *zutic, zutinic, chutic, chut, zu*”.
 “branler, *higuitcea, cordocatcea*” — “bambalear, [...] *bambaleatu, cordocatu, cóloca ibilli*”.
- [336] “brave, *ordongua, fechoa*” — “bravo, valiente, *bravoá, fechoá, ordongua, gogandia*”.
 “breveté, *mochtassuna* [sic, *motch-en ordez*], *laburtassuna*” — “brevedad, [...] *laburrera, laburtasuna*”.
 “broche, *guerrendá*” — “assador, *burruncia, burduncia, guerrendá*”.
 “cabane, *etchola*” — “cabaña, [...] *Chaola, echola, lasteched*”.
 “cadavre, *gorpuzhilla*” — “cadáver, *gorputzilla, illotzá*”.
 “canal, *istuna*” — “canal, *odia, istuna, errartea*”.
 “canard, *ahatea*” — “anade, *atea, ataa, ahalea*”.
- [337] “caprice, *burcoitasuna*” — “capricho, *hisia, burutacinoa, burcoitasuna, burujairá*”.
 “capricieux, *burcoixua*” — “caprichoso, *hisitia, burcoitsua, burutia, burujairá*”.
 “caution, *bermeá*”, “cautionnement, *bermegoa*” — “caución, seguridad, *fedacaya, bermeá, bermegoá*”.
 “ceinture, *guerricoa, uhalá*” — “cinto, *uztaya, üala, guerricoa*”.
 “celeste, *cerucoa*” — “celeste, *cerucoa, cerutarra*”.
- [338] “certitude, *segurança*” — “seguridad, certeza, *segurantz, agribeá*”.
 “cesser, *baratcea*” — “cessar, *baratu, gueratu, guelditu, utzi*”.
 “charnu, *haraguitssua*” — “carnoso, carnudo, *araguitsua*”.
 “chaise, *cadira*” — “silla, silla, *besalquia, catabera*. (...). Item *esalquia, cadira, coyá*”.
 “chamel, *haraguicoia*” — “camal, luxurioso, *araguicoia, araguitarra*”.
 “charpentier, *çurquiña, maistrua*” — “carpintero, *arotza, zuarotza, zurguina*”.
 “charpenterie, *çurlana*” — “carpintería, el oficio, *arozquintza, zuarozquintza, zurlaná*”.
- [339] “chasser, *ihizatcea*” — “cazar, *eizatu, ihiztatu, eizean ibilli, eizean atzitu*”.
 “chasse, *ihicia*” — “caza, *eiza, ihicia*”.
 “chasseur, *ihiztaria*” — “cazador, *eiztaria, ihiztaria*”.
 “châtrer, *chiquiratcea*” — “capar, *chiquiratu, irindu, inanci, osatu*”.
 “chaudiere, *perça, panierua*” — “caldera, (...). *Galdarea, pertza, masquelua, pacia, panyerua*”.
 “chute, *eroricoa*” — “caída, *erorqueta, erorquera, eroricoa*”.
 “cher, chere, *maitea, onexia*” — “querido, amado, *onetsia, maitea, laztana*”.
- [340] “chevalier, *çamalduna*” — “caballero, *zalduna, zamalduna, ezcutaria*”.
 “chien, *ora, chakhurra, potcha*” — “perro, *zacurrá, chacurrá, orá, potzoa*”.
 “circonference, *itçulingurua*” — “circunferencia, *icherza, bollesia, ichulingurua*”.

- “clair, *clar, ocena, arguia*” — “claro, opuesto a obscuro, *arguia, arguitua, ocená, clara*”.
- “clairement, *ocenqui, clarqui, bidesqui*” — “claramente, *arguiró, claruró, clarqui, ocenqui, ocenquiró*”.
- “clavier, *guilçaria*” — “llavero, el que las tiene a su cargo, *guiltzaria, guiltzaduna, guiltzaya, gacozaina*”.
- “clochette, *chilíncha*” — “campanilla, *esquillachoa, campaechoa, chincherría, chilíncha*”.
- “commander, *manatcea*” — “mandar, *aguindu, mesatu, manatu, ecarautu*”.
- [341] “commerce, *tratuá, haremana*” — “comercio, *tratuá, mercarigoa, mercatalgoa, arremaná, salerosgoá*”.
- “commun, *arrau, aularie, nahasteca*” — “común, ordinario, vulgar, *arrau, aularia, ascotacoa, asquitacoa, anitzetacoá*”.
- “compagnon, *soinquireá*” — “compañero, *laguna, elcarguna, alcarguna, soinquireá*”.
- “comparer, *bardinatcea*” — “comparar, *becaldu, becaldetu, bardincatu, anzundu, anzundetu*”.
- “comparaison, *bardinquñça*” — “comparación, *becaldea, bardincunza, anzuncea, anzoera*”.
- “compenser, *çorrotcicatcea*” — “compensar, *ordaindu, zorrotzicatu*”.
- “compensation, *çorrotcicá*” — “compensación, *ordaiña, ordaindea, zorrotzica*”.
- “composer, *antolatcea*” — “componer, *compondu, parquidatu, antolatú*”.
- “composition, *antolamendua*” — “composición, *compondea, componza, antolamendua, parquidá*”.
- “comprendre, *endeglatcea*” — “comprender, con el entendimiento, *endeglatú, adimentuaz, ezagueraz isquidatu, ersquidatu*”.
- [342] “conversation, *solasa, aharança, goied*” — “conversación, *solasa, jolasa, hizqueta, aharanza, goyed*”.
- “corriger, *ceñatcea*” — “corregir, *ocarteztu, utzendu, cenatú*”.
- “corrompre, *gaitzquincea*” — “corromper, *galquidatu, gaizquidatu, gaitzquindu, goastatu*”.
- “corruption, *gaitzquñça*” — “corrompimiento, corrupción, corruptela, *gaizcunza, galquidá, gaizquidá, goastagoá*”.
- “constipé, *encorgatua*” — “constipado, *encorgatua, izquidatua*”.
- “coudée, *besoa*” — “codo, codal, medida, *besoa*”.
- “coutuniere, *joslea*” — “costurera, *jostuná, josturaria, joslea, josquiña*”.
- [343] “couper, *ebaquitcea, picatcea*” — “cortar, *epaqui, ebaqui, picatu, trencatu*”.
- “basse-court, *barlá*” — “corral, *escorteá, barlá, espilla, urubea, oriúa*”.
- “couter, *gostatcea*” — “costar, *costatu, gostatú*”.
- “couteau, *canibeta*” — “cuchillo, *canibeta, aiztua*”.
- “crasseux, *ciquiñxua, saxua*” — “sucio, *urdea, ciquiña, liquitsa, satsua, loya, &c.*”.
- “crédit, *maillegua*” — “crédito contra algún deudor, *malleguá, zorustá*”.
- “crédule, *siñexcorrá*” — “crédulo, *siniscorra, siniscoya, siñesberad*”.
- “incrédule, *siñexgorrá*” — “incrédulo, *siñisgorra, ezsiniscorra, sinistezcoya*”.
- “crédulité, *siñexberatassuna*” — “credulidad, facilidad en creer, *siniscorgoa, siñesberatasuna, siniscortá*”.

- [344] “crime, *hoguena*” — “crimen, *hoguena, hobena, legautsia*”.
 “croire, *siñestea*” — “creer, *siñistu, sinistatu, siñetsi*”.
 “crû, *siñexia, uste içana*” — “creído, *siñistua, sinistatua, sinetsiá*”.
 “crud, *gordina*” — “crudo, *gordina, gordina*”.
 “cruité, *gordintassuna*” — “crudeza, *gordindea, gordintasuna*”.
 “cruel, *bihotzgorra*” — “cruel, *cruela, odolguiroa, biozgorra*”.
 “cruauté, *bihotzgortassuna*” — “crueldad, *crueldadea, odolguirodea, biozgor-tasuna*”.
 “cruellement, *bihotzgorqui*” — “cruelísimamente, crudelísimamente, cruel-mente, *chit cruelqui, biozgorqui, odolguiroró*”.
- [345] “curieux, *birriguiña*” — “curioso, aseado, *garbinaya, berreguiña, politzalea*”.
 “curiosité, *birriguiñtassuna*” — “curiosidad, ase, *politassuna, edertasuna, berreguintassuna*”.
 “dard, *chochoa*” — “dardo, *dardua, azagaya, chochoa*”.
 “décider, *trenquatcea*” — “decidir, *debedi, debeditu, erabaqui, erabaquitu, trencatu*”.
- [346] “décime, dixme, *hamarrena, detchema*” — “diezmo, *amarrena, dechema*”.
 “défaut, *baia, escasa*” — “defecto, *gabenda, utsaldia, itena, baia, faltá, escasá*”.
 “dégouter, *higuintea, hastancea*” — “disgustar, *higuintu, hastandu, descustatú, mincaistu, irasartu*”.
 “dégout, *higuintea*” — “disgusto, enfado, *higuintza, descustua, mincacha, ira, chimicoa*”.
- [347] “démolir, *barraiatcea*” — “demoler, *arrasatu, barraiatu, desegoitu, desequin, lurreratú*”.
 “démolition, *barraiadura*” — “demolición, *arrasatea, barraiadura, deseigoa, desequindea, lurreratzea*”.
 “désagréable, *higuingarria* [sic]” — “desagradable, *edergarriguea, desonirizgarria, higuingarria*”.
 “désagréablement, *higuingarriqui*” — “desagradablemente, *edergarriguero, desonirizgarriro, higuingarriqui*”.
 “déchausser, *urtustea*” — “descalzar, *oñustu, oñutsitu, urtustu*”.
 “désespoir, *etximendua*” — “desesperación, *etsia, etsigoa, etsimendua, gogai-cioa, echedencaiza*”.
 “désesperer, *etxitcea*” — “desesperar, *etsi, etsitu, desecheden, desacheden*”.
- [348] “décente, *jautxqunça*” — “descendimiento, *erauspenea, jaispenea, jauscunza*”.
 “deshonorer, *laidoztatcea*” — “deshonrar, deshorrar, *desoratu, desohoratu, deshonratu, laidoztatú*”.
 “deshonneur, *laidoa*” — “deshonor, deshonra, *desorea, desohorea, deshonrea, laidoa*”.
 “désirer, *goloxtea*” — “desear, *opatu, golostú, deseatu*”.
 “désir, *hautoca,¹ guticia*” — “deseo, *opá, golosquia, autoca, guticia, deseoa, desira*”.
 “dépouïller, *buluztea*” — “despojar, *bulustu, soildu*”.

¹ Egileak *hautoca* zuzendua (Harriet 1741: 512).

- [349] “difficultés, *trebesiac*” — “dificultad, *trebesia, gaitza, nequea, errazquea*”.
 “digerer, *ehoitea*” — “digerir la comida, *chegosi, erajan, ichiritzi, ehoitu*”.
 “diminuer, *gutitcea*” — “disminuir, *quegueitu, erquindu, mendratu, guichi, gutitu*”.
 “diner, *barazcalcea*” — “comer a medio día, *barazcaldu, bazcaldu*”.
 “le diner, *barazcaria*” — “comida del medio día, *barascaria, bazcaria*”.
 “diction, *errança*” — “dicción, *hitza, esaquia, erranza*”.
 “directeur, *chuchenguña*” — “director, *zucendaria, zucenguña, artzearia*”.
 “discours, *solasa, goiea, haroa*” — “discurso, el acto de esta facultad, *ilcusquia, solasá, jolasá*”.
 “disparoître, *gordetcea, cuculcea*” — “desaparecer, *desaguertu, cuculdú, gordé*”.
 [350] “dispute, *escatima, eztabada*” — “disputa, disputación, *ezpaitá, escatima, leiquitza, egarquía*”.
 “disputer, *iharduquitcea, escatimatcea*” — “disputar, *ezpaitatu, escatimatu, iharduqui, jarduqui, leiquitzatu, egarquitu*”.
 “dissimuler, *queritçatcea*” — “dissimular, *queritzatu, desencusatu, ezteraci*”.
 “distinguer, *berezcatcea*” — “distinguir así [que una cosa no es otra], *banaitu, banaitatu, berezcatú*”.
 “divinité, *jaincotassuna*” — “divinidad, *jaincozdea, jaincotasuna*”.
 “domestique, *sehia*” — “doméstico, el de la familia, *echecoa, sehia*”.
 “dompter, *heztea, cebatcea*” — “domar, *ecitu, cebatu*”.
 “don, donation, *emaitça*” — “don, dádiva, *emaitza*”.
 “doubler, *horratcea*” — “doblar, hazer otro tanto, *bambestetu, biderbitu, horratzea*”.
 [351] “droit, *lerdena, çucena*” — “derecho, acción, *zucená, lerdená, margoá, derechoá*”.
 “deüil, *dolua*” — “duelo, pesar, (...) *damua, dolua*”.
 “durant, *dirauenó*” — “durante, *diraueña*. Durante, mientras dura, *diraueñ artean, diraueno*”.
 “effet, *eguiñqundea*” — “efecto, *ecarraya, eguicundea, econdea*”.
 “efforcer, *bermatcea*” — “esforzar [...], *indartu, alaitu, quemendu, bermatu, bandatu*”.
 [352] “elargissement, *çabaldura*” — “abertura, *idiquitzea*, verbal, *idiquiera, idiquipena, zabaldura*”.
 “election, *hautaquñça*” — “elección, *auta, autesá, autacunza, auquera, iracurtzá*”.
 “embelissement, *edergaillua*” — “adorno, *apaingarri, edergarri, galantgarri; edergallua, edergaia, apaingaya, galantgaya*”.
 “empêcher, *trabatcea, thebekhatcea*” — “embarazar, *eragotzi, catibatu, empatchatu, debecatu, ecairatu, trabatu, fachelatu*”.
 “encherir, *cariotcea, goratcea*” — “encarecer, subir de precio, *garestitu, goratu*”.
 “enfer, *ifernua, gaistoteguid*” — “infierno, *Ifernua*”.
 “enfoncer, *barnatcea*” — “profundar, *barnatu, barrendu, barrutu*”.
 “enfoncés, *barnatuac*” — “profundado, *barnatua, &c.*”.
 [353] “engraisser, *guicencea*” — “engrassar, hazer pingüe, *guicendu*”.
 “enrhumé, *marfonditua*” — “arromadizado, *costomatua, marfonditua*”.
 “enrhumer, *marfonditcea*” — “arromadizarse, *costomatu, marfonditu*”.

- “entreprendre, *mellatcea*” — “emprender, *mellatu, equigotu*”.
- “entrée, *sarrilguia, sarqunça, sarbidea*” — “entrada, *sarrera, sarcunza, sarbidea, sarrilguia, sartzea, barrutea, barrendea*”.
- “envieux, *bekhaiztia*” — “envidioso, *becaiztia, ondamutia*”.
- [354] “échaper, *itçurcea*” — “escapar, *itzuri, ieseguin, iguesi*”.
- “échelle, *çurubia*” — “escalera, *zurubia, escalera, escallera*”.
- “écorce, *açala*” — “corteza, *azala, galatza*”.
- “écorché, *larrutua*” — “escorchado, *larrutua, larridiquia*”.
- “écrire, *escribatcea*” — “escribir, *escribatu, izcribatu*”.
- “écrit, *escribatua*” — “escrito, *escribatua, izcribatua*”.
- [355] “égrenier, *mihaurcea*” — “abrirse el erizo con su castaña o la corteza con la nuez, *miaurtú, azarracátu*”.
- “esperer, *iguriquitcea*” — “esperar, *echeden, ichedon, iguriqui*”.
- “épais, *lodia, ordongoa*” — “espesso, *galcaira, ordongoa, lodia*”.
- “épine, *elhorria*” — “espino, *elorría*”.
- “épingle, *isquilinba*” — “alfiler, [...] *orratza, buruorratza, esclimba*”.
- “éprouver, *frogatcea, porogatcea*” — “probar, *frogatu, progatu, danzquitu*”.
- “étendre, *hedatcea*” — “extender, *zabaldu, edatu, luzatu*”.
- “état, *heiña, estatua*” — “estado, *egoitza, heiña*”.
- “eteindre, *iraungitcea*” — “apagar, *emendatu, itzali, atsedon, atsemon, iraungui, itzungi*”.
- “eterner, *urcinzquitea*” — “estornudo, *urcinzá, echun, usaiña, echuja*”, “estornudar, *urcindú, echun eguin, usaiñ eguin, echujatú*”.
- [356] “étincele, *inharra, pinda*” — “centella de la lumbre, *chingarra, iharra, inharra, chindá, chintá*”, “chispa, *chingarra, inarra, chinda*”.
- “étraine, *urcoroillac, emaiçac*” — “estrena, *estrenas, urcoroillac, emaitzac, pozdoaya*”.
- “étraineur, *urcoroillatcea*” — “estrenar, *lengusatu, urcoroillatú*”.
- “estropié, *daiñatua, makhaldua*” — “estropeado, *elbarritua, macaldua*”.
- [357] “eternel, *bethicoa*” — “eterno, *betirauna, beticoa, beti dirauená*”.
- “exact, *chirritu, çorroz*” — “exacto, *equinaya, bearguiroa, araudetia, chirritua*”.
- “exactement, *chirrituqui, çorrozqui*” — “exactamente, *equinairó, bearguiroró, arauquiuro, chirrituqui*”.
- “examiner, *ikharcea*” — “examinar, *billersi, billersitu, billaquindu, icartú, examinatu*”.
- “excepté, *sauf, salbo, lekhat*” — “excepto, *exceptuando esto o lo otro, ezautá au edo hori, salbu haur edo hori, lecat au edo hori*”.
- “exercer, *ibilcatcea*” — “exercer, *equersi, equersitu, ibilcatu*”.
- [358] “expérience, *frogança*” — “experiencia, *oitaquina, froganza*”.
- “expression, *errança*” — “expresión, *explicación, esanza, erranza*”.
- “extraordinaire, *ohiezbeçalacoa*” — “extraordinario, *oiez bezalacoa, oiezlacoa*”.
- “extrémité, *hurrana, hestura*” — “extremidad, *extremo, urrana, estura, bucondoa*”.
- [359] “facile, *eguñcara, errecha*” — “fácil, *erraza, eguincara, aisa*”.
- “faillir, *akhitcea*” — “faltar, *faltatu, paltatu, aquitu*”.
- “famille, *maiñada*” — “familia, *familia, echadia, diapea, mainada*”.

- “fameux, *leloxua, deithatua, ospexua*” — “famoso, *famatia, famatsua, deitatu, ospetsua, otsandiduna, omenduna*”.
- “fantaisie, *oldea, fantasia*” — “fantasia, *irudiquiña, oldea*”.
- [361] “feu de joye, *suberria*” — “fuegos por fiestas, *suberriac*”.
- “fier, *superra*” — “fiero, *superra, larrabrequia, odolguiroa, sayá*”.
- “fierté, *supertassuna*” — “fiereza, *supertasuna, larrabretea, odolguirodea*”.
- “fin, *rusé, amarruxua*” — “astuto, *gaizgandia, amarrutsua*”.
- “finement, *amarruqui*” — “astutamente, *gaizgandiro, amarruqui*”.
- [362] “finesse, *iocotria*” — “astucia, *gaizgandea, amarrua, fineciá, jocotria*”.
- “flater, *lausengatcea, palacatcea*” — “lisonjear, *lausengatu, boagueitu, apaingoratu*”.
- “flaterie, *lausengua, palaqua*” — “lisonja, [...] *losencha, lausenga, boagueia, apaingorá*”.
- “flateur, *lausengaria*” — “lisonjeador, *losencharia, lausengaria, boagueilea, apaingoraria*”.
- “foiblement, *herbalqui*” — “débilmente, *erbalquiro, ebainquiro*”.
- [363] “jusques au fond, *hondoraíño*” — “fondear la nave, *oncia hondoraño ustu, utsitu*”, “fondeo, *hondoraño ustutzea*”.
- “force, *borcha*” — “fuerza, [...] *fortza, borcha*”.
- “par force, *borchaca, borchaz*” — “(de) fuerza, por fuerza, *borchaz, portzaz*”.
- “forcer, *borchatcea*” — “forzar, hazer violencia, *forzatu, borchatu, portzatu*”.
- “forme, *orkheia*” — “forma, molde, *orqueia, eraguillea*”.
- “fromage, *gasná*” — “queso, *gastá, gatzaya, gasná*”.
- “foumée, *labaldia*” — “homada, (...) *labaldia*”.
- “fort, en fait de force, *sendoa, hazcarra*” — “fuerte, *fuertea, indartsua, indartia, erscona, sendoa, portitza, azcarra*”.
- [364] “fourchette, *forchetta, sardesca*” — “tenedor para comer, *euslea, forcheta, achordea*”.
- “fourmi, *chinaurria*” — “hormiga, *chingurria, chindurria, chinaurria*”.
- “fourreau, *maguiña*” — “vaina de espada, &c. *maguia, maguiná*”.
- [365] “fraicheur, *hotzguna*” — “frescura, frescor, *otzaroa, ozguná, frescura, frescoera*”.
- “frapper, *cehatcea*” — “golpear, *golpatu, golpeatu, colpatu, colpeatu, ceatu, porrocatu, munitu*”.
- “fraude, *enganioa*” — “fraude, fraudulencia, véanse *engaño, dolo*”, “engaño, [...] *engañua, enganioa, gaina, atzipea, bairá, cilibocá*”.
- “front, *belarra*” — “frente, *becoquia, betondoa, copeta, belarra, belarria*”.
- “feuille de papier, *plamua*” — “hoja de papel, *plama, plamedá*”.
- “pousser des feuilles, *hostatcea*” — “(llenarse de) hoja, *ostotu, ostratu, orritu, orriztatu, hostatu, ostoztatu*”.
- “feuilleux, *hostoxua*” — “hojoso, *ostotsua, orritsua*”.
- “fumier, *ongarria*” — “abono de tierras, sembrados, huertas, &c. *ongarria*”.
- “fureur, *fulia*” — “furor, *furia, véase*”, “furia, *furia, fulia, sumiña, otsarca, urruña*”.
- [366] “gage, parie, *ispichoíña*” — “apostar, *apostatú, paramenatu, ispichoñatu, paramena, tema, ispichoña eguin*”.
- “gager, parier, *ispichoíñatcea*” — “apostar, *apostatú, paramenatu, ispichoñatu, paramena, tema, ispichoña eguin*”.

- “gans, *escularruac*” — “guante, *achorroa, escularrua, guantea*”.
- “garnison, *hornimendua*” — “guarnición, de plaza, vestido, espada, *goarnida, gordacaya, ornimendua*”.
- [367] “genereux, *ekharguiña, biçarroa*” — “generoso, *motalaya, ecarguiña*”.
- “genie, *maïña, anced*” — “genio, *manua, ancia, ancea, etorquiá*”.
- “gestes, *higuidurac*” — “gesto, gesticulación, *queñua, higuidura, siñua, eguiramua*”.
- “gentil-homme, *aitorensemeá*” — “gentilhombre, el noble, *ezcutaria, aitoren-somea* [sic]”.
- “goûter, *dastatcea*” — “gustar, sentir el sabor, *dastatu, gustatu, gustoartu*”.
- “goute, *chortá*” — “gota, [...] *chortá, tanta, iñarra, chirristá, ampulua, itoyá*”.
- [368] “goutiere, *citoitça*” — “gotera, *itoitia, itozura, itoizura, citoizá*”.
- “gouverner, *manaiatcea*” — “gobernar, *erondu, manaiatu, anzaztu, gobernatu, gubernatu*”.
- “gouvernement, *manaiamendua*” — “gobierno, [...] *erondea, anzaera, manaiamendua, gubernua, gubernua*”.
- “grain, *hacia, bihia*” — “grano, *alea, bihia, garaua, pipiá*”.
- “graisse, *uriña*” — “grasa de ballena, trompa, &c. *lumerá, uriña, saiña*”.
- “grand, *handia, ordongoá*” — “grande, *andia, aundia, larria, esquerguea, ordongoá*”.
- “grandeur, *handitassuna*” — “grandeza, *anditasuna, aunditasuna*”.
- “gratis, *urruric, dohaiñic*” — “gratis, *doan, doaric, urruric*”.
- “grenier, *bihiteguiá*” — “granero, *alsistua, alteguiá, bihiteguiá, garauteguiá*”.
- “griller, *chigorcea*” — “achicharrar, *quiscaldú, gueiegui erre, chigortú*”.
- [369] “grincer les dents, *horçac hirriquatcea*” — “(apretar los) dientes, *ortzac irricatu, irricatzea*”.
- “gronder, *erastea*”, “il gronde, *badarasa*” — “(hablar en) furia, *erasi*, y los irregulares *badarasa, badarasate*, &c. que se pueden ver en la voz *hablar*”.
- “gros, *lodia*” — “grueso, corpulento, *lodia*”.
- “grosse, *enceinte, içorra*” — “preñada, muger, *izorra, aurduna, seinduna*”.
- “grossesse, *içorraldia*” — “preñado, preñez, *izorraldia, izorratea, aurdundea*”.
- “habillement, *aldarria, jaunzcuïá*” — “vestido, *soñecoá, jazcaya, jaunzcaya, aldagarria, filda, abillamendua*”.
- “haine, *gaitcerizcoa*” — “odio, *gaitzerizcoa, herra, igoria, gorrotoa*”.
- “haïr, *gaitcezteá*” — “odiar, aborrecer, *gaitzetsi, herratu, igoritu, gorrotatu*”.
- “haï, *gaitcexia*” — “odiado, *gaitzetsia*”.
- “haricots, *maillarrac*” — “alubias, judías, frejoles, *baberrumac, india babac, maillarrac*”.
- [370] “hardi, *ausartá*” — “determinado, osado, *ausartá*”.
- “hardiesse, *ausarcia*” — “determinación, osadía, *ausartzia*”.
- “hardiment, *ausarquí*” — “determinadamente, osadamente, *ausartó, ausarqui, ausarquiro*”.
- “a la hâte, *lehiacz, lehiaca*” — “(a) priesa, *presaca, lasterca, laster, eyaca, leiaca, leiaz, leyatuguí*”.
- “hâter, *lehiatcea*” — “(dar) priesa, *presa eman, leiatzea*”.
- “heritier, *primua*” — “heredero, *guruzcuya*”.

- “heureux, *dohatxua*” — “feliz, *doatsua, doaitia, zorionecoa, patuonecoa*”.
- “heureusement, *dohatxuki*” — “felizmente, *doatsuqui, doatsuro, zoriongui, zoriondó*”.
- “heure, *ordua, orena, muga*” — “hora, *ordua, orena*”.
- “a bon heure, *muga onez*” — “(a buena) hora, a mala hora veiene, *mugonean, mugonez dator, mugaitzean, mugaitzez dator, ordu gaistoan, donguean dator, &c.*”.
- “avant-hier, *herenegun*” — “anteayer, *erenegun, arenegun*”.
- “hirondelle, *ainhara*” — “golondrina, ave, *enada, elaya, ainhara*”.
- “histoire, *condera, istorioa*” — “historia, *condairá, esagaroa, lempiztea*”.
- [371] “honneteté, *onestassuna*” — “honestidad, *honestasuna*”.
- “honneur, *ohorea*” — “honor, (...). *Onorea, ohorea, onra, onrea*”.
- “honorer, *ohoratcea*” — “honrar, *onoratu, onratu, ohoratu*”.
- “honteux, *ahalquetia, berastemioa*” — “vergonzoso, el que tiene vergüenza, *lotsatia, lotsacorra, ahalcatia, berastemioa*”.
- “horrible, *higuingarria*” — “horrible, *lardazquigarria, higuingarria*”.
- “humble, *manuguiña, umilla, ethorcorra*” — “humilde, (...). *Umilla, manuguiña, etorcorra*”.
- [372] “humeur, *omorea*” — “humor, genio, condición, *unea, unorea, omorea, umorea*”.
- “jardin, *baratcea*” — “jardin, (...). *Jardiña, baratza*”.
- “jarretieres, *locarriac*” — “jarretera, *galtzerdi locarria*”.
- “jaunir, *horitcea*” — “amarillear, *oritu, ubeldú*”.
- [373] “jet, *cualdia*” — “tiro, acción de tirar, *tiroa, aurdiguia, cualdia, besarrá, iraitzia*”.
- “jettons, *tantoac*” — “tanto, tantos en el juego, *tantoa, tantoac, contarría, contarríac*”.
- “jeudi, *orceguna*” — “jueves, *osteguna, orceguna, eguena*”.
- “jeûne, *barurá*” — “ayuno, *baraua, barurá*”.
- “jeûner, *barurcea*” — “ayunar, *barautu, barurtu*”.
- “imiter, *imitatcea, iduricatcea*” — “imitar, *imitatu, bezaguitu, irudicatu, berteratu*”.
- “immobile, *ostinatua, harrítua*” — “immoble, inmóvil, imoble, *arrítua, ecinmugítua*”.
- “impossible, *eciña*” — “imposible, *eciña, ecingarria, ecinquizuna, ezdatequeana, ecinlitequeana, ezlitatequeana*”.
- [374] “incapable, *ecindua*” — “incapacidad, ineptitud, incapaz, *ecindura, ecindua, gayeza, cintzoeza*”.
- “incapacité, *ecindura*” — “incapacidad, ineptitud, incapaz, *ecindura, ecindua, gayeza, cintzoeza*”.
- “incomoder, *narraiotcea*” — “incomodar, *erezatatu, erazguetu, narraiotu*”.
- “incommodité, *narraiotassuna*” — “incomodidad, incómodo, *ezera, ezera-goa, narraiotasuna, erazguea, ezegoquia*”.
- “inconnu, *ez ezagutua*” — “desconocido, *ez ezagutua, ezaguetua, ezagutueza*”.
- “inconstant, *sañiacorra*” — “inconstante, *ezegoquidea, edoquidabaguea, sañiacorra*”.
- “inconstance, *sañiaquenda*” — “inconstancia, *ezegoquida, sañiacundea*”.
- “indigent, *beharssua*” — “indigente, *beartsua, beartua, baguetua*”.

- “indiquer, *esleitcea*” — “indicar, *eseitu, adierazo, adiaraci, adieraguin*”.
- “infecter, *khuxatcea*” — “inficionar, *cutsatu, queruztatu*”.
- “ingenieux, *inguiña*” — “ingenioso, *inguiña, ciaditia, ciaditsua*”.
- “ingrat, *eskhergabee*” — “ingrato, *esquerguea, esquerbaguea*”.
- [375] “ingratitude, *eskhergabetassuna*” — “ingritud, *esquerguea, esquerbeltza, esquerbaguea, esquerbaguesuna*”.
- “injuste, *baiaduna*” — “injusto, los mismos [que en “injusticia”], y también *baiaduna*”.
- “injustice, *bidegabee*” — “injusticia, injusto, *ecardoyeza, ecardoibaguea, bide ezтана, bidebaguea*”.
- “inquieter, *khechatcea*” — “inquietar, *bacaldu, batziatu, quejatu, guelcaiztu, inquietatu*”.
- “inquiet, *khechua*”, “inquietude, *khechaqundea*” — “inquietud, [...] *quejoa* [...]”.
- “instant, *liparra*” — “instante, *liparra, ergaya, instantea*”.
- “instrumens, *lanhabesac*” — “instrumento, *lanabesa, lanibesá, lancaya*”.
- “intention, *chedea, gogoa*” — “intención, *ecaya, benaya, intencioa, chedea*”.
- [376] “joüe, *mathela*” — “carrillo, *masalla, matralla, matela, autza*”.
- [377] “jurer, *ciñeguitea*” — “jurar, *cinaguin, juramentu eguin, equideitzatu*”.
- “jurement, *ciña*” — “juramento, *juramentua, ciná, equideitza*”.
- “ivre, *hordia*” — “borracho, *ordia, moscorra*”.
- “ivresse, *hordiqueria*” — “borrachada, borrachera, *ordiqueria, moscorrerá*”.
- “s’ennivrer, *horditcea*” — “emborrachar, *orditu, moscortu*”, “emborracharse, *orditu, &c.* con las terminaciones de el neutro”.
- [378] “laîne, *ilea*” — “lana, (...) En Bascuence es *illea, ulea*”.
- “langue, *mihia*” — “lengua, *mingaña, miña, mia, mihia*”.
- “langue, langage, *hitzcunça, minçaied*” — “habla, language, *hizcuntza, mintzaioa*”.
- “larron, voleur, *ohoiña, ebaslea, arrobatçaillea*” — “ladron, *lapurra, ohoina*”.
- “laver, *icuztea, chahutcea*” — “lavar, *garbitu, icuzi*”.
- [380] “loger, *ostatatcea*” — “hospedar, recibir al huésped, *ostatu eman*. (...) Item *ostatatu*”.
- [381] “lunettes, *miserac*” — “antejos, anteojos, *beguiordeac, beacayac, miserac*”.
- [382] “mal, *dongaro, sordechqui, gaizqui, charqui*”.
- “maladif, *ericorra, herbald*” — “enfermizo, *ericorra, gaisocorra, ericoya, &c. erbala*”.
- “marâtre, *amaicuna*” — “madrastra, *ugazama, amaizuna, azama, amordea*”.
- [383] “marraine, *amabitchia*” — “madrina de bautizo, *amapontecoa, amabichia, amaguchia, comai*”.
- [388] “nape, *dafailla*” — “manteles, *zamaia, zabaua, dafailla*”.
- [389] “necessairement, *premiatzqui*” — “necesariamente, *bearquiro, bearrez, premiatz, premiatzquiro*”.
- “nid, *ohancea*” — “Nido, *cabia, abia, cafia, ohatzea*”.
- [393] “ordre, *manua, meçua*” — “orden, mandamiento, *aguindea, manua, mezua*”.
- [394] “ouvrier, *obrarria, languillea*” — “obrero, en las Cathedralas, *obrarria, obrazaya*”.

- [397] “parrain, *aitabitchia*” — “padrino de el baptizado, *apaidiña, aitabichia, aita-ponteco*”.
- [401] “persevération, *iraupend*” — “perseverancia, *irauntza, irautea, iraundea, iraupend*”.
- [402] “peut-être, *eiqui, baliçate*” — “puede ser, *badate, badateque, balizate, balizateque, izan lei*”.
- [404] “plus, *haiñitçago, gueiago, haboro*” — “más, adverbio, *gueyago*. (...). Item *aboró*”.
- [406] “porteur, *ekharçaillea*”, “porteur, *eramaillea*” — “portador, *eramallea*, quando es azia allá, *ecarlea*, azia acá”.
- [407] “poule d’eau, *uhoilloa*” — “gallina de río, u gallineta, *ugolloa, üolloa*”.
- [416] “religion, *religionea*” — “religión, profesión de la Ley de Dios, *donedea, Erligioa, Erreligionea*”.
- [418] “rideaux, *burtiñac*” — “cortina, *errecela, burtina, cortiná*”.
- [419] “sablonneux, *areaxua*” — “arenisco, *areatsua, ondartsua, legartsua*”.
- [420] “sanguin, *odolxua*” — “sanguino, *odoltsua, odoltia*”.
- [421] “scandale, *gaitzbidea*” — “escándalo, *gaitzbidea, gaizcarra, trebucá*”.
- [428] “il a fait la chose suivant son stile ordinaire, *eguiñ du gauça bere maizco equinduraren arabera*” — “ordinario, común, frecuente, *sarricoa, sarritacoa, maizcoa, maizetacoa, betaldicoa*”.
- [433] “tranquet de moulin, *qualaquá*” — “cítola de molino (...), *citolá, calaca, arcolá*”.
- [434] “trompeur, *barataria, enganaria*” — “chalán, el que trata en mulas y caballos con destreza, y se aplica a todo comprador y vendedor, *barataria*”.
- [435] “vaisselle, *bacherá*” — “vaxilla, vasos, platos, &c. que sirven a la mesa, *mayontziac*. (...). Item *bacherá, baisera*”.
- [436] “vetement, *aldagarria*” — “vestido, *soñecoa, jazcaya, jaunzcaya, aldagarria, flda, abillamendua*”.

4.6.2. Axularren hitzak

ABUIN “espuma” < *nola ahotic habuina darion* (GGero 280).

AIERTU <ayertu> “inclinarse de propensión y afecto” < *Baina guztiarequin ere aihertcen naiz erraitera, eta erraiten dut, parabisuco bidea errazago, plaunago eta placentago dela, ifernucoa baino* (GGero 483-484).

AIERU <ayerua> “guiñada, guiño” < *hasi ceizquidan niri neroni aditceira [sic] emaiten, lehenbician kheinuz eta ayerus, eta guero azquenean, clarqui eta aguerriz* (GGero 15), *haren promesetan, kheinuetan eta are ayeruetan ere, fidantzia handia daducaçu* (ib. 127) eta *çure hitz simpleari eta bakhunari, eta ere [sic] kheinuari eta aieruari ere, sinheste guehiago eman lequidicaiola* “solo nutu” (ib. 265).²

² Gainerako agerraldietan (ib. 22 orduan *ezpaitcen beccaturic, eta ez beccatuaren ayeruric, 287 den occasinoric tipiëna, aieruric gutiena gorrotateco eta muthurtua iartceco asco dudala* eta 403 *Ceren aieru hec, itçal gaizca ibilce hec, baitira frogantçaric asco*) ez da keinu agertzen, besteak beste.

- AITATASUN “paternidad”: *bere aitatasunac, semeac* [sic] *gana ceducan amorio naturalac guibelatcen çuen* (GGero 346-347).³
- (EZ) AITZINAGO “non plus ultra” < *badala* [sic] *beccatuetan neurri bat, badela ez aitcinago iragaiteco marra bat* (GGero 117); cf. *eta eztu nahi hartaric aitcinago iragan gaitecin* (ib. 113).
- *AKOTATU <acotatu> “morder” < *bere concientciac berac, bere baïthan barrena acotatcendu* [sic, *aço-ren ordez*], *autsiquitcendu...* (GGero 431).
- ALATU “despecharse (...). Con el verbo *alatu* se hazen las inflexiones así. *Alatzen zait, zatzu, zayo, &c.*, me despecho, te despechas, se despecha. *Alatu citzatan, citzayon, &c.*, me despeché, se despechó, &c.” < *eta beccatu hartçaz orhoitcen çara arratsean, alhatcen çaitçu ceure concientcia* (Ax GGero 106), *den gaixtoenari ere, noizic behin bederen alhatcen çaica bere concientcia* (ib. 426) *et orduan berean orhoitcen da bere beccatuez, orduan berean alhatcen çaica bere concientcia* (ib. 432) vs. *iccaratcen da, minberatcen da, senticortcen da eta bere buruari alhaturic, ethorquiçunaz gogoetan iartcen da* (ib. 97-98). Cf. *Erans-ean*, berriz, “reprehender, *alhatu*”.
- ALBENIA “borde”, “orilla”, “orillo, en el paño”, “orla”, “ruedo, orla” < *Nolaco baita cheiten* [sic] *den ehuna eta oihala, halaco içanen da oihalaren albenia eta bazterra ere* (GGero 215).
- ALBIRISTE “albricias, buenas nuevas, noticias” < *Ea iende penatuac, indaçue albiriste, berri on bat eman nahi deratçuet* (GGero 606).
- AMETSETAKO “soñado” < *Bertce ioco guztiac ametsetacoac beçala dira, vtquitcea da iratçarriricoa, fina eta segura* (GGero 418).
- AMORANTIA “enamoramiento”, “galanteo”, *amorantian ibilli* “galantear” < *Cer esquer uste duçu içanen duela edo irabaci eguinen duela çabar ecinduac* (...). *Amorantiara gaztean beçala ez ioaiteaz?* (GGero 177), *Amorantian, ohoinque-rian, iocoan, gau egunac aise eta guti sentituric iragaiteintuçu* (ib. 519).
- AMORIOBAGE <amoriobaguea> “desamorado” < *amorio desordenatuac eguiten duen laurgarren caltea, baquezcoen guerlati, eta bihotz beren eta amoltsuen omorio* [sic] *gabe eta bihots gogor eguiteare* [sic] *eta errendatcea* (GGero 356).
- AMURUSIA “galanteo”, *amurusian ibilli* “galantear” < *Eztagoca çahartasunari amurusia, eta ez comunzqui gaztetasunari auaricia* (GGero 178), etab. vs. *Venus amurusiaren patroïña* (Gero 354).
- AMURUSTU “enamorar”, “enamorarse” < *bere ama propioaz amuruztu* [sic] *cela* (GGero 350).
- ANDINAI <andinaya> “ambición” < *Han urguillua, handi nahia, desohorezqui oinen azpian erabilico eta osticatuco da* (GGero 593).
- ANU “cobardía” < *ethortcen gara egin behar ditugun orenara* [sic], *ordea han ixtitcen eta guibelatcen gara, han anu eta ukho eguiten dugu* (GGero 47).
- ARANZA “púa, cosa aguda que remata en punta” < *Ceren nola* [sagarroia] *larruan baita latz, eta gaztaina carloa beçala, puntaz eta arantceez bethea* (...) *ume hec erdi behar duenean bere arantceez eta carloez min eguiten diote* (GGero 78-79).

³ Maurice Harrietek dakarren EZ, *Man*-eko beste lekukotasuna (ap. *OEH*, s.v.) arbiuatu behar dugu, aipamena funtsezkoenean aldaturik baitago, hizteggile horren ohituraren araberá; egiatan Etxeberrik *OEH*-ak XIX. mende bukaera arte (Dv eta Darrie) kausitu ez duen *aitasun* aldaera baino ez dakar: *Hargatic esquer diogu çure Aitasunari* (EZ *Man* II, 159).

- ARDANDEGI “bayuca”, “taberna” < *Leheneco bihiteguiac, ardandeguiac, sotoac, salac eta gambarac handitucoitut, eduquitceco leccua franco eguinen dut* (GGero 75).
- ARMORA “pared maestra” < *eta hesiac, hersteguiac eta harmorac ere, eroriac eta dese-guinac* “& materia lapidum destructa est” (GGero 40).
- ARRAS “cerca, adverbio”, “ras con ras”, “ras con ras, junto, pegante” < *Cilicio bat, cerdazco guerrico bat larru arras bethi ere erabil ceneçala* (GGero 57), *ceren iuramentua, Iaincoa bera bere presunan vtquitcen du, baiña bertce beccatu hauc, eztiote hain arras emaiten, etçaitça hala hurbiltcen* (ib. 254), *larru arras cilicio bat, cerdazco guerrico bat harturic* (ib. 483).
- ARRAZATU “herir (...) lastimando algo”, “lastimar hiriendo”, “percutir” < *alde guztiz galdua, narriatua, arraçatua eta erroac eguinic, beccatuz eta aztura gaiztoz betha baitago* (GGero 109), *Nola gure lehenbico aita harc, gure naturaleça haur, bere beccatuz narriatu, arraçatu eta eritoquitu baitçuen* (ib. 250), *Çur-guinac çura lantcen eta appaintcen deunean* [sic], *aurquitu agatic gain aldea, açalari datchecana arraçatua eta pipiztatua* (ib. 441).
- ARRENKURA “coxijo”, “querella, quexa”, “quexa”, “resentimiento, quexa” < *Çuri bere arrencurac, eguitecoac, coaitac eta ondicoac conta* (GGero 5), *Hango cantuac, leloac eta bozcarioac içanen dira ayac, hatsbetherapenac* [sic], *incirinac, nigarchopinac eta arrencurac* (ib. 588).
- ARRENKURATU “quexarse”, “vituperar” < *ecen gure salbatçaillea arrencuratu ezbacen ere bere heriotce penatuaz eta desohorezcoaz, arrencuratu eta senticortu baitcen bide gabe hunetçaz* (GGero 136), *Aita gaixtoaz errençuratcen* [sic] *dira semeac, ceren hura dela causa baitira desohorezco seme bastartac* (ib. 360), *Iaincoa gatic, den penaric ttipiena errecibitcen duçunean, berehala arrencuratcen çara; baina Deabrua gatic, gau-aireac, hotçac eta beroac ere ichil pairatceintuçu* (ib. 517), *Senharraren colpe ttipiaz arrencuratcen da, eta ez omorantearen* [sic] *handiaz* (ibid.), *arraçoinequin arrencura ahal diteque, eta guereilla iguzquia beccatoreaz* (ib. 569), etab.⁴
- ARRI MUGER <arri muguerra> “pedernal” < *Harri muguerraren pare dira, barrenean dute sua, asco dute vquitcea* (GGero 290) vs. *Iaincoa[c] hequen premia iccusiric, eman baitcerauen, harri-muguer batetaric atheraric, ithur-ur fresco bat* (ib. 511).
- ARTZEKODUEN <artzecoduena> “accedor, el que tiene qué aver” < *Ceren çure gogoaz eta aithorraz ere probetchu guti du hartzeco duenac, pagamenduric ezteanean* (GGero 244).
- ASALDATU “alborotar” < *San Crisostomoc berac, aiticinetic auisaturic eztadilla nehor hargatic assalda, erraiten du: Nemo his verbis turbetur* (GGero 228), etab.
- ASMU “pretexto” < *Gaixto batec hil deratçu ceure aita, cerorri ere eguin deratçu milla pensu, asmu falso eta malicia* (GGero 273) vs. *eguin çuen Piramide batçuen eguiteco gogoeta, asmua eta pensua* (ib. 26), *orduan Emperadore çor[o]ac, ahal ciren asmuac eta enseiuac balacatceco eta baquetceco eguiten cituen* (ib. 228).
- ASPERTU “empalagar” < *iragan behar dut guticia hura: appur bat asse behar dut, aspertu behar dut, dichiritu behar dut: eta guero orduan, asse, asper, dichiri eta nekha nadinan, vianda higuincten has daquidanean* (GGero 51), *naquion behin, berriz bihurtceco desiraric eztuquedan beçala, asse eta asper* (ib. 174), *Are orduan ere etcenduten placer ossoric hartu, etcineten aspertu, eta ex* [sic] *asse* (ib. 383).

⁴ Cf. ib. 182, 283, 430, 507, 565; 26.ean *arnancuratcera* irakurtzen da GGero-n.

- ATSEGINARI “guantes, lo que se da de guantes” < *Hala bada, Deabruac ere emaiten dio becatuari cenbait atseguin eta placer (...), ez eman nabiz, ez atseguin sari, baiña ceren bertcela ecin engana baiñeque beccatorea* (GGero 514).
- ATXAKIA <achaquia> “achaque”, “excusa”, “pretexto” < *hala edireiten ditugu bada guc ere occasinoac, desencusac, estacuruac, atchaquiac eta itçulpideac, beccatutan egoiteco* (GGero 51), etab.
- AUHENDU “deplorar”, “lamentarse” < *Presentecoa goça deçaquegu, ethorquiçunecoa desira, eta iragana lauda edo auben eta deithora* (GGero 155), *hasico dira bere ondico handiaren deithoratcen eta aubentcen* (ib. 609).
- AUSKOR “caedizo, frágil”, “endeble”, “feble, débil”, “frágil, quebradizo”, “quebradizo” < *beiraquiaren pare gara eta are beiraquia baiño perilos eta hautscorrago* (GGero 60), *Cer da beirazco vntia baiño gauça samurragoric eta hautscorragic? “fragilius”* (ib. 61). Ik. ib. 288 ere.
- AUSTE “infracción”, “traspaso de alguna ley” < *Comunaren othoitçac, eta semea ganaco amorioac anhitz gogoeta eraguin ceraucaten, baiña guehiago legu[e]aren hautstea[c]* (GGero 346).
- AUTSIKI *tarantulac autsiquia* “atarantado, mordido de la tarántula” < ik. *beherago autsikitu, eta bereziki, cf. Erleac nehor autsiquitcen duenean autsiquitcenago du bere burua (...). Hala gerthatcen çaitçu bada çuri ere, etsaiari autsiqui eguiten dioçunean* (GGero 332-333), non agian *egiten indartzaile gisa uler zezakeen*.
- “remorder” < *Harra da, concientcian barrena dagoen beccatua, eta harrac beçala, gau eta egun, autsiquitcen du, iaten du, larrutcen du* (GGero 423).
- “mordedura” < *Oraren autsiquia* (GGero 572).
- “remordimiento” < *hartara bulccatcen çuten bere ama sainduaren nigarrec, concientciaren autsiquieç eta iaincoaren manamenduec* (GGero 52), *concientcia gaixtoaren autsiquiac, autsiqui minac, liscarrac liscar garratçac, eta colpeac ere, colpe bortitçac direla* (ib. 441), *concientciaren accusamendua, autsiquia, alhadura, chimicoa, erançutea* (ib. 596).
- *AUTSIKITU “morder” < *Hortceç mihia autsiquitcen dutenean, norc hargatic atheratceintu hortçac?* (GGero 315), *bere concientciac berac, bere baithan barrena acotacendu* [sic, aço-ren ordeç], *autsiquitcendu* (ib. 431).
- AXOLDURI <aisolduria> “cuidadoso” < *Hala guerlequin, etsaiequin eta contrastequin ernatcen, iratçartcen eta acholduritcen da* [ertzean *ajolduri*] (GGero 27).
- AZKATU “ajar”, “manosear”, “palpar” < *escuetaco larrua hazcatcen eta ferecatcen cioela* (GGero 32), *Hasuinac significatcen du naguitasuna: baldin malguqui, leunqui, emequi, naguiqui eta balacuz beçala hazcatcen, ferecatcen eta eratbiltcen* [sic] *baduçu, erreco çaitu, baiña ez nabasiqui eta ausartqui hersten eta marruscatcen baduçu* (ib. 41), *borzgarren censu corporalari, cein baita Tactus, vquitcea, escuztatcea eta hazcatcea* (ib. 417).

4.6.3. Iparraldeko hitzak

Iparraldeko tradizioan, Axularrengan zein beste idazleren batengan berdin aurki zitzakeen hitzak honako hauek dira:

- AHAIKO “Pariente”. “Parentela, *aideac, ahaicoac, aidebatza, ahaicobatza*”.
- AHAL “Potencia”, etab.

- AHALKAGABE “Descarado”. “Descocado”. “Desmesurado”. “Desvergonzado”.
Ax, etab. *ahalkegabe*.
- AHALKAGABEKI “Desmesuradamente”. “Desvergonzadamente”.
Ax, etab. *ahalkegabeki*.
- AHALKAGABETU “Descararse”. “Desmesurarse”. “Desvergonzarse”.
Ax *ahalkegabetu*.
- AHALKE “Confusión, vergüenza”. “Corrimiento, vergüenza”.
- AHALKE IZAN “Avergonzarse”.
- AHALKETU “Avergonzar”. “Corridísimo, avergonzado, *chit lotsatua, ahalquetua*”.
- ABADE “Abad, el Padre Abad de un Monasterio”.
- ABAILA “Honda de tirar piedras”.
- *ABAINTAILA “Ventaja”.
Ax, etab. *abantaila*.
- ABAROTS “Ruido de cosa que se quiebra, y es desapacible”. “Trisca, ruido”.
- (H)ABE “Apeos, puntales, irozgarriac, abeac”. “Coluna”. “Fuga en los edificios”.
“Macho, machón en los edificios”. “Poste, pilar”. “Viga, que sustenta otras”.
“Xacena, viga que sostiene a las otras menores”.
- ABIATU “Comenzar”.
- ABISATU “Avisar”. “Avisar, amonestar”.
- ABISU “Aviso”.
- ABRE “Bestia”. “Bruto”.
- ABSTINENZIA “Abstinencia así [parco, moderado en el comer]”.
- ADIMENTU “Entendimiento”. “Pensamiento, entendimiento”.
Ax, etab. *adimendu*.
- ADIMENTUBAGE “Mentecato”.
Ax, etab. *adimendugabe*.
- ADIN “Edad”.
- ADISKIDETU “Componer, hazer amistades”. “Reconciliar, hazer pazes”.
- ADULTERIO “Adulterio”.
- AGERI “Aparecer, aparecerse”.
- AGERRIAN “(A las) claras”. “Descubiertamente”. “Expressamente”. “Manifiestamente”. “Paladinamente, públicamente”. “Públicamente”. “(En) público”.
- AGIAN “Acaso, adverbio, unas veces viene con duda”.
- AGINTARI “Comandante”. “Imperante”. “Mandón”. “Pretor, magistrado romano”.
“Rector”. “Sátrapa, gobernador de una provincia”. “Superior, el que manda”.
“Xefe, cabeza, superior”.
- AGITZ “Recio, reciamente”. “Reciamente”.
- AGORTU “Secar”. “Agostarse los campos, *soroac, alorrac, landac igartzea, eyartzea, agortzea, idortzea, leortzea*”.
- AGUR EGIN “Saludar”. “Resaludar”.
- HAINA “Aquél, aquella, *haiña*, aquellos, *haiñec*”.
- AINGURA “Ancora”.
- AIN(T)ZIRA “Balsa”. “Embalsadero”. “Estanque”. “Laguna”. “Pantano”.
- AIPAMEN “Mención”. “Proposición”.
- AIPATU “Chistar”. “Mencionar”. “Mentar”. “Pro[po]ner, razón, sentencia, &c.”.
- AIRE “Aire, elemento”.

- AITONEN SEME “Hidalgo”. “Infanzón, caballero noble”. “Noble”.
- AITOR “Confesión”.
- AITOREN SEME “Gentilhombre, el noble”.
- AITORTU “Confessar”. “Confessar sus pecados, *bere pecatuac esatea, salatzea, aitor-tzea, aboatzea*”.
- *AITSIA “Facilidad”.
- Ax, etab. *aisia*.
- AITU “Acabar”. “Acabarse”. “Agotar”. “Apurar el vaso, &c.”.
- AITZIN “Delantera”. “Testera”.
- AITZINAT “Adelante”.
- AITZINATU “Adelantar”. “Adelantarse”. “Alargarse”. “Anticipar”. “Avanzar, adelantar”. “Prevenir, anticiparse”.
- AITZINDARI “Adalid”. “Caudillo”. “Guía”. “Guía, de danzas, juegos, &c.”.
- AITZINDU “Adelantar”. “Anteceder, preceder”. “Anteponer”. “Anticipar”. “Prevenir, anticiparse”.
- AITZINEAN “Ante, delante”. “Delante”. “Acatamiento, presencia, y se usa en ablativo comúnmente: *aurrean, aurretik, aitzinean, aitzinetik* <-t>”.
- AITZINEKO “Previo”.
- AITZINETIK “Antemano, de antemano”.
- AIZEMAN “Aventar”. “Soplar”.
- AKABAN(T)ZA “Acabamiento, fin”. “Terminación”.
- ALA BADA “(De) manera”.
- ALABER “También, al principio de la cláusula”. “Tampoco, al principio de la cláusula, *are ez, alaber ez*, y la negación *ez* se antepone a la terminación de el verbo”.
- ALAKO MOLDEZ NON “(De tal) manera que”.
- ALARGUNDU “Enviudar”.
- ALARIK ERE “(En) medio de esso”. “(Sin) embargo, no obstante”. “Pero, no obstante”.
- ALATAN “Assí”. “Semejantemente”.
- ALDARATU “Remover, de una parte a otra”.
- ALDE “(A) favor de alguno, estar, hazer, *norbaiten alde egon, eguin*”. “Ser de parte de alguno, de su bando, *norbaiten alde izan, egon*”.
- ALDEAN “Para lo que, en comparación, *aldean, alboan* puestas al genitivo”.
- ALEGERARO “Alegremente”.
- Ax, etab. *alegeraki*.
- ALEGERATU “Alegrar”. “Alegrarse”.
- ALFER “Perezoso”. “Albardán”.
- ALFERKERIA “Pereza”.
- ALFERTASUN “Pereza”.
- ALOKAIRU “Acostamiento, voz antigua, sueldo”.
- ALOR “Campo, los sembrados”. “Fundo”. “Heredad, tierra que se cultiva”. “Sembradío”. “Sembrado, sembrados”. “Sementera, semencera, tierra sembrada”.
- ALTZAIRU “Acero”.
- AL(T)ZO “Seno, regazo”. “Gremio, regazo”.
- AMARRATU “Amarrar”.
- AMEN “Parte, porción, pedazo”. “Pedazo”.
- Ax, etab. *ahamen*.

AMODIOZ “Afectuosamente”.

Ax *amorioz*, etab.

AMULTSU “Carñoso”. “Delicioso”.

(ZENBATENAZ...) ANBATENAZ “Cuanto más, &c. tanto más, &c.”.

ANITZETAN “Amenudo”. “Muchas veces”. “(Muchas) veces”.

ANSIKABE “*ansicabea*, descuidado y floxo” (s.v. *ansia*).

(H)ANTU “Ahuecarse, entonarse, envanecerse”. “Endiosarse, erguirse”.
“Ensoberbecerse”. “Envanecer”.

AN(T)ZE “Maña”.

A(H)OZPEZ “Boca abajo”. “Bruces o bruzas, la postura de echarse cabeza abaxo”.

APEZ “Clérigo”. “Cura, sacerdote”. “Presbítero”.

APO “Escuerzo”. “Sapo, escuerzo”.

APUR BAT “Nonada”.

(IGURIKAZU) APUR BAT “(Aguarda un) poco”.

ARAGIZKO “Carnal, cosa de carne”.

ARAGIZKO BEKATU “Adulterar, cometer pecado con muger agena, *iñoren emazteare-quin araguizco becatua eguitea, iauquitea, besterenganatzea*”.

ARARTEKO “Abogada, mediadora”. “Intercessor”. “Paracleto, paraclito, lo mismo que defensor y por esso mismo consolador”. “Patrón, abogado”. “Rogador”.

ARATZ “Limpio”.

ARAU “Justicia, derecho”. “Regla”. “Reglamento”.

ARUAZ “(A) fuero, al fuero de”.

ARBUIATU “Rebatir, rechazar”. “Rechazar”. “Reprobar”.

ARDI ERREBELATU “Oveja perdida”.

ARE “Aún, en principio de cláusula, *are*, antepuesto, y los demás pospuestos”.

“Además que, *eta are*”. “Demás de esso, demás que”. “Hasta, aún, *are* antepuesto, *ere, bere* pospuestos”. “También, al principio de cláusula”. “Tampoco, al principio de la cláusula, *are ez, alaber ez*, y la negación *ez* se antepone a la terminación de el verbo”.

ARE GEIAGO “Además”. “Assimismo”. “Aún más”. “Demás de esso, demás que”.

“(Aún) más”. “Item, item más”. “Otro sí”.

AREAGO “Además”.

ARIN “Venial”. “Culpa leve, *erru chiquia, ariña, gaizquita chiquia, ariña*”. “Pecado venial, *pecatu venialá, ariña*”.

ARINDU “Agilitarse, es lo mismo que hazerse ágil”. “Aligerar”. “Aliviar”.

ARINKI “Agilmente”.

ARKA “Arca de el Testamento, *Testamentuaren arcá*”. “Arca de Noé, *Noeren arcá, ontziá*”.

ARMATU “Armar, armarse”.

ARNEGARI “Blasphemo”. “Renegado, maldiciente, blasfemo”.

ARNEGATU “Blasphemar”.

ARNEGU “Blasphemia”. “Reniego, execración, blasfemia”.

ARNO “Vino”.

AROTZ “Herrero, el oficial principal en las herrerías grandes”. “Tirador en las herrerías grandes”.

ARRAI “Afable”. “Apacible”.

- ARRAIKI "Afablemente".
- ARRAN(T)ZALE "Pescador". "Xabeguero".
- ARRAPATU "Agarrar". "Arrebatar". "Engarrafar, agarrar". "Gafar". "Garrafiñar".
"Prender, asir, agarrar". "Rapiñar".
- ARRASTU "Anochecer".
- ARRAZA ETIM: Raza ("...de *arraca*, *arraza*, que significa lo mismo...").
- ARRAZOIN "Razón".
- ARREN "Por Dios, por tu vida".
- ARROIN "Coluna de piedra". "Pilar, columna".
- ARTE "Red". "Lazo, que se arma".
- ARTIZAR "Lucero, estrella". "Cinosura". "Norte, la estrella de el norte".
- ASBERAPEN "Suspiro".
- ASERREKOR "Enojadizo".
- ASKERIA "Ascosidad". "Porquería".
- ASTANDU "Arredrar".
- ASTE "Comienzo, principio".
- ASTELEGUN "Día de labor". "Feria, día que no es de fiesta".
- ATRAPATU "Atrapar".
- ATS 1. "Anhérito". "Respiración".
2. "Asqueroso". "Astroso, sucio, puerco". "Puerco, sucio".
- ATSARTU "Carlear, jadar el perro cansado y falto de aliento". "Resollar".
- ATSBERAPEN "Aliento, respiración".
- ATZAPAR "Garfa". "Garra". "Harpa, la garra". "Zarpa, garra de el animal".
- ATZEMAN "Agarrar". "Alcanzar al que se escapa". "Coger al que se escapa".
- AU(H)EN "Aullido, aullo". "Clamor". "Lamentación". "Llanto". "Lloro".
- *AURIZKITU "Atropellar". "Atropellarse, darse demasiada prisa". "Pisar".
- AURTASUN "Puerilidad".
- AURTIKI "Lanzar, arrojar con violencia y trabajo".
- AUSARKI "Determinadamente, osadamente".
- AUSART "Atrevido". "Denodado". "Determinado, osado". "Resuelto, audaz, atrevido". "Sobrado, atrevido". "Trafalmejo, intrépido".
- AUSAR(T)ZIA "Atrevimiento". "Denuedo". "Determinación, osadía". "Resolución, ánimo, valor".
- AUTATU "Elegir, elegir". "Escoger". "Señalar, elegir para algo".
- AZAMA "Madrastra".
- AZKENDU "Acabar". "Concluir, acabar". "Ultimar".
- AZKUNTZA "Educación".
- AZPIRATU "Abatir a uno". "Debelar". "Profligar". "Sopetear, sopear, maltratar".
"Vencer".
- AZTAMUKA "Atientas".⁵ "(A) tiento".
- AZTANDU "Alejar". "Alejarse". "Apartarse de algún lugar".

---

⁵ Jat. *Atiendas*, egileak zuzendua.

4.6.4. Landucciren hitzak

LANDUCCI		LARRAMENDI	
abbadesa 227r	<i>abbadeseá</i>	abadesa	<i>abadesa, abadeseá</i> (4/4)
abahar	<i>hito vt., camara hitoa</i>	abahadas sopas	<i>zopá itoac</i> (1/2)
abaxar	<i>veratu</i>	abaxar	<i>beeratu</i> (1/4)
ablandar lo duro	<i>beratu gogorra</i>	ablandar	<i>beraatú</i> (1/4)
abogado	<i>letradu[a]</i>	abogado	<i>letraduna</i> (1/2)
abrasar 227v	<i>erre</i>	abrasar	<i>erre</i> (1/1)
abuelo	<i>assabeaytea</i>	abuelo	<i>aitasaba</i> (3/5)
abuela	<i>assabeamea</i>	abuela	<i>amasaba</i> (3/5)
acoger en casa 228r	<i>essean artu</i>	acoger	<i>artú</i> (1/1)
acoçeador	<i>osticaria</i>	acoçeador	<i>osticaria</i> (1/7)
acostarse	<i>essin</i>	acostarse	<i>etzin</i> (1/3)
acreçentar	<i>gueagotu</i>	acrecentar	<i>gueiagotu</i> (3/4)
açafran	<i>açafraya</i>	azafran	<i>azafraya</i> (1/1)
açeña de moler	<i>errotea</i>	aceña	<i>errota</i> (1/3)
acumbre 228v	<i>ochaba vat</i>	azumbre	<i>ochaba</i> (2/2)
achicar	<i>chiquirtu</i>	achicar	<i>chiquertu</i> (3/4)
adarga de cuero	<i>adarguea</i>	adarga	<i>adarga, adarguea</i> (1/1)
adeudarse	<i>çorr??? eguin⁶</i>	adeudarse	<i>zorrac eguin</i> (2/3)
adornar 229r	<i>apayndu</i>	adornar	<i>apaindu</i> (1/4)
adormecerse	<i>loac artu</i>	adormecerse	<i>loacartu, loacartzea</i> (1/1)
adrede	<i>jaquinez</i>	adrede	<i>jaquinéz</i> (3/3)
afloxar	<i>nassaytu</i>	afloxar	<i>nasaitu</i> (2/8)
agua bendita 229v	<i>vr bedeyquatua</i>	agua bendita	<i>ur bedeicatua</i> (1/1)
agena cosa 230r	<i>besten gauçea</i>	agena cosa	<i>bestereña</i> (1/2)
ahumado	<i>quez betea</i>	ahumado, lleno de humo	<i>queez beteá</i> (1/1)
ajo 230v	<i>baracaça</i>	ajo	<i>baracatzá</i> (2/2)
albarda	<i>bastea</i>	albarda	<i>basta</i> (1/2)
alcalde mayor	<i>alcate nausia</i>	alcalde mayor	<i>alcate nagusia</i> (1/1)
almena de torre 232r	<i>torrean almenea</i>	almena	<i>almená, almeneá</i> (1/1)
almendra	<i>almêdrea</i>	almendra	<i>almendra, almendra</i> (1/1)
alumbrar 232v	<i>argui eguin</i>	alumbrar	<i>arguiegain</i> (2/3)
amontones 233r	<i>môtoyca</i>	amontones	<i>montoica</i> (1/4)
anade, aue conocida 233v	<i>atea</i>	anade	<i>atea</i> (1/3)
anocheçer 234r	<i>gautu</i>	anocheçer	<i>gautu</i> (1/3)
ansar, aue	<i>añarra</i>	ansar	<i>antzarra</i> (1/1)
apriessa	<i>lasterca</i>	apriessa	<i>lasterca</i> (1/7)
arador de mano 235v	<i>çigarra</i>	arador	<i>çigarrá</i> (1/1)
arrodillar 236r	<i>velaurico jarri</i>	arrodillarse	<i>belaurico jarri</i> (4/4)
arrojar	<i>eguosçi</i>	arrojar	<i>egotzi</i> (2/4)
arroba, medida	<i>arrobea</i>	arroba	<i>arroba, arrobea</i> (1/1)
asma, dolencia 236v	<i>asmea</i>	asma	<i>asmea</i> (1/1)
asnerizo	<i>astasaya</i>	asnero	<i>astazaya</i> (1/1)

⁶ Argitaratzaileek *çorr eguin* ematen dute testuan, eta oharrean lehenago *çorratu* idatzi zela diote (Agud & Mitxelena 1958: 52, 8. oh.).

LANDUCCI		LARRAMENDI	
aspera cosa	<i>gauça gogorra, lasça</i>	aspero	<i>latza, gogorra</i> (1 eta 3/7)
assechador 237r	<i>çelataria</i>	acechador	<i>celataria</i> (1/2)
baylador 239v	<i>dañçaria</i>	bailador	<i>dantzaria</i> (1/2)
barro	<i>loya</i>	barro	<i>loya</i> (1/2)
barbado 240r	<i>vicarrduna</i>	barbado	<i>bizarduna</i> (2/4)
bastardo	<i>borta</i>	bastardo	<i>borta</i> (2/2)
beodo 240v	<i>ordia</i>	beodo	<i>ordia</i> (1/1)
bien querencia 241r	<i>ondo gurea</i>	benevolencia ⁷	<i>ondogura</i> (2/2)
blanca, moneda	<i>çuriquoa</i>	blanca, moneda	<i>zuricoa</i> (1/3)
bodigo 241v	<i>olatac</i>	bodigo	<i>olata</i> (1/3)
bofes	<i>viriac</i>	bofes	<i>biriac</i> (2/2)
boyero	<i>yşçaya</i>	boyerizo	<i>itzaya</i> (1/2)
bordón 242r	<i>bordoya</i>	bordón	<i>bordoya</i> (1/3)
borracho	<i>ordia</i>	borracho	<i>ordia</i> (1/2)
bruñir 243r	<i>leundu</i>	bruñir	<i>leundu</i> (2/4)
buelta	<i>biurquetea</i>	vuelta	<i>biurqueta</i> (2/2)
cabeçar, mouer 243v	<i>burua erabili</i>	cabeçar, mover	<i>burua erabilli</i> (1/1)
		la cabeza	
cabello	<i>vlea, illea</i>	cabello	<i>illea, ulea</i> (1 eta 2/3)
cabra montesina	<i>basaaunça</i>	cabra montés	<i>basautntza</i> (2/2)
cabrero	<i>aunşçaya</i>	cabrerizo, cabrero	<i>auntzaya</i> (1/2)
cacarear el gallo	<i>ollarrac cacaraça eguin</i>	cacarear	<i>cacaraztu</i> (2/2)
		cacareo	<i>cacaraza</i> (2/2)
cada dia 244r	<i>egunean egunean</i>	cada dia	<i>egunean egunean (item-ean)</i>
cal	<i>carea</i>	cal	<i>carea</i> (1/2)
calcañar	<i>orpoa</i>	calcañar	<i>orpoa</i> (1/2)
cama 244v	<i>oya, oea</i>	cama	<i>oya, oea</i> (1 eta 2/3)
camello	<i>gamellua</i>	camello	<i>gamelua</i> (1/1)
camellero	<i>gamellu saya</i>	camellero	<i>gameluzaya</i> (1/1)
caminador	<i>videşçcoa</i>	caminante	<i>bideazcoa</i> (1/3)
campana	<i>ezquilla</i>	campana	<i>ezquilla</i> (2/3)
candil 245r	<i>cruselua</i>	candil	<i>cruselua</i> (2/2)
cañon	<i>cañoya</i> ⁸	cañon	<i>canoya</i> (1/2)
cantero	<i>arguina</i>	cantero	<i>arguiña</i> (1/2)
capellan	<i>capellaua</i>	capellan	<i>capellaua</i> (1/1)
careçer 246r	<i>ez euqui</i>	carecer	<i>ez iduqui, euqui</i> (2/5)
clauo, de yerro 247v	<i>burniazco ylçea</i>	clavo	<i>ilzea</i> (1/3)
çoçe	<i>osticoa</i>	coz	<i>osticoa</i> (1/1)
çoçeador	<i>osticaria</i>	coçeador	<i>osticaria</i> (1/1)
coger	<i>batu</i>	coger	<i>batu</i> (2/3)
cogote de cabeça 248r	<i>cocotea</i>	cogote	<i>cocotea</i> (1/4)
colar paños	<i>puyata eguin</i>	colada	<i>puyata</i> (3/3)
colada de paños	<i>oyalan puyatea</i>		
colcha de cama	<i>colchea</i>	colcha	<i>colcha, colchea</i> (1/2)
colchon	<i>colchoya</i>	colchon	<i>colchoya</i> (2/3)

⁷ Cf. "bienquerencia, véase *benevolencia*".

⁸ <ñ>aren txapela ez da ondo ikusten.

LANDUCCI

colear, mouer la cola	<i>buztayña erabildu</i>
comezón 248v	<i>asça</i>
condesa 249v	<i>condesea</i>
conejo	<i>conejua</i>
consigo 250v	<i>verequin</i>
contigo	<i>eurequin</i>
copo de lino o lana 251r	<i>quirrua eunezcoa edo vlezcoa</i>
corchete, de vestidura	<i>corchetea</i>
costurera 252r	<i>josquina</i>
creçer 252v	<i>luçatu</i>
criado	<i>mutila</i>
criada	<i>nescatoa</i>
cuajo para cuajar 253r	<i>gazaguia</i>
cuarto de moneda	<i>laumaraycoa</i>
cuclillo 253v	<i>cucua</i>
cuero	<i>çaguia</i>
cuña para hender 254r	<i>çiria</i>
çapatero	<i>çapataria</i>
çedaço de çerdas	<i>vaya</i>
çejo sobre los ojos	<i>vepurua</i>
çeja, la quenca	<i>idem</i>
çeniza 255r	<i>ausçerrea</i>
çera	<i>arguyçaya</i>
çercano	<i>aldecoa</i>
çeruiç 255v	<i>lepoa</i>
çiruelo, arbol 256r	<i>ocarana errexala</i>
çiruela	<i>ocarana frutea</i>
chapa de metal 256v	<i>chapea metalezco</i>
china piedra	<i>arrichoa</i>
dedo 257v	<i>asça</i>
dedo meniçue	<i>asç chiquirra</i>
derecha cosa 258v	<i>gauça arteça</i>
desbarbado 259v	<i>viçarbaguea</i>
descalbrar	<i>burua aussi</i>
deslizarse 261r	<i>labayndu</i>
despiojar 262r	<i>çorriac quendu</i>
desvergonçado 263r	<i>losça vaguea</i>
dormidor 264v	<i>losçorroa</i>
ducado 265r	<i>ducata</i>
ea pues	<i>ea vada</i>
echarse	<i>eşin</i>
embiar 265v	<i>vidaldu</i>
enagenar 267r	<i>vesteren eguin</i>
encareçer	<i>goratu</i>
encubrir 267v	<i>estaldu</i>
ennegreçerse 268v	<i>balçitu</i>

LARRAMENDI

colear, mover la cola	<i>bustana erabilli (1/2)</i>
comezón	<i>atza (1/3)</i>
condesa	<i>condesa, condesea (1/1)</i>
conejo	<i>conejua (2/2)</i>
consigo	<i>berequin (1/2)</i>
contigo	<i>eurequin (2/6)</i>
copo de lino, lana, &c.	<i>quirrua (1/3)</i>
corchete	<i>corcheta (1/3)</i>
costurera	<i>josquiña (4/4)</i>
crecer	<i>luzatu (5/5)</i>
criado	<i>mutila (4/5)</i>
criada	<i>nescatoa (3/3)</i>
cuajo	<i>gatzaguia (1/2)</i>
cuarto, moneda	<i>laumarai (2/3)</i>
cuclillo	<i>cucua (1/1)</i>
cuero de vino	<i>zaguia (1/2)</i>
cuña	<i>çiria (1/1)</i>
zapatero	<i>zapataria (1/3)</i>
cedazo	<i>baya (1/3)</i>
ceja	<i>bepurua (2/2)</i>
ceniza	<i>auts errea (2/2)</i>
cera	<i>argucaya (3/4)</i>
cercano	<i>aldecoa (1/4)</i>
cerviz	<i>lepoa (1/3)</i>
çiruela, çiruelo	<i>ocarana (2/2)</i>
chapa	<i>chapa, chapea (1/1)</i>
china	<i>arrichoa (1/2)</i>
dedo	<i>atzá (1/3)</i>
dedo meniçue	<i>atz chiquerra (1/1)</i>
derecho	<i>artezá (3/4)</i>
desbarbado	<i>bizarbaguea (1/2)</i>
descalbrar	<i>buruautsi (1/1)</i>
deslizarse	<i>labaindu (1/5)</i>
despiojar	<i>zorriac quendu (2/2)</i>
desvergonzado	<i>lotsabaguea (2/4)</i>
dormilón	<i>lozorroa (3/3)</i>
ducado	<i>ducata (1/1)</i>
ea pues	<i>ea bada (1/1)</i>
echarse	<i>etzin (2/3)</i>
enviar	<i>bidaldu (2/5)</i>
enajenar	<i>besterendu (1/2)</i>
encarecer	<i>goratu (2/2)</i>
encubrir	<i>estaldu (2/2)</i>
ennegreçer	<i>balçitu (3/3)</i>

LANDUCCI		LARRAMENDI	
entre tanto 269v	<i>artean</i>	entre tanto	<i>artean</i> (1/3)
escoba 270v	<i>yssusquia</i>	escoba	<i>izuzquia</i> (3/5)
escuerzo 271r	<i>çapoa</i>	escuerzo	<i>zapoa</i> (1/2)
espessar, hazer espeso 272r	<i>loditu</i>	espessar	<i>loditu</i> (2/2)
espino, arbol 272v	<i>elorri</i>	espino	<i>elorría</i> (1/1)
espuma	<i>pişça</i>	espuma	<i>pişsa</i> (3/5)
establo de bestias 273r	<i>estalua</i>	establo	<i>estambia</i> (1/1)
estiercol 273v	<i>gorozza</i>	estiercol	<i>gorotza</i> (1/6)
estopa	<i>amelua</i>	estopa	<i>amelua</i> (3/3)
estornudar	<i>usayn eguin</i>	estornudar	<i>usaiñ eguin</i> (3/4)
estornado	<i>usayna</i>	estornado	<i>usaiña</i> (3/4)
estrechamente	<i>esturó</i>	estrechamente	<i>esturo</i> (1/5)
fea cosa 275r	<i>ichusia</i>	feo	<i>ichusia</i> (2/4)
fiesta de guardar	<i>eguçari euchayteco</i>	fiesta de guardar	<i>eguzaria</i> (3/3)
frente 276r	<i>velarra</i>	frente	<i>belarra</i> (4/5)
funda de almohada 276v	<i>almuada açala</i>	funda	<i>azalá</i> (1/2)
gallinero 277r	<i>ollateya</i>	gallinero	<i>ollateguia</i> (1/2)
garauato	<i>caquoa</i>	garabato	<i>cacao</i> (2/3)
gorda cosa 278r	<i>gauça guiçena, lodia</i>	gordo	<i>guicena, lodia</i> (1 eta 2/2)
gordura	<i>guiçena</i>	gordura	<i>guicena</i> (1/4)
grajo o graja 278v	<i>velaçiquea</i>	grajo	<i>belachiquia</i> (1/1)
granado, árbol	<i>mingrana errexala</i>	granado	<i>mingrana</i> (2/2)
granada, fruta	<i>mingrana</i>	granada	<i>mingrana</i> (2/2)
grito 279r	<i>deadarra</i>	grito	<i>deadarra</i> (1/5)
gritar	<i>deadarr eguin</i>	gritar	<i>deadarreguin</i> (1/2)
guante	<i>escunarrua</i>	guante	<i>escularrua</i> (2/3)
harriero 279v	<i>mandazaya</i>	harriero	<i>mandazaia</i> (1/2)
hazedora 280r	<i>andra eguiçalea</i>	hacedor	<i>eguinzallea</i> (2/2)
hebra	<i>aluiñoa</i>	hebra	<i>albiñoa</i> (1/4)
hedor 280v	<i>usay gayxtoa</i>	hedentina	<i>usai gaistoa</i> (4/4)
herviente cosa	<i>diraquian gaucea</i>	herviente	<i>diraquiena</i> (1/2)
horadar 281v	<i>çulatu</i>	horadar	<i>zulatu</i> (1/1)
hornero	<i>labazaya</i>	hornero	<i>labazaya</i> (1/2)
humear	<i>qué eguin</i>	humear	<i>quea eguin</i> (1/2)
hurtar 282r	<i>ostu</i>	hurtar	<i>ostu</i> (1/2)
jubon 282v	<i>jupoya</i>	jubon	<i>jupoya</i> (1/2)
jubetero	<i>jupoy eguilea</i>	jubetero	<i>jupoiguillea</i> (1/1)
junco	<i>iya</i>	junco	<i>ia, ya</i> (1 eta 2/2)
ida 283r	<i>joatea</i>	ida	<i>joatea</i> (2/3)
yeguarizo	<i>beoçaya</i>	yeguero, yeguerizo	<i>beorzaya</i> (1/1)
yerno 283v	<i>suya</i>	hierno	<i>suya</i> (1/1)
lagarto, animal 285r	<i>musquerra</i>	lagarto	<i>musquerra</i> (1/1)
lágrima	<i>negarra</i>	lágrima	<i>negarra</i> (1/4)
lanudo, de lana 285v	<i>vlesçua</i>	lanudo	<i>uletsua</i> (2/2)
leche 286r	<i>eznea</i>	leche	<i>eznea</i> (1/1)
lengua	<i>mia</i>	lengua	<i>mia</i> (3/4)

LANDUCCI		LARRAMENDI	
lentejas	<i>dilisteá</i>	lenteja	<i>dilista</i> (1/2)
leño, uno solo	<i>egurr bat</i>	leño	<i>egurra</i> (1/2)
letanía 286v	<i>ledania</i>	letanía	<i>ledania</i> (2/2)
letor, que lee	<i>yraçurlea</i>	lector	<i>iracurlea</i> (1/2)
lloroso 288v	<i>negartia</i>	llorón, lloroso	<i>negartia</i> (1/4)
madero	<i>çura</i>	madero	<i>zura</i> (1/1)
madre, do se conçiibe	<i>emasabela</i>	madre, en las mugeres	<i>emasabela</i> (1/1)
madrina de bautismo 289r	<i>amapontecoa</i>	madrina de bautizo	<i>amapontecoa</i> (1/4)
mal o malamente 289v	<i>gaystotoro</i>	malamente	<i>gaiztoro</i> (3/5)
manda de testamento 290r	<i>aguindua</i>	manda, legado	<i>aguindua</i> (1/2)
manga, de vestidura	<i>mauquea jançiana</i>	manga	<i>mauca</i> (1/3)
martes 291r	<i>martiçena</i>	martes	<i>martitzena</i> (2/2)
mejorar 292r	<i>obatu</i>	mejorar	<i>obatu</i> (3/4)
membrillo, fruta	<i>yrasagarra</i>	membrillo	<i>irasagarra</i> (1/1)
menos	<i>gutiao</i>	menos	<i>gutiao</i> (3/3)
mensajero	<i>mandataria</i>	mensajero	<i>mandataria</i> (1/6)
mensaje	<i>mandatua</i>	mensaje	<i>mandatua</i> (1/3)
mentir	<i>guçurr esan</i>	mentir	<i>guezurra, guzurra, guizurra esan, erran</i>
mentiroso 292v	<i>guçurtia</i>	mentiroso	<i>guzurtia</i> (2/2)
mercader	<i>mercataria</i>	mercader	<i>mercataria</i> (1/1)
merdoso	<i>cacasçua</i>	merdoso	<i>cacatsua</i> (1/2)
mes	<i>yla, ylabetea</i>	mes	<i>illa, ila, illabetea</i> (1,2,3/3)
miércoles 293r	<i>eguastena</i>	miércoles	<i>eguastena</i> (2/2)
migaja	<i>apurra</i>	migaja	<i>apurra</i> (1/4)
molinero 294r	<i>errotaria</i>	molinero	<i>errotaria</i> (1/2)
morçilla 294v	<i>odolestea</i>	morçilla	<i>odolestea</i> (2/2)
mula 295v	<i>mando emea</i>	mula	<i>manda-emea</i> (2/2)
mulo	<i>mandarra</i>	mulo	<i>mandarra</i> (2/2)
muñeca	<i>escuturra</i>	muñeca	<i>escuturra</i> (2/4)
nadar	<i>ygueri eguin</i>	nadar	<i>igueri eguin</i> (3/3)
nariz 296r	<i>surra</i>	nariz	<i>surra</i> (2/2)
narigudo	<i>surrandia</i>	narigudo	<i>surrandia</i> (2/2)
ni uno ni otro 296v	<i>ez bata ta ez bestea</i>	ni uno, ni otro	<i>ez bata, ta ez beztea</i> (1/3)
nuebamente 297v	<i>barriro</i>	nuevamente	<i>barriro</i> (2/2)
ochava parte 298r	<i>çorçigarren partea</i>	ochava, la octava parte	<i>zortzigarren partea</i> (1/2)
odio, enemistad	<i>gorroto</i>	odio	<i>gorrotoa</i> (4/4)
oler 298v	<i>vsay aditu, edo egui</i>	oler, percibir	<i>usaieguin, usai aditu</i> (1,2/2)
omblogo	<i>çila</i>	omblogo	<i>cila</i> (2/2)
orilla de vestidura 299r	<i>erza</i>	orilla	<i>ertzá</i> (1/4)
orina	<i>chixea</i>	orina	<i>chysya</i> (2/5)
orín de yerro	<i>burnian ordeya</i>	orín	<i>ordoya</i> (2/3)
oro, metal	<i>vrregorria</i>	oro	<i>urregorria</i> (2/2)
padrino de boda 300r	<i>aytapontecoa</i>	padrino de el bautizado	<i>aitaponteco</i> (3/3)

LANDUCCI		LARRAMENDI	
palomar 300v	<i>vssateya</i>	palomar	<i>usateguia</i> (1/1)
palomino	<i>vssacumea</i>	palomino	<i>usacumea</i> (1/1)
parayso 300v	<i>paradisua</i>	paraíso	<i>paradisua</i> (1/1)
parida muger 301r	<i>andra erdia</i>	parida	<i>emacume erdia</i> (1/1)
parir	<i>erdia</i>	parir	<i>erdi</i> (2/5)
passar con tiro 301v	<i>tiroaquin yrago</i>	passar de un lugar a otro	<i>irago</i> (2/4)
		passar más allá de alguna raya	<i>irago</i> (1/3)
pata, anade	<i>atea</i>	pato	<i>atea</i> (1/2)
pedo 302r	<i>vzcarra</i>	pedo	<i>uzcarra</i> (3/3)
peña, piedra	<i>acha</i>	peña	<i>achá</i> (3/4)
pleytar 304v	<i>aucitan ybili</i>	pleitear	<i>aucitan ari, ibilli</i> (1 eta 2/2)
polla 305v	<i>ollandea</i>	polla	<i>ollandá</i> (1/1)
prado de yerba 306v	<i>larrea</i>	prado	<i>larrea</i> (4/4)
preñez	<i>yçorraytea</i>	preñado, preñez	<i>izorratea</i> (2/3)
puramente 308v	<i>garuiro</i>	puramente	<i>garbiro</i> (2/3)
quedo, estar 309r	<i>gueldi eguon</i>	quedo... estaba quedo	<i>gueldi; gueldi cegoan</i> (1/1)
rascar 309v	<i>asç eguin</i>	rascar	<i>atzeguin</i> (1/3)
ráuano 310r	<i>errefaua</i>	rábano	<i>errefaua</i> (1/3)
remendar 311v	<i>adobadu</i>	remendar	<i>adobatu</i> (1/4)
reñir 312r	<i>losçhagueria eguin</i>	reñir	<i>lotsagueriac eman</i> (5/7)
resbalar	<i>labayndu</i>	resbalar	<i>labaindu</i> (4/5)
restitución 312v	<i>viurruqetea</i>	restitución	<i>biurqueta</i> (2/4)
retorçedura	<i>viurruqetea</i>	retorcimiento, retorcedura	<i>biurqueta</i> (1/1)
risa 313r	<i>barrea</i>	risa	<i>barrea</i> (2/3)
romañe	<i>erdarea</i>	romance	<i>erdara</i> (2/3)
rueca para hilar 314r	<i>gorua</i>	rueca	<i>gorua</i> (2/3)
ruin	<i>dollorra</i>	ruin	<i>dollorra</i> (2/3)
sábado	<i>çapatua</i>	sábado	<i>zapatua</i> (2/3)
salida 315r	<i>hirtetea</i>	salida	<i>irteta</i> (2/7)
saliua de boca	<i>tua</i>	saliva	<i>tuá</i> (3/3)
salto a salto	<i>saltoca saltoca</i>	(A) saltos, salticos	<i>saltoca</i> (1/2)
saluados	<i>çayac</i>	salvado, salvados	<i>zaya, zayac</i> (1,2/2)
sanar 315v	<i>ossatu</i>	sanar	<i>osatu</i> (2/4)
sangrar	<i>odol atera</i>	sangrar	<i>odola atera</i> (3/3)
sastre	<i>dendaria</i>	sastre	<i>dendaria</i> (1/2)

5. LARRAMENDIREN *ERANSKINA* AZKUEREN HIZTEGIAN

Orain artekoan egin dugun azterketak erantzuteke uzten ditu *Erans*-aren XX. mendera arteko historiaz egin beharreko diren galdera batzuk. Izan ere, Mitxelenak bere lanaren abiapuntu, jakintzat eman zuen Azkuek eta bestek hitz bildumatxo honi *HH*-aren aldean arreta berezia eskaini ziotela:

Porque estas voces han tenido buena acogida: después de haber pasado a tantos, han llegado al mismo Azkue, directa o indirectamente, sin duda porque Azkue comprendió, como los demás, que estas palabras, a pesar de todas las corruptelas, eran en principio dignas de crédito como gratuitas e inmotivadas, puesto que Larramendi había dado fin al diccionario y no tenía ya que esforzarse en inventar nada (Mitxelena 1970: 53).

Azkenotan Larramendiren lanaz eta haren ondorenez ikasten ari garen guztiaren arabera, ez dirudi ezer jakintzat emateko paradan gaudenik, ez eta Mitxelenaren sen filologikoan fidaturik ere, zeren eta, egia izatera, *Erans*-aren bizitzak ziurrenik ez bailuke parekorik euskal hitz altxorren historian, Lakarrak (1991: 219) adierazi bezala.

Goiko hitzetan baieztapen garrantzizko bat egiten da Larramendi ondoko hiztegi-gileez, nahiz Azkuek beste izenik zehaztu ez: alegia, haien ustetan *Erans* gainerakoa baino fidagarriago zela. Ez dut uste hainbeste esan daitekeenik Añibarro eta Maurice Harrieten hiztegiei dagokienez, esate baterako: biek *HH* nasaiki erabili zuten, gorputzetik zein *Erans*-etik berdin hartuaz, eta are agian gorputzetik gehiago bestetik baino, *OEH*-aren orrialdeetan zehar ostera batzuk eginez egiazta daitekeen bezala. Izan ere, oro har ez dirudi *HH* eta *Erans*-aren arteko bereizkuntza hori XX. mendea baino lehenago egin zenik, ez eta egin beharrik zegoenik ere, *HH* — *HH* osoa — eredu lexikografiko ia bakarra baitzuten tartean aritu ziren hiztegi-gileek, zenbat eta ikertuago, hainbat eta argiago geratzen ari den bezala. Bestela esanda, *HH* neurri batean edo bestean *DVEF* aurreko hiztegien iturri izan dela dagoeneko jakintzat eman dezakegun heinean, aurkakoa da frogakizun, hots, hiztegiaren batean ez dela iturri izan, edo hiztegiaren batean *Erans*-i gainerakoari baino etekin gehiago atera zaiola.

Demagun, beraz, oraingoz Mitxelenaren baieztapena bakar batean utz daitekeela nolabaiteko egiantzarekin: baliteke Azkue izatea, izan ere, *HH*-aren gorputza eta *Erans*-aren artean erabateko muga jarri zuen lehen hiztegi-gilea eta, hortaz, *Erans*-eko hitzak “bestelakoak” zirela sinetsi zuen lehena, hitz berriak alde batera utzi eta herrikoiak bakarrik jaso nahian aritu zen lehen hiztegi-gilea den bezalaxe, eta honexetatik, hain zuzen.

Hau egiaztatzeak erabateko garrantzia du, zeren eta Larramendiren kontrako aurreiritziak gainditzen jakin izan zuela erakutsiko bailiguke, hots, oker zein zuzen, lastoa eta garaua bereizten ahalegindu zela, *HH* vs. *Erans* bereizketa zehazgaberaino iristeko gauza baino izan ez balitz ere. *Erans*-aren bitartez, beraz, Azkue hiztegegileari buruz ere gehiago jakite-
ra irits gaitezke, eta hauxe da ataltxo honetan egingo dugun lana, Mitxelena osatu zuen gurgpilari bira osoa emanaz. Esan dezadan aurretiaz Mitxelena ez zela harearen gainean eraikitzen ari: inolaz ere, “gainerakoak” aipatu zituenean bazuen zerbait gogoan, eta badi-
rudi zerbait hori, Harrietek egin zuen Haranederren Testamentaren bukaeran azaltzen den hiztegitxo delá (1855: 460-480; ik. Vinson 1891-98: 268 zb.), nahiz hemen alde batera utziko dugun gaia izan. Bestalde, *DVEF* eta *Erans* sobera ezagutzen zituen, batean beste-
aren hitzak nasaiki jasota zeudela ziur egoteko lain. Alabaina, saihestu egin zuen egiazta-
lan honetan noraezean ezarri behar den zerbait: Larramendiren erabilera defektibo hura esanguratsua izan dadin, ezinbestekoa da zuzena izatea, lehen eskukoa; edota, zeharkakoa izatera, Azkuek hitzak *Erans*-ekoak direla jakiteko biderik egotea. Bai baitakigu, Mi-
txelena berak hasieratik argi utzi bezala (1961, etab.), Larramendiren edozertariko hitzak itzuri zirela zeharka *DVEF*-n, Azkueren gogoko idazle eta hiztegegileen bitartez. Hortaz, *Erans*-aren hitzak neurri batean edo bestean besteen baltsan itzuriak baldin balira, Azkue-
ren erabilera jakinaren gainekoa ez balitz, orduan bistan da baieztapena baliogabetuta geratuko litzatekeela.

Hain zuzen ere, lan honetan frogatu nahi dut ezen Azkueren erabileraz daukagun irudia —*HH* ez bezalako neurrian aintzat hartua— larregizkoa dela eta, beraz, *HH* eta *Erans*-aren arteko bereizi nahi hura hein handi batean ikertzailearen beraren ustea baino ez zela. Argu-
diaketa ondoko urratsetan aurrera doa: (1) *Erans*-eko hitz gehienak badaude *DVEF*-n (§ 5.1); (2) haietako batzuk inolaz ere iturri askeetatik hartuak dira (§ 5.2); (3) *Erans*-etik dato-
zenez, oso hitz gutxiz gainerakoetan, tarteko iturri bat egon da: iturria zenbaitetan agerian dago (§ 5.3), eta bestetan atera daiteke bestelako datuetan oinarrituaz (§ 5.4); (4) badira tar-
tekorik gabe aurkezten dituen hitz gutxi batzuk, halere (§ 5.5). Ondorioetan (§ 5.6) argu-
diatuko dut Azkuek *Erans* erabili baldin bazuen, berandu eta nekez baino ez zuela egin egin, eta galdera berri bat plazaratuko: alegia, ez ote dagoen tarteko iturri bat Azkuek aitortzen dituen zorretarako ere. Saioa bukatzen da balizko tarteko iturria Aizkibelen hiztegia bederen ez dela frogatuaz.

5.1. *Erans*-aren hitzak *DVEF*-n: ikuspegi orokorra

Erans-eko hitz ia guztiak badaude Azkueren hiztegian, honetan zabal jokatzeko badugu: 277 hitzetarako (%35,3) bakarrik ez dut aurkitu aztarrenik. Haien artean badira hitz zerrendako iratxoetako batzuk (*afantu, aiubi, alaio, amasa, andizura, andraura, barkuin, biaota, birapora...*) eta mailegu edo mailegu antzeko asko ere falta dira (*akomendagarri, akotatu, amorantia, amurusia...*), espero genezakeen legez, baita jasotako zenbaiten eratorriak (*haizugoa, anzatsutu, auhendu, autsaile...*), adizkiak (*berra, beu, diada, euзу, iak...*) eta esapideetan gehienak (*eguzkiz eguzki, gaña ta pikaña, besteren buruan zentzatu...*). Egia da hitz interesgarri anitz, maileguen edo susmagarrien taldean sartzeko modu errazik ez dutenak, kanpoan geratu zirela (*apukatu, arri iraztu, atroiatu, atxiti, aun, azkin, begibarren, biderant, bururralde, egalatea, endea, ertze, gondu, gurrandu...*). Haatik, nahita ala nahi gabe alde

batera utziak diren jakiterik ez dugunez, ez gara hauetaz gehiago luzatuko, nahiz eta berez *Erans*-aren erabilera bereziaren aurkako argudioetako bat izan litezkeen, hurren bilduko ditugunekin batera.

Jasota dauden hitzez kezkatuko gara hemen, beraz. Halako hitzak, Azkueren hiztegian jasota daudenak, ez dira denak taiu berekoak *Erans*-ari dagokionez. Hasieratik hiru talde nagusi egin daitezke haiekin: (1) itxura guztien arabera Azkuek beste nondibait lortu zituenak; (2) aitortzen ez dituenak, baina, era batera edo bestera, zuzen edo zeharka, *Erans*-etik hartu izan direnak; (3) *Erans*-etik (edo Larramendigandik gutxienez) hartuak direla Azkuek aitortzen duenekoak. Ikus ditzagun hiru taldeok ematen dituzten aukera guztiak banan-banan.

5.2. Azkuek berez erdietsi zituen hitzak

Larramendik *Erans*-ean bildu zituen hitz guztiak ez dira bestetan ezezagunak, jakina, eta Azkuek ematen dituen aztarnen arabera, ez dago dudarik honen lekukotasuna ez dagoela *Erans*-aren menpe. *Erans*-aren iturrietako bitatik —Axular eta *RS*-tik— zuzenean atera zituenek osatzen dute talderik argiena. Gainerakoetan, Larramendik erabili ez z(it)uen iturri(ar)en bermea eramateaz gainera, itzulpenak edo bestelako zertzeladek laguntzen digute iturria *Erans* izan ez dela baieztatzen.

5.2.1. Larramendiren iturria bera iturri dutenak

Azkuek ez zuen Landucci erabili: dakigularik, *DVEF*-an agertzen diren iturri honetako hitz guztiak Larramendiren edo haren ondorengoek bitartez erdietsi zituen. Hainbestetsu esan daiteke Martin Harrieti dagokionez: honen izena behinik behin ez da agertzen Azkueren iturri idatziak zerrendan. Oso bestelakoa da Axular eta *RS*-ren kasua, jarraian ikusiko dugunez.

5.2.1.1. *Axular*. *Erans*-eko iturri oparoena izan arren, oso aise frogatu daitezke Azkuek bere kabuz hustu zuela: ia aipu guztietan *Gero*-ko edo Intxausperen argitalpeneko erreferentzia zehatza¹ agertzeaz gainera, enparauk erabilera beregain honen lekukotasun argiak ematen dizkigute. Forma da honetan dugun lagungarriarik onena: Larramendiren huts edo interpretapen askeen orde, Azkuek jatorrizko forma edota forma zuzena eskaintzen du:²

biotz-ukaldi (Ax 3^a-159-26; s.v. *ukaldi* 1°) vs. *biotzaren ucaldia* (570). *bertsideki* (Ax 1^a-196-25) vs. *herguidiqui* (*Erans* 467). *estalgune* (Ax 3^a-18-18) vs. *estalguna* (248, 596). *mor-koxta* (Ax 3^a-36-14) vs. *morcosta* (560). *sentondu* (Ax 3^a-49-2) vs. *sentontu* (190). *sukai* (AN-b, L-ain)³ vs. *sucaina* (476). *urtzutu* (Ax 3^a-217-19) vs. *urtsatu* (25).

¹ Sumatu ahalko denez, maiz aipatzen du 3. argitalpenetik; maizegi, aukeran, filologoaren ikuspegitik.

² Erreferentziak ez luzatzearren, beti ere *DVEF* lehen eta *Erans* bigarren jasotzen dira; lehenean, ezer behar izanez gero adiera bakarrik markatzen da (1°, 2°...); bigarrenerako, zenbakiak, beti bezala, sarreren hurrenkeraren arabera Mitxelena emanak dira.

³ Sarrera honetan ez da Axular aipatzen, baina “AN-b, L-ain” euskalki markak, biak batera, maiz ageri dira Axularrek lekukotzen dituen hitzetan. “AN-b” halakoetan Axularri dagokiola dirudi (cf. halaber *ele* 3°), eta baliteke bestea Duvoisini egokitzea (cf. Urgell 2000, adibide ziur zenbaitetarako).

Esanahia bera ere ez da mespretxatzekoa, guztiz interpretapen gaitzeko edo txarreko hitzetan (bidenabar, txarrak ez dira beti Larramendirenak):⁴

amortatu “reducir a uno, hacer ceder, satisfacer, apaciguar” (Ax 1^a-141-15) vs. “enamorar” (229). *arrontatu* “arrebafiar, juntar y recoger alguna cosa sin dejar nada” (Ax) vs. “adocenar”, “hacer común”, “mancomunar” (18, 155, 393). *desarra* “discordia” (Ax 1^a-54-18) vs. “efecto, acto” (223). *destatu* “mirar” (Ax 1^a-54-18) vs. “disponer” (216). *gaizkoatu* “empeorar, agravarse” (Ax 3^a-116-20) vs. “malearse” (390). *itzalgaizka* “a hurtadillas” (Ax 1^a-357-16) vs. “sombra” (614). *kantitu* “alterarse” (3°)⁵ vs. “ablandarse” (1). *legar* “grava, guija, piedrecilla menuda” (Ax 3^a-286-10) vs. “arena” (59). *lerdendu* “enderezar” (Ax 3^a-492-4) vs. “adelgazar” (17). *markets* “defectuoso, disforme, imperfecto” (Ax 3^a-489-11 “deforme”) vs. “fea cosa” (273). *nabardura* “pardura, calidad de pardo” (Ax 3^a-267-11 “mancha parda”) vs. “variedad de colores” (664). *sugina* “incendio” (Ax 3^a-432-10) vs. “volcán” (681). *sukai* “combustible” (AN-b, L-ain) vs. *sukain* “pábulo del fuego” (476).

Maizenik azken batean adiera bera edo beretsua jaso duten arren, *Erans*-eko eta *DVEF*-ko itzulpenak ez datoz bat, edo bien arteko desadostasuna txikia da, baina esanguratsua:

abeniko “arreglo, acomodamiento” (Ax 3^a-126-4) vs. “avenencia” (83). *aieru* “guiño, seña hecha con el ojo” (Ax 3^a-215-11 eta Ax 1^a-15-17 “indicio”) vs. “seña, amago” (602). *aisi* “ocio” (Ax 1^a-42-4) vs. “ociosidad” (464). *albeni* “parte del lienzo que queda sin tejer” (Ax 1^a-215-12 “orillo”) vs. “orla” (473). *aldarte* “humor, disposición de cuerpo” (Ax 1^a-462-8 “tribulación”) vs. “lunas, lúcidos intervalos” (385). *amarau* “tela de araña” (Ax 1^a-542-30) vs. “telaraña” (635). *amitu* “extenuarse” (Ax 1^a-593-9) vs. “transido y pasado” (652). *ahopaldi* “maledicencia” (Ax 3^a-391-16) vs. “bocanadas” (98). *ardankoi* “aficionado al vino” (Ax 1^a-407-19 “dado al vino”) vs. “borracho, vinolento” (104), etab.⁶

Edo nabarmenki leku ezberdinetatik atereak dira:

narritamendu “incitación” (Ax 3^a-97-4 = *GGero* 271) vs. “impugnación” (334 < *GGero* 401). *permatu* “esforzarse” (Ax 3^a-24-13 = *Gero* 45) vs. “bastón (afirmarse en el)” (95 < *GGero* 259).

⁴ Hemendik aurrera, *Erans*-eko forma zehatza garrantzizkoa ez den orotan, *DVEF*-ekoa aipatuko dugu bakarririk, hitza han aurkitzeko biderik errazena delakoan, eta haren oker edo zuzentasunaz epairik egin nahi gabe. Axularren erreferentziaren ondoren noizbehinka gaztelaniako beste itzulpen bat ageri da: uler bedi horixe dela Azkuek haren aipuren kariaz emana; esanguratsu izan daitekeenean bakarririk jaso dugu.

⁵ Adibidea Axularrena da (*Gero* 310), nahiz Azkuek erreferentziarik eman ez.

⁶ Ik. halaber *areago* (s.v. *are* 3°; 403), *aurizki(tu)* (10, 296), *aurkientza* (2°; 490), *aztore* (2°; 87), *baimendu* (s.v. *baimen*; 371), *barrendari* (241, 346), *bertzeaz bertze direla* (s.v. *bertze*; 193), *biburgune* (1°; 682), *bobatu* (62), *deblauki* (3°; 281), *egitekotsu* (444), *elaberri* (453), *elaberriti* (454), *ele* (3°; 265), *endrezera* (490), *erauki* (2°; 666), *eredu* (1°; 157), *ergelkeri* (1°; 442), *erraizun* (210), *ezeri* (327), *garzeta* (141), *gizakoi* (554), *goithatu* (2°; 537), *goratzapen* (225, 366), *ibilgune* (2°; 49), *iguindu* (1°; 2), *istalgaratu* (537), *istu* (2°; 158), *jautsapen* (91), *lanbotu* (2°; 278), *malkar* (1°; 221), *manukor* (394), *marrantatu* (242), *maskurtu* (2°; 289), *mintzai* (309), *morrointasan* (548), *nabarbendu* (3°; 198), *narritatu* (546), *noharroin* (414), *obenduri* (179), *oiñatz* (516), *ondar-mondar* (561), *ondiko* (1°; 339), *ondikozko* (340), *orkoi* (280), *parzelatu* (494), *solasturi* (46), *sukoi* (2°; 279), *trabu* (227), *tragaza* (2°; 592), *uhai* (2°; 557), *ulitu* (47), *urgoitu* (383) eta *urrinzatu* (469).

Beraz, osoki edo aldez bederen bat datozenean, badirudi halabeharrezkotzat jo dezakegula, “halabeharrezko” hitzaren bi adieretako batean, edo bietan:

habuin “espuma” (Ax 1^a-280-23; 252), *aldaka* “lado” (Ax 1^a-17-11; 353), *arbuio* (Ax 1^a-181-28 “los restos y el desecho”; “deshecho, sobras” 202), *aspertu* “vengarse” (Ax 1^a-115-9; 668), *axolduritu* “hacerse cuidadoso” (Ax 1^a-27-27; 183), *bai* “prenda, empeño, hipoteca” (Ax 1^a-80-28; “prenda” 534), etab.⁷

Dena dela, ezin dugu zeharo alde batera utzi inoiz edo behin, zuzen edo zeharka, *Erans*-aren eragina azpian egotea, aurrerago ikusiko baititugu aukera hau egiaztatzen duten adibideak ugari (§ 5. 4). Axularren hitzen artean aurkitu dudana adibiderik susmagarrienean, biek ematen dute itzulpen (eta gramatika-kategoria) oker bera, Azkuek pasartearen itzulpenean bere burua zuzendu badu ere: *malkor* “despeñadero” (Ax 3^a-453-4 “escabroso”) = “precipicio, despeñadero” (529).

5.2.1.2. *Refranes y Sentencias. Evolución de la Lengua Vasca* eta bestelako lanetan eskaini zion arreta handia berme nahikoa da Azkuek berez ustiatutako iturria dela jakintzat emateko, hiztegirako hitzak ez ezik, bestetarako egitura morfologiko eta sintaktikoak ere erdietsi baitzituen bide beretik. Oso sarrera gutxiz bestelakoetan,⁸ gainera, errefraua edo errefraua adibide gisa ematen dira, “Refranes” laburdura eta maizenik zenbakia ere aldean.⁹

Iturri itzulpenduna izaki, alde honetatik *Erans*-arekin gehienetan bat etortzeak ez du, jakina, inolako esangurarik; ez eta bertako itzulpenari Azkuek esanahikideren bat erantsi izanak ere.¹⁰ Ildo honetatik, Larramendik bere kasa erantsitako esanahikideak *DVEF*-n ez agertzea *Erans* kontuan hartu ez zuelako lehen seinalea izan daiteke: *ibar-jaun* “merino” vs. “merino, juez, ministro” (419) < “merino” (*RS* 349); *zidor* “sendero” vs. “senda, sendero”

⁷ Ik. halaber *beita* (1°; 129), *berretura* (566), *birloratu* (1°; 568), *buthun* (122, 255), *enhardatu* (213), *erauzi* (2°; 369), *erlastu* (242), *erremusinari* (s.v. *erremusinagile*; 378), *erro* (4°; 557), *errumes* (414), *estakuru* (1°; 538), *ezindu* (2°; 333), *galtzapen* (509), *garaiti* (2°; 679), *garbal* (1°; 116), *gogoetatsu* (507), *goldelari* (57), *guendu* (3°; 80), *hildumatu* (432), *isikatu* (232, 462), *istupa* (261), *karsoil* (116), *krozka* (550), *lamiti* (295), *mami* (3°; 45), *mende* (3°; 642), *mutiri* (3°; 205), *narrío* (392, 629), *notha* (392), *onbehar* (422, 440), *orthus* (194), *pairu* (1°; 618), *purpuilla* (1°; 358), *sagarroi* (243), *sainga* (1°; 355), *segada* (362), *sendagailla* (1°; 663), *sentontasun* (190), *soslai* (615), *zalui* (374), *zaluitu* (375), *zilegi* (1°; 372) eta *zurrun* (9°; 342).

⁸ *RS*-ren aipurik gabe agertzen dira *oiñatu* eta *uzkurtu* (1°), nahiz bietan “B, arc” erreferentziak —gainerako gehienetan bezalaxe— testu hartara bide garamatzen. “B, arc” honek Axularren kasuan “AN-b”-k betetzen zuen zeregin bera dauka.

⁹ Zenbaki hauek ez doaz beti bat erabili ohi ditugunekin, beherago ikusi ahalko den bezala: taket artean erantsi dut gaur ohikoa dena. Aztertzeo geratzen da, bada, zergatik.

¹⁰ Ik. *alogadu* (37), *arraio* (2°; 607), *asto* (6°; 275), *atarte* (528), *azarkuntza* (1°; 78), *azarri* (2°; 77), *deungu* (387), *donari* (292), *egipide* (460), *elikatura* (398), *emai* (1°; 184), *ertun* (1°; 200), *esugi* (431), *eusi* (355), *ezertu* (543, 665), *galendu* (245), *garbatu* (2°; 64), *geide* (547), *gogo* (1°; 506), *gudu* (303), *gurari* (201), *iñurri* (323), *iratxo* (220, 272), *irol* (1°; 109), *itogin* (298), *jaibal* (341), *jaraunsi* (317), *jarrugi* (235), *lander* (2°; 521), *lapiko* (1°; 468), *laso* (3°; 152), *laurenbat* (589), *lauzatu* (1°; 634), *legez* (2°; 152), *lupari* (74), *maker* (1°; 162), *matrazu* (677), *meni* (653), *ogen* (1°; 237), *oiñon* (2°; 301), *oparin* (439), *ope* (2°; 6), *orban* (1°; 690), *oski* (1°; 690), *ospe* (1°; 271), *otu* (2°; 585), *palagadu* (2°; 536), *parrau* (318), *saru* (459), *sasitu* (1°; 257), *sei* (2°; 450), *txiribogin* (628), *txiro* (1°; 521), *ubera* (3°; 660), *urtigi* (1°; 65), *urun* (2°; 315), *uzkurtu* (1°; 20), *zeja* (s.v. *zeia*; 418), *zelai* (5°; 520), *zentzun* (1°; 604), *zirol* (689).

(601) < “sendero” (RS 367). Baita Azkuek ordaintzat beste ezer ematea, bestelako lekukotasunetan oinarri harturik, errefrauren itzulpena jatorrizkoa izan arren: *eskaratz* “cocina” (2°; RS 239 [=238] “hogar”) vs. “hogar” (324).¹¹

Formari dagokionez, azpimarratu behar da ez direla *DVEF*-n azaldu ohi *RS*-k eragin edo bideratu zituen akastunak, maiz *RS*-tik edo bestetik erdietsitako kide zuzenak eskaintzen diren bitartean:

aldi (1°; hainbat errefrau aipatzen, baina ez dagokiguna) vs. *aldion* “sazón” (595). *andizuren* (s.v. *uren*) vs. *andizura* (322). *andra uren* (s.v. *uren*) vs. *andraura* (406). *biao* (< RS 506) vs. *biaota* (606, < RS 366). *birapo* (RS gabe) vs. *birapora* (485). *geriza* (RS 379 [= 371] zuzenduaz) vs. *gertza* (614). *gogaiera* (< RS 403 [= 395]) vs. *gogai* (506). *koikari* (< RS 499 [= 497]) vs. *koikati* (613). *koipatsu* (< RS 226 [= 225]) vs. *koipatu* (541). *mameana* (337). *mintegi* (RS gabe) vs. *nintegi* (680). *ortz* (3°; RS gabe) vs. *orka* (411). *saru* (< RS 334 [= 335]) vs. *saruk* (459). *triska* (2°; < RS 79, *triska* [gaizki] zuzenduaz) vs. *tritea* (90). *uren* “principal, noble” (< RS 317, besteak beste) vs. *hurren* “principal” (540, < RS 317).

Bat datoz haietako zenbaitetan, guztiz txistukariekikoetan; baina, irakurketa arazotsua izan arren, biek dakarten forma testukoa denez gero, ezin honetatik haratagoko ondoriorik atera: *gurenda* “victoria” (679), *sasitu* (1°; 257), *sei* (2°; 450), *urgazi* (1°; 86).

Forma iluneko gainerako kasuetan Azkuek batera eta Larramendik bestera ekartzea biziki esanguratsua da, berriz:

azaga “postrimería” vs. *atzaga* “fin, postre” (277) < *azaga* “postrimería” (RS 302). *elli* (s.v. *eli* 2°) vs. *eli* (565) < *elliric* (RS 235). *izpitzatu* vs. *izpizatu* (573) < *Yzpiçazen* (RS 370). *oneretxi* (2°) vs. *oneretsi* (39) < *onerechi* (RS 242).

Interpretapen arazoak ere esanguratsu izan daitezke, noiz gehiago, noiz gutxiago:

belorita “royo, pino albar” vs. “rollo” (586) < “rollo” [hots, “urkabea”] (RS 196 eta 197). *erak* “mata” (2°) vs. “mátale” (404) < “mátale” (RS 272). *ergarri* “discordante” vs. “pendenciero” (505) < “causa (de) riña” (RS 291 eta 443). *grisola* “turma, testículo o criadilla” (1° < RS 115, fr. *les testicules du bélier*), “turma de las landas” (2° < RS 39, fr. *truffes*) vs. “turma” (658) < “turmas” (RS 39 eta 115). *seizaro* “infancia” vs. “niñada” (448) < “el niñar” (RS 166). *trankart* “engañar” [sic, *trankart egin-en ordez*] vs. “falsía” (26) < “falsía” (RS 272). *uren* “principal, noble” (< RS 211 [= 210] “de buen recaudo [sic]”) vs. “casera, hacendosa”, “hacendosa” (123 eta 313) < “de buen recado” (RS 210). *zinboi* “desperdiciado” vs. “desperdiciador” (204) < “desperdiciada” (RS 259).

Baita morfologikoki egokitu beharreko itzulpenetan alde txikiak egotea:

asakatu “acabar, terminar” vs. “acabarse” (8) < “acabado” (RS 171). *burkide* “camarada, compañero de igual categoría, contrincante” (< RS 35 [= 171] “colega”) vs. “igual” (330) < *burquide gaxto* “malo para igualarse con el” (RS 295). *ideko* “proporcionado” (< RS 411 [= 403] “iguales”) vs. *ideko dira* “son para en uno” (684) < *ydeco eyenbadira* “se hazen yguales” (RS 403). *loka* “movedizo, suelto” (2°; RS 406 [=398] “se me mueve”) vs. *loka ibi-lli* “menearse” < *loka jabilt* “temblante me anda” (RS 398). *oiñatu* “cansarse, fatigarse” vs. “cansar” (118) < “cansa” (RS 365).

¹¹ Honela azaltzen du Azkuek: “Acaso tendrá este sentido por ser una misma en las aldeas de B la pieza destinada a recibir visitas y aderezar la comida. El hogar, la cercanía del fuego, llámase *suete*, *sukalde*, *suwondo* (*ibid.*).

Batzuetan gaztelaniazko itzulpenak Azkueren ustetan zaharkituak edo desegokiak izateagatik egin zituen aldaketak ere markagarri dira, baina ez erabat esanguratsu, Larramendik jatorrizkoa gorde duenez gero:

etzi “pasado mañana” vs. “después de mañana” (400) < “despues de mañana” (RS 410). *jazkera* “modo de vestirse” vs. “vestido” (669) < “vestido” (RS 220). *murko* “vasija, jarra, cántaro” (RS 94 eta 192 [= 191] “cántaro”) vs. “jarro” < “jarro” (RS 191).

Aitzitik, aurkako kasuak badira aintzat hartzekoak, nor bere aldetik aritu zirelako seinale argiak baitira: *gardi* “parecer, opinión” vs. “dictamen” (215) < “parecer” (RS 393).

Axularrekin gertatu legetxe, badira *Erans*-arekiko auzia irekita uzteko moduko pare bat adibide zeharo susmagarri. Batean forma eta bestean itzulpena *Erans*-ekoak dira, ez *RS*-koak; areago, *gebendu*-ren kasuan *RS*-tik zuzenean hartutako forma bere lekuan agertzen da:

gebendu (B, arc) “vedar” (vs. *geben* 1º, < RS 210 [= 209]) eta *gebendu* “vedar” (665) < *geben lecuán* “lugar vedado” (RS 209). *leusindu* “halagar” (< RS 206 [305] “halago”) eta “alagar” (27 < RS 372 “alagar”).

5.2.2. *Iturri askeko formak*

Erans-az gainera, hamaika iturri idatzi eskura zituen Azkuek, bere hiztegiko hitzak erdie-tsi eta bermatzeko. Honelako kasuetan, Axular eta *RS*-renean bezalaxe, ezer susmatzekorik ez egotera, jakintzat eman behar dugu hiztegieleak aipatutako iturriak —eta eurak bakarrrik— direla iturri edo, bestela esanda, *Erans* alde batera utzi beharrekoa dela. Alabaina, denok dakigunez (eta beherago egiaztatatu ahalko dugunez), Larramendiren zordun zuzenak izan ohi diren hainbat iturri-ari daude. Ez gara atal honetan honelakoez ari, haren aurrekoak izateagatik edo beste arrazoiren bategatik (guztiz hiztegiak ez izateagatik, gero egingo ditugun salbuespenak salbuespen) susmoak uxatzeko gauza direnez baizik (ahozko markak alde batera utzi dira, iturri idatziak azpimarratzeko asmoz):

amarau (Duv. *Labor.* 107-7). *aratz* (Etcheb., S.P.). *arrontera* (Oih. *ms.*). *hauzu* (Oih., S.P., Leiz. *Act. Apost.* xxi-37). *begietsi* (1º; Har. *Luc.* xvii-22, J. Etcheb. 135-3). *belar* (2º; Sal., Duv. *Ex.* xxviii-38). *egartsu* (J. Etcheb. 84-5). *ekandu* (1º; *Per. Ab.*). *eregi* (1º; B, *Abisu.* 12-1; Añ. *Esku-lib.* 7-6; Capan. 110-6). *ergel* (1º; Oih. *Prov.*). *ertsatu*, *hertzatu* (2º; J. Etcheb. 31-8; Duv. *Gen.* xliii-1). *eskarniatu* (Oih. *Prov.* 132). *garagarri* (2º; *Diál. bas.* 95-13). *gonburu* (*Per. Ab.* 123-16; Añ. *Esku-lib.* 58-15). *igitu* (*Per. Ab.* 204-2). *ike* (J. Etcheb. *Noel.* 37-14; Leiz. *Luc.* iii-5). *itxindi* (1º; Oih. *Prov.* 158). *kirastu* (Ur. *Apoc.* viii-11). *lanbo* (2º; S.P.). *mindegi* (Duv. *Labor.* 14-25). *neitu* (Oih. *ms.*). *oin-zola* (Oih. *Prov.* 166). *oldartu* (3º; Har. *Matth.* vii-6; Leiz. *Matth.* v-44). *opil* (3º; Oih. *Prov.* 20; Ur. *Ex.* xxix-2). *oratu* (4º; *Per. Ab.* 118-23). *orrika* (*Per. Ab.* 134-27, gehi adiera zehatzañ buruzko ahozko zertzeladak). *ortoz* (s.v. *ortotz*; *Per. Ab.* 51-2). *ozpriñ* (s.v. *ozpirin*; S.P., d’Urt. *Gram.* 7, J. Etcheb. *Noel.* 129-11). *patar* (1º; Duv. *Labor.* 22-11; *Cant. de Aliab.*). *poxelatu* (Oih. *Voc.*; Duv. *Luc.* xiii-7). *sakel* (1º; Mend. II-152-4). *senton* (2º; Oih. *ms.*; Oih. *Prov.* 669). *sori* (2º; Leiz. *Matth.* xii-2; S, *Imit.* 151-22; Belap. I, p. 63). *soto* (1º; J. Etcheb. 44-17; Dasc. *Atheka* 98-13; Har. *Luc.* xii-24). *utxa* (Bart. II-44-23; G, *Apoc.* xi-19). *uzkaldu* (1º; Etchev. *Man.* 16-14). *zapatu* (1º; BN, *Ziber.* 130-21; S, *Matth.* v-13). *zurtz* (1º; Leiz. *Joan.* xiv-18).

Mogel, Añibarro, Uriarte edo Mendiburu, zein Haraneder edo Duvoisin, esaterako, hitz hauetan edo bestetan *Erans*-aren zordun balira ere (eta frogakizun da, ez frogatua), Azkueren berria hartatik askea litzateke, itzulpenik gabeko euskal testu batetik erdie-

tsia den eta, beraz, bere kasa bakartu eta ulertu behar izan duen heinean. Iturria gorabehera, esan gabe doa adiera (edo itzulpena, behinik behin) ezberdina daukaten hitzetan ez dagoela *Erans*-aren lekukotasuna aintzat hartzerik; eta honelakoak dozenaka biltzen dira *DVEF*-n:

alhadura “tormento, remordimiento (acto)” vs. “reprehensión” (576). *albatu* “roer, remorder, atormentar” (3°) vs. “reprehender” (577). *aldekor* “propenso a huir” vs. “parcial” (487). *aldi* “humor, disposición de ánimo” vs. “lunas” (385). *almute* “almud, medio celemin” (s.v. *almote*) vs. “motivo” (433). *angelu* “zaquizamí, aposento pobre” (1°), “vestíbulo interior” (2°), etab. vs. “suelo” (621). *arbindu* “apurarse, inquietarse” (1°), “estragarse” (2°), “airarse” (3°) vs. “estrechar” (262). *arlot* “hombre algo imbécil, misántropo” (2°) vs. “pobre” (521). *arritu* “admirarse” vs. “reñir” (575). *askitsu* “casi bastante” vs. “suficiente” (617). *atxikitu* “morder” (s.v. *atsikitu* 2°) vs. “tener, assir” (639). *auen* “lamento” vs. “suspiro” (625). *azama* “madrastra” vs. “ama de criar” (38). *baldinba* “por ventura” vs. “de cierto” (136). *balinba* “¡ojalá!” (1°), “por ventura” (2°) vs. “de cierto” (136). *bikor* “grano, como de maíz, trigo, etc.” (3°) vs. “gajo de uvas” (290). *bilakatu* “coger, apresar” (1°), “cambiar” (3°), “reñir” (4°), “transformarse, hacerse” (5°) vs. “arruinar” (66). *bipildu* “desplumarse, por ej. una gallina por cierta enfermedad” (1°), “desplumar aves” (2°), “saquear, despojar” (3°) vs. “pelar” (502). *buru eman* “resistir, dar frente” (s.v. *buru emon* 3°) vs. “dar cobro” (139). *ernetasun* “vigilancia, diligencia” vs. “inspiración” (345). *erakuspen* “manifestación” (1°), “ejemplo” (2°, s.v. *erakusmen*) vs. “doctrina, instrucción” (218). *erra* “rencor” vs. “aversión, odio”, “odio” (85, 466). *erratsu* “rencoroso, mal intencionado” vs. “colérico” (145). *esleitu* “asignar, disponer de una cosa en favor de alguien” vs. “separar” (603). *gartxu* “un arbusto que parece que es el enebro” (1°) vs. “lentisco” (365). *gogara* “agradablemente, al gusto de” vs. “a gusto” (306). *gorta* “ejido, campo común de todos los vecinos...” (1°), “cuadra” (2°) vs. “cortijo” (165). *ibar* “vega” vs. “llanos, valles” (382). *igatu* “ajar, gastarse las cosas, consumirse” (1°), “consumirse de enfermedad, etc.” vs. “corromperse” (168). *jasan* “soportar, aguantar” (1°), “producir (fruta)” (2°), “sufrido, reservado” (3°), “tener al niño en la pila bautismal...” (4°) vs. “levantar” (367). *lanzaro* “época de la siembra” vs. “ocupación” (465). *lepoko* “pañuelo que se lleva al cuello” (3°) vs. “corbata” (164). *manukortu* “hacerse obediente” (1°; cf. *manukor* “obediente” < Ax) vs. “manualizar” (395; cf. *manukor* “manejable” < Ax). *masku* “callo” vs. “gafó de manos” (288). *oillaka* “celo de la perra” (1°), “perra” (2°) vs. “puta” (554). *okela* “carne ordinaria que sirve de alimento” (1°), “pedazo grande de cualquier comestible” (2°), etab. vs. “vianda” (673). *orotako* “de todos los lugares” vs. “soberano” (610). *ozenki* “sonoramente” (s.v. *ozengi*) vs. “claramente, con voz clara” (138). *pozkarri* “consuelo, caricia” vs. “alegría” (33). *sakaillatu* “devastar” (1°), “destronar, exterminar” (3°) vs. “hacer [una] matanza” (405). *supita* “proverbio, refrán” (1°), “remiendo de abarca” (2°), “pieza de junco...” (3°) vs. “tizón” (645). *tentu* “disposición, temperamento” (1°), “tiento, prudencia, tino” (2°), “sentido, ánimo” (3°) vs. “tesón” (641). *ukarai* “muñeca” vs. “puño” (551). *xebe* “calderilla” (2°), etab. vs. “moneda” (428). *xixku* “bolsillito” (4°) vs. “faltriquera” (270).

5.2.3. *Datu herrikoi aski daukatenak*

Et da gure oraingo hautua Azkueren euskalki markak fidagarriak direnentz aztertzea, han-hemen haietako batzuen badaezpadakotasuna erakusten saiatu banaiz ere. Edonola ere, diren guztiak ez direla erabat egiazkoak, edo gutxienez zalantzan jartzekoak direla jakintzat emango bagenu ere, aitortu behar da zenbait kasutan egiantz handikoak ez eze, ziurrenik benetakoak ere badirela.

Ziurtasun handieneko hitzak, niketz, bi erakoak dira: euskalki-marka xehe-xeheak, zuzenean ezein idazle edo hiztegiarekin lotzeko modurik ez daukatenak, batetik; eta bestetik, ahozko adibideez horniturik datozenak, batean zein bestean aldamenean euskalki marka orokorragoak edo lekukotasun idatziek eragindakoak ere ager badaitezke ere. Honelakoetan, badirudi ez dugula agerian denaz besterik bilatu beharrik:

amaño “palabra con la cual llaman los niños a su nodriza” (2º; BN-ald-s, L, *amañu* Sc). *aran* (3º; B-m-ond-tx). *arean* (*passim*). *aretx* (2º; Bc, R-bid). *azkar* (1º; AN-b-est-lar, B, BN, G, Lc, S). *hazkile* “rasquera” (BN-ald, L-ain); cf. *atzgile* (151). *aztura* (1º; AN-b, BN-s, G, L-ain). *bakotxi* (BN, ahozko adibideekin). *balbe* (B-a-ber-o-tx-urd). *baldoki* (B-l-ond). *berin* (AN-irun, BNc, Lc). *betizu* (AN-irun-lez-oy, Gc). *bizikai* (1º; B-g-l). *erago* (2º; B-a-o-tx). *etzikaramu* (B-ar-g). *galtzar* (2º; AN, B-o-tx, G, L). *gortaitz* (B-tx) vs. *gortaisa* (258). *ines* (AN-b, B-a-o-otx-tx, R). *juzturi* (1º; B-ar-mu-otx). *kirikio* (B-oñ-urd). *kresal* (1º; B-l). *lapitz* (1º; AN-b-oy, BN, L, S). *laru* (1º; B-aram-leintz). *luki* (1º; B-alb-bas-o-tx). *mardul* (B-i-m, Gc). *mehaka* (2º; B-a-g-i-mu-o-tx, BN-gar-s). *miaztu* (1º; B-a-mond, G, Añ.). *peita* (G-deb, L-get...). *petral* (1º; AN-arak-b-lez-oy, BN, G-gai, L-ain, R-uzt, S). *sarale* (1º; B-g-gald-i-m-mond, G, Izt. *Cond.* 224-28). *sastamar* (B-a-o-m). *sastu* (B-angel-m-mañ, G-zeg). *triska* (4º; B-ar-m, G-zeg). *urdabil* (1º; B-mond-oñ). *zauli* (2º; AN-b). *zaulitu* (AN-b...). *zankabe* (1º; B-g-i-mond, G, Araq.). *zarba* (1º; B-a-d-mond-o). *zehume* (BN, L-ain-s). *zii* (2º; B-tx). *zikotz* (2º; B-tx). *zirar* (B-mu... R). *zarraldo* “ataud” (AN-lez, L, Har.).

Taldean sar daitezke, nahi izanez gero, *bezala* (BN-s, G, L, S) eta *biar* (B, BN-s, G, R, *bihar* BN, L, S), hitz orokorrak izanik, marka orokorrak baino ez eramatea itxaron baitaitezke; areago, Larramendiz esan bezala, Azkuek iturri beharrik izan zuela pentsatzea denbora galtzea baino ez da. Ondoko hitzetarako, aitortu behar dut ez dudala hainbesteko ziurtasunik (cf. *amorante*, adibide argi bat ematearren); alabaina, gure lana hitzon etorkia bermatzea baino, *Erans*-etik hartuak ez direla frogatzea denez, uste dut esan daitekeela ziurtasun handiz ezen hartaz beste iturrietatik hartuak direla, zein ere diren hauek:

aien “sarmiento, tallo leñoso. *Porru aien* (b [sic]), pámpano del puerro. *Berkakatz* [sic] *aien*, pámpano del ajo. *Maats-aien*, pámpano de la vid” (1º; AN, B, G, *aihen* BN, L, S). *aierkunde* “rencor” (3º; AN-b, BN-ald). *amorante* “concubina” (BN-ald, L-s). *arrastelu* (BN-ald-s, R). *arrant* “común, ordinario, familiar” (1º; AN-b, BN-s, L). *ausin* (L-ain-s, *hausin* BN, L, S). *auteman* (BN-s, R, *hauteman* BNc, L, S). *malda* “abrigo, refugio” (BN-ald). *ohantze* “nido, cubil, lecho” (BN-baig, L-ain). *xiflatu* “devorar, zampar” (BN-gar).

5.3. Aitortu gabe jasoak

5.3.1. Larramendiren zordun ezagunetako batekin bermatuak

HH-arekin oro har gertatu ohi denez, beste hiztegiarekin edo hitz-bilduma egileak izan ohi dira *Erans*-eko hitzen iturri zuzena eta bermea. Kasu honetan ere, alde handiaz Añi-barroren hiztegia (= “Añ.”, “Añ. ms.” eta “ms-Zar”) eta Maurice Harriet (= “Har.”, “Har. Dic.”, “Har. Vóc.”)¹² dira ohikoenak, eta bigarrenari zor zaio *badamin* iratxoa itzuria.

¹² Aztetu beharko litzateke noiz den Harrieten hiztegia bera (“Har.” eta “Har. Dic.”?), eta noiz Harnederren Testamentuaren bukaeran jarri zuen hiztegitxoa (“Har. Vóc.”?), Azkue ez baita batere zehatza alde honetatik.

Erans-erako zehatz-mehatz, hauekin batera, Londreseko eskuizkribu direlakoek¹³ ere paper handia jokatu dute; Larramendiren hitzen hain iturri ezaguna ez den Duvoisin ere aipatu behar dugu, baina ohartu badirela bestelako iturriak, batzuetan hitz bakar baterako erabiliak (Abbadie, Aizkibel, Astarloa, Chaho, Darthayet, Hervás, Humboldt, Iztueta,¹⁴ Lakoizketa eta Manterola):

aliaka "pasatiempo" (s.v. *aliaga*; Har. *Dic.*). *amia* "tirano" (1º; *ms*). *arbin* "estrecho, delgado" (3º; Humb. *Adit. á Mitrid.* [ik. Humboldt 1817: 25]). *askikuntza* "suficiencia" (S, Chah. *ms*). *askietsi* "satisfacer" (Duv. *ms*). *atxitamatatxi* [sic] (G, Card.) < Aizkibel "*achitamatachia* (Card.)", non "Card." = *Erans* (Mitxelena 1958: 14). *ahurtara* "un puñado" (Duv.). *azaro* "gotas de rocío sobre las hojas" (4º; B, Añ.). *hazbegi* "facciones" (Har.). *badamin* "calentura" (Har.). *balizkatu* "suponer" (BN-am, Har.). *begilasto* "pestañas" (L-ain; Duv. *ms*). *bernaga* [sic] "linaje" (Herv. *Catál. de leng. V-274*).¹⁵ *bezar* "acelga" (AN, L, Añ., Lacoiz.). *biahore* "tumulto" (Dv. *ms*). *bokbeta* "colada, lejiá" (1º; Duv. *ms*). *dilista* "lenteja" (G, Añ.). *edergailu* "por bien parecer" (3º; *ms*-Lond.). *eguzari* "día de fiesta" (B-ar, *ms*-Lond.). *ekaira* "ocupación" (AN?, *ms*-Lond.). *erauzi* "arrancar, desquiciar" (6º; AN, *ms*-Lond.). *eskolatu* "instruir" (*ms*-Lond.). *estokatu* "porfiar" (Har.). *ehurziri* "trueno" (s.v. *eurtzuri*; Har. *Voc.*). *gabenara* "murciélago" (AN, Añ.). *girtain* (L), *girthain* "mango" (1º; Duv. *ms*). *ikhuskatu* "reconocer, explorar, visitar" (1º; Duv.). *iratziki* "añadir, pegar" (2º; Duv.). *isikatu* "obstinarse, porfiar" (AN, *ms*-Lond, *hisikatu* L). *itzulpide* "subterfugio, disculpa, escapatoria" (AN, G, L, Añ., Har.). *iztegi* "ingle, muslo" (1º; Ast.). *lehenkatu* "preferir" (BN?, L?, Darth. *Man.* 27 [Darthayet 1861, 127, egiatan]). *mendotz* "cerro, collado" (B?, Añ. *ms*). *men-menean* "cabalmente, a punto" (s.v. *men* 3; B, *ms*-Zar). *mesto* "legumbre" (Añ. *ms*). *miau* "pedigüño" (2º; ? Añ. *ms*, L?, Ax). *mingrana* "granada" (G?, Izt., L?, Duv.).¹⁶ *ñaflatu* "comer saboreando" (D'Ab., Har.). *oldoztu* "pensar" (AN, *ms*-Lond). *parapardín* (s.v. *parapardi*; G, Aizk.). *sakail* "matanza, exterminio" (2º; B, Añ., L, Har.). *seldor* "haz o pila de leña para hacer carbón" (Har. *Voc.*). *triskari* "bailarín" (Añ. *ms*). *txedatu* [sic] "limitar" (AN, *ms*-Lond). *zaranpo* "cesto" (Har. *Voc.*). *zilbegigo* "permisión" (Har. *Voc.*). *zulanpo* "pantano = Parece errata de *zulonpo*" (*Canc. bas.* III, *Voc.*).

Hurrengo bezalako gertakariak are argiago uzten dute Azkuek ez zuela *Erans* aintzat hartu talde honetako hitzetarako: *saltorapillo* "(B), nudo corredizo. = No es *saltorapin*, como se lee en Duv. *ms*". Talde berean sartuko nituzke aipatutakoren baten (Añibarro, Harrietek egindako Haranederren testamentua, Duvoisin) testu agerraldiarekin bermatzen dituenak, baldin eta *Erans*-eko hitz bereizgarrietako bat bada:

amarru "amaño, malicia" (*Matth.* xxvi-4) eta "malicia" (391) < Ht. *ohitza* "costumbre" (L; Duv. *Matth.* xv-6) < Ht. *ontsatu* "curar, restituir" (BN?, L; Har. *Marc.* iii-5) < Ht. *senge* "estéril" (B; Añ. *Cur.* 196-5) < *RSgald?* *zarrapo* "baba" (2º; L; Har. *Marc.* IX-17) eta "espuma" (252) < ??.

¹³ "El tercero fué la lista de los mss de la biblioteca del príncipe L.L. Bonaparte. (...) previa licencia de la viuda del egregio príncipe, de sacar copias, me trasladé a Londres. Allí felizmente llegué, no sólo a descubrir curiosas locuciones y frases (...)" (Azkue 1905: XIV).

¹⁴ Inolaz ere, *Condaira*-ko hiztegitxora daraman deia da.

¹⁵ Erreferentzia zuzena da.

¹⁶ Bide batez, *OEH*-ak "G" eta "L" ziurrak bailiran aipatzen ditu.

Bi ondorio mota atera daitezke hemendik. Lehenengokoak iturriari dagozkio: hamaika aldiz *descriptus*-a aipatu nahiago, kasu honetan lehen iturri zatekeen *Erans* baino. Ba ote liteke sinestekoa *Erans* fidagarritzat izan balu, hamaika iturritara jotzea, eta haren lekukotasuna bestelakoez ostentzea? Badirudi ezetz. Eta orduan, ez ote errazago pentsatzea honelakoetan lehen iturria aipatzen duena izan zela, eta ez *Erans*? Nire ustetan, ondorio bakarra atera daiteke azken batean hemendik: *Erans* erabili izan bazuen, ez dago zalantzarik, nik uste, iturri hauek oro hustu ostean egin zuela.

Bigarrengoak iturriaren erabilerari dagozkio, eta hurrengo puntuaren lagungarri dira: izan ere, tarteko iturri haietatik euskalki hedadurari buruzko inferentziak egiten ditu. Zakuan zer den ikusteko, ahurtara bat aski omen denez, azter dezagun iturri oparoenetako bat den Añibarroren kasua. Haren markak errespetatu edo bere kasa iniferitu egiten ditu Azkuek, bestelako eragiketa ez oso ortodoxoekin batera (cf. *azaro*-ren itzulpena; *sakaila*, dakidalarik, ez dago honen hiztegian, Azkuek hala badio ere, eta halere bizkaierazkotzat jotzen du), eta Añibarrok bere aldetik hainbeste egiten du *HH*-ko hitzekin, guztiz “g.” markari dagokionez (Urgell 1997) (ohartu *Erans*-eko hitzak bukaeran agertu ohi direla):

- azaro* “gotas de rocío sobre las hojas” (4°; B, Añ.) < “rocío de la mañana: c. *intza*; b. *iñontza*, *azaroa*; las gotas de rocío que quedan en las hojas de las plantas: b. *garod*”.
- bezar* “acelga” (AN, L, Añ., Lacoiz.) < “acelga, yerba: c. *zarba*, *cerbá*, *bezarra*” + “vas. *zérba*, D.T.: (Lab.) *bezarra*: vide Aizk., *zérba*: en este distrito y bastante comúnmente *azelga*. En las Cinco Villas le llaman *pletá*” (Lacoiz 138).
- dilista* “lenteja” (G, Añ.) < “lenteja: b. *txilistea*; g. *dilistea*”.
- gabenera* “murciélago” (AN, Añ.) < “murciélago: c. *saguzarra*; n. *gabenera*, *gau-enara*”.
- itzulpide* “subterfugio, disculpa, escapatoria” (AN, G, L, Añ., Har.) < “disculpa: c. *achaquia*, *aitzaquia*, *itzulpidea*, *iguesbidea*”.
- mendotz* “cerro, collado” (B?, Añ. *ms*) < “cerro, collado: b. *muna*, *munea*; g. *mendisca*; b. *mendotzá*”.
- men-menean* “cabalmente, a punto” (s.v. *men* 3; B, *ms*-Zar) < “cabal, cabalmente: c. *neurri betean*, *osoan*, *betebetean*; *men menean* (...)”.
- mesto* “legumbre” (Añ. *ms*) < “legumbre: c. *egoscaia*, *ortu* ó *barazquia*, *mestoa*”.
- miau* “pedigüño” (2°; ? Añ *ms*, L?, Ax) < “pedidor, pedigüño, postulante: c. *esquecoa*, *escalea*, *escatzallea*, *miaüa*”.
- sakail* “matanza, exterminio” (B, Añ., L, Har.) < ?
- triskari* “bailarín” (Añ. *ms*) < “bailador: c. *dantzaria*, *dantzalaria*, *oincaria*, *triscaria*”.

Berbera gertatzen da, bide batez, Larramendiren zordun ez den, baina *Erans*-eko hitzen zenbait lekukotasun berresten dituen Arakistainekin:

- aotzegi* “pajar” (G, Sc, Araq.); cf. “paja (...), *aotza*, g., y de aquí *aotzeguia*, por el pajar, g.” Aq 312.
- bear* “trabajo” (2°; Bc, G, Araq.); cf. “obra, *bearra* (g.)” Aq 447.
- erbatz* “aresta, púas de lino” (1°; Bc, G, Araq.); cf. “broza de lo cardado, *erbatza* (g.)” Aq 819.

5.3.2. Euskalki marka orokorra (*fidatzekoa*?) *daramatenak*

Aurreko ataletan ikusiak ikusirik, badirudi Azkueren euskalki-marka batzuk tentuz erabili beharko direla hemendik aurrera eta, jadanik iradoki dudanez, guztiz orokorrak edota hiztegitik zein idazle baten jaioterria baino islatzen ez dutenak. Atal honetan

lehenengoz kezkatuko gara. Ikusi dugu Añibarroren bitartez, marka orokorrak XIX. mendeko hiztegielek jarri ohi zituzten marka ez oso zehatzak berak direla, batzuetan behintzat.

Hurrengo multzoan aipatuko ditudan hitzak, baliteke guztiak edo gehienak azken batean *Erans*-eko lekukotasunaren zordun izatea; tartean, ordea, baliteke aurreko atalean azaldu zaizkigun hiztegieletakoren bat izatea Azkueri marka eragin edo iradoki diona:

ahamen (BNc, L, S). *ahartara* (L). *aibertu* (1°; G). *aisita* (3°; BNc). *akamelua* (s.v. *akamailu*; L, S, Alth.). *antzatsu* (AN, L). *arauaz* (BN, L). *arrotxiña* (L). *aurgin* (S). *aurren* (AN, B, G). *aurtiki* (AN-b, G). *ausartatu* (BN, G). *autu* (4°; *hautu* BN, Sal., L, S). *axolduritu* (AN?). *azartu* (s.v. *azartau*; Bc...). *azizurri* (B, BN-am). *behartu* (1° eta 2°; BN, L-ain, S). *beraska* (BN-ald, G). *beregain* (2°; G, L). *betzulo* (Bc). *biritxi* (S). *bitiñ* (s.v. *bitika*; L). *bizio* (Bc). *egarbera* (Bc). *herragarri* (BN, L, S). *ezin* (1°; c). *eztegu* (Bc). *garkhoxilo* (BN). *garnu* (Bc). *gorgoil* (1°; Bc). *gurzil* (B, G). *ibildaun* (L?). *igüitu* (G). *ikazbizi* (AN, B, BN, G, L, R). *iñesi* (AN, B). *iratioiu* (s.v. *iratio*; L?). *iruntsi* (1°; Bc). *jats* (2°; BN, L). *kafia* (1°; AN, BN-ald, L). *karraka* (10°; BN, L, S). *lanarte* (ANc, B, Gc, L-ain). *lekedatu* (AN, BN, L, R). *lipar* (G). *malkortu* (AN). *maradikatu* (BN, L, S). *maradiziño* (BN, L, S). *marruskatu* (5°; Gc). *mendebal* (AN, B, G, L). *ozbera* (AN, B, G, *hozbera* BN, L). *ozberatu* (AN, B, G, *hozberatu* BN, L...). *tematu* (c). *hunela* (BN, L). *zapotz* (Bc...). *zee* (3°; AN-b, *zehe* BN, L, S).

Bakoitzean zein izan den zehaztea lan honen mugetatik kanpora geratzen bada ere, betiko “ahurtara” erabil dezakegu erakusgarri gisa, *OEH*-aren datuei esker han-hemen aurkitu ahal izan ditudan bestelako xehetasunekin batera:

aurren (AN, B, G): cf. Añ *aurrena* (c.) “principal”. *aurgin* (S): cf. Dv *aurgin* (S) (*OEH*, s.v. *aurgina*). *ausartatu* (BN, G): cf. Mg *Nom* (G) + *VocBN* (*OEH*, s.v. *ausartu*). *betzulo* (Bc): cf. Añ *betzuloa* (c.) “cuenca de los ojos”. *bizio* (Bc): cf. Añ *bicioa* (b.) “lombritz”. *eztegu* (Bc): cf. Harriet (V) (*OEH*, s.v.). *garkhoxilo* (BN) < Dv (BN) (*OEH*, s.v.). *ibildaun* (L?): cf. Harriet (L, G) (*OEH*, s.v.). *ikazbizi* (AN, B, BN, G, L, R): cf. Añ *icazbicia* (c.) “ascua”. *iruntsi* (1°; Bc): cf. Añ *irunsi* (b.) “tragar”. *lanarte* (ANc, B, Gc, L-ain): cf. Añ *lanarteac* (c.) “vacaciones”. *lipar* (G) < Dv (G) ap. *OEH*, s.v. *lipar 2*. *malkortu* (AN; Mend. I-35-5). *ozbera* (AN, B, G, *hozbera* BN, L): cf. Añ *otzberaa* (c.) “friolento”. *tematu* (c): cf. Añ *tematu* (c.) “porfiar”. *zapotz* (Bc...): cf. Añ *zapotza* (b.) “espita”.

Tamalez, maizenik *OEH*-k ez ditu Harrieten euskalki-markak jasotzen, nahiz Azkueren Iparraldeko marka bat baino gehiago azaltzeko hautagai egokia izan. Aipa daiteke, bestalde, *ahartara*-ren lekukotasuna, bide honetatik Azkueri itzuri zitzaizkion *Erans*-eko iratxo bakanetakoak baita.

5.3.3. Euskalki marka zehatza (fidatzekoa?) daramatenak

Goiago ikusi dugu Axular maiz “AN-b” markaren alboan agertzen dela, iradoki zuela pentsarazirik, hala nola “B, arc” marka dela betiere *RS*-k eragin ziona. Aurreko taldean bezalatsu, badira *DVEF*-n zehar marka zehatza daramaten, baina ziurrenik idazle batek eragindakoak diren sarrerak. Hasteko, Axularrenak izan litezkeen “AN-b” batzuk ekar ditzaket: *laketu* “agradar” (3°; AN-b). *lekedu* “cola de pegar objetos” (3°; AN-b). Eta Duvoisin (L-ain), edo Axular + Duvoisin bikotea (AN-b, L-ain) iradokitzen dutenak:

erroztatu “arraigar” (AN-b, L-ain; Duv. *Is.* xl-24): cf. Dv (OEH, s.v.). *krisela* “(L-ain), parrilla, utensilio de cocina”: cf. Dv *krisel* “gril” (OEH, s.v.).

Hurrengoan, gainerakoak gorabehera, “AN-elk” Leizarraga Elkanokoa da edo, hobeto esanda, Iturriagak-edo egin zuen haren 1846ko argitalpena, jakina denez: *lamiti* “(AN-elk, BN-s, R), laminero, goloso”; cf. “*lamitza* [sic], goloso” LE *Urt* (Ondarraren arg., 1990: 392; cf. Ondarra 1980: 130). Alabaina, politenetan politenak “G-and” marka daramaten sarrerak dira, hemen jadanik Larramendi erabilia sumatzen hasi baikaitezke. Orainokoa ikasi dugunaren arabera, ez genuke pentsatu behar ezinbestean andoaindarra isilean utzi nahi izan zuenik, baizik eta, bestetan bezala, idazle edo hiztegitzile baten leku-kotasuna hemen ere automatikoki haren jaioterriaren euskalki-markarekin ordezkatu zuela. Eta honetan hain adierazgarria izan daiteke “G-and” bakarrik, nola bestelako marken (eskuarki orokorragoen) aldamenean agertzea, batez ere kontuan izanik, orain ongi dakigunez, nongo hitzak diren haietako batzuk:

alapide, *alhapide* “lugar de pasto” (1º; AN, BNc, G-and, Lc). *anbatik anbatean* “en igualdad de circunstancias” (s.v. *hanbat*; G-and). *azkartasun* “fortaleza” (1º; G-and, L, R-uzt, Sc). *baimen* “permiso, consentimiento” (AN, B, G-and, L-côte, R-uzt, S). *bidagi* “tiempo bueno para andar” (1º; G-and). *elikatu* “alimentarse ligeramente” (3º; G-and).

Bada, ordea, zeharo bitxia den zerbait hemen: izan ere, *alapide* “camino libre” da *Erans*-ena (117), eta hain bitxia ez den arren, *bidagi* “temple de camino” (117) eta *elikatu* “probar gustando” (542). Azkueren zuzenketa eta egokitzapenak ote dira, ala tarteko iturri bat bilatu behar dugu?¹⁷

5.3.4. Ezer gabekoak

Badira, azkenik, ezertxo ere gabe aurkezten dituen, eta erraz *Erans*-etik edo haren zordun batetik hartuak izan litezkeen hitz gutxi batzuk:

eskubi “mano derecha”. *iragaitzaz* “de paso, superficialmente”. *hirixka* “pequeña población”. *hizmitzi* “parlanchín. Var. de *hizmitzi*” (< Ax).

5.4. Aitortuak

Larramendiren *Erans*-etik zuzen hartutako hitzik badela egiaztatzeko kontuan, edozeinek har dezake aintzat “Lar. *Supl. D. T.*” Azkueren marka tolesgabea; alabaina, honelakoak 15 baino ez dira *DVEF* osoan zehar:

istinkari, calafate (Lar. *Supl. D. T.*). *istinkatu*, calafatear (Lar. *Supl. D. T.*). *itzagoz* (?), a caballo (Lar. *Supl. D. T.*). *kusuma* (...).— 2º asco (Lar. *Supl. D. T.*). *kusumatsu*, asqueroso (Lar. *Supl. D. T.*). *leotz*, calabozo (Lar. *Supl. D. T.*). *lisko* (...).— 3º abundoso (Lar. *Supl. D. T.*). *minde* (...).— 2º amargura (Lar. *Supl. D. T.*). *oillerea*, alcuza (Lar. [sic] *Supl. D. T.*). *onartu*: 1º aceptar (Lar. *Supl. D. T.*). *osteleari*, agua de tempestad (Lar. *Supl. D. T.*). *ozatz* [sic], el presente (Lar. *Supl. D. T.*). *putzaiki*, aventadera (Lar. *Supl. D. T.*). *urdabilaren aoa* (?), boca de estómago (Lar. *Supl. D. T.*) [s.v. *urdabil*]. *urru* (...).— 2º (G?, Lar. *Supl. D. T.*), arrullo.

¹⁷ Aizkibel ez, behintzat: “*alapidea* (DT) camino libre”, “*elikatu* (DT) probar gustando”, nahiz hurrengoak hurbilago egon: “*bidagirua* (DT) temple para caminar, esto es, buen tiempo, buen temple”.

Hartakotzat hartzen dira, besterik gabe, salbu eta *urru*-ren kasuan, non Azkue euskalki kokapen saio lotsati bat egiten baitu, fidagarriagoak zeritzen iturriekin egin ohi zuen bezalatsu. Gainerantzean, ez dago ezer susmagarririk aurkeztutakoetan, *ozatz* izan ezik: ohartu bi oker daudela sarrera honetan: hitzaren forma bera (*ozatz*-en ordez, bere aldetik Landucciren *orast*-en irakurketa txarra) eta itzulpena (“al presente”-ren ordez).

Haueaz gainera, badira “Lar.” marka zehazgabeagoaz aitortutako hitz gutxi batzuk, lau orotara: *armora* “(Lar.), *harmora* (Ax), muro. [...] (Ax 1^a-40-21)”. *ige* “cuesta pendiente (Lar.)”. *motzor* “2° (G?, Lar., L?, Har., S?, d’Ab.), tronco”. *olz* “muro (Card., Lar.)”. *ige* eta *motzor* *Erans*-etik bakarrik hartuak izan daitezke: *igea* “cuesta” (175) eta *motzorra* “tronco” (655)-tik, zehatzago. Beste biak, berriz, hiztegiaren gorputzean ere ageri dira: *armora* “pared” (488), “tapia” (631) eta “pared maestra” (*HH*); *oltza* “pared” (488) eta s.vv. *aparador* eta *pared* (*HH*). Zergatik “Lar.” eta ez “Lar. *Supl. D.T.*” azaltzeko, dena dela, baliteke bestetan bezala (gogora Añibarro edo Harriet) hemen ere laburdura sistema nahi genukeen bezain trinkoa ez izatea. Halere, ezin susmoa gainetik kendu: zergatik *olz* eta ez *oltz*? Ba ote liteke hemen ere tarteko iturririk?

5.5. Ondorioak

Larramendiri dagozkion “Lar. *Supl. D.T.*” eta “Lar.” laburdurak, gehi hari berari zor zaion “G-and” euskalki-marka daramaten hitzak oro bilduaz, orotara 25 hitz baino ez zituzkeen hartu Azkuek *Erans*-etik zuzenean: %4 baino gutxiago, inolaz ere. Alabaina, hitz gehienak jasota daudenez, bi bide daude hau azaltzeko: gainerakoetan marka (nahita edo nahi gabe) ahaztua, edo beste nonbaitetik hartua. Lanean zehar saiatu gara frogatzen, inolaz ere bigarrena dela azalbiderik egiantzekoena. Izan ere, oso ehuneko gora batean ez dago esaterik *Erans*-eko hitzak zuzenean *DVEF*-n jasota daudenik: berez jaso ditu Azkuek, bestelako lekukotasunak baliatuaz, dela Larramendiren iturrietara beretara zuzenean joaz (Axular, *RS*), hark erabili izanaz beste arrazoiak ere bazituela, noski; edo dela bestelako iturriak (ahozko zein idatziak) erabiliaz.

Oso kopuru handian, halaber, Larramendiren hitzak *DVEF*-ra igarotzeko izan zituzten ohiko atea (Añibarro eta Harrieten hiztegiak, besteak beste) dira *Erans*-ekoetarako proposatu behar ditugun berberak, nahiz Azkuek agerian esaten duelako, nahiz sarrerako beste ezaugarrien bitartez (euskalki-markez batez ere) halako susmoa —susmo baino gehiago ere badena— izan behar dugulako. Badirudi, gainera, egiazki *Erans*-eko etorkia isilean utzi nahi izatekotan, edo denetan egingo zukeela, edo behintzat bazeukala aterabide errazagorik: behin eta berriz Aizkibel edo Harrietengana jotzea, adibidez, han-hemen biltzen ibili gabe.

Bestela sinistu beharko genuke Azkuek *Erans* hiztegiaren hastapenetan hustu zuela, eta gutxinaka-gutxinaka haren arrastoa ostentzen aritu zela beste iturrien bitartez, ezabaketa hartarako behar zuen materiala noiz handik, noiz hemendik erdietsiaz, sistematik gabe. Nik neuk sinesgaitza deritzot, Larramendi ezkutatzeko hiztegia egiteko baino ia-ia lan gehiago hartu zuela pentsatzea bezalaxe izango bailitzateke. Egia da, ostera, iturri jakinen bitartez azaldu ditugun hitz zenbaitetan (Axularren *malkor*, *RS*-ko *gebendu* eta *leusindu*) *Erans*-aren azpiko eragina suma litekeela. Haatik, hau baino lan filologiko sako-nagoa behar da, halakoetan ere tartekorik izan ez dela egiaztatzeko. Honegatik, azalpen

gisa, egokiagotzat daukat pentsatzea ezen *Erans* erabili baldin bazuen, gainerako tarteko iturriak hustu ondoren egin zuela, haietatik jaso ezin edo jaso nahi izan ez zituen hitz banaka batzuk bakarrik bertatik zuzenean hartuaz.

Honaino esandakoa onartzen bazait, badirudi frogatu dugula ezen *Erans*-aren erabile-
ra ez zela izan Mitxelenak aditzera eman zuen bezain handia: *DVEF*-aren iturrietan txikienetakoa izan daiteke, aitzitik. Badu erabilera txiki honek berak eite susmagarririk, ordea. Izan ere, “Lar. *Supl. D.T.*” laburduraz jasotakoak, denak I letratik aurrerakoak dira, “Lar.” laburdurapekoak denetariakoak (A, I, M, O) eta “G-and” markapekoak batez ere hasiera aldekoak (A = 3, B = 2, E = 1) diren bitartean. Berez, azalpena erraza izan liteke: demagun, hirurak baliokideak-edo izanik, hasieran “G-and” eta bukaeran “Lar. *Supl. D.T.*” erabili nahiago zuela, tartean behin “Lar.”-en bat jarriaz, “Añ.” zein “Añ. *ms.*” edo “Har.” zein “Har. *Dic.*” aldizkatu zituen antzera. Ez litzateke izango, edozein kasutan ere, hain lan luzean zehar ohiturak aldatu dituen lehen hiztegitilea.

Susmagarria bada, dena dela. Areago, beste zenbait datu gogoratzen baldin baditugu: *olz*-en forma, *alapide*-ren itzulpena eta *ozatz*-en forma eta itzulpena, aipagarrienak baino ez ekartzearren, denak *Erans*-ekoak ez bezalakoak, ikusi dugun bezala. Honelako datuek, banaka azalerraz edo azalgaitz izanda ere, denak bilduta tarteko iturri bat egon litekeela iradokitzen dute. Beraz, ziurtasunen bat eskainiaz burutu nahi nuen lanaren ondorioa galdera berri batekin bukatu beharko dut: egiatan Azkuek *Erans* zuzenean erabili zuen, ala tartekoren bati esker?

Ezin itxi, bada, burura datozen hautagai zenbaiten kontua zeharo garbitu gabe. Bihur gaitezen *olz*-en kasura lehenbizi, “Lar.”-ekin batera Azkuek aitortzen duen iturria “Card.” baita. Ezaguna denez, hauxe da Aizkibelek *Erans*-i jarri ohi zion marka, Larramendik haren sarreran Kardaberatzek ekarritako koadernoan aipatzen duela eta. Gure hautagaiak bi baldintza bete behar ditu gutxienez: *HH* eta *Erans*-en artean bereizteko gaitasuna eskaintzea, *Erans*-era bertara jotzeko lana alferrikakoa eginez, ustez behintzat; eta gorago aipatutako bitxikeriak, guztiak edo esanguratsuenak behintzat, azaltzeko gaitasuna. Aizkibelek, ordea, ez ditu betetzen ez bata, ezta bestea ere.

Hasteko, gure zerrendako hitz gutxi batzuetan (*leotza*, *liskoa*, *ozast* eta *urdabila*) bada-
kar “Card.” laburdura, baina ez gainerakoetan: gehienak “D.T.” zehazgabearen pean ager-
tzen dira (*armora*, *igea*, *istinkaria*, *istinkatu*, *itzagoz*, *oltza*, *onartzea*, *osteleuria*, *putzaikia*,
urrua), eta enparauak *Erans*-era iristeko hain bitarteko errazik gabe: *kusuma* (Izt.), *mintea*
(M. S. [= *ms.*]), *motzorra* (Lecl.); *kusumatsu* eta *oilerea* agertu ere, ez dira agertzen
Aizkibelenean. Halaz ere, oraino zalantzarik balego, hona Aizkibelen sarrerak, bitxikeriak
sumatutako hitzetan, Azkueren aldean, antzik ere ez dagoela ikusteko moduan:

<i>alapidea</i> (D.T.) Camino libre.	<i>alapide</i> , <i>alhapide</i> : 1° (AN, BNc, G-and, Lc), lugar de pasto.
<i>oltza</i> (D.T.). (...) Pared.	<i>olz</i> , muro (Card., Lar.).
<i>ozast</i> (Card.). Al presente.	<i>ozatz</i> , el presente (Lar. <i>Supl. D. T.</i>).

Ez dakigu, beraz, Azkuek “Card.” laburdura nondik nora erabili zuen, baina gu-
txienez ikasi dugu ez dela Aizkibelengandikoa. Hortaz, *Erans*-etik zuzenean hitz gutxi ba-
tzuk hartu zituela onartu behar dugu oraingoz, nekez eta berandu izan bazen ere. Agian
norbaitek nik baino zorte hobea izango du, Azkueren iturri zuzenen bilaketa honetan.
Datuak hortxe daude, behinik behin.

ERANSKINA-REN ARGITALPENEA

SUPLEMENTO

Al acabarse la impresión del Diccionario, me embía el Padre Agustín de Cardaveraz, de nuestra Compañía, un quaderno viejo, que le ha avido a las manos andando en Misiones en Bizcaya. Está impresso en quarto, y contiene refranes del bascuence, traducidos en castellano demasiadamente a la letra. Fáltale el principio y el fin; ni se sabe su autor, ni donde se imprimió. Las páginas están en dos columnas, y en la izquierda viene el bascuence de letra redonda, a quien corresponde de letra cursiva el castellano en la izquierda [sic]. En ambas lenguas están apuntadas con números iguales y correspondientes todas las voces, assí las bascongadas, como las castellanas, para que nadie pueda equivocarse en su explicación, por la sintaxis tan diferente de una y otra lengua. El dialecto es una mezcla del guipuzcoano y bizcaíno, aunque por lo común domina este último. En la ortographía tiene sus erratas, pero son conocidas y no causan confusión. Las páginas legibles son sesenta en treinta hojas. Destas he ido entresacando con bastante prolixidad aquellas voces bascongadas que por lo común no están en este Diccionario, y las he colocado por su orden en las correspondientes castellanas. He añadido también otras muchas voces que he oído en las conversaciones y notado en los libros, especialmente en Axular, que he buuelto a repassar con cuidado.

A

1	Ablandarse, <i>cantitu</i> .	Acceptar, <i>onartzea</i> .
	Aborrecer, <i>iguitu</i> , <i>higuindu</i> .	Acercarse, <i>urachi</i> .
	Aborrecible, <i>erragarria</i> .	Acometer, <i>oldartu</i> .
	Abrasarse de ira, <i>despitatu</i> .	15 Acomodar, <i>onsatu</i> .
5	Abrigo, <i>malda</i> .	Adelante, <i>achiti</i> . De aquí adelante, <i>equix</i> .
	Abril, <i>opea</i> .	Adelgazar, <i>lerdendu</i> .
	Abundoso, <i>liscoa</i> .	Adocenar, <i>arrontatu</i> . ¹
	Acabarse, <i>asacatu</i> , <i>neitu</i> .	Afligir, <i>antsiatu</i> .
	Acaecer, <i>apucatu</i> .	20 Agacharse, <i>uzcurtu</i> .
10	Acalcar, <i>aurizquitu</i> .	Agarrar, <i>oratu</i> .
	Acelga, <i>zarba</i> , <i>bezarra</i> .	Agradar, <i>laquetu</i> .
		Agua salada, <i>cresala</i> .
		Agua de tempestad, <i>osteleuria</i> .

¹ Mitx[elenarenean] *arrruntatu*, baina inprentako hutsa da, ez baitu kontuan hartu iruzkinean.

- 25 Aguar, *urtsatu*.
Ajar, *marruscatu*.
Alagar, *leusindu*.
Alarido, *ayubia*.
Albricias, *emayenac*.
- 30 Alcuza, *ollerea*.
Aldea, *irisca, urisca*.
Alegrador, que sirve a uno de consuelo, *bestalea*.
Alegría, *pozcarria*.
Alguacil, *amamerua*.
- 35 Alimentos, *bicicayac*.
Al presente, *ozazt*.
Alquilar, *alogadu*.
Ama de criar, *azama*.
Amante, *oneretsia*.
- 40 Amargura, *mintea*.
Amarillo, *larua*.
Amenaza, *beaza*.
Amor de la lumbre, *sutanza*.
Amortecimiento, *iltura*.
- 45 Amigo íntimo, *adisquide mamia*.
Amigo de conversación, *solasturia*. De beber, *egarberaa*.
Amilanar, *ulitu*.
Andas de muerto, *zarraldoa*.
Andar (modo de), *ibilgunea*.
- 50 Añadidura, *erachtura, iraiatura*.
Añadir, *irachiqui*.
Añejo, *urthatua*.
Aora luego, *orain bereon*.
Aplacar, *ibiretu*.
- 55 Apreciador, *particaria*.
Apropiarlo, *beretacotu*.
Arador, *goldelaria*.
Arca, *hucha*.
Arena, *sablea, legarra*.
- 60 Armas, *isquiluac, isquilosac*.
Arraigar, *erroztatu*.
Arranciarse el tocino, *bohatsu*.
Arrancar, desquiciar, *erauci*.
Arrepentirse, *garbatu*.
- 65 Arrojar, *aurtiqui, urtigu*.
Arruinar, *billacatu*.
Arrullo, *urrua*.
Asa, *guirtaiña*.
Assí, *hunela*. Ponerse así, *halacatu*.
- 70 Asco, *cusuma*.
Asqueroso, *cusumatsua*.
Ascua, *icazbicia*.
Atar, amarrar, *uzcaldu*.
Atolladero, *luparia*.
- 75 Atormentar, *toliatu*.
Atreverse, *azartu*.
Atrevido, *azarria*.
Atrevimiento, *azarcunza*.
Atreverse, *ausartatu*.
- 80 Aumentar, *gurendu*.
Ausencia, *endea*.
Ave, *piztia*.
Avenencia, *avenicoa*.
Aventadera, *putzaiquia*.
- 85 Aversión, odio, *errá, aibercundea*.
Ayudar, *urgaci*.
Azor, ave,² *belaza, aztorea*.
- B
- Badil, *barcuina*.
Bailador, *triscaria*.
- 90 Baile, *trisca, tritea*.
Bajada, *jautsapena*.
Barreduras, *sastamarra*.³
Barrena, *taztabia*.
Bartholomé (San), *done Matro*.
- 95 Bastón (afirmarse en él), *permatu, bordoincatu*.
Biello, *arrastelua*.
Boca de estómago, *urdabilaren aoa*.
Bocanadas, *ahopaldiac*.
Bocanada, sorbo,⁴ *ahartara*.
- 100 Bocado, *ahamena*.
Bodas, *ezteguac*.
Bodega, *sotoa*.
Bollo, *opilla*.
Borracho, vinolento, *ardancoya*.
- 105 Brazo, *galzarra*.
- C
- Caballo, a caballo, *itzagoz*.
Cabezón, *fresa*.
Cabrito, *bitiña*.
Caduco, *irola*.
- 110 Caer (hacer), *irayo*.
Calabozo, *leotza*.

² Jat. *ave* letra etzanetan.

³ Mitx. *sastamarra*.

⁴ Jat. *sorbo* letra etzanetan.

- Calafate, *istincaria*.
 Calafatear,⁵ *istincatu*.
 Callecer, *caillutu, golpagogortu*.
 115 Calentura, *badamina*.
 Calvo, *carsoilla, garbala*.
 Camino libre, *alapidea*. Temple de camino, *bidaguiroa*.
 Cansar, *oñatu*.
 Cansado⁶ de sí mismo, *bere buruari alhaturic*.
 120 Carnes (pegado a las), *larru arras*.
 Carga, *seldorra*.
 Carta, *lequea, buthuna*.
 Casera, hacendosa, *urena, azquina*.
 Cáscara de huevo, *cestola*.
 125 Caso, sucesso, *guertacuntza*.
 Castañuelas, *triscac*.
 Cátedra de San Pedro, su día, *done berecía*.
 Cautivar, *gurrandu*.
 Cebo, *peita, beita*.
 130 Ceja, *beguilastoa*.
 Cena, *coitiguia*.
 Centella, *incarra*.
 Cernícalo, *capelaria*.
 Cesto, *zarampoa*.
 135 Caeteris paribus, *ambatic ambatean*.
 Cierto, de cierto, *baldimba, balimba, albaldimbere*.
 Citar, *acotatu*.
 Claramente, con voz clara, *ocenqui*.
 Cobro, dar cobro, *burueman*.
 140 Codo, *ucaba*.
 Cogote, *garráita, garceta, garcochiloa*.
 Cola de encolar, *lequeda*.
 Colada, *boqueta*.
 Colchón, *cunchoiña, matelasa*.
 145 Colérico, *erratsua*.
 Colmo, *gomburua*.
 Colmena, *erlatera*.
 Comedirse, *milistu*.
 Comer demasiado, *chiflatzea*.
 150 Comer con gusto, *ñaflatzea*.
 Comezón, *alazaguña, atzguillea*.
 Como, *laso, leguez, bezala*.
 Componer, *ontsatu*.
 Común, *arrontera*.
 155 Hacer común, *arrantatu*.
 Confesar, *atroyatu*.
 Conformidad, *eredua*.
 Conseguir, *hitsi, histu*.
 Contentamiento, *placencia*.
 160 Continuar, *erago*.
 Continuo, *jarriquia*.
 Contrahecho, *maquerra*.
 Corba, *zancabia*.
 Corbata, *lepocoa*.
 165 Cortijo, *gorta*.
 Corcomerse, *corromiotu*.
 Cortina, *erridoya*.
 Corromperse, *bigatu*.
 Cosecha, *uztailla, biltzapena*.
 170 Costo, *glostoa*.
 Costumbre, *ecandua, aztura*.
 Crecer, *nagustu*.
 Cuchillo, *gabinetea*.
 Cuenca de los ojos, *betzuloa, beguibarrena*.
 175 Cuesta, *igea, iquea, patarra*.
 Cuidado, *gardia*.
 Cuidado, escrupulo, *crina*.
 Culo, *ipirdia*.
 Culpado, *hobenduria*.
 180 Cuña, *ciya*.
 Curiosa, *cicoza*.
 Cuidadoso, *acholduria*.
 Hacerse cuidadoso, *acholduritu*.
- D
- Dádiva, *emaya*.
 185 Darasme, y darte⁷ he, *iquedac, ta diqueada*.
 Darete, *diada*.
 Danza, *trisca*.
 Dañoso, *gasoa*.
 Degolladero, *gorgolla*.
 190 Decrépito, *sentona*. Decrepitez, *sentontasuna*. Hacerse, *sentontu*.
 Dedo meñique, *chircandea*.
 Depaso, *iragaitzaz*.
 De lo demás sea lo que fuere, *berceac berce dírela*.
 Descalzo, mal vestido, *orthusa, ortoza*.
 195 Desconfiado, *fidagaitza*.
 Desconfianza, *fidagaiztasuna*.

⁵ Gaur egun *calafatear* erabiltzen dugun arren, bai *HH*-ak, baita *DAut*-ek berak ere, *calafateador* baina *calafetear* jasotzen dute.

⁶ Mitx. *Cansarse*.

⁷ Jat. *darete*.

- Descuido, *oldozquera*.
 Descubrirese, *nabarrendu*.
 Descanso (lugar de), *etchalecua*.
 200 Desdichado, *ertuna*.
 Deseo, *guraria*.
 Deshecho, sobras, *arbuyoa*.
 Despedazar, *pedazatu*.
 Desperdiador, *cimbota*.
 205 Desvergonzada, *muthiria*.
 Desván, *selarugaina*.
 Dessustanciarse, desvirtuarse, demolido y cansado, *sontsitu*.
 Deshora, *desorena*.
 Veras, *cinqui ta finqui*.
 210 Decir, qué decir, *erraizuna*.
 Diga lo que quisiera,⁸ *berra naiduena*.
 Dirías, dixeras, *cenerraque*.
 Dislocar, *enhardatu*.
 Disgusto, a disgusto, *desgogara*.
 215 Dictamen, *gardia*.
 Disponer, *destatu*.
 Disciplinar, *escolatu*.
 Doctrina, instrucción, *eracuspenea*.
 Duelo, *indea*.
 220 Duende, *irachoa*.
 Duro, áspero, *malcarra*.
- E
- Echar, *irioitu*.⁹
 Efecto,¹⁰ acto, *desarra*.
 Elección, *autua*.
 225 Elevación, *goratzapena*.
 Eloquentemente, *jolasturia*.
 Embarazo, *trabua, estecua*.
 Empapar, *zopatu*.
 Enamorar, *amoratu*.
 230 Enamorados, *amorateac, amurusac*.
 Enamoramiento, *amorantia*.
 Encapricharse, *hisicatu*.
 Encender, *etsequi*.
 Encolar, *lequedatu*.
 235 Encontrar, *jarrugui*.
 Endrina, *arana*.
 Engaño, *ogena*.
 Enojoso, *forogu*.
 Enseñar, *escolatu*.
 240 Ensuciar, *ucuzcatu*.
 Entremetido, *barrendaria*.
- Enronquecer, *marrantatu, erlastu*.
 Erizo, *sagarroya, quiriquioa*.
 Escapatoria, *itzulpidea*.
 245 Escarmentar, *besteren buruan centzatu*.
Inertu, galendu.
 Escamio, hacerle, *escarniatu*.
 Escoba, *jatsa*.
 Escondrijo, *estalguna*.
 Espabiladeras, *moquetac*.
 250 Escudriñar, *auteman*.
 Espalda, *quibela, acia*.
 Espuma, *habuina, zarrapoa*.
 Especialmente, *guztiz ere*.
 Espera, *zayoa*.
 255 Esquela, *buthuna*.
 Estéril muger, *senguea*.
 Estercolar, *sasitu, sastu*.
 Estiércol, *gortaisa*.
 Estipular, *eguincatu*.
 260 Estómago, *urdabila*.
 Estopa, *istupa*.
 Estrechar, *arbindu*.
 Estrecho, *arbina*.
 Estregar, ajar, *marruscatu*.
- F
- 265 Fábula, cuento, *elbea*.
 Facciones, *hazbeguiac*.
 Fácil, *aisit*.
 Facilitar, *erraztu*.
 Falsía, *trancarta*.
 270 Faltriquera, *saquela, chiscua*.
 Fama, *ospea*.
 Fantasma, *irachoa*.
 Fea cosa, *ezaya, marquetsa*.
 Festividad, *eguzaria*.
 275 Fiador, *astoa*.
 Fiel, equilibrio, *obua*.
 Fin, postre, *atzaga*.
 Flaquear la vista, *lambotu*.
 Fogoso, *sucoya*.
 280 Forma, manera, *orcoya, canora*.
 Franca y lisamente, *deblauqui*.
 San Francisco, *Done Franci*.
 Frazada, *contrapuinta*.
 Frente, *belarra*.
 285 Fresno, *lejarra*.
 Friolento, *otz beraa*.

⁸ Mitx. *quisiera*.

⁹ Mitx. *iriotu*.

¹⁰ Mitx. *Afecto*.

Hacerse friolento, *otz beratu*.

G

- Gafo de manos, *mascurra*.
 Hacerse gafo, *mascurtu*.
 290 Gajo de uvas, *bicorra*.
 Galanteo, *amurusia, amorantia*.
 Galardón, *donaria, donarioa*.
 Mal galardón, *trasumena*.
 Gastarse, *nortu*.
 295 Goloso, *lamitia*.
 Golpear, *aurizquitu*.
 Gordo, grassiento, *mardula*.
 Gotera, *itoguina*.
 Granado, a, *mingrana*.
 300 Granizo, *ezcabarra*.
 Gruñir, *oñon eguin*.
 Guardar, *jagotu*.
 Guerra, *gudua*.
 Guía, *quidoina*.
 305 Guisar, *guertaetu, guertucatu*.
 Gusto, *ebaea*. A gusto, *gogara*.

H

- Hábil, *anzatsua*.¹¹
 Habilitarse, *anzatsutu*.
 Habla, *mintzaya*.
 310 Hablador, eloquente, *jolasturia*.
 Hablador, parlón, *hizmiztia*.
 Hado, *hebroa*.
 Hacendosa, *urena, azquina*.
 Hallar, *jarrequin*.
 315 Harina, *huruna*.
 Hediondo, *quirastua*.
 Heredar, *jaraunsi*.
 Hermitaño, *parraña*.
 Hiérole, pégale, *iac*,¹² *iyac*.
 320 Higa, *buguesa*.
 Hijada, *meaca*.
 Honor, *andizura*.
 Horniga, *inurria*.
 Hogar, *escaratza*.
 325 Hozar, *induscatu*.
 Huérfano, *zurtxa*.
 Huessos (enfermedad de), *hezueria*.¹³
 Huir, *ines, inesi*.
 Hurto, *esparcoa*.

I

- 330 Igual, *burquidea*.
 Indómito, *betizua*.
 Impotencia, inhabilidad, *eciña*.
 Impotente, inhábil, *ecindua*.
 Impugnación, *narritamendua*.
 335 Inclinación, *curea*.
 Inclinarsé, *aibertu*.
 Inexcusable, *mameana*.
 Ingle, *izteguia*.
 Infelicidad, *ondicoa*.
 340 Infeliz,¹⁴ *ondicozcoa*.
 Infértil, *jaibala*.
 Inflexible, *zurruna*.
 Ingratitud, *ingratasuna*.
 Inquieto, *guiraquea*.
 345 Inspiración, *ernetasuna*.
 Introducido, entremetido, *barrendaria*.
 Jarro, *murcoa*.
 Juglar, compañero del juego, *jocaquidea*.
 Julio, *garagarrilla*.
 350 San Juan, *Doneane*.
 Justo, al justo, *obuan*.
 Justificar, *bitoretu*.

L

- Lado, *aldaca*.
 Ladrar, *eusi*.
 355 Ladrado, *eusia, sainga, auná*.
 Ladrón, *uhuna*.
 Lagaña, *becarria*.
 Lágrima, *nigar purpuilla*.
 Laguna, *zulampoa*.
 360 Lamer, *miaztu*.
 Lazada, *saltiorapina*.
 Lazo, *segada*.
 Legumbre, *mestoa*.
 Lenteja, *dilistea*.
 365 Lentisco, *garchua*.
 Levantamiento, *goratzapena*.
 Levantar, *jasan, jasaitu, eregui*.
 Momento, *liparra*.
 Levantar testimonio, *erauci*.
 370 Libertad, *escudencia, lachoa*.
 Licencia, *baimena, baimendua*.
 Lícito, *sori, cilhegui*,¹⁵ *hauzu*.

¹¹ Mitx. *anzatzua*.

¹² Mitx. *iac*.

¹³ Jat. *he zu eria*.

¹⁴ Jat. *lefeliz*.

¹⁵ Jat. *koma falta da*.

- Lienzo, *liñia*.
 Ligero, ágil, *zaulia, zalbhuia*.
 375 Hacerse ligero, ágil, *zaulitu, zalbuitu*.
 Lima, *carraca*.
 Limitar, *chedatu*.
 Limosnero, *erremusinaría*.
 Linage, *narea, bernagea*.
 380 Lindero, *hueraguina*.
 Llagas mal curadas, *zauri gaizcoatua*.
 Llanos, valles, *ibarrac*.
 Llenarse de fatiga, cansancio, *urgoitu*.
 Lombriz, *bicioa*.
 385 Lunas, *aldíac, aldarteac*; y esta voz última, lúcidos intervalos.
- M
- Malamente, *galduro*.
 Malo, *gestoa, deunga*.
 Maldecir, *maradicatu*.
 Maldición, *maradicinoa*.
 390 Malearse, *gaizcoatua*.
 Malicia, *amarrua*.
 Mancha, *orbana, notha, narrioa*.
 Mancomunar, *arrantatu*.¹⁶
 Manejable, *manucorra, manaiacorra*.
 395 Manualizar, *manucortu*.
 Mano derecha, *escubía*.
 Mantenerse, *mantenatu*.
 Mantenimiento, *elicatura*.
 Manteles, *escusauac*.
 400 Mañana, *biar*. Después de mañana, *etzi*.
 Dos días después, *etziluma*. Tres días después, *etzicaramu*.
 Marca, señal, *zagutcuntza*.
 Mariposa, *achitamachia*.
 Más, mucho más, *areago*.
 Mátale, *erác*.
 405 Matanza, *sacaiilla*. Hacerla, *sacaiillatu*.
 Matrona, *andraura*.
 Mediano, mediocre, *erditsucoa*.
 Medicamento, *midicuntza*.
 Mejoras, *obecuntzac*.
 410 Melancolía, *languiadura*.
 Mella, *croasca, orca*.
 Mellar, *croscatu, orcatu*.
 Menearse, *loca ibilli, higitu*.
 Mendigo, *errumesa, noharroina*.
- 415 Mensajero, *gueznazaya*.
 Mensaje, *guezná*.
 Menstruo de muger, *egalatea*.
 Mercado, *ceja*.
 Merino, juez, ministro, *ibarjauna*.
 420 Mexilla, *maguita, mocaldea*.
 Mirar, *beguietsi*.
 Miserable, desdichado, *ombearra*.
 Miseria, *ezcería*.
 Molleja, *corrincoa*.
 425 Mollera, *bururnaldea, baldoquia*.
 Molleja, *parapardina*.
 Mona, *crompoa*.
 Moneda, *chebea*.
 Monge, *faderra*.
 430 Morciégalo,¹⁷ *gabenarea*.
 Morder, *esugui*.
 Mortificar, *bildumatu*.
 Motivo, *almutea*.
 Muela, piedra, *guezgara*.
 435 Muerte, *balbea*.
 Muro, *afantua*.
- N
- Nada, *arean*.
 Nata, la flor de la cosa, *gaña ta picaña*.
 Necesidad, *oparina*.
 440 Necesitado, *onbearra, beartua*.
 Necio, simple, *erguela*.
 Necedad, bobería, simpleza, *erguelquería*.
 Negocio, *ecaira*.
 Negocioso, *eguitecotsua*.
 445 Nervio, *siracha*.
 Nido, *oántzea, cafía*. Y el refrán, *fin gaitz eguiñen duc choria, baldin gaztedanic ezpadaguic cafía*.
 Niebla, *lamboa, lamhopea*.
 Niñada, *seizároa*.
 Niñear, *seizarotu*.
 450 Niño, *seya*.
 Quien con niños se acuesta, sucio se levanta, *Seyacaz echun dina, ucuzca jaigui doa*.¹⁸
 Nones, *bacochia*.
 Novedades, *elhaberriac*.
 Novelero, *elhaberritia*.

¹⁶ Jat. *arrantatu* letra borobiletan.

¹⁷ Cf. HH-an: "Morciégalo, véase *murciégalo*" eta "Murciégalo, *sagusyarra*".

¹⁸ Jat. ...*ucuzcari jaigui da*; zuzenketak Mitxelenarenak dira (1964: 175-76).

- 455 Nuca, *garraita*.
Nudriza, *amañoa*.
Nudo, *orapina*.
Nuez de garganta, *gorgolla*.
- O
- Obero, overo caballo, *saruc*. Y el refrán,
saruc bat uste, tresnatzen dauenac beste.
- 460 Obligación, *equipidea*, obligar, *erchatu*.
Obra, *bearra*.
Obstinarse, *hisicatu, golpagogortu, estocatu*.
Ocasión, *aurguina*.
Ociosidad, *aisia*.
- 465 Ocupación, *lansaroa*. Ocupar,¹⁹
pochelatu.
Odio, *erra*.
Ojos (abrir y cerrar dellos), *herguidiqui bat*.
Olla, *dipidia, lapicoa*.
Olor (andar lleno de), *urrinztatua ibilli*.
- 470 Oponerse, *contracartu*, oposición, *contra-*
carra.
Ordinario, común, *arrontera, arronta*.
Orina, *garnua*.
Orla, *albenia*.
Ortiga, *ausina*.
- 475 Otero, *mendoza*.
- P
- Pábulo del fuego, *sucaina*.
Paciencia, *zafira*.
Pajar, *aozteguia*.
Palmo, *cehea*.
- 480 Palma de la mano, *escueda*.
Pámpano, *ayena*.
Panal, *berasca*.
Pañales, *acomendagarriac, seilac*.
Papera, *acizurria*.
- 485 Papo, *birapora*.
Parecer (por bien), *edergailluz*.
Parcial, *aldecor*.
Pared, *armora, oltza*.
Pares, *birichia*.
- 490 Parte, *endrecera, aurquientza*.
Aparte, *berech, beregain*.
Partera, *uzularia*.
Partición, partida, *parcela*.
Hacerlas, *parcelatu*.
- 495 Parrillas, *criselac*.
Passatiempo, *aliaca*.
- Parto, *ertzea, erdiztapena*.
Passear, *ibilcatu*.
Paseo, *ibilcuntza*.
- 500 Pechos, a pechos, *bularca*.
Pedigüña, *miaüa*.
Pelar, *bipildu*.
Peligro, *galenda*.
Pella, *soquila*.
- 505 Pendenciero, *ergarria*.
Pensamiento, *gogaya, gogoa*.
Pensativo, *beriertua, gogoetsua*.
Pensar, *oldoztu*. Sin pensar, *oldozqueran*.
Pérdida, *galtzapena*.
- 510 Permisión, *haizugoa, cilleguigoa*.
Perezoso, *baraz*.
Pez, brea, *biya*.
Pezón del pecho, *ditiburua*.
Piedra, *lapitza*.
- 515 Pintado, el más pintado, primoroso, *pin-*
cheatuena, pinchatuena. Y es de donde
viene el castellano.
Pisada, vestigio, *oin-batza*.
Pisar, *zapatu*.
Planta del pie, *oinzola*.
Plata, *cirarra*.
- 520 Plaza, *celaya*.
Pobre, *chiroa, arlota, landerra*.
Poema, *globac*.
Poeta, *globaria*.
Pollo, *bilia*.
- 525 Ponzofña, *cipia*.
Porfia, *nauquera*.
Porfiar, *tematu*.
Portal, *atartea*.
Precipicio, despeñadero, *malcorra*.
- 530 Precipitar, despeñar, *malcortu*.
Precissar, necessitar, *behartu*.
Preferencia, *lencuntza*.
Preferir, *lencatu*.
Prenda, *baya*.
- 535 Presente, al presente, *ozazt*.
Prestar, *palagadu*.
Prevenirse, *istalgaratu, goitatu*.
Pretexto, *estacurua*.
Primo, *llobaidea*.
- 540 Principal, *hurrena, aurrena*.
Pringar, *coipatu*.
Probar gustando, *elicatu*.
Prohibir, *ecertu*.

¹⁹ Mitx. *Ocuparse*.

- Provecho, *gondua*.
 545 Buen provecho, *essé*.
 Provocar, *narritatu*.
 Próximo, *gueidea*.
 Pubertad, *morrointasuna*.
 Pulido, *fisa*.
 550 Punto, estado, *crozca*.
 Puño, *ucaraya*.
 Puñado, *aburtara*.
 Puro, *aratza*.
 Puta, *ollaquea*, *guizacoya*.
- Q
- 555 Quebrantador, *autsaillea*.
 Quehaceres, ocupaciones, *ecairac*.
 Quicio, *erroa*, *crozca*, *üala*.
 Quisiera Dios, que fueran bastantes,
Jaincoari aillioatsa, *liren asco*.
- R
- Rabos, *sudercac*, *petralac*.
 560 Racimo, *masmaquia*, *morcosta*.
 Racimos que quedan, hecha la vendimia,
*mahats*²⁰ *ondar mondarrac*.
 Rana, *zapallorra*.
 Raposo, *luquia*.
 Rayo, *arri iraztua*, *ozprina*.
 565 Rebaño, *elia*.
 Recaída, *berretura*.
 Recámara, *inistura*.
 Reflorece, *birloratu*.
 Reja de arado, *errellea*.
 570 Remordimiento, toque del corazón, *bio-*
tzaren ucaldia.
 Regoldar, *ufastu*.
 Regüeldo, *ufasa*.
 Renegar, *izpizatu*.
 Rencor, *enquina*.
 575 Reñir, *arritu*.
 Reprehensión, *alhadura*.
 Reprehender, *alhatu*.
 Resina, *arrochina*.
 Resuello, *amasa*.
 580 Revolver, *iratiotu*.
 Ribera, *huarriza*.
 Roble, *arecha*.
 Rocío, *azaroa*.
 Roer, *auznartu*.
 585 Rogar, *otu*, *oyutu*.
 Rollo, *belorita*.
 Roso y belloso, *abarescu*.
- Rueda de carro, *gurcila*.
- S
- Sábado, *laurembata*.
 590 Sabandija, *fistia*.
 Sábete, *jaquizu*.
 Saeta, *tragaza*.
 Satisfacer, *asquietsi*.
 Satisfecho, *asquietsia*.
 595 Sazón, *aldiona*.
 Secreto, *estalguna*.
 Sed, *egartsua*.
 Seguimiento, *seguientza*.
 Semejanza, *idurica*.
 600 Semejante, *alayoia*.
 Senda, sendero, *cidorra*.
 Señá, amago, *ayerua*.
 Separar, *esleitu*.
 Sesó, juicio, *cenzona*.
 605 Sienes, *eraitoquia*.
 Siesta, *biaota*.
 Síguete, *arrayó*.
 Sílabá, *letraya*.
 Silla, *coya*.
 610 Soberano, *orotacoa*.
 Soberbio, *pompatsua*.
 Sol, de sol a sol, *eguzquiz eguzqui*.
 Sobrado, abundante, *coicatia*.
 Sombra, *guertza*, *itzalgaizca*.
 615 Soslayo (al), *soslay*.
 Suficiencia, *asquicuntza*.
 Suficiente, *asquitsua*.
 Sufrimiento, *zafira*, *pairua*.
 Suceso, *guertacuntza*.
 620 Sucio, *ucuz[c]a*.²¹
 Suelo, *anguelua*.
 Suponer, *balizcatu*.
 Supererogación, *emendaillua*.
 Suspirar, *aubendu*.
 625 Suspiro, *aubena*.
 Sustancia, fundamento, *denquia*.
 Sustento, *saralea*.
- T
- Tabemero, *chiriboguina*.
 Tacha, *narraioa*, *narrioa*.
 630 Tanto, en tanto, *bere arauaz*.
 Tapia, *armora*.
 Tapón, *zapotza*.

²⁰ Jat. *mahats*].

²¹ Cf. *ucuzcatu* "ensuciar" (240).

- Tasco, *erbatza*.
 Texado, *lauzatu*.
 635 Telaraña, *amarauna, amaraña*.
 Ten, *tómalo, euzu*.
 Tenga, *beu*.
 Tenazas, *orricac*.
 Tener, *assir, achiquitu*.
 640 Terrero, *mendoza*.
 Tesón, *tentua*.
 Tiempo, *mendea*.
 Tirano, *amia*.
 Tirar, *urtiguin*.
 645 Tizón, *supita, ichindia*.
 Toalla, *gurdichapa*.
 Torno, *imprentzua*.
 Tormento, *toliacuntza*.
 Trabajar, *lancatu*.
 650 Tragar, *irunsi*.
 Tramojo, *gorrotellua*.
 Transido y pasado, *amitua*.
 Treguas, *meniac*.
 Trompeta, *turunta*.
 655 Tronco, *motzorra*.
 Trueno, *eurcيريا, iusturia*.
 Tumulto, *biaorea*.
 Turmas, *grisolac*.
- v
- Vacaciones, *lanarteac*.
 660 Vado, *ubera, huerriza*.
 Vagabundo, *ibildauna*.
 Vara, *ciorrea*.
 Vanidad, *sendagalla*.
 Variedad de colores, *nabardura, colore*
picardatuac.
- 665 Vedar, *ecertu, guebendu*.
 Vencido, *erauquia*.
 Vendabal, *mendebala*.²²
 Vengarse, *aspertu*.
 Vestido, *jazquerea, jazcaya*.
 670 A medio vestir, *jazqui, jazca*.
 Viagero, *bideranta*.
 Vidrio, *berña*.
 Vianda, *gondura, oquelia*.
 Vigor, *azcartasuna*.
 675 Vigoroso, *azcarra*.
 Village, *irisca, urisca*.
 Virote, *matrazua*.
 Visitar, *icuscatu*.
 Vitoria, *garaitia, gurenda*.
 680 Vivero, *nintegua, mindegua*.
 Volcán, *suguina*.
 Vuelta, *biurgunea*.
- u
- Ultimo, en lo último, apretado, *men mene-*
an.
 Uno, son para en uno, *ideco dira*.
 685 Uso de razón, *endelegamendua*.
 Uso, *oitza*.
- x
- Xeme, *cehumea*.
- y
- Yezgo, *acamelua*.
- z
- Zapatero, *cirola*.
 690 Zapato, *osquia*.
 Zurrar cueros, &c. *izorondu*.

²² Mitx. *mendabala*; oharkabeko hutsa, ez baitu iruzkina eragiten.

SUPLEMENTO.

A L acabarse la Impresion del Diccionario , me embia el Padre Agustín de Cardaveraz , de nuestra Compañía , un Quaderno viejo , que le ha avido á las manos , andando en Misiones en Bizcaya . Está impresso en quarto , y contiene refranes del Bascuence , traducidos en Castellano demasiadamente á la letra . Faltale el principio , y el fin ; ni se sabe su Autor , ni donde se imprimió . Las paginas están en dos columnas , y en la izquierda viene el Bascuence de letra redonda , á quien corresponde de letra cursiva el Castellano en la izquierda . En ambas Lenguas están apuntadas con numeros iguales , y correspondientes todas las voces , así las Bascongadas , como las Castellanas , para que nadie pueda equivocarle en su explicacion por la Sintaxis tan diferente de una , y otra Lengua . El dialecto es una mezcla del Guipuzcoano , y Bizcaino , aunque por lo comun domina este ultimo . En la Orthographía tiene sus erratas , pero son conocidas , y no causan confusion . Las paginas legibles son sesenta en treinta hojas . Destas he ido entrelacando con bastante prolixidad aquellas voces Bascongadas , que por lo comun no están en este Diccionario , y las he colocado por su orden en las correspondientes Castellanas . He añadido tambien otras muchas voces , que he oido en las conversaciones , y notado en los Libros , especialmente en Axular , que he buuelto á repasar con cuidado .

A.

Ablandarfe , *cantitu* .
 Aborrecer , *iguitu* , *higuindu* .
 Aborrecible , *errazarria* .
 Abratarse de ira , *despitatu* .
 Abrigo , *malda* .
 Abril , *opea* .
 Abundoso , *liscoa* .
 Acabarfe , *afacatu* , *neitu* .
 Acaecer , *apucatu* .
 Acalcar , *aurizquitu* .
 Acelga , *zarba* , *bezarra* .
 Aceptar , *cuartzeca* .
 Accercarle , *urachi* .
 Acometer , *oldartu* .
 Acomodar , *onfatu* .
 Adelante , *achibi* . De aqui adelante , *caix* .
 Adelgazar , *lerdendu* .
 Adocinar , *arrontatu* .
 Afligir , *autfiatu* .
 Agacharle , *uzcurtu* .
 Agarrar , *oratu* .
 Agradar , *laquetu* .
 Agua salada , *crefala* .
 Agua de tempestad , *ofelsuria* .
 Aguar , *urtfatu* .
 Ajar , *marruscatu* .
 Alagar , *lenfandu* .
 Alarido , *ayubia* .
 Albricias , *emayenac* .
 Alcuza , *ollerca* .
 Aldea , *irisca* , *urisca* .
 Alegrador , que sirve á uno de consuelo , *bestalea* .

Alegria , *pozcaria* .
 Alguacil , *amamerua* .
 Alimentos , *bicicayac* .
 Al presente , *ozazt* .
 Alquilar , *abogadu* .
 Ama de criar , *azama* .
 Amante , *oneretsia* .
 Amargura , *mintea* .
 Amarillo , *larva* .
 Amenaza , *beaza* .
 Amor de la lumbre , *futanza* .
 Amortecimiento , *iltura* .
 Amigo intimo , *asisquide mamia* .
 Amigo de conversacion , *solasturia* . De beber , *egarberaa* .
 Amilanar , *ulitu* .
 Andas de muerto , *zarraldaa* .
 Andar (modo de) *ibilgunea* .
 Añadidura , *erachtura* , *iraisfura* ,
 Añadir , *irachiqui* .
 Añejo , *urthaiua* .
 Aora luego , *orain bereon* .
 Aplacar , *ibiretu* .
 Apreciador , *particaria* .
 Apropiarlo , *beretacotn* .
 Arador , *goldelaria* .
 Arca , *bucha* .
 Arena , *fablea* , *legarra* .
 Armas , *isquiuac* , *isquilosac* .
 Arraigar , *erroztatu* .
 Arrancarle el tocino , *bobatu* .
 Arrancar , defquiciar , *eranci* .
 Arrepentirse , *garbatu* .
 Arrojar , *aurtiqui* , *urtigui* .
 Arruinar , *billacatu* .
 Arrullo , *urrua* .
 Aña , *guirtaiña* .

A.

Afsi, *hanela*. Ponerse afsi, *balacatu*.
Aico, *cusuma*.
Alquerolo, *cusumatsua*.
Aicua, *icazbicia*.
Aitar, amarrar, *uzceldu*.
Atolladero, *luparia*.
Atormentar, *foliatu*.
Atreverse, *azartu*.
Atreyido, *azaria*.
Atrevimiento, *azarcunza*.
Atreverse, *aufartatu*.
Aumentar, *gurendu*.
Ausencia, *endea*.
Ave, *piztia*.
Avenencia, *avenicoa*.
Aventadera, *putzaiquia*.
Ayerfion, odio, *errã*, *aibercundea*.
Ayudar, *urgaci*.
Azor, *ave*, *belaza*, *aztoea*.

B.

Badil, *barcina*.
Bailador, *triscaria*.
Baile, *trisca*, *tritea*.
Bajada, *jaufapena*.
Barreduras, *fejamarra*.
Barrena, *taztabia*.
Bartholomè (San) *done Matro*.
Bafton (afirmar en él) *permatu*,
bordoincatu.
Bieldo, *arrastelua*.
Boca de estomago, *urdabilaren aoa*.
Bocanadas, *abopaldiac*.
Bocanada, *forbo*, *abartara*.
Bocado, *abamena*.
Bodas, *ezteguac*.
Bodega, *fotoa*.
Bollo, *opilla*.
Boiracho, vinolento, *ardancoya*.
Brazo, *galtzarra*.

C.

Caballo, à caballo, *itzagoz*.
Cabezon, *fresa*.
Cabrito, *bitiña*.
Caduco, *irola*.
Caer (hacer) *irayo*.
Calabozo, *leotza*.
Calafate, *iftincaria*.
Calafetear, *iftincatu*.
Callecer, *caillutu*, *gotpagogortu*.
Calentura, *badamina*.
Calvo, *carsoilla*, *garbala*.
Camino libre, *alapidea*. Temple de camino, *bidaguiroa*.

C.

Canfar, *oñatu*.
Canfado de sí mismo, *bere buruari albatuatic*.
Carnes (pegado à las) *larru arras*.
Carga, *feldorra*.
Carta, *lequea*, *buthuna*.
Cafera, hacienda, *urena*, *azquina*.
Calcara de huevo, *cestola*.
Cafo, fucello, *guertacuntza*.
Castañuelas, *trifcac*.
Cathedra de San Pedro, fu dia, *done berecia*.
Cautivar, *gurrandu*.
Cebo, *peita*, *beitia*.
Ceja, *beguilafloa*.
Cena, *cottigua*.
Centella, *incarra*.
Cernicalo, *capelaria*.
Cesto, *zarampoa*.
Cæteris paribus, *ambatic*, *ambatean*.
Cierto, de cierto, *baldimba*, *balimba*, *albaldimbere*.
Citar, *acotatu*.
Claramente, con voz clara, *ocenzui*.
Cobro, dir cobro, *buruemau*.
Codo, *ucaba*.
Cogore, *garraita*, *garceta*, *garcachiloa*.
Cola de encolar, *legueda*.
Colada, *boqueta*.
Colchon, *cunchoiña*, *matelasa*.
Colerico, *erratfua*.
Colmo, *gomburua*.
Colmena, *erlatera*.
Comedirfe, *miliftu*.
Comèr demafiado, *cbiflatzea*.
Comèr con gufto, *ñafatzea*.
Comezon, *alazaguñia*, *atzguillea*.
Como, *laso*, *leguez*, *bezala*.
Componer, *ontfatu*.
Comun, *arrontera*.
Hacer comun, *arrontatu*.
Confessar, *atroyatu*.
Conformidad, *eredua*.
Confcguir, *bitfi*, *hiftu*.
Contentamiento, *placencia*.
Continuar, *erago*.
Continuo, *farriquia*.
Contrahecho, *maquerra*.
Corba, *zancabia*.
Corbata, *lepocoa*.
Cortijo, *gorta*.
Corcomerie, *corromiotu*.
Cortina, *erridoia*.
Corromperfe, *bigatu*.
Cosecha, *ustaila*, *biltzapena*.
Cofto, *gloftoa*.
Cofumbre, *ecandua*, *aztura*.
Crecer, *nagufu*.

Cuchillos

E.

Cuchillo, *gabinctea*.
 Cuenca de los ojos, *betzuloa*, *begui-
 barrua*.
 Cuesta, *igea*, *iquea*, *patarra*.
 Cuidado, *gardia*.
 Cuidado, escrupulo, *crina*.
 Culo, *ipirdia*.
 Culpado, *hobenduria*.
 Cuña, *ciya*.
 Curiosa, *cicoza*.
 Cuidadoso, *acholduria*.
 Hacerle cuidadoso, *acholduritu*.

D.

Dadiva, *emaya*.
 Dararme, y darme he, *iquedac*, *ta
 diqueada*.
 Darre, *diada*.
 Danza, *trifca*.
 Dañoso, *gafsa*.
 Degoiladero, *gorgolla*.
 Decrepito, *sentona*. Decrepitez, *sen-
 toutafuna*. Hacerle, *sentoutu*.
 Dco monique, *chircandea*.
 Depalo, *iragaitzaz*.
 De lo demás sea lo que fuere, *berceac
 berce direla*.
 Descalzo, mal vestido, *orthusa*, *or-
 toza*.
 Desconfiado, *fidagaitza*.
 Desconfianza, *fidagaiztasuna*.
 Descuido, *oldozquera*.
 Descubrirse, *uabarbendu*.
 Descanso (lugar de) *etchalecua*.
 Deidichado, *ertuna*.
 Deteo, *guraria*.
 Deshecho, fobras, *arbuyoa*.
 Despedazar, *pedazatu*.
 Desperdiciador, *cimbota*.
 Desvergonzada, *mutbiria*.
 Desvan, *selarugaina*.
 Desustanciarse, desvirtuarse, demoli-
 do, y cansado, *fontsitu*.
 Deshora, *desorena*.
 Deveras, *cinqui*, *ta finqui*.
 Decir, que decir, *errai-zuna*.
 Diga lo que quisiere, *berra naiduena*.
 Dirias, dixeras, *cenerraque*.
 Dislocar, *enbardatu*.
 Disgusto, a disgusto, *desgogara*.
 Dixeramen, *gardia*.
 Disponer, *destatu*.
 Disciplinar, *escolatu*.
 Doctrina, instrucción, *eracuspenea*.
 Duco, *indea*.
 Duende, *irachoa*.
 Duro, alpero, *malcarrá*.

E.

Echar, *irioitu*.
 Efecto, acto, *desarra*.
 Eleccion, *autua*.
 Elevacion, *goratzapena*.
 Eloquente, *jolasturia*.
 Embarazo, *trabua*, *estecua*.
 Empapar, *zopatu*.
 Enamorar, *amoratu*.
 Enamorados, *amoranteac*, *amurusac*.
 Enamoramiento, *amorantia*.
 Encapricharle, *bisicatu*.
 Encender, *etsequi*.
 Encolar, *lequedatu*.
 Encontrar, *jarrugui*.
 Endrina, *arana*.
 Engaño, *ogena*.
 Enojoso, *forogu*.
 Enlciñar, *escolatu*.
 Enfuciar, *ucuzcatu*.
 Entremetido, *barrendaria*.
 Enronquecer, *marrantatu*, *erlastu*.
 Erizo, *sagarroya*, *quiriquioa*.
 Escapatoria, *itzulpidea*.
 Escamentar, *besferenburuancentza-
 tu*. Inertu, *galendu*.
 Escarnio, hacerle, *escarniatu*.
 Escoba, *jatsa*.
 Escondrijo, *estalgua*.
 Espabiladeras, *moquetac*.
 Escudriñar, *auteman*.
 Espalda, *quibela*, *acia*.
 Espuma, *babuina zarrapoa*.
 Especialmente, *guztiz ere*.
 Espera, *zeyoa*.
 Esquila, *buthuna*.
 Esteril muger, *senguea*.
 Estercolar, *sasitu*, *sastu*.
 Estiercol, *gortaisa*.
 Estipular, *eguincatu*.
 Estomago, *urdabila*.
 Estopa, *istupa*.
 Estrechar, *arbindu*.
 Estrecho, *arbina*.
 Estregar, ajar, *marruscatu*.

F.

Fabula, cuento, *elhea*.
 Facciones, *bazbeguiac*.
 Facil, *aifit*.
 Facilitar, *erraztu*.
 Falsia, *trancarta*.
 Faltriguera, *sagueta*, *chifcua*.
 Fama, *ofpea*.
 Fantasma, *irachoa*.

F.

Fca cosa, *ezaya*, *marquetza*.
Festividad, *eguzaria*.
Fiador, *afioa*.
Fiel, equilibrio, *obua*.
Fin, poitre, *atzaya*.
Flaquear la vista, *lambotu*.
Fogoio, *fucoya*.
Forma, manera, *orcoya*, *canora*.
Franca, y lilamente, *deblanqui*.
San Francisco, *Dome Francis*.
Frazada, *contrapuinta*.
Frente, *belarra*.
Fresno, *lejarra*.
Friolento, *otz beraa*.
Hacerle friolento, *otz beratu*.

G.

Gafo de manos, *mascurra*.
Hacerle gafo, *mascurtu*.
Gajo de uvas, *bicorra*.
Galanteo, *amurusia*, *amorantia*.
Galardon, *donaria*, *donarioa*.
Mal galardon, *trafumena*.
Gastarle, *nortu*.
Goloso, *lamitia*.
Golpear, *aurizquitu*.
Gordo, grasiento, *maridula*.
Gotera, *itoguina*.
Granado, a, *mingrana*.
Granizo, *ezcabarra*.
Gruñir, *oñon eguin*.
Guardar, *jagotu*.
Guerra, *gudua*.
Guia, *quidoina*.
Guiar, *guertactu*, *guertucatu*.
Gusto, *ebaca*. A gusto, *gogara*.

H.

Habil, *anzatua*.
Habilitarse, *anzatsutu*.
Habla, *mintzaya*.
Hablador; eloquente, *jolasuria*.
Hablador, parlon, *bizmitia*.
Hado, *bebroa*.
Hacendosa, *urena*, *azquina*.
Hallar, *jarrequin*.
Harina, *buruna*.
Hediondo, *quirastua*.
Heredar, *jarauñi*.
Hermitaño, *par raiua*.
Hierele, pegale, *iac*, *iyac*.
Higa, *buguesa*.
Hijada, *meaca*.
Honor, *andizara*.
Hormiga, *inurria*.

H.

Hogar, *escaratza*.
Hozar, *irdustratu*.
Huerfano, *zurtza*.
Huefios, (enfermedad de) *be zu eria*.
Huir, *ines*, *inesfi*.
Hurto, *esparcoa*.

I.

Igual, *burquidea*.
Indomito, *betizua*.
Impotencia, inhabilidad, *eciña*.
Impotente, inhabil, *ecindua*.
Impugnacion, *narritamendua*.
Inclinacion, *curea*.
Inclinarle, *aibertu*.
Inexcusable, *mameana*.
Ingle, *izteguia*.
Infelicidad, *ondicoa*.
Infeliz, *ondicozcoa*.
Infructuoso, *jaibala*.
Inflexible, *zurruna*.
Ingratitud, *ingratasuna*.
Inquieto, *guiraquea*.
Inspiracion, *ernetasuna*.
Introducido, entremetido, *barrendaria*.
Jarro, *murcoa*.
Juglar, compañero del juego, *jocaguidea*.
Julio, *garazarrilla*.
San Juan, *Doneañe*.
Justo, al justo, *obuan*.
Justificar, *bitoretu*.

L.

Lado, *aldaca*.
Ladraz, *eusi*.
Ladrado, *eusia*, *sainga*, *aund*.
Ladron, *ubuna*.
Lagaña, *becarria*.
Lagrima, *niçar purpuilla*.
Laguna, *zulampoa*.
Lamer, *miaztu*.
Lazada, *saltorapina*.
Lazo, *segada*.
Legumbre, *mesoa*.
Lenteja, *dihitea*.
Lentisco, *garcbua*.
Levantamiento, *goratzapena*.
Levantar, *jasan*, *jasaitu*; *eregui*.
Momento, *isparra*.
Levantar testimonio, *erauci*.
Libertad, *escudencia*, *lachoa*.
Licencia, *baimena*, *baimendua*.
Licito, *fori*, *cilbegui hanzu*.

Lienzo,

L.

Lienzo , *liñia*.
 Ligero , agil , *zaulia* , *zalbuia*.
 Hacerse ligero , agil , *zaulitu* , *zalbuitu*.
 Lima , *carraca*.
 Limitar , *chedatu*.
 Limolnero , *erremusnaria*.
 Linage , *narca* , *bernagea*.
 Lindero , *hucraquna*.
 Llega mal curada , *zauri gaizcoatua*.
 Llanos , valles , *ibarrac*.
 Llenarle de fatiga , canfancio , *urgoitu*.
 Lombriz , *bictoa*.
 Lunas , *aldiaç* , *aldarteac* ; y esta voz ultima , lucidos intervalos.

M.

Malamente , *galduro*.
 Mialo , *gucfloa* , *deungu*.
 Maldecir , *maradicatu*.
 Maldicion , *maradicinoa*.
 Malearse , *gaizcoatua*.
 Malicia , *amarrua*.
 Mancha , *orbana* , *notba* , *narrtoa*.
 Mancomunar , affrontatu.
 Manejable , *manucorra* , *manaiacorra*.
 Manualizar , *manucortu*.
 Mano derecha , *escubia*.
 Mantenerle , *mantenatu*.
 Mantenimiento , *elicatura*.
 Mantecas , *escufauac*.
 Mañana , *biar*. Despues de mañana , *etzi*. Dos dias despues , *etziluma*.
 Tres dias despues , *etzicaranu*.
 Marca , feñal , *zaguteuntza*.
 Mariposa , *acbitamachia*.
 Mas , mucho mas , *areago*.
 Marale , *erac*.
 Matanza , *sacailla*. Hacerla , *sacaillatu*.
 Marrona , *andraura*.
 Mediano , mediotre , *erditfucoq*.
 Medicamento , *midicuntza*.
 Mejoras , *obecuntzac*.
 Melancolia , *languiadura*.
 Mella , *crofca* , *orca*.
 Mellar , *crofcatu* , *orcatu*.
 Mendarle , *loca ibilli* , *biguitu*.
 Mendigo , *errumeña* , *nobarroina*.
 Mensajero , *que-nazaya*.
 Mentaje , *guezua*.
 Menstruo de mujer , *egaletea*.
 Mercado , *erça*.
 Merino , Juez , ministro , *ibarjauna*.
 Mexilla , *magnitg* , *mocaldea*.
 Mirar , *beguetfi*.
 Miserable , deidichado , *ombearra*.
 Miseria , *exceiza*.

M.

Molleja , *corrincoa*.
 Mollera , *bururraldeu* , *baldoquia*.
 Molleja , *parapardina*.
 Mona , *crompoa*.
 Moneda , *chebea*.
 Monge , *faderra*.
 Morcigalo , *gabenearea*.
 Morder , *esugui*.
 Mortificar , *bildumatu*.
 Motivo , *abnutea*.
 Muela , piedra , *guezstara*.
 Muerte , *balbea*.
 Muro , *afantua*.

N.

Nada , *arean*.
 Nata , la flor de la cosa , *gaña* , *ta picana*.
 Necesidad , *oparina*.
 Necesitado , *onbearra* , *beartuo*.
 Necio , simple , *erguela*.
 Necedad , boberia , simpleza , *erguelqueria*.
 Negocio , *ecaira*.
 Negocioso , *eguitecotfua*.
 Nervio , *stracba*.
 Nido , *oatuzca* , *cafia*. Y el refran , *fin gaitz eguñeu dus choria* , *baldu gaztedavic expadaguc cafia*.
 Niebla , *lamboa* , *lambopea*.
 Niñada , *seizaxoa*.
 Niñar , *seizarotu*.
 Niña , *seya*.
 Quien con niños se acuesta , fucio se levanta ; *Seyacaz echun diua* , *ucuzcari jaigu da*.
 Nones , *bacobia*.
 Novedades , *elhaberriac*.
 Novelero , *elhaberritua*.
 Nuca , *garraila*.
 Nudrizo , *amañoa*.
 Nudo , *orapina*.
 Nucç deg arganta , *gorgolla*.

O.

Obero , overo , caballo , *faruc*. Y el refran , *faruc bat uste* , *tresnatzen daucnac beste*.
 Obligacion , *eguipeidea* , obligar , *erchatu*.
 Obra , *bearra*.
 Obstinarle , *bisficatu* , *golpagogortu* , *esficatu*.
 Ocasion , *aurguina*.
 Ociosidad , *ajisa*.

Ocupacion.

Q.

Ocupacion, *luzarua*. Ocupar, *poche-latu*.
 Odio, *orra*.
 Ojos (abrir, y cerrar dellos) *berguidigubat*.
 Olla, *dipidia*, *lapicoa*.
 Olor (andar lleno de) *urrinzatua ibilli*.
 Oponerse, *contracarta*. opoficion, *contracarra*.
 Ordinario, comun, *arroutera*, *arrouta*.
 Orina, *garvua*.
 Orla, *albenia*.
 Ortiga, *aufina*.
 Otero, *meudoza*.

P.

Pabulo del fuego, *sucaina*.
 Paciencia, *zafira*.
 Pajar, *aozteguia*.
 Palmo, *cebea*.
 Palma de la mano, *escueda*.
 Pampano, *ayua*.
 Panal, *berafca*.
 Pañales, *acomendagarriac*, *seilac*.
 Papera, *acizurria*.
 Papo, *birapora*.
 Parecer (por bien) *edergailluz*.
 Parcial, *aldecor*.
 Pared, *armora*, *oltza*.
 Pares, *birichia*.
 Parte, *endrecera*, *aurquientza*.
 Aparte, *berech*, *beregain*.
 Partera, *uzularia*.
 Particion, partida, *parcela*.
 Hacerlas, *parcelatu*.
 Parrillas, *crisfelac*.
 Pasatiempo, *aliaca*.
 Parto, *ertzea*, *erdiztapena*.
 Passecar, *ibilcatu*.
 Paseo, *ibilcuntza*.
 Pechos, á pechos, *bularca*.
 Pedigueña, *miaua*.
 Pelar, *bipildu*.
 Peligro, *galenda*.
 Pella, *foquila*.
 Pendenciero, *ergarria*.
 Penfamiento, *gogaya*, *gogoa*.
 Pensativo, *beriertua*, *gogoetatua*.
 Pensar, *oldoztu*. Sin pensar, *oldoz-queran*.
 Perdida, *galtzapena*.
 Permision, *haizugoa*, *cilleguigoa*.
 Perezoso, *baraz*.
 Pez, brea, *biya*.
 Pezon del pecho, *ditiburua*.

P.

Piedra, *lapitza*.
 Pintado, el mas pintado, primoroso, *pincheatua*, *pinchatuena*. Y es, de donde viene el Castellano.
 Pilada, vestigio, *oin-hatza*.
 Pifar, *zapatu*.
 Planta del pie, *oinzola*.
 Plata, *cirarra*.
 Plaza, *cclaya*.
 Pobre, *chiroa*, *arlotu*, *landerra*.
 Poema, *globac*.
 Poeta, *globaria*.
 Pollo, *bilia*.
 Ponzonia, *cipia*.
 Porfia, *nauguera*.
 Porfiar, *tematu*.
 Portal, *atarrea*.
 Precipicio, despeñadero, *malcorra*.
 Precipitar, despeñar, *malcortu*.
 Precillar, necessitar, *bebartu*.
 Preferencia, *lencuntza*.
 Preferir, *lencatu*.
 Prenda, *baya*.
 Presente, al presente, *ozazt*.
 Prestar, *pala adu*.
 Prevenirse, *isfagaratu*, *goitatu*.
 Pretexto, *estacurua*.
 Primo, *lobaida*.
 Principal, *burrena*, *aurrena*.
 Pringar, *coipatu*.
 Probar gustando, *elicatu*.
 Prohibir, *ecertu*.
 Provecho, *gondua*.
 Buen provecho, *essé*.
 Provocar, *narritatu*.
 Proximo, *gueidea*.
 Pubertad, *morrointafuna*.
 Pulido, *fiya*.
 Punto, estado, *crozca*.
 Puño, *ucaraya*.
 Puñado, *aburtara*.
 Puro, *aratza*.
 Puta, *ollaquea*, *guizacoya*.

Q.

Quebrantador, *autsaillea*.
 Quehaceres, ocupaciones, *ecairac*.
 Quicio, *erroa*, *crofca*, *uala*.
 Quisiera Dios, que fueran bastantes, *Jaincoari ailliotfa*, *liren asco*.

R.

Rabos, *fuderac*, *petralac*.
 Racimo, *masmaquia*, *morcofca*.
 Racimos.

R.

Racimos, que quedas, hecha la vendimia, *maizats, onár mondarriac.*
 Rana, *zapallorra.*
 Raposo, *luquia.*
 Rayo, *arri iraztua, o-prina.*
 Rebaño, *elia.*
 Reccaida, *berretura.*
 Reccámara, *inistura.*
 Reflorece, *bir-loratu.*
 Reja de arado, *errellea.*
 Remordimiento, toque del corazón, *biotzaren ualdia.*
 Regoldar, *ufaltu.*
 Regusido, *ufása.*
 Renegar, *i-pizatu.*
 Rencor, *enquina.*
 Reñir, *arritu.*
 Reprehension, *albadura.*
 Reprehender, *albatu.*
 Reñina, *arrochiva.*
 Resuello, *amafa.*
 Revolver, *iratiotu.*
 Ribera, *buerriza.*
 Roble, *arecha.*
 Rocío, *azaroa.*
 Roer, *auznaitu.*
 Rogar, *otu, oyutu.*
 Rollo, *belorita.*
 Roío, y belloío, *abarescu.*
 Rueda de carro, *garcila.*

S.

Sabado, *laurembata.*
 Sabandija, *fflita.*
 Sabete, *jaquiza.*
 Sacta, *tragaza.*
 Satisfacer, *asquietfi..*
 Satisfecho, *asquietfia.*
 Sazon, *aldiona.*
 Secreto, *estalguna.*
 Sed, *egari sua.*
 Seguimiento, *seguientza.*
 Semejanza, *idurica.*
 Semejante, *alayoa.*
 Senda, sendero, *cidorra.*
 Señal, amago, *ayerua.*
 Separar, *esleitu.*
 Seso, juicio, *cenxuna.*
 Sienas, *eraitoquia.*
 Siesta, *biaota.*
 Siguele, *arrayó.*
 Silaba, *letraya.*
 Silla, *coya.*
 Soberano, *orotacoa.*
 Soberbio, *pompat sua.*
 Sol, de Sol á Sol, *Eguzquiz. Eguzqui.*

S.

Sobrado, abundante, *coicatis.*
 Sombra, *guertza, itzalgaizca.*
 Sosiayo, al j *foslay.*
 Suficiencia, *asquicuntza.*
 Suficiente, *asquit sua.*
 Sufrimiento, *zafira, pairua.*
 Suceso, *guertacuntza.*
 Sucio, *ucuza.*
 Suelo, *anguelua.*
 Suponer, *balizcatu.*
 Supererogacion, *emendailua.*
 Suspirar, *aubendy.*
 Suspiro, *aubena.*
 Sustancia, fundamento, *denquia.*
 Sustento, *faralea.*

T.

Tabernero, *chiriboguina.*
 Tachla, *narraioa, narrioa.*
 Tanto, en tanto, *bere arauaz.*
 Tapia, *arriura.*
 Tapon, *zapotza.*
 Taico, *erbatza.*
 Texado, *lauzatu.*
 Telaraña, *amarauna, amaraña.*
 Ten, tomalo, *euzu.*
 Tenga, *beu.*
 Tenazas, *orricac.*
 Tener, *afsir, achiquitu.*
 Terrero, *mendoza.*
 Tefon, *tentua.*
 Tiempo, *mendea.*
 Tirano, *amia.*
 Tirar, *artiguin.*
 Tizon, *supita, ichindia.*
 Toalla, *gurdicbapa.*
 Torno, *imprentzaa.*
 Tormento, *totiacuntza.*
 Trabajar, *lancatu.*
 Tragar, *irunfi.*
 Tramojo, *gorrotellua.*
 Transido, y pasado, *amitua.*
 Treguas, *meniac.*
 Trompeta, *turuuta.*
 Tronco, *mozorra.*
 Trueno, *eurciria, iusturia.*
 Tumulto, *biaorea.*
 Turmas, *grifolac.*

V.

Vacaciones, *lanartear.*
 Vado, *ubera, buerriza.*
 Vagabundo, *ibildauña.*
 Vara, *ciorra.*
 Vanidad, *sendagalla.*

Variedad,

V.

Variedad de colores , *zabardura* , *colore picardatuac*.
 Vedar , *ecertu* , *quebendu*.
 Vencido , *erauquia*.
 Vendabal , *mendebala*.
 Vengarie , *espertu*.
 Vellido , *jazquerea* , *jazcaya*.
 A medio vestir . *jazqui* , *jazca*.
 Viagero , *bideranta*.
 Vidrio , *berriña*.
 Vianda , *gondura* , *oquelia*.
 Vigor , *azcartasuna*.
 Vigoroso , *azcariña*.
 Village , *irisca* , *urisca*.
 Virote , *matrazua*.
 Visitar , *iculcatu*.
 Vitoria , *garantia* , *gurenda*.
 Vivero , *uintegua* , *mindegua*.
 Volcán , *figuina*.
 Vuelta , *biurgunea*.

U.

Ultimo , en lo ultimo , apretado , *menmencau*.
 Uno , son para en uno , *ideco dira*.
 Uño de razon , *endelegamendua*.
 Uño , *oitza*.

X.

Xeme , *cebumea*.

Y.

Yezgo , *acamelua*.

Z.

Zapatero , *cirola*.
 Zapato , *osquia*.
 Zurrar cueros , &c. *izorondu*.

7. EMAITZEN TAULA

Honelako taula batek aurreko guztian jasotako eztabaida eta iradokizunetatik ondorio zehatzak ateratzera behartzen gaituen heinean, baliagarria izan daiteke gaiaren bilakabideaz jabetzeko, guztiz Larramendiren parte-hartzeari eta ahozko iturri(ar)en egoerari dagokienez.

Bestetan ez bezala, hemen jatorrizko grafia gorde dugu, eta <h>ari bere lekua eman, honelako zerrenda bat ere interesgarria izango delakoan.

Ikertzaile bakoitzari dagokion zutabeen ahalik eta laburrena jaso da bere ekarpena. Mitxelena ("KM" laburdurapean) eskatzen du interpretapen lan gehiena: ahalegina egin dut fidel izaten, lerro artean dauden iradokizunak ere azaleratuaz. Lakarrari dagokionez, eskuarki laburpeneko emaitza trinkoak jaso ditut (1993), baina ondoko zuzenketa eta aurrerapenak ere aintzat hartuaz.

Bien ondorioak taula honetako sistemaren arabera letraldatu dira. "=" zeinuak, iker-tzaileak aurrekoaren epaia onartu edo bermatu duela adierazten du. Marra luzeak, berriz, delako hitzaz ez duela ezer ere esan, edo oinarrizko hutsengatik iruzkina baliogabea dela.

Erabilitako laburdurak, betikoez gainera, honako hauek dira: "ipar." = iparraldekoa; "heg." = hegoaldekoa; "bizk." = bizkaierazkoa; "gip." = gipuzkerazkoa; "naf." = nafarre-razkoa; "mend." = mendebalekoa (Loiola inguruko euskarari dagokioke, hots, G-azp edo B-gip hizkeri bederen); "erdiald." = erdialdekoa (hots, gip. edo naf.); "ekiald." = ekialde-koa (hots, ipar. edo naf.); "ahoz." = ahozkoa; "idatz." = idatzizkoa. "Lar" = Larramendik sortua; "+ Lar" = iturri jakinetik berak eratorri edo erauzia; "gip. (= Lar.)" = Larramendik berak ezagutzen zuen euskaratik jalkia; "(= Lar.)" = iturri ezagun baten aldamenean, Larramendik aldatu edo gogoratua. Nolanahi ere, Iturri ezezaguneko hitzetan edozein proposamen, norena ere den, galdera markaz balego bezalaxe ulertu behar da.

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>abarescu</i> (587)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>acamelua</i> (688)	ipar.	?	ekiald.
<i>achiquitu</i> (639)	<i>Ax datcheca</i> -tik?	Ht FE 431 <i>atchiquitcea</i>	=
<i>achitamachia</i> (402)	Lcc	=	=
<i>achiti</i> (16)	<i>RSgald</i>	bizk.	mend. ahoz.
<i>acholduria</i> (182)	ipar.	?	<i>Ax acholduritu</i> (+ Lar)
<i>acholduritu</i> (183)	<i>Ax 27</i>	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>acia</i> (251)	heg. <i>atzea?</i>	Ht <i>FE 347 atcea?</i>	<i>RSgald acia, acea</i>
<i>acizurria</i> (484)	<i>RSgald 546</i>	=	=
<i>acomendagarriac</i> (483)	heg.	?	heg.
<i>acotatu</i> (137)	bizk./ ipar.	bizk.	?
<i>adisquide mamia</i> (45)	Ax 394	=	Ax 325, 394
<i>afantua</i> (436)	ipar. <i>a entua</i>	Ht <i>FE 388 afantua</i>	Ht <i>a antua</i>
<i>abamena</i> (100)	Ax 490	=	<i>GGero 492</i>
<i>abartara</i> (99)	Ax 342 <i>ahatara</i>	=	<i>GGero 342 abartara</i>
<i>ahopaldi</i> (98)	Ax 137 <i>ahapaldi</i>	=	=
<i>aburtara</i> (552)	ipar.	Ht <i>FE 405</i>	=
<i>aihercundea</i> (85)	Ax 393	=	Ax 278
<i>aihurtu</i> (336)	Ax 481	=	=
<i>aisia</i> (464)	Ax 42	Ht <i>FE 417</i>	Ax
<i>aisit</i> (267)	Ax 483, 490	=	<i>GGero 485</i>
<i>alapide</i> (117)	Ax 78	=	=
<i>alayo</i> (600)	Ax <i>halaco?</i>	Ht <i>EF 299 halaioa</i>	=
<i>alazaguña</i> (151)	?	=	=
<i>albaldimbere</i> (136)	gip.	?	gip. (= Lar.)
<i>albenia</i> (473)	Ax 215	=	=
<i>aldaca</i> (353)	Ax 317, etab.	=	=
<i>aldarteac</i> (385)	Ax 460?	=	=
<i>aldecor</i> (487)	?	Ht <i>FE 396</i>	=
<i>aldiac</i> (385)	—	?	gip. (= Lar.)
<i>aldion</i> (595)	<i>RS 239</i>	=	=
<i>alhadura</i> (576)	Ax 104	=	<i>GGero 104, 596</i>
<i>alhatu</i> (577)	Ax 102, etab.	=	=
<i>aliaca</i> (496)	?	Ht <i>EF 271</i>	=
<i>almutea</i> (433)	ipar.	Ht <i>FE 387</i>	=
<i>alogadu</i> (37)	<i>RS 388</i>	=	=
<i>amamerua</i> (34)	?	?	gip. ahoz.
<i>amaño</i> (456)	?	=	ekiald.
<i>amaraiia</i> (635)	Ax 540	=	<i>GGero 542</i>
<i>amarauna</i> (635)	<i>RSgald</i>	=	bizk.
<i>amarrua</i> (391)	ipar.	Ht <i>FE 382</i>	=
<i>amasa</i> (579)	?	=	idatz. = <i>RSgald</i>
<i>ambatic ambatean</i> (135)	Ax 550	—	=
<i>amia</i> (643)	?	Ht <i>FE 432</i>	=
<i>amitua</i> (652)	Ax 591	—	<i>GGero 593</i>
<i>amoranteac</i> (230)	Ax 349, etab./Lcc	=	Ax
<i>amorantia</i> (231, 291)	Ax 177, 517	=	=
<i>amoratu</i> (229)	Ax 350	=	=
<i>amurusac</i> (230)	Ax 341, etab.	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>amurusia</i> (291)	Ax 354	=	Ax 178, 377
<i>andizura</i> (322)	RS 392 <i>andizuren</i>	=	=
<i>andraura</i> (406)	RS 527 <i>andrauren</i>	—	=
<i>anguelua</i> (621)	Lcc	=	=
<i>antsiatu</i> (19)	Ax 544 <i>antsiatu</i> [sic]	=	Ax 544 <i>antsiatu</i> edo 542, etab. <i>ez-antsiatu</i>
<i>anzatsua</i> (307)	Ax 205	=	Ax 16
<i>anzatsutu</i> (308)	Ax 89	=	=
<i>aozteguia</i> (478)	?	=	gip. ahoz.
<i>apucatu</i> (9)	Lcc <i>apucadu</i>	=	=
<i>arana</i> (236)	RSgald	=	heg. ahoz.
<i>aratza</i> (553)	Ax	—	Ax 366
<i>arbina</i> (263)	—	RS <i>arbindu</i> (+ Lar)	=
<i>arbindu</i> (262)	RS 260	=	=
<i>arbuyoa</i> (202)	Ax 181	=	=
<i>ardancoya</i> (104)	Ax 407	=	=
<i>areago</i> (403)	Ax	—	Ax 159, etab.
<i>arean</i> (437)	RS 526	RSgald 558	=
<i>arecha</i> (582)	RS 279	=	=
<i>arlota</i> (521)	RS 25, 329, 493/Ax 262	RS 329	=
<i>armora</i> (488, 631)	Ax 40	=	=
<i>arrastelua</i> (96)	ekiald.	Ht FE 413 <i>arrestellua</i>	Ht (= Lar)
<i>arrayo</i> (607)	RS 183	=	=
<i>arri iraztua</i> (564)	Lcc?/RSgald	Lcc?	Lcc?/ ahoz. mend.?
<i>arritu</i> (575)	RS 52, 386	RS 386	=
<i>arrochina</i> (578)	Ax 529	=	=
<i>arronta</i> (471)	—	—	Ax (= Lar)
<i>arrontatu</i> (18, 155, 393)	Ax 572	Ht	Ax (= Lar)
<i>arrontera</i> (154, 471)	Ax 339, etab.	Ht	Ax 417
<i>asacatu</i> (8)	RS 171	=	=
<i>aspertu</i> (668)	RS 10, 361, 162	RS 361, 362	RS 361
<i>asquicuntza</i> (616)	Lar?	Ht FE 428	=
<i>asquietsi</i> (593)	Ax114	Ht FE 421	=
<i>asquietsia</i> (594)	—	Ht FE 421	=
<i>asquitsua</i> (617)	Lar?	Ht FE 428	=
<i>astoa</i> (275)	RS 249	=	=
<i>atartea</i> (528)	RS 238 <i>ataartean</i>	=	=
<i>atroyatu</i> (156)	ipar.	Ht FE 331	=
<i>atzaga</i> (277)	RS 302 <i>azaga</i>	=	RS (= Lar)
<i>atzguillea</i> (151)	Ax 431	=	=
<i>auhena</i> (625)	Ax 588	Ht FE 427	Ht (+Ax?)
<i>auhendu</i> (624)	Ax 607	Ht FE 427 <i>auhendatcea</i>	Ax + Ht

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>auna</i> (355)	Lcc	=	=
<i>aurguina</i> (463)	<i>aurk(h)in?</i>	Ht FE 391	=
<i>aurizquitu</i> (10)	Ax 310	=	=
<i>aurizquitu</i> (296)	—	—	Ax 97
<i>aurquientza</i> (490)	Ax 97, 59[0]	—	GGero 97, 592
<i>aurrena</i> (540)	gip., naf.	=	gip. (= Lar)
<i>aurtiqui</i> (65)	Ax 312, etab.	=	=
<i>ausartatu</i> (79)	ipar.	Ht FE 394	=
<i>ausina</i> (474)	?	=	ekiald.
<i>auteman</i> (250)	Ax 452, 534	=	=
<i>autsaillea</i> (555)	Ax 433	=	=
<i>autu</i> (224)	Ax 367?	=	Ax 181
<i>auznartu</i> (584)	Ax 598 <i>hausnaur</i>	=	hegoald. ahoz.
<i>avenicoa</i> (83)	Ax 302	=	=
<i>ayena</i> (481)	?	Ht FE 395	=
<i>ayerua</i> (602)	Ax 15, etab.	=	Ax 265?
<i>ayubia</i> (28)	Lcc <i>ayuibia</i>	=	=
<i>azama</i> (38)	Ax 42	=	=
<i>azarcunza</i> (78)	RS 165	=	=
<i>azaro</i> (583)	RSgald	=	=
<i>azarria</i> (77)	RS 383	=	=
<i>azartu</i> (76)	RSgald	=	=
<i>azcarra</i> (675)	ipar.	Ht FE 437	=
<i>azcartasuna</i> (674)	ipar.	Ht FE 437	=
<i>azquina</i> (123, 313)	RSgald	=	=
<i>aztoea</i> (87)	Ax 46	=	Ax 46, 247
<i>aztura</i> (171)	—	Ht FE 439 <i>haztura</i>	Ax <i>passim</i>
<i>bacochia</i> (452)	ipar.	Ht FE 395	=
<i>badamina</i> (115)	Lcc <i>vdamina</i>	=	=
<i>baimena</i> (371)	gip.	=	gip. (= Lar)
<i>baimendua</i> (371)	Ax 79	=	=
<i>balbea</i> (435)	bizk.	=	=
<i>baldimba</i> (136)	Ax 189, etab.	=	=
<i>baldoquia</i> (425)	heg.	bizk.	mend. ahoz.
<i>balimba</i> (136)	—	?	Ax <i>baldimba</i> (= Lar)
<i>balizcatu</i> (622)	RS 15 <i>balizco</i> (+Lar)?	Ht FE 429	=
<i>baraz</i> (511)	RS 9	RSgald	=
<i>barcuina</i> (88)	Lcc <i>barçuyna</i>	=	=
<i>barrendaria</i> (241, 346)	Ax 311	=	=
<i>baya</i> (534)	RS/Lcc/Ax	Lcc/Ht?	Lcc
<i>bearra</i> (461)	RS 149	=	=
<i>beartua</i> (440)	Ax 5	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>beaza</i> (42)	Lcc <i>beaça eguin</i>	=	=
<i>becarria</i> (357)	Lcc <i>vecarra</i>	=	mend. ahoz.
<i>beguibarrena</i> (174)	?	=	erdiald. ahoz.
<i>beguietsi</i> (421)	Ax 588	=	<i>GGero</i> 590
<i>beguilastoa</i> (130)	?	=	heg. ahoz.
<i>behartu</i> (531)	Ax 5, etab.	—	=
<i>beita</i> (129)	Ax 511	=	<i>GGero</i> 513
<i>belarra</i> (284)	Lcc/Ax	Lcc/Ht	Lcc
<i>belaza</i> (87)	Lcc	=	=
<i>belorita</i> (586)	RS 196, 197	=	=
<i>berasca</i> (482)	Ax 355	=	=
<i>berceac berce direla</i> (193)	Ax 175	=	Ax 175, etab.
<i>bere arauaz</i> (630)	Ax 114, 140	=	Ax 402?
<i>bere buruari alhaturic</i> (119)	Ax 97	=	=
<i>berech</i> (491)	bn	Ht <i>FE</i> 397	=
<i>beregain</i> (491)	ipar.	Ht <i>FE</i> 397	=
<i>beretacotu</i> (56)	Ax 371, 398	=	Ax 245?
<i>beriertu</i> (507)	usteldura	RS(<i>gald?</i>) <i>hulertu</i>	?
<i>berina</i> (672)	ipar.	Ht <i>FE</i> 438	=
<i>bernagea</i> (379)	?	Ht <i>FE</i> 396 <i>bernaiea</i>	=
<i>berra nai duena</i> (211)	Ax 232	=	Ax 332
<i>berretura</i> (566)	Ax 469	=	<i>GGero</i> 471
<i>bestale</i> (32)	Ax 182	=	=
<i>besteren buruan centzatu</i> (245)	cf. Ax 40, 76 <i>bertceren gainean c.</i>	Ax?	Ax
<i>betizua</i> (331)	gip./naf.	=	erdiald. ahoz.
<i>betzuloa</i> (174)	?	=	mend. ahoz.
<i>beu</i> (637)	Ax 277, 501	—	<i>GGero</i> 503
<i>bezala</i> (152)	Ax <i>passim</i>	Ht?	gip. (= Lar)
<i>bezarra</i> (11)	Lcc <i>verarra</i>	=	=
<i>biaorea</i> (657)	ipar.	Ht <i>FE</i> 435	=
<i>biaota</i> (606)	RS 366 <i>biaotan</i>	=	=
<i>biar</i> (400)	RS 410	=	=
<i>bicicayac</i> (35)	Ax 35	=	=
<i>bicioa</i> (384)	RS <i>gald</i>	=	bizk. ahoz.
<i>bicorra</i> (290)	Ax 173	—	=
<i>bidagi</i> (117)	?	=	erdiald. ahoz.
<i>bideranta</i> (671)	?	Ht <i>FE</i> 439	=
<i>bilia</i> (524)	Lcc	=	=
<i>billacatu</i> (66)	Ax 190, 423	Ht <i>FE</i> 419	=
<i>biltzapena</i> (169)	ipar.	Ht <i>FE</i> 420	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>biotzaren ucaldia</i> (570)	cf. Ax 57, 513 <i>bihotz-ukaldi</i>	=	Ax (= Lar)
<i>bipildu</i> (502)	Ax 302, 360	Ht <i>FE</i> 279 edo <i>FE</i> 399	Ht <i>FE</i> 399
<i>birapora</i> (485)	<i>RS</i> 219 <i>biraporean</i>	=	=
<i>birichia</i> (489)	ipar.	Ht <i>FE</i> 395	=
<i>birloratu</i> (568)	Ax 211	=	=
<i>bitiña</i> (108)	Ax 97	=	=
<i>bitoretu</i> (352)	Ax <i>bitihore</i>	Ht <i>FE</i> 377	=
<i>biurgunea</i> (682)	Ax 457	=	<i>GGero</i> 459
<i>biya</i> (512)	Lcc <i>vya</i>	=	=
<i>bobatu</i> (62)	Ax 423	=	=
<i>boqueta</i> (143)	ipar.	=	=
<i>bordoincatu</i> (95)	Ax <i>pordoincatu</i>	—	<i>GGero</i> 259
<i>buguesa</i> (320)	Lcc <i>bugesa</i>	=	=
<i>bularca</i> (500)	Ax 460	=	<i>GGero</i> 462
<i>burquidea</i> (330)	<i>RS</i> 295	=	=
<i>buru eman</i> (139)	Ax 129	=	=
<i>bururraldea</i> (425)	Lcc <i>buru urrealdea</i>	=	=
<i>bubhuna</i> (122, 255)	Ax 318	=	=
<i>cafa</i> (446)	Ax 178	=	=
<i>caillutu</i> (114)	Ax 90	=	=
<i>canora</i> (280)	bizk./lab.	=	ekiald.
<i>cantitu</i> (1)	Ax 310	=	Ax 439
<i>capelaria</i> (133)	Lcc <i>çapelaria</i>	=	=
<i>carraca</i> (376)	?	Ht <i>FE</i> 380	=
<i>carsoilla</i> (116)	Ax 153	=	=
<i>cehea</i> (479)	ipar.	?	ipar.
<i>cehumea</i> (687)	ipar.	—	=
<i>ceja</i> (418)	<i>RS</i> 33, 82, 253	<i>RS</i> 253	=
<i>celaya</i> (520)	<i>RS</i> 241	=	=
<i>cenerraque</i> (212)	Ax 262	=	Ax 236, 262
<i>ceznuna</i> (604)	<i>RS</i> 289, 481	<i>RS</i> 289	=
<i>cestola</i> (124)	Lcc <i>cascola</i> (edo <i>cos</i> -)	=	=
<i>chedatu</i> (377)	ipar.	Ht <i>FE</i> 380	=
<i>chehea</i> (428)	ipar.	Ht <i>FE</i> 387	=
<i>chiflatzea</i> (149)	ipar.	Ht <i>FE</i> 382	=
<i>chircandea</i> (191)	<i>RS</i> 192	=	=
<i>chiriboguina</i> (628)	<i>RS</i> 373	=	=
<i>chiroa</i> (521)	<i>RS</i> 3, etab.	<i>RS</i> 314	=
<i>chiscua</i> (270)	ipar.	Ht <i>FE</i> 404	=
<i>cicoza</i> (181)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>cidorra</i> (601)	<i>RS</i> 367	=	=
<i>cilbegi</i> (372)	Ax 200	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>cilleguigoa</i> (510)	ipar. / Lar	Ht FE 400	=
<i>cimbota</i> (204)	RS 259	=	=
<i>cinqui ta finqui</i> (209)	Ax 175, etab.	=	Ax 199, etab.
<i>ciorrea</i> (662)	bizk.	=	Ht FE 331 <i>ciborra?</i>
<i>cipia</i> (525)	Lcc	=	=
<i>cirarra</i> (519)	RSgald	—	=
<i>cirola</i> (689)	RS 21, 275	RS 275	=
<i>ciya</i> (180)	RS 182	=	=
<i>coicatia</i> (613)	RS 497 <i>coicaria</i>	=	=
<i>coipatu</i> (541)	?	=	RS 225 <i>coipa</i> u
<i>coitiguia</i> (131)	bizk.	=	=
<i>colore picardatuac</i> (664)	Ax 93	=	=
<i>contracarra</i> (470)	Ax 399, etab.	Ht FE 393	=
<i>contracartu</i> (470)	—	Ht FE 393	=
<i>contrapuinta</i> (283)	ipar.	=	=
<i>corrincoa</i> (424)	Lcc	=	=
<i>corromiotu</i> (166)	cf. Ax <i>corromio</i>	?	Ax <i>corromio</i> (+ Lar)
<i>coya</i> (609)	?	=	mend. ahoz.
<i>eresala</i> (23)	RSgald	=	mend. ahoz.
<i>crina</i> (177)	Ax 353	=	=
<i>criselac</i> (495)	?	=	ekiald.
<i>crompoa</i> (427)	?	=	Lcc <i>chimioa</i>
<i>crozca</i> I (411)	—	Lcc <i>croscatu</i> (+ Lar)	=
<i>crozca</i> II (557)	Ax 358	—	=
<i>croscatu</i> (412)	Lcc	=	=
<i>crozca</i> (550)	Ax 600, 602	=	GGERO 604
<i>cunchoiña</i> (144)	ipar.	Ht FE 383	=
<i>curea</i> (335)	<i>gura</i>	?	Ax 342 <i>curca</i>
<i>cusuma</i> (70)	Lcc	=	=
<i>cusumatsua</i> (71)	Lcc <i>cusumoso</i> a	=	=
<i>deblauqui</i> (281)	Ax 345	=	=
<i>denquia</i> (626)	Lar	=	=
<i>desarra</i> (223)	Ax 139	—	=
<i>desgogara</i> (214)	Ax 271, 475	=	=
<i>desorena</i> (208)	Ax <i>ez-oren</i> / Tt <i>desoren</i>	Tt?	Ax <i>ez-oren</i> (= Lar)
<i>despitatu</i> (4)	Ax 282	Ax 282, 576	Ax 282
<i>destatu</i> (216)	Ax 54	=	Ax 66, 117
<i>deunga</i> (387)	RS	=	RS 222 edo 387
<i>diada</i> (186)	RS 174	=	=
<i>dilistea</i> (364)	Lcc	=	=
<i>dipidia</i> (468)	ekiald. <i>dip(h)iña</i>	=	ahoz. ekiald.
<i>ditiburua</i> (513)	Lcc	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>donaria</i> (292)	RS 265	=	=
<i>donarioa</i> (292)	gip.	?	RS <i>donari</i> (= Lar)
<i>Doneane</i> (350)	RS 254, 280	=	=
<i>done berecia</i> (127)	?	=	RSgald
<i>Done Franci</i> (282)	?	=	RSgald
<i>done Matro</i> (94)	bizk.	=	RSgald
<i>ebaea</i> (306)	?	?	?
<i>ecaira</i> (443, 556)	Ax 202 <i>ekhairic</i>	=	=
<i>ecandua</i> (171)	RS 156, 279	=	=
<i>ecertu</i> (543, 665)	RS 407	=	=
<i>ecindua</i> (333)	Ax 177	Ht FE 374	Ax 176-178
<i>eciña</i> (332)	Ax 243	Ht FE 373	Ax 176-178
<i>edergailluz</i> (486)	Ax 163, 335 <i>edergaillu?</i>	Ax <i>edergaillu</i> (= Lar)?	GGero 335
<i>egalatea</i> (417)	Lcc <i>egalateacoac</i>	=	=
<i>egarberaa</i> (46)	—	—	ahoz. mend.
<i>egartsua</i> (597)	Ax 511, 389	=	Ax 511?
<i>eguincatu</i> (259)	?	Ht FE 428	=
<i>eguipeida</i> (460)	RS 215	=	=
<i>eguitecotsua</i> (444)	Ax 201, 202	=	Ax 202
<i>eguzaria</i> (274)	Lcc	Lcc / Ht	Lcc / Ht
<i>eguzquiz eguzqui</i> (612)	Ax 270 <i>iguzquiz iguzqui</i>	=	=
<i>elhaberriac</i> (453)	Ax 312, 358	=	Ax 312
<i>elhaberritia</i> (454)	Ax 540	=	=
<i>elhea</i> (265)	Ax 599	=	Ax 467
<i>elia</i> (565)	RS 235	=	=
<i>elicatu</i> (542)	Ax 233, 416	=	Ax 233
<i>elicatura</i> (398)	RS 76, 246	RS 246	=
<i>emaya</i> (184)	RS 175	=	=
<i>emayenac</i> (29)	RSgald	=	=
<i>emendaillua</i> (623)	Ax 103	Ax?	GGero 499
<i>endea</i> (81)	?	?	?
<i>endelegamendua</i> (685)	Ax 172	=	=
<i>endrezera</i> (490)	Ax 97, 590	=	=
<i>enbardatu</i> (213)	Ax 422	=	=
<i>enquina</i> (574)	RSgald	=	=
<i>equix</i> (16)	RS 331	=	=
<i>erac</i> (404)	RS 272	=	=
<i>erachtura</i> (50)	—	Ax <i>iraistura</i> (= Lar)	=
<i>eracuspena</i> (218)	Ax 420	=	=
<i>erago</i> (160)	bizk.	=	=
<i>eraitoquia</i> (605)	RSgald	=	=
<i>erauci</i> I (63)	Ax 309, 358	=	Ax 354

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>erauci</i> II (369)	Ax 242, 378, 516	=	=
<i>erauquia</i> (666)	Ax 365	=	=
<i>erbatza</i> (633)	mend.	=	ahoz. mend.
<i>erchatu</i> (460)	ipar.	Ht FE 391	=
<i>erditsucoa</i> (407)	ipar.	Ht FE 384	=
<i>erdiztapena</i> (497)	?	Ht FE 325 <i>erdiçapena</i>	=
<i>eredua</i> (157)	Ax 279	Ht FE 422	Ax
<i>eregui</i> (367)	Lcc / RS	Lcc	=
<i>ergarria</i> (505)	RS 291, 443	RS 291	=
<i>erguela</i> (441)	Ax 213	=	Ax 213, etab.
<i>erguelqueria</i> (442)	Ax 39	=	Ax 39, etab.
<i>erlastu</i> (242)	Ax 425	=	GGero 426
<i>erlatera</i> (147)	Lcc <i>erlateya</i>	=	=
<i>ernetasuna</i> (345)	Ax 105	=	=
<i>erra</i> (85, 466)	Ax 336	=	Ax 278
<i>erragarria</i> (3)	Ax 423	=	=
<i>errazuna</i> (210)	Ax 403	=	=
<i>erratsua</i> (145)	Ax 270	=	=
<i>erraztu</i> (268)	Ax 489	=	GGero 491
<i>errellea</i> (569)	Lcc	=	=
<i>erremusinaria</i> (378)	Ax 3	=	=
<i>erridoya</i> (167)	?	?	ekiald.
<i>erroa</i> (557)	Ax 45	=	=
<i>erroztatu</i> (61)	Ax 539	=	Ax 83 edo 539
<i>errumesa</i> (414)	Ax 232	=	=
<i>ertuna</i> (200)	RS 408	=	=
<i>ertzea</i> (497)	ipar.	Lcc	=
<i>escaratza</i> (324)	RS 238, 469	RS 238	=
<i>escarniatu</i> (246)	Ax 150, etab.	=	=
<i>escolatu</i> (217, 239)	Ax 88, 175	=	Ax 88
<i>escubia</i> (396)	Lcc	=	=
<i>escudencia</i> (370)	Ax <i>escudantzia</i>	Ht FE 379 <i>escudencia</i>	=
<i>escueda</i> (480)	?	?	Lcc <i>escucoa</i>
<i>escusauac</i> (399)	Lcc <i>escuçauauac</i>	=	=
<i>esleitu</i> (603)	Ax 242	Ht FE 374, 375 edo 393	Ax
<i>esparcoa</i> (329)	Ax 359 <i>epascoa</i>	=	=
<i>esse</i> (545)	?	=	RSgald
<i>estacurua</i> (538)	Ax 57, etab.	Ht FE 409	=
<i>estalguna</i> (248, 596)	Ax 39, 434, 435	=	Ax 39 (+ Ht?)
<i>estecua</i> (227)	ipar.	Ht FE 391	=
<i>estocatu</i> (462)	ipar.	Ht FE 391	=
<i>esugui</i> (431)	RS 372	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>etchalecua</i> (199)	Ax 464	=	<i>GGero</i> 466
<i>etsequi</i> (233)	<i>RS</i> 399 <i>exequi</i>	=	<i>RS</i> (= Lar)
<i>etzi</i> (400)	<i>RS</i> 410	=	=
<i>etzicaramu</i> (400)	<i>RS</i> 410	=	=
<i>etziluma</i> (400)	<i>RS</i> 410	=	=
<i>eurciria</i> (656)	ipar.	Ht <i>FE</i> 432	=
<i>eusi</i> I (354)	<i>RS</i> 380, 397	=	<i>RS</i> 380
<i>eusi</i> II (355)	<i>RS</i> 380, 397	=	<i>RS</i> 397
<i>euzu</i> (636)	Ax 230	—	<i>GGero</i> 599
<i>ezaya</i> (273)	<i>RS</i> 242	=	=
<i>ezcabarra</i> (300)	Lcc <i>ezcararra</i>	=	=
<i>ezceria</i> (423)	Ax <i>laceria</i>	Ht <i>FE</i> 386	=
<i>ezteguac</i> (101)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>faderra</i> (429)	Lcc	=	=
<i>fidagaitza</i> (195)	ipar.	Ht <i>FE</i> 384	=
<i>fidagaiztasuna</i> (196)	ipar.	Ht <i>FE</i> 384	=
<i>fisa</i> (549)	ipar. <i>fixo</i>	?	idatz. ipar.
<i>fistia</i> (590)	?	?	ahoz.
<i>forogu</i> (238)	Ax 44	—	Ax 43 edo 44
<i>fresa</i> (107)	<i>RSgald</i>	=	ekiald.
<i>gabenarea</i> (430)	Lcc	=	=
<i>gabinetea</i> (173)	Lcc	=	=
<i>gaizcoatu</i> (390)	Ax	=	Ax 224
<i>galduro</i> (386)	<i>RS</i> 353	=	=
<i>galenda</i> (503)	<i>RSgald</i>	?	<i>RSgald</i>
<i>galendu</i> (245)	<i>RS</i> 299	=	=
<i>galtzapena</i> (509)	Ax 233	Ht <i>FE</i> 400	Ax / Ht
<i>galtzarra</i> (105)	?	Ht <i>EF</i> 294	=
<i>gaña ta picaña</i> (438)	Ax 181 <i>Gaiñac picaiñac</i>	=	=
<i>garagarrilla</i> (349)	<i>RS</i> 313	=	=
<i>garaitia</i> (679)	Ax 320, etab.	=	=
<i>garbala</i> (116)	Ax 153	=	=
<i>garbatu</i> (64)	<i>RS</i> 102, 521	<i>RS</i> ez	<i>RS</i> / <i>RSgald</i>
<i>garceta</i> (141)	Ax 153	=	=
<i>garcbua</i> (365)	<i>RSgald</i>	=	ahoz. mend.
<i>garcochiloa</i> (141)	ipar.	=	idatz. ipar.
<i>gardia</i> I (176)	bizk.	Ht <i>FE</i> 361 <i>gardiacorra</i>	Ht <i>FE</i> 425 <i>goardia</i>
<i>gardia</i> II (215)	bizk.	Ht	<i>RS</i> 393
<i>garnua</i> (472)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>garraita</i> (141, 455)	Ax 153 <i>garhaitean</i>	=	=
<i>gasoa</i> (188)	<i>RS</i> 141	=	<i>RS</i> 180
<i>globac</i> (522)	ipar.	Ht <i>FE</i> 405	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>globaria</i> (523)	ipar.	Ht <i>FE</i> 405	=
<i>glostoa</i> (170)	?	=	=
<i>gogara</i> (306)	<i>Ax passim</i>	=	=
<i>gogaya</i> (506)	<i>RS</i> 395 <i>gogayeren</i>	=	=
<i>gogoa</i> (506)	<i>RS</i> 63, etab.	<i>RS</i> 398	=
<i>gogoetatsua</i> (507)	<i>Ax</i> 58	Ht <i>FE</i> 399	Ht / <i>Ax</i>
<i>goitatu</i> (537)	<i>Ax</i> 36	=	=
<i>goldelaria</i> (57)	<i>Ax</i> 468	=	<i>G</i> <i>Gero</i> 470
<i>golpagogortu</i> (114, 462)	?	Lar	?
<i>gomburua</i> (146)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>gondua</i> (544)	<i>RS</i> 514	=	=
<i>gondura</i> (673)	?	=	mend. ahoz. / <i>RSgald</i>
<i>goratzapena</i> (225, 366)	<i>Ax</i> 233	=	=
<i>gorgolla</i> (189, 458)	<i>RSgald</i>	=	mend. ahoz.
<i>gorrotellua</i> (651)	?	=	mend. ahoz. / <i>RSgald</i>
<i>gorta</i> (165)	<i>RSgald</i>	bizk.	<i>RSgald</i>
<i>gortaisa</i> (258)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>grisolac</i> (658)	<i>RS</i> 39, 115	<i>RS</i> 115 / <i>RSgald</i>	=
<i>gudua</i> (303)	<i>RS</i> 7, 21, 165, etab.	<i>RS</i> 165, 331 edo 383	=
<i>guebendu</i> (665)	<i>RS</i> 209 <i>gueben</i> (+ Lar)	=	=
<i>gueidea</i> (547)	<i>RS</i> 339	=	=
<i>guertacuntza</i> (125, 619)	Lar?	Ht <i>FE</i> 428	=
<i>guertaetu</i> (305)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>guertacatu</i> (305)	—	<i>RSgald</i>	<i>guertaetu</i> (+ Lar)
<i>guertza</i> (614)	<i>RS</i> 371, 495 <i>gueriza</i>	<i>RS</i> 371	<i>RS</i> 371 <i>guerzan</i>
<i>gestoa</i> (387)	<i>RS</i> 151, 169, etab. <i>gesto</i>	=	<i>RS</i> 151, 169, 363
<i>guezna</i> (416)	?	=	<i>gueznazaya</i> (+ Lar)
<i>gueznazaya</i> (415)	?	=	=
<i>guezgara</i> (434)	?	=	mend. ahoz.
<i>guiraquea</i> (344)	bizk. <i>geraka</i>	=	mend. ahoz.
<i>guirtaiña</i> (68)	<i>Ax</i> 153, 598	=	<i>Ax</i> 153
<i>guizacoya</i> (554)	<i>Ax</i> 357	=	=
<i>guraria</i> (201)	<i>RS</i> 164, 248	=	=
<i>gurcila</i> (588)	Lcc	=	=
<i>gurdichapa</i> (646)	bizk.	=	=
<i>gurenda</i> (679)	<i>RS</i> 308	=	=
<i>gurendu</i> (80)	<i>Ax</i> 249	=	=
<i>gurrandu</i> (128)	?	=	=
<i>guztizere</i> (253)	<i>Ax</i> 52	=	<i>Ax</i> 52, etab.
<i>habuina</i> (252)	<i>Ax</i> 280 <i>habuina</i>	=	<i>G</i> <i>Gero</i> <i>habuina</i>
<i>haizugoa</i> (510)	ipar.	Ht <i>FE</i> 400	=
<i>halacatu</i> (69)	<i>Ax</i> 44	=	<i>Ax</i> 408?

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>hauzu</i> (372)	ipar.	Ht <i>FE</i> 400 <i>haiçu</i>	ipar. (= Lar)
<i>hazbeguiac</i> (266)	bizk.	Ht <i>FE</i> 433	=
<i>hebroa</i> (312)	?	=	Lcc <i>hadoo?</i>
<i>berguidiqui</i> (467)	Ax 196 <i>herts-idequi</i>	=	=
<i>hezueria</i> (327)	Ax 182	=	=
<i>higatu</i> (168)	Ax 280	=	Ax 187
<i>higuindu</i> (2)	Ax 51, etab.	=	=
<i>higuitu</i> (413)	Ax 46	Ht <i>FE</i> 388	Ax
<i>hildumatu</i> (432)	Ax 541	Ht <i>FE</i> 387	Ax / Ht
<i>hisicatu</i> (232, 462)	Ax 295	=	=
<i>histu</i> (158)	Ax 280	—	=
<i>hisi</i> (158)	Ax 351 <i>histe-</i>	—	=
<i>hizmitzia</i> (311)	Ax 538 <i>hitz mitzti</i>	=	<i>GGero</i> 540
<i>hobenduria</i> (179)	Ax 435, 475	=	=
<i>huarriza</i> (581)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>hucha</i> (58)	<i>RSgald</i> 541	=	=
<i>hueraguina</i> (380)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>huerriza</i> (660)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>hunela</i> (69)	Ax 213, etab.	=	=
<i>hurrena</i> (540)	<i>RS</i> 317	=	=
<i>huruna</i> (315)	<i>RS</i> 287	=	=
<i>iac</i> (319)	<i>RS</i> 272 <i>iac</i>	=	=
<i>ibarjauna</i> (419)	<i>RS</i> 349	=	=
<i>ibarrac</i> (382)	<i>RS</i> 211, 262	=	<i>RS</i> 211
<i>ibildauna</i> (661)	<i>RSgald</i>	Ht <i>FE</i> 435	=
<i>ibilgunea</i> (49)	Ax 392	=	=
<i>ibilcatu</i> (498)	?	Ht <i>FE</i> 409	=
<i>ibilcuntza</i> (499)	?	Ht <i>FE</i> 409	=
<i>ibiretu</i> (54)	bizk.	bizk.	ekiald.
<i>icazbicia</i> (72)	Ax 397	=	=
<i>ichindia</i> (645)	?	Ht <i>FE</i> 432	=
<i>icuscatu</i> (678)	?	Ht <i>FE</i> 437	=
<i>ideco dira</i> (684)	<i>RS</i> 403	=	=
<i>idurica</i> (599)	Ax 155	=	=
<i>igea</i> (175)	usteldura	Ht <i>FE</i> 399 <i>ikhea</i>	?
<i>iguitu</i> (2)	Lcc	=	=
<i>iltura</i> (44)	Lcc <i>iltua</i>	Ht <i>FE</i> 328 <i>hildura</i>	Lcc
<i>imprentzua</i> (647)	Ax 295, 396	=	=
<i>incarra</i> (132)	Lcc	=	=
<i>indea</i> (219)	?	=	=
<i>induscatu</i> (325)	<i>RS</i> 379 <i>yndusca</i> (+ Lar)	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>inertu</i> (245)	?	<i>RS ulertu</i>	?
<i>ines</i> (328)	<i>RS 243, 422</i>	<i>RS 243</i>	=
<i>inesi</i> (328)	—	—	<i>RS ines</i> (+ Lar)
<i>ingratasuna</i> (343)	Ax 470	=	<i>GGero 472</i>
<i>inistura</i> (567)	<i>Lcc ynistrea</i>	=	=
<i>inurria</i> (323)	<i>RS 8, etab. / Lcc</i>	Lcc	<i>RS 183</i>
<i>ipirdia</i> (178)	<i>RS 33, etab. / Lcc</i>	Lcc	<i>RS 247 edo 385</i>
<i>iquea</i> (175)	ipar.	Ht <i>FE 399</i>	=
<i>iquedac ta diqueada</i> (185)	<i>RS 233</i>	=	=
<i>irachiqui</i> (51)	Ax 106 <i>iratchequi</i>	Ax (= Lar)	Ax 72 (= Lar)
<i>irachoa</i> (220, 272)	<i>RS 301</i>	=	=
<i>iragaitzaz</i> (192)	Ax 392	=	Ax 56, etab.
<i>iraistura</i> (50)	Ax 72 <i>irachetura</i>	Ax (= Lar)	Ax <i>*irachtura</i> (= Lar)
<i>iratiotu</i> (580)	Ax 358, etab. <i>iratiotze-</i>	=	=
<i>irayo</i> (110)	?	?	mend. ahoz.
<i>irioitu</i> (222)	Ax 86 <i>irioite-</i>	=	=
<i>irisca</i> (31, 676)	ipar.	Ht <i>FE 437</i>	=
<i>irola</i> (109)	<i>RS 185</i>	=	=
<i>irunsi</i> (650)	<i>RS 37, 214</i>	=	<i>RS 214</i>
<i>isguiluac</i> (60)	<i>RS 7 isquilu</i>	<i>RSgald / RS isquilosac</i> (+ Lar)	<i>RSgald isg-/isq-</i>
<i>isquilosac</i> (60)	<i>RS 404</i>	=	=
<i>istalgaratu</i> (537)	Ax 485	=	<i>GGero 487</i>
<i>istincaria</i> (112)	?	=	<i>istincatu</i> (+ Lar)
<i>istincatu</i> (113)	?	=	ahoz.
<i>istupa</i> (261)	Ax 400	Ht <i>EF 307</i>	Ax
<i>itoguina</i> (298)	<i>RS 16</i>	<i>RSgald / ahoz.</i>	=
<i>itzagoz</i> (106)	Lcc	=	Lcc <i>ysçegozcoa</i> (+ Lar)
<i>itzalgaizca</i> (614)	Ax 357	=	Ax 357, etab.
<i>itzulpidea</i> (244)	Ax 51 <i>itçurpide</i>	=	<i>GGero itçulpide</i>
<i>ïusturia</i> (656)	<i>RS 201</i>	=	=
<i>iyac</i> (319)	—	—	<i>RS iac</i> (= Lar)
<i>izorondu</i> (691)	?	=	=
<i>izpizatu</i> (573)	<i>RS 370</i>	=	=
<i>izteguia</i> (338)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>jagotu</i> (302)	<i>RSgald jagon</i>	=	<i>RSgald jagote-</i>
<i>jaibala</i> (341)	<i>RS 321</i>	=	=
<i>Jaincoari aillioisa liren asco</i> (558)	Ax 419 <i>Iaincoac aillioisa liren asco</i>	=	Ax (= Lar)
<i>jaquizu</i> (591)	Ax 333, etab.	=	=
<i>jaraunsi</i> (317)	<i>RS 319</i>	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>jarrequin</i> (314)	RS 344	=	=
<i>jarriquia</i> (161)	—	—	Ht FE 329
<i>jarrugui</i> (235)	RS 341	=	=
<i>jasaitu</i> (367)	—	Ax <i>iasaite-</i> (+ Lar)	=
<i>jasan</i> (367)	Ax 23, etab.	=	Ax 85
<i>jatsa</i> (247)	ipar.	Ht FE 332	=
<i>jautsapena</i> (91)	Ax 140 <i>iautzapen</i>	=	GGero <i>iautzapen</i>
<i>jazca</i> (670)	RSgald	RSgald	<i>jazqui</i> (+ Lar)
<i>jazcaya</i> (669)	?	?	RS <i>jazquerea</i> (= Lar)
<i>jazquerea</i> (669)	RS 220	=	=
<i>jazqui</i> (670)	—	RSgald	ahoz. ekiald.
<i>jocaquidea</i> (348)	?	?	Lcc <i>joçaylea</i> (= Lar)
<i>jolasturia</i> (226, 310)	cf. Ax <i>solasturi</i>	Ax 44?	Ax <i>solasturi</i> 44, 327, 339 (= Lar)
<i>lchoa</i> (370)	ipar.	Ht FE 379	=
<i>lamboa</i> (447)	Ax 289	=	=
<i>lambotu</i> (278)	Ax 71	=	=
<i>lambopea</i> (447)	Ax 587 <i>lanbopea</i>	=	GGero 589
<i>lamitia</i> (295)	Ax 591	=	GGero 593
<i>lanartec</i> (659)	?	Ht FE 435	=
<i>lancatu</i> (649)	?	Ht FE 434	=
<i>landerra</i> (521)	RS 265	=	=
<i>languiadura</i> (410)	ipar.	Ht FE 384	=
<i>lanzaroa</i> (465)	?	Ht FE 392	=
<i>lapicoa</i> (468)	RS 69 / Lcc	Lcc	Lcc / Ht FE 406 / Lar
<i>lapitza</i> (514)	Ax 456	=	GGero 458
<i>laquetu</i> (22)	Ax 106, 108	=	Ax 106, 108, 275
<i>larru arras</i> (120)	Ax 481	=	Ax 57 edo 481
<i>larua</i> (41)	RSgald	=	=
<i>laso</i> (152)	RS 88	RS 344	=
<i>laurembata</i> (589)	RS 159	=	=
<i>lauzatua</i> (634)	RS 210	=	=
<i>legarra</i> (59)	Ax 113	=	=
<i>leguez</i> (152)	RS 127, etab.	RS 195	=
<i>lejarra</i> (285)	RSgald	=	=
<i>lencatu</i> (533)	?	Ht FE 407	=
<i>lencuntza</i> (532)	?	Ht FE 407	=
<i>leotza</i> (111)	?	=	Lar
<i>lepocoa</i> (164)	Lcc	=	=
<i>lequea</i> (122)	?	=	mend.
<i>lequeda</i> (142)	Ax 397	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>lequedatu</i> (234)	?	=	Ax <i>lequeda</i> (+ Lar)
<i>lerdendu</i> (17)	Ax 516	=	<i>GGero</i> 518
<i>letraya</i> (608)	ipar.	Ht <i>FE</i> 430	=
<i>leusindu</i> (27)	<i>RS</i> 205, 372	=	<i>RS</i> 372
<i>liñia</i> (373)	?	Ht <i>EF</i> 311	=
<i>liparra</i> (368)	?	Ht <i>FE</i> 375	Ht <i>FE</i> 429
<i>liscoa</i> (7)	?	?	erdiald. ahoz.
<i>llobaidea</i> (539)	Lcc	=	=
<i>loca ibilli</i> (413)	<i>RS</i> 398	=	=
<i>luparia</i> (74)	<i>RS</i> 367	=	=
<i>luquia</i> (563)	<i>RS</i> 64, 437	ahoz. / <i>RSgald</i>	<i>RSgald</i>
<i>maguita</i> (420)	?	?	mend. ahoz. / <i>RSgald</i>
<i>mahats ondar mondarrac</i> (561)	Ax 173	=	=
<i>malcarra</i> (221)	Ax 475	=	<i>GGero</i> 477
<i>malcorra</i> (529)	Ax 216	=	=
<i>malcortu</i> (530)	—	Ax <i>malcorra</i> (+ Lar)	=
<i>malda</i> (5)	ipar.	Ht <i>FE</i> 324	=
<i>mameana</i> (337)	<i>RS</i> 307	=	=
<i>manaiacorra</i> (394)	Ax <i>manaiucor</i> ?	?	Ax <i>manaiucor</i> (= Lar)
<i>mantenatu</i> (397)	Ax 37, etab.	=	=
<i>manucorra</i> (394)	Ax 540	—	<i>GGero</i> 542
<i>manucortu</i> (395)	Ax 88	?	Ax
<i>maquerra</i> (162)	<i>RS</i> 290	=	=
<i>maradicatu</i> (388)	Ax 258	=	=
<i>maradicinoa</i> (389)	Ax 258	=	=
<i>mardula</i> (297)	mend. ahoz.	=	=
<i>marquetsa</i> (273)	Ax 513	=	=
<i>marrantatu</i> (242)	Ax 425	=	=
<i>marruscatu</i> (26, 264)	Ax 41	Ht <i>FE</i> 365	Ax
<i>mascurra</i> (288)	—	Ax <i>mascurtu</i> (+ Lar)	=
<i>mascurtu</i> (289)	Ax 90	=	=
<i>masmaquia</i> (560)	Lcc	=	Lcc <i>masç maquia</i> (= Lar)
<i>matelasa</i> (144)	ipar.	Ht <i>FE</i> 383	=
<i>matrazua</i> (677)	<i>RS</i> 51, 228, 485	<i>RS</i> 228	=
<i>meaca</i> (321)	bizk.	=	mend.
<i>mendea</i> (642)	Ax 215, etab.	=	=
<i>mendebala</i> (667)	Ax 603	=	<i>GGero</i> 605
<i>mendoza</i> (475, 640)	Garibai?	?	=
<i>meniac</i> (653)	<i>RS</i> 404	=	=
<i>men menean</i> (683)	Ax 218, 137	=	Ax 218

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>mestoa</i> (363)	Lcc	=	=
<i>miaüa</i> (501)	Ax 360	=	=
<i>miaztu</i> (360)	Lcc	=	=
<i>midicuntza</i> (408)	Ax 93, 425	—	=
<i>milistu</i> (148)	bizk.	=	erdiald. ahoz.
<i>mindegua</i> (680)	Ax 409	Ht FE 400	Ax
<i>mingrana</i> (299)	Lcc / Ax 458	=	Ax
<i>mintea</i> (40)	Lcc	=	=
<i>mintzaya</i> (309)	Ax 252	=	Ax 252 edo 260
<i>mocaldea</i> (420)	Lcc	=	=
<i>moquetac</i> (249)	ipar.	=	ekiald.
<i>morcosta</i> (560)	Ax 173	=	Ax <i>morcoxta</i> (= Lar)
<i>morrointasuna</i> (548)	Ax 63	=	=
<i>motzorra</i> (655)	?	Ht FE 434	=
<i>murcoa</i> (347)	RS 191	=	=
<i>muthiria</i> (205)	Ax 388	=	=
<i>nabarbendu</i> (198)	Lcc	=	=
<i>nabardura</i> (664)	Ax 93	=	=
<i>nagustu</i> (172)	RSgald	?	RSgald
<i>narea</i> (379)	RS 303	=	=
<i>narraioa</i> (629)	iratxoa	Ht FE 430	=
<i>narrtoa</i> (392, 629)	Ax 93	=	Ax 93, etab.
<i>narritamendua</i> (334)	Ax 401	=	=
<i>narritatu</i> (546)	Ax 538	=	=
<i>nauquera</i> (526)	?	=	RSgald
<i>neitu</i> (8)	ipar.	Ht FE 325	=
<i>nigar purpuilla</i> (358)	Ax 439	=	=
<i>nintegua</i> (680)	RS 207	=	=
<i>noharroina</i> (414)	Ax 232	=	=
<i>nortu</i> (294)	?	=	=
<i>notha</i> (392)	Ax 193	=	=
<i>ñaflatzea</i> (150)	?	Ht FE 382	=
<i>oantzea</i> (446)	ipar.	Ht FE 389	=
<i>obecuntzac</i> (409)	?	Ht FE 384	=
<i>obua</i> (276)	—	RSgald	<i>obuan</i> (+ Lar)
<i>obuan</i> (351)	RSgald	—	=
<i>ocengui</i> (138)	Ax 102	Ht FE 340	Ax 102
<i>ogena</i> (237)	RS 243	=	=
<i>oin-hatza</i> (516)	Ax 479	=	=
<i>oinzola</i> (518)	Ax 397	=	=
<i>oitza</i> (686)	?	Ht FE 439	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>oldartu</i> (14)	Ax 46	=	Ax 284 edo 350
<i>oldozquera</i> (197)	<i>RSgald</i>	=	<i>oldozqueran</i> (+ Lar)
<i>oldozqueran</i> (508)	<i>RSgald</i>	—	<i>RSgald</i>
<i>oldoztu</i> (508)	<i>RSgald</i>	—	<i>oldozqueran</i> (+ Lar)
<i>ollaquea</i> (554)	bizk.	=	mend. ahoz.
<i>ollerea</i> (30)	Lcc	=	=
<i>oltza</i> (488)	Lcc	=	=
<i>ombearra</i> (422, 440)	Ax 232	=	Ax 232, etab.
<i>onartzea</i> (12)	?	Ht <i>FE</i> 325	=
<i>ondicoa</i> (339)	Ax 5	=	Ax 593, 599 edo 607
<i>ondicozcoa</i> (340)	Ax 326	=	=
<i>oneretsia</i> (39)	<i>RS</i> 242	=	<i>RS onerechi</i> (= Lar)
<i>on(t)satu</i> (15, 153)	ipar.	Ht <i>FE</i> 325	=
<i>oñatu</i> (118)	<i>RS</i> 365	=	=
<i>oñon eguin</i> (301)	<i>RS</i> 305	—	=
<i>oparina</i> (439)	<i>RS</i> 75, 244	=	<i>RS</i> 244
<i>opea</i> (6)	<i>RS</i> 266	=	=
<i>opilla</i> (103)	Lcc	=	=
<i>oquelia</i> (673)	—	—	Ht <i>FE</i> 436
<i>orain bereon</i> (53)	Ax 53	=	Ax <i>orai bereon</i> (= Lar)
<i>orapina</i> (457)	Lcc	=	=
<i>oratu</i> (21)	<i>RS</i> 144, 230, 298	<i>RS</i> 144	<i>RS</i> 230 edo 298
<i>orbana</i> (392)	<i>RS</i> 174	=	=
<i>orca</i> (411)	<i>ozca</i> -ren errata	Lar	<i>RS</i> 268
<i>orcatu</i> (412)	?	Lar	<i>RS orca</i> (+ Lar)
<i>orcoya</i> (280)	Ax 87, 490	=	=
<i>orotacoa</i> (610)	ipar.	Ht <i>FE</i> 427	=
<i>orricac</i> (638)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>orthusa</i> (194)	Ax 224?	?	<i>GGero</i> 224 <i>orthus</i>
<i>ortoza</i> (194)	<i>RSgald</i>	=	Ax <i>orthus</i> (= Lar): mend. ahoz.
<i>ospea</i> (271)	<i>RS</i> 2, 107, etab.	<i>RS</i> 188	=
<i>osquia</i> (690)	<i>RS</i> 275	=	=
<i>osteleuria</i> (24)	gip., bizk.?	=	gip. ahoz.
<i>otu</i> (585)	<i>RS</i> 217, 255, etab.	=	=
<i>otz beraa</i> (286)	?	?	Ax <i>otz beratu</i> (+ Lar)
<i>otz beratu</i> (287)	Ax 182	—	=
<i>oyutu</i> (585)	<i>RS otu</i> (= Lar)	=	=
<i>ozazt</i> (36, 535)	Lcc <i>orast</i>	=	=
<i>ozprina</i> (564)	Ax 449	=	<i>GGero</i> 451
<i>pairua</i> (618)	Ax 288	=	Ax 286 edo 288

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>palagadu</i> (536)	RS 388	=	=
<i>parapardina</i> (426)	mend.	=	mend. ahoz.
<i>parcela</i> (493)	Ax 591	=	Ax <i>parcelata</i> (+ Lar)
<i>parcelatu</i> (494)	Ax 591	=	=
<i>parraüa</i> (318)	RS 220	=	=
<i>particaria</i> (55)	?	?	?
<i>patarra</i> (175)	ipar.	Ht FE 340 <i>petarra</i> , 387 <i>pectarra</i>	ipar.
<i>pedazatu</i> (203)	Ax 551	Ht FE 402 <i>pedecharcea</i>	Ax 551
<i>peita</i> (129)	ipar.	=	erdiald. ahoz.
<i>permatu</i> (95)	Ax 79, etab.	=	Ax 259
<i>petralac</i> (559)	ipar.	?	erdiald. ahoz.
<i>pinchatuena</i> (515)	gip. (= Lar)	=	<i>pincheatuena</i> (= Lar)
<i>pincheatuena</i> (515)	gip. (= Lar)	=	gip. ahoz.
<i>pizitia</i> (82)	Lcc	=	Lcc "aue" 238r
<i>placencia</i> (159)	Ax 440, etab.	=	=
<i>pochelatu</i> (465)	ipar.	Ht FE 391	=
<i>pompatsua</i> (611)	?	Ht FE 429	=
<i>pozcarria</i> (33)	bizk.	=	=
<i>putzaiquia</i> (84)	Lcc	=	=
<i>quibela</i> (251)	RS 299, 466	RS 239	=
<i>quidoina</i> (304)	Ax 139	=	=
<i>quirastua</i> (316)	Ax 95	=	=
<i>quiriquioa</i> (243)	RSgald	?	mend. ahoz.
<i>sablea</i> (59)	Ax 113	=	=
<i>sacailla</i> (405)	ipar.	Ht FE 383	=
<i>sacaillatu</i> (405)	ipar.	Ht FE 383	=
<i>sagarroya</i> (243)	Ax 78	=	=
<i>sainga</i> (355)	Ax 426	=	=
<i>saltonapina</i> (361)	Lcc	=	=
<i>saquela</i> (270)	?	Ht FE 404?	Ht
<i>sarulea</i> (627)	mend.	=	=
<i>saruc</i> (459)	RS 335	=	=
<i>sasitu</i> (257)	RS 236	=	=
<i>sastamarra</i> (92)	Lcc	=	=
<i>sastu</i> (257)	—	—	Lcc
<i>segada</i> (362)	Ax 60	Ht?	Ax 60 edo 340
<i>seguintza</i> (598)	Ax 88	=	Ax 88 edo 106
<i>seilac</i> (483)	bizk.	?	bizk. ahoz. <i>seialak?</i>
<i>seizaroa</i> (448)	RS 166	=	=
<i>seizarotu</i> (449)	?	RS <i>seizaro</i> (+ Lar)	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>selarugaina</i> (206)	ekiald.	=	=
<i>seldorra</i> (121)	<i>RSgald</i>	=	<i>RSgald</i> / mend. ahoz.
<i>sendagalla</i> (663)	Ax 96, etab.	=	Ax 261?
<i>senguea</i> (256)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>sentona</i> (190)	Ax?	?	Ax <i>senton-</i> (+ Lar)
<i>sentontasuna</i> (190)	Ax 63	=	=
<i>sentontu</i> (190)	Ax 186 <i>sentontcea</i>	=	=
<i>seya</i> (450)	<i>RS</i> 55, 238, 523	=	<i>RSgald</i> 560
<i>seyacaz echun dina...</i> (451)	<i>RSgald</i> 560	=	=
<i>siracha</i> (445)	<i>RSgald</i>	=	=
<i>solasturia</i> (46)	Ax 44	=	=
<i>sontsitu</i> (207)	ipar.	=	ekiald. idatz.
<i>soquila</i> (504)	Lcc	=	=
<i>sori</i> (372)	Ax 200	=	=
<i>soslay</i> (615)	Ax 192	=	=
<i>sotoa</i> (102)	Ax 75	=	=
<i>sucaina</i> (476)	Ax 291 <i>succaien</i>	=	<i>GGero</i> 291 <i>succain</i>
<i>sucoya</i> (279)	Ax 286	=	=
<i>suderac</i> (559)	Lcc	=	=
<i>suguina</i> (681)	Ax 559	=	<i>GGero</i> 601
<i>supita</i> (645)	<i>RS?</i>	<i>RS</i>	<i>RSgald</i>
<i>sutanza</i> (43)	<i>RS</i> 323	=	=
<i>taztabia</i> (93)	Lcc	=	=
<i>tematu</i> (527)	ipar.	Ht <i>FE</i> 427	=
<i>tentua</i> (641)	Ax 358	=	=
<i>toliacuntza</i> (648)	?	Ht <i>toliatu</i> (+ Lar)	=
<i>toliatu</i> (75)	?	Ht <i>FE</i> 432	=
<i>trabua</i> (227)	Ax 51, etab.	=	=
<i>tragaza</i> (592)	Ax 292 edo 379	—	Ax 292
<i>trancarta</i> (269)	<i>RS</i> 49 edo 272	<i>RS</i> 272	=
<i>trasumena</i> (293)	?	?	<i>RSgald</i>
<i>trisca</i> I (90, 187)	<i>RS</i> 79	=	<i>RSgald</i>
<i>trisca</i> II (126)	<i>RS</i>	=	Lcc
<i>triscaria</i> (89)	?	<i>RS trisca</i> (+ Lar)	<i>RSgald trisca</i> (+ Lar)
<i>tritea</i> (90)	<i>RS</i> 79 <i>trisean</i>	=	=
<i>turunta</i> (654)	bizk.	?	Ht <i>tuhunta</i> (= Lar)
<i>üala</i> (557)	Ax 45-46	=	=
<i>ubera</i> (660)	<i>RS</i> 299	=	=
<i>ucaba</i> (140)	Lcc	=	=
<i>ucaraya</i> (551)	ipar.	Ht <i>FE</i> 405	=
<i>ucuzca</i> (620)	<i>RSgald</i> 560 <i>ucuzca</i>	=	=

	Mitxelena	Lakarra	lan honetan
<i>ucuzcatu</i> (240)	<i>RSgald ucuzca</i> (+ Lar)	=	=
<i>ufasa</i> (572)	Lcc	=	=
<i>ufastu</i> (571)	Lcc	=	Lcc <i>ufas eguin</i> (+ Lar)
<i>uhuna</i> (356)	<i>RSgald</i> 544	=	=
<i>ulitu</i> (47)	Ax 450	=	<i>GGero</i> 452
<i>urachi</i> (13)	bizk.	?	<i>RSgald</i>
<i>urdabila</i> (260)	Lcc	=	=
<i>urdabilaren aoa</i> (97)	Lcc	=	=
<i>urena</i> (123, 313)	<i>RS</i> 210	=	=
<i>urgaci</i> (86)	<i>RS</i> 339	=	=
<i>urgoitu</i> (383)	Ax 606	=	<i>GGero</i> 608
<i>urisca</i> (31, 676)	—	Ht <i>hirisca</i> (= Lar)	=
<i>urrinzatua ibilli</i> (469)	Ax 414	=	=
<i>urrua</i> (67)	?	Lcc	=
<i>urihatua</i> (52)	Ax 93 edo 109	=	Ax 93
<i>urtigui</i> (65)	<i>RS</i> 405	=	=
<i>urtiguin</i> (644)	bizk.	=	<i>RS</i> 405 (= Lar)?
<i>urisatu</i> (25)	Ax <i>urtzutu</i> ?	Ax 406?	Ax <i>uritzutu</i> (= Lar)
<i>uzcaldu</i> (73)	Ax 301	=	=
<i>uzcurtu</i> (20)	<i>RS</i> 251	=	=
<i>uztailla</i> (169)	ipar.	Ht <i>FE</i> 420	=
<i>uzularia</i> (492)	?	?	?
<i>zafira</i> (477, 618)	?	?	mailegua?
<i>zagutcuntza</i> (401)	ekiald.	Ht <i>FE</i> 383	=
<i>zalbuia</i> (374)	Ax 181	=	Ax 180
<i>zalhuitu</i> (375)	Ax 490	=	<i>GGero</i> 492
<i>zancabia</i> (163)	bizk.	=	mend. ahoz.
<i>zapallorra</i> (562)	Lcc	=	=
<i>zapatu</i> (517)	Ax 97	=	=
<i>zapotza</i> (632)	bizk.	=	=
<i>zarampoa</i> (134)	<i>RS</i> 34?	?	<i>RSgald</i> * <i>zaranpean</i>
<i>zarba</i> (11)	bizk.	=	=
<i>zarraldoa</i> (48)	<i>RS</i> 420?	?	erdiald. ahoz.
<i>zarrapoa</i> (252)	ipar.	?	=
<i>zaulia</i> (374)	ipar.	—	Ax <i>zalbui</i> (= Lar)
<i>zaulitu</i> (375)	ipar.	—	Ax <i>zalhuitu</i> (= Lar)
<i>zauri gaizcoatua</i> (381)	Ax 292	=	Ax 93
<i>zayoa</i> (254)	bizk.	=	=
<i>zopatu</i> (228)	Ax 411	=	=
<i>zulampoa</i> (359)	Lcc	=	=
<i>zurruna</i> (342)	Ax 181	=	=
<i>zurtza</i> (326)	<i>RS</i> 199 eta 450	<i>RS</i> 199	=

8. ERANSKIN-EKO HITZAK BANAN-BANAN

Ahalegina egin dut hitzak gaurko erara ezartzen, grafikoki zein morfologikoki (beharrezkoa zenean hitz erroak eta aditzen partizipioak berreraikiaz, besteak beste), eta itxura berri honen arabera sailkatuak agertzen dira ondoko zerrendan. *Erans*-ak aurkezten dituen arazoetatik asko bereziak dira, proportzioan hiztegiaren gorputzekoak bainoago, agian. Bere hartan uztea erosoago zen inondik ere. Alabaina, beste asko, gehienak beharbada, han berriz idoroko ditugun berak dira.

Gaurkotzea ez da, ezpada ikertzen ari garen sistema zaharra ulertzea lortu dugulako —edo gutxienez hartan saiatu garelako— ageriko adierazpena. Testu baten berreraiketaren jomuga da, beraz, eta filologoari bete-betean dagokion eginbeharra. Larramendiren hiztegiarekin ere noizbait hasi behar, eta lehenengo saiotik bertatik hastea erabaki dut, ekinaren ekinez bide zuzena asmatu ahalko dugulakoan.

Gainerantzean, eranskin honen sarreren egitura aski bakuna da. Sarrera-buruko hitzaren ondoren, agertzen den *Erans*-eko sarrera edo sarrerak osorik kopiatu dira. Azpian, Mitxelena edota Lakarrak egindako iruzkina eta, hala dagokionean, neronek erantsi ahal izan ditudanak; argiren bat egin zezaketenean, *OEH*-aren xehetasunak ere erabili dira, une honetan kalean den XII. liburukira arte (OAM-PEB).

Axularren aipamenak eskuarki bigarren argitalpenetik (*GGero*-tik) egin ditut, honen eta lehenaren orrialde zenbakiak bat ez datozenean bakarrik (eta hau gutxitan gertatzen da) *princeps*-arena (*Gero*-arena) erantsiaz, aurkikuntza errazteko. Jauzia *Gero*-n dagoen zenbakuntza huts bategatik (438-439-440-439-440-441) gertatzen da: *GGero*-k zuzentzen du eta, hortaz, handik aurrera beti bi orrialdeko aldea dago. Aipamenak dauden daudenean ekarri dira —okerrak, hitz zatiketa edo bilketa bereziak errespetatuaz, alegia— Larramendik ikusi zuen itxura berean ikus dezagun amorekatik.

AHAMEN: “Bocado, *ahamena*” 100.

Axular (Mitxelena 1970: 67): *...ez du atseguinic hartcen, iaten hastean, lehenbiccico pochinean eta ahamenean (GGero 492 [Gero 490]).*

*AHARTARA [ahatar]: “Bocanada, sorbo, *ahartara*” 99.

Axular (Mitxelena 1970: 67): *Bertce hegaztinec edateco curca gustietan, ahartara baccotchean, burua goiti ailtchatcen dute (GGero 342), nondik ziurrenik curca (ik. *kurea) ere hartu baitzuen. Beraz, ahatararen ordezko hutsa ez da Larramendirena, bigarren argitalpenarena baizik.*

? ABARESKU [abarresku?]: “Roso y belloso, *abarescu*” 587.

RS-ren zati galdua (Mitxelena 1970: 122): ziurrenik *abarresku* ulertu behar da, eta RS-n <rr>ren ordezeko <r> grafia ez da ezezaguna; gainera, baliteke mailegu izatea, eta zehazkiago gazt. eta port. *a barrisco*-ren ahaidea (DAut-ek “Indistinta y desordenadamente...” azaltzen du, s.v. *abarrisco*). Cf. DAut, s.v. *roso*: “*Roso y belloso*, [...] todo, sin excepción ni distinción alguna en la materia de que se habla”.

ABENIKOA: “Avenencia, *avenicoa*” 83.

Axular (Mitxelena 1970: 65). Hiru agerraldi ditu, denak orrialde berean; ulerterrazena dirudiena baino ez dut aipatuko: ...*baldin haserre direnen eta haucitan dabiltzanen hartean* [sic] *ongunderic eta auenicoaric eguin nahi baduçu...* (GGero 302).

HABUIN: “Espuma, *habuina*, *zarrapoa*” 252.

Axular (Mitxelena 1970: 86): ...*nola ahotic habuina darion* (GGero 280). Ez dago, beraz, Larramendiren sistemaren arabera oso bitxia izango litzatekeen <iñ> : <in> aldaketarik, Gero-ko *habuina* (*ibid.*) erabiliaz ematen zuen bezala.

HH-an ere: “Espuma, *aparra*, *bitsa*, *pitsa*, *abuina*, *haguna*”.

ADISKIDE MAMI: “Amigo íntimo, *adisquide mamiá*” 45.

Axular (Mitxelena 1970: 59): ...*bere adisquide mamiataric bat* (GGero 394). Bada oraindik bigarren agerraldi bat: ...*adisquide mami batequin beçala...* (*ib.* 325).

*AFANTU [asantu]: “Muro, *afantua*” 436.

Harriet (Lakarra 1991: 223-224): “mur, *afantua*, *pareta*, *murrúa*” (FE 388). Mitxelena (1970: 105) igarri bezala, <ǰ> eta <f>-ren arteko nahasketaz sortutako hutsa da. Lakarraren ustez, errata jadanik Harrietengan zegoen; nago, ordea, han <ǰ> irakurri behar dela, <f>-ak goitik zabalagoak direlako, eta hutsa, beraz, Larramendirena dela.

AIEN: “Pámpano, *ayená*” 481.

Harriet (Lakarra 1991: 228): “Pampre, *aiená*” (FE 395).

AIHERKUNDE: “Aversión, odio, *errá*, *aihercundea*” 85.

Axular (Mitxelena 1970: 65): *Emaztètaric beguiratu nahi duenac, beguiratu behar du halaber emaztey behatcetic, behintçat bai, aihercunde gaixtoz...* (GGero 393). Agerraldi hobia erabil dezakegu orain, Erans-eko sarrerako bi hitzak elkarrekin agertzen baitira: *fáltari bai, baiña faltaren iabeari herraric eta aihercunderic eduqui gabe* (GGero 278). Ohartu, gainera, beste adibidearen bidez Larramendik emandako itzulpena nekez lor zitekeela.

AIHERTU: “Inclinarse, *aihertu*” 336.

Axular (Mitxelena 1970: 95): *Baina guztiarequin ere aihertcen naiz erraitera, eta erraitendut, parabisuco bidea errazago, plaun ago eta placent ago dela...* (GGero 483 [Gero 481]).

HH-ean ere: “Inclinarse de propensión y afecto, *jarquitu*, *grĩnatu*, *lisnatu*, *ecarraitu*, *jayeratu*, *jaiguratu*, *ayertu*”.

AIERU: “Seña, amago, *ayerúa*” 602.

Axular (Mitxelena 1970: 124). Lakarrak (1991: 247-48) Harriet zeharo baztertu du, beste adiera batean jaso baitzuen: “*sopçon*, *aierua*, *suspitcha*” (FE 426). Orotara sei agerraldi ditu; Mitxelenak eskainia aski argia da berez: ...*hasi ceizquidan niri neroni aditceira* [sic] *emaiten, lehenbician kheinuz eta ayerus* [sic], *eta guero azquenean, clarqui eta aguerriz...* (GGero 15), baina agian interesgarriagoa da latinezko itzulpena daraman beste hau: ...*çure hitz simpleari eta bakhunari, eta ere kheinuari eta aieruari ere, sinheste guehiago eman lequidicaiola...* “solo nutu” (*ib.* 265). Azken honetan <i> darabil, bi gra-

fiak baliatu baitzuten Axularrek (ik. <y> *ib.* 22, 127 eta <i> 287, 403); halaz ere, ezin daiteke argudiotzat erabili.

HH-an ere, itzulpen doi bat ezberdin batekin: “guiñada, guiño”.

AISIA: “Ociosidad, *aisía*” 464.

Axular (Mitxelena 1970: 109): *Letra gabeco aisia, deus eztaquienaren alferqueria... “Otium sine litteris...”* (*GGERO* 42). Lakarraren ustez (1991: 249),¹ berriz, ezin daiteke Harrieten lekukotasuna zeharo alde bat utzi: “repos, *aisia, facegua*” eta “il est en repos, *aisian da, faceguan da*” (*FE* 417), Axularrena “zuzeneko iturria izateko egiantz handia badu ere”; laburpenean (1993: 235) Harrieten alde makurtzen da. Haatik, honetatik balitz, “repos” itzulpena esperoko genuke; arrazoi beragatik Axularren pasartea oso esanguratsua da, lantzeko itzulpenagatik hain zuzen, eta hura “otium” delako.

AISIT: “Facil, *aisit*” 267.

Axular (Mitxelena 1970: 88). Hiru agerraldi ditu, eta onena Mitxelenak lehen lekuan emandakoari deritzat: *eta cein placent, aisit eta erraz idurituco çayen Iaincoaren cerbitçateca...* (*GGERO* 485 [*Gero* 483]), *erraz-en aldean agertzen baita*. Oso antzekoa da 492koa (*Gero* 490); ik. *ib.* 500 (*Gero* 498) ere.

*AIUBI [aiuibi]: “Alarido, *ayubia*” 28.

Landucci (Mitxelena 1970: 58), aldaketa (errata?) txiki batekin bada ere: “alarido, *ayubia*” (230v); cf. “alaridos, dar, *ayuiby*” (*ibid.*) eta “clamor, gran boz, *deadarr andia, ayuiuid*” (247r).²

HAIZUGOA: “Permisión, *haizugoa, cilleguigoa*” 510.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 240): “permission, *haicugoa, cilheguigoa*” (*FE* 400).

AKAMELU: “Yezgo, *acamelua*” 688.

Iturri ezezagunekoa, agian Iparraldekoa. Bigarren lekukotasuna da, Povreauren hiztegiaren ondoren (*OEH*, s.v. *akamailu*). Halaz ere, Larramendik ez ezagutzeaz gainera, *akamailu* aldaera dakar (Mitxelena 1970: 133). Iturriaz dena dela, aldaera bat baino gehiago duen hitza da (zeina duen edo izan duen bizitasunaz mintzo den) eta, ezagutzen dugun neurrian, ekialdekoa,³ gipuzkeraz *andura* eta aldaerak (cf. *OEH*, s.v.) nagusi diren bitartean; cf. *HH*: “Yezgo, planta, la que es mayor, *mausá, osillapicoa, andura*”.

AKOMENDAGARRI: “Pañales, *acomendagarriac, seilac*” 483.

Iturri ezezagunekoa. Ez dago beste lekukotasunik (*OEH*).⁴ Mitxelenak (1970: 111) gazt. zah. *acomendar* iradokitzen du erkaketarako, eta honen esanahiaren arabera (“babestu, lagundu”) oso egiantzeko proposamena dugu.

¹ Egiten duen egiaztapena, “Soilik Pov[reau] eta Urterengan ematen dute *OEH*-koek aurretik” alegia, nahasteren bat da.

² *OEH*-ak bereizi ditu inolako zalantzarik gabe bat diren *aiui* eta *aibubi*. Lehenean, non mendebaleko lekukotasunak batzen dituen, Landucciren lekukotasuna *aibibi* itxuran interpretatu du, zalantza bada ere, baina etorkia (*aiui*, etab.) kontuan hartuta, ez dut ikusten *aiuibi*, dagoen-dagoenean, irakurtzeko arazorik. Bigarreanean, berriz, ekialdeko datuak batu ditu, baina ez dago bakar bat ere Larramendiren honen zordun argizat har ez daitekeenik; besteak beste, *aibuibi* hiatoa apurtzeko konbentzio bat besterik ez da, eta Hiribarenek *aiube*-n azken bokala gaizki ondorioztatu bide zuen. Nolanahi ere, gakoa faltan dago bietan: Larramendiren lekukotasuna, hain zuzen.

³ Halaz ere, erabat asketat jo daitezkeen lekukotasun guztiak xx. mendekoak dira: tarte handiegia, agian, deus ziurrik ezartzeko. Bide batez, *akamelu* Azkuek (L, S)-tzat dakar (s.v. *akamailu*), *OEH*-ak jaso ez arren.

⁴ “Sg. Lar Sup” dio, baina ez dago inolako arrazoirik lekukotasuna zalantzan jartzeko.

AKOTATU: “Citar, *acotatu*” 137.

Iturri ezezagunekoak. Mitxelenak (1970: 72) bizkaierazkoa izan litekeela iradoki zuen, errom. *acotado* Erdi Aroan Euskal Herrian, baina batez ere Bizkaian, sarri aurkitzen baita. Beranduagoko lan batean (1974: 388) iritzia aldatu zuen, *acotatu* (eta *accotamendu* eratorria) Leizarragarengan lekukotzen delako. Honi jarraiki, OEH-an Leizarragaren pasartea aipatzen da: *guk ditugu aborritzen Aitasaindu erraiten denaren arauetzko sinagogák eta kongregazioneak, zeren hetarik Iainkoaren egiazko hitza banitu eta akotatu izan baita* (Ins G 6r), eta honako iruzkin hau egiten: “Coincide, por lo tanto, con el valor que en *FDA* se le asigna: lo mismo que *banitu* es el normal *acotado* de que se habla en disposiciones legales, sobre todo de Vizcaya, en la Baja Edad Media...” (esanahia ‘legetik kanpo ezarri’ da).

Azalpenok hitzaren hedadura argitzen digute, baina aldi berean *Erans*-eko lekukotasunaren iturria ilunagotzen: Leizarragaren pasartea ezin aintzat har daiteke, esanahiaren aldetik oso zaila izateaz gainera, Larramendik ez bide zuelako Testamentu aurreko zati-tik eskaintza baino ezagutu (Urgell 2000).

HH-an beste *akotatu* bat agertzen da, esanahiz (“morder”) eta etorkiz guttiz beste jatorri batekoa.

ALHADURA: “Reprehensión, *alhadura*” 576.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 121): *Edo behinçat badute bere baithan barrena atsecabe bat, concientciaren alhadura eta minberadura handi bat* (GGero 104). Badago bigarren agerraldi bat aski antzekoa: *...concientciaren accusamendua, autsiquia, alhadura, chimicoa, erançutea* (ib. 596 [Gero 594]).

*ALAIIO [alako]: “Semejante, *alayoá*” 600.

Harriet (Lakarra 1991: 224). Mitxelenaren ustez (1970: 123), nekez izan liteke (*h*)*alako*-ren ordezeko hutsa; <c> : <y> aldaketa bitxia —ia ezinezkoa— zeukan gogoan, jakina. Lakarrak (*loc. cit.*) erakutsi du badela hutsa, ez Larramendirena, iturriarena baizik: “*halaióa*, pareil, semblable” (EF 299). <c>-ren ordezeko <i> hutsak erraza dirudi, baldin eta <c> hori gutxi borobilduta bazegoen Harrieten eskuzko testuan; era honetara Lakarrak proposatutako azalpen korapilotsuagoa (<c> : <e> : <i>) errazten delakoan nago, hutsa inolako zalantzarik gabe inprimatzailearena izan baitzen, Harrieten zuzenketa (“Fautes à corriger dans les dictionnaires” atalean, Gram 511) lekuko. Larramendik, berriz, hutsaz eta zuzenketaz erreparatu gabe, hitza hartu eta bere grafi sisteman barneratu zuen, bokal arteko <i> <y> bihurtuaz.

HALAKATU: “Assí, *hunela*. Ponerse assí, *halacatu*” 69.

Axular (Mitxelena 1970: 63-64). Eskaintzen duen adibidea honako hau da: *ceren bere faltaz, traillaatu nahi gabez, eta ethorquiçunera ez behatuz halacatu baitira* (Gero 44), baina GGero-n (*ibid.*) *halocatu* irakurtzen da; beraz, agian beste honetatik hartu zuen: *Baina miresteco da nola [...] etçaren guziarequin ere cençatcen, eta ez berriz halacatcetic beguiratcen* (GGero 408).

ALAPIDE: “Camino libre, *alapidea*. Temple de camino, *bidaguiroa*” 117.

Axularrengandik, gaizki itzulia (Mitxelena 1970: 69): *Ardia bere laguney azquentcen çaienean, halaco moldez bide onetic, eta bere ardi lagunenen alhapidetic aldaratcen, eta hastantcen da, non guero ago... errebelatcen ago baita* (GGero 78); badirudi *bide*-k eragin duela irakurketa txarra.

ALHATU: “Reprehender, *alhatu*” 577.

Axular (Mitxelena 1970: 121). Itzulpena ez da zuzen-zuzena, baina *alhadura*-ri emanda-koari dagokio erabat. Dauden adibideak, bat izan ezik (ik. behean *bere buruari alhaturik*) denak dira egokiak eta antzerakoak; eman dezagun, beraz, Mitxelenak emana: ...*beccatu hartçaz orhoitcen çara arratsean, albatcen çaitçu ceure concientcia* (GGero 106).

Hau ez da *alhatu* ulertzeko egin zuen saio bakarra; cf. HH: “Despechase, *gogaitu, alatu*” eta ondoko oharrean: “Con el verbo *alatu* se hazen las inflexiones assí. *Alatzen zait, zatzu, zayo, &c. me despecho...*”.

(BERE BURUARI) ALHATURIK: “Cansado de sí mismo, *bere buruari alhaturic*” 119.

Axular (Mitxelena 1970: 69-70): ...*eta bere buruari alhaturic, ethorquiçunaz gogoetan iartcen da* (GGero 97-98).

?ALAZAGIN [atzagin?]: “Comezón, *alazaguiña, atzguillea*” 151.

Iturri erabat ezezagunekoa. Ez dago beste lekukotasunik (OEH). Nolanahi ere, erants daiteke *-a* mugatzailea dela⁵ eta bukaera *-gin* izan daitekeela, *atzgile*-n dagoen *-gile* atzizkiaren kidea. Ostera, aurreko *alaza*-ri zer ote den ezin igerri diot. Baliteke *atza-guiña*-ren ordezkoko hutsa izatea eta, hala balitz, *atzgile* sarrerakidearen analogiaz Larramendik sortutako hitza litzateke (ik. 141. or. 40. oh.).

ALBALDINBERE: “Cierto, de cierto, *baldimba, balimba, albaldimberé*” 136.

Iturri ezezagunekoa, beharbada gipuzkerazkoa. Ez dago lehenagoko lekukotasunik (OEH, s.v. *baldinbere*).⁶ Cf. HH: “(Ya se) ve, claro está, *baldinbere, albaldinberé*” eta batez ere *Corografía* 183: “¡Guipuzcoanos todos, caballeros hijosdalgo! ¡*Baldin bere!* ¿Cómo quiere Usted que yo falte a don fulano de quien soy dependiente?”, zeinak orduko Gipuzkoan ohikoa zela iradokitzen digun.⁷ Cf. gainera Andoaingo sermoian (Altuna & Lakarra 1990: 75): *Atocea, amatzen dezuz, maite dezuz urlia? Albaldin bere! bai, maite det...*

ALBENIA: “Orla, *albenia*” 473.

Axular (Mitxelena 1970: 109-10): *Nolaco baita cheiter⁸ den ehuna eta oihala, halaco içanen da oihalaren albenia, eta bazterra ere* (GGero 215).

Cf. HH: “Orla, *ertzza, albenia*”, esanahi beretsuko agerraldi gehiagoren artean.

ALDAKA: “Lado, *aldaca*” 353.

Axular (Mitxelena 1970: 97). Berak ematen duen adibidea argiena dateke, genitiboa baitarama: ...*coleraren irunguitceco*,⁹ *on da adisquide baten, Mecenas baten aldacan içai-tea* (GGero 317); ik., beti ere NON kasuan jokatu, *ib.* 419 eta 561 (Gero 559) ere.

HH-an agertzen den *aldaka* oso bestelakoa da: “haz, manojo de trigo, leña, &c.”.

ALDARTE: “Lunas, *aldiac, aldar-teac*; y esta voz última, lúcidos intervalos” 385.

Axular izan liteke (Mitxelena 1970: 100-101): *Ceren Iaincoa baithan ezta, ez-orenic, eta ezaldarte*¹⁰ *gaitcic, munduco iendetan obi den beçala* (GGero 462 [Gero 460]).

Azalpen hoberik ez izan arren, ezin gaitu asebate (Mitxelena bera bezala): *aldarte*a edo

⁵ OEH-ak dagoen-dagoenean uzten badu ere.

⁶ Ez du *Erans*-eko lekukotasuna jasotzen.

⁷ Mitxelenak aipatzen duen lekukotasun bakarra, Mendibururen *Ez baldin bere!* “absit”, hala nola OEH-ak jasotzen dituen honexen beste agerraldiak ere (*Bai, baldin-bere* barne) honen alde mintzo dira, erabat aske direla baitirudi.

⁸ Halaxe, *Gero*-ko *ehaiten*-en ordez.

⁹ Halaxe jat., *irunguitceco*-ren ordez.

¹⁰ Halaxe jat.

aldarte gaitza itxarongo genuke edo, asko jota, *aldarte ona* eta *aldarte gaitza*. Halaz ere, nabarmena denez, Larramendik berak egin zitzakeen inferentzia hauek guztiak, eta bertatik *aldarteak* atera, ondo ezagutzen bide zuen *aldiac*-en eredura. Alabaina, *aldarte gaitz*-etik nola igarotzen da “lúcidos intervalos”-era, hots, ia-ia kontrakora?

ALDEKOR: “Parcial, *aldecor*” 487.

Harriet (Lakarra 1991: 228): “partial, *aldecor*”, “il est partial, *aldecor da*” (FE 396).

ALDI: “Lunas, *aldiac*, *aldarteac*; y esta voz última, lúcidos intervalos” 385.

Iturri ezezagunekoa, agian Larramendiren euskarakoa. Mitxelena (1970: 100-101) ez zuen ezer berezirik esan hitz honetaz, eta *OEH*-ak ez du adiera bereizten, bilaketa gaitza eginaz.

HH-an ere: “Lunas, tener lunas, *aldiac izatea*, *euquitzea*”.

ALDI ON: “Sazón, *aldiona*” 595.

RS (Mitxelena 1970: 123): *Quibel ecachari*, *bular aldionari* “...pecho a la buena sazón” (239), nondik *quibel* ere hartu baitzuen.

ALIAKA: “Passatiempo, *aliaca*” 496.

Harriet (Lakarra 1991: 231-2)¹¹: “*aliaqua*, *passetemps*” (EF 271).

ALMUTE: “Motivo, *almutea*” 433.

Harriet (Lakarra 1991: 231): “motif, *arraçoína*, *almutea*”, “il a son motif, *badu bere almutea*” (FE 387).

ALOGADU: “Alquilar, *alogadu*” 37.

RS (Mitxelena 1970: 58): *Ese palagaduabaño*, *alogadua obeago* “Mejor es la casa alquilada, que la prestada” (388), nondik *palagadu* ere hartu baitzuen.

AMAMERUA (mug.): “Alguacil, *amamerua*” 34.

Iturri ezezagunekoa, agian gipuzkerazkoa. Mitxelena (1970: 58) ez du Iztuetaren ageraldi bat baizen aipatzen, baina honen lekukotasunak gehienetan ez dira aske Larramendiri buruz.

OEH-ak argibide gehixeago eskaintzen ditu, baina denak Larramendiren ostekoak.¹² Bada bat bereziki interesgarria guretzat: “*Almameru* (G), *alguacil*” Azkueren hiztegian; berri honek, egiazkoa bada,¹³ *alguacil-aguacil* ereduko bikoteak gogorarazten ditu, eta hipotesia bukaerak (-*erua* < errom. -*ero*?) berma lezake, alegia, mailegua izan daitekeela. Oraingoz antzekorik aurkitu ez badut ere, gogoratu “aguazilak” gurean dituen eta izan dituen izen ugariak,¹⁴ eta haien artean maileguak zeinen usu agertzen diren.

AMAÑO: “Nudriza, *amañoa*” 456.

Iturri ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 107). *OEH*-ak (s.v. 1 *amaño*) bildu dituen lekukotasun guztiak gerokoak dira, baina gardenki ageri da hitza ekialdekkoa dela.

¹¹ Oraindik Larramendiren *Erans* eta Harrieten hiztegiaren arteko erlazio estua ezaguna ez bazen ere, *OEH*-aren iruzkina (“Ht y Lar *Sup* son prácticamente contemporáneos”) ez da kronologiaren —ez eta filologiaren— aldetik zorrotzegia. Hauxe da, hain zuzen, aipatu erlazio hori ezartzen hasteko oina eman zuten datu bitxi eta begi-bistakoenetatik bat.

¹² Eta honako iruzkina egiten: “De procedencia ignorada. No se puede excluir que se trate de errata en Lar *Sup*. Faltan testimonios independientes del de éste”. Nire ustez, hutsa zein izan litekeen edo gutxienez hutsa izan litekeela esateko zertan oinarritzen den esan gabe, alferrik esana dago.

¹³ *OEH*-ak ez du aintzat hartzen, ez onerako, ez txarrerako. Dena dela, nahitaez kontuz ibili beharra dugu Azkuek hain orokorki kokatzen duen hitz batekin.

¹⁴ Azkuek gipuzkeraz (*AHA*-ren laguntzaz) *albiente*, *amabi*, *amaina*, *jurau*, *probestu* eta *prostu* gutxienez jaso zituen.

AMARAU: “Telaraña, *amarauna*, *amaraiia*” 635.

Axular (Mitxelena 1970: 127): ...*baina vrthean behin baicen garbitcen eztena* [etchea], *neque baita, eta gaitz, ceren harc herrautsa; eta amaraui lodi baitu* (GGero 542 [Gero 540]).

AMARAUN: “Telaraña, *amarauna*, *amaraiia*” 635.

Mitxelenak (1970: 127) iradoki zuen gaur galdutako bizkaierazko iturri batetik etor litekeela, eta honek interpretapen bakarra du bere lanean: RS-ren zati galdutik datorkeela, alegia.

OEH-aren arabera, aldaera ia bizkaieraz bakarrik aurkitzen da, eta bereziki ziur egon gaitzke B-gip-ari dagokionez, Oñatiko eskuizkributik hasita. HH-an, ostera, *amama* eta *amelauna* bakarrik jaso zituen, mende honetako lekukotasunen arabera biak G-azp, besteak beste; ez dago gogoratu beharra baino Larramendi non bizi zen. Alabaina, B-gip ez dago handik urrun eta, dena den, badirudi Axularren *amarau* formak gogoraziaz delako: RS beharrezkoa ote, benetan?

AMARRU: “Malicia, *amarrua*” 391.

Harriet (Lakarra 1991: 227 eta 251): “malice, *amarrua*” (FE 382). HH-an: “Astucia, *gaizgandea*, *amarrua*, *fineciá*, *jocotriá*”.

*AMASA [arnasa]: “Resuello, *amasa*” 579.

Mitxelenak (1970: 121) *arnasa*-ren ordezkotako hutsa alde batera utzi zuen, “pues Larramendi ya había citado *arnasea* y *asnasea*, s.v. *respiración*”, ez Landuccirengan, ez ezagutzen dugun RS-n agertzen dela erantsirik.

Argudioa ahula da, *Erans*-ean jadanik hiztegiaren gorputzean agertutako hitzak maiz errepikatuak baitaude, arrazoi gehiagotz aldaera ezberdinak direlarik (*arnasa vs. *arnase*, *asnase*) eta areago suposatzen badugu *amasa* Larramendiren irakurketa txarra edo jatorrizko testuaren irakurketa —eta, beraz, berarentzat hitz zeharo berria— dela. Hutsa, bestalde, erraz-erraza da (<m> <rn>-ren ordezkotz), baina hau frogatzeko iturri idatzia nahitaezkoa da. Larramendi aurreko lekukotasun bakarrak Mikoleta (“aliento, *arnaseá*”) eta Kapanaga (*arnasa* eta *animo arreaçu* “cobrad huelgo”, 1893ko arg., 153) dira, baina, ezagutu izan balitu ere, bietan itzulpena gaizki datorkio eta Mikoletaren kasuan, *amasea esperoko genuke. Honegatik, baliteke RS-ren zati galduko izatea, nire ustez.

AMIA (mug.): “Tirano, *amia*” 643.

Harriet (Lakarra 1991: 228): “tiran, *tiranoa*, *amia*” (FE 432).

AMITU: “Transido y passado, *amitua*” 652.

Axular (Mitxelena 1970: 129): *Han sabel-darraio, golosa, lamitia, ian edanera emana...*, *vr chorta bat ere ecin erdietsiz, amitua ibilicoda, flacatua eta iragana iarrico da* (GGero 593 [Gero 591]), nondik *lamitia* ere hartu baitzuen. Itzulpena ondoko esapidetik, *flacatua* eta *iragana*-tik, hartu zuen.

AMORANTE: “Enamorados, *amoranteac*, *amurusac*” 230.

Axular eta Landuccirengan agertzen da (Mitxelena 1970: 83), bietan hemengotik aski ezberdina den esanahiarekin: ‘maitalea’ da Axularrengan, eta Mitxelenak honako pasarte argi hau aipatu zuen: *Sarhucen Absalon mundu guztiac cecusala bere aitaren amorantetara edo emaztetara*, “ad concubinas patris sui” (GGero 349); honen antzera, “Mançeba o amiga, *amorantea*, *apaezâdrea*” dugu Landuccirenean. Lakarrak ere (1993: 230) zalantzan uzten du. OEH (s.v.) Axularren alde agertzen da, ordea, nahiz eta ez digun arrazoiak ezagutzeko biderik ematen.

Nire ustez, esanahi aldaketa hori azaltzerik badago, Axularrengan bakarrik dago: ez soilik bere liburuan daukan agerraldi kopuru handiarengatik (19 bat adibide), ez eta

laguntzat daraman *amurusac*-ek ere etorki hori duelako, baizik eta hiztegiko sarrera baten aurrean Larramendiren jokaera askeari askoz zailagoa —eta ohiz kanpokoa inolaz ere— deritzadalako; gainera, familiakide guztiak etorki berekoak dira, eta itzulpen beretsukoak.

AMORANTIA: “Enamoramiento, *amorantia*” 231. “Galanteo, *amurusia*, *amorantia*” 291.

Axular (Mitxelena 1970: 83). Bi agerraldi ditu, jadanik Mitxelenak aipatuak, eta biak hobeto dagozkio “galanteo” itzulpenari, nahiz eta bestea ez den ezinazalduzkoa, batez ere familiako gainerakoei Larramendik eman zien itzulpena kontuan hartuta: *Cer esquer vste duçu ičanen duela [...], amorantiara gaztean beçala ez ioaitez?* (GGero 177) eta *Amorantian, ohoiquerian, iocoan, gau-egunac aise eta guti sentituristic iragaiteintuçu* (ib. 519 [Gero 517]).

Sarrera beren azpian dugu HH-an ere: “Enamoramiento, *amorantia*, *amurustea*, *amaraztea*” eta “galanteo, *galanteoa*, *galaiteoa*, *amorantia*, *amurusia*”.

AMORATU: “Enamorar, *amoratu*” 229.

Axular (Mitxelena 1970: 83). Bi agerraldi ditu, eta onena Mitxelenak aipatua da: *...peril da, baldin choil gogor expada*,¹⁵ *bera dadin, limbur dadin, amora dadin* (GGero 350), zeren bestean hobekiago ageri baita benetan daukan esanahia:¹⁶ *Ceren munduari barccatcera, ecin deusec ere balacatu çuen* [Iaincoa], *eta ez amoratu, bere semearen herio-teac baicen* (GGero 141).

AMURUS: “Enamorados, *amoranteac*, *amurusac*” 230.

Axular (Mitxelena 1970: 83). Beronek ondoko pasarte hau aipatu zuen: *Gaitz dela, amurus içaitea, eta centçuan egoitea* (GGero 341); GGero-k azaltzen du, beraz, Mitxelenari azalgabe geratzen zitzaion kontu bakarra, hots, Gero-n *amuruz* agertzea; nolana ere, bada agerraldi gehiago (11 orotara), eta bestetan Gero-n ere *amurus* dugu. Pluralean: *Iaincoec ere dissimulatcen cituztela amurusen iuramentuac eta promesac* (GGero 352).

AMURUSIA: “Galanteo, *amurusia*, *amorantia*” 291.

Axular (Mitxelena 1970: 90): *Mars guerla guiçona eta Venus amurusiaren patroïña. Guerla eta amurusia ezcondu cituzten elccarrequin* (Gero 354). Adibide hau ez da bereziki ona Larramendik eman adiera azaltzeko; cf., adibidez, *Ceren neccaçaleac bere nequeaz eta trabaiilluaz baitaduca contu, eta ez amurusiaz* (GGero 377) edo *Eztagoca çahartasunari amurusia, eta ez comunzqui gaztetasunari auaricia* (ib. 178).

HH-an ere jasoa zuen, Erans-eko sarrerakidea bezala: “Galanteo, *galanteoa*, *galaiteoa*, *amorantia*, *amurusia*”.

ANBATIC ANBATEAN: “Caeteris paribus, *ambatic ambatean*” 135.

Axular (Mitxelena 1970: 72), eta latina ere bertan aurkitzen da: *Hanbatic hanbatean hobe da hoben gabetasuna, eta behin ere liquistu gabe egoitea, liquistu ondoco garbitasuna baino*, “Caeteris¹⁷ paribus, innocentia dignior est et magis dilecta” (GGero 552 [Gero 550]). Hau bezain ona dateke hurren aurkitzen den agerraldia: *Hanbatic hanbatean*. Caeteris paribus (GGero 553 [Gero 551]). Harrietek ere badakar, baina horren aldean ez dauka zereginik, itzulpena eta agerlekuagatik: “*hambatic hambatean, tant pour tant*” (EF 300).

¹⁵ Halaxe jat.

¹⁶ OEH-an ikus daitekeen bezala, Larramendik ematen duen esanahian ez zen batere ezezaguna testu zaharretan; haien artean ez dago ezagutzen zuenik, ordea.

¹⁷ FDA-ko *Ceteris* hutsa da, bi argitalpenetan *Cae-* irakurtzen baita.

*ANDIZURA [andizuren]: “Honor, *andizura*” 322.

RS 392,¹⁸ gaizki ebakitakoa (Mitxelena 1970: 94): *Emaytea andizuren, arcaytea* [sic, *arçaytea*-ren ordez] *mingarri*, “El dar es honor, y el tomar causa dolor”.

*ANDRAURA [andrauren]: “Matrona, *andraura*” 406.

Mitxelena (1970: 70) erakutsi zuen RS-tik hartu eta gaizki ebakitako hitza dela, baina elkarrekin azaldu zituen *urena* (Erans 123, 313), *hurrena* (ib. 540) eta *andraura*, eta hemendik nahaste zenbait etorri dira: “¿Confusión con *anderauren*?” dio OEH-ak (s.v. *andraura*), RS aipatu ere gabe, *anderauren* benetako hitzaren buruko formatzat hautatu duen aldaera besterik ez delarik.¹⁹ Lakarrak ere (1993: 234 eta 228) *Erans* 406tik 123ra bidaltzen du, denen iturritzat RS 210 emanaz: *Andra vrenac esea lauçatu guino daroa betatu*, “la muger de buen recado, la casa suele hinchar hasta el tejado”.

Baina Mitxelena hurrenez hurren hiru errefrau aipatu zituen, ziurrenik —nik honela ulertzen, behintzat— azalgai bakoitzari bat dagokiola. Ikus dezagun: RS 210 *uren*-en harlekua izaki, argi eta garbi, nekez sinis daiteke *uren* hori eta hemengo *andraura* errefrau beretik hartuak direnik. RS 317, bere aldetik, *hurren* “principal”-ena da eta, azkenik, RS 527 (*Andrauren en essea, garazazal*, “La casa de la señora de buen recado, acolmada”) dateke gure *andraura* honena, batuta agertzen delako, hain zuzen. Azalpen hau, orain kezkatzen gaituen hitzari nagokiola, arazotsua da, dena dela, 527. errefrau Larramendik ezagutu zuenentz dudan dugun 4. koadernotxokoa baita.

ANGELU: “Suelo, *anguelua*” 621.

Landucci (Mitxelena 1970: 126): “ladrillado suelo, *anguelu ladrillada*”, “ladrillar el suelo, *anguelua ladrilladu*” (285r).

ANTSIATU: “Afligir, *antsiatu*” 19.

Mitxelena (1970: 56) Axularrengandik dela erabaki zuen agerraldi bakar bat erabili, gainerakoetan *ez-ansiatu* “descuidado, despreocupado” agertzen da eta: *Comunzqui beccatorea, beccatu eguin berrian, veldur ago, senticor ago eta antsiatu ago da* (Gero 544). Alabaina, ez lehenengo argitalpenean, ez bigarrenean (GGero 546) irakurtzen da *antsiatu*, *antsiatu* baizik.²⁰ Halaz ere, ez dugu Axular baino azalpen hoberik. Mitxelena berak egin zuenez gero, beharbada ez genuke *antsiatu*-ren ordezko irakurketa txarra Larramendik ere egitea zeharo baztertu behar, *antsiatu* ez baita ez *Erans*-ean, ez *HH*-an agertzen, *antsiatu* hiztegi barruan sarri aurkitzen den bitartean, bai itxura berean (s.v. “angustiar”, “acongojar”), bai *ansiatu* gisa (“afligir”, “atribularse”). Dena dela, egiantzekoagoa da, nik uste, *ez-ansiatu*-etako batetik hartua izatea; cf., adibidez: *behar duçu halaber, berriz cofesatcera bihurtu. Ceren halatan etçara hala beccatutan gogortuco, eta ez, ez ansiatuco* (ib. 542).

ANZATSU: “Hábil, *anzatsua*” 307.

Axular (Mitxelena 1970: 92): *Colpeca hasten direnean, comunzqui sendoenac, edo ançatsuenac garaitcen du bertcea* (Gero 205). Bigarren argitalpenak, dena dela, *ançatsuenac* dio (*ibid.*), eta horregatik agerleku egokiena, ziurrenik, beste agerraldia izango litzateke: *Ceren anhitz içan baita orainocoan, eta baita orai ere, ni ez beçalacoric, ni baiño hunetaco gai agoric, eta ançatsu agoric...* (GGero 16); cf. *gai* “hábil” *HH*-an.

¹⁸ Eta ez hortik eta RS 507tik, OEH-ak dioenez: bigarrenaren itzulpenak —“principal”— ez du dudarik uzten.

¹⁹ Bide batez, cf. Harriet: *andreorena* “pucelle” (FE 410), lekukotasun askea, OEH-ari itzurria.

²⁰ OEH-ak (s.v. *antsiatu*) ez du *Erans*-eko lekukotasuna jasotzen eta, beraz, ez dio eztabaidari lekurik ere ematen; nolana ere, agerraldia bere lekuan (s.v. *antsiatu*) ezarrita dago.

ANZATSUTU: “Habilitarse, *anzatsutu*” 308.

Axular (Mitxelena 1970: 92): *...ordea guero handic dembora gutiren barrenean, hain soldadutu cen eta harmetan usatu, trebatu, eta ançatsutu, ecen...* (GGero 89).

AHOPALDI: “Bocanadas, *ahopaldia*” 98.

Axularrengandik, aldaketa txiki batekin eta esanahia okertuta (Mitxelena 1970: 67): *Erran beharda misericordios dela Iaincoa, hunelaco ahapaldia, hunein itsusiac pairatcen dituenean* (GGero 137). Bigarren bokala ez da ondo ikusten, ez eta mikrofilmean ere. Itzulpenerako, cf., agian, DAut. “Echar *bocanadas*. Phrase translaticia, que vale jactarse y vanagloriarse de sabio, valiente, noble, poderoso, y assi de otros títulos”.

AOZTEGI: “Pajar, *aozteguia*” 478.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 110) *a(g)oztegi* oso zabaldua dagoela gogoratu zuen. Lehenengo lekukotasuna da, eta aldaerari dagokionez, bakarra (OEH, s.v. *agoztegi*); *a(h)otz*, berriz, B-gip eta GN-larr da (*ib.*, s.v. *agotz*), gutxienez. Bali-teke, beraz, gipuzkeraz (edo gipuzkeratik ez oso urrutiko hizkera batean) entzuna izatea.

APUKATU: “Acaecer, *apucatu*” 9.

Landucci (Mitxelena 1970: 54): “*acaecer, apucadu*” (227v).

ARAN: “Endrina, *arana*” 236.

Mitxelenak (1970: 84) RS-ren zati galdutik datorkeela iradoki zuen, *arana*-k, Azkue-ren arabera, adiera hori bizkaierazko lurralde batzuetan daukala argudiotzat erabiliaz, Arabako erdaraz *aran* “fruto del endrino” dela ahaztu gabe (cf. Landucci 256r: “*ciruela passa, ocaran passa*”, etab.).

Lakarrak (1991: 244) Harriet ekarri du eraketara, haren iturritasuna ukatuaz, “bere hizkerarako espero bezala”, “*arana, prune*” (EF 273) eta “*prune, arana*” (FE 410) baitakartza.

OEH-ak Mitxelenaren hipotesia errepikatzeaz gain, hitzaren hedadura hobeki zehazten du, bizkaieraz (eta Araban) ez eze, GN-gip-ez ere ‘endrina’ dela ezarriz. Larramendik ere lehen egotzi zion adiera orokorra da (HH “*ciruela*”).

Ikusiak ikusirik, Mendebalde osoan ezaguna dela edo izan dela jakinik, hautagai bakarra RS dela esatea, beharbada aukerak gehiegi murriztea da.

ARATZ: “Puro, *aratz*” 553.

Axular (Mitxelena 1974: 388)²¹: *...haraguiaren <harra-> lohian ez sartceco, eta sarthuz guero ere, fite ilquitceco, aratz eta garbi guelditceco eta egoiteco...* (GGero 366).

HH-an ere: “*limpio*”.

(BERE) ARAUAZ: “Tanto, en tanto, *bere arauaz*” 630.

Axular (Mitxelena 1970: 127); bi adibide eskaintzen ditu: *Bada itsasoari, beçala ibiniderauca Iaincoac guizonari ere, bere arauaz bere cedarrria, seiñalatu dio noreraiño hel, bere chedea, bere mugarria eta marra* (GGero 114) eta *Baiña eguin çuen lurrean ere bertce bat, ez bere arauaz atseguinagoa, baldin erremedioric ordenatu ezpaltçaica* (*ib.* 140).

Bada gutxienez hirugarren bat (OEH, ARAUAZ, s.v. *arau*), agian haiek baino hobea: *Bere arauaz, Iaincoaz beçala, munduaz ere [...] eguin behar da contu* (*ib.* 402). Nolanahi ere, itzulpena zehaztasunik gabekoa da, Larramendik “en tanto [= bitartean]” eta Pouvreauk, adibidez, “de sa portée [= berez]” baitute.

²¹ Lakarrak (1993: 237) ez du bere laburpenean Mitxelenaren zuzenketa kontuan hartu.

ARBIN: “Estrecho, *arbinda*” 263.

RS-tik hartutako *arbindu*-tik Larramendik erauzia (Lakarra 1993: 231).

ARBINDU: “Estrechar, *arbindu*” 262.

RS (Mitxelena 1970: 87): *Larrac larriçen, guichiac arbinden*, “Lo demasiado congoxa, lo poco estrecha” (260).

ARBUIO: “Deshecho, sobras, *arbuyoa*” 202.

Axular (Mitxelena 1970: 80): *Gaiñac picaiñac, eta hautuac bertceren, hondarrac, eta arbuyoac Iaincoaren* (GGero 181), nondik *gaiña ta picaña* eta agian *autu* ere hartu baitzituen. Hobeto ezagutzen bide zuen *hondarrac*-en arabera itzuli zuela dirudi.

ARDANKOI: “Borracho, vinolento, *ardancoya*” 104.*

Axular (Mitxelena 1970: 67): *Baina hordia, ardancoia, abre da, ezta guiçon* (GGero 407).

AREAGO: “Más, mucho más, *areago*” 403.

Axular (Mitxelena 1974: 388):²² *Ceren Iaincoac behatcen badu ere iragaiten duğun penara, ordea are ago behatcendu, hartaco vorondatera* (GGero 159), *Ceren Iaincoac behatcen badu ere emaitçara, ordea are ago vorondatera* (ib. 230) eta *Orhoitu behar duğu parabisuaz, eta hango placer handiez: baina are ago, ifernuaz, eta hango pena icigarriez* (ib. 575 [Gero 573]). HH-an ere: “además”.

AREAN: “Nada, *arean*” 437.

RS (Mitxelena 1970: 105): *Hordia ganic ençindu çe eguic arean*, “De borracho no fies nada” (526). Oihenartek jasotakoen artean ere bada beste agerraldi bat: *Ilbeeran erein zegik arean* (RS 558), eta honek etorkia bermatzenago du, 4. koadernotxoa Larramendik ezagutu zuen ala ez ez dakigunez gero (Lakarra 1996a: 42).

ARETX: “Roble, *arecha*” 582.

RS (Mitxelena 1970: 121): *Arecherean artera, ecandu gaxtoa arçaytenda*, “Del roble al ençino, se toma mala costumbre” (279). Beste agerraldiak (37 eta 109), bietan “bello-ta” itzulita egoteaz gain, lehenengo koadernotxokoak dira.

HH-an “árbol” adieran.

ARLOT: “Pobre, *chiroa, arlota, landerra*” 521.

Mitxelena (1970: 115) RS eta Axularrengan aurkitu zuen. RS-n hiru bider agertzen da: *Arloteari emayoc ar[r]auça, escatuco dic zoça*, “Al mendigo dale el hueuo, pedir te ha el palillo escarbador” (25), *Doguna jandogu / ta arlot gara biortu*, “Lo que tenemos hemos comido / y nos hemos buelto pobres” (329) eta *Chiroac arlotea yguu*, “El pobre al pobre aborreçe” (493). Axularrengan adibide bakarra dugu: *agueri diren arlote, errumes eta bertce iende suerte guztiey* (GGero 262).

Inolaz ere RS 329tik hartua da (Lakarra 1991: 237): RS 25 eta 493 alde batera uztekoak dira, 1. eta 4. koadernotxoetakoak baitira; gainera, bietan agertzen den *arlotea*- (zein Axularren *arlote*) Larramendik mantenduko zukeen.

HH-an *arlotea* (s.v. *arlote*).

ARMORA: “Pared, *armora, oltza*” 488. “Tapia, *armora*” 631.

Axular (Mitxelena 1970: 111-112): *eta hesiac herstequiatic eta harmorac ere, eroriac eta desequinac* (GGero 40).

HH-an ere: “Pared maestra, *armora, ormaisua*”.

²² Lakarrak (1993: 234) ez du kontuan hartu.

ARRAIO: “*Síguele, arrayó*” 607.

RS (Mitxelena 1970: 124): *Ynurriari arrayo*, “*Sigue a la hormiga*” (183), nondik *inurria* ere hartu bide zuen.

ARRASTELU: “*Bieldo, arrastelua*” 96.

Mitxelenak (1970: 67) iradoki zuen ekialdeko iturri batetik izan daitekeela, *Pouvreau* lekuko. Lakarrak (1993: 203) “*forma ezberdintasun txikiak gora behera*” Harriet proposatzen du: “*rateau, arrestellua*” (FE 413). *Erans*-eko forma bera hiztegian ere jasoa zuen (“*vieldo, viendro, arrastelua*”), Harrieten eraginik suposatuz ezin dezakegun II. liburukian, hain zuzen.

ARRI IRAZTU: “*Rayo, arri iraztua, ozprina*” 564.

Mitxelenak (1970: 119) Landuccirengan “*relámpago, yrastua*”, “*relampaguear, yrastuca egon*” (311r) eta “*rayo del cielo, çeruco yrastua*” (309v) aurkitu zituen; baina *Erans*-ekoaren *arri*-k (adiera bereko hitzetan aski ezaguna), eta <-zt-> grafiak beste iturriren batean pentsatzera eraman zuten, RS-ren zati galduan, hain zuzen (*OEH*-ak hipotesi berari eutsi dio, s.v. *arri-iraztu*). Bestalde, *inastu* (*iraztu* ere izan daitekeena, jakina), Azkueren arabera, Arrasaten eta Leintz Gatzagan erabiltzen edo gutxienez erabili dela gogoratu zuen. Nire ustez, grafia ez da oztopo, baina *arri* bai.

Alabaina, benetan *iraztu-inastu* B-gip eremuko bada, ez ote entzuna, eta ez nahitaez irakurria? Dena dela, pentsa liteke Larramendik partizipiotzat hartu eta, honen arabera, izena “*berreraiki*” zezakeela.

ARRITU: “*Reñir, arritu*” 575.

RS-tik (Mitxelena 1970: 121). Aukeran bi errefracu oso antzeko ditugu: *Vnayoc arri citean, gastaec aguir citean*, “*Los pastores riñieron, los quesos parecieron*” (52) eta *Arzayoc arricitea, gaztaec aguircitea*, “*Riñieronse los pastores de ouejas, y parecieron los quesos*” (386). Lehena I. koadernotxokoa denez, bigarrenaren alde egin behar dugu (Lakarra 1996a: 43).

ARRONT: “*Ordinario, común, arrontera, arronta*” 471.

Mitxelenak (1970: 109) eta Lakarrak (1993: 235) ez dute zehazten hitz honen etorkia, familiako beste sarreretara (*Erans* 18 eta 154ra) bidalita. Besteen etorkia Axular dela dirudenez gero (ik. *arrantatu* eztabaidarako), badirudi hemen ere zilegi dela beste horrenbeste sinistea.

OEH-aren arabera (s.v. *arrunt*), ordea, Axularrek Mitxelenak iragaitzaz aipatzen duen adieran bakarrik (‘muy, completamente, totalmente’) erabili zuen, eta pasarte bakar batean: *Ceren hala çahartcean nola gaztean, arront baitira bat, bethiere baitira maliciaz, eta gaixtaqueriaz orobat* (GGero 166); dagokigun adieran, bestalde, ez dago Larramendik ezagut zezakeen ezer.

Iturri ezezagun bat egotea ezinezkoa ez bada ere, aldaera Axularren alde mintzo dela deritzat, eta Larramendiren itzulpena azaltzeko bide bat bederen badagoela: familiako beste hitzen arabera ulertu eta itzuli izana, alegia.

ARRONTATU: “*Adocnar, arrontatu*” 18. “*Hacer común, arrontatu*” 155. “*Mancomunar, arrontatu*” 393.

Mitxelenaren ustez (1970: 56), Axularrengandik hartu eta gaizki itzultitakoa izango litzateke, *arrant* eta *arronter*-en esanahien arabera, hain zuzen: *heriotcearen sega, onen eta gaixtoen arrontatecco, haiotça çorrotztua eta prestatua dagoela* (GGero 574 [Gero 572]).

Lakarrak (1993: 200) gogoratu du Harrietek ere familia bereko hainbat hitz dituela: “*simplement, arronqui, laiñoqui*” (FE 424), “*sobre, sobrea, arrontera*”, “*sobremet,*

arronqui, herdiqúi, “sobrieté, arrontassuna, sobretassuna” (*ib.* 425), “razer, arrontatcea” (*ib.* 414), “*laiecoa, arrontera, laique*” (*EF* 309), “simple, *laiñoa, arrontera, bakhuna*” (*FE* 424). Hauxe da bere ondorioa: “badirudi, gainera, Axularrek baino aukera haboro lukeela Larramendiren huts (ala berariazko asmaketa?) hau azaltzeko”. Laburpenean (1993: 226 eta 229) Harrieti hitz hau ez ezik, familia osoa egozten dio.

Kontuak honela daude: Harrietek hiru hitzetatik bi eskaintzen ditu, eta ez dago formaren aldetik arazorik hirugarrena (*arranta*) Larramendik erauzia dela sinisteko, baina batek ere ez du azaltzen *Erans*-ean familiari eman esanahia; badakigu frantsesez ongi moldatzen zela, eta Harrieten “razer” (gaur egun *raser*) horrek nekez sortarazi zitzakeen haren itzulpenak.

Axularrek, berriz, hiru hitzak lekukotzen ditu, eta Larramendik *arrontera*-tik atera zezakeen gainerako biei eman dien esanahia; gainera, goiko pasarteak berak ere baduke aukerarik, beharbada, ‘onak eta gaiztoak berdintzeko’-edo ulertu izan balu. Izan ere, itzulpenik gabeko testuak beste ezerk baino aukera haboro eskaini zion Larramendiri, behin eta berriz, itzulpen askeak (ez gutxitan okerrak) egiteko.

ARRONTER: “Común, *arrontera*” 154. “Ordinario, común, *arrontera, arronta*” 471.

Axular (Mitxelena 1970: 74). Honek eskaini zituen adibideetatik onena honako hau da, nik uste: *Erregue vezti bedi oihalic hoberenaz: aitonon semeac [sic] erdicoaz, eta necacalea arronteraz* (*GGERO* 417). Harrieten iturritasunaren eztabaidarako, ik. *arrantatu*.

ARROXINA: “Resina, *arrochina*” 578.

Axular (Mitxelena 1970: 121): *Cerda haur? Ez otheda arrochinaric edo atriacaric Galaadteco hirian, edo midicuric han berean?* “Nunquid resina non est in Galaad?” (*GGERO* 531 [*Gero* 529]).

ASAKATU: “Acabarse, *asacatu, neitu*” 8.

RS (Mitxelena 1970: 54): *Asiac eguina dirudi, asacatuac eder*, “Lo comenzado parece acabado, lo acabado hermoso” (171).

ASKIETSI: “Satisfacer, *asquietsi*” 593.

Mitxelenaren ustez (1970: 123) Axularrengandik izango litzateke: *Asqui estendu edo sobera estendu, bere batez aitcinago* (*GGERO* 114). *GGERO* iturri hobea da, *Gero*-k (*ibid.*) *Azqui estendu* baitakar.

Alabaina, Harrietengandik hartua da (Lakarra 1991: 240), honek bakarrik azal ditzakeelako *Erans*-ean —ohi ez bezala— segidan datozen aditz hau eta honen partizipio adjektiboa (*askietsia*): “satisfaire, *asquiestea*”, “satisfait, *asquiexia*” (*FE* 421). Familiako gainerako hitzek ere (*askikuntza, askitsu*) etorki bera dute.

ASKIETSIA: “Satisfecho, *asquietsia*” 594.

Harrietengandik, familiako gainerakoak bezala —eta batez ere *askietsi* bezala— (Lakarra 1991: 240): “satisfait, *asquiexia*” (*FE* 421).

ASKIKUNTZA: “Suficiencia, *asquicuntza*” 616.

Harriet (Lakarra 1991: 242): “suffisance, *asquiquinça*” (*FE* 428).

ASKITSU: “Suficiente, *asquitsua*” 617.

Harriet (Lakarra 1993: 221): “suffissant, *asquitxu*” (*FE* 428).

ASPERTU: “Vengarse, *aspertu*” 668.

RS (Mitxelena 1970: 130). Hiru errefracutan agertzen da (10, 361 eta 362), baina lehena 1. koadernotxokoa denez gero, beste bietan dukegu iturria (Lakarra 1996a: 44): *Sayra noçu asper çaquidaz*, “En la buytrera meteneys uêgaosme” (361) eta *Sayra noçu, asper[r]etan gach ez toçu*, “En la buytrera me teneyes, no os sera difícil vengaros” (362).

Bigarrena alde batera utziko nuke, dena dela, partizipioa gaizki berreraikitzeo aukera handia ematen du eta. Axularrek ere badakar (*OEH*, s.v. *aspertu* 3): *Erdietsicoitut, atrapatucoitut aspertuco natçaye, guztiac ezpataren abotic iraganeintut* (*GGero* 115), baina askoz errazago zuen Larramendik itzulpendun testutik hartzea.

ASTO: “Fiador, *astoa*” 275.

RS (Mitxelena 1970: 89): *Asto dina zordun*, “El que se haze fiador deudor” (249).

ATARTE: “Portal, *atartea*” 528.

RS (Mitxelena 1970: 116): *Seyac danzuana escarazean, esan daroa atartean*, “Lo que oye el niño en el fogar, suele dezir en el portal” (238).

HH-an ere, adiera doi bat ezberdin batean: “atrio”.

ATROIATU: “Confessar, *atroiyatu*” 156.

Harriet (Lakarra 1991: 230): “avoüer, *atroiatcea*” (*FE* 331).

*ATXIKITU [atxiki]: “Tener, assir, *achiquitu*” 639.

Mitxelena (1970: 128) *datcheca* (*Gero* 503) bezalako trinkoetatik aterea ote zen zegoen, ez baitzuen partizipioa geroko testuetan baizik aurkitzen; harrigarriki, “Gramática de Harriet” haien artean aipatu zuen. Izan ere, Harrietengandik dator (Lakarra 1991: 250): “*atchiquitcea*, tenir, retenir” eta “*atchiquia*, retenu” (*EF* 274), “tenir, *atchiquitcea*” (*FE* 431), “retener, *atchiquitcea*” (*ib.* 418). Iturria nahitaez *FE* da, kokalekuagatik ez eze, *EF*-ko partizipioaren arabera ez baitzukeen hutsik egingo; eta, zehazkiago, itzulpenagatik *FE*-ko bietatik lehena.

ATXITAMATXI: “Mariposa, *achitamachia*” 402.

Landucci (Mitxelena 1970: 102): “mariposa, *achitamachia*” (291r).

ATXITI: “Adelante, *achiti*. De aquí adelante, *equix*” 16.

Iturri ezezagunekoak. Mitxelenak (1970: 55-56) *a(n)txiti* mendebalekoa dela gogoratu zuen eta, hortaz, beharbada *RS*-ren zati galdutik izan daitekeela iradoki.

? ATZAGA [azaga?]: “Fin, postre, *atzaga*” 277.

RS-tik (Mitxelena 1970: 89): *Azaga onic eztau mandazaic*, “Postrimeria buena no la tiene mulatero” (302). Larramendik, berreraiketa egiteko, dudarik gabe *atze*-rekin lotu zuen. *HH*-an *zaga*-ren euskal etimotzat jo zuen. Mitxelenaren ustetan, mailegua da, gatz. *zaga*-rekin lotu beharrekoa, Cuenca-ko Fuegoan *in azaga* bezalakoak agertzen direla kontuan izanik (cf. *OEH* ere).

Berrikiago, Zuazo (1992) Larramendiren irakurketaren alde makurtu da, baina bere ustez esanahia oso bestelakoa izango litzateke, *RS*-ren itzultzaileak ere maileguan pentsatuta okertu zela suposatuz: “ardi-mandoak hazka egiteko ezarritako haga”, eta gaurko modura, *hatzaga* idatzi beharrekoa, beraz.

Lakarra (1996c: 322) bi aukerak aurkeztera mugatzen den arren, hiztegian (*ib.* 202) *azaga* jasotzen du.

ATZGILE: “Comezón, *alazaguiña*, *atzguillea*” 151.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 74): *Beccatua, çauri hatzguillea beçala da* (*GGero* 431).

AUHEN: “Suspiro, *aubena*” 625.

Mitxelenaren ustez (1970: 126) Axularrengandik dator: *Ceren eztute ençunen, oihuric, nigarric, marrascaric, deihadarric, deithoravic, aubenic, eta nigarric baicen* (*GGero* 590 [*Gero* 588]).

Lakarraren ustez (1991: 240), bai hau eta bai *aubendu*, biak Harrietengandik izatea errazagoa da. Hipotesi honen eztabaidarako, ik. *aubendu*.

HH-an ere jaso zuen adiera ezberdinetan (“aullido”, “clamor”, “lamentación”, “llanto” eta “lloro”).

AUHENDU: “Suspirar, *aubendu*” 624.

Mitxelena ustez (1970: 126) Axularrengandik dator: *hasico dira bere ondico handiaren deithoratcen eta aubentcen* (GGero 609 [Gero 607]). Lakarraren ustez (1991: 240), errazago da bai hau eta bai *auben*, biak Harrietengandik hartuak izatea: “souponir, *aubena*”, “souponirer, *aubendatcea*” (FE 427).

Dudarik gabe Lakarrak neurri handian arrazoia du, Harrieten erdal ordainak aski bereziak direlako (cf. *OEH*, s.v. *auben*, *aubendatu* eta *aubendu*). Alabaina, azalgabe geratzen da zeri zor zaion *aubendatu* / *aubendu* ezberdintasuna: badirudi Larramendik Axularren forma eta Harrieten itzulpena bata bestearekin lotu zituela.

AUN: “Ladrído, *eusia*, *sainga*, *aunã*” 355.

Landucci (Mitxelena 1970: 97): “ladrído de perros, *oran aunac*” (285r).

AURGINA: “Ocasión, *aurguina*” 463.

Harriet (Lakarra 1991: 225): “occasion, *parada*, *aurguina*” (FE 391).

*AURIZKITU [aurizki]: “Acalcar, *aurizquitu*” 10. “Golpear, *aurizquitu*” 296.

Axular (Mitxelena 1970: 54-5): *Eta itsuac incontru ioitea, eta iragaitean aurizquitcea ezta miretsteco* (GGero 310). Badira bi gehiago: *Ene beccatuec [...] carga sortha pisubatec beçala, aurizqui, eta çapatu naute naicen <-cea> guztia, “& sicut onus grave gravatae sunt super me”* (ib. 501 [Gero 499]) eta *Hala dabillanac, eguiten duen irabaciguztia da, lurraren aurizquitcea, çapatcea eta gogortcea* (ib. 97). *Aurizkitu* ateratzeko, lehenaz zein azkenaz dira egokienak. *Erans*-eko adierei gagozkiela, lehenak “golpear” eskaini zezakeen (cf. aldameneko *ioitea*), eta bigarrenak, berriz, “acalcar”.

HH-an ere (“atropellar”, “pisar”), agian beste iturri batetik.

AURKIENTZA: “Parte, *endrecera*, *aurquientza*” 490.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 112). Biak batzen dituen adibide bi eskaini zituen: *Beccatoreac [...] badirudi ecen oraiño [...], samur duen parteric, vxter duen aurquientçaric, endrecera onic eta goçoric baduela* (GGero 97) eta *...gorputceco endrecera, aurquientça, iuntura, eta parte guztietan* (ib. 592 [Gero 590]). Ohartu bietan *parte* ere ageri dela.

AURREN: “Principal, *hurrena*, *aurrena*” 540.

Iturri ezezagunekoa. G eta GN da, eta bere dokumentazio zaharrak ez dirudi oso aberatsa (Mitxelena 1970: 117). Larramendirenak lehenengo lekukotasunak dira (*OEH*, s.v.); *HH*-an, gainera, maiztasun handiz agertzen da (s.vv. *caudillo*, *delantero*, *frontal*...). Balirudike, beraz, hitza ez zitzaiola batere ezezagun, are agian bere euskarakoa zukeela. Beste batzuek bezala, honek ere Larramendiren gaitasunari zor bide zaio, beraz, eta kasu honetan zehazkiago, sarrerakidearen hots aldetiko hurbiltasunari.

AHURTARA: “Puñado, *ahurtara*” 552.

Harriet (Lakarra 1991: 232): “poignée, *ahurtara*” (FE 405).

AURTIKI: “Arrojar, *aurtiqui*, *urtiqui*” 65.

Axular (Mitxelena 1970: 62-63). Dauden agerraldi anitzetatik (zazpi, orotara) honako hau eskaini zuen: *Egun batez Arquelao Erregueari, carrican iragaiten cela, aurtiqui cioten cenbait vr burutic behera* (GGero 312).

HH-an ere: “Lanzar (...), *lanzatu*, *botatu*, *iraitzi*, *egotzi*, *aurtiqui*”.

AUSARTATU: “Atreverse, *ausartatu*” 79.

Harriet (Lakarra 1991: 225-26): “oser, *ausartaiceda*” (FE 394) eta “*atrebitcea, ausarta-cea, oser*”, “*ausartatua, osée*” (EF 274).

HH-an ere: “Atreverse (...). *Atrebitu, ausartatú, venturatú*”.

AUSIN: “Ortiga, *ausina*” 474.

Iturri ezezagunekoa. Axularrek *hasuiña* (Gero 40 eta 41) dakar, eta RS 72-k *asun* (Mitxelena 1970: 110).

Aldaera ez dago *HH*-an jasoa: “Ortiga, *osiña, osiná, asuna*”. Baliteke Axularren formaren irakurketa txarra edo errata izatea, <h>aren galera ohikoa da eta; halere, *GGero*-k ez digu ezertan ere laguntzen eta, bestalde, *-iña* > *-ina* aldaketa ohiz kanpokoa da erabat. Ahozkoa bide da, beraz, eta *OEH*-aren arabera (s.v. *asun*), ekialdekkoa.

AUTEMAN: “Escudriñar, *auteman*” 250.

Axular (Mitxelena 1970: 86). Honek ematen dituen bi adibideak —diren guztiak— *kontzientzia*-ri buruzkoak dira; ikus dezagun bata: *Guiristino, guiristino denac, batean ezpada bertcean, noizic behin bedere, autemaitendu bere concientcia, visitatcendu bere arima* (*GGero* 454 [Gero 452]).

AUTSAILE: “Quebrantador, *autsaillea*” 555.

Axular (Mitxelena 1970: 118): *Gaztigu hunetçaz, mehatchatu cituen, gure Iaincoac, bere manamenduen hautsailleac* (*GGero* 433).

AUTU: “Elección, *autuá*” 224.

Mitxelenak (1970: 82) batez ere adjektiboa dela gogoratu zuen Axularren eta Etxeberri Ziburukoaren adibideekin. *OEH*-aren arabera (s.v. *hautu* 3), izena ere ez da ezezaguna Iparraldeko testu zaharretan, baina Larramendik ezagutzen zituenetatik Xurioranean bakarrik aurkitzen da, eta ez dago arrazoirik uste izateko hau *Erans*-eko iturri izan zenik.

Aitzitik, Axularren agerraldiak aski erraz iradoki dezake izena dela, izenez inguratuta dago eta: *Gaiñac picaiñac, eta hautuac bertceren, hondarrac, eta arbujoac Iaincoaren* (*GGero* 181), nondik gainera, *gaña ta picaña* eta *arbuio* ere hartu baitzituen.

AUZNARTU: “Roer, *auznartu*” 584.

Mitxelenaren ustez (1970: 121-22) Axularrengandik hartutakoa dateke: *nabi nuque* [...] *animalia suerte batçuec, gauaz hausnaur eguiten duten beçala, çuc ere gauça hunetçaz, cenbait aldiz bedere, hausnaur, eta gogoeta eguin baceneça* (*GGero* 600 [Gero 598]).²³ Bada beste bat oraindik: *Hartan pensa eçaçu, hartçaz eguiçu pensamendu, hausnaur* [sic] *eta gogoeta* (ib. 622-23 [Gero 620-21]).

Egozketa gutxienez zalantzazkoa da: banan-banan, behar diren aldaketak ez dira ezinezkoak: <h> kentzea, *ns* > *nz* bihurketa, *-au-* > *-a-* zein *-asnaur* > *-ausnar* (hutsaz) eta *hausnaur egin* > *hausnaurtu, baina denak batera gehitxo dirudi. Gainera, itzulpenak ere arazoak ematen ditu, Axularrek bi agerraldietan azpimarratzen duen esanahi figuratuari begira (cf. *DAut* eta *HH*, s.v. *roer*, eta Mitxelenak aipatzen duen frai Luis de Granadaren bertsoia: *rumiases*). Eta, azkenik, *OEH*-ak (s.v. *hausnartu*) aldaera ezberdinetan Hegoaldean ere —Hegoaldean batez ere— ezaguna dela erakusten digu, Larramendi aurreko lekukotasunik ez egon arren.

²³ *Gero*-k lehenengo agerraldian *hausnaur* dakar, eta *GGero*-n berdindu dira biak.

Laburbilduz, Axularren iturritasuna kosta ahala kosta iturri ezagun batean azalpena aurkitu nahiak baino ezin lezake defenda, nik uste; ahozko iturri bat proposatu behar delakoan nago.

HAUZU: “*Lícito, sori, cilbegui, hauzu*” 372.

Mitxelenak (1970: 99) Leizarragarengan aurkitzen zuen, baina ez Axularrengan. Lakarrak (1991: 234-5) Harrietengandik hartutakoa izan daitekeela iradoki du, “dip-tongoa aldatu edo hutsen bat izan duela suposatzen badugu”: “permis, *haiçu, cilbegui*”, “il m'est permis, *haiçu çait, cilbegui çait*” eta “j'ai la permission, *haiçu naiz, cilbegui naiz*” (FE 400) edo, bestela, *Erans*-ean jasota dagoen etorki bereko *haizugo*-tik.

Nago, ordea, hipotesia garestiegia ez ote den; azken finean Larramendik hitza ezagutzen zuen (cf. HH “*Lícito, cileiya, cilleguia, bidezcoa, bidedana, hauzua, soria, legarau-coa*”) eta, beraz, agian buruz aipatu zuen, edota Harrieten aldaera ikustean gogoratu.

AZOLDURI: “*Cuidadoso, acholduria*” 182.

Ziurrenik *axolduritu*-tik Larramendik erazia. HH-an *aisolduria* “*cuidadoso*”, non <is> = |š|.

AZOLDURITU: “*Hacerse cuidadoso, acholduritu*” 183.

Axular (Mitxelena 1970: 77-78): *Hala guerlequin etsaiequin eta contrastequin ernatcen, iratçartcen eta acholduritzen da* (GGero 27).

AZAMA: “*Ama de criar, azama*” 38.

Axular (Mitxelena 1970: 58-59): *Naguitasuna da necesit atearen <-m> eta probeciaren vnhidea eta haz-ama*, “*pigritia est nutrix egestatis*” (GGero 42).

HH-an ere, baina esanahi ezberdinaz: “*madrastra*”.

AZARKUNZA: “*Atrevimiento, azarcunza*” 78.

RS (Mitxelena 1970: 64): *Azarcunzeac bildurra vzabez, çe ylteco edo vicico gudura goaquez*, “*el atreuimiento auyente el miedo...*” (165).

Nabarmenki, Larramendik atzizkia identifikatu zuen, bestetan egin ez zuen *-ea > -a* bihurketa baitago hemen.

AZARO: “*Rocío, azarod*” 583.

Mitxelenak (1970: 121) bizkaierazkotzat jo zuen, iturria RS-ren zati galdua izan daitekeela iradokiaz. Bere oinarria Azkuerengan dago,²⁴ eta honena Añibarrorengan; azken hau ziurrenik Larramendiren zordun den arren, bizkaierazko marka bere burutik ezarria da eta, beraz, ziurrenik fidatzekoa. Zabalkundeaz jabetzeko lagungarri izan daiteke Azkueren “(B-oro-ple-ger-m), lluvia benéfica de cualquier época” adiera ere.

AZARRI: “*Atrevido, azarria*” 77.

RS (Mitxelena 1970: 64): *Edoçeyn da azarri, vaya gudura doa guichi*, “*Cada uno es atreuido...*” (383).

AZARTU: “*Atreverse, azartu*” 76.

Mitxelenak (1970: 64), familiako beste bi hitzetan oinarri harturik, RS-ren zati galdu-tik izan daitekeela iradoki zuen. OEH-ak erakusten digu anartean ezagut zezakeen beste lekukotasunik ez zegoela, batetik, eta hitza, XX. mendera arte bederen, bizkaierazko testuetan bakarrik agertzen dela.

HAZBEGI: “*Facciones, hazbeguiac*” 266.

Harriet (Lakarra 1991: 230-31): “*traits de visage, hazbeguiac*” (FE 433).

²⁴ Azkuek ematen duen esanahia bertan eztabaidatzen du Mitxelenak.

¿AZIA (mug.) [atze?]: “Espalda, *quibela*, *acia*” 251.

Mitxelenak (1970: 86) ez zion antzik hartu, mend. *atzea* “la parte posterior”-en kidea izan daitekeela gogoratzeaz besterik. Lakarrak (1991: 234) Harrietengandik hartu eta aldatutakoa izan daitekeela iradoki du: “derriere, *atcea*, *guibela*, *uzquia*” (FE 347), “ezagunei lotzen bagatzaizkie, bederen [...] e > i / _a aldaketa ez bada ere arrunta, ez Harrietengan ez harengandik hartutako Larramendiren hitzetan”. Nire ustez, halako huts larria egiteko *atze* ezagunegia da (cf. OEH, s.v. 1 *atze*), eta aldaketa arrunta ez eze, zeharo ezezaguna da, dakidalarik, *Erans*-ean.

Beharbada azalpenik errazena, hitza *RS*-ren zati galdutik hartua dela suposatzea da. Han ez dira falta <z> edo <ç> grafiak hots afrikatuak ordezkatzeko; halakoak Larramendik noiz antzeman eta aldatu, noiz (<e, i> aurrean) <c> bihurtu ditu. Areago, *açean* (201), *açera* (202), *azera* (423), *azecoaz* (207) eta *azeranz* (456) bederen baditu-gu Darmstadtokoan, nahiz beti ohikoago den “(a)trás” adieran. Eman dezagun, bada, han *azian* edo *açian* bat agertzen zela, “a la espalda” itzulia (*atzean utzi* bezalako esapide batean).

AZIZURRI: “Patera, *acizurria*” 484.

Mitxelenak (1970: 111) proposamen ausart bezain erakargarri bat aurkeztu zuen, hots, *RS*-ren zati galdutik Oihenartek kopiaitu errefrau batean —*Guiçon onac azcurriac bere*, *RS* 546—, *aciçurriac* irakurri beharko litzatekeela, *azkurri* ez delako pluralean erabili ohi, eta gainera ez delako mendebaleko hitza. Bere zalantza bakarra errefrauaren ulerkerak da, eta honetarako Lakarrak (1996c: 377) Hernán Nuñez-en bilduman kideko errefrau bat aurkitu du: “El hombre con paperas y la muger sin ellas” (1555, 122 f.).²⁵ Oihenarten hutsak oso erraza dirudi, *RS*-n <aziçu-> egonez gero.

AZKAR: “Vigoroso, *azcarra*” 675.

Harrietengandik, *azkartasun* bezala (Lakarra 1991: 240-41): “vigoreux, *hazcarra*, *indarsua*” (FE 437). *HH*-an ere: “fuerte”.

AZKARTASUN: “Vigor, *azcartasuna*” 674.

Harriet (Lakarra 1991: 240-41): “vigueur, *hazcartasuna*” (FE 437).

AZKIN: “Casera, hacendosa, *urena*, *azquina*” 123. “Hacendosa, *urena*, *azquina*” 313.

Iturri ezezagunekoa, agian *RS*-ren zati galdukoa: cf. *RS* 75 *auzquin* “pleitista” (Mitxelena 1970: 70). Ohar bekio femeninoari, iturri itzulpenduna (eta, beraz, idatzia) eskatzen baitu.

AZTORE: “Azor, ave, *belaza*, *aztoea*” 87.

Axular (Mitxelena 1970: 65-66): *Aztoea escuan daducaçunean, higuiccen da, iharrosten da, hegaldatcera appoderatcen da eta oldartcen da* (GGero 46). Badago beste bat: *...guiçon batec cituela hirur aztore onac, eta famatuac [...]. Eta guero handic fite, aztore betaric bata, ioan baitcen airaturic, eta ez guehiago bihurtu* (ib. 247-48).

AZTURA: “Costumbre, *ecandua*, *aztura*” 171.

Mitxelenak (1970: 76) ez dio iruzkinik egiten. Lakarrak (1991: 233-34) Harrietengandik izan daitekeela iradoki du, Hegoaldeko tradizioan ezezaguna ez dela gogoratzeaz batera: “usage, *ohitça*, *haztura*, *usaia*” (FE 439).

²⁵ Oharrean agerriki Mitxelenaren iritzia atxikitzen bazaio ere, ez testuan, ez hiztegian (Lakarra 1996c: 202) zuzendu du.

Alabaina, hipotesia oso zalantzakoa da, Larramendik *oitza* Harrieten sarrera honexetatik hartu baitzuen: beraz, “uso, *oitza*, *aztura*” espero genezakeen; berriz, beste aukera, “coûtume, *hazdura*, *bereguita*” (FE 342), erdararen aldetik hobea da, baina euskararenetik askoz garestiagoa.

Gainera, alferrik dela uste dut, zeren *Erans*-eko forma, dagoen-dagoenean, Axularren liburuan maiz (22 aldiz, orotara) agertzen baita.²⁶ *OEH*-ak ematen dituen lau adibideetatik, argi bi hauek hautatuko nituzke: *Vsantçac*, *azturac*, *gaztean hala, han, eta hetan seguitu, eta usatu baituçu eta vsantça hura heçurretan barrera sarthu baitçaitçu* (GGero 94) eta *Biluci naiz behin aztura gaixto guztietaric, nola bada berriz veztituconaiç? (ib. 474 [Gero 472])*. Eta hurrengoan, latinezko itzulpena ageri da: *Solhas gaixtoec galccen dituzte aztura onac* “bonos mores” (ib. 396).

HH-an ere: “Hábito, costume, facilidad de hazer algo, *aztura*, *oitura*”.

*BADAMIN [udamin]: “Calentura, *badamina*” 115.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 69): “calenturas, *vdamina*” (244v).²⁷ Huts beretsua *biya*-n.

BAI: “Prenda, *baya*” 534.

Mitxelenak (1970: 116) denetariko aukerak eskaini zizkigun, ezagutzen zituen iturri bakoitzetik bat, hain zuzen: *Baguila, sey goseen bayla*, “Junio prèda muerta de los niños hãbrientos” (RS 523), “prenda, *vaya*” (Landucci 306v) eta *Babibat tabernara arnoçun igortcen duçunean, gaztigatcen dioçu tabernari ari eduqui deçala cenbait egunez bahi hura, eta guero bequen buruan atheraco duçula* (GGero 80).

Hau gutxi bailitzan legez, Lakarrak (1991: 245-46) Harrieten ere erantsi du: “gage, *bahia*” (FE 366) eta “*bahia*, gage” (EF 275); laburpenean (1993: 237) honixe egotzen dio. Berriki (1996a: 35 eta 43), ostera, errefraua (4. koadernotxokoa baita) iturritzat ezinezkoa dela zehazteaz gain, Landucciren alde makurtu da, “baina ez segurtasun osoz”.

Nire ustez, bada erdal itzulpenaz gaineko argudio gehiago (hau ezer gutxikoa ez izanik) Landucciren alde egiteko, beti ere eztabaida azken buruan bi hiztegien artean geratu dela ulertuaz.²⁸ Harrieti dagokionez, <h> grafema ezabatzeko joera txiki bat dauka Larramendik, eta bokal artean <i> <y> bihurtu ohi du ia beti, baina ez dugu biak batera egingo zukeelako inolako ziurtasunik, hots, ez dakigu <VhiV> ere <y> egiteko urratsa emango zukeenentz. Landucciri begira, berriz, <v> : <b> maiztasun handiko aldaketa baino ez genuke behar.

BAIMEN: “Licencia, *baimena*, *baimendua*” 371.

Iturri ezezagunekoa, agian gipuzkerazkoa. Gaur egun, “Gipuzkoan adibidez”, herrikoia dela gogoratzen du Mitxelenak (1970: 99). Lehenagoko lekukotasun bakarra *CatLav*-en dago (*OEH*, s.v.),²⁹ baina ez dugu arrazoirik liburu hau *Erans*-aren iturrietatik bat izan denik uste izateko.

HH-an jasoa zuen (“Permisión, *baimena*, *bialuztea*, *cileguitzea*, *cileguiera*”) eta agian sarrerakideak burura ekarritakoa da.

²⁶ Ondorioztatu behar dugu, beraz, Mitxelenaren hutsunea zeharo oharkabekoa izan zela.

²⁷ Iratxo honen bultzaren gorabeheretarako, ik. *OEH*, s.v. *badamin*.

²⁸ *RS*-ko errefraua ezagutu izan bazuen ere, *bayla* “prenda muerta”-k ulerpen bat baino gehiago eragin zezakeen (*ba-yla*, adibidez).

²⁹ Okertuta, “licencia” adiera *HH*-koa eta ez *Erans*-ekoa bailitzan aurkezten du.

BAIMENDU: “Licencia, *baimena*, *baimendua*” 371.

Axular (Mitxelena 1970: 99): *Ceure lurrean, çure baimendua, eta licencia gabe, etche bat hasten deratçutenean* (GGero 79); itzulpena eusk. *licencia*-k iradoki bide zion.

BAKOTXI: “Nones, *bacochia*” 452.

Harrietengandik, *biritxia* bezala (Lakarra 1991: 239). Harlekuak bi izan litezke: “impair, *bakhotchia*” (FE 395) eta “*bakhotchia*, impair” (EF 276), baina bi hitzak elkarren segidan agertzen diren FE-ko agerralditik hartu zuen, ziurrenik.

BALBEA (mug.): “Muerte, *balbea*” 435.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa. Hitzaren lehen lekukotasuna da (Mitxelena 1970: 105 eta OEH, s.v. *balbe*).³⁰ Hitza zeharo herrikoia da, berandu arte eta nekez baizik iritsi ez dena testuetara. Iturriaz dena dela (ezin da inoiz RS galdua zeharo baztertu), Larramendik hemen sekulako lekukotasuna eskaini digu.

BALDINBA: “Cierto, de cierto, *baldimba*, *balimba*, *albaldimberè*” 136.

Axular (Mitxelena 1970: 72). Maiz agertzen da; hona hemen Mitxelenak bildu zituen adibideak: *Baldinba bada hauc baiño beccatu handiagoric* (GGero 189) eta *Baldinba iguzquiac, bethiere agueri den beçala, luce ago <ego> eguin behardu itçala arratz aldean egu-erdian baiño* (ib. 192).

BALDOKI: “Mollera, *bururraldea*, *baldoquia*” 425.

Iturri ezezagunekoa, Hegoaldekoa. Azkueren arabera adiera honetan Lekeition eta Ondarroan erabiltzen da (Mitxelena 1970: 104). Lakarrak laburpenean (1993: 234) bizkaierazkotzat jotzen du.

HH-an ere jaso zuen, nahiz eta adiera doi bat ezberdinean (“Sien, sienes, *loac*, *baldoquiac*”), Azkuek, Añibarrori jarraiki³¹ aitortzen duen bezala, G-tzat jotzen duena.

Bizkaierazkoa (bakarrik?) bata, etorki ezezagunekoa baina mendebalekoa ziurrenik bestea, badirudi hipotesirik errazena biak herriaren ahotik jasoak izatea dela; buruko zatien izenen ugaritasunak ere bide beretik garamatza (ik. *eraitoki*, *gorgoil* eta *magita*).

BALINBA: “Cierto, de cierto, *baldimba*, *balimba*, *albaldimberè*” 136.

Balirudike *baldinba*-ren aldaera “automatikoa” dela.

BALIZKATU: “Suponer, *balizcatu*” 622.

Harriet (Lakarra 1991: 225): “suposer, *balizcatced*” (FE 429).

*BARAZ [baratz]: “Perezoso, *baraz*” 511.

Mitxelenaren ustez (1970: 114) RS-tik letorke: *Açerrian lurra garraz, hoña ybinieguic baraz*, “En patria estraña la tierra es agra, el pie pondrasle espaciosamente” (9). Alabaina, erretraua 1. koadernoan dago; honexek azalduko luke itzulpen ezberdintasuna (Lakarra 1996a: 38 eta 43).

Inork aipatu ez badu ere, Axularrengan ere badugu: ...*officialeac abiadura handia daramalla, pontuac hussu, eta laster emaitèin* [sic] *tuèla: Baiña aprendiça bakhan, baratz, eta pontuac contatuz beçala hari dela* (GGero 91).³² Izan ere, hitza adiera honetan aski ongi lekukotuta dago (OEH, s.v. *baratz* 2),³³ bai Iparraldean, baita bizkaieraz ere (Azkuek

³⁰ Bide batez, “En Añ *balbea* (det.)” dio, baina beste horrenbeste zorko litzaioke *Erans*-eko lekukotasunari ere; dena dela, datu gehienek *balba* aldaeraren alde egiten dutela dirudi.

³¹ Añibarrok *HH*-ko hitzei ezartzen dien G markak, ezagutzen zuen bizkaieraz (eta goi-nafarreraz) ezagunak ez zirela, eta besterik ez du esan nahi sarrienik (cf. Urgell 1997: 672-73).

³² Lehenengo argitalpenean (*ibid.*) *barath* irakurtzen da, ziurrenik <baratz>-en ordez.

³³ *Erans*-eko lekukotasuna adiera honen bukaeran ematen du, bereizita.

B-l-mu-ond-kotzat ematen du). Grafiak, halere, RS-ren zati galduaren alde egitera garamatza, inolako ezbairik gabe. Azkenik, Larramendik *baraz* dakarrenez gero, mugatzailerik gabe, RS 9an bezalaxe jatorrizko testuan ere *baraz* bide zegoen.

*BARKUIN [barzuin]: “Badil, *barcuina*” 88.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 66): “badil, *barçuyna*” (239r).

HH-an *berzuna*, *barzuna* eta *burciña*, besteak beste.

BARRENDARI: “Entremetido, *barrendaria*” 241. “Introducido, entremetido, *barrendaria*” 346.

Axular (Mitxelena 1970: 85): *Ezta on barrendari içaitea, ezta on celatan egoitea, eta ez iragaiten <e-> diren gauça guztien iaquitea* (GGero 311-12).

HH-an ere: “penetrador”.

BEAR: “Obra, *bearra*” 461.

RS (Mitxelena 1970: 108): *Hurrieteac hurri gauçac, ta hurri dira aren bearrac*, “...y menguadas son sus obras” (149).

BEHARTU: “Precissar, necessitar, *behartu*” 531.

Axular (Mitxelena 1970: 105-6); azalpen bakarra eman zuen *beartua* eta bietarako. Eskaini zituen adibideak: *Nor da euscal-herrietan aldez edo moldez, çordun eta obligatu etçaitçunic? Behartu eta emplegatu etçaituenic?* (Gero 5), *eznaçaçula guehiagotara behar* (ib. 269) eta *Cer esperança ahaldunqueçu guero haren behartcen eta meneratcen çarenean?* (ib. 451).

Cf. HH: “empobrecer”, “(hazerse assi) necessitado”.

BEARTUA: “Necessitado, *ombearra*, *beartua*” 440.

Mitxelenaren ustez (1970: 105-6), Axularrengandik dator, zeren eta pasarte batean *behartu*, egiatan *on-behar*-en esanahikidea ez bada ere, itzulpenak hori sinisteko oina eman baitezake: *Nor da euscal-herrietan aldez edo moldez, çordun eta obligatu etçaitçunic? Behartu eta emplegatu etçaituenic?* (Gero 5).

HH-an “Necessitado assi [el que ha menester], *beartua*, *bearrean*, *premian dagoana*”.

BEAZA: “Amenaza, *beaza*” 42.

Landucci (Mitxelena 1970: 59): “amenazar, *beaça equina*”, “amenazador, *beaça equileã*”, “amenazando, *beaça eguiten egona*” (233r).

BEGIBARREN: “Cuenca de los ojos, *betzuloa*, *beguibarrenã*” 174.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 76) ez zuen lekukotasun zaharrik aurkitu. OEH-aren datuen arabera, ez dago adiera honetan asketzat jo daitekeen beste lekukotasunik, zeren Añibarrok *barren > barru* eta Hiribarrenek *barren > barne* egin zutela zalantzarik egiteko arrazoi gutxi baitago.³⁴

Interesgarriagoa da, berriz, *begi-barren* G-nav-en (Ziordian, zehazkiago) “párpado” dela jakitea, Larramendiren lekukotasuna bermatzeaz gain, gipuzkeraren eremuko iturri bat (ahozkoa, noski) suposatze bidea ematen baitigu; begien zatien izenen ugaritasunak ere bide beretik garamatza (ik. *begilasto*, *bekarre* eta *betzulo*).

BEGIETSI: “Mirar, *beguietsi*” 421.

Axular (Mitxelena 1970: 104): *...han gauça itsusien [...] eta atsecabe-corren, begui-esteez dolorezqui penatuco baita* (GGero 590 [Gero 588]). Itzulpena ezin hobeto datorkio (cf. AxH).

HH-an ere, adiera doi bat ezberdinaz: “acechar” eta “atisbar”.

³⁴ Honelako gauzak, prestatzen ari naizen lan batean (Urgell 2003b) demostratzeko asmoa daukat.

BEGILASTO: “Ceja, *beguilasto*” 130.

Iturri ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 71). Honen datuak *OEH*-koekin erkatuaz (s.v. *begilasto*), honelako eskema bat atera daiteke: alde batetik, *Erans*-ak sortutako tradizioa genuke, ‘bekaina’ adieran (Hiribarrenen bitartez Lhandeganaino); bestetik, *betalasto* ‘betilea’-rena, *Pouvreau*k sortua (Duvoisin, Harriet, Azkue). Bien bitartean, badago Duvoisinekin eskainitako *begilasto* ‘betilea’ (Azkuek, Mitxelenak ikusi zuen bezala, bere kasa L-ain-tzat hartua); nago, haatik, Duvoisinen *begilasto*a bera ere ez dela askea, Larramendiren forma berarentzat ziurrago zatekeen *Pouvreau*ren itzulpenaren arabera “zuzendua” baizen.

Hala balitz, Larramendi genuke *begilasto* formaren berme bakarra; aldaera ez litzateke horregatik zalantzazkoagoa izango (Mitxelenak adierazi bezala), baina ateak irekiko lizkiguke bere iturria (ahozkoa?) *Pouvreau* eta Duvoisin baino mendebalekoagoa izan litekeela suposatzeko; begien zatien izenen ugaritasunak ere ahozko iturriaren alde egi-ten du (ik. *begibarren*, *bekarre* eta *betzulo*).

Amaitzeko, gauza bien izaerak berak eta euskaraz bakoitzari eman ohi zaizkion izenak kontuan hartuta, Duvoisinekin ados nengoke, alegia ‘betilea’ esanahia ziurrago dirudiela ‘bekaina’ baino; halaz ere (*OEH*-an, s.v. *betile*, ikus daitekeen bezala, esate bate-rako), bataren izena bestera hedatzea ez da ezezaguna euskaraz.

BEITA: “Cebo, *peita*, *beita*” 129.

Axular (Mitxelena 1970: 71): *Arrantçaleac egotztendu amua vrera beitarequin, cenbait iateco, eta bazcarequin* (*G Gero* 513 [*Gero* 511]).³⁵

BEKARRE: “Lagaña, *becarria*” 357.

Mitxelenak (1970: 98) Landuccirengan gaizki irakurri eta bestela itzulitakoa izan litekeela iradoki zuen: “pauesada de candela, *vecarra*”. Lakarrak (1993: 233) halaxe jasotzen du bere laburpenean.

Halaz ere, asko deritzat bi gertakari horiek batera jazotzeari, eta erants bekie Larramendik jatorrizkoaren itzulpenari gorde ohi zion fideltasuna, eta Landuccik eskaintzen zion esanahia zeharo ezezagun zuela (cf. *HH* “Pavesa, *gueldoa*”). Bestalde, berak ematen duen formatik hurbilago dagoen bat jasoa zuen *HH*-an: “Lagaña (...). *Macarrá, becarreá, pistá, beteriá*”. *OEH*-ak (s.v. *bekar*) *bekarre* aldaera, gaur behintzat B-gip-en eremuan kokatua, badagoela berresten du, baita *Erans*-ekoa, zalantzaz bada ere, honen azpian sartzen. Ahozkoa, beraz, dudarik gabe, eta ziurrenik *-ea > -ia* aldatetaz (cf. *zankabe* ere); begien zatien izenen ugaritasunak ere ahozko iturriaren alde egi-ten du (ik. *begibarren*, *begilasto* eta *betzulo*).

BELAR: “Frente, *belarra*” 284.

Mitxelenak (1970: 90) Landuccirengandik hartutakoa izan daitekeela erakutsi zuen (“frente, *velarra*”), Axularrengan ere agertzen dela ahaztu gabe: *Occasino copetan belarreen, aiticin aldean, illetsu da, eta cherlotsu, baiña garhaitean, garcetan, guibel aldean...* (*G Gero* 153).

Lakarrak (1991: 249 eta 1993: 208) auzipera ekarri du Harriet ere: “front, *belarra*” (*FE* 365) eta “*belarra*, front” (*EF* 277), eta laburpenean (1993: 231) aukera Landucci eta Harrieten artean uzten du.

HH-an ere: “Frente, *becoquia, betondoa, copeta, belarra, belarria*”.

³⁵ *OEH*-ak buruan bestela badio ere, *HH*-an Larramendik *peita* aldaera bakarrik zuen jasoa, bertako sarre-ra kopiatzen duenean (“Cebo, *bazka, peita*”) ikus daitekeen bezala.

BELAZ: “Azor, ave, *belaza*, *aztorea*” 87.

Landucci (Mitzelena 1970: 65-66): “açor, *velaçã*” (228v).³⁶

BELORIT: “Rollo, *belorita*” 586.

RS (Mitzelena 1970: 122): *Beloritac berea daroa*, “El rollo, lo suyo lleua” (RS 196) eta *Belorita ezcur ona, esquequi asco baleuco*, “El rollo buen frutal, si tuviese muchos colgajos” (*ib.* 197).

BERASKA: “Panal, *berasca*” 482.

Axular (Mitzelena 1970: 110-11): *Ceren ezitia darion berasca bezala dira haren ezpainac*, “Favus enim distillans labia meretricis” (GGero 355); hurrengo orrialdean *ezti-berasca* (Gero-n *ezti-berazca*).

BEREGAIN: “Aparte, *berech*, *beregain*” 491.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 239): “à part, *berech*, *beregain*” (FE 397).

HH-an ere, baina “señor de sí” adieran.

BERETAKOTU: “Apropiarlo, *beretacotu*” 56.

Axular (Mitzelena 1970: 61). Bi adibide eskaini zituen: *Haur da erremedio ona, eta hartu behar den bidea, itsutua, eta beretacotua çadutçan, emaztearen utzteco* (GGero 371) eta *baiña emazteac bere hitz leunaz [...] beretacotuco çaitu* (*ib.* 398). Bada gehiago (bost orotara), eta argienetako bat honako hau izan daiteke: *...hacienda haur, nabasqui, gaizqui eta bide gabequi beretacotua çuen* (*ib.* 245).

BEREX: “Aparte, *berech*, *beregain*” 491.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 239): “à part, *berech*, *beregain*” (FE 397).

?BERIERTU: “Pensativo, *beriertua*, *gogoetatsua*” 507.

Mitzelenak (1970: 113) zerbaiten usteldura izan litekeela iradoki zuen.³⁷ Lakarrak (1991: 236 eta batez ere 1993: 217-18) RS-n hain maiz agertzen den (*h*)ulertu-etatik bat, ezagutzen dugun zatitik zein ezagutzen ez dugunetik, honen (eta *inertu*-ren) iturburutzat proposatu du, <hule-> = <beri-> urratsa tartean suposatuz.

Alabaina, nik uste, ezagutzen dugun RS ezin daiteke *beriertua*-ren iturria izan, *ulertu*-ren agerraldiak *vlerretan deustat* “te entiendo” (49), *Vler ezac* “Entiende” (194) eta *Hulerzen eztan* “que no se entiede” (216) izanik, bat ere ez baita gai, ez formaz, ez esanahiaz, Lakarraren hipotesiari euskarri emateko. Areago, *ulertu* eta “pensativo”, nago elkarrengandik aski urruti daudela batetik bestera igarotzeko, hots, aitortu behar dut ez dudala asmatzen zein testuingurutan **hulertua* “pensativo” itzul daitekeen.

BERINA: “Vidrio, *berina*” 672.

Harriet (Lakarra 1991: 229): “vitre, *berina*” (FE 438).

BERNAJE: “Linage, *narea*, *bernagea*” 379.

Mitzelenarentzat (1970: 100) iturri ezezagunekoa zen, baina ez ezezaguna, gazt. eta fr. zaharretan honen kideak aurkitzen baitzituen; hauen arabera, besteak beste, behin betikoz ezarri zuen *bernaje* ulertu behar dela, eta ez **bernaga* (Azkuek jasotzen duen bezala).

³⁶ OEH-ak, bide batez, ez du *Erans*-aren iturriaren berri ematen eta, gainera, Landuccirena *belatza* transkribaturik dago, beste azalpenik gabe, irakurlea hura ezagutzeko aukera gabe utziaz. Bertan ezagut daiteke, ordea, *belaza* gutxienez Iztuetarenganaino iritsi zela.

³⁷ Halaz ere, OEH-ak zalantza markarik ere ez dio ezartzen.

Harrietengandik hartua da (Lakarra 1991: 235 eta 1993: 211 eta 233): “parent, allié, *ahaidea, bernaiea*” (FE 396). Grafi aldaketa ez eze, esanahi aldaketa ere, biak *-age* atzizkia antzeman uste izanagatik azalduko nituzke.

Cf. *HH*-an “(No somos) parientes, ni tenemos inclusión ni relación alguna, *ez aide, ta ez bernage guera*”.

BERRA NAI DUENA: “Diga lo que quisiere, *berra naiduena*” 211.

Axular (Mitzelena 1970: 81): *Nahi duenac berra nahi duena* (GGero 322).³⁸

BERRETURA: “Recaída, *berretura*” 566.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 120). Agerraldi bat baino gehiago dago (cf. *OEH*), baina bakar batek eragin zezakeen *Erans*-eko itzulpena, Mitxelenak eskaini ziguna, hain zuzen: *Ceren gaixto da eritasuna, baina gaixto ago berretura* (GGero 471 [Gero 469]).

BERZEAK BERZE DIRELA: “De lo demás sea lo que fuere, *berceac berce direla*” 193.

Axular (Mitzelena 1970: 78). Eskaini zuen agerraldia honako hau da: *Ceren bertceac bertce direla... gazteco vsantçac, iarraiquitcen ohi çaitça nehorí, çahartcean ere* (Gero 175), baina ez da bakarra; *OEH*-ak beste bi jartzen dizkigu eskura: *Nola bertceac bertce direla, alferqueriatic ihes eguiteagatic ere behar den travaillatu* (Gero 21) eta *Ceren maiz cofesatceaz, bertceac bertce direla, aisia handi bat emanen dioçu ceure buruari* (ib. 546-47). Gure auzia, <rt> : <rc> aldaketa Larramendiren sistemari ohiz kanpokoak izatea da, are batzuetan, aldaketa egitekotan, alderantzizkoa egin zuela jakinik. Erdizkako arazoia, *berceac bertce direla* GGero-n egotea izan daiteke (258 eta 549).

BESTALE: “Alegrador, que sirve a uno de consuelo, *bestalea*” 32.

Axular (Mitzelena 1970: 58): *munduac eta munducoec beretçat on eztaducatená [...] nahi duçu çuc hardeçan Iaincoac bere bestale, maita deçan, besarca deçan?* (GGero 182-83).

BETIZU: “Indómito, *betizua*” 331.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 95), Azkuez baliatuz, G-GN eremukoa dela gogoratu zuen. *OEH*-aren datuek (s.v. 1 eta 2 *betizu*) Azkuerenak bermatzen dituzte aberaski, hitza itxura honetan G-n batez ere, baina baita GN-aren inguruko azpieuskalkietan (GN-gip, GN-5vill) erabilia dela frogatuaz; bizkaieraz, berriz, *betuxu* aldaera bakarrik (B-arr-oroz) dago lekukotuta. Honenbestez, ahozkoa dateke.

BETZULO: “Cuenca de los ojos, *betzuloa, beguibarrena*” 174.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 76) ez zuen lekukotasun zaharrik aurkitu.³⁹ *OEH*-ak (s.v. *begi-zulo*) halaxe egiaztatzen du; tamalez, ahozkoak orokorregiak dira (Azkueren Bc besterik ez) ezer ziurrik baieztatzeko, mendebalean bakarrik erabili den forma dela ez bada; begien zatien izenen ugaritasunak ahozko iturriaren alde egiten du (ik. *begibarren, begilasto* eta *bekarre*).

BEU: “Tenga, *beu*” 637.

Axular (Mitzelena 1970: 127): *Ordea beguira beu bat bederac, beccatuen contra hasserretcen denean, sobera hasserretcetic* (GGero 277) eta *Beu bethi dolore, eta doloreaz goço, eta çappore* “Semper doleat” (ib. 503 [Gero 501]). Itzulpena bigarrenak bakarrik sortaraz zezakeen.

³⁸ Mitx. 232, oker.

³⁹ Eskaintzen duen Afibarrorena ez da Larramendirengandik aske izan ohi.

BEZALA: “Como, *laso, leguez, bezala*” 152.

Mitxelena (1970: 74) Axularrengan daukan maiztasuna gogoratu zuen. Lakarrak (1993: 229) iturri ezezagunekotzat jotzen du. Bat hautatu behar izatekotan, cf. Harriet: “comme, *beçala*” (FE 341).

Esan gabe doa, ostera, Larramendiren euskarako lehengaietatik bat zela: ez zuen iturri-rik behar hitza burura etor zekion eta, beraz, ziurrenik argigarri edo osagarri modura bere kabuz erantsia da.

*BEZAR [berar]: “Acelga, *zarba, bezarra*” 11.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 55): “açelga yerua, *açelguea verarra*” (228r), non *verarra* “yerua” den, eta ez besterik.⁴⁰

BIAORE: “Tumulto, *biaorea*” 657.

Harriet (Lakarra 1991: 232): “tumulte, *biaborea, alarma*” (FE 435).

*BIAOTA [biao]: “Siesta, *biaota*” 606.

RS-tik, erroa gaizki aterata (Mitxelena 1970: 124): *Biaotan, çeguic lo yn-saur petan*, “En la siesta, no hasas dormida debaxo de nogales” (366). Hau bezain interesgarria da egi-ten duen bigarren baieztapena, hots, RS 506 (*Zajagauzi eguinau biao loac*, “Dejatiuo me ha hecho el dormir de la siesta”) ez zuela Larramendik ezagutu, bestela hitzaren egiazko erroa lortuko zuen eta.

BIAR: “Mañana, *biar*. Después de mañana, *etzi*. Dos días después, *etziluma*. Tres días después, *etzicaramu*” 400.

Sarrera osoa RS-tik dator (Mitxelena 1970: 102): *Beyçut nai baoçu, gaur, biar, ezi ezi-luma ezicaramu*, “Hareoslo si quereys, hoy, mañana, despues de mañana” (RS 410). HH-an ere, jakina.

BIDAGIRO: “Camino libre, *alapidea*. Temple de camino, *bidaguiroa*” 117.

Mitxelena (1970: 69) Mendibururengan bakarrik berraurkitu zuen. OEH-ak bermatzen du testuei dagokienez gauzak halaxe direla baina, bestalde, ahozko datuen arabera hitza G-GN-L ingurunean ezaguna dela diosku. Nago, beraz, errazki hiztegi-gelearen belarria izan litekeela iturria.

BIDERANT: “Viagero, *bideranta*” 671.

Harriet (Lakarra 1991: 229): “voyageur, *bideranta*” (FE 439).

BIKOR: “Gajo de uvas, *bicorra*” 290.

Axular (Mitxelena 1970: 90): *Ezterautate morcoxta bat ere, eta ez bicor bat, ahoan eman ahal ditequeyenic vti* (GGero 173), nondik *morkosta* ere hartu baitzuen.

HH-an beste adiera batean bakarrik: “sebo”.

BILAKATU: “Arruinar, *billacatu*” 66.

Mitxelena (1970: 63) Axularrengan aurkitu zuen, eta bi adibide on eskaini: *Eta nola Iaincoac ezpaitu, behin ere nehor bide gabequi gaztigatcen, emaiten du arraçoina, Ieremias prophetac, ea cergatic Iaincoac hiri hura hala deseguitera eta bilhacatcera vti çuen* (Gero 190) eta *ezta cerrenic oihala hala eta hain guisa gaizqui bilhacatcen duenic* (ib. 423).

Haatik, Harrietengandik errazago har zezakeen (Lakarra 1991: 242-43): “ruiner, *billaquatcea*” (FE 419). Itzulpena eta agerlekua Harrieten alde datoz eta, gainera, Axularren pasarteek bestelako itzulpena emateko oina eskaintzen dute: cf. AxH “*bilhacatu*, destruir, deteriorar, maltratar”.

⁴⁰ *Bezar*-en geroko bizitza luze eta korapilotsuaz, ik. OEH, s.v.

BILI: “Pollo, *bilia*” 524.

Landucci (Mitxelena 1970: 115): “piar el pollo, *biliac osç eguin*” (304r). Ez dago zalantzarik formari buruz, nahiz Mitxelenak bizk. mod. *bilio* bakarrik jasotzen dela azpimarratu, ez bakarrik Landuccirengan errepikatuta dagoelako (“ansarino pollo, *ancar* [sic] *bilia*” 234r), baina are Larramendik *HH*-an ere bildua zuelako (“Gansarón, *antzarcumea, bilia*”) eta Eibarren gutxienez ezaguna delako (Etxba *Eib*, ap. *OEH*, s.v.).

BILTZAPEN: “Cosecha, *uztailla, biltzapena*” 169.

Sarrera osoa Harrietengandik (Lakarra 1991: 238): “saisons, *ustailac, bilçapenac*” (*FE* 420).

BIOTZAREN UKALDI: “Remordimiento, toque del corazón, *biotzaren ucaldia*” 570.

Axularren *bihotz-ukaldi*-ren egokitzapena (Mitxelena 1970: 120):⁴¹ *Etsaigoan dabillanac cenbat iccara, cenbat bihotz-uccaldi errecibitu behar du, bere etsaiac mendecatceco?* (*Gero* 513) eta *Cer damu, cer bihotz vccaldi errecibituco duçu. Cer pena eta atsecabe sentituco duçu...?* (*ib.* 57).

BIPILDU: “Pelar, *bipildu*” 502.

Mitxelenaren ustez (1970: 113) Axularrengandik datorke: *Hala bada amoranteac, bippilcenc du larrutenc du, ariman eta gorputcean ihartcen du* (*Gero* 360) eta *vtzquitçu, baldin nahi baduçu colpea segur eguin, appur bat hotztera, vnhatcera eta elccarren bippiltcera* (*ib.* 302).

Alabaina, Harrietengandik hartutakoa da (Lakarra 1991: 249 eta 1993: 217): “*bipilcea, peller*”, “*bipildua, pellé*” (*EF* 279) eta “*pele* la pomme, *churiteca*” baina “*pele* la poule, *bipilcea*” (*FE* 399); Axularren pasarteek, bestalde, bestelako itzulpena emateko oina eskaintzen dutela aski argia da: cf. *AxH* “*biphildu*, desplumar”.

*BIRAPORA [birapo]: “Papo, *birapora*” 485.

RS-tik, gaizki ebakia (Mitxelena 1970: 111): *Ollocac biraporean, arrauçea ta ez ollarrerean*, “La gallina del papo el hueuo...” (219).⁴²

BIRITXI: “Pares, *birichia*” 489.

Harrietengandik, *bakotxi* bezala (Lakarra 1991: 239): “*paire, pair, parea, biritchia*” (*FE* 395) eta “*biritchia, pair*” (*EF* 279). Biak elkarrekin agertzen direneko *FE*-ko agerraldia hobetsi behar dugu.

Cf. *HH*-an “Géminis, Signo de el Zodiaco, *Birichiac*”.

BIRLORATU: “Reflorece, *birloratu*” 568.

Axular (Mitxelena 1970: 120): *Badira çuhaitz batçuc, vdaren finean, sasoñetic campoan hasten baitira loratcen, edo bir-loratcen* (*GGero* 211).

HH-an ere: “Reflorece, *birloratu, berloretu, berriz loratu*”.

BITINA: “Cabrito, *bitiña*” 108.

Axular (Mitxelena 1970: 68): *Bitiña, ahuntz-vmea, gazte deiño, on da iateco...* (*GGero* 97).

HH-an ere: “Cabritillo, cabrito, *anchumea, aumea, bitiña*”.

BITORETU: “Justificar, *bitoretu*” 352.

Harriet (Lakarra 1991: 226-27): “justifier, *bithoretca*” (*FE* 377).

⁴¹ *OEH*-ak ez du esapidea bereizi, bestelako lekukotasunen bilaketa ezinezkoa eginez.

⁴² Mitxelenak eskainitako *m:Otx*-en zuzenketari, Añibaroren lekukotasuna erants dakioko: “Papo [...] en las aves: *birapora*”.

BIURGUNE: “Vuelta, *biurgunea*” 682.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 133): *Haur da bihurgune gaixtoa, dembora gutiz ontasunean <onate> irautea eta perseueratzea* (GGero 459 [Gero 457]). Pasartearen itzulpena gorabeheratsua izan da historian zehar (ik. OEH, s.v.).

*BIYA (mug.) [ui]: “Pez, brea, *biya*” 512.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitzelena 1970: 114): “Pez, *vya*” (304r). Huts beretsua *badamina*-n. Iturrian badago bigarren agerraldi bat: “Pegar con pez, *vyaquin erançi*” (302r).

BIZIKAI: “Alimentos, *bicicaya*” 35.

Axular (Mitzelena 1970: 58): *Eta gaitz liçateque contatcea nola [...]* [erle] *gazteac, bere mantenuaren, eta bicicayen garrayon, campotic hari diren* (GGero 35).

HH-an ere, baina adiera ezberdinetan: “Espíritu vital, *bicicaya*” eta “Pegujalillo, *vici-caichoa*”.

BIZIO: “Lombriz, *bicio*” 384.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa, ziurrenik RS-ren zati galdukoa (Mitzelena 1970: 100). OEH-ak (s.v. 2 *bizio*) bizkaierazko etorkia bermatzeaz gain, aurreko lekukotasun bakarria Mikoletarena dela diosku. Dena den, baliteke ahozkoa izatea, HH-an ere jasota dago eta: “Lombriz, *chicharea, bicio*”.

BOHATU: “Arranciarse el tocino, *bohatu*” 62.

Axular (Mitzelena 1970: 62): *ezta cedenic vrdaia hala bohacten eta iaten duenic* (GGero 423), eta *urdaia* bertan azaltzea aski frogagarri da.

HH-an ere: “Pandear la pared, &c., *boatu, macurtu*” eta “Pudrir, pudrirse, *usteldu, marriatu, bohatu*”.

BOKETA: “Colada, *boqueta*” 143.

Iturri ezezagunekoa, ekialdekoa (Mitzelena 1970: 73). Hitzaren edozein aldaeraz dela testu-agerraldiak Larramendiren ostekoak (Mendiburu...), eta lehenagoko hiztegietakoa beste aldaerenak (Pouvreau eta Deen *bokata*, HH *gobada*) dira (OEH, s.v. *bokata*).

BORDOINKATU: “Bastón (afirmarse en él), *permatu, bordoincatu*” 95.

Axular (Mitzelena 1974: 388).⁴³ Lehenagokoan (1970: 118) giltza bederik aurkitua zuen: Azkuek *pordoinkatu*-n Axularren 3. argitalpeneko (Inchaspereña) aipua dakar. Ez da erabat zaila, nahiz —jakina denez— buruen ordena bera aski ezberdina den, 3.etik 1. edo 2.era igarotzea,⁴⁴ *pordoinkatu* Axularren jatorrizko testuan —eta guztiz bigarren argitalpenean— ere badagoela egiaztatzeko; nolahi ere, Villasanteren AxH-ak ere ondorio berera eraman gaitzake: “*Pordoinkatu*, apoyarse sobre un bastón (bordón), apoyarse, apoyar, apuntalar”.

Bide batetik zein bestetik lortzen dugun adibidea bat eta bera da beti: *...maquillaren permatceco eta pordoincatceco vrrats guztiaz, escuan beçala iuramentuaren ere ahoan* (GGero 259). Ezin daiteke zalantzan jarri Erans-eko sarrera osoak pasarte honetan duela etorkia, behar genituzkeen osagai guztiak (*makila* eta *permatu*, alegia) bere baititu. Zailxeago da azaltzen zergatik *bor-* eta ez *por-*, baina jadanik Mitxelenak gogoratu zuen Landuccik *bordoi* dakarrela (s.v. *bordón*), eta Larramendik berak HH-an *bordoya* ematen du (*ibid.*).

⁴³ Lakarrak (1993: 228) ez du eransketa kontuan hartu.

⁴⁴ Xehetasunak prestatzen ari naizen lan batean emateko asmoa dut (ik. Urgell 2003a).

*BUGES [bujes]: “Higa, *buguesa*” 320.

Landuccirengandik, oker letraldatua (Mitxelena 1970: 93): “higa, *bugesa, pujessa*”, “higas dar, *bugesac emon*” (281r).

BULARKA: “Pechos, a pechos, *bularca*” 500.

Axular (Mitxelena 1970: 113): *Beraz hunelatan cintqui eta fintqui, maiz eta lehiatuqui, behargatçaitça [...] escatu: eta hunetan gueure ahal guztiaz permatu, eta bulharca iarri* (GGero 462 [Gero 460]).

HH-an agertzen den *bularka* (“buque de navío”, “carena”) oso ezberdina da.

BURKIDE: “Igual, *burquidea*” 330.

RS (Mitxelena 1970: 95): *Iauna burquide gaxto*, “El señor malo para igualarse con el” (295).

BURU EMAN: “Cobro, dar cobro, *burueman*” 139.

Axular (Mitxelena 1970: 73): *Ceren munduco iduriz erremedioric eztuten eguitecoey ere harc edirenen deraue eta emanen buru* (GGero 129).

BURURRALDE: “Mollera, *bururraldea, baldoquia*” 425.

Landucci (Mitxelena 1970: 104): “mollera de cabeça, *buru urrealde*” (294r).

BUTHUN: “Carta, *lequea, buthuna*” 122. “Esquela, *buthuna*” 255.

Axular (Mitxelena 1970: 70): *...esquiribatu cioen Mecenas bere adisqueideac, eta igorri escutic escura, bera iend’arteau vrrun egonez, buthun laburbat* (GGero 318).

DEBLAUKI: “Franca y lisamente, *deblauqui*” 281.

Axular (Mitxelena 1970: 90): *Baina maliciaric, edo enganamenduric ahalçatequeyenz gogora ere gabe, erran cioen deblauqui Erreguec, baietz deusetan ere dudatu gabe* (GGero 345); adibide honi bigarren bat erants dakioko: *Iaincoaren icen saindua, hain deblauqui, antsicabequi eta contu guti eguinic erabilceco vsantça* (ib. 262). Itzulpenari lehenak bide errazagoa demaiolakoan nago.

HH-an ere: “Absolutamente, *ichiró, ertsiró, guciró, deblauqui, deblauquiró*”.

DENKI: “Sustancia, fundamento, *denquia*” 626.

Mitxelenak (1970: 126) *den* “que es” + *-ki* atzizkiak eratutakoa izan daitekeela iradoki zuen. Lakarrak (1993: 238) LE (“beharbada Larramendik eratutakoa”) taldean sailkatu du. Ez dago hipotesi hoberik, oraingoz behintzat.

DESARRA: “Efecto, acto, *desarra*” 223.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 82): *Iusticiaren lehenbico colpea, eta desarra içan cen, ceruco Ainguiruetan Luciferren, eta haren lagunen gainean* (GGero 139). Benetako itzulpena “disparo, descarga” da (cf. *OEH*), baina adibidearen testuinguruak errazki azaltzen du Larramendiren ulerkerara.

Cf. HH-an *besarra* “tiro”.

DESGOGARA: “Disgusto, a disgusto, *desgogara*” 214.

Axular (Mitxelena 1970: 81): *Nola gueure gogaraco gaucequin naturalzqui bozten eta alegueratcen baicara, hala desgogaracoequin eta contracoequin tristetcen eta hasserretcen gara* (Gero 271) eta *Ceren ezta bide bat baicen eta bat hura ere, guztia da mehar, malccar, buruz gora, haraguiaren contra, eta desgogara* (ib. 475).

DESOREN: “Deshora, *desorena*” 208.

Iturri ezezagunekoa. Axularrek *ez-oren* erabiltzen du, eta Tartasen *Onsa-n desoren* sarri agertzen da (Mitxelena 1970: 81). Lakarrak laburpenean (1993: 230) Tartas ematen du iturritzat, zalantzaz. Honen iturritasuna zeharo arbuaitu behar da: nire ustez, iturria Axular bera dateke, *ez-orena*-ren lekukotasun bakarra (*OEH*) eta, beraz,

Larramendiri oina eman zezaiokeen bakarra baita. *HH*-an ere *des-* aurrizkidun ordainak bakarrik jasotzen ditu: “deshora, *desordua*, *desorena*”. Balirudike, beraz, Axularren *ez-oren* irakurri zuen bakoitzean bere sistemara erakarri zuela, bere ustez euskal etorkiko aurrizkia zen *des-* erabiliaz.

DESPITATU: “Abrasarse de ira, *despitatu*” 4.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 53): *Orduan erreco da bere baithan barrena, despitatuco da, tristetuco da* (Gero 282). Itzulpena *erreco da horri zor bide zaio*.

Cf. *HH* “irritar, enojar”.

DESTATU: “Disponer, *destatu*” 216.

Axularrengandik, gaizki ulertua (Mitzelena 1970: 81): *Hala dira bada guerotic guerora dabilçanac ere, kheinatcen dira, eta eztute aurthiquitcen: destatcen dira, eta eztute desarratcen* (Gero 54). Honen antzekoa da *ib.* 270; baina itzulpena azaltzeko, hobeak dira hurrengo bi adibide hauek: *Ethorquizuneco gauzac, fortunaren escuan eta venturan daudecinac, nahi ditutzu oraidanic gobernatu, trazatu eta destatu* (*ib.* 66) eta ...*eta guc destatcen, eta ordenatcen dugun guero hartara heldu gabe, contu hura conpli ditequeiela, eta neurria betha* (*ib.* 117). Ik. orain *OEH* (s.v.) hitz honetaz egon diren gaizki ulertuetarako.

Cf. *HH* “assestar artillería”.

DEUNGA: “Malo, *deunga*” 387.

RS-tik, sarrerakidea bezala (Mitzelena 1970: 101). Ez berau, ez Lakarra (ik. adibidez 1996a: 53) saiatu dira *RS*-n kokatzen, eta balirudike honegatik (eta Mitxelenak “donde es voz frecuente” diolako) ia-ia orrialdero espero behar dugula, filologoaren lana astuna ez eze, alferrikakoa ere bilakatzeko moduan. Alabaina, hiru *deunga* baino ez ditut aurkitu (*RS* 222, 387 eta 440),⁴⁵ eta azkena, 4. koadernotxokoa izanik, baztertzekoa bide da. Hona hemen, beraz, iturri izan daitezkeen biak: *Hoea ataostean deunga*, “La cama de tras la puerta mala” (222) eta *Albia, deunga dustien abia*, “Albia, nido de todos los malos” (387).

DIADA: “Darete, *diada*” 186.

RS (Mitzelena 1970: 78): *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga*, “...darte he la moça sin mal” (174), nondik *orban* ere hartu baitzuen.

DILISTA: “Lenteja, *dilisteá*” 364.

Landucci (Mitzelena 1970: 98): “lentejas, *dilisteá*” (286r).

Cf. *HH dilista* “lenteja”.

?DIPIDIA [dipina?]: “Olla, *dipidia*, *lapicoa*” 468.

Iturri ezezagunekoa, ekialdekkoa, beharbada *dip(h)iña* (BN-mix ap. Azkue), *dupina* / *tupina*-ren aldaera, ulertu beharrekoa (Mitzelena 1970: 109). Hipotesia jadanik Maurice Harrietek aurreratu zuen (*OEH*, s.v. *dipidia*). Errata azalgabe dago eta, nolana ere, azalgaitz iruditzen zait: entzun uste zuena islatzen ote du, beraz?

DITIBURU: “Pezón del pecho, *ditiburua*” 513.

Landucci (Mitzelena 1970: 114): “peçon de teta, *ditiburua*” (302r).

⁴⁵ Nire datuak bat datoz Lakarrarenekin (1996c: 205); beste bi agerraldi eskaintzen ditu, baina *deungen* (207) eta *deungueaenean* (96) dira, eta nekez *deunga* eta bai *deungea* (jadanik ezagutzen zuena: cf. *HH* s.v. “malo”) iradokiko zioten Larramendiri.

DONARI: “Galardón, *donaria, donarioa*” 292.

RS (Mitzelena 1970: 90-91): *Ondo eguioc landerrari, Iayncoac diquec donari*, “dar te ha Dios galardon” (265).

DONARIO: “Galardón, *donaria, donarioa*” 292.

Iturri ezezagunekoa. XIX. mendeko gipuzkoar idazle zenbaitetan “sosiego, calma, tranquilidad” adieran erabilia izan zen (Mitzelena 1970: 90-91). Agian Larramendiri *donaria*-k burura ekarritakoa baino ez da.

DONEANE: “San Juan, *Doneane*” 350.

RS (Mitzelena 1970: 96): *Doneaneco euria, garien galçaygarria*, “Lluuia de San Juan...” (254 eta, “San Ioan” itzulpenaz beste ezberdintasunik gabe, 280).⁴⁶

Cf. *HH Done Joane*, s.v. *degollación*.

DONE BEREZI: “Cáthedra de San Pedro, su día, *done bereziá*” 127.

Iturri ezezagunekoa (Mitzelena 1970: 71; Lakarra 1993: 228). *Done*-k *RS*-n duen maiztasuna kontuan izanda (cf. *Done Viçen* “San Viçente” 318, *Done Meterij* “sant Meterio” 330), hipotesirik egiantzekoena *RS*-ren zati galdukoa izateari deritzat eta, beraz. 5. koadernotxoan sailnduei buruzko errefracu sortatxo bat egoteari (cf. *done Franzi* eta *done Matro* ere). San Pedrori buruzko errefracuetarako, ik. Garate 1998: 11807-11818. zb.

DONE FRANZI: “San Francisco, *Done Françi*” 282.

Iturri ezezagunekoa (Mitzelena 1970: 90; Lakarra 1993: 231). Aurrekoa bezalaxe (ik. *Done Berezi*), hau ere *RS*-ren zati galdukoa bide da. Cf. *San Frantzisko urriko, liñua iru orriko* (Garate 1998: 11704. zb.).

DONE MATRO: “Bartholomé (San), *done Matro*” 94.

Iturri ezezagunekoa, agian bizkaierazkoa (Mitzelena 1970: 66; Lakarra 1993: 227). Nire ustez, *RS*-ren zati galdukoa (ik. *Done Berezi*). San Bartolomeri buruzko errefracuetarako, ik. Garate 1998: 11683-11689. zb.

EBAEA (mug.): “Gusto, *ebaea*. A gusto, *gogara*” 306.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitzelena 1970: 92).

?HEBRO [hado?]: “Hado, *hebroá*” 312.

Ez Mitxelenak (1970: 93), ez Lakarrak (1993: 232) antzik hartu ahal izan diote. Baliteke Landuccirengandik etortzea, irakurketa txar baten medioz: “hado, lo que se hada, *hadua*” (279v), baldin eta Larramendik, edo kopiagileak, <adu> <ebru> irakur zezaketela, eta gero *-ua* > *-oa* aldatu zuela onartzen bazait. Eskuizkribuari begiratura aitortu behar dut <hebrua> oso irakurle axolakabeak baino ezin irakur zezakeela (ik. irudia, 55. or.).

EDERGAILUZ: “Parecer (por bien), *edergailluz*” 486.

Axularrengan dago, baina *-z* atzizkirik gabe (Mitzelena 1970: 111): *hautçaz guztioz escatuco çaicu contu, ea edergaillu, munduagatic, ala laincoa gatic eta intencione onez vanaloriaric gabe eguin ditugun* (Gero 163) eta *ez edo cein moldez, ez hitzez itchurapenez, campotic eta edergaillu: baiña cin cinez eta gogotic barrenetic eta bihotzetic* (ib. 335). Lakarrak Harrietek ere ezin azal lezakeela erakutsi ondoren (1991: 247), laburpenean Larramendiren eraketatzat jotzen du (1993: 236).

Egiatan, bigarren argitalpenaren berrikuntza da: *...ez edo cein moldez, ez hitzez itchurapenez, campotic eta edergailluz* (*G*Gero 335).

Cf. *HH*-an *edergailluac* “infulas”, etab.

⁴⁶ Mitx. 281, oker.

*EGALATEA [egalateako]: “Menstruo de muger, *egalatea*” 417.

Landuccirengandik Larramendik erazuitakoa (Mitxelena 1970: 103): “mestruo de muger, *egalateacoac*” (292v).

EGARBERAA: “Amigo de conversación, *solasturia*. De beber, *egarberaa*” 46.

Etorki ezezagunekoa, ziurrenik mendebalekoa. Mitxelenaren iruzkina (1970: 59) baliogabekoa da, oharkabean *egarberaa* kopiatu baitzuen: ez dago, beraz, $a + a > e$ arrik. *Otz-beraa*-n ikus daitekeen bezala, *beraa* forma bestetan ere aipatzen du Larramendik. Ez dago lehenagoko lekukotasunik (OEH, s.v. *egarbera*), baina ahozko datuek erakusten digute hitza B-gip bederen dela.

EGARTSU: “Sed, *egartsua*” 597.

Axular (Mitxelena 1970: 123): *Egun batez Israeleco iendeac hain çuen egartsu idorra eta edateco desira handia, non... hequen guthiciac, hequen desirac eta egartsuac... (Gero 511) eta Erregue Lisimacoc, egartsua iaunduric, behin edatea gatic, errendatu cenean, esançuen (ib. 389); beharbada edateco desira-ren laguntzaz itzulitakoa.*

EGINKATU: “Estipular, *eguincatu*” 259.

Harriet (Lakarra 1991: 242 eta 1993: 207): “stipuler, *eguincatced*”, “il stipule bien, *ongui eguincatcen du*” (FE 428).

EGIPIDE: “Obligación, *eguipeida*, obligar, *erchatu*” 460.

RS (Mitxelena 1970: 108): *Badaguic eguipeida, ona doquec erioçea*, “Si hazes lo que eres obligado...” (215). Beronek erkaketara Axular ekarri zuen, *eguinbide* erabiltzen baitu, eta Lakarrak (1993: 214) Harrieten “obligation, *çorra, eguiñbidea*” gogoratu du.

EGITEKOTSU: “Negocioso, *eguitecotsua*” 444.

Axular (Mitxelena 1970: 106): *Eguiazco penitencia, cein baita, gauça handia, eguitecotsua, eta osasuna duenari ere, lanic eta ekhairic asco emaiten dioena (Gero 202) eta Demhora hertsia, eta eguitecotsua da, heriotceco dembora (ib. 201); lehenetik *ekaira ere har zezakeen, eta hobe da, familia bereko itzulpenagatik (“negocio” / “negocioso”).*

EGUZARI: “Festividad, *eguzaria*” 274.

Mitxelenak (1970: 89) Landuccirengandikotzat jo zuen: “feria o fiesta, *eguçaria, edo feria*”, “fiesta de guardar, *eguçari euchayteco*” (275r).

Lakarrak (1991: 245) Harrieten alde egiten du, berriz; hona hemen bere argudiaketa: “Harriet kontuan hartuz geroz Landucci ez da nahita nahiezko hartzekoduna: cf. “*pezta, eguçaria, fête, f.*” (EF 318). Urrutiago joaz, egiantz gehiago du Harrieten aukerak, besterik ez bada ere *eguçari euchayteco* hori Larramendiri ez bide baitzitzaiokeen mezprezagarri begitanduko”. Alabaina, laburpenean (1993: 231) biak aipatzen ditu.

Erabat ados nago Lakarraren azken erabakiarekin, hots, biek aukera bera edo beretsua dutelakoarekin. Izan ere, Landucciren erdarazko hitzak ez gordetzea haren kontra doakkeen neurri berean, Harrieten alde erabiltzen duen argudioa (*eguçari euchayteco* ez hartua, alegia) ez baita zeharo zuzena: Mitxelenak elkarrekin aipatzen baditu ere, eta hiztegiko orrialde berean agertzen badira ere, ez daude elkarren jarraian, 14 sarrereren tarteak berezita baizik.

HH-an ere: “Día de fiesta, *jayá, jaieguna, eguzaria*” eta “Fiesta de guardar, *jaya, jaieguna, eguzaria*”.

EGUZKIZ EGUZKI: “Sol, de sol a sol, *eguzquiz eguzqui*” 612.

Axularrengandik, aldaketa txiki batekin (Mitxelena 1970: 125): *Ezteçala irauin iguzquia sar arteiño, etçoaztela, oherat, mendecatceco desirarequin: accaba differentciac iguzquiz iguzqui (GGero 271).*

*EKAIRA [ekai]: “Negocio, *ecaira*” 443. “Quehaceres, ocupaciones, *ecairac*” 556.

Axularrengandik, gaizki biluzitakoa (Mitzelena 1970: 106): *Eguiazco penitencia, cein baita, gauça handia, eguitecotsua, eta osasuna duenari ere, lanic eta ekhairic asco emaiten dioena* (GGero 202), nondik *egitekotsu* ere hartu bide zuen.

Erro bera atera zuen *HH*-an: *ekaira* “embarazo”, “ocupación”, eta *ekairatu* “ocupar, dar que hazer y embarazar”.

EKANDU: “Costumbre, *ecandua*, *aztura*” 171.

RS (Mitzelena 1970: 76): *Ecandu gextoa belu anzudoa*, “Costumbre peruersa...” (156) eta *Arecherean artera ecandu gaxtoa arçaytenda*, “...se toma mala costumbre” (279).

EKIX: “Adelante, *achiti*. De aquí adelante, *equix*” 16.

RS (Mitzelena 1970: 55-56): *Equix nago guertuago ynox baño guduraco*, “Mas aparejado que nunca estoy de aquí adelâte para la guerra” (331). Bildumagileak gaizki itzulitako hitza da eta ez hapaxa, mailegua baizik, gaztelaniaz “mozkor, hordirik” esanahiarekin (Lakarra 1996c: 328, 331. oh.); “bestelako” esanahikoa dugu, beraz, atsotitza.

ELHABERRI: “Novedades, *elhaberriac*” 453.

Axular (Mitzelena 1970: 107): *Anhitz etan ere eccartcen derauzquigute elha-berriac, erran-merranac* (GGero 312) eta *Han da munduco elha-berri, erran-merran eta nahasteca guztia* (ib. 358). *Erans*-eko pluralarengatik, lehenengoa hobetsiko nuke.

ELHABERRITI: “Novelero, *elhaberritia*” 454.

Axular (Mitzelena 1970: 107): *Iccusten duçunean ecen presuna bat dela erasle handi, minçatçaille, aha çabal, hitz mitzti, elha berriti, eta salhati, eztiocu halacoari sequereturic fidatcen* (GGero 540 [Gero 538]), nondik *hizmitzti* ere hartu baitzuen.

ELHE: “Fábula, cuento, *elhea*” 265.

Axular (Mitzelena 1970: 88): *Ala elheac, ametsac, edo gueçurrac, othe dira hauc?* (Gero 599). Bada beste agerraldi bat, itzulpena eragiteko egokiagoa, bidenabar: *Bada exenplo bat, edo elhe bat, elkhar hil nahi zuten batzuen artean gerthatua* (ib. 467).

HH-an ere: “Fábula, *ipuña*, *ipuya*, *arcambelea*, *elea*”.

ELI: “Rebaño, *elia*” 565.

RS (Mitzelena 1970: 120): *Semez elliric ez*, “De hijos no rebaño” (235).

Grafi aldaketa, hitza lehendik ezagutzeari zor bide zaio: cf. *HH*, s.vv. *dula*, *ganaderia*, *ganado mayor*, *ganado* (en general) eta *manada*.

ELIKATU: “Probar gustando, *elicatu*” 542.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 117): *Ceren etchathera esque ethorriceican probe gosse premian cegoenari, ezpaitcioen bere mahay assetic, assecoric eman eta ez are elicatcecoric ere* (GGero 233). Nahiz beste agerraldi bat egon (ib. 416), honetan dago *Erans*-eko itzulpenaren zioa, *ase* “bete” vs. *elikatu* “dastatu, pittin bat hartu” ulertu baitzuen. Antza denez, aditz honen esanahiarekin arazo gehiago izan zituen: cf. *HH* “cocer en agua”.

ELIKATURA: “Mantenimiento, *elicatura*” 398.

RS (Mitzelena 1970: 102). Bi aukera eskaini zituen, baina bata (RS 76) alde batera uztekoa dugu, 1. koadernotxokoa baita (Lakarra 1996a: 42); iturburua, beraz, honako hau genuke: *Oguiagaz hura, oragaz heroen elicatura*, “Pan con agua mantenimiento de loco y mastin” (246).

EMAI: “Dádiva, *emaya*” 184.

RS (Mitzelena 1970: 78): *Escu onerean emayona*, “...buena dadiua” (175).

EMAIEN: “Albricias, *emayenac*” 29.

Iturri ezezagunekoak. *RS*-n agertzen den *vidarien* (120) hitzaren antzera eraturakoa da (Mitxelena 1970: 58); baliteke, beraz, *RS*-ren zati galdukoa izatea (Lakarra 1993: 226).

EMENDAILU: “Supererogación, *emendaillua*” 623.

Axular (Mitxelena 1970: 126): *ezterauzquigu emaiten fabore bere gainezcoac, abantaillezcoac, eta emendailluzcoac, ceren ezpaititugu errecibitcen comunac eta arduracoac* (Gero 103). Lakarrak (1993: 238) uzurtasuna agertu arren, ez dago zalantzarik, beste pasarte batean latinez itzultita agertzen baita; bigarren hau da, ezbairik gabe, Larramendiren iturria: *Opera super erogationis, obra emendailluzcoac, emanen gainecoac, gure escuco direnac, libreac, nahi badugu baicen, eguitera obligatu ezcarenac* (GGero 499 [Gero 497]).

ENHARDATU: “Dislocar, *enhardatu*” 213.

Axular (Mitxelena 1970: 81): *Ceren nola, çangoa, besoa edo gorputceco bertce parte bat, bere toquitic eta iunturatic ilquitcen, maccurtcen, aldaratcen edo enhardatcen denean, ecin sosega baititeque..* (GGero 422).

ENDEA (mug.): “Ausencia, *endea*” 81.

Iturri erabat ezezagunekoak. Mitxelenak (1970: 65) *indea*-ren antza azpimarratu zuen.

ENDELEGAMENDU: “Uso de razón, *endelegamendua*” 685.

Axular (Mitxelena 1970: 133): *...eta adimendura edo endelegamendura heltcen garen pontu beretic, gure obren primicia: eta lehena dasta deçan* (GGero 172).

ENDREZERA: “Parte, *endrecera, aurquientza*” 490.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 112). Biak batzen dituzten adibide bi (diren guztiak) eskaini zituen: *Beccatoreac [...] badirudi ecen oraiño [...], samur duen parteric, vxter duen aurquientçaric, endrecera onic eta goçoric baduela* (GGero 97) eta *gorputceco endrecera, aurquientça, iuntura, eta parte guztietan* (ib. 592 [Gero 590]). Bietan *parte* ere azaltzen da, itzultzailearen laguntza gisa. *HH*-an ere: “Lado, *aldea, alda, albo, aldamera, ayerá, endrecera*”.

ENKINA: “Rencor, *enquina*” 574.

Iturri ezezagunekoak, ziurrenik *RS*-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 120; Lakarra 1993: 237). Bistan da, Mitxelenak ohartu bezala, gazt. *inquina*-ren *enquina* aldaera baino ez dela.

ERAGO: “Continuar, *erago*” 160.

Iturri ezezagunekoak, bizkaierazkoa (Mitxelena 1970: 75; Lakarra 1993: 229).

¿ERAITOKI [erailoki?]: “Sienes, *eraitoquia*” 605.

Iturri ezezagunekoak, ziurrenik *RS*-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 124; Lakarra 1993: 238). Mitxelenak adierazi bezala, ezin ziur egon gaitzke bizk. *erailoquia*-ren aldaera ala errata den. Dena dela, iturria *RS* baldin bada, egiantzekoena <l>-ordezko <t> irakurketa txarrari deritzat, Larramendik bertan *-toqui* ikusi uste izan baitzezakeen, edo zuzendu. Halere, buruko zatien izenen ugaritasunak (ik. *baldoki, gorgoil* eta *magita*) hau ere ahozkoa izan litekeela iradokitzen du.

ERAK: “Mátale, *erác*” 404.

RS (Mitxelena 1970: 93): *Iac, emac, erac, ta çeguioc trancart*, “Hierele, dale, matale...” (272), nondik *iac* eta *trancart* ere hartu baitzituen.

ERAKUSPEN: “Doctrina, instrucción, *eracuspena*” 218.

Axular (Mitxelena 1970: 81): *Ceren ezta munduan halaco aiticindariric, guidariric, argui-eguilleric eta ez eracusleric, nola baita arraçoain naturala [...] eta concientiaren lehenbico muguida, abiadura, eracuspena eta conseillua* (GGero 420).

ERAUKI: “Vencido, *erauquia*” 666.

Axular (Mitzelena 1970: 130): *Gueureaz denaz beçan batean, errendatuac iarriric, garaitia emanic, erauqui erranic, eztugula indarric asco eçagaturic* (GGero 365).

ERAUZI I: “Arrancar, desquiciar, *erauci*” 63.

Axular (Mitzelena 1970: 62): *Ceren emazte ezcòdua eztu deusec ere, hala guiharran vquic-
tcen, crozcan erauzten, eta ez bere tentutic eta pacientciatic atheratcen, nola bere senharra ber-
tcerequin diabilcola iaquiteac* (Gero 358) eta *çure etsai, colerac erauciric dagoen harc* (ib. 309). Agerraldirik onena ziurrenik ondokoa da: *amorio desordenatuac, hain flacatcen eta cordocatcen du amorio natural haur, non batçuetan erroetaric erauzten eta atheratcen baitu* (GGero 354), “desquiciar” itzulpena erro “quicio”-k eragin bide baitzion.

ERAUZI II: “Levantat testimonio, *erauci*” 369.

Axular (Mitzelena 1970: 99): *Nola baitira ebatsien bihurtcea, çorrèn pagatcea erauci dituen falso testimonioen satisfatcea* (Gero 242), *Falso testimonioric ez erauztea?* (ib. 516) eta *erauzaraci ceraucan falso testimonio gaixto bat* (ib. 378).

HH-an ere: “Levantat algún testimonio, *erauci*”.

ERAXTURA: “Añadidura, *erachtura, iraitura*” 50.

Azalpen errazik gabekoa, beharbada Axularrengandik hartu eta Larramendik moldatua (Lakarra 1993: 227). Azalpen saio baterako, ik. *iraxtura*.

ERBATZ: “Tasco, *erbatzá*” 633.

Iturri ezezagunekoa, mendebalekoa. Mitxelena (1970: 127) “estopa gruesa del cáñamo o lino” dela zehaztu zuen, Azkuerenean bizk. eta gip. dela gogoratzeaz gain. *OEH*-ak jasotzen dituen lekukotasun ia guztiak, adiera honetan eta bestetan, bizkaierazkoak dira.

Dena dela, *HH*-an ere badago: “Cañamiza, agramiza, la arista y despojo de el cáñamo majado, *calamu erbatzá, sapidá*”, “(Carmenar y estreger el) lino entre ambas manos, *sapinatu*; y los despojos y basurilla que de esto sale, *liñasapia, erbatzá*” eta “Tascado de el lino, *sapia, erbatzá*”.

ERDITSUKO: “Mediano, mediocre, *erditsucoa*” 407.

Harriet (Lakarra 1991: 231):⁴⁷ “médiocre, *erdixucoa*” (FE 384).

*ERDIZTAPEN [erditzapen]: “Parto, *ertzzea, erdiztapena*” 497.

Harriet (Lakarra 1991: 236): “accouchement, *erditçapena*” (FE 325). Lakarrak forma ezberdintasunagatik uzkuratzen duela eman arren, laburpenean (1993: 236) Harrieti egotzen dio. Ezen begi-bistakoa da, izan ere, Larramendik —edo inprimatzaileak— huts egin zuela.

EREDU: “Conformidad, *eredua*” 157.

Mitzelena (1970: 75) Axularrengandikotzat jo zuen: *Hunen arauaz, eta ereduz erraiten du Senecac ere* (Gero 279). Lakarrak (1991: 248) honako iruzkin hau egiten dio: “Alabaina, hitz hori hapax izaerara iristetik urruti dago (*Man.dev., Noelak, Oih, Pouy, EtxSar, etab.*) eta ezin zokora daiteke H[arriet] “selon, suivant, *arabera, eredura*” ere. Honenbestez, laburpenean (1993: 229) Harrieten alde erabakitzen du.

Ausartegia iruditzen zait; hona zergatik: (1) Larramendiren iturriko itzulpenarekiko fideltasuna hausten du; (2) askoz errazagoa da literatur iturri batetik deklinabidetik askatuta jasotzea, ezen ez hiztegiz hiztegiko transmisioan; hots, “según, *eredura*” espe-

⁴⁷ Bertan Larramendiri <erdixucoa> egotzen dio, eta honen azalpenean xehetasun asko (bestela oso jakin-garriak) eskaintzen. Hurrengo lanean (1993: 211-12) hutsa zuzendu zuen.

roko nuke, iturria Harriet balitz. Egia da *lacho* “libertad”-en hiztegiko hitza atzizkitik askatu zuela, baina gauza bera erdal preposizio baten itzulpenarekin egiteari sinetsgaitza deritzat; eta (3) aipatu Axularren pasartea zeharo dagokio itzulpenari, honen arabera *ereduz* “en conformidad (con)” baita.

EREGI: “Levantar, *jasan, jasaitu, eregui*” 367.

Mitxelena (1970: 98) *RS* eta “sobre todo” Landucci dakartza hitz hau azaltzera. Alabaina, Landucciren hiztegia da iturria, ezbairik gabe, *RS*-ko agerraldi bakarra (79. errefracuan), 1. koadernotxokoa izateaz gain, *erigui* formakoa baita; italiarrak, berriz, behar dugun formaz hornitzen gaitu: “leuantar otra cosa, *eregui veste gauça*” (286v) (Lakarra 1996a: 38).

ERGARRI: “Pendenciero, *ergarria*” 505.

RS (Mitxelena 1970: 113). Bi aukera ditugu, bietan itzulpen ezberdinarekin (“causa (de) riña”), baina haietatik bat (443. errefracua) 4. koadernotxokoa izaki (Lakarra 1996a: 43), iturria honako hau dateke: *Eguia ergarria*, “La verdad causa riña” (291).

ERGEL: “Necio, simple, *erguel*” 441.

Axular (Mitxelena 1970: 106): *Erranen deraue halaber halacoey, Euangelioco borz virgina erguel hey erran cerauena* (Gero 213). Bada agerraldi gehiago (cf. *AxH*).

HH-an ere, nahiz adiera ezberdinetan: “afiligranado”, “fileno, -na, delicado”, “hazañero”, “melindroso”.

ERGELKERIA: “Necedad, bobería, simpleza, *erguelqueria*” 442.

Axular (Mitxelena 1970: 106): *Alfertasuna da erguelqueriaren ama...* “Otiositas est mater nugarum” (Gero 39). Bada agerraldi gehiago (cf. *AxH*).

HH-an ere, nahiz adiera ezberdinetan: “hazañería, melindre, afectación de miedo en cosas de poca importancia”, “melindre, demasiada delicadeza” eta *emacumeen erguelqueric artu* “afeminarse”.

*HERGIDIKI [hertsidiki]: “Ojos (abrir y cerrar dellos), *herguidiqui bat*” 467.

Axularrengandik, gaizki irakurritakoa (Mitxelena 1970: 109): *eta penitencia eguiteco, asco da pontu bat, buru-itçulce bat, begui herts-idequi baten bitartea* (GGero 196). Hutsa ez da zati guztietan berdín zaila edo erraza azaltzen. Bigarren zatia, Larramendik ongi ezagutzen zuen *idiki* aldaera da (cf. *HH*-an honetaz egindako eratorriak: *idiki*era, *idikipen* “abertura”, *idikiro* “abiertamente”): egokitzapen bat izan daiteke, beraz.

Lehena oso iluna da, nahiz eta hor nonbait errataren itzala dabilela argia izan. Hona hemen bururatzten zaizkidan bi azalbideak, zein baino zein ahulagoa, dena dela: (1) tarteko zerrendako <herchi->ren ordezeko hutsa izatea; (2) tarteko zerrendan <hergi-> egotea, gaur egun <herxi-> idatziko genukeena, alegia; honen azalpena, batzuetan Axularri gorde zion <g> grafia izango litzateke, baina transkribatzerakoan Larramendiren buruan sekulako nahaste bat gertatu zela uste izatea litzateke, jakina.

ERLASTU: “Enronquecer, *marrantatu, erlastu*” 242.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 85): *Conciencia da behin ere lohacartcen ezten cerbitçari bat, marrantatcen edo erlasten ezten predica-ri bat* (GGero 426).

HH-an ere, sarrerakidea bezala: “Enronquecer, ponerse ronco, *marrangatu, marrantatu, erlastu*”.

*ERLATERA [erlatei]: “Colmena, *erlatera*” 147.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 73): “colmena, *colmenea, errlateya*” (248r). Mitxelena irakurketa txarra ala errata ote den galdetzen dio bere buruari.

Larramendik kopia bat erabili zuela jakinik, badirudi kopiatzaileak <erlateia> aldaketa egin zukeela, eta Larramendik <i>-ren ordeztu <r> irakurri, berak bokal arteko <y> gordeko baitzukeen. Badago beste agerraldi bat: “abejera, *colmena*, *erlateya*” (227r).

ERNETASUN: “Inspiración, *ernetasuna*” 345.

Axular (Mitxelena 1970: 96): ...*ernetasun iratçarpentasun, barreneco berotasun eta bertce fabore handi ichil batçuc* (GGero 105).

ERRA: “Aversión, odio, *errá*, *aibercundeá*” 85. “Odio, *errá*” 466.

Axular (Mitxelena 1970: 65): *baldin barrenean nehorri herraric, heguigoaric, gorroturic edo vorondate gaixtoric badiaduçu* (Gero 336). AxH-ak adibide gehiago eskaintzen ditu, eta bada bat gutxienez, sarrerako bi hitzak batzen dituena: *faltari bai, baiña faltaren iabeari herraric, eta aibercunderic eduqui gabe* (GGero 278).

HH-an ere: “Odio, *gaitzerizcoa*, *herra*, *igoria*, *gorrotoa*”.

ERRAGARRI: “Aborrecible, *erragarria*” 3.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 53): *Ezta concientcia gaixtoa beçain gauça gaixtoric eta erragarriric* (GGero 423). Villasantek (AxH, s.v.) “que quema, quemante” itzuli du; adiera figuratuan izaki, Maurice Harrieten itzulpena (ap. OEH, s.v. *erregarrí*) hobe da, zalantzarik gabe: “irritant, intolérable”.

ERRAIZUN: “Decir, qué decir, *erraizuna*” 210.

Axular (Mitxelena 1970: 81): *Nahi eztuenac erraiçunic, eztemela* [sic] *occasinoric* (GGero 403).

ERRATSU: “Colérico, *erratsua*” 145.

Axular (Mitxelena 1970: 73): ...*presuna herratsuen, erriertatsuen eta haserre corren artean ere* (GGero 270).

ERRAZTU: “Facilitar, *erraztu*” 268.

Axular (Mitxelena 1970: 88): *Hala bada guiristino onari ere, amorioac, gogotic egoiteac, arintcê, errazten, goçatcen eta ahantz aracitcen <aratci-> derautça* (GGero 491 [Gero 489]). HH-an ere: “Facilitar, *erraztu*, *aisatu*”.

ERREILA: “Reja de arado, *errellea*” 569.

Landucci (Mitxelena 1970: 120): “reja de arar, *errellea*” (311r).

ERREMUSINARI: “Limosnero, *erremusinaría*” 378.

Axular (Mitxelena 1970: 100): *Franciaco lehenbicico erremusinari* (GGero 3).

ERRIDOI: “Cortina, *erridoia*” 167.

Iturri ezegunekoa (Mitxelena 1970: 76; Lakarra 1993: 229). Lekukotuta dauden beste aldaeren arabera (ik. OEH, s.v. *erridau*) ekialdekoa da (cf. fr. *rideau*).

ERRO: “Quicio, *erroa*, *croscá*, *üalá*” 557.

Axular (Mitxelena 1970: 119): *Athea bere erroetan <erroae-> beçala itçultcen da naguia ere bere obean edo camastran. Athea bere erroetan eta uhaletan ongui iarria eta pausatua dagoenean, erraxqui hersten eta idequicenda* “Sicut ostium vertitur in cardine suo...” (GGero 45-46). Bada beste agerraldi egoki bat: *amorio desordenatuac, hain flacatcen eta cordocatcen du amorio natural haur, non batçuetan erroetaric erauzten eta atheratcen baitu* (ib. 354).

ERROZTATU: “Arraigar, *erroztatu*” 61.

Axular (Mitxelena 1970: 62): ...*behar da maiz cofesatu. Ceren maiz cofesatcen dena baithan, eztira beccatuac, hala gogortcen, eta ez fincatcen, eztira hala erroztatcen, eta ez hain barrena sartcen* (Gero 539). Bada beste agerraldi bat: *Zuhaitz ttipiác, oraiño erroric eztutenac, ecin athera ditzaquezu, cer equinen duzu bada errozta, eta handi ditezinean?* (ib. 83).

Cf. HH erroztatze “radicación”.

ERRUMES: “Mendigo, *errumesa, noharroina*” 414.

Axular (Mitzelena 1970: 103): *eta halaric ere bethi dira errumez [sic], noharroin, eta on-behar* (GGero 232). Nahiz eta hau baino askoz adibide gehiago egon (cf. AxH), Mitxelenak, arrazoi osoz, sarrerako bi hitzak jasotzen dituena hautatu zuen.

HH-an ere: “Mendigo (...), *esquean dabillena, errumesa, noarroina*” eta “Pordiosero, *errumesa, esquean dabilléna*”.

ERTUN: “Desdichado, *ertuna*” 200.

RS (Mitzelena 1970: 80): *Bar[r]i ertuna lelengo ençuna*, “La nueva desdichada...” (408).

ERTZE: “Parto, *ertzea, erdiztapena*” 497.

Landucci (Lakarra 1991: 236 eta 1993: 217): “parto, *erçea*” (301r), Mitxelenak begiak ekialdera (Leizarragarengan aurkituta) zuzendu bazituen ere (1970: 112-13).

ERXATU: “Obligación, *egupidea, obligar, erchatu*” 460.

Harriet (Lakarra 1991: 235): “obligar, *erchatcea*”, “nous sommes obligés à faire cela, *erchatuac gare hori eguiterat*” (FE 391).

ESKARATZ: “Hogar, *escaratzá*” 324.

RS (Mitzelena 1970: 94). Bi aukera ditugu, baina bat (RS 469) 4. koadernotxokoa izaki (Lakarra 1996a: 42), honako hau dateke iturria: *Seyac danzuana escarazezan, esan daroa atarteatean*, “Lo que oye el niño en el fogar...” (238), nondik *atarte* ere hartu zuen.

HH-an bestelako adieran: “portal” eta “zaguán”.

ESKARNIATU: “Escarnio, hacerle, *escarniatu*” 246.

Axularrengandik (Mitzelena 1970: 85): *Hori da Iaincoaz, eta Iaincoaren misericordiaz escarniatcea* (Gero 150), esaterako (ik. AxH adibide gehiagotarako).

ESKOLATU: “Disciplinar, *escolatu*” 217. “Enseñar, *escolatu*” 239.

Axular (Mitzelena 1970: 81): *Semeac ditutçunean, escola itçatçu haurretic*, “...erudi illos” (Gero 88), *Doctor handi içanen denac haurretic behardu escolatu* (ib. 175). Bada oraindik beste agerraldi bat: *Bertceren escolatceco eta gobernatceco cargu dutenec* (ib. 277).

ESKUBI: “Mano derecha, *escubia*” 396.

Landucci (Mitzelena 1970: 101): “derecha mano, *escubia*” (258v). Badago beste agerraldi bat: “Mano diestra, *escubia*” (290v).

ESKUDENZIA: “Libertad, *escudencia, lachoa*” 370.

Mitxelenak (1970: 99) noraezean Axularrengandikotzat jo zuen, nahiz honek *eskudantzia* erabili: *Ceren Iai[n]coa dê bihotz bera, eta misericordios, ezta ez hunetatic hartu behar occasinoric eta ez ezcudâtciaric beccatu guehiago eguiteco* (Gero 143).

Harrietengandik hartua da, sarrerakidea bezala (Lakarra 1991: 251), honek eskaintzen baitzikigu itzulpen eta forma berberak: “liberté, *escudencia*”, “il a pris la liberté, *escudencia hartu du*” (FE 379). Mitxelenak aipatu forma bildua zuen HH-an, s.v. *licencia*.

ESKUEDA: “Palma de la mano, *escuedá*” 480.

Iturri ezezagunekotzat joa (Mitzelena 1970: 110; Lakarra 1993: 235). Baliteke Landuccirena izatea, irakurketa txar baten bitartez: “palma de mano, *arra escucoá*” (300r), baldin berak edo kopiagileak hor bi hitz daudela (*arra* eta x; cf. *bezarrá*) eta bigarrean <coa>ren ordez <eda> irakurri izan balu. Eskuizkribuan, lehen begiratuan *escueda* oso erraz irakur daiteke, bigarren <c>a <c> zein <e> izan litekeelako, eta <o>k eskuinaldean goranzko zikin bat (<d> egiteko modukoa) daukalako (ik. irudia, 54. or.). Cf. HH “Arra, señal de algún concierto, esta voz es Basscongada, y tiene varias significaciones, *arra* significa palmo, y toda la mano estendida (...), *escueda*” eta “Arras de esposo (...). *Fedatzeco escuedac*”.

*ESKUSAU [eskuzabau]: “Manteles, *escusauac*” 399.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mixelena 1970: 102): “manteles, *escuçauauac*” (290v). Italiarraren berriemaileak *escuçauac* behin idatzi, eta gero gainean, azken *-a*-ren eskuinean, *uac* erantsi egin zuen (Agud & Mixelena 1958: 151. oh.); kopiazailea ez zen eransketaz ohartu, nonbait. Eskuizkribuari begiraturata, ohartu behar da eransketa urrutitxo dagoela, non kokatu behar den argitu gabe; bestalde, <ç> zerbaiten gainean zuzenduta dago, eta <s> ere irakur daiteke.

ESLEITU: “Separar, *esleitu*” 603.

Mixelenak (1970: 124) Axularrengandikotzat jo zuen: *Eta eztuçu ez pensatu behar, ondocoetara vtzteaz cumplitcen duçula. Ez eta ondoco hey, certçaz paga esleituric, bereciric, eta seinalaturic vtzten baderauçu ere* (Gero 242).

Lakarrak (1991: 250) Harriet ekarri zuen erkaketara: “indiquer, *esleitced*” (FE 374), “instituer, *esleitced*” (FE 375) eta “ordonner, *esleitced*” (FE 393). Honako hau da bere azalpena: “...gaurko gazteleratik abiatuta frantseseko azalpena urrutixeago egiten bazaigu ere; ongi begiratzen bada, bat datoz Axular eta Harriet hitzaren esanahian”. Eta, horrenbestez, laburpenean (1993: 238) Harrieten alde egiten du.

Argudiaketari oso ahula deritzat; hona zergatik: (1) Harrietek nahi beste aukera eman arren, bat ere ez dator bat Laramendiren itzulpenarekin, Lakarrak berak ohartu bezala: “indicar”, “instituir” zein “ordenar” esperoko genuke; (2) arrazoia du hein handi batean, Axularren eta Harrieten esanahiak bat datozela dioenean; alabaina, ez gara gaurko gaztelerarekin gonbaratzen ari, Laramendik hautatu zuenarekin baizik; eta hau Axularrekin dator bat (ohartu aldameneko *bereciric* horri, itzulpenerako zantzua eman bide baitzion), eta ez Harrietenekin.

*ESPARKOA [epaskoa]: “Hurto, *esparcoa*” 329.

Axularrengandik, gaizki irakurritakoa (Mixelena 1970: 94): *eta Poetec adulterioa deitzen çuten, epascoa, ohoin queria* (GGero 359).

?ESSE [ese? etse?]: “Buen provecho, *esse*” 545.

Iturri erabat ezezagunakoa (Mixelena 1970: 117; Lakarra 1993: 237). *OEH*-ak egiten duen *ese* interpretapena (s.v. 2 *ese*) zalantzakoa da: iturria *RS* galdua balitz, adibidez, *etse* ere izan liteke.

ESTAKURU: “Pretexto, *estacurua*” 538.

Mixelenak (1970: 117) Axularrengandikotzat jo zuen, honako pasarte hau (besteren artean) eskainiaz: *Cer desencusa, cer estacuru abal duqueçun* (Gero 57).

Lakarrak (1991: 249-50) Harrieten lekukotasunak ekarri ditu erkaketara: “*estacurua*, pretexte” (EF 292) eta “pretexte, *estacurua*, *atciquiã*” (FE 409), eta laburpenean (1993: 237) hitza Harrieti egotzi ere. Izan ere, itzulpenak eta agerlekuak zeharo Harrieten alde egiten dute.

HH-an ere: “Pretexto, *aitzaquia*, *achaquia*, *asmua*, *estacurua*, *apucoa*”.

*ESTALGUNA [estalguna]: “Escondrijo, *estalguna*” 248. “Secreto, *estalguna*” 596.

Mixelenak (1970: 86 eta 123) Axularrengandikotzat jo zuen. Lehen sarreran adibide hauek eman zituen: *Itçalpean, cañaberaren estalgunean eta gueriçan eguitendu bere loa*, “Sub umbra dormit, in secreto calami” (GGero 39) eta *Ezta harentçat golccoric, çoccoric, eta ez estalgunerit* (ib. 435). Bestean, berriz: *Eta halatan, berac bere buruz, bere falta eçaguturic eta hobendun cela nabarbenduric, estalgunea bilhatu çuen* (ib. 434). Itxura guztien arabera, *GGero* 39 da *Erans*-eko bi sarreraren iturria; izan ere, latinak berak ematen digu lehen itzulpena zuzenean (cf. gaztelaniaz *DAut*: “Secreto. Se llama también el parage o

sitio oculto y escondido...”) eta bigarrena horren esanahikide baino ez bide da; forma ere azaltzen du, *-nean*-etik berez *-n* zein *-ne* erroa atera baitaiteke.

Ezin aipa gabe utzi Harrietek ere —nahiz eta ez Larramendiren sarrerak zuritzeko moduan— badakarrela: “à l’abri, *maldan, estalgunan, atherian*” (FE 325); bermatu ote zuen sarrera honek Larramendik *estalgun*-en formaz zeukan ustea?

ESTEKU: “Embarazo, *trabua, estecua*” 227.

Harriet (Lakarra 1991: 234): “obstacle, *estecua*” (FE 391).

ESTOKATU: “Obstinarse, *hisicatu, golpagogortu, estocatu*” 462.

Harriet (Lakarra 1991: 235-36): “obstiner, *estocatcea*” (FE 391).

HH-an oso adiera ezberdinean: “estoquear”.

ESUGI: “Morder, *esugui*” 431.

RS (Mitzelena 1970: 104): *Leussindu buztanaz, ta esugui hahoz*, “...y morder con la boca” (372),⁴⁸ nondik *leussindu* ere hartu baitzuen.

*ETSEKI [exekil]: “Encender, *etsequi*” 233.

RS (Mitzelena 1970: 83-84): *Lastategui zaarra exequi azquero, gachdaasedeyten*, “El uiejo pajar despues de encêdido...” (399).

ETXALEKU: “Descanso (lugar de), *etchalecua*” 199.

Axular (Mitzelena 1970: 80): *Badu gure Guero hunec hemen ere bere etchaleccua, eta ostatua* (GGERO 466 [GERO 464]).

ETZI: “Mañana, *biar*. Después de mañana, *etzi*. Dos días después, *etziluma*. Tres días después, *etzicaramu*” 400.

Sarrerako hitz guztiak RS-tik hartu dira (Mitzelena 1970: 102): *Beyçut nai baoçu gaur, biar, ezi eziluma etzicaramu*, “Hareoslo si quereys hoy, mañana, despues de mañana” (RS 410). Hitza ongi ezagutzen zuen (cf. HH “(Passado) mañana”, “Trasmañana”), eta *etziluma* eta *etzikaramu*-ri zor bide zaie sarrera.

ETZIKARAMU: “Mañana, *biar*. Después de mañana, *etzi*. Dos días después, *etziluma*. Tres días después, *etzicaramu*” 400.

RS 410tik hartua, sarrerakide guztiak bezala (ik. *etzi*).

ETZILUMA: “Mañana, *biar*. Después de mañana, *etzi*. Dos días después, *etziluma*. Tres días después, *etzicaramu*” 400.

RS 410tik hartua, sarrerakide guztiak bezala (ik. *etzi*).

EURZIRI: “Trueno, *eurciria, iusturia*” 656.

Harriet (Lakarra 1991: 237): “*eburciria, tonnerre*” (EF 293) eta “tonnerre, *eurciria*” (FE 432). <h> kentzen badaki ere, formak eta lekuak bat egiten dute iturria FE-ko sarrera izan zela erabakitzeko.

EUSI I: “LadRAR, *eusi*” 354.

RS (Mitzelena 1970: 97). Aditza Larramendik ondorioztatu du, dudarik gabe ondoko erretrau honetatik, *dayan*-en *egin*-en adizki bat ikusi gabez: *Ecin eusi dayan orac ynciria*, “El perro q(ue) no puede ladRAR...” (380).

EUSI II: “Ladrido, *eusia, sainga, aunā*” 355.

RS (Mitzelena 1970: 97). Bi erretrau daude aukeran: *Ecin eusi dayan orac ynciria*, “El perro q(ue) no puede ladRAR...” (380) eta *Chacur andiac eusi andia*, “...gran ladrido” (397), baina badirudi lehena *eusi* “ladRAR”-en jatorrian dagoela.

⁴⁸ Mitx. 72.

EUZU: “Ten, tómallo, *euзу*” 636.

Axular (Mitxelena 1970: 127): *Baldin ezpaduçu emaitericoric, euçu damu, ceren eztuçun: eta damu harequin baten, euçu vorondate, baldin bacendu emaiteco* (Gero 230). Badira hiru agerraldi gehiago: *Nahi duçu ez behin ere ičan triste? Çaren prestu, euçu concientcia ona* (ib. 440b; erantzun bera ib. 449) eta ...*badacusaçu nola nagoen, su hunetan errea, eta idor elccortua, euçu bada niçaz misericordia* (ib. 597), baina GGero-n *ençu* irakurtzen da lehenengo hiru agerraldietan (230, 442, 451), eta *euçu*, berriz, azkenekoan bakarrik (GGero 599).

*EZAI [ezâi]: “Fea cosa, *ezaya, marquetsá*” 273.

RS (Mitxelena 1970: 89): *Onerechien beguietan gauça ezayric eztan*, “...no ay cosa fea” (242).

HH-an *ezaña* “feo, fea”.

EZERIA: “Miseria, *ezceria*” 423.

Harriet (Lakarra 1991: 224-25): “misere, *ezceria, escasia, laceria*” (FE 386).⁴⁹

EZERTU: “Prohibir, *ecertu*” 543. “Vedar, *ecertu, guebendu*” 665.

RS (Mitxelena 1970: 117): *Bayt aguindua ta ezertua*, “Hare lo mandado y lo que vedays” (407).

EZIN: “Impotencia, inhabilidad, *eciña*” 332.

Mitxelenak (1970: 95) Axularrengandikotzat jo zuen: *ecinac eztu legueric* (Gero 243).

Lakarrak (1991: 251) Harrieten lekukotasuna hobesten du, *ezin* eta *ezindua*, biak segidan leku berean aurkitzeko moduan baitaude: “impossible, *eciña*” (FE 373), “incapable, *ecindua*” eta “incapacité, *ecindura*” (Ib. 374). Laburpenean (1993: 232), biak Harrieti egotzen dizkio.

Lakarraren argudiaketa ahula iruditzen zait; hona arrazoiak: (1) Harrieten hiztegian *Erans*-eko bi sarrerak ez daude segidan, aski hurbil egon arren: 8 sarrera daude tartean, eta orrialde aldaketa; (2) itzulpenak ez datoz bat, batez ere “impossible” / “impotencia, inhabilidad”, eta hein txikiagoan “incapable” / “impotente, inhabil”; (3) *ezindua*-ren izena *ezindura* da Harrietenean, *ez ezina*: bera da egiazki segidan dagoena, adieria-familia berean dagoena eta, ustez behintzat, Larramendik hartu behar zuena *ezina*-ren orde; (4) sarrerak ez *Erans*-erako, HH-rako baizik erabili zituen orrialdeetan kokatuta daude; areago, “Impossible, *eciña, ecingarria...*” eta, berezi-bereziki “Incapacidad, ineptitud, incapaz, *ecindura, ecindua, gayeza, cintzoeza*” aurkitzen ditugu bertan. Honezkero, nire ustez alperrikakoak dira gainerako argudio guztiak.

Bi sarrerak Axularri zor zaizkiola etsita nago erabat. Mitxelenak, haatik, *ezina*-ri dagokionez adibide ahul bat eskaini zigun; zeharo asmatu zuen, berriz, *ezindua*-ri eskaini zionarekin. Zeren Lakarrak ezarri baldintza, alegia, bi hitzak leku beretik hartuak izatea, Axularrek ederki betetzen baitu 176-178. orrialdeen bitartean dagoen zahartasunari buruzko pasartean (Villasantek bere argitalpenean 119. zenbakiarekin bereizi zuen hartan). Pasarte osoa transkribatu beharko litzateke *zahar ezindu* eta *ezin*-en erabilera ezberdinen artean egiten dituen jokuak osoki antzemateko; labur behar eta *ezin* interesatzen zaigun adieran agertzen deneko bi esaldirekin ase gaitzke, ordea: *Çahartasuneco pairua eta pairatcea, ecina da, eta ez pairua, eta ez pairatcea*:

⁴⁹ Hitzaren “benetakotasunaren” auzian, ez zait inondik ere iruditzen, behin iturria aurkituez gero, zalantzan jar daitekeenik: *ez*-en eratorria dirudi, ziurrenik *-(k)eria* atzizkiak. Herrikoia ala Harrietek eratua, baina?

indarraren escastea da, ahalaren faltatzea, ecin eguinez egoitea... (GGero 176) eta *Ordea nolatan eztuçue eguinen? Ecin baitai diqueçue. Beraz ecinari esquer, eta ez çuen vorondate-ari* (ib. 178).

EZINDU: “Impotente, inhábil, *ecindua*” 333.

Mitxelenak Axularrengandik hartutakotzat jo zuen, honako pasarte honetan (nahiz Gero 99 ere aipatu) oinarri harturik: *Cer esquer vste duçu duela... çahar ecinduc etsaia-ri bidera harmaturic ez ilquitceaz?* (Gero 177). Lakarrak (1991: 251) Harrieten lekukotasuna kontrajartzen dio, eta laburpenean honi egotzen (1993: 232). Bion hipotesien eztabaidarako, ik. *ezin*.

*EZKABAR [ezkarar]: “Granizo, *ezcabarra*” 300.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 91): “granizo, *ezcararra*” (278v); cf. “granizar, *escararr eguin*” (*ibid.*). Balirudike Larramendik *kazkabar* eta kideak buruan zituela (eta orduan hutsa baino gehiago nahita egindako aldaketa izan daiteke), baina HH-an bederen ez du halakorik ezagutzen zuelako seinalerik ematen (cf. s.v. *granizo* eta *piedra*); beste azalbide bat <r> : <v> : <b> izan liteke.

EZTEGU: “Bodas, *ezteguac*” 101.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa, beharbada RS-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 67; Lakarra 1993: 228); Landuccik *ezteyac* dakar, berriz, Mitxelenak adierazi bezala.

HEZUERIA: “Huessos (enfermedad de), *hezueria*” 327.

Axular (Mitxelena 1970: 94): *Çahartcean [...] belhaunetan heçueria iartcen da* (GGero 182).

FADER: “Monge, *faderra*” 429.

Landucci (Mitxelena 1970: 104): “monge, *faderra*” (294r).

FIDAGAITZ: “Desconfiado, *fidagaitza*” 195.

Harriet (Lakarra 1991: 238): “méfiant, *fidagaitça, iduricorra*” (FE 384).

FIDAGAIZTASUN: “Desconfianza, *fidagaiztasuna*” 196.

Harriet (Lakarra 1991: 238): “méfiance, *fidagaiztassuna*” (FE 384).

?FISA [FIXO?]: “Pulido, *fisa*” 549.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 118; Lakarra 1993: 237). Mitxelenak Axularren *fits* ekarri zuen erkaketara, baina esanahia oso urruti geratzen dela erakutsiaz: *Fitsaren berdin, ez deusen pare daducagu dembora* (Gero 160). Oso iradokizun interesgarria egiten du, bestalde: *fexo, fixo*-rekin lotzea. Tamalez, OEH-ak bitan banatu ditu lekukotasunak, eta *fi(t)xo*-renak *pijo*-perako utzi. Dena dela, honela balitz <is> <ich>-ren orde ezagongo litzateke, Larramendik aldatua, eta bai aldaketa hau, baita <-a> ere, testu idatzia izateari zorko litzazkioke.

FISTIA: “Sabandija, *fistia*” 590.

Iturri erabat ezezagunekoa, nabarmenki *piztia*-ren aldaera (Mitxelena 1970: 122; Lakarra 1993: 238). Gogora daiteke *f*-dun aldaerak Nafarroan eta Araban inon baino aiseago edireten direla.

FOROGU: “Enojoso, *forogu*” 238.

Axularrengandik, gaizki itzulia (Mitxelena 1970: 84-85). Mitxelena aurkitu bi adibideetatik baten alde makurtzen da, Larramendiren itzulpena “menos mal” dagokiolakoa: *Haur da alferqueriatic... heldu den irabacia, probecia, errumesqueria; bataren eta bertcearen carga eta forogu içaitea, ondore gaixtoa, calte handia* (Gero 44). Lehentxeago ere bazuen adibide egoki bat: *Eta guero ecin har deçaquetenean eta ez ebats, eta bahitcecoric eta saltcecoric ere ez-tutenean, abiatcen dira esquean, bataren eta bertcearen forogu, anbitz veltçuri eta beccaitzcoa içaiten dutela, eta atheac ere maiz, ez iccusi iduri eguinic hersten çaitzela* (ib. 43).

FRESA: “Cabezón, *fresa*” 107.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 68) eta Lakarrak (1993: 228) RS-ren zati galdukoa izan daitekeela uste dute. Dena dela, Mitxelena RS “cabezón” *chamaratilla* hitzez ordezkatua dagoela gogoratu du. Honezaz gainera, oso kontuan hartzekoa dugu gaztelaniazko *fresa*-ren historia, nonbait ez baita XX. mendera arte lekukotzen, fr. *fraise* eta *frasier* —nondik gaztelaniazkoak datozen (BDELC s.v. *fresar*)— jadanik 1676an lekukotzen diren bitartean (Robert 1995). Ez ote, beraz, ekialderagoxekoa?

GABENARA: “Morciégalo, *gabenera*” 430.

Landucci (Mitxelena 1970: 104): “morcielago, *gau enarea*” (294v).

GABINETEA (mug.): “Cuchillo, *gabinetea*” 173.

Landucci (Mitxelena 1970: 76): “cabo de cuchillo, *gauinetea ondoa*” (243v), “filo de cuchillo, *gauinetean filoa*” (275r), baina “cuchillo, *ganibetea*”⁵⁰

GAINA TA PIKAINA: “Nata, la flor de la cosa, *gaña ta picaña*” 438.

Axular (Mitxelena 1970: 105): *Gaiñac picaiñac, eta hautuac bertceren, hondarrac, eta arbuyoac laincoaren* (GGero 181), nondik *arbuio* eta agian *autu* ere hartu baitzuten.

GAIZKOATU: “Malearse, *gaizcoatu*” 390.

Axular (Mitxelena 1970: 100). Bost agerraldi ditu liburuan zehar, baina erdaraz hautatu duen itzulpenaren ñabardura bereziarengatik (cf. HH “Malear, *gaiztotu, idoitu, donguetu, gaiztoerazo, donguerazo*. Lat. Depravare, corrumpere”), balirudike sarrien agertzen den testuingurua —*zauria gaizkoatu*, alegia: ik. Gero 93, 123, 292 eta 465— ez dela honen iturria (beherago s.v. *zauri gaizkoatu* jaso, eta “mal curada” itzulia), honako hau baizik: ...*probearen bere probetasunaren gaiñera, bere gogoan eta bihotzean çaurtua, gaizcoatua eta tristetua igortceco* (Gero 224). Villasantek (1976: 250) “lacera-do” itzuli du testuinguru honetan.

GALDURO: “Malamente, *galduro*” 386.

RS (Mitxelena 1970: 101): *Gaz esuroa galduro batu doa*, “...malamente se recoge” (353).

?GALENDIA [galen?]: “Peligro, *galenda*” 503.

Iturri ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 113; Lakarra 1993: 236). Mitxelena badirudi RS iradokitzen duela iturritzat, *galendua* “escarmentado”-rekin (RS 299, Erans 245) eta *gurenda* “victoria”-rekin (RS 308, Erans 679) lotuaz. Honela balitz, hemen ere *galenda*... ulertu beharko litzateke, agian.

GALENDU: “Escarmentar, *besteren buruan centzatu. Inertu, galendu*” 245.

RS (Mitxelena 1970: 91): *Galendua dabil vberen billa*, “El escarmentado...” (299), nondik *ubera* ere hartu baitzuen.

GALTZAPEN: “Pérdida, *galtzapena*” 509.

Mitxelena (1970: 113-14) Axularrengandikotzat jo zuen: *Nola eguiten, baitu galtzapen eta beberatzapen handia, probeari guibela emaiten dioenac* (Gero 233-34).

Lakarrak (1991: 249) Harriet ekarri du eraketara: “perte, *galzapena*” (FE 400), eta laburpenean berorri egozten dio (1993: 236). Larramendik lehenago ere ezagutzen zuen (cf. HH, s.v. *destrucción* eta *pérdida*); itzulpen zehatza eta agerlekua erabat Harrieten alde daude. Alabaina, Axularren pasartean formaz berdina den *goratzapen* (Erans 225 eta 366) aldamenen dagoenez gero, ez dut uste inolaz iturri gisa bazter daitekeenik.

⁵⁰ Argitalpenean ez da iragartzen *ganibetea* zuzenduta dagoela, ziurrenik lehenagoko <gauinetea>-ren gainean (zehazkiago <u> gainean <n> eta <n> gainean <b> ezarriaz).

GALTZAR: “Brazo, *galtzarra*” 105.

Harriet (Lakarra 1991: 226 eta 1993: 203): “*galçarra*, bras” (EF 294).

HH-an adiera ezagunagoan: “seno”.

GARAGARRIL: “Julio, *garagarrilla*” 349.

RS (Mitzelena 1970: 96): *Garagar[r]ylean nesq(ue)a ezarc alborean*, “En Iulio...” (313). Beronek ohartu bezala, hitza ongi ezagutzen zuen (OEH “junio”), eta esanahi berri-gatik jaso bide zuen.

GARAITIA: “Vitoria, *garaitia*, *gurenda*” 679.

Axular (Mitzelena 1970: 132): *Etsaitasuneco victoria eta garaitia, eztago ez mendecatean*, “Victoria contra iram...” (Gero 320), esaterako (cf. AxH adibide gehiagotarako).

GARBAL: “Calvo, *carsoilla*, *garbala*” 116.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitzelena 1970: 69): *Occasinoa copetan belarrean, airtcin aldean, illetsuda, eta cberlotsu, baiña garbaitean, garcetan, guibel aldean, motz, soil, garbal, carsoil, eta ille gabe*, “at post occasio calva” (GGero 153), nondik *garraitia* eta *garzeta* ere jaso baitzituen.

GARBATU: “Arrepentirse, *garbatu*” 64.

RS (Mitzelena 1970: 62). Honek eman bi aukerak (RS 102 eta 521) 1. eta 4. koadernotxokoak izaki, honela dio Lakarrak (1996a: 40): “Hitza, gainera, ez da inolaz ere hapax eta edozein dotrinatan —zein herriko hizkeran— eriden zezakeen”. Alabaina, OEH-aren arabera (s.v.) ez dago RS-z bestelako lekukotasunik (Kapanagak *garbaitu* darabil) Mogelen CrIc arte. Beraz, hipotesirik errazena RS-ren zati galduan berriz agertzen zela uste izateari deritzat.

Oso adiera ezberdinean jaso zuen HH-an: “(domar y ablandar el) lino”, “assedar el cáñamo”.

GARDIA I: “Cuidado, *gardia*” 176.

Mitzelenak (1970: 76-77) bizkaierazkotzat jo zuen, lekukotasun ezberdinetan oinarriturik. Iturri arazo honetan interesgarriena, ene iduriko, RS-koa litzateke: *Edoçeynec edat ostein, dio vere gardia*, “Cada cual despues de beuer dize su parecer” (393), adieraren aldetik Erans 215ekin ongi datorrena.

Lakarrak (1991: 226 eta 245, eta 1996a: 34), RS-ren zati galduan beste *gardia* bat egon zitekeela ukatu gabe, nahiago du Harrietengan ikusi iturria, merkeago delakoan. Honetarako honako sarrera sorta hau eskaintzen du: “*sérieux, gardiacorra*”, “*sérieusement, gardiacorqui*” (FE 423) eta batez ere “*fidèle pour tenir le secret, gardiacorra*” (*ib.* 361). Honela dio: “Ez zait ezinezko iruditzen hauetarik ateratzea Larramendik erroa; esanahia ere azalpen honen alde litzateke”. Ondorioz, laburpenean (1993: 229) Harrieti egozten dio.

Hasiera batean bederen, Mitxelenaren usteak eta Lakarrarenak bata bestearen kontra zertan joanik ez dutela deritzat. Mitxelenak batez ere Erans 215 “dictamen”, eta Lakarrak batez ere Erans 176 “cuidado”, nork berea azaltzen dute. Sineste honetan, har ditzagun banan-banan: Erans 215 “dictamen”-en iturria RS da, nik uste, “dictamen” eta “parecer” hertsiki esanahikideak baitira: cf. HH “Dictamen, *ustea, iritzia*” eta “Parecer, dictamen, *iritzia, ustea*”. Areago, badirudi, halaber, RS 393 dela iturri zehatza, eta itzulpen aldaketa, ohiz kanpokoa, arrazoi praktikoa batek eragin duela: “parecer” aditzat hartzeko arriskua uxatzea.

Erans 176 “cuidado”-rako, dena dela, Lakarrak eskaini zertzeladek ez naute asebetetzen: (1) ken ditzagun “*sérieusement, gardiacorqui*” eta “*sérieux, gardiacorra*” sarrerak,

hitz familia zenbat bider agertzen den erakusteko baizik balio ez baitute; (2) Lakarraren benetako oinarria “fidèle pour tenir le secret, *gardiacorra*” dela onarturik, zergatik *gardia* eta ez *gardiakor*? (3) eta zergatik “cuidado” eta ez “fidelidad”? (4) kokalekua ohiz kanpokoa da. Harriet onartzekotan, askoz hobea deritzat “soin, *artha*, *goardia*” (FE 425) sarrerari, aldaketa —hutsa ala berariazko aldaketa?— txiki bat baino ez baitugu behar forman.

GARDIA II: “Dictamen, *gardia*” 215.

RS-tik hartua. Eztabaidarako, ik. *gardia* I.

GARKOXILO: “Cogote, *garraita*, *garceta*, *garcochiloa*” 141.

Iturri ezezaguneko, Iparraldekoa. Azkueren arabera, BN da, eta baditu aldaerak Iparraldeko beste euskalkietan (Mitxelena 1970: 73).

GARNU: “Orina, *garnua*” 472.

Iturri ezezaguneko, bizkaierazkoa, agian RS-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 109; Lakarra 1993: 235).

HH-an *guernua* eta *garnura* [sic] “orina”.

*GARRAITA [garaite]: “Cogote, *garraita*, *garceta*, *garcochiloa*” 141. “Nuca, *garraita*” 455.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 73): *Occasinoa copetan belarrean, aiticin aldean, illetsuda, eta cherlotsu, baiña garhaitean, gargetan, guibel aldean, motz, soil, garbal, carsoil, eta ille gabe*, “at post occasio calva” (Gero 153), nondik *garbal* eta *karsoil* ere hartu baitzituen.

Erroa gaizki erazi zuen Larramendik (cf. *AxH* eta *OEH*, s.v.).

GARTXU: “Lentisco, *garchua*” 365.

Iturri ezezaguneko, agian RS-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 98; Lakarra 1993: 233). Alabaina, *OEH*-aren datuen arabera, G-goi-n ere bederen ezaguna da: ahozkoa, beraz?

GARZETA: “Cogote, *garraita*, *garceta*, *garcochiloa*” 141.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 73): *Occasinoa copetan belarrean, aiticin aldean, illetsuda, eta cherlotsu, baiña garhaitean, gargetan, guibel aldean, motz, soil, garbal, carsoil, eta ille gabe* (Gero 153), nondik *garbal* eta *karsoil* ere hartu baitzituen.

*GASO [gaxo]: “Dañoso, *gasoa*” 188.

RS (Mitxelena 1970: 78). Honek honako errefrau hau hautatu zuen, formaz eta itzulpenaz egokiena zelakoan: *Guibeleco on dana, areco gasso*, “Lo que es bueno para el hígado, dañoso para el baço” (141). Alabaina, badago beste hautagai bat: *Osticoa aculua ganaco, ydiençat gaso*, “Coz para el aguijon, para el buey dañosa” (180), formaren aldetik agian egokiagoa, nahiz eta <ss> vs. <s> erabat erabakigarria ez izan.

GEBENDU: “Vedar, *ecertu*, *guebendu*” 665.

RS (Mitxelena 1970: 130): *Sardina gueben lecuán, bere caltean*, “El que entrare en lugar veda-do...” (209). Izenondoa da, bildumako beste batzuk bezala (Lakarra 1996c: 300-301).

GEIDE: “Próximo, *gueidea*” 547.

RS (Mitxelena 1970: 117-18): *On erexteco Ianyncoari* [sic], *eguioc vrgaçi geydeari*, “...az ayudar al proximo” (339), nondik *urgazi* ere hartu zuen.

*GERTAETU [gertatu]: “Guisar, *guertaetu*, *guertucatu*” 305.

Iturri ezezaguneko, bizkaierazkoa, ziurrenik RS-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 92; Lakarra 1993: 232): *gertaeta*- batetik dator, inolako zalantzarik gabe, eta cf. *guertu* “aparejado” RS 160 (*afari guertua* “la cena aparejada”), 306 eta 331.

GERTAKUNTZA: “Caso, successo, *guertacuntza*” 125. “Sucesso, *guertacuntza*” 619.

Harriet (Lakarra 1991: 242 eta 1993: 203): “succés, *guerthaquença*” (FE 428).

GERTUKATU: “Guisar, *guertaetu, guertucatu*” 305.

Iturri ezezaguneko. Mitxelena (1970: 92) ez dio ezer berezirik honetaz. Lakarrak (1993: 232) sarrerakidea bezala RS-ren zati galdukotzat jo du.

Nire ustez, bata zein bestea izan litezke iturri horretatik, baina ez biak batera. Hautagairik onena *guertaetu* da, jakina, nahitaez bizkaierazko iturria eskatzen duelako. *Gertukatu*-k, berriz, Erans-ean agertzen diren beste *-katu*-ak dakartza gogora: Larramendik eratu ote, bestearen hurbilpen etimologiko gisara?

*GERTZA [geriza]: “Sombra, *guertza, itzalgaizca*” 614.

RS-tik, *gueriza*-ren ordez (Mitxelena 1970: 125). Bi agerraldi daude, baina 495. erre-fraua alde batera utzi behar da, 4. koadernotxokoa baita (Lakarra 1996a: 44). Gainera, hutsa jatorrizko testukoa da: *Gextoac on jaunen guer[i]zan*, “...a la sombra de los señores” (371; Lakarra 1996c: 338). Mitxelena berak erkaketara ekarri zuen Axular, agerraldi bitatik batean (*Gero* 10) zentzu metaforikoan (“amparo, protección”), baina bestean hertsian (*ib.* 39) erabiltzen baitu, baina orain alferrik da.

GESTO: “Malo, *gestoa, deungá*” 387.

RS (Mitxelena 1970: 101). Beronek azaldu bezala, *guextoa* maizago agertu arren, bada *gesto*-ren adibide bat baino gehiago. Mitxelena aipatuei Lakarraren glosariokoak (1996c: 211) erantsiaz, orotara hiru hautagai ditugu: *Hurte gestoa barri utsa*, “El mal año...” (151), *Mi gestoa da minago, mintea bano*, “La mala lengua...” (169) eta *Samarien osticoa da gestoa, noc verac arbez vere ydecoa*, “Coz de rocin mala ez...” (363). Grafia beti <gestoa> da eta, beraz, <gue-> Larramendiren interpretapena da.

GEZNA: “Mensaje, *guezna*” 416.

Iturri erabat ezezaguneko. Mitxelena (1961: 372) <mezua>-ren ordezkotza irakurketa txarra izan litekeela iradoki zuen, baina gero (1970: 103) <gu> <m>-ren ordezkotza irakurtzeari zaila zeritzan.⁵¹ Nire ustez, hipotesirik merkeena iturrian *gueznazaya* (q.v.) ego-tea izango litzateke, eta bertatik Larramendik *guezna* erauzte.

GEZNAZAI: “Mensagero, *gueznazaya*” 415.

Iturri ezezaguneko (Mitxelena 1970: 103; Lakarra 1993: 234). Erabat arbuizatzekoa deritzat —Mitxelena behin (ik. goian *guezna*) iradoki bezala— <mezua>-ren ordezkotza irakurketa txarra izateari: <mezuazaya> ezinezkoa izanik, ezinbestean iturrian *guezna* bakarrik zegoela, eta Larramendik handik *gueznazaya* eratorri zuela egin beharko genuke, baina inondik ere errazago da alderantziz, *gueznazaya*-tik *guezna* erauzte, *-zai*-ren erabilera Larramendirentzat ohiz kanpoko delako kausa.

GEZTARA: “Muela, piedra, *guezlara*” 434.

Iturri ezezaguneko. Oso hedatuta dago, eta aldaerarik zabalduena ziurrenik *geztera* da (Mitxelena 1970: 105). *OEH*-ren datuek Mitxelena ustea sendotzen dute, *geztara*-ren lekukotasun bakarra honako hau dela bermatuaz.

?GIRAKEA [geraka?]: “Inquieto, *guiraquea*” 344.

Iturri ezezaguneko, ziurrenik bizkaierazkoa (Mitxelena 1970: 96; Lakarra 1993: 232). Mitxelena Ibiñagabetiaren proposamena bere egiten du, alegia, bizk. *geraka* izan daitekeela (ik. orain *OEH*, s.vv. *geraka* eta *girakea*).

⁵¹ *OEH*-ak proposamena gorde badu ere. Bide batez, identifikatzen ez duen Landerengandiko J.C.E.S. 476, zalantzarik gabe *OEH*-ak *TB* deitzen duen 1828ko *Testamenta* da, Larramendiren hitzez jositakoa.

GIRTAİN: “Asa, *guirtaiña*” 68.

Axular (Mitzelena 1970: 63): *Ceren guibeleraz guero, eztu escu-toquiric, eta ez lotceco guirthaiñic (GGero 153) eta eztute edireiten, ceri lot: eztute edireiten guirthanic, escu-toquiric, sostenguric, eta ez consolatceco bideric, eta ez esperantçaric (ib. 600 [Gero 598]).* Bigarreneko hutsak iturburu ezinezko bilakatzen du.

GIZAKOI: “Puta, *ollaquea, guizacoya*” 554.

Axular (Mitzelena 1970: 118): *goacin aitcinago, eta edirenen dugu, ecen emazte guiča-coiac, eta guičon ema-coiac, presuna putanerac eztuela deusetan ere soseguric, eta ez pau-suric (GGero 357).* Pouvreaux, Mitxelena ohartu bezala, itzulpen zehatzagoa eman zuen: “mulier lubrica”.

GLOBA: “Poema, *globac*” 522.

Harriet (Lakarra 1991: 240): “poëme, *globac*” (FE 405).

GLOBARI: “Poeta, *globalia*” 523.

Harriet (Lakarra 1991: 240): “poëte, *globalia*” (FE 405).

GLOSTO: “Costo, *glostoa*” 170.

Iturri ezezagunekoa. Errata ez izatekotan *gostu*-ren aldaera (aski bitxia) izango litzateke (Mitzelena 1970: 76). Harrietek *gosta* dakar, baina iturri gisa ezinezkoa da (Lakarra 1991: 243).

*GOGAI [gogaiera]: “Pensamiento, *gogaya, gogoa*” 506.

RS-tik, gaizki biluzitakoa (Mitzelena 1970: 113): *Gaba gogayeren Ama*, “La noche madre de los pensamientos” (395). OEH-aren iradokizuna (s.v. *gogai*) oso interesgarria da: “tal vez [Larramendi] leyó *Gaba gogaiaren ama* como hace Urquijo [bere argitalpenean]”.

GOGARA: “Gusto, *ebaea*. A gusto, *gogara*” 306.

Axular (Mitzelena 1970: 92). Hainbat adibide daude (cf. *AxH*), eta denak genitibo ostekoak dira, ondoko honetan ikus daitekeen bezala: *Presuna haserretuen artean bere gogara da Deabrua (Gero 284).*

Cf. *HH* “Acomodarse al gusto, al genio de otro, (...) *besteren, berçeren gogará ibilli*”.

GOGO: “Pensamiento, *gogaya, gogoa*” 506.

RS (Mitzelena 1970: 113). Itzulpen honekin bost bider azaltzen da Darmstadtoko alean, baina haietatik lau (63, 413, 419 eta 458) alde batera utzi behar dira, 1. eta 4. koadernotxoetakoak direlako (Lakarra 1996a: 43). Iturria, beraz, honako hau dukegu: *Loca jabilt aguina, ta gogoa dot arina*, “...y el pensamiento tengo liuiano” (398); bertatik *loca ibilli* ere hartu zuen eta, Lakarrak ohartu bezala, baita “sinonimoa hiru erre-frau gorago” ere.

GOGOETATSU: “Pensativo, *beriertua, gogoetatsua*” 507.

Mitzelena (1970: 113) Axularrengandikotzat jo zuen: *...norc erranendu nola tristetcen den? cein gogoetatsu iartcen den?* (GGero 58).

Litekeena dela aitortuaz, Lakarrak (1991: 236) Harrietengan ere aurkitu du: “pensif, *gogoetaxua*” (FE 399); hiztegi-gileak idazleak baino aukera gehiago duelakoan (1991: 217), azkenik laburpenean (ib. 236) Harrieti egotzen dio iturritasuna, ziurrenik arrazoiaz, Larramendik <x> : <ts> aldaketa egiten jakiteaz gainera, itzulpena eta agerlekua Harrieten alde baitatuz. Dena dela, Axularren pasarte aski gardena da berez.

GOITATU: “Prevenirse, *istalgaratu, goitatu*” 537.

Axular (Mitzelena 1970: 117): *Eta baina çuhur eta goithatu, ecen campohan deus ecin içanez, bere vilduetara, vildu behar duenean, lehenic hozitu behar duen burutic hasten baitçaica bihiari (GGero 36).*

GOLDELARI: “Arador, *goldelaria*” 57.

Axular (Mitzelena 1970: 61): *Golde nabarretan, edo golde picoetan, lur lantcen, eta appaintcen, guibelat beha dagoela hari denac, hildoa maccur eguinendu, ezta hura golde-lari on iñanen* “Arator respiciens retro...” (GGero 470 [Gero 468]).

GOLPAGOGORTU: “Callecer, *caillutu, golpagogortu*” 114. “Obstinarse, *hisicatu, golpagogortu, estocatu*” 462.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 69) “su formación (cf. *gogortcen* en Ax. [ik. agerraldia s.v. *kailutu*]) lo denuncia como auténtico” zioen. Lakarrak iturri ezezagunekotzat jotzen du lehen agerraldian (1993: 228) eta Larramendik eraturakotzat bigarrenean (*ib.* 235).

Ez dago Larramendiren ohiko zordunez beste lekukotasunik (OEH, s.v. *kolpagogortu*). Erreparatu bi adierei, bata bestetik hurbil egon arren, aski ezberdinak baitira; honek pentsarazten dit balitekeela asmatua ez izatea.

GONBURU: “Colmo, *gomburua*” 146.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa, agian RS-ren zati galdukoa (Mitzelena 1970: 73). Ez dago lehenagoko lekukotasunik, eta geroko bakanek badirudi bizkaierazko etorkia bermatzen dutela (OEH, s.v.).

GONDU: “Provecho, *gondua*” 544.

RS (Mitzelena 1970: 117): *Etorri vadaquic billaetan doan gacha gondu daquiala, “proueche te haga”* (514). Arazoa da 4. koadernotxokoa dela. Beraz, Lakarrak (1996a: 39), hau eta *coicati-ren arrarotasuna kontuan hartuta, agian biak jasotzen dituzten lau orrialdeak (59-62) “edo orrialde zati[ak]” Larramendiren alean egon zitezkeela suposatu du. Etimologiaz, ik. Mitxelena 1971: 165.

GONDURA: “Vianda, *gondura, oquelia*” 673.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 131) *gondu* “provecho” esanahiaren aldetik urruti geratzen denez gero, agian errom. *gordura* “adeps”-en forma disimilatua datekeela iradoki zuen.

HH-an ere: “Vianda, *janaria, gondurá, bazcá*”.

GORATZAPEN: “Elevación, *goratzapena*” 225. “Levantamiento, *goratzapena*” 366.

Axular (Mitzelena 1970: 82-83): *Nola eguiten, baitu galtiçapen eta beheratçapen handia, probeari guibela emaiten dioenac: hala eguiten du goratçapen mira garria probe beharrari, bere beharraren estaltceco emaiten dioenac. Eta goratçapen hura, eta handic heldu den irabacia galtcen du bihotz gogorrac...* (GGero 233-34).

HH-an ere: “elevación”, “levantamiento”.

GORGOIL: “Degolladero, *gorgolla*” 189. “Nuez de garganta, *gorgolla*” 458.

RS-ren zati galdukoa izan daiteke, bizkaierazkoa delako (Mitzelena 1970: 108). Halere, buruko zatien izenen ugaritasunak (ik. *baldoki, eraitoki* eta *magita*) hau ere ahozkoa izan litekeela iradokitzen du. Erans 189an Mitxelena erratatzen jo *gargolla*, egiatan berea da, Larramendiren testua aurrean ez zuelako seinale.

GORROTEILU: “Tramojo, *gorrotellua*” 651.

Iturri ezezagunekoa. Itxuraz errom. *garrote*-ren txikigarri bat izan daiteke (Mitzelena 1970: 129).

GORTA: “Cortijo, *gorta*” 165.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa (Mitzelena 1970: 75). *Gortaisa*-ren argudiaketaren zutabeetarik bat baita (eta hara bidaltzen baitu), jakintzat eman behar dugu hitz hau ere RS-ren zati galdukotzat hartzen zuela.

?GORTAISA [gortaisa?]: “Estiércol, *gortaisa*” 258.

Ziurrenik *RS*-ren zati galdukoa (Mitzelena 1970: 87). Arrazoiak: (1) <s> afrikatuaren ordez (ik. *OEH*, s.v. *kortaitz*); (2) *gorta*-ren elkartua izatea (cf. *gorta*).

GRISOLA: “Turmas, *grisolac*” 658.

RS (Mitzelena 1970: 129-30). Bitan agertzen da: *Chitac grisolac ta vrdaya Mayaçeco mayra*, “Pollitos, turmas y tocino...” (39) eta *Harien grisolac Mayaçean dira onac*, “Las turmas del carnero...” (115). Alabaina, biak 1. koadernotxokoak dira; honegatik, zati galduan berriz agertzen zela egin behar dugu, edo 115. erretrau bederik Larramendiren alean bazela pentsatu (Lakarra 1996a: 44).

GUDU: “Guerra, *gudua*” 303.

RS (Mitzelena 1970: 91-92). Sarritan agertzen den arren, 1. eta 4. koadernotxoetan daudenak kenduta, honako iturriak hauek geratzen zaizkigu (Lakarra 1996a: 52): *Azarcûnzeac bildurra vzabez, çe ylteco edo vicico* [sic] *gudura goaquez*, “...yremos a la guerra” (165), *Equix nago guertuago / Ynox baño guduraco*, “...para la guerra” (331) eta *Edoçeyn da azarri, vaya gudura doa guichi*, “...a la guerra pocos van” (383); 165.etik *azarcunza*, 331.etik *equix* eta 383.etik *azarri* hartu zituen.

Mitzelena erkaketara Axular ekarri zuen, honengan “combate, pelea” delako iturri gisa arbuaiatua. Lakarrak (1991: 244) Harrieten “*gudua*, combat” arrazoi beragatik baztertzen du. *HH*-an azken adiera honetan jaso zuen: “certamen”, “combate”, “lid”, “pelea”.

GURARI: “Deseo, *guraria*” 201.

RS (Mitzelena 1970: 80). Bi agerraldi ditugu: *Naya euguiarren, gurari geyago dogu arrê*, “Por tener lo que queremos, mas desseo entonces tenemos” (164) eta *Daucaguneean naya, gurari vaga oygara*, “...sin desseos solemos ser” (248).

HH-an ere, s.v. *antojo*.

GURDITXAPA: “Toalla, *gurdichapa*” 646.

Iturri ezezagunekoa, agian bizkaierazkoa. Lehen osagaian bizk. *igordi, igurdi* ‘frotado, restregado’ daukan elkarte bat izan liteke (Mitzelena 1970: 129; ik. halaber *OEH*, s.v.). Cf. Azkue (s.v. *txapa* 2): “(AN-Lez, Araq.), cabezal de sangría, trapo para detener la sangre”.

?GURENDA [guren?]: “Vitoria, *garaitia, gurenda*” 679.

RS (Mitzelena 1970: 132): *Gurenda andia odolbacoa*, “Gran vitoria la de sin sangre” (308). Hitza oso zalantzakoa da, ziurrenik *guren da* irakurri beharrekoa, biltzaileak bestela ulertu bazuen ere (cf. Mitxelena 1979: 427-28 eta orain Lakarra 1996c: 323).

GURENDU: “Aumentar, *gurendu*” 80.

Axular (Mitzelena 1970: 65): *...eta nori berea errendaturic gueldituco çaitçan appur hec, sumatuco dira, berretuco dira, gurenduco dira* (GGero 249).

HH-an beste adiera batean: “lozanear”.

GURRANDU: “Cautivar, *gurrandu*” 128.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitzelena 1970: 71; Lakarra 1993: 228).

GURZILA: “Rueda de carro, *gurcila*” 588.

Landucci (Mitzelena 1970: 122): “rueda de carreta, *gurczila*” (314r).

GUZTIZ ERE: “Especialmente, *guztiz ere*” 253.

Axular (Mitzelena 1970: 86): *Eta bertcetic, trabatcen eta guibelatcen çuten, leheneco usantcec, eta guztiz ere emaztèn balacuec, hitz ederrec eta placerec* (GGero 52; adibide gehiagotarako, ik. *AxH*).

IAK: “Hiérole, pégale, *iac, iyac*” 319.

RS (Mitxelena 1970: 93): *Iac, emac, erac, ta çeguioc trancart*, “Hierele...” (272), non-dik *erac* eta *trancart* ere hartu baitzituen.

IBAR: “Llanos, valles, *ibarrac*” 382.

RS (Mitxelena 1970: 100). Bi agerraldi ditu: *Iauxten dira aldasac, goraetan dira ybarrrac*, “...alçanse los llanos” (211) eta *Ezta aldasic ybar bacoric*, “No hay cuesta sin valle” (262). Erdal sarrera berezia da, *llanos* eta *valles* ez baitira zehazki esanahikideak, baina bai RS-n agertzen diren itzulpen biak. Halaz ere, nago iturri zehatza 211. erre-fraua dela, pluralaren eta itzulpenarengatik: lehendik ezagutzen zuenez gero (cf. *HH*, s.vv. *valle* eta *vega*), 262koa gabe ere “valles” erraz erants zezakeen lagungarri gisa.

IBARJAUN: “Merino, juez, ministro, *ibarjauna*” 419.

RS (Mitxelena 1970: 103): *Oric eztan erria, ybar jaun da açeria*, “...es Merino el raposo” (349).

IBILDAUN: “Vagabundo, *ibildauna*” 661.

Harriet (Lakarra 1991: 229 eta 245): “vagabond, *ibildauna*” (FE 435).

IBILGUNE: “Andar (modo de), *ibilgunea*” 49.

Axular (Mitxelena 1970: 60): *...gogoeta eguiten duela, eta cer hari den daquiela, beguiac fincaturic, eta landaturic, emastearen beguiey, beguitarteari, gorputçari, edertasunari eta ibilguneari* (GGero 392).

IBILKATU: “Passear, *ibilcatu*” 498.

Harriet (Lakarra 1991: 239-40): “se promener, *ibilcatceda*” (FE 409).

HH-an ere, iturri beretik baina iturleku ezberdinetik: “exercer” < “exercer, *ibilcatceda*” (FE 357).

IBILKUNTZA: “Paseo, *ibilcuntza*” 499.

Harriet (Lakarra 1991: 239-40): “la promenade, *ibilqunça*” (FE 409).

IBIRETU: “Aplacar, *ibiretu*” 54.

Iturri ezezaguneko. *ibide*-ren aldaera baten eratorria; *Pouvreauk* hiru aldaera (*ibiria*, *ipidia* eta *iuia*) dakartza, baina adieraren aldetik bizk. mod. *ibitu* ‘deshinchado’, ‘calmado’-tik hurbilago dago (Mitxelena 1970: 61). Azken honetatik dator, antza denez, Lakarrak (1993: 227) hitza, zalantzaz, bizkaierazkotzat ematea. Alabaina, *ibide* / *ibiri*-ren lekukotasunak gutxi izan arren (ik. *OEH*, ss.vv.) denak lapurterazkoak dira.

IDEKO DIRA: “Uno, son para en uno, *ideco dira*” 684.

RS (Mitxelena 1970: 133): *Argaloc ydeco eytenbadira, aec yndarsuen yçango dira*, “Si los debiles se hazen yguales...” (403). *Ideko* beste batean ere agertzen da: *Samarien osticoa da gestoa, noc verac arbez vere ydecoa*, “...tome su yguale” (363), baina formaz ez eze, Larramendik eman interpretapenez Mitxelenak aipatua da egokiena.

IDURIKA: “Semejanza, *idurica*” 599.

Axular (Mitxelena 1970: 123): *Urarequin nahi nuque, comparatu dembora. Ceren demborac, eta vrac elccarren idurica handi baitute* (GGero 155).

HIGATU: “Corromperse, *higatu*” 168.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 76): *Eta halatan presuna hirosac, erreac, eta hasserreccorac, ez ohidu, begui orde anhitz higatcen* (Gero 280). Pasarte honek ez du azaltzen itzulpena; *AxH*-ko sortatik, honako hau dateke onena: *Gure gorputz haur, arimaren canpoco, eta gaineco estalqui haur, zahartceaz higatcen eta*

deseguiten bada ere, ordea barrena, arima, hobetcen eta erraberritcen da (ib. 187).⁵² Axularren benetako erabilera hobeki islatuta dago *HH*-an: “consumir, deshazer”, “consumirse”, “gastar”.

?IGE: “Cuesta, *igea, iquea, patarra*” 175.

Mitxelena (1970: 76) agian usteldura izan daitekeela iradoki zuen; bide batez, grafiak zer esanahi zuen (gaurko *igea?*) galdetzen zion bere buruari.⁵³ Lakarrak (1991: 234), Harrieten <ikhea>-tik (ik. beherago *ike*) zuzenean ezinezkoa dela ezarrita, hauxe dio: “...beste iturri bat edo *ikhea* > *iquea* > *iguea* > *igea* katea suposatu beharko genuke, lehendabiziko pausua Larramendiren letraldaketa, eta bigarrena eta hirugarrena bere edota inprimatzailearen hutsak izaki”. Ondorioz, laburpenean (1993: 229) Harrieti egozten dio.

Ezin naiteke bat etorri: proposatzen duen katea ezinaitzakiatuzkoa izango litzateke, baldin eta baldin soilik *igea* balitz *Erans*-eko irakurketa bakarra. *igea* eta *iquea* biak batera azaltzeak, nik uste, hori baino azalpen korapilatsua beharko luke, nobela bat ia: Larramendik Harrieten sarrera birritan kopiatzea; birritan kopiatze hartan behin *iguea* eta bestean *iquea* jartzea (edo gero irakurtzea); sarrerak antolatzerakoan biak ber iturritik zirela oharkabean igarotzea eta, azkenik, berak edo inprimatzaileak *iguea* > *igea* egitea. Larregi, agian. “beste iturri bat edo...” Lakarraren esanera bihurtuko nintzateke, beraz. Larramendiren ulerker a etimologikoa, agian (cf. *oiutu*)?

HIGITU: “Menearse, *loca ibilli, higitu*” 413.

Mitxelena (1970: 103) Axularrengandikotzat jo zuen. Beste askoren artean (ik. *AxH*), honako pasarte hau hautatu zuen: *Naguia ere negu hotzean, atheac atheari darauntseanean, ohean higitcenda, bertce aldera itçultcen* <itcu-> *da, burua goitituric iarcenda* (G*Gero* 46).

Lakarrak (1991: 249) Harrieten lekukotasuna dakar erkaketara: “mouvoir, *higitcea*” eta “mouvement, *higidura*” (FE 388), eta laburpenean (1993: 234) Harrieti egozten dio.

Axularren alde makurtuko nintzateke itzulpenagatik: lehendik jasoa zuen (cf. *HH* “mover”, “rebullir”), *Erans*-eko itzulpena *RS*-k (ik. *loca ibili*) eskainia da, Harrieten agerlekua ona da, baina ez itzulpena eta, Lakarrak bere alde aipatzen badu ere, *higidura* ez du Larramendik jaso.

HIGUINDU: “Aborrecer, *iguitu, higuindu*” 2.

Axular (Mitxelena 1970: 53): *appur bat asse behardut, aspertu behardut, ichiritu behardut: eta guero orduan asse, asper, ichiri eta nekha nadinean, vianda higuintcen hasi daquidanean; orduan guztiac utçicoitut* (G*ero* 51) eta *ceren ezta han assetceric eta ez higuintceric* (ib. 490-91; cf. *AxH* adibide gehiagotarako).

HH-an ere: “aborrecer”, “desagradar”, “disgustar”, etab.

IGUITU: “Aborrecer, *iguitu, higuindu*” 2.

Landucci (Mitxelena 1970: 53): “aborreçer, *aborreçidu, equisigura es, yguitu*” (227r). Darmstadtekoan birritan gertatzen da *ygy* “aborreçe” (*RS* 493) eta “aborrecido” (494), baina 4. koadernotxoakoak dira.

HH-an *igüitu* “ahitar”, “ahitarse”, “desganar”, etab.

⁵² Bada beste bat (G*ero* 154), baina Villasantek dioen bezala (1976: 170, 59. oh.), bi argitalpenetan *higartcea* agertzen da, oker.

⁵³ Galdera honetaz, *OEH*-ak (s.v. *ike*) bestela ikusten ditu kontuak: “tal vez *ije* en grafia moderna”. Eztabaida nire ahal eta xedeetatik at geratzen da, baina ezetz esango nuke.

IKAZBIZI: “Ascua, *icazbicia*” 72.

Axular (Mixelena 1970: 64): ...*sinhetz araci nahidu* [...] *iccatz bicien gainean orthusic, oin-çolac erre gabe, ibil dite queyela* (G_{Gero} 397), nondik *oin-zola* ere hartu zuen.

IKE: “Cuesta, *igea, iquea, patarra*” 175.

Harriet (Lakarra 1991: 234): “*penete, pareta, ikhea, aldatxa*” (FE 399).

IKEDAK TA DIKEADA: “Darasme, y darte he, *iquedac, ta diqueada*” 185.

RS (Mixelena 1970: 78): *Yquedac ta diqueada*, “Darasme y darte he” (233).

IKUSKATU: “Visitar, *icuscatu*” 678.

Harriet (Lakarra 1991: 242): “*visiter, ikhuscatcea, visitatcea*” (FE 437).

HILDUMATU: “Mortificar, *hildumatu*” 432.

Mixelenak (1970: 104) Axularrengandikotzat jo zuen: *Hirur garrenac dira. Opera mortificata, Obra hilduac, hildumatuac, lohacartuac* (G_{ero} 541). Lakarrak (1993: 201 t. hur.) Harrieten alde jokutzen du: “*mortifier, mortificatcea, hildumatcea*” (FE 387). Nire ustez, iturri bata bestea bezain errazak dira, Axularrek ere *mortificata* azalpena alboan baitu; Lakarrak *iltura*-rekin egiten duen loturaz, ik. hurrengo sarrera.

ILTURA: “Amortecimiento, *iltura*” 44.

Mixelenak (1970: 59) Landuccirengan oinarritutako irakurketa txartzat jo zuen: “*amortecimiento, iltua*” (233v). Lakarraren ustez (1993: 201-2), hori bezain erraza izango litzateke *hildura* > *iltura* aldaketa, Harrieten “*appesantissement, hildura*” (FE 328)-tik abiatutik. Hipotesi honen abantailen artean, *Erans* 432ko *hildumatu* ere iturri beretik azaldu ahal izatea legoke. Bestalde, bigarren hipotesi batekin ere aritzen da: *hildumatu* horren iturria, Mixelenaren ustetan, hurrengo pasarte hau izango litzateke: *Obra hilduac, hildumatuac, lohacartuac* (G_{ero} 541). Eta honela dio: “Axularren esaldian, bat bestearen segidan ikusiz gero ez dirudi bestetara (ez Landuccigana ez Harrietengana) jo beharrik litzatekeenik bi hitzon etorkia segurutzat jotzeko, kontrako beste edozein hipotesi baino merkeago baikenuke, bai eskatzen duen aldaketaren azalpenean eta baita hiztegi-gilearen ohiko lan moduari dagokionez ere. Alabaina, ohar bekio kategoria ezberdintasunari, zeinak Axularren aldeko hipotesia garestitzen duen”. Honen guztionen ondorioz, laburpenean *iltura* Harrieti egotzen dio (Lakarra 1993: 227).

Gauzak honela, hasieratik aitortuko dut niri neuri Mixelenaren hipotesia errazen eta merkeena iruditzen zaidala, batez ere itzulpen zehatza eskaintzen digulako; ez da mespretxatzekoa, bestalde, Larramendik Landucciren testuarekin izandako irakurketa arazoan kopuru handia, eta kasu honetan itzulpenak erraz baino errazago, beste makilatxo bat —erdal atzizkiaren kide bat euskaraz lortzeko adinakoa— bazegoela edo behar zela sinetsarazi ziezaiokeela hiztegi-gileari.

Bestalde, Lakarraren argudiaketari puntu ahul bat baino gehiago aurkitu uste diot; hona hemen:

- 1) Larramendik *hildura* ongi ezagutzen zuen (cf. *HH* “*adormecimiento de brazo*”, “*amortiguamiento*”, “*austeridad, mortificación*” eta *hilduratu* “*mortificar*”); <ld> : <lt> aldaketarako zio berezirik ez zeukan, bada, eta gainera bere ohituraren kontra doake; orduan erratatzat jo beharko genuke, baina honek, berriz ere, Landucciren hipotesia merkeago bilakatzen du.
- 2) “*appesantissement*”-ek bidea aske uzten zion, gaztelaniaz nahi zuen ordaina erabiltzeko; halabehar handiegia ez ote, bada, hain zuzen “*amortecimiento*” aukeratzea?

- Gainera, nago berez ez zukeela horixe hautatuko; ikus dezagun bere ustetan hitz horrek zer esan nahi zuen: “amortecimiento, *erdiltze*a, verbal. Lat. Semi extintio, languor, ris”.
- 3) Harrieten sarrera ohiz kanpoko kokalekuan dago, *HH*-an sartu ohi zituen orrialdeetan; balirudike honetan horixe gertatu dela, hain zuzen: “Adormecimiento de brazo, pierna, &c. *sorrera*, *sortatze*a, *cordebaguetze*a, *hildurá*. Lat. Stupor, ris”, *hildura* esanguratsuki azken lekuan eta familiako beste sarreretan kiderik ez duela. *HH*-ko *hildura* hau Harrietengandik hartua dela onartzen bazait, orduan nekezago sinis daiteke *Erans*-ean berriz baliatu zuela, eta, bide batez, 2. puntuko galderari erantzuna ematen diogu.
  - 4) Lakarrak azpimarratzen duen *iltura-hildura* eta *hildumatu*-ren arteko erlazioa, zalan-tzarik ez, egiazkoa da. Alabaina, ezin da *contracarra* / *contracartu* bikotearekin, adibidez, inondik ere parekatu: etorkiz *ez eze*, adieraz eta lekuz elkarrekin doazen bi hitz ditugu, eta hauexen bilduma Harrieten iturritasunaren alde egiteko aski eta sobera da. *Iltura* eta *ildumatu*-ren adiera eta itxura ezberdintasuna (eta ustezko iturrian zein testu hartzailean daukaten uruntasuna bera) urrats luzeegia eskatzen diote, inondik ere, Larramendiri, ahal bada leku beretik hartuak nahiko genituzkeela baieztatzen denean.
  - 5) Axularren hipotesia Lakarrak berak ezeztatzen badu ere, ez zait iruditzen begi-bistan diren arrazoiengatik egiten duenik: oinarritzko nahaste bat izan bide du iruzkingileak Larramendiren *iltura* eta Landucciren *iltua*-ren artean; bestela ez baita ulertzen zer dela eta *hilduac* eta *hildumatuac* “bat bestearen segidan” agertzea hain garrantzizkoa den, ez eta zergatik aldaketa merkeagoa den.

INDEA (mug.): “Duelo, *indea*” 219.

Iturri erabat ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 81) *endea*-rekin daukan antza azpimarratu du.

INDUSKATU: “Hozar, *induscatu*” 325.

RS-n oinarri hartuta Larramendik eraturakoa (Mitxelena 1970: 94): *Hurdeoc il azque-ro, bareoc yndusca*, “...hoçan los limacos” (379).

?INERTU: “Escarmentar, *besteren buruan centzatu. Inertu, galendu*” 245.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 85). Lakarrak (1991: 252, 19. oh.) iradoki du *ulertu*-ren ordezkoko hutsa izan litekeela, errataren erraztasuna, batetik, eta Azkuek ez jasoa eta, beraz, agian susmagarritzat arbuaiatua, bestetik, argudiotzat erabiliaz.

Lehen argudioa zentzuzkoa da erabat, baina errata gertakizun izan zedin iturri idatzi bat proposatu —eta ahaleginean aurkitu— beharko genuke. Lakarrak badirudi *RS* aintzat hartzen duela, aski sistematikoki berau ematen baitu *inertu*-ren etorkitzat (1993: 231 eta 1996a: 52). Esan gabe doa halaxe izango litzatekeela, baldin eta irakurketa ona *ulertu* balitz. Alabaina, zalantza egin daiteke, *ulertu* beti “entender” itzulpenarekin agertzen baita Darmstadtteko alean (*RS* 49, 194 eta 216).

Bigarrenaz den bezainbatean, nahasteren bat izan du filologoak: berak dioen bezala, “ezaguna da [Azkuek] “B, arc” azpian *RS*-tik eskuzabal hartzeko zuen joera”, baina hitza ez da *RS*-koa —ez bederen Azkuek eta guk ezagutzen dugun zatikoa—, *Erans*-ekoa baizik. Eta, nahaste horretaz dena dela, *Erans*-eko hitzak neurri batean baino ez zituen onartu bere hiztegian (cf. § 5).

INES: “Huir, *ines, inesi*” 328.

RS (Mitxelena 1970: 94). Bi agerraldi ditu, *RS* 243 eta 422, eta bigarrena 4. koadernotxokoa izaki, badirudi lehenaren alde makurtu behar garela (Lakarra 1996a: 52):

Naztauenac ogenic, yñez begui guextoa ganic, "...haga huyda del peruerso" (243), non-dik *ogen* ere hartu zuen. Beste agerraldian <yñes>, hots, Larramendik eman formatik hurbilago dagoena agertzen den arren, txistukariaren aldaketa edo zuzenketa espero izatekoa da, hobeki ezagutzen zituen *iges, i(h)es* formen arabera (cf. *HH*, s.v. *huir*).

INESI: "Huir, *ines, inesi*" 328.

Larramendik, *ines*-en oinarri harturik eratutako forma; cf. *HH* "Huir, *iguesi, iesi joan, ieseguín, igueseguín, itzuri*" eta "Huido, *ies, igues, iesi, iguesi dabillena...*".

INGRATASUN: "Ingratitud, *ingratasuna*" 343.

Axular (Mitzelena 1970: 96): *Hain da handi, eta itsusi bi garren beccatua [...], non harc bere ingrat-tasunaz, leheneco beccatu barccatuac ere bihurtcen beçala baititu* (*GGero* 472 [*Gero* 470]).

*INISTURA [inistra]: "Recámara, *inistura*" 567.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitzelena 1970: 120): "recamara, *ynistrea*" (310r); cf. "çelda o camara, *camarea, ynistrea, guelea*" (254v) ere.

INKAR: "Centella, *incarra*" 132.

Landucci (Mitzelena 1970: 72): "çentella de fuego, *yncarra*", "çentellear, *yncar egosçi*" (255r).

INPRENTZU: "Torno, *imprentzua*" 647.

Axular (Mitzelena 1970: 129): *Harc etsaiari bihotça hautsten eta arrobatcen dio, harc beguia arraitcen dio, harc imprentçuaz beçala bere mendecatceco gogoa bertce aldera i[ç]çultçen dio* (*Gero* 295) eta *Etsai gaixtoac gauça hauc guztioac imprentsuaz beçala bertce aldera içulteintu* (*ib.* 356). Formagatik bigarrena alde batera utzi beharrekoa dela dirudi, baina *GGero*-n <tç> zuzendurik dago.

INURRI: "Hormiga, *inurria*" 323.

RS edo Landucci (Mitzelena 1970: 94). *RS*-n hirutan dago (8, 183 eta 526).⁵⁴ Hemendik izatekotan, *RS* 183 gence litekeen iturri bakarra, beste biak 1. eta 4. koadernotxoetakoak baitira: *Ynurriari arrayo*, "Sigue a la hormiga". Bigarren, Landucciren lekukotasuna gence: "hormiga, *ynurria, chinurria*" (281v). Lakarrak (1996a: 42) erabat Landucciren alde egin du, hiztegiak iturritzat daukaten lehentasuna argudiotzat erabiliaz. Alabaina, kasu honetan *RS*-k ere itzulpena agerian duen testua izateak argudioa lainotzen du eta, bestalde, *RS*-ko errefrau beretik *arrayo* hartua izatea, bilduma honen iturritasunaren alde erabakitzekeo adinako gertakaria da, nire ustez.

HH-an ere: "Aluda, hormiga con alas, *chingurri, chindurri, inurri egaatsua*", vs. "Hormiga, *chingurria, chindurria, chinaurria*".

IPIRDI: "Culo, *ipirdia*" 178.

RS edo Landucci (Mitzelena 1970: 77). *RS*-n lautan dago (33, 247, 385 eta 469). 33 eta 469 baztertu behar ditugu, 1. eta 4. koadernotxoetakoak baitira. Bi hautagai ditugu, beraz: *Pucheac ogui vaga, ypirdira dau bidea*, "...al culo tiene camino" (247) eta *Arrien ganean jarri dina, ypirdian atera day mina*, "...en el culo sacara dolor" (385). Landuccik hauxe dakar: "rabo por culo, *ypirdia*" (309r) eta "mediçina, *melezinea, ayudea, ypirçiria*", baina "culo, *ypurdia*" (253v). Lakarrak, itxura denez, Landucciren alde erabaki du auzia azkenik, ez baitakar *RS*-tiko hitzen zerrendan (1996a: 51-53).

⁵⁴ Eta ez 326.a, Lakarrak inoiz (1996a: 42) aipatu bezala. Kontuak bestelakoak dira, jakina, zuzenketa-ondoren hautagai bakarra geratzen baita, testuan hurren ikusiko dugun bezala.

Alabaina, niri neuri *RS* aukera hobe a iruditzen zait —gutxienez ez mespretxatzekoa— beti forma bera, beti gardenki eta beti itzulita dakarrelako, Landucciren lekukotasunetatik “rabo por culo” itzulpundunari bakarrik aintzat hartzekoa deritzadan bitartean.

IRAGAITZAZ: “Depaso, *iragaitzaz*” 192.

Axular (Mitxelena 1970: 78): *Iragaitzaz edo vste cabean* (Gero 392). Bada agerraldi gehiago: *Baiña iragaitzaz beçala, gure heriotcera condenaturic egoiteco pontu haur ukhi deçadan* (ib. 56) eta *Mundu haur bideazcoen ostatua da, iragaitzaz gare hemen* (ib. 240).

IRAIO: “Caer (hacer), *irayo*” 110.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 68) hainbat datu dakartza erkaketara: *HH*-an agertzen den *erayo* “estrellar” (cf. halaber *OEH*, s.v. *iraido*), Iparraldeko idazle zenbaitengan agertzen den *irio*, *jo*-ren kausatiboa, Azkuek (*EY* III, 141) aipatutako errefracu bat (*Azkarate ta Bedayo, elkar ezin erayo*, “Azkarate (aldea) navarra cerca de Tolosa) y Bedayo (barrio de Tolosa, limítrofe de Azkarate), no pueden arreglarse mutuamente”) eta, agian, *eraitoquia* bera.

Beraz, inguruko ahozko euskaratik har zezakeen zerbait izan daiteke.

*IRATIOTU [iratio]: “Revolver, *iratiotu*” 580.

Axular (Mitxelena 1970: 121). Partizipioa gaizki berreraikita dago, *iratio*-ren ordez (cf. *iraticoric* Gero 169). Hala gerta zedin, *iratiotze*-bat behar genuen, Mitxelenak aurkeztua: *Guztiac... saltsa nahasten, eta iratiotcen dute guztiac hartçaz mintço dira* (ib. 358), edo beste hau bezalakoa: *Baiña orduan diren gaixtoenac ere, hasten dira, bere concientcien iratiotcen eta iraulitcen, batari eta bertceari barkhamendu escatcen, eta bertce eguiteco guztiac vtciric, ahalez Iaincoa bera baithan pensatcen* (ib. 204), nahiz eta adieraz lehena egokiago izan, agian. *HH*-an ere: “Trastornar, *iratiotu, araulitu, irabiatu*”, “Volver, de un lado a otro, &c. *itzuli, ichuli, irauli, eragori, iratiotu, irabiatu*”.

IRATXIKI: “Añadir, *irachiqui*” 51.

Axularrek darabilen formarekin ez dator zeharo bat (Mitxelena 1970: 60): *beccatua beccatuari iratchequiric* (Gero 106). Lakarraren ustez (1991: 246), eta iturria Harriet ez dela (cf. “allumer, *erachiquitcea, piztea*”) erakutsi ondoren, Larramendik Axularrengandik hartu eta berak aldatutakoa izan daiteke. Aditza oso sarri agertzen da, guztiz ere dagokigun adieran (aipatuaz gain, ik. *Gero* 72, 81, 85, 157, 510 [Gero 508], 538 [Gero 536] eta 539 [Gero 537]), baina ez dago Larramendiren irakurketa zuri zezakeen erratarik. Aldaketa txikia izanik, oharkabekoa izan liteke, baina baliteke berariazkoa izatea ere, *atxiki*-rekin lotu bazuen, adibidez. Ik. *iraxtura*, honetaz ematen den azalpenerako. Dena dela, *iraxtura*-k bide bereko itzulpena hartu eta bide beretsuko aldaketa jasan baitu, pasarterik onena biak batera azaltzen direnekoari deritzat: *Venturaz hura Euac berretu eta iratchequi ceraucan, eta berretura eta iratchetura hartçaz, bere burua eta guztioc ere galdu gunituen* (Gero 72).

IRATXO: “Duende, *irachoa*” 220. “Fantasma, *irachoa*” 272.

RS (Mitxelena 1970: 82): *Gassoto yrabacia, yrachoen da yracia*, “...es del fantasma exprimido” (301).

IRAXTURA <irastura>: “Añadidura, *erachtura, irastura*” 50.

Axularrek *iraxtutura* darabil (Mitxelena 1970: 60):⁵⁵ *Venturaz hura Euac berretu eta iratchequi ceraucan, eta berretura eta iratchetura hartçaz, bere burua eta guztioc ere galdu gunituen* (*Gero* 72).

⁵⁵ Pouvreaux Axularri egozten dizkion *iratchequidura, iratchequitura* horiek, Mitxelenak bide batez aipatuak, egiatan ez daude *Gero*-n, orain *AxH*-ri esker dakigun bezala.

Lakarraren ustez (1991: 246), Larramendik Axularrengandik hartu eta berak aldatutakoa izan daiteke, hala nola *irachiqui*, Axularren *iratchequi*-ren orde. Nerau ere etsita nago. Alabaina, badirudi azalpenean aurreraxeago egin daitekeela.

Hasteko *OEH*-ak egiten duen interpretapenari, Larramendiren bi aldaerok bestela lekukotuta ez dagoen *erastura*-pean jarriaz, erabat okerra deritzat: aski nabaria da dagoeneko, Axularren *iratxetura*-rekin batera *eratxikidura*-pean joan behar zutela. Nolanahi ere, honexek bermatzen du egindako hipotesia, hots, bi hitzak Larramendik eratuak direla, nonbait. Bestalde, kontuan har bedi Larramendik (ik. *OEH*, s.v. *eratxiki*) *eratxiki* eta *eratxeki* aldaerak ere ezagutzen zituela. Xehetasun guztiok bilduta, demagun Larramendik <iratchetura> irakurri edo idatzi beharrean <irachtura> egin zuela: *erachtura* horren *e*-dun aldaera baino ez litzateke izango, eta *iraistura* bere sistema grafikoari (<is> = gaurko <x>) hobeki egokitutako forma.

*IRIOITU [irion]: “Echar, *irioitu*” 222.

Axularrengandik, partizipioa gaizki berreraikita (Mitzelena 1970: 82): *dembora luceaz bide bat eduquiduen vrari, ezta erraz, bertcetarar irioitea, eta eraguitea* (GGero 86).

HH-an ere, beste bi adiera ezberdinetan: “conducir, guiar” eta “llevar”, batetik; “desperdiciar” eta “malbaratar, destruir”, bestetik.

IRISKA: “Aldea, *irisca, urisca*” 31. “Village, *irisca, urisca*” 676.

Harriet (Lakarra 1991: 233): “village, *hirisca, herria*” (FE 437).

IROL: “Caduco, *irola*” 109.

RS (Mitzelena 1970: 68): *Yrolagaz gaztea nequea*, “Con el caduco la jouen trabajo” (185).

IRUNSI: “Tragar, *irunsi*” 650.

RS (Mitzelena 1970: 129). Bi errefracutan agertzen da, 37 eta 214.ean, baina lehena 1. koadernotxokoa izanik, iturria bestean legoke: *Ysasoac errecaac, yturriac ta ybayac yrunsi*, “La mar traga...” (214).

HH-an ere: “Tragar, *iretsi, irunsi, erberatu, tragatu*”.

*ISGILU [iskilu]: “Armas, *isguiluac, isquilosac*” 60.

Inolako zalantzarik gabe *RS*-tik, kidea bezala. Alabaina, agerraldi bakarra *RS* 7 da (Mitzelena 1970: 61-62) eta, beraz, 1. koadernotxokoa (Lakarra 1996a: 40): hortaz, *RS*-ren zati galduan berriro ere agertzen dela uste izan behar; Lakarrak (1996c: 251) emandako bigarren azalbidea, hots, *isquilosac*-tik berreraikia izatea, zailagoa ez eze, oso garestia iruditzen zait, Larramendik *-u* asmatzea halabehar handiegia da eta.

Formari buruzko eztabaidan sarturik, batetik *isquil*-ek segurua dirudi, ezagutzen ditugun bi aleek, aipatua eta *isquilosac*, bermatzen baitute; *isg-* hutsa, ordea, Larramendirena zein iturriarena izan liteke, jakina, eta ezin errazagoa da. Bestetik, aitortu behar dut Lakarrak (1996a: 40) darabilen argudiaketa ez dudala ongi ulertzen, ez eta zergatik nahitaez bietatik batek ustelketa izan behar duen. Badirudi ezagutzen dugun *RS*-n behin, eta ezagutzen ez dugunean berriro agertzeak aski ongi bermatzen duela *isquilu* hitza; *isquilos(a)*-ri dagokionez, ez ote liteke *iskil(u) + (h)ots*, *RS*-n afrikatuak ez bereizteko joera ezagututa? *OEH*-ak, akritikoki, *iskilos iskilu*-pean ematen du, aldaera bailitzan; Lakarrak, berriz, argitalpeneko hiztegitxoan (1996c: 213), *iskillots* letraldatu du, azalpenik gabe.

HISIKATU: “Encapricharse, *hisicatu*” 232. “Obstinarse, *hisicatu, golpagogortu, estocatu*” 462.

Axular (Mitzelena 1970: 83): *Baiña bi handi ni handi hissicaturic egoiteac, handirasunetan ibiltceac, amoreric ez emaitceac, gibelatcen du nehorcequin nahi duen ontasuna* (GGero 295).

?ISKILOS [iskilots?]: “Armas, *isguiluac, isquilosac*” 60.

RS (Mitzelena 1970: 61-2): *Butroeco meniac gayti ez ysquilosay echi*, “...no dexes las armas” (404). Hitzaren interpretapenerako, ik. *isgili*.

ISTALGARATU: “Prevenirse, *istalgaratu, goitatu*” 537.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala (Mitzelena 1970: 117): *Ceren baldin gogotic, cin cinez prestatuoric eta istalgaraturic, abia bacin deci eta perma, etcindezque ici eta ez iccara* (GGero 487 [Gero 485]).

HH-an ere: “Disponerse con viveza, *istalgaratu*”, ziurrenik iturri beretik (cf. OEH, s.v.).

ISTINKARI: “Calafate, *istincaria*” 112.

Iturri ezezaguneko (Mitzelena 1970: 69). Ik. *istinkatu*.

ISTINKATU: “Calafetear, *istincatu*” 113.

Iturri ezezaguneko. Mitxelenak (1970: 69) errom. *estancado*, etab. proposatu zuen etorki gisa, nahiz bigarren *i*-ak zertxobait uzkuratzen zuen.

Formarako, cf. HH-an *istinga* “viscosidad”, “viscoso”, agian mailegua alde batera uzteko adinakoa, *lirdinga* (< *lerde*) ere lotuta egon litekeela aintzat har badaiteke.

Familiari buruz, baliteke iturrian *istinkatu* egotea, eta izena bertatik aterea izatea, baina alderantziz ere izan liteke. Itsasoarekin lotutako hitzen nolabaiteko ugaritasunak (ik. *kresal* eta *osteauri*) ahozkoa izan litekeela iradokitzen du.

HISTU: “Conseguir, *hitsi, histu*” 158.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 75): *Nabiz bere gogoac histuric, eta nabiz histu gabe* (Gero 280) eta *Ceren bere desiren histea gatic prometaicen dute anhitz* (ib. 351). Honako hau lehenetik aterea da, bigarrenetik **hitsi* sarrerakidea atera zuen bitartean.

ISTUPA: “Estopa, *istupa*” 261.

Mitxelenak (1970: 87) Axularrengandikotzat jo zuen; bi agerraldi ditu: *istupa* (Gero 400) eta *iztupa* (ib. 418), eta ez dago kontraesanik Gero eta GGero-ko irakurketen artean. Hona hemen bi adibideak: *Ceren guiçona eta emaztea, sua eta istupa beçala baitira* (GGero 400) eta *Vrruititic ere berotcen du suac, cer eguinenda bada hurbil dadinean? Gaixqui doha iztupaz, suac utqui deçanean* (ib. 418).

Harrieten hiztegian ere badago (Lakarra 1991: 248): “*istupa, étoupe*” (EF 307); laburpenean (1993: 231) honixe egotzen dio. Ez dut nik ziurtasun berbera, agerlekua (EF) desegokia baita: mailegu garden baterako salbuespena egin beharra gogorregia iruditzen zait, forma HH-an jaso gabe (“Estopa, *mulloa, muloa, ameluá*”) bazegoen ere. Honenbestez, Axular proposatuko nuke iturritzat edo, gehienera jota, auzia bien artean erabaki gabe utzi.

ITOGIN: “Gotera, *itoguina*” 298.

Mitxelenak RS-tikotzat jotzen du, eta baliteke hala izatea, baina zati galdutik, zeren dagoen agerraldi bakarra (RS 16) 1. koadernotxokoa baita (Lakarra 1996a: 41). Beronek dioenez, “hitza erabat arrunta da oraindik”, zeinagatik entzuna izatea ere ez baita arbuizatzea.

*HITSI [histu]: “Conseguir, *hitsi, histu*” 158.

Axularren *histea*-tik gaizki berreraikitako partizipioa: ik. *histu*.

ITXINDI: “Tizón, *supita, ichindia*” 645.

Harriet (Lakarra 1991: 236-37): “*itchindia, tison*” (EF 307) eta “*tison, itchindia*” (FE 432).

?ITZAGO [itzego]: “Caballo, a caballo, *itzagoz*” 106.

Landuccirengan oinarri hartuta Larramendik erauzitakoa (Mitzelena 1970: 68), oinarria zertxobait aldatuaz edo gaizki irakurriaz: “caualgar a caballo, *çaldian yguo, yşęęo*”, “caualgar, *yşęęo*”, “caualgadura, *yşęęaytauera*” eta, batez ere, “cauallero a cauallo, *yşęęozcoa*” (247r).

ITZALGAIZKA: “Sombra, *guertza, itzalgaizca*” 614.

Axularrengandik, gaizki itzulia (Mitzelena 1970: 125): *Norc erranen du... nola compainia prestuac utciric, bere eguıtecoey guibela emanic, loa galduric, bera baccarric itşal gaizca, airatua, basatua eta iduricortua ibiltcen den?* (Gero 357). Bada agerraldi gehiago: *Ceren aieru hec, itşalgaizca ibilice hec, baitira frogantşaric asco, gogan behar aracıtceco* (ib. 403) eta *...ohoiñac edo guıçon hilçailleac sentıtcen duenean iusticia, berehala bera bere buruz, nehor orhoıtcen eztele [...]* *ihesi itşalgaizca abiatcen dela* (ib. 432). Itxurak engainatu zuen; Villasantek (AxH, s.v.) “a escondidas, ocultamente, furtivamente” itzuli du.

*ITZULPIDE [itzurpide]: “Escapatoria, *itzulpidea*” 244.

Axular (Mitzelena 1970: 85). Honek, zalantzaz, Axularren pasarte bat ekarri zuen: *Hala edireiten ditugu bada guc ere occasinoac, desencusac, estacuruac, atchaquiac eta itşurpideac* (Gero 51). Lakarrak (1993: 231) iradokizuna onartu dio. Hitza leku gehiagotan errepikatzen da: *...edireiten du gure maliciac eta borondate gaıxtoac, cenbait itzurpide, cenbait desencusa, eta escapatceco bide, obratcea utciric, desiratan denboraren iragaıteco* (ib. 50) eta *Baiña zuc orai ere itzurpideac bilhatceintuzu* (ib. 186).

Mitzelenaren hipotesia ona da, baina askoz oinarri sendoagoa eskaintzeko paradan gaude: izan ere, GGero 50 eta 51eko irakurketa *itşulpide* da (cf. *ib. 186 itşurpide*, ordea); hutsa, beraz, 2. argitalpenarena da, eta ez Larramendirena. HH-an *itzurpidea* jaso zeukan, s.v. *escapatoria* eta *evasión*.

IUSTURI: “Trueno, *eurciria, iusturia*” 656.

RS (Mitzelena 1970: 129): *Iusturiaen aşean euria*, “Tras los truenos, lluvia” (201).

HH-an ere: “Trueno, *turmoya, ostotsa, odotsa, ostiya, iurtzuria, igorciria, iñusturia, iusturia, calerna*”.

IYAK: “Hiérole, pegale, *ıac, iyac*” 319.

Ik. *ıac*, RS-tik hartutakoa: Larramendik hiatotzat jo zuen (cf. <ı>), eta hortik <ıyac>eko epentesia.

HIZMIZTI: “Hablador, parlón, *hizmiztia*” 311.

Axular (Mitzelena 1970: 93): *Iccusten duçunean ecen presuna bat dela erasle handi, minçatçaille, abaçabal, hitz mitzti, elha berriti, eta salhati, eztiocu halacoari sequereturic fidatcen* (GGero 540 [Gero 538]) eta *Iccusiric ecen haren iduriz hitz mitzti, eta salhati çarela* (*ibid.*, lerro batzuk beherago); pasarte beretik *elhaberriti* ere hartu zuen.

IZORONDU: “Zurrar cueros, ⚬c. *izorondu*” 691.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 133) *ondu* “madurado”, “curado”, “abonado”, “compuesto (hablando de versos)”, etab. hitzarekin egindako elkartea izan daitekeela uste zuen.

IZPIZATU: “Renegar, *izpizatu*” 573.

RS (Mitzelena 1970: 120): *Yzpiçazen dot ayta ez ama dirudian abereaz*, “Reniego de...” (370).

IZTEGI: “Ingle, *izteguia*” 338.

Mitxelenak (1970: 95) RS-ren zati galdutik ote den zegoen, bizkaierazkoa baita Azkueren arabera. Ik. orain *OEH*, s.v. 1 *iztai*.

*JAGOTU [jagon]: “Guardar, *jagotu*” 302.

Beharbada RS-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 91), *jagote*- batetik Larramendik gaizki aterea.

JAIBAL: “Infructuoso, *jaibala*” 341.

RS (Mitxelena 1970: 96): *Hurte jaybala bano, belua obago*, “Mejor es el año tardío, que el infructuoso” (321).

JAINKOARI AILLIOTSA, LIREN ASKO: “Quisiera Dios, que fueran bastantes, *Jaincoari ailliotsa, liren asco*” 558.

Axular (Mitxelena 1970: 119): *eta Iaincoac ailliotsa liren asco* (GGero 419). Aldaketa, beharbada aditzeko *-io*-k —datibo markatzat har baitzezakeen— eragin du.

JAKIZU: “Sábete, *jakizu*” 591.

Axular (Mitxelena 1970: 122-23): *consola çaitte eta iaquiçu ecen, Iaincoa mendecatuco dela* (GGero 333). Bada askoz agerraldi gehiago (cf. AxH).

JARAUNSI: “Heredar, *jaraunsi*” 317.

RS (Mitxelena 1970: 93): *Iaraunsi edo yrabaci eguia*, “Heredolo, o ganolo” (319).

JARREKIN: “Hallar, *jarrequin*” 314.

RS (Mitxelena 1970: 93): *Hurrungo ynsaurra burua laso, jarrequin ezequida erricoa laso*, “...mas no la alle como la de la patria” (344), nondik *laso* ere hartu zuen.

JARRIKI: “Continuo, *jarriquia*” 161.

Mitxelenak —baina bere argitalpenean *jarraiquia* kopiatu eta erabiltzen ari zen— Axularrengandik hartutakotzat jo zuen, besteren artean hurrengo pasartea adibidetzat emanik: *Nola guiçô ezcôduac bethi ere baitu bere emaztea bere escuco bereaz franquia, eta bertcerenaz escasia eta escas den gauça maitaro eta iarraiquiz içaiten dena [baño] desiracten ago, eta goço iduricten [baita]* (Gero 359).

Lakarrak (1991: 246-7), nahi gabe bada ere, benetako aztarna non dagoen erakutsi digu: Mitxelenaren argitalpenari jarraiki, erkaketara (baina ezezko kontuan), beste zenbaiten artean Harrieten *jarriqui* aipatzen du: “assidu, *jarriquia*” (FE 329) eta “diligent, *jarriquia, joancara*” (ib. 349), hala nola “suivre, *seguitcea, jarriquitced*” (ib. 429). Ez dago esan beharrik, Erans-eko benetako irakurketari begira, Harriet (behabada FE 329 “assidu”) proposatu beharra dagoela gaugergero sarrera honen iturri.

JARRUGI: “Encontrar, *jarrugui*” 235.

RS (Mitxelena 1970: 84): *Guextoto oydanari bildurra jarraygui ta caltea jarrugui*, “... y el daño encuentra” (341).

*JASAITU [jasan]: “Levantar, *jasan, jasaitu, eregui*” 367.

Lakarrak (1993: 233) Larramendik eratutakotzat jotzen du. Bistan da *jasaitte*- gaizki ulertu batetik datorrela; iturria Axular izan daiteke, *jasan*-ena bezala (cf. **bitsi l histu* iturri bereko bikotea): *iasaitte*- hainbat bider agertzen da, eta sarritan Erans-eko adiera aditzera eman dezake; cf., adib.: *Sendoac iasaiten eztuena, flacoac nola manaiatuco du?* (Gero 180), *...eta vztarria, biac iasaiten eta eramaiten baitute* (ib. 494), *...carga arina dela, eta iasaiteco erraçã* (ib. 499).

JASAN: “Levantar, *jasan, jasaitu, eregui*” 367.

Mitxelenak (1970: 98) *iasan* “soportar” (Gero 23, 494, 495, etab.) eta “producir (fruto)” (ib. 38, 39, etab.) adieretan Axularrek sarri erabiltzen duela gogoratu zuen. Alabaina, Larramendiren itzulpena eragin zezakeen adibiderik bada, izan ere: *Eta zama bat eguinic, lothu zuenean, hasi zen enseiatcen ea iasan ahal zezakeienz* (Gero 85).

HH-an ere: “Levantar, *jaso, jasan, altzatu, alchatu*”.

JATS: “Escoba, *jatsa*” 247.

Harriet (Lakarra 1991: 230): “balay, *jatxa*” (FE 332).

JAUTSAPEN: “Bajada, *jautsapena*” 91.

Axular (Mitxelena 1970: 66): *Halaco suertez non Esaiasz Prophetac hain iautzapen hâdiaz miretsiric, galdeguiten baitio Lucifer berari* (Gero 140). Zuzenketa bigarren argitalpenekoa da: *iautsapen* (GGero *ib.*).

HH-an ere, beste adiera batean: “sumisión”.

JAZKA: “A medio vestir, *jazqui, jazca*” 670.

Mitxelenaren ustean (1970: 131), RS-ren zati galdukoa, formaz bizkaiera zaharrarekin oro har eta zehazkiago RS 560n (*Erans* 451) agertzen den *ucuzca*-rekin lotu behar baitugu (Mitxelena 1970: 131).

JAZKAI: “Vestido, *jazquerea, jazcaya*” 669.

Iturri ezezagunekotzat joa (Mitxelena 1970: 130-31; Lakarra 1996a: 53). HH-an ia ager zitekeen leku guztietan agertzen denez gero (“hábito”, “ropa”, “trage” eta “vestido”), Larramendik erkaketarako edo lagungarri gisa dagoeneko ezagutzen zuen hitza ekarri duela dirudi.

JAZKERA: “Vestido, *jazquerea, jazcaya*” 669.

RS (Mitxelena 1970: 130-31): *Iazquereac parrahua eguite ez du*, “El vestido...” (220), nondik *parraua* ere hartu baitzuen.

JAZKI: “A medio vestir, *jazqui, jazca*” 670.

Mitxelena (1970: 131) *jazca*-z baino ez da aritzen. Lakarrak (1993: 239 eta 1996a: 53) agerian jartzen du biak RS-ren zati galdutikotzat dituela. Haien arteko erlazioa eztabaidatu gabe dago. *Jazqui* formaz iluna da. Batetik, ohi ez bezala mugagabe agertzen delako. Bestetik, badirudi galdera dela ea sinistu behar ote dugun RS-ren zati galduan biak, bakoitza bere aldetik, agertzen zirela, ala biak hango agerraldi bakar baten ondorio direla. Errazago dirudi bigarrenak, inondik ere, baina hala balitz arrazoi sendoak daudela begitantzen zait, nolabait iturrian zegoen hitza *jazqui* zela erabakitzeke, eta *jazca*, bestetan ikusi bezala, Larramendik euskaraz zekienaz baliatuz lagungarri, azalpen edo gehigarri gisa ezarritakoa.

Lehengo arrazoa formala da: bestetan hartua lehen, eta ezaguna edo ondorioztatua gero ezartzen zuen (cf. *bezala, inesi, jazcaya, lapicoa*). Bigarrena, berriz, hizkuntzarekikoa: Larramendik (*ucuzca*-n, adibidez) bizkaieraz *-ka* ‘gabe’ atzizki bat zela ezagutzen zuen, eta *jazki*-k, dena dela, horixe ekar ziezaiokeen burura. Demagun, beraz, *jazqui* dela iturritik aterea, eta *jazca*, berriz, Larramendik ezarria. Zer da, baina? Ezin da **jazquia* suposatu, *Erans*-ean mugagabe dagoelako. Ziur gaude benetan iturria RS-k izan behar duela? Eta ekialderagoko iturria balitz, eta *jazki*, —“a medio vestir” ez “desvestido”, “desnudo”-edo itzulia—, *ibilki* eta kideen sailekoa balitz, hots, honi Lhandek ematen dion itzulpenaz baliatuz “en train de”?

JOKAKIDE: “Juglar, compañero del juego, *jocaquidea*” 348.

Iturri ezezagunekotzat joa (Mitxelena 1970: 96; Lakarra 1993: 233). Baliteke Landuccirena izatea, zeren hurrengo bi sarrerok jarraian topatzen baitira han: “jugador, *jugadorea, joçayleda*” eta “juglar, o truhan” (282), bigarrena itzulpenik gabe: lehenengoaren itzulpena bigarrenekotzat jo, eta <jocaidea> irakurri izan balu, gero *jocaquide* alda zezakeen, hobeto ezagutzen zuen atzizkiaren forma hautatuaz. Eskuizkribuan <joçaydea> irakur liteke, baldin eta beste <d>-ak nolakoak diren egiaztatu gabe egiten bada (ik. irudia, 53. or.).

JOLASTURI: “Eloquente, *jolasturia*” 226. “Habrador, eloquente, *jolasturia*” 310.

Mitxelena (1970: 59), *solasturia* bezala, Axularrengandikotzat jo zuen, “con un pequeño cambio en la forma”. Halaxe dirudi, Larramendik ezagunago zukeen aldaeraz baliatuz “hurbildutako” forma dela, hain zuzen.

Aukera bat baino gehiago dugu: Mitxelena *solasturi*-rako eskaini hau: *Alferrac choil dira solhasturi andi: hequen compañian çarenean ezta çure aldiric* (Gero 44) ala, agian hobeto, ondoko hauetatik edozein: ...*guztiequin behar da içan orobat, guztiequin behar da izan solhasturi amoltsu eta arronter* (*ib.* 327) eta ...*guztiequin adisquide, arronter eta solhasturi den bat* (*ib.* 339).

KAFIA: “Nido, *oántzea, cafia*. Y el refrán, *fin gaitz eguiñen duc choria, baldin gaztedanic ezpada guic cafia*” 446.

Axular (Mitxelena 1970: 107): *Fin gaitz eguinen duc choria, baldin gazte danic ezpada guic cafia, dio errefrnac* (GGero 178).

HH-an ere: “Nido, *cabia, abia, cafia, ohatzea*”.

KAILUTU: “Callecer, *caillutu, golpagogortu*” 114.

Axular (Mitxelena 1970: 69): *Eta ez sentitceco, escuetaco larrua ere loditcen, gogortcen eta khaillutcen çaica* (GGero 90).

KANORA: “Forma, manera, *orcoya, canora*” 280.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 90) bizk. *ganora* “apititud, destreza, soltura” ala lab. *k(h)anore* “apariencia, fundamento”-ren ordezkari den zalantzan zegoen.

HH-aren arabera, bigarrena bide da: “Apariencia, *irudiá, irudiná, ichurá, canorá, aguiá*”.

KANTITU: “Ablandarse, *cantitu*” 1.

Axularrengandik, gaizki itzulia (Mitxelena 1970: 53): *etçara bat ere assaldatcen, eta ez ceure sosegutic cantitcen* (Gero 310).

Hurrengo adibide hau askoz egokiagoa da okertzeko, *beratceco*-gatik, besteak beste: *anhi-tz nigar purpuilla isuri çuen, asco baitciratequeyen, den bihotcic gogorenaren* [sic] *ere hau-tsteco, eta beratceco; baina gureac etciren cantitu ere, etceicun vrricaldu, ezquenduen entçun* (*ib.* 439). Villasantek (1976: 492) pasarte honetan “ni se inmutaron” itzultzen du.

*KAPELARI [zapelari]: “Cernícalo, *capelaria*” 133.

Landuccirengandik, gaizki irakurria: “çernicalo aue, *çapelaria*” (255v).

KARRAKA: “Lima, *carraca*” 376.

Harriet (Lakarra 1991: 231 eta 244): “lime, *lima, kharraca*” (FE 380).

KARSOIL: “Calvo, *carsoilla, garbalá*” 116.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 69): *Occasinoa copetan belarrean, aiccin aldean, illetsu da, eta cherlotsu, baiña garhaitean, garcetan, guibel aldean, motz, soil, garbal, carsoil, eta ille gabe* (GGero 153).

HH-an ere: “Calvo, calvino, *carsoilla, coroilla, illebaguea, ulebaga*”.

KIBEL: “Espalda, *quibela, acia*” 251.

RS (Mitxelena 1970: 86). Bitan gertatzen da, 239 eta 466.ean, baina, bigarrena 4. koadernotxokoa denez, iturri zehatza lehena dela dirudi (Lakarra 1996a: 41): *Quibel ecachari, bular aldionari*, “Espaldas a la tempestad, pecho a la buena sazón”. Uste honetan sendotzen gaitu *aldiona* ere leku beretik hartuak.

KIDOIN: “Guía, *quidoína*” 304.

Axular (Mitxelena 1970: 92): *Eta Ainguiru guztien lehena, aiticindaria, eta aguintaria, eguin cen Deabru, eta Deabru guztien buruçagui, quidoín, eta capitain* (GGero 139).

KIRASTU: “Hediondo, *quirastua*” 316.

Axular (Mitzelena 1970: 93): *Lazaro, laur egunetaco hil quirastua (Gero 95)*. Bada age-
rraldiren bat gehiago (*ib.* 95 eta 529).

HH-an ere: “Hediondo, *quirastua, quindua, querutua, usandua*”.

KIRIKIO: “Erizo, *sagarroya, quiriquioa*” 243.

Iturri ezezagunekoa, agian bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 85) iradokitzen du *RS*-
ren zati galdukoa izan daitekeela, testu honek idatziz markatzen ez diren bokal eta
diptongo sudurkariak baitauzka.

Alabaina, forma bera jasoa zuen jadanik *HH*-an: “Erizo, *tricua, quiriquioa, sagarroya*”;
beraz, baliteke ahozkoa izatea.

KOI: “Silla, *coya*” 609.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitzelena 1970: 124). Beronek iradokitzen duen bezala,
koitigia-rekin (q.v.) lot liteke.

HH-an ere: “Silla, *silla, besalquia, catavera* (...). Item *esalquia, cadirá, coyá*”.

*KOIKATI [koikari]: “Sobrado, abundante, *coicatia*” 613.

RS-tik, gaizki irakurritakoa (Mitzelena 1970: 125): *Esa jaunen saria ezta ayn coycari çeyn
dirudi*, “La dadiua del duende no es tan sobradissima como pareçe” (497). 4. koaderno-
txokoa izan arren, Lakarra (1996a: 39) makurtzen da, beharbada hau eta *gondu* jasotzen
dituzten lau orrialdeak (59-62), “edo orrialde zati[ak]” eskuetan izan zitzakeela aitort-
zera, bi hitzen arrarotasuna dela eta. Bestalde, hutsa norena den ebazteko, kontuan izan
beharko dugu Larramendik *-(k)ari* atzizkia izen bizidungile gisa bakarrik ezagutzen zuela
eta, hortaz, erraz *-ti* atzizki izenondogilea ikus zezakeela, edo “zuzendu”.

KOIPATU: “Pringar, *coipatu*” 541.

Ez Mitxelenak (1970: 117), ez Lakarrak (1993: 237) aurkitu ahal izan diote iturririk.
Azalpena *RS*-n dagoke: *Herrebaga coypasu*, “Sin assar pringar” (225), itzulpenak oker-
tuta Larramendik <ɟ>ren ordez <t> irakurri edo zuzendu zuela eginez.

HH-an ere: “Lardar, lardear, *coipatu, coipez eguin, gantzutu*”, “Pringar, *coipatu, coipeztatu*”.

?KOITIGI [koitegi?]: “Cena, *coitigua*” 131.

Iturri ezezagunekoa, agian bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 71) Ibiñagabeitiaren pro-
posamena bere egiten du, hots, gaztelaniazko hitza “cenáculo, cenador”-en ordez egon
daitekeela, eta euskal hitza *koi* “silla” (q.v.) + *-tegi* izan litekeela; oro har, bizk. *goitegi*
“desván sobre el pajar en las aldeas, etc.” eta haren aldaera den B-arr *goitigi*-ren aldaki
bat besterik ez litzateke izango.

KONTRAKAR: “Oponerse, *contracartu*, oposición, *contracarra*” 470.

Mitxelenak (1970: 109) Axularrengandikotzat jo zuen: *Ordea cergatic erraiten da, ber-
tce beccatuac deffendatus, eta contra carrean iarriz, behar ditugula garaitu...?* (GGero
399); bigarren hau erants dakioko: *Eta han anhitz trabailu iragani[c], contra-carra iça-
nic, eccarri cenduen, guero ere beharcen erremedioa* (*ib.* 7-8).

Harrieten lekukotasuna hobetsi behar dugu (Lakarra 1991: 252), izena ez eze aditza
ere azaltzen digulako: “opposition, *contracarra*”, “opposer, *contraca[r]tced*” (FE 393).

KONTRAKARTU: “Oponerse, *contracartu*, oposición, *contracarra*” 470.

Harriengandik, sarrerakidea bezala (Lakarra 1991: 252): “opposer, *contraca[r]tced*”
(FE 393).

KONTRAPUINTEA: “Frazada, *contrapuinta*” 283.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik Iparraldekoa, fr. *courtepointe*, etab.en arabera (Mitzelena
1970: 90).

KORRINKO: “Molleja, *corrinco*” 424.

Landucci (Mitxelena 1970: 104): “Molleja de aues, *corrinco pistiana*” (294r).

KORROMIOTU: “Corcomerse, *corromiotu*” 166.

Iturri ezezaguneko, izena Axularrengan agertzen den arren (Mitxelena 1970: 75; Lakarra 1993: 229): *Ceren hasserretasunac, mendecatu nahiac, barreneco heguigoac, iraquidurac, hudigoac, gorrotuac, corromioac, eta herrac, arimari eta gorputzari eguitê deraue calte* (Gero 279-280).

Axularren aurka, iturriko hitza ez, baina bai bertatik eratorritakoa *Erans*-ean jaso deneko adibide bakarra izatea genuke; alde, berriz, bestelako lekukotasunen mugatua (cf. *OEH*, s.v.), baita agian *corcomerse*-ren ildotik izenaren gaztelaniatzko itzulpena asmatzeko zailtasuna:⁵⁶ bistan da, ene usteko, Larramendik lotura etimologikoa egin zuela.

KRESAL: “Agua salada, *cresala*” 23.

Iturri ezezaguneko, bizkaierazkoa, agian *RS*-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 57). Itsasoarekin lotutako hitzen nolabaiteko ugaritasunak (ik. *istincari* eta *osteleari*), ordea, ahozkoa izan litekeela iradokitzen du.

KRINA: “Cuidado, *escrúpulo, crina*” 177.

Axular (Mitxelena 1970: 77): *cer içanen da, Iaincoz, munduz eta concientciacz conturic eguin gabe laçoqui eta antsicabequi bat ere crinaric gabe bicitcen direnez?* (GGero 353).

KRISELA: “Parrillas, *criselac*” 495.

Iturri erabat ezezaguneko. Mitxelenak (1970: 112) Azkuek dakarren “L-ain” marka ziurrenik Duvoisinien hiztegiari, eta ez besteri, zor zaiola ohartu zuen. Dena dela, ekialdekoa izan daiteke: cf. *grisella* (EZ, SP), *gresilla* (Z), etab. (*OEH*, s.v. *grisella*).

*KRONPO [tximio]: “Mona, *crompoa*” 427.

Iturri ezezagunekotzat joa (Mitxelena 1970: 104; Lakarra 1993: 234).

Nire ustez, Landucciren hiztegitik datorren usteldura da: “mona, *chimioa*” (294r) da Agud & Mitxelenaren argitalpeneko irakurketa, baina, hau ikusi gabe, eskuizkribuan <çrompoa> erraz irakur daiteke: <h> ez da batere ongi ikusten, eta bigarren <i>ak hanka luze bat dauka beherantz (ik. irudia, 53. or.). Ohartu bietako femenino esanguratuari.

KROSKA I: “Mella, *croscá, orca*” 411.

Landucciren *croscatu*-tik Larramendik erauzia (Lakarra 1993: 234).⁵⁷

KROSKA II: “Quicio, *erroa, croscá, üala*” 557.

Axularrengandik, aldaketa txiki batekin (Mitxelena 1970: 119): *Ceren emazte ezcondua eztu deusec ere, hala guiharran vquitcen, crozcan erauzten, eta ez bere tentutic eta pacienciatc atheratcen, nola bere senharra bertcerequin dabilcola iaquiteac* (GGero 358), nondik *tentu* eta *erauzi* ere hartu baitzitu. Mitxelenak <crozca> dakarren arren, <croscá> da irakurketa zuzena.

KROSKATU: “Mellar, *croscatu, orcatu*” 412.

Landucci (Mitxelena 1970: 103): “mellar vasos, *vasoac croscatu*” eta “mellado, *croscatua*” (292r); cf. “abollar, *croscatu*” (227r) ere.

HH-an “Descascarse, *puscatu, croscatu*”.

⁵⁶ Ohiko hiztegietan (*DAut*, Moliner) aurkitzen ez dudana arren, niretzat ere normala da *corcomerse*, itxura guztien arabera adiera bereko *carcomerse* eta *concomerse*-ren arteko kutsaduraz sortua.

⁵⁷ *OEH*-ak “mella” Landuccik ere badakarrela dio, baina okerren bat izan behar du (cf. orain Martínez de Madina 1998).

KROZKA: "Punto, estado, *crozca*" 550.

Axular (Mitxelena 1970: 118): *Mundu hunetaco gauçac eztaude behin ere crozca batean* (GGero 602 [Gero 600]) eta *Ezta aitcinatcen, eta ez guibelatcen, bethi dago egoitça batean, Crozca batean* (ib. 604 [Gero 602]).

KUNXOIN: "Colchón, *cunchoiña, matelasa*" 144.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 238): "matelas, *cunchoiña, matelaça*" (FE 383).

*KUREA [kurka]: "Inclinación, *curea*" 335.

Mitxelenak (1970: 95), lehenago *OtxEsk*-ek bezala, testu zaharretan bizkaieraz eze lapurteraz ere agertzen den *gura*-rekin lotu zuen. Lakarrak ere (1993: 232) zalan-tzapean uzten du hitzaren iturria.

Alabaina, azalpen erraza dauka: *Bertce hegaztinec edateco curca gustietan, ahartara baccotchean, burua goiti ailtchatcen dute* (GGero 342), non *curea* irakurri bide zuen Larramendik; beraz, "inclinación" hitzez hitzeko adieran ulertu behar dugu. Ik. *OEH* (s.v. 1 *kurka*) esanahiarekiko gorabeheretarako.

KUSUMA: "Asco, *cusuma*" 70.

Landucci (Mitxelena 1970: 64): "asco auer de algo, *cusuma euqui cerbayten*" (236v).

KUSUMATSU: "Asqueroso, *cusumatsua*" 71.

Landuccirengandik, moldatutakoa (Mitxelena 1970: 64): "ascoroso, *cusumosa*" (236v).

LAKETU: "Agradar, *laquetu*" 22.

Axular (Mitxelena 1970: 57): *Eta hanbat vsatcen duçu beccatu eguitea..., non guztiz vel-durra galtcen baituçu; vsatuari beçala, hetan laquetcen baitçaitçu* (Gero 106). Ik., beti NON kasuaz lagundurik, ib. 108 eta 275 ere.

LAMITI: "Goloso, *lamitia*" 295.

Axular (Mitxelena 1970: 91): *Han sabel-darraio, golosa, lamitia, ian edanera emana* [...], *vr chorta bat ecin erdietsiz, amitua ibilicoda* (GGero 593 [Gero 591]), nondik *amitu* ere hartu baitzuen.

*LAMHOPE [lanhope]: "Niebla, *lamboa, lamhopea*" 447.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala, eta agian orrialde beretik (Mitxelena 1970: 107): *Argui asco içanenda, lanhope batean beçala; elccarren icusteco* [...]. *Ceren argui lambo harequin batean, iccusico dute hanbat liquitsqueria...* (GGero 589 [Gero 587]).

LANARTE: "Vacaciones, *lanarteac*" 659.

Harriet (Lakarra 1991: 229): "vacances, *lanharteac*" (FE 435).

LANBO: "Niebla, *lamboa, lamhopea*" 447.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala (Mitxelena 1970: 107): *iraquin hartaric ilquitcen da, khe bat, lambo bat* (GGero 289) eta *Argui asco içanenda, lanhope batean beçala, elccarren icusteco* [...]. *Ceren argui lambo harequin batean, iccusico dute hanbat liquitsqueria...* (GGero 589 [Gero 587]).

Nahiz eta bigarrenean bi sarrerakideak egon, *lambo* izenondoa da: Villasantek (AxH, s.v.) "oscuro, tenebroso" itzuli du.

LANBOTU: "Flaquear la vista, *lanbotu*" 278.

Axular (Mitxelena 1970: 89): *Erraiten çaitçu çahartcen hasi çarela, bi illetan iarri çarela, beguiac lanbotcen hasi çaiçquitçula* (GGero 71).

LANDER: "Pobre, *chiroa, arlota, landerra*" 521.

RS (Mitxelena 1970: 115): *Ondo eguioc landerrari, Iayncoac diquec donari*, "Haz bien al pobre..." (265). Harrieten hiztegian ere bazeukan (Lakarra 1991: 237): "pauvre, *erremesa, escalea, landerra*" (FE 398).

Halaz ere, ez dago zalantzarik: gainerako hitz biak ere iturri berekoak izateaz gainera, errefrau honetan bereziki geratu zela *donari* ere hartuak erakusten digu.

HH-an beste adiera batzuetan: “Ruin, vill, baxo, despreciable, *landerra, dollorra, dolorra*”, “Villano, *bilaua, billaua, landerra*”.

LANGIADURA: “Melancolía, *languiadura*” 410.

Harriet (Lakarra 1991: 227): “melancolie, *languiadura*” (FE 384).

HH-an ere: “Languidez (...). *Languiadura*”.

LANKATU: “Trabajar, *lancatu*” 649.

Harriet (Lakarra 1991: 242 eta 1993: 223): “travailler, *lancatcea*” (FE 434).

LANZARO: “Ocupación, *lanzaroa*. Ocupar, *pochelatu*” 465.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala (Lakarra 1991: 239): “occupation, *lançaroa*”, “mes occupations sont dans l’hiver, *ene lançaroac neguan dire*” (FE 392).

LAPIKO: “Olla, *dipidia, lapicoa*” 468.

RS edo Landucci (Mitxelena 1970: 109). Alabaina, *RS*-ko agerraldia, 69. errefrauan, baztertu behar dugu, 1. koadernotxokoa baita. Beraz, balirudike iturria italiarraren hiztegia dela: “ola del agua, *lapicoa*” (Lakarra 1996a: 38). Erants bekio Harrieten “pot à faire la soupe, *elcea, lapicoa*” (FE 406).

HH-an ere: “Olla, *eltzea, lapicoa*”, “Puchero (...). *Eltzea, lapicoa*”.

LAPITZ: “Piedra, *lapitza*” 514.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 114): *Hura da lapitçaren gainean ereiten den hacia beçala* (GGero 458 [Gero 456]).

HH-an hertsia: “Lápiz, especie de carbón mineral”.

LARRU ARRAS: “Carnes (pegado a las), *larru arras*” 120.

Axular (Mitxelena 1970: 70): *Gaitz da çur baten gainean, ceure ohe ona utciric, eta larru arras cilicio bat, cerdazco guerrico bat harturic etçatea eta ibiltcea* (Gero 481). Badago beste agerraldi bat, oso antzekoa: *Cilicio bat, cerdazco guerrico bat, larru arras bethiere erabil cenezala* (ib. 57).

LARU: “Amarillo, *larua*” 41.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa, agian *RS*-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 59).

LASO: “Como, *laso, leguez, bezala*” 152.

RS (Mitxelena 1970: 74). Honek aipatutako agerraldia (*RS* 88) baztertu beharra dugu, 1. koadernotxokoa baita, hala nola aipatu gabe utzitakoa (*RS* 413), 4.ekoa baita. Larramendik ezagutu zatian, ostera, badugu hautagai bat (Lakarra 1996a: 38, 17. oh. eta 41): *Hurrûngo ynsaurra burua laso, jarrequinezequida erricoa laso*, “El nogal de lexis como la cabeça, mas no la alle como la de la patria” (344), nondik *jarrequin* ere hartu zuen.

LAURENBAT: “Sábado, *laurembat*” 589.

RS (Mitxelena 1970: 122): *Eguzqui baco laurê batic ez*, “No ay sábado...” (159).

LAUZATU: “Texado, *lauzatua*” 634.

RS (Mitxelena 1970: 127): *Andra urenac esea lauçatu guino daroa betatu*, “...hasta el tejado” (210).

LAXO: “Libertad, *escudencia, lachoa*” 370.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala (Lakarra 1991: 251): “libre, *lachoa*”, “il est en liberté, *lachoa da*” (FE 379). Mitxelenak (1970: 99) jadanik azpimarratu zuen bai Axularrengan, bai ekialdeko beste testuetan (Harrietenean ere bai, noski), *laxo* izenondoa dela. *HH*-an era honetara jasoa zuen: “floxó, perezoso”.

LEGAR: “Arena, *sablea, legarra*” 59.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik, nahiz Larramendik gaizki ulertu zuen, biak esanahikidetzat hartuaz (Mitxelena 1970: 61): *Badu itsasoac bere chedea, bere marra, bere mugarría eta cedarri iaquina, cein baita costa, eta costago* [sic] *sablea, harea eta legarra*, “arenam” (GGero 113).

Bada pare bat agerraldi gehiago (biak 425. or.), baina ez dute Larramendiren hutsa azaltzeko balio. Aurreko irakurraldian ere interpretapen bera egin bide zuen, HH-an ere “arena” baitakar.

LEGEZ: “Como, *laso, leguez, bezala*” 152.

RS-tik, *laso* bezala (Mitxelena 1970: 74). Hiru errefracutan agertzen da,⁵⁸ 127, 195 eta 454.ean, baina lehena eta azkena 1. eta 4. koadernotxoetakoak izanik, aukera bakarra geratzen zaigu (Lakarra 1996a: 52): *Nesquea açidinleguez, quirrua yrundinleguez* (195). HH-an ere: “Como, comparando, *bezala, becala, becela, bequela, leguez*”.

LEJAR [lexar?]: “Fresno, *lejarra*” 285.

RS-ren zati galdukoa izan daiteke, beste euskalkietan *leizar* edo *lizar* baitago, bizkaierazko *lexar*-en ordez (Mitxelena 1970: 90; ik. orain OEH, s.v. 1 *lizar*).

?LEKA: “Carta, *lequea, buthuna*” 122.

Iturri ezezaguneko; beharbada *leka* “vaina de legumbres”-ekin lotua (Mitxelena 1970: 70). Iradokizun hau ontzat eman ez gero, iturria mendebaldekoa izan zela onartu behar dugu.

LEKEDA: “Cola de encolar, *lequeda*” 142.

Axular (Mitxelena 1970: 73): *elccarri lotceco, cola, visca eta lequeda* (GGero 397).

LEKEDATU: “Encolar, *lequedatu*” 234.

Nahiz etorki ezezagunekotzat jo izan den (Mitxelena 1970: 84; Lakarra 1993: 230), nabarmena da Larramendik *lekedat*-tik eratorritakoa dela.

LENKATU: “Preferir, *lencatu*” 533.

Harriet (Lakarra 1991: 240): “*préferer, lehencatcea*” (FE 407).

LENKUNTZA: “Preferencia, *lencuntza*” 532.

Harriet (Lakarra 1991: 240): “*préference, lehenqunça* <loh->” (FE 407); hutsa zuzentzeko, *lehencatcea* “*préferer*” sarreraren laguntza izan zuen (ik. gorago *lencatu*).

LEOTZ: “Calabozo, *leotza*” 111.

Iturri erabat ezezaguneko (Mitxelena 1970: 69). Cf. HH-an *lecotza* “calabozo” (OEH-ak s.v. *leotz* zuhurki honekin lotua), dudarik gabe *leku* + *otz*: Larramendiren hitz berria ez ote?

LEPOKO: “Corbata, *lepocoa*” 164.

Landucci (Mitxelena 1970: 75): “*beça* [sic, *beca*-ren ordez]⁵⁹ para el cuello, *lepocoa*” (240v). Esanahi aldaketa, ohiz kanpokoa, *beca* adiera honetan zaharkituta egoteagatik (cf. DAut, s.v.) gertatu bide da. Esanahi ezberdineko beste agerraldi bat dago: “*pescoçada*” (303v).

LERDENDU: “Adelgazar, *lerdendu*” 17.

Axular (Mitxelena 1970: 56): *Halaber saindu harc berac, iccussiric, ecen nescato bat, copetaren edertceco, cherloac goiti thiraturic, penatcen cela: eta guerriaren ere lerdentceco, bortizqui hersten cela...* (GGero 518 [Gero 516]).

⁵⁸ Mitxelenak bat aipatzen du, eta Soto Michelenak (1978-79: 67) hori ez baina beste bi dakartza; cf. orain Lakarra 1996c: 216.

⁵⁹ Zuzenketa Landucciren erdua den Nebrixaren hiztegiari esker egin ahal izan dut.

LETRAIA: “Sílabá, *letraya*” 608.

Harriet (Lakarra 1991: 245): “sillabe, *letraia*” (FE 430).

LEUSINDU: “Alagar, *leusindu*” 27.

RS (Mitxelena 1970: 57): *Laztana ta apea? Leusindu ta caltea?*, “Beso y abraso [sic]? algo y daño?” (205)⁶⁰ eta *Leusindu buztanaz, ta esugui haboaz*, “Alagar con la cola...” (372). Ez da alferrik esango aditz gisako itzulpenaz batera *esugui* ere 372.etik hartu zuela.

LIÑIA: “Lienzo, *liñia*” 373.

Harriet (Lakarra 1991: 227): “*liñia*, *linge*” (EF 311).

LIPAR: “Momento, *liparra*” 368.

Harriet (Lakarra 1991: 227): “instant, *liparra*”, “un instant, *lipar bat*”, “dans un instant, *lipar baten buruan*” (FE 375).

Benetako iturria horietatik kanpo dago: “suposons pour un moment, *dugun utz lipar baten, baliz beçala*” (FE 429). HH-an, berriz, “Instante, *liparra, ergaya, instantea*”.

LISKO: “Abundoso, *liscoa*” 7.

Iturri ezezaguneko, Azkueren berri gehienak azken finean *Erans*-etik baitatuz (Mitxelena 1970: 54). Orain *lisko* (AN-5vill, L-ain, B) eta *lisku* (G, AN) “brote, renuevo, vástago”-rekin lot dezakegu (ik. *OEH*, s.v. 2 *lisko*): kategoria aldaketa ote da, ala Larramendiren ulerpen txarra?

LLOBAIDE: “Primo, *llobaidea*” 539.

Landucci (Mitxelena 1970: 117): “primo, *llobaydea*” (307r).

LOKA IBILI: “Menearse, *loca ibilli, higuitu*” 413.

RS (Mitxelena 1970: 103): *Loca jabilt aguina, ta gogoa dot arina*, “Temblante me anda...” (398).

LUKI: “Raposo, *luquia*” 563.

RS (Mitxelena 1970: 119). Badira bi agerraldi (RS 64 eta 437) ezagutzen dugun zatian, biak “raposo” itzulpenarekin, baina biak 1. eta 4. koadernotxokoak izaki (Lakarra 1996a: 39), beharbada ezagutzen ez dugun zatian *lukia* berriz azaltzen zen, animaliei eta, zehazkiago, *lukia*-ri buruzko errefrauen usua ezagututa; itzulpen kidetasuna ez da halabeharrezkoa izango.

LUPARIA: “Atolladero, *luparia*” 74.

RS (Mitxelena 1970: 64): *Edoceyn cidorrec dau luparia*, “Cada qual sendero tiene atolladero” (367), nondik *zidor* ere hartu zuen.

MAHATS ONDAR-MONDARRAC: “Racimos que quedan, hecha la vendimia, *mahats ondar mondarraç*” 561.

Axular (Mitxelena 1970: 119): *ceren ni eguin naiz vdaren finean, bertceren bil ondoan mahats hondar-mondarren, bilha dabillana beçala*, “racemos vindimiae” (G Gero 173).

MAGITA: “Mexilla, *maguita, mocaldea*” 420.

Iturri erabat ezezaguneko (Mitxelena 1970: 104). Buruko zatien izenen ugaritasunak (ik. *baldeki, eraitoki* eta *gorgoil*) ahozkoa izan litekeela iradokitzen du.

MAKER: “Contrahecho, *maquerra*” 162.

RS (Mitxelena 1970: 75): *Eyquec senar maquerra, ta ac aucaque andera*, “Harás marido contrahecho...” (290).

MALDA: “Abrijo, *malda*” 5.

Harriet (Lakarra 1991: 230): “abri, *leiorra, malda*” (FE 324), “à l’abri, *malдан, estalgunan, atherian*” (ib. 325).

⁶⁰ Mitx. (eta Lakarra hari jarraiki) 295.

MALKAR: “Duro, áspero, *malcarra*” 221.

Axular (Mitzelena 1970: 82): *Ceren ezta bide bat baicen, eta bat hura ere, guztia da mehar, malccar, buruz gora, haraguiaren contra, eta desgogara* (GGero 477 [Gero 475]).
HH-an izen balioaz: “falda de monte”.

MALKOR: “Precipicio, despeñadero, *malcorra*” 529.

Axularrengandik, nahiz bertan izenondoa den (Mitzelena 1970: 116): *Bertce guztiac dira bidexcac, bide chidorrac, hertsiac, meharrac, malccorrac, eta perilez betheac* (GGero 216).
HH-an benetako adieran (eta cf. gorago *malkar* ere): “áspero”.

MALKORTU: “Precipitar, despeñar, *malcortu*” 530.

Axularrengandik hartu bide zuen *malkor*-ti k Larramendik eratorria (Lakarra 1993: 236).

Cf. *HH*-an “(hazerse) áspero”.

*MAMEANA [maemana]: “Inexcusable, *mameana*” 337.

RS-tik, gaizki irakurri eta ulertua (Mitzelena 1970: 95): *Maemana daqui emayten*, “Lo q[ue] no se le escusa de dar sabe dar” (307).

MANAIAKOR: “Manejable, *manucorra, manaiacorra*” 394.

Axularrek *manaiucor* dakar (Mitzelena 1970: 101): *gaztea çalbui, eta manaiucor beçain, da çaharra gogor eta çurrun* (GGero 181).

Lakarrak laburpenean (1993: 234) iturri ezezagunekotzat jo arren, iturria Axular da: pasarte beretik *zalbui* eta *zurrun* hartu zituen, zeinarengatik ziur baikaude esaldi horretan begiak ipini zituela, eta *manaiucor* > *manaiacor* aldaketaren antzeko gehiago daude *Erans*-ean.

Cf. *HH* *manaiatu* “manejar”.

MANTENATU: “Mantenerse, *mantenatu*” 397.

Axular (Mitzelena 1970: 102). Mitxelenak iragarri bezala, hainbat dira agerraldiak; alabaina, batzuk alde batera utz daitezke, *mantenatu*-ren erabilera iragankorraren lekuko baitira (cf. *AxH*); itzulpena eragin zezaketenak honako hauek dira: *çuhaitzac* [...] *bere azpico lurraren goçoa eta guicentasuna, bere gana, bere erroez thiratuz eta edosquiz, hazten, handitcen eta mantenatcen baitira* (GGero 24), [*chinaurriac*] *eragusten* [sic] *dio bat bederari, nola eta cer moldez beharduen mantenatu, gournatu eta alferqueria guztiac vtciric, bere denboran trabaiillatu* (ib. 37) eta *Bada erraiten duenic, eta egia: haurretic poçoin iaten vsatcen dena, azquenean poçoiñez haz ditequeyela, eta mantena* (ib. 92).

MANUKOR: “Manejable, *manucorra, manaiacorra*” 394.

Axular (Mitzelena 1974: 388):⁶¹ *Maiz biluzten, eta erabiltcen den ezpata, prest da, manucor da* (GGero 542 [Gero 540]).

MANUKORTU: “Manualizar, *manucortu*” 395.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 101) *Ceren behin handituz guero, eztitutçu, hobequiago, manucortuco, escuperaco, eta ez plegatuco* (GGero 88).

Lakarrak laburpenean (1993: 234) iturri ezezagunekotzat jo arren, bestetan bezala itzulpen txar baten aurrean gaude. Pasarteak berehala iradoki lezake *manukor*-erako “manejable” itzulpena, baldin Larramendik bezala *manukortu* ‘manukor bihurtu’ ulertzen badugu. Alabaina, horren aditza gaztelaniaz zein da? Larramendik eskaintzen duena, *manualizar*, ez dator *DAut*-en, ez eta *HH*-an ere; dena dela, *manual* eta *mane-*

⁶¹ Lakarrak (1993: 234) ez du Mitxelenaren eransketa kontuan hartu.

jable adiera batean bederen esanahikideak ziren: cf. *HH*: “Manual, manejable, *escugarria*. Lat. *Manualis, tractabilis*”; hitz berri bat egitekotan, “manejabilizar” baino “manualizar” errazago irten bide zitzaion.

MARADIKATU: “Maldecir, *maradicatu*” 388.

Axular (Mitzelena 1970: 101). Adibide bat baino gehiago dago (cf. *AxH*), baina berorrek eskainia hobetsi dut, *maradizino* ere azal baitezake: *Ceren bataz, berceac bertce direla, handic iccasten dute umec ere maradicino egosten eta burho eguiten: eta berriz bertcea, ceren burhasoen maradicioneac anhitz etan heltcen çaitze vmey, eta guelditcen dira maradicatuac, Noeren ilhoba Chanaan maradicatua, guelditu cen beçala* (*GGero* 258).

MARADIZINO: “Maldición, *maradicinoa*” 389.

Axular (Mitzelena 1970: 101). Adibide bat baino gehiago dago (cf. *AxH*), baina s.v. *maradikatu* dagoke egokiena.

MARDUL: “Gordo, grassiento, *mardulá*” 297.

Etorki ezezagunekoa, mendebaldekoa. Mitxelenak berak (1970: 91) iradoki zuen Larramendik entzuna izan zitekeela.

HH-an “Gordo, con una gordura dulce, apacible, *maloa, mardulá*”.

MARKETS: “Fea cosa, *ezaya, marquetsá*” 273.

Axularrengandik, gaizki itzulia (Mitzelena 1970: 89): *Baina itsusiac, marquetsac, behar du anhitz estalqui, anhitz verniçadura eta appaindura* “*deformia corpora*” (*GGero* 513). Itzulpena *itsusi*-k eragin du.

MARRANTATU: “Enronquecer, *marrantatu, erlastu*” 242.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitzelena 1970: 85): *Conciencia da behin ere lohacartcen ezten cerbitçari bat, marrantatcen edo erlasten ezten predicari bat* (*GGero* 426).

HH-an ere: “Enronquecer, ponerse ronco, *marrangatu, marrantatu, erlastu*” eta “Ronquear, *marrangatu, marrantatu*”.

MARRUSKATU: “Ajar, *marruscatu*” 26. “Estregar, ajar, *marruscatu*” 264.

Mitzelena (1970: 57) Axularrengandikotzat jo zuen, nahiz eta adierarekiko uzkurta-sun pittin bat agertu: *Hasuiñac significatcendu naguitasuna: baldin malguqui, leunqui, emequi, naguiqui eta balacuz beçala hazcatcen, ferecatcen eta erabiltcen baduçu, erreco çaitu: baiña ez nabasiqui eta ausartqui hersten eta marruscatcen baduçu* (*Gero* 41), hurrengoaren itzulpen edo emendaketa: “*Urtica* figurat acediam: si molliter tangis, urit; si fortiter astringis, non pungit”.

Lakarra (1993: 201) Harriet proposatzen du: “froter, *marrusquatcea*” (*FE* 365), *Erans*-ean “atzizki horrekin eratuak diren aditz guztiak hartu ditu Larramendik haren-gandik” argudiotzat emanez; alabaina, berak lehenago ohartu bezala (1991: 242), bada salbuespen bat: *hisicatu*. Laburpenean (1993: 226) Harrieti egozten dio. *OEH*-ak (s.v. *marruskatu* 3), adiera herrikoia dela eta, iturrigaietatik aparte sailkatu du, nahita edo nahigabe ahozko iturria izan zezakeela iradokiaz.

Nolanahi ere, Axularren alde —eta Harrieten aurka— honako argudio argi hauek ditugu: (1) Harrietengandik balitz, “frotar” itzulpena esperoko genuke eta, dena dela, “ajar, estregar” ez da horren esanahikide hertsia; (2) lat. *astringere*-k badu fr. *froter*-ek ez daukan “estutu” adiera; eta (3) Harrieten agerlekua ohiz kanpokoa da.

HH-an beste adiera batean jaso zuen: “desmenuzar”.

MASKUR: “Gafu de manos, *mascurra*” 288.

Axularren *mascurtu* aditzetik Larramendik erauzia (Lakarra 1993: 231; *OEH*, s.v. *maskur*).

MASKURTU: “Hacerse gafo, *mascurtu*” 289.

Axular (Mitzelena 1970: 90): *Halacoari, eta haiñari, etçaitça hain fite escuac mascurtcen, iccorcinirac* [sic] *eguiten* (GGero 90).

MASMAKI: “Racimo, *masmaquia, morcosta*” 560.

Landucci (Mitzelena 1970: 119): “razimo de vbas, *masç maquia*” (310r).

MATELAS: “Colchón, *cunchoiña, matelasa*” 144.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 238): “matelas, *cunchoiña, matelaça*” (FE 383).

MATRAZU: “Virote, *matrazuá*” 677.

RS (Mitzelena 1970: 132). Hirutan (51, 228 eta 485) agertzen da, hiruretan “birote” itzulua; alabaina, lehena eta azkena 1. eta 4. koadernotxoetakoak izanik (Lakarra 1996a: 44), aukera bakarra dugu: *Matrazu orrec hurte ezeban carcaj orretarean*, “Esse birote no salió de essa aljaba” (228).

MEAKA: “Hijada, *meaca*” 321.

Iturri ezezaguneko. Mitxelenak (1970: 93-94) “por la falta de *hy* por el sentido” bizkaierazkoa dela uste zuen. Alabaina, batetik, badakigu <h> ezabatzen jakin zuela; eta bestetik, Hegoaldeko goinafarreran ez eze (cf. “Hijada, *meaca*, n.” Aq 256), Pirineoetako bailaretan (Ae, Zar, Err) ere bederen ongi lekukotua dago (OEH, s.v. 2 *mehaka*).

HH-an “Costado, *sayetsá, almaca, meaca, alboá, aldamená*”.

MENDE: “Tiempo, *mendea*” 642.

Axular (Mitzelena 1970: 128): *Nola halaber bere mendean gaizqui bici içatu dena, azquen fineâ erremedia baititeque, ohoin ona eguin cen beçala* (Gero 215). Adiera bere-tsuko adibideak asko dira (cf. AxH).

MENDEBAL: “Vendabal, *mendebala*” 667.

Axular (Mitzelena 1970: 130): *Çuhaitça norat ere erortcen baita, nahiz iguzqui haicerat edo mendebalerat: escuinerat, edo ezquerrerat, errotcen* [sic] *den leccucan* [sic] *guelditcenda...*, “ad Austrum aut ad Aquilonem” (GGero 605-6 [Gero 603-4]).

MENDOZ: “Otero, *mendoza*” 475. “Torrero, *mendoza*” 640.

Iturri ezezaguneko. Mitxelenak (1970: 110) Garibairen pasarte bat (*Compendio*, 1571, VII. lib., XLV. kap.) ekarri zuen eraketara, baina hango esanahiak —“cuesta pequeña” eta “montaña fría”— ez dirudi Erans-ekoa azaltzeko aski direnik.⁶²

MENIA: “Treguas, *meniac*” 653.

RS (Mitzelena 1970: 129): *Butroeco meniac gayti, ez ysquilosay echi*, “Por las treguas de Butrón...” (404), nondik *isquilosac* ere hartu zuen.

MEN-MENEAN: “Ultimo, en lo último, apretado, *men menean*” 683.

Axular (Mitzelena 1970: 133): *Orai bada orai, men menean iarri gabe, succarrac nahasi gabe, eta eritasuna iaundu gabe, eguitçatçu* (GGero 218). Beste agerraldiak (*ib.* 137) ez dio ezer eransten azalpenari, *men menera gaitecinean* baita.

Cf. HH: *men menean* “(a más no) poder”, eta batez ere *men menean jarri, men menera etorri* “llegar a los últimos lances, aprietos”.

MESTO: “Legumbre, *mestoá*” 363.

Landucci (Mitzelena 1970: 98): “Hollejo de legumbre, *mestoan açala*” (281v).

⁶² OEH-ak (s.v. *mendoz*) *pendoitz* aldaerara bidaltzen du: itxaron egin behar, beraz.

MIAU: “Pedigüeña, *miaüa*” 501.

Axular (Mitzelena 1970: 113): *Ceren amorantea, eta guztiz amorante miaüa eta escalea, huntz adarra beçala da* (GGero 360).

MIAZTU: “Lamer, *miaztu*” 360.

Landucci (Mitzelena 1970: 98): “lamer, *miaztu*” (285v); cf. “lamedura, *miazquetea*” (*ibid.*) ere.

MIDIKUNTZA: “Medicamento, *midicuntza*” 408.

Axular (Mitzelena 1970: 102): *Ceren sentimendua galduz guero, oinhaceac hillez guero, ezta senda gai, ezta senda quiçun, eta ez midicuntçatan ibiltceaz probetchuric, “...quod est inmedicabilis aegritudo”* (Gero 425) eta *Arraçadura vrthatua, nario çahartua, çauri gaizcoatua, ezta pontu bateco midicuntçaz sendatcen* (*ib.* 93).

MILISTU: “Comedirse, *milistu*” 148.

Iturri ezezaguneko, agian bizkaierazkoa, baldin eta bizk. *milika* “melindroso”, “delicado”, etab.ekin lotzen bada (Mitzelena 1970: 74).

OEH-ari esker (s.vv. *miliska* eta *milizkatu*), hitza lehen uste baino ekialderago —erdialdean, zehazkiago— koka dezakegu, ahozkoa izan litekeela iradokiaz.

MINDEGI: “Vivero, *nintegüia, mindeguia*” 680.

Mitzelena (1970: 132) Axularrengandikotzat jo zuen: *Haragui iatea, arno edatea, eta sabelaren bethatcea, guticia desordenatuen haz-leccua da, eta mindeguia* “seminarium” (GGero 409).

Lakarrari (1991: 237) Harrietek Axularrek “duen bezainbateko aukera” duela deritza: “pepiniere, *mindeguia*” (FE 400). Aukerak aukera, laburpenean (1993: 239) Harrieti egozten dio.

Lakarrak hasieran esandakoarekin bat etorriaz, Axularrenak, agerian “seminarium” itzulia, Harrietenak beste aukera du. Alabaina, zati beretik *birloratu* ere hartuak, Axularri aukera handixeagoa ematen diola esango nuke.

MINGRANA: “Granado, a, *mingrana*” 299.

Landucci edo Axular (Mitzelena 1970: 91). Alde batetik, italiarraren hiztegian “granado arbol, *mingranea errexala*” eta “granado fruta, *mingranea*”; bestetik: *Aaron sacerdote handiaren veztidurac, behereco bazterrean inguru, cituen Mingrana Pintatuac. Mingranac, bertce fruituec ezutena, badu coroa iduri bat* (Gero 458). Lakarrak ere biak aipatzen ditu laburpenean (1993: 232).

Itzulpenak Landucciren alde egiten badu ere, hitza ez zuen ezezagun Larramendik (cf. HH “granada”, “granado, árbol”); forma, ordea, Axularren alde mintzo dela dirudi, *-ea* bukaera gordetzeko zeukan atxikitasuna ezagututa. Lapurtarraren pasartea, gainera, argia da.

MINTE: “Amargura, *mintea*” 40.

Landucci (Mitzelena 1970: 59): “amargura, *mintea*” (233r).

MINTZAIA: “Habla, *mintzaya*” 309.

Axular (Mitzelena 1970: 93): *...baiña biz çuen hitzcuntça, solhasa, eta mintçaia: ez, ez, bai, bai* “sermo” (GGero 252). Bada beste agerraldi bat: *çure mintçaian eçagun çara* “loquela tua” (*ib.* 260).

MOKALDE: “Mexilla, *maguita, mocaldea*” 420.

Landucci (Mitzelena 1970: 103-4): “mexilla de cara, *arpeguico mocaldea*”⁶³ (293r); cf. gainera “carrilludo, *mocaldosoa*” (246r) eta “papo de papudo, *mocaldosoa mocaldea*” (300v).

⁶³ Mitx. *mocaldea* soilik.

MOKETA: “Espabiladeras, *moquetac*” 249.

Iturri ezezaguneko, ziurrenik ekialdekoa: cf. SP *mucaderac* eta *mucadac* “mouchettes” (Mitxelena 1970: 86). *OEH*-ak ere (s.v. *muketa*) Iparraldeko lekukotasunak (gutxi eta berankorrak, halere) baino ez ditu bildu.

MORKOSTA: “*Racimo, masmaquia, morcosta*” 560.

Axular (Mitxelena 1970: 119): *Ezterautate morcoxta bat ere, eta ez biccor bat, ahoan eman ahal ditequeyenec vti* (GGero 173), nondik *bikor* ere jaso baitzuen.

Azpimarratu behar da bi argitalpenen irakurketa *morcoxta* dela, Mitxelenak *morcosta* badakar ere: aldaketa Larramendirena da, eta berariazkoa.

MORROINTASUN: “*Pubertad, morrointasuna*” 548.

Axular (Mitxelena 1970: 118): *haurtasunaren ondoan hiltcen da, morrointasuna: morrointasunaren ondoan hiltcen da gaztetasuna* (GGero 63); pasarte beretik *sentontasun* ere jaso zuen.

MOTZOR: “*Tronco, motzorra*” 655.

Harriet (Lakarra 1991: 228): “*tronc, motçorra*” (FE 434).

MURKO: “*Jarro, murcoa*” 347.

RS (Mitxelena 1970: 96): *Hurtealango murcoa*, “Qual el año tal el jarro” (191).

Bestean (RS 94) “cántaro” itzulita dago, Mitxelenak adierazi bezala, eta gainera 1. koadernotxokoa da (Lakarra 1996a: 42).

MUTHIRI: “*Desvergonzada, muthiria*” 205.

Axular (Mitxelena 1970: 80): *Demostenec aditu çuenean ema-muthiriaren demanda, ihardetsi cioen, ez vste beçala* (GGero 388). Femenino kutsua eransten zion *ema*- ez jaso arren, femeninoan itzulia.

HH-an ere: “*Desvergonzado, dízese también mutiria*”.

NABARBENDU: “*Descubrirse, nabarbendu*” 198.

Axular (Mitxelena 1970: 79). Larramendiren itzulpena azaltzeko, liburuko adibideetatik, zalantzarik gabe onenak hauexek dira: *ohoinac (...)* *bere concientiac* [sic] *accusaturic, ihesi itçal gaizca abiatcendela: eta handic nabarbenduric gaizquiere heltcen dela* (GGero 432) eta *Erregue Dauitec ahalquez, eta bere buruaren ez nabarbentcea gatic, vtz-ten zituen eguin gabe, haren beccatuençat ordenaturic ceuden sacrificioac* (GGero 528 [Gero 526]). Erka bedi beste honekin, inondik ere bestela (“notar”?) itzuliko zukeena: *Eta halatan, berac bere buruz, bere falta eçagaturic, eta hobendun <-um> cela nabarbenduric, estalgunea bilhatu çuen* (ib. 434). Mitxelenak, buru-buruan, Landucciren “publicar, *publicadu, navarbêdu*” (308r) aipatu zuen, eta honexek eragin bide du Lakarrak laburpenean (1993: 230) italiarrari egozte.

HH-an adiera ezberdinetan: “*azorarse*”, “*precipitarse, con inconsiderada prisa*”.

NABARDURA: “*Variedad de colores, nabardura, colore picardatuac*” 664.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 130): *Mahiru* [sic] *herrico mairu beltçac bere larrubeltça, eta Tigre arrac ere, bere nabardurac, colore picardatuac, alda, vtz, eta mudadiçanean*, “*pardus varietates suas*” (GGero 93).

NAGUSTU: “*Crecer, nagustu*” 172.

Iturri ezezaguneko, agian bizkaierazkoa. *RS*-ren zati galdukoa izan liteke, 27.ean *nagusi* “mayor” eta *andi* “grande” erkatuak agertzen direlako; Axularrek, aldiz, *nabusitu* dakar, eta beste adiera batean (Mitxelena 1970: 76). Harrietek *nausitcea* “maîtriser” (Lakarra 1991: 243). Ikertzaile honek bizkaierazko testu batean *nagusitu* espero genukeela gaineratzen du, *otzitu, utsitu, atsitu, gatzitu, baltzitu, satsitu*, etab.etan bezala. Alabaina, oker

dabilelakoan nago, ematen dituen kontraadibide guztiak *CVC-i-tu* egiturakoak baitira. Izan ere, B *itsustu* / G, etab. *itsusitu* oposaketa izango litzateke erkaketarako egokiena, eta hau Mitxelena hipotesiaren alde dator.

OEH-ak (s.v. *nagusitu*) *na(g)ustu*, adiera ezberdinetan, V-m-gip-n kokatzen du: ez da ezinezkoa, beraz, ahozkoa izatea.

?NAREA [narrea?]: “Linage, *narea*, *bernagea*” 379.

RS (Mitxelena 1970: 100): *Narea onaganic ezta gauza gassoric*, “De buen linage...” (303). Zuzenketa proposamenaren arrazoietarako, ik. Lakarra 1996c: 322.

NARRAIO: “Tacha, *narraioa*, *narrioa*” 629.

Harriet (Lakarra 1991: 224): “*tâche*, *notha*, *narraioa*” (FE 430).

Mitxelena (1970: 127) iratxo zela uste bazuen ere, Harrieten beste lekukotasunèk sendotua dugu: “incommodé, *narraiotua*”, “incommoder, *narraiotceda*”, “incommodité, *narraiotassuna*” (FE 374).

NARRIO: “Mancha, *orbana*, *notha*, *narrioa*” 392. “Tacha, *narraioa*, *narrioa*” 629.

Axularrengandik, *notha* bezala (Mitxelena 1970: 101): *Arraçadura vrthatua, narrio çabartua, çauri gaizcoatua, ezta pontu batetaco midicuntçaz sendatcen* (GGero 93). Beste zazpi agerraldi gehiago ere badira: ik. *ib.* 182, 426, 430, 444 (Gero 442) eta 467 (Gero 465), eta bereziki 440 (s.v. *notha* aipatua), agian *Erans* 392ko bi hitzen iturria.

Lakarrak (1991: 247) erakutsi bezala, *Erans* 629ko *narraioa* Harrieten sarrera batetik hartua da; ez genuke zeharo alde batera utzi behar, agian, fr. *tâche*-k iradokitako itzulpenaren azpian *narrioa* ere jasoan *narraioa*-rekin daukan begi-bistako antzekotasunari zor dakiokela, nahiz eta Axularrengan egon badauden itzulpen hori eragiteko gai diren adibideak (cf. GGero 182, adib.).

HH-an adiera ezberdinetan: “*achagues*”, “*bascas*”.

NARRITAMENDU: “Impugnación, *narritamendua*” 334.

Axular (Mitxelena 1970: 95): ...*baina beccatuaren accometamendua, naritamendua* [sic], *eta tentamendua, batean behar da ibez equinez, eta apartatuz garaitu*, “impugnatio peccati” (GGero 401). Bada beste adibide bat: *Gauça ona da coleraren lehenbiccico narritamenduari, muguidari eta abiadurari beguiaren eduquitcea...*, “primum irritamentum irae” (*ib.* 271). Latinezko itzulpenek erakusten digute Mitxelena hautaketa onena dela, errata gorabehera.

NARRITATU: “Provocar, *narritatu*” 546.

Axular (Mitxelena 1970: 117): *etçaitu handic aitcina hanbatetan tentatcen, eta ez beccatu eguitera narritatcen* (GGero 540). Bada beste agerraldi bat: *Çurari pipia, oihelari* [sic] *cerrena, vrdaiari cedena, eta haraguiari harra beçala, gau eta egun alha çaicuna; tentatcen, eta narritatcen gaituena, gueure ganic ecin egotz deçaqueguna* (*ib.* 340).

Honelatsu ulertu ahalko da, itxuraz behintzat, *HH*-ko honako sarrera hau: “Incitar, *narritzatu* [sic], *accullatu*, *sucarritu*”.

*NAUKERA [maukera]: “Porfia, *nauquera*” 526.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 116) *mauquera*-rekin daukan antzekotasuna azpimarratzen du; Isastiren errefrau batean (*RI*s 11) eta *HH*-ko sarrera batean (“Elección, y aquí el refrán...”) agertzen den *auqueraren mauquera* esapidearen bigarren zatia baino ez da, Mitxelena ohartu bezala beregain ez dena. *OEH*-ak (s.v.) “Se trata seguramente de una errata por *maukera*” dio.

Litekeena da errefraua *RS*-ren zati balduan ere jaso izatea, hutsa (cf. *nintegi*) eta itzulpena zuri lezakeen moduan.

NEITU: “Acabarse, *asacatu*, *neitu*” 8.

Harriet (Lakarra 1991: 233): “achever, *neitcea*, *akhabatced*” (FE 325).

NIGAR PURPUILA: “Lágrima, *nigar purpuilla*” 358.

Axular (Mitzelena 1970: 98): *anbitz nigar purpuilla isuri çuen* (GGero 439).

*NINTEGI [mintegi]: “Vivero, *nintegui*, *mindegui*” 680.

RS (Mitzelena 1970: 132): *Deungen nintegui macur, ta galçera azecoaz aurrera*, “El biberro del peruerso...” (207). Nahiz OEH-ak “...puede deberse a una errata o a asimilación” zalantza utzi, RS-ko hutsa da azken argitaratzailearen arabera (Lakarra 1996c: 300).

NOHARROIN: “Mendigo, *errumesa*, *noharroi*” 414.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitzelena 1970: 103): *eta halarric ere bethi dira errumez, noharroin, eta on-behar*, “et semper sunt in egestate” (GGero 232).

HH-an ere: “Mendigo (...), *esquean dabillena*, *errumesa*, *noarroi*”.

NORTU: “Gastarse, *nortu*” 294.

Iturri erabat ezezaguneko (Mitzelena 1970: 91).

NOTHA: “Mancha, *orbana*, *notha*, *narrio*” 392.

Axularrengandik, *narrio*a bezala (Mitzelena 1970: 101): *Badaquigu parabisuraco denac, ez tuela behar beccaturic, eta ez beccaturen notharic, eta ez cimurduravic*, “Non habentem maculam aut rugam” (GGero 193). Bada agerraldi gehiago; bi hitzak elkarrekin hurrengo honetan agertzen dira: *...behar dugu egun beretic, gueroco beguira egon gabe, gueure concientiatic, cer ere notha, falta, eta nario baitugu khentcera enseiatu* (ib. 440 [Gero 440a]); eta cf. *Beccatua, eta beccatuaren culpa, hobena, eta notha guelditcen da seculacotz* (ib. 614 [Gero 612]) eta *Ordea guelditcen den seinalea, marca, notha, culpa, çorra eta obligacinoa, seculacotz guelditcen da* (ib. 615 [Gero 613]).

Alabaina, benetan hitza ezagutzen ez bazuen (HH-an bederen ez da agertzen), balirudike adibide hauetan “culpa” edo “falta” itzul zezakeela, ez “mancha”, eta horregatik Mitxelenak hautatua hautatuko nuke nik ere, “macula” itzulpena aldean baitu. Halaber, Harrieten lekukotasuna (“tâche, *notha*, *narraio*” FE 430) alde batera utzi behar da, hau iturria izatera, “tacha” sarrerapean (*narraio*a bera bezala) agertzea espero baikenuke.

ÑAFLATU: “Comer con gusto, *ñaflatzea*” 150.

Harriet (Lakarra 1991: 238): “manger avec goût, *ñaflatcea*” (FE 382).

OANTZE: “Nido, *oántzea*, *cafia*. Y el refrán, *fin gaitz equiñen duc choria, baldin gaztedanic ezpadaguic cafia*” 446.

Harriet (Lakarra 1991: 235): “nid, *ohancea*” (FE 389) eta “*ohancea*, nid” (EF 315).

OBEKUNTZA: “Mejoras, *obecuntzac*” 409.

Harriet (Lakarra 1991: 242): “meliorations, *hobequñçac*” (FE 384).

HOBENDURI: “Culpado, *hobenduria*” 179.

Axular (Mitzelena 1970: 77): *Presuna hobenduria, faltatsua, ezta behin ere segur, “Numquam securus est reus animus”* (GGero 435) eta *Bertce guztiaç complitu agatic, batetan behaztopatcen bada, guztietan eguitenda hobenduri* “factus est omnium reus” (ib. 477 [Gero 475]). Bada adibide gehiago (ik. 123, 140 eta 295), baina Mitxelenak eskainiak bereziki onak dira, besteek ez bezala itzulpena aldean dutelako.

OBUA (mug.): “Fiel, equilibrio, *obua*” 276. “Justo, al justo, *obuan*” 351.

RS-ren zati galdukoa izan daiteke (Mitzelena 1970: 89), hurrengo arrazoiengatik: *Otx-Esk*-en egilearen hitzarekiko familiartasuna, eta Azkuek eskaini —eta metaforikoki

erlazioa izan behar duen— *obo* “argolla”, “círculo de hierro puesto en el yugo, al cual se adhiere la cadena” hitza, bizkaieraz bakarrik jasoa. Aipa zezakeen, halaber, Azkueren *obo*en “1º (B-g), circularmente. 2º (B-a-beg-o-tx), a penas, trabajosamente. *Oboen dabil*, anda muy trabajosamente. *Oboen-obo*en (B...) balanceándose, andar a duras penas”; cf. orain *OEH*, s.v. *obu*.⁶⁴

Nire ustez, *obuan* dateke iturriko forma eta *obua*, berriz, Larramendik erauzitakoa.

OGEN: “Engaño, *ogena*” 237.

RS (Mitzelena 1970: 84): *Naztauenac ogenic, yñez begui guextoa ganic*, “Quien no quiere engaño...” (243). Berak ohartarazi bezala, hitza hainbatetan agertzen da, baina aipatutakoan bakarrik gertatzen da Larramendik jasotako itzulpena, bai eta grafia ere: <ogena>, gainerakoen <oguen>ren ordez.

OILAKA: “Putá, *ollaquea, guizacoya*” 554.

Iturri ezezaguneko. Mitxelena (1970: 118) *Pouvreauren* “*Oillaca. Or oillaca*, leurrete, felderaca” sarrera aipatu arren, grafiaz (<ll> eta ez <il(l)>) eta bukaeraz (-ea) bizkaierazko etorki baten alde egin zuen.

Alabaina, orain badakigu grafia aintzat hartu ezin daitekeen argudioa dela, eta -ea bukaerak etorki bat baino gehiago (Loiolaldea bera, adibidez) izan dezakeela *HH*-an.

OILERA: “Alcuza, *ollerea*” 30.

Landucci (Mitzelena 1970: 58): “alcuza o azeitera, *ollerea*” (231r).

OINATU: “Cansar, *oñatu*” 118.

RS (Mitzelena 1970: 69): *Dagoana belaunean oñatu, dabilena sabelean obatu*, “El que está, cansa en la rodilla...” (365).

OIN-HATZ: “Pisada, vestigio, *oin-hatza*” 516.

Axular (Mitzelena 1970: 114): *eta anhitz ibiltcenda bide hartan, eta bai athean ere sarcten: bada han oin-hatça franco, eta ez compainia escasic* (*GGero* 481 [*Gero* 479]).

Cf. *oñaça* “pisada” (*RS* 418), baina formaz gainera errefraua 4. koadernotxokoa da. *HH*-an *oñatza* “huella”.

OINON EGIN: “Gruñir, *oñon eguin*” 301.

RS (Mitzelena 1970: 91): *Ydiac oñon bidean gurdiac*, “En lugar de gruñir los bueyes...” (305). Beste bi agerraldi ere baditu, baina batean “porfia” (19) eta bestean “hablando” (179) itzulita dago, lehena 1. koadernotxokoa izateaz gain (Lakarra 1996a: 41).

OINZOLA: “Planta del pie, *oinzola*” 518.

Axular (Mitzelena 1970: 114-15): *sinhetz araci nahidu* (...) *iccatz bicien gainean orthusic, oin-çolac erre gabe, ibil dite queyela* (*GGero* 397), nondik *ikazbizi* ere hartu baitzuen.

HH-an ere: “Planta, de el pie, *oñazpia, oinzola, oinchaba*”.

OITZA: “Uso, *oitza*” 686.

Harriet (Lakarra 1991: 229): “usage, *ohitça, haztura, usaia*” (*FE* 439).

OIUTU: “Rogar, *otu, oyutu*” 585.

Ziurrenik *otu*-ren Larramendiren interpretapen etimologikoa (Mitzelena 1970: 122).

⁶⁴ Forma biluzia zalantzazkoa dela (*obo* / *obu*?) ez abisatzeaz gainera, Larramendiren *obuan* “al justo” inolako oinarririk gabe beste lekukotasunetatik bereizi eta “en equilibrio” itzuli dute (!?); cf., ordea, *DAut*: “*Al justo*. Modo adverbial. Ajustadamente, o igualmente”.

OKELA: “Vianda, *gondura, oquelia*” 673.

Mitxelena (1970: 131) eta Lakarraren (1996a: 53) ustez, *RS*-tik hartutakoa da; alabaina, biak lehenaren irakurketarekin jokatzeko ari dira, hots, *oquelea* formarekin;⁶⁵ honek *RS* 176 zein 468rekin erkatzeko bidea eskaintzen zien, bietan *oquelea* baitator.

Lakarrak (1996a: 44 eta 24. oh.), transkribapen hutsaz ohartuta, bereari eusten dio, halaz ere, “litekeena da forma hau Larramendiren hutsa izatea” esanez; bere ustez, beraz, iturria *RS* 176 genuke, bestea 4. koadernotxokoa baita.

Haatik, formaz ez eze, itzulpenaz ere ez datoz bat *Erans*-eko eta *RS*-ko lekukotasunak (*RS*-n beti “tajada”). Bi ezaugarriok batera ustezko iturriaren kontra doazenean, halaz ere ezinbestean hura iturritzat hartzea zein arriskutsua den erakusten digun hitza da, jatorri zuzena Harriet baita: “viande, *okhelia, haraguid*” (*FE* 436).

OLDARTU: “Acometer, *oldartu*” 14.

Axular (Mitxelena 1970: 55): *Aztoea escuan daducaçunean, higuítcen da, iharrostenda, begaldatcera appoderatcen eta oldartcen da* (*GGero* 46).

Badira hiru adibide gehiago: *Orsoac dembora gaitça, vritsua, eta igorciritsua, artaldeari oldartceco [desiratcen du]* (*ib.* 283-84), *Anhítcetán hazteintu ossoqui oilloac, bere chito guztiac, mirua oldartu gabez* (*ib.* 350) eta *Baiña demandatuz guero, oldartuz guero, bulccatuz guero, (...) peril da, baldin choil gogor ezpada, bera dadin* (*ibid.*). *Erans*-eko itzulpena hobekienik 283-84 eta 350ko adibideei dagokie.

HH-an ere: “arrojarse al riesgo”, “derrumbar” eta “precipitar, despeñar”.

OLDOZKERA: “Descuido, *oldozquera*” 197. “Pensar, *oldoztu*. Sin pensar, *oldozqueran*” 508.

RS-ren zati galdukoa izan daiteke (Mitxelena 1970: 79). Hipotesia sendoagoa izango litzateke, berak —Boudari jarraiki— proposatu bezala (1978: 363-66) *oldoztu* “pensar”-tik *oldozqueran* “sin pensar”-a daraman ezeztapena *-ka* atzizkia balitz.

Alabaina, ezin esan gabe utzi *-(k)era* atzizkia aditzoinari⁶⁶ eransten zaiola, formalki hemen ikusten dugun bezala (*oldoz* + *-kera*), eta *-kera* alomorfoa txistukari ondoan errazago agertu ohi dela (*sineskera, orrazkera...*). Tartean *-ka* egon daitekeela eta, beraz, atzizkia izenondo bati erantsi zitzaiola sinesgaitza iruditzen zait. Gainerantzean, bere hasierako esanekin bat nator erabat: “...me inclino a creer que lo primitivo y auténtico es el nombre o, más exactamente, el nombre más sufijo (*oldozkeran*), leído acaso en *RS*, y lo demás es interpretación”; izan ere, izenaren bi agerraldiak zurrizko ‘sin pensar’ = ‘(al) descuido’ ekuazioa baino ez dugu behar.

OLDOZTU: “Pensar, *oldoztu*. Sin pensar, *oldozqueran*” 508.

Oldozkera-tik abiatuta Larramendik eratutako forma, gaizki itzulia, jatorrizko formaren ukapenez ohartu gabe (Mitxelena 1970: 79). Geroago egin zuen arazoaren berri-kuspenerako, ik. *oldozkera*.

OLTZA: “Pared, *armora, oltza*” 488.

Landucci (Mitxelena 1970: 111-12): “pared, *olça*” (301r).

HH-an ere, errefrau batean: “*Oltzac beguiac, sasiac belarriac*. Refrán que enseña el gran tiento en el hablar aun a solas y en secreto; porque, como dicen, las paredes oyen: literalmente significa, que el aparador tiene ojos, y el zarzal oídos” (s.v. *aparador*), Mitxelena jakanik ohartu bezala; cf. gainera (s.v. *pared*): “Las paredes tienen ojos, las paredes oyen, *beguina: oltzac beguiac, sasiac belarriac*”.

⁶⁵ *OtxEsk*-ek, Mitxelena aipatua, bazekarren irakurketa zuzena: “*oquelia*, lee *oquelea*...”.

⁶⁶ Eta batzuetan izenari: cf. Azkue 1923-25: §§ 116A eta 118B.

ONARTU: “Aceptar, *onartzea*” 12.

Harriet (Lakarra 1991: 225):⁶⁷ “*acceptatcea, on harcea, accepter*” (EF 268) eta “*accepter, topatcea, onharcea*” (FE 325).

ONBEAR: “Miserable, desdichado, *ombearra*” 422. “Necessitado, *onbearra, beartua*” 440.

Axular (Mitzelena 1970: 104): *eta halaric ere bethi dira errumez, noharroin, eta on-behar* (GGero 232). Adibidea oso ona da, bertatik *errumesa eta noharroina* hartu baititu; halaz ere, orotara beste hamasei adibide dauzka (*ib.* 44, 224, 250, 282, 385, 509 [Gero 507], 581 [Gero 579], etab.). Demagun *Erans* 440rako aipatu adibidea edo antzeko bat erabili duela; *Erans* 422rako, nahiz beste batzuk ere egoki diren, honako hau hautatu dut: *Orduan cinez cinateque on-behar, ondicozco eta urricalquiçun* (*ib.* 592), nondik agian *ondicozco* ere hartu zuen.

ONDIKO: “Infelicidad, *ondicoa*” 339.

Axular (Mitzelena 1970: 96): *Çuri [guztiec] bere arrencurac, equitecoac, coaitac, eta ondicoac conta* (GGero 5).

Badira hiru agerraldi gehiago: *Erran behar da handia dela ifernuan daudenec duten miseria, eta ondicoa, orai guc hemen gutien nahi dugun gauça, cein baita heriotcea, hec han hura gehienic bilhatcen, eta desiratcen dutenean* (*ib.* 595 [Gero 593]), *Cer pena, cer dolore, eta ondico içanen da, arguituco ezten gau hartan, (...) suguina gogorrean seculacoçtat etçateca, eta egoitea?* (*ib.* 601 [Gero 599]) eta *hasico dira bere ondico handiaren deithoratcen eta aubentcen* (*ib.* 609 [Gero 607]). Nago hiru berri hauek hautagai hobekak direla, singularrak bakarrik azal baitezake “infelicidad” itzulpena.

HH-an ere: “calamidad”, “castigo, pena”, “desgracia”.

ONDIKOZKO: “Infeliz, *ondicozcoa*” 340.

Axular (Mitzelena 1970: 96): *Ceren badira iende batçuc hain occasinotsuac, arrunquide gaitzac, batcari ondicozcoac, eta incontru gaixtotacoac...* (GGero 326). Badira hiru agerraldi gehiago: *Halacoac [probe-eriac] dira alde guztiz on behar, ondicozco, eta vrricalquiçun* (*ib.* 231), *Orduan cinez cinateque on-behar, ondicozco, eta vrricalquiçun* (*ib.* 592 [Gero 590]) eta *Nahi baduçu iaquin cer den su fin gabecoa, accabatuco eztena, frogatcen duten ondicozcoec daquite, eta ez bertcec* (*ib.* 604 [Gero 602]).

ONERETSI: “Amante, *oneretsia*” 39.

RS (Mitzelena 1970: 59): *Onerechien beguietan, gauça ezayric eztan*, “En los ojos del amante...” (242).

ON(T)SATU: “Acomodar, *onsatu*” 15. “Componer, *ontsatu*” 153.

Harriet (Lakarra 1991: 230): “*accommoder, onsatcea*” (FE 325). Erants bekio “*préparer, antolatcea, onsatcea*” (*ib.* 408), baina ziurrenik lehenengoa nahikoa da *Erans*-eko bi sarrerak azaltzeko.

OPARIN: “Necessidad, *oparina*” 439.

RS (Mitzelena 1970: 105). Bitan (75 eta 244) agertzen da, baina lehena 1. koaderno-txokoa izanik, nahitaez bigarrenetik hartua behar du: *Onçoriçat neuca, baya oparinac eroa eusta*, “...mas lleuomelo la necesidad” (244).

OPE: “Abril, *opea*” 6.

RS (Mitzelena 1970: 54): *Opeco erlea eneçat, Mayacecoa anajeençat*, “Enjambre de abril...” (266).

⁶⁷ Laburpenean (Lakarra 1993: 226) “Cf. H” dio, oharkabeen agian, ziurtasunez “H” jarri behar zuen tokian.

OPIL: “Bollo, *opilla*” 103.

Mitxelena (1970: 67) Landuccirengandikotzat jo zuen: “bollo de pan, *ogui opila*” (242r). Lakarrak (1991: 245), berriz, “hori bezain ongi, eta agian errazkiago, cf. *-lla*, har zezakeen Larramendik Harrietengandik” baieztatzen du: “masse, *meta, opilla*”, “la masse de sang, *odol opilla*” (FE 383). Laburpenean (1993: 228), Harrieten alde erabakitzen du. Beranduago (1996a: 34) ereduko erdara bere hipotesiaren kontra doala aitortzen du, alegia, Harrieten “masse”-tik “masa” esperoko genukeela, eta ez “bollo”.

Pare bat xehetasun Landucciren alde: (1) <ilV> : <illV> aldaketa ez da ezinezkoa, bigarrena Larramendiren sisteman ohikoena baita: ez da, beraz, Harrieten alde egiteko nahikoa; (2) Harrieten alde ez egiteko, kontua ez da “*masa / bollo” bakarrik, baizik eta nolatan etor zekiokkeen Larramendiri “bollo” itzulpena burura, *odol opila* ikusi ondoren.

Cf. HH-an: “Alpistela, torta de huevos, harina y ajonjolí, *arraultz irin taloa, opillá*”, “Bodigo, *olatá, opea, opillá*” eta “Bollo, bollito, panecillo (...). *Bolloa, opechoa, opilchoa*”.

ORAIN BEREON: “Aora luego, *orain bereon*” 53.

Axular (Mitxelena 1970: 61): *Eta orai bereon, presenteon hastennaiz* (GGero 53). Bada bigarren agerraldi bat: ...*hargatic bera gatic ere behar guenduque, leben baino leben, guerotic guerora ibili gabe, egunetic biharrera luçatu gabe, orai bereon, concientcia onaren, ontasun handi hunen erdiestera enseiatu* (ib. 455 [Gero 453]).

ORAPIN: “Nudo, *orapina*” 457.

Landucci (Mitxelena 1970: 107-108): “ñudo, *orapina*”, “ñudosa cosa, *gauça orapinez betea*” eta “ñudo hazer, *orapin eguin*” (297r). Cf. *saltorapina*.

ORATU: “Agarrar, *oratu*” 21.

RS (Mitxelena 1970: 56). Hirutan agertzen da: *Ostenduco zara, ta aldi ygaroa orietan gajta*, “...es difícil de trabar” (144), *Egaz manequi, ora nequiqueo choriari*, “...trabaría el paxaro” (230) eta *Guenac sagua ascaçen, ta eullia oraçen*, “...y a la mosca apaña” (298).

Lakarrak (1996a: 51), beharbada oharkabean, RS 144 bakarrik aipatzen du, baina hauxe da gaitzena, Larramendik halakoetatik partizipioa berregiteko izaten zituen zailtasunak ezaguturik.

ORBAN: “Mancha, *orbana, notha, narriod*” 392.

RS (Mitxelena 1970: 101): *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga*, “Dame una picaza sin mancha...” (174), nondik *diada* ere hartu zuen.

*ORKA [orz]: “Mella, *croscá, orca*” 411.

RS: *Mayaçean berarra / luceda eta sendo, / eguitayereu orcac* [sic, *orçac*-en orde] *ebagui leydi ondo*, “...las mellas de la oz podrían la bien cortar” (268).

Mitxelena (1970: 103) *ozca*-ren ordezeko hutsa izan zitekeela uste zuen,⁶⁸ eta Lakarrak (1993: 234) “LE” (“beharbada Larramendik eratua”) markaz dakar. <ç> ordezeko <c> hutsa egitea erraza den bezalaxe, zaila da gero hutsaz ohartzea eta dagoenaren ordezeko egon behar dena ez ikustea (cf., oster, Lakarra 1996c: 314 eta faksimila, ib. 416).

*ORKATU [orz-]: “Mellar, *croscatu, orcatu*” 412.

Larramendik *orka-tik eratorria.

⁶⁸ OEH-ak ere oraindik “Tal vez (como señala Harriet) error por *ozka*” dio (s.v. 2 *orka*).

ORKOI: "Forma, manera, *orcoya, canora*" 280.

Axular (Mitxelena 1970: 89): *Çapatac iauntci berrian, herstendu, min eguiten du, baina appur bat erabiliz guero, moldatcen da, oinaren neurrina, eta orcoiera ethortcenda* (GGero 492 [Gero 490 orcc-]) eta *Finean gauça guztiec lehenbician hartcen dute bere plegua eta ortkhoia* (ib. 87).

Erkaketara ekarri behar dira Harrieten "orkheia, forme" (EF 316) eta "forme, orkheia" (FE 363). Erdaren antzekotasuna gorabehera, agerlekuak ohiz kanpokoak dira, eta forma dudarik gabe Axularrena. Honen adibideen artean hautatzekotan, formak 492koaren alde egiten badu ere, *ortkoi* > *orcoi* ez da ezinezkoa.

HH-an, berriz, "Forma, molde, *orqueia, eraguillea*".

OROTAKO: "Soberano, *rotacoa*" 610.

Harriet (Lakarra 1991: 228): "souverain, *rotacoa*" (FE 427).

ORRIKA: "Tenazas, *orricac*" 638.

Iturri ezezagunekoa; RS-ren zati galdukoa izan liteke (Mitxelena 1970: 128). Ik. orain OEH, s.v. 1 *kurrika*.

ORTOZ: "Descalzo, mal vestido, *orthusa, ortoza*" 194.

Agian RS-ren zati galdukoa (Mitxelena 1970: 78). Halere, Axularren *orthus* formak gogorrazia izateari egiantzekoago deritzat.

ORTHUS: "Descalzo, mal vestido, *orthusa, ortoza*" 194.

Mitxelenak Axularren lekukotasuna eskaini zuen, Erans-ekoa agian etorki honetakoa izan zitekeelakoan: *Biluz da: ortuz da: eztu aldatceco athorric* (Gero 224). Lakarrak (1993: 230) ez du hipotesia onartu, nonbait, etorki ezezagunekotzat jotzen baitu.

Alabaina, Mitxelena bide onean zebilen: berak, oharkabeen zein errataz, *ortuz* irakurketa eman arren, Gero-n *orthuz* irakurtzen da eta, areago, GGero-n *orthus*, Larramendiren irakurketa bera, hain zuzen. Berriz ere agertzen da (ib. 397), baina *orthusic* itxuran.

OSKI: "Zapato, *osquia*" 690.

RS (Mitxelena 1970: 133): *Aroz dinean çirola, osqui guichi vr[?]atudoa*, "...pocos çapatos se desgarran" (275). Bada beste agerraldi bat: *Hosqui osoa nayz etena / escuan baño oñean obea* "Çapato roto o sano..." (288).

HH-an *osquea* "zapato". Lekukotasun hau bestetik askea da, inondik inora eta, beraz, oso aintzat hartzekoa (cf., ostera, OEH-aren iruzkina, s.v. 1 *oski*).

OSPE: "Fama, *ospea*" 271.

RS (Mitxelena 1970: 88-89). Sarritan agertzen da (2, 107, 188, 507 eta 542), baina benetako hautagai bakarra dugu, gainontzekoak 1. zein 4. koadernotxoetakoak baitira (Lakarra 1996a: 41): *Galbidi guizona, ta ez aren ospe ona*, "...y no su fama buena" (188).

HH-an ere: "Fama, *fama, famea, omena, iomena, ospea*".

OSTELEURI: "Agua de tempestad, *osteleuria*" 24.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 57) —Bähr-ek gipuzkeraz jasotako aldaeretan, eta batez ere Zerainen (G-goi) jasotako *ostaleuria*-n oinarri hartuta (ik. orain OEH, s.v.)— errazki bizkaieraz ere erabil zitekeela iradoki zuen. Iradokizun honek, Mitxelenarengan, aterabidea RS-ren zati galdua dela esan nahi du.

Haatik, Larramendik hobeki menperatzen zuen euskalkian hain ongi lekukotuta ego-teak, merkeago bihurtzen du herriaren ahotik jasotakoa izan daitekeelako hipotesia, nik uste; gainera, bada Erans-ean itsasoarekin lotutako hitz taldeño bat (ik. *istinkatu* eta *kresal*) ahozko hipotesia bermatzeko moduan.

OTU: “Rogar, *otu, oyutu*” 585.

RS (Mitxelena 1970: 122). Aukera bat baino gehiago izan zuen: *Otu ceguioc oean andreari, ez hurtan çaldiari*, “No le ruegues...” (217), *Dollor[r]a otuago asapuzago*, “El ruyn, más rogado...” (255) eta Oihenartek gordetako RS 545 (*Otu doneari ygarartean nequea*) eta 550 (*Jaunen hotua oy da aguindua*).

OTZBERAA: “Friolento, *otz berad*” 286.

Iturri ezezagunekotzat joa (Mitxelena 1970: 118; Lakarra 1993: 231).

Axularren *otz beratu*-tik Larramendik erauzia da; *beraa*-rako, cf. *HH* “Blando, *berad, biguna, samurra*” eta, batez ere, “Blando de corazón, *biotz beraa, biotz beraatia*”, Axularrengan *bihotz bera* (*GGero* 220).

OTZBERATU: “Hacerse friolento, *otz beratu*” 287.

Axular (Mitxelena 1974: 388):⁶⁹ *...presuna çaharra, hotz beratcen min beratcen, iduricortcen, haserrecortcen, eta alde guztiz on behartcen eta vrricalquiçun eguiten da* (*GGero* 182).

*OZAZT [orast]: “Al presente, *ozazt*” 36. “Presente, al presente, *ozazt*” 535.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 58): “al presente, *orast*” (232v); beste bitan ere agertzen da: “agora, *orayn, orast*” (229v) eta “antaño, *orast vrte bete*” (234r).

OZENKI: “Claramente, con voz clara, *ocenqui*” 138.

Mitxelenak (1970: 73) Axularrengandikotzat jo zuen: *Eta comunzqui lehenbico aldian, ezçaitu guztiz ocentqui, eta bortitzqui <bortirz> deitzen Iondone Paulo bat, deitu çuen beçala* (*GGero* 102).

Lakarrak (1991: 248) Harrieten lekukotasuna dakar erkaketara: “clair, *clar, ocena, argui*” eta “clairement, *ocenqui, clarqui, bidesqui*” (*FE* 340), eta laburpenean (1993: 228) Harrieten alde erabakitzen.

Alabaina, egozketa honen aurkako argudio sendoak daude: (1) Axularren pasartea argi xamarra da, eta berak bakarrik azal lezake “con voz clara” itzulpena; (2) *ocentqui* > *ocenqui* aldaketa ez da ezinezkoa; eta (3) Harrieten ohiz kanpoko harlekuan kokatuta dago; argudioa ez da berez indartsuegia, baina bai kontuan hartzen badugu “clairement” sarrera Larramendik jadanik *HH*-aren gorputzean erabili bide zuela: “Claramente, *arguiró, claruró, clarqui, ocenqui, ocenquiró*”, non *clarqui* eta *ocenqui* esanguratsuki azken lekuetan agertzen diren, *-kiro* atzizkidun oihartzuna (*ocenqui*), ziurrenik hiztegiak moldatua, alde batera uzten badugu.

OZPRINA: “Rayo, *arri iraztua, ozprina*” 564.

Axular (Mitxelena 1970: 119-20): *Çaren concientcia onarequin, ez etsairen, ez igortciriren, ez ozprinaren, ez vren, ez suren, ez incontruren, ez fortunaren, eta ez munduan den bertce perilen ere, etçara velduriçanen* (*GGero* 451 [*Gero* 449]).

PAIRU: “Sufrimiento, *zafira, pairua*” 618.

Axular (Mitxelena 1970: 125): *Hala Cotys Traciaco Erregue harc ere, icçussiric..., bere hala... colera burura igaiten, eta nabusitcen ceicala, pairuric batere etçuela, senticor egui cela...* (*GGero* 288).

Beste sei agerraldi daude (*ib.* 176 (2), 286, 314, 386 eta 601 [*Gero* 599]). Lehenak (176.ekoak) bederen zalantzazkoagoak dira iturri gisa, lat. “temperantia”-ren itzulpen baitira; antzera deritzet 314 eta 601ekoei, eta *pacientcia*-rekin elkartuta baitaude, hala nola *iguriquitça*-rekin lotuta dagoen 386koari ere.

⁶⁹ Lakarrak (1993: 231) ez du Mitxelenaren eransketa kontuan hartu.

Onea, beraz, Mitxelena aipatuarekin batera honako honek dirudi: ...*perilos bada, quilica bera bada, pairu gutitaco bada* (*ib.* 286). Cf. *DAut*: “*sufrimiento*, paciencia, conformidad y tolerancia con que se sufre alguna cosa”, gaur ezagunegia ez den adiera ulertzeko.

HH-an ere, adiera zertxobait ezberdin batean: “Moderación (...). *Moderá, pairua, molderá*”.

PALAGADU: “Prestar, *palagadu*” 536.

RS (Mitxelena 1970: 116): *Ese palagadua baño alogadua obeago*, “Mejor es la casa alquilada que la prestada” (388), nondik *alogadu* ere hartu zuen.

PARAPARDIN: “Molleja, *parapardina*” 426.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik mendebaldekoa. Azkuek Oñatin *parapardi* aurkitu zuen eta Larramendik berak beste aldaera bat (*parapordoya* “molleja, ventrículo de las aves”) jaso zuen *HH*-an (Mitxelena 1970: 104).⁷⁰ Datu urri hauen arabera, errazena ahozkoa izatea bide da.

PARRAU: “Hermitaño, *parraüa*” 318.

RS (Mitxelena 1970: 93): *Iazquereac parrahua eguite ez du*, “El vestido al hermitaño no le haze” (220), nondik *jazquerea* ere hartu zuen. Cf. *RS* 419 *perrau* “hermitaño”, 4. koadernotxokoa.

PARTIKARI: “Apreciador, *particaria*” 55.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelena (1970: 61) batez ere Iparraldeko gauzak ekarri zituen erkaletara: *partale* (Axular, Etxeberri Ziburukoa, Haranburu, Harizmendi, Xurio, etab.), *partaide* (Etxepare), *pharteliar* (Z), *parçuner* (Haranburu), baina *partari*, *partil* (B) ere bai. Ik. orain *OEH*, s.v.

PARZELA: “Partición, partida, *parcela*” 493.

Axular (Mitxelena 1970: 112): *Ardi artaldeac beçala tropelaca, eta parcelaca ifernuan egonen dira* (*GGero* 594 [*Gero* 592]).

PARZELATU: “Hacerlas, *parcelatu*” 494.

Axular (Mitxelena 1970: 112): ...*finean quideac quidequin, eta suertecoequin egonen dira, bereciac, eta parcelatuac* (*GGero* 593 [*Gero* 591]).

PATAR: “Cuesta, *igea, iquea, patarra*” 175.

Lakarrak (1991: 234) Mitxelena eskainitako lekukotasun guztiak gogoratu ondoren, Harrieten alde egiten du: “coline, *mendia, biscarra, petarra*” (*FE* 340) edo “montagne, *mendia, pectarra* [sic]” (*ib.* 387).

Berarekin bat etortzeko arazo bat baino gehiago dago, ordea: (1) begi-bistakoena itzulpena da: “colina” edota “montaña” esperoko genuke; (2) euskal hitzaren forma: *patar* ongiegi lekukotua dago, beharko genukeen *petar* > *patar* aldaketa, egon bazen, halabeharri zor zaiola sinisteko. Alabaina, Larramendik ez bide zuen *patar* bera ezagutzen: *HH*-an behintzat ez dago; lehendabizikoz jasotzen ari zen, beraz; (3) Harrieten sarreak ez dira batera argiak: batean irakurtzen dena <petra> da, eta <trr> hori berori oso nekez; bestean, berriz, <pectarra>; (4) “coline” sarrera ohiko orrialdeetatik kanpo dago eta, beraz, bietatik hautagairik txarrena da, inolaz ere.

Beharbada argudio guztiok banan-banan hartuta ezer gutxi dira. Denak batera, berriz, Larramendik hitza Harrietengandik ez zuela hartu erabakitzeke adinakoak, nik uste:

⁷⁰ Egiaitan Mitxelena *parapardoya* aipatzen du; cf. orain *OEH*, s.v. *parapardi*.

Ez ote da oztopo gehiegi gairiditza, usteldutako forma haietatik <petarra> berreraikitzea, eta gero formaz eta esanahiaz “hobe” zitekeela buruak ematea? Ez genuke ahaztu behar, oraindik badela inolako zalantzarik gabe ekialdeko (ahozko?) iturri ezezagun batetik lortu zuen hitz mordoxka bat. Gauzak honela, *Erans*-eko *pater*-en lekukotasuna, Pouvreuren hiztegiaren bitartez ezagutzen dugun Etxeberri Ziburukoaren hiztegi-koaren ondoren bigarrena da (ik. *OEH*, s.v.).

PEDAZATU: “Despedazar, *pedazatu*” 203.

Mitxelena (1970: 80) Axularrengandik hartu eta gaizki ulertutakotzat jo zuen: *Hanbatic hanbatean*. Caeteris paribus. *Hobeda arropa osoa, pedaçatua baino* (*GGero* 553).

Lakarraren ustetan (1991: 224 eta 1993: 206) Harrietengandik hobeto azal daiteke, ez baitezake sinets “Ax-en pasarte argi hori izan zenik” Larramendi desbideratu zuena, eta gainera, Larramendiren itzulpena iturriko erdaratik “letraz letrakoa” baita: “*piece, pusca, pedechua*”, “*rapiecer, pedechatced*” (*FE* 402). Laburpenean (1993: 230) Harrieten alde erabakitzen du auzia.

Lakarraren ziurtasuna zalantzan jartzeko xehetasun bat baino gehiago dago: (1) *Erans*-eko forma Axularrenarekin dator bat, ez Harrietenarekin. Ez zait oztopo makala iruditzen, ez baitugu halako *pedechu* > *pedazu* aldaketaren moduko beste ezer. (2) Axularren pasartearen argitasuna, Mitxelena jadanik ohartu bezala, jarraipenari zor zaio, bertan *pedaçua, appaindura* eta *berretura* (*GGero*-n <barretura>) elkarrekin agertzen baitira. Baina liburua hitz bila (arinetan, agian) berpasatzen ari zen Larramendi: goian aipatu esaldian bakarrik begiak ipini izan balitu, *osoa / pedaçatua* oposaketa baino ez zukeen antzemango, nahasteari bide emanez. Lehentxeago (*GGero* 552) *hobe dela arropa berri osoa, çahar pedaçatua baino* ere irakurtzeko parada izan zuen, besteari laguntzen dion testuingurua gabe. (3) *rapiecer* > *despedazar* itzulpena “letraz letrakoa” dela sinisteko, Larramendi itsuka asmatzen ari zela sinistu beharko genuke, frantsesez ederki moldatzen zela jakin arren. (4) Axularren esaldi horrexetan bereziki geratu zela badakigu, “*Hanbatic hanbatean*. Caeteris paribus” ere ziurrenik bertatik hartu baitzuen.

PEITA: “Cebo, *peita, beita*” 129.

Iturri ezezagunekoa, ekialdekkoa. Etxeberri Ziburukoa eta Arambillagarengan, agertzen da, adibidez (Mitxelena 1970: 71); halere, ahozko lekukotasunak G-azp-eraino hurbiltzen gaituzte (ik. *OEH*, s.v. *beita*), ahozko etorkia iradokiaz. Larramendik lehendik jasoa zuen (cf. *HH* “Cebo, *bazcá, peitá*”), eta litekeena da Axularren *beita* jasotzerakoan beste hau burura etortzea.

PERMATU: “Bastón (afirmarse en él), *permatu, bordoincatu*” 95.

Axular (Mitxelena 1970: 66). Sarri agertzen da eta Mitxelena ezin izan zuen adibide erabakigarria ediren; honako hau da: *Premia gabe eguiaz ala gueçurrez mintço den behatu gabe maquillaren permatceco eta pordoincatceco vrrats guztiaz, escuan beçala iuramentuaren ere ahoan* (*GGero* 259); pasarte beretik *bordoincatu* ere hartzeaz gain, *maquilla*-k azaltzen du itzulpeneko *bastón*.

HH-an oso adiera ezberdinean: “apresurar”.

PETRAL: “Rabos, *suderac, petralac*” 559.

Iturri ezezagunekoa, agian Iparraldekoa: cf. *petrala* (SP, Hm) eta *pertala* (SP eta EZ) (Mitxelena 1970: 119).

Cf. *HH* “Pretal, viene de el Bascuence *petralá, betrala*, que significa lo mismo...” eta *DAut* (s.v.): “La correa que está asida a la parte delantera de la silla, y ciñe y rodea el pecho del caballo”.

(KOLORE) PIKARDATU: “Variedad de colores, *nabardura, colore picardatuac*” 664.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 130): *Mahiru herrico mairu beltçac bere larrubeltça, eta Tigre arrac ere, bere nabardurac, colore picardatuac, alda, vtz, eta mudadiçanean...* “pardus varietates suas” (GGero 93).

PINTXATU: “Pintado, el más pintado, primoroso, *pincheatuena, pinchatuena*. Y es de donde viene el castellano” 515.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik gipuzkerazkoa. Mitxelenak (1970: 114) halaxe uste zuen, zalantzarik gabe etimologiak eta beharbada itxurak ere hartaratua. Beste sarrera batzuen egitura oinarrituta, balirudike *pinxeatuena* dela formarik ziurrena, honako hau etimologiak baldintzatua izan daitekeen bitartean. *Erans*-ean dagoen etimologi saio bakarra da. Larramendik egin lotura baino, zerbaitekin lotzekotan, gazt. *pincho* ‘presumido...’-rekin lotu beharko litzatekeela dirudi, nahiz Corominasek (*BDEL*C, s.v. *pinchar*) c. 1800 arte ez duen lekukotzen.

PINTXEATU: “Pintado, el más pintado, primoroso, *pincheatuena, pinchatuena*. Y es de donde viene el castellano” 515.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik gipuzkerazkoa. Ik. *pinxtatuena*.

PIZTIA: “Ave, *piztia*” 82.

Landucci (Mitxelena 1970: 65): “çaça de aues, *pistian çaçed*” (243v), “molleja de aues, *corrinco*⁷¹ *pistianã*” (294r), “pico de aue, *pistian picod*” (304r).

Agud & Mitxelenaren argitalpenak falta duen orrialdean dago harlekurik ziurrena: “aue, *pistia*” (238r; ik. orain Knörr & Zuazo 1998: 222).

PLAZENZIA: “Contentamiento, *placencia*” 159.

Axular (Mitxelena 1970: 75): *bicitce onac bethi du berequin arraitasuna, irri nahia eta placentia* (GGero 442 [Gero 440b]). Bada agerraldi gehiago (9, orotara); cf., adib.: *...eta halaco conciencia [gaixtoa] duenac, hala dueino, placencia ossoric eztuqueyela* (ib. 441 [Gero 439b]), *berequin du halacoac, mundu hunetan erdiets abal ditequeyen loria, eta placencia* (ib. 445 [Gero 443]) eta *...cerbait travaillu badu ere, du appurra eta laburra: eta labor hura ere arintcen, gutitcen eta goçatcen du, ondoreco irabaciaren eta placenciaren segurantçac* (ib. 523 [Gero 521]).

PONPATSU: “Soberbio, *pompatsua*” 611.

Harriet (Lakarra 1991: 228): “superbe, *pompaxua*” (FE 429).

POXELATU: “Ocupación, *lanzaroa*. Ocupar, *pochelatu*” 465.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala (Lakarra 1991: 239): “ocupar, *pochelatced*” (FE 391).

POZKARI: “Alegria, *pozcaria*” 33.

Iturri ezezagunekoa, beharbada bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 58) gogoratzen digu Axularrek *bozcario* erabiltzen duela eta *RS*-n (baina 443.ean, 4. koadernotxoan) *pozcarri* “regozijo” dagoela.

PUTZAIKI: “Aventadera, *putzaiquia*” 84.

Landucci (Mitxelena 1970: 65): “audentero, *pusçayquia*” (238v).

SABLE: “Arena, *sablea, legarra*” 59.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 61): *Badu itsasoac bere chedea, bere marra, bere mugarría eta cedarri iaquina, cein baita costa, eta costago* [sic] *sablea, harea eta legarra* (GGero 113).

⁷¹ Mitx. “...aue, *corrincoa*...”.

SAGARROI: “Erizo, *sagarroya*, *quiriquioa*” 243.

Axular (Mitxelena 1970: 85): *Sagarroya, bere eguitez ere, nequez erditcen da* (GGero 78).

HH-an ere: “Erizo, *tricia*, *quiriquioa*, *sagarroya*”.

SAINGA: “Ladrado, *eusia*, *sainga*, *aund*” 355.

Axular (Mitxelena 1970: 97): *Halacoac concientciaren sainga guti aditcendu* (GGero 426). Bada beste agerraldi bat orrialde berean: [Concientcia] *eztago ez alferric ere, alba çaicu, saingaz, eta erançutez dagocu*.

Bi adibideak esanahiaren aldetik erabat ilunak dira; balirudike, beraz, hitza lehendik ezagutuak lagundu ziola: cf. HH “Ladra, ladrado, *zanga*, *saingá*, *mauba*” eta “Ladrar, *zangatu*, *saingatu*, *maubatu*, *zangaz*, *maubaz ari*, *egon*, *asi*”.

SAKAILA: “Matanza, *sacailla*. Hacerla, *sacaillatu*” 405.

Harrietengandik, aditza bezala (Lakarra 1991: 239): “massacre, *sakailla*” (FE 383).

HH-an beste adiera batean: “llaga”.

SAKAILATU: “Matanza, *sacailla*. Hacerla, *sacaillatu*” 405.

Harrietengandik, izena bezala (Lakarra 1991: 239): “massacrer, *sakhailatceá*” (FE 383).

SAKELA: “Faltriquera, *saquela*, *chiscua*” 270.

Gero laburpenean (1993: 231) uzkurtasunen bat agertu arren, Lakarrak (1991: 238-39) erakutsi du Harrieten hiztegitik *chiscua* ez eze, *saquela* ere har zezakeela Larramendik. Alde batera utzi beharko genuke hitza ezagunegia delako ustea (noiztik? noirentzat?), HH-an jasota ez dagoenez gero (cf. *xisku*, ordea). Bestalde, sarrerak iturrian bata bestearen ondoren egotea —Larramendik eman hurrenkera berean, bide batez— aski frogabide ona da: “poche, *saquela*”, “pochuette, *chiscua*” (FE 404).

SALTORAPIN: “Lazada, *saltorapina*” 361.

Landucci (Mitxelena 1970: 98): “lazada, *salto orapina*” (286r). Cf. *orapina*.

SARALE: “Sustento, *saralea*” 627.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik mendebaldekoa, *OtxEsk*-aren hitz honekiko familiartasunaren (“*saralea*, *sarallea*, sustento de animales, tomado del campo”) eta Azkueren lekukotasunaren (“(B-g-gald-i-m-mond), heno, comida del ganado”) arabera (Mitxelena 1970: 127). Azkuek G-tzat ere jotzen du, baina Larramendiren zordun ezaguna den Iztuetaren *Condaira*-ko pasarte batean (224-28) ikusi duelako, besterik gabe. Azkuek berak erakusten digu hitz hau beste adiera batzuetan (metonimiziaz?) Bizkaitik kanpo ezaguna dela: “2º (AN, Araq.), artolas grandes para llevar heno. 3º (AN-lez, G-etx), trampa por donde se arroja de un piso al pesebre de la cuadra la comida del ganado”.

*SARUK [saru]: “Obero, overo caballo, *saruc*. Y el refrán, *saruc bat uste, tresnatzen dauenac beste*” 459.

RS (Mitxelena 1970: 108): *Saruc bat uste, tresnaçen dauenac beste*, “Uno piensa el obero, otro quien le apareja” (335).⁷²

*SASITU [satsitu]: “Estercolar, *sasitu*, *sastu*” 257.

RS (Mitxelena 1970: 87): *Sasitu ta jorratu ta garria* [sic] *artu*, “Escardar y estercolar...” (236).

⁷² Ez dut *laru* zuzenketa onartu (ik. Lakarra 1996c: 330), ez dudalako ulertzen: esanahiaren aldetik, ez dut lotura antzematen (cf. *OEH*, s.v. *laru*), eta formaren aldetik, RS 522ko <s>ren ordezko <l> aipatzen du Mitxelenak (*SHLV* 480) alde, baina nahasketa <?> eta <l>ren artean gertatu dela ulertu behar dugu, noski: hemen, ordea, <S> <L>ren ordez dagoea egin beharko genuke (?).

SASTAMAR: “Barreduras, *sastamarra*” 92.

Landucci (Mitxelena 1970: 66): “barreduras, *sastamarra*” (239v).

SASTU: “Estercolar, *sasitu, sastu*” 257.

Landucci: “estercolar el campo, *sastu campua*” (273r).

Ez Mitxelena (1970: 87), ez Lakarra (1993: 231) ohartu dira honetaz, Larramendik iritzira erantsitako *sasitu*-ren aldaeratzat joaz, nonbait.

SEGADA: “Lazo, *segada*” 362.

Mitxelenak (1970: 98) Axularrengandikotzat jo zuen. Lakarrak (1991: 249) Harrieten lekukotasuna eskaini du, nahiz eta zeharo honen alde ez ebatzi (1993: 233): “*lacet, segada*” (FE 377). Zuhurtziaz jokatu du, ene iritzian, Axularren adibideak zein bere latinezko testuaren itzulpenean ageri baitira, bietan *segada* “laqueo” delarik: *...sed sicut pisces capiuntur hamo & aves laqueo comprehenduntur (...) baiña nola amuac atcemaiten baititza arrainac, eta hegazitnac [sic] segadac...* (Gero 60) eta *Nulla tot Diabolus animas reti capit, quod laqueo pessimarum mulierum. Deabruac anhitz sare badu ere arimen atcemaiteco, eztu batez ere hanbat atrapatcen, nola emazte gaixtoez, eta hec hedatcen eta paratcen dituzten artèz, sarèz, lachioez eta segadez* (ib. 340-41).

SEGIENZA: “Seguimiento, *seguientza*” 598.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitxelena 1970: 123): *Accussaçe iaunac cer eguitenduen usantçac, cein indar handia duen hazcuntçac, lehenbicio seguientçac, eta ohicundeac* (Gero 88). Villasantek (1976: 94 eta AxH, s.v.) “práctica” itzultzen du; cf. HH “Práctica, uso continuado, *oitura*”. Badago beste agerraldi bat: *...arraçoin bat, are claragoa eta aditceco erraçagoa, cein baita usantça, seguientça, dembora luceaz beccatutan egoitea* (ib. 106).

Ez dirudi bataren baino bestearen alde egiteko arrazoi argirik dagoenik, itxuraren arabera itzuli baitu, nahiz agian bigarrenak *usatu-segitu*-egon progresioa iradoki ziezaiokeen.

SEI [sêi]: “Niño, *seya*” 450.

RS-ren zati galdutik (Mitxelena 1970: 107), Larramendik jaso zuen RS 560tik, hain zuzen (ik. hurrengo sarrera). RS 238n ere irakur zezakeen: *Seyac danzuana escarazean, esan daroa ataartean*, “Lo que oye el niño...”. Beste bitan (55 eta 523) agertzen den arren, 1. eta 4. koadernotxoetakoak dira.

SEIAKAZ ETXUN DINA...: “Quien con niños se acuesta, sucio se levanta, *Seyacac echun dina, ucuzca jaigui doa*” 451.

RS-ren zati galdutik, Mitxelenak (1964: 174-75) 560. zenbakiarekin Oihenartek gordetako erantsia. Cf. *ucuz[ca]*, ziurrenik honetatik jalkia. Mitxelenaren argudio nagusia, <sey>-k —idatziz jasotzen ez den diptongo sudurkaridunak— RS-n daukan maiztasuna da.

?SEILA (mug.) [seial?]: “Pañales, *acomendagarriac, seilac*” 483.

Iturri ezezagunekoa, bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 111) **sen-oi(h)alak* edo **sei(n)-oihalak* eredutik datorrela erakusten digu. Cf. *seiala* “cobertor”, “manta” HH-an: honen ordezko hutsa ez ote?

SEIZARO [sêizaro]: “Niñada, *seizároda*” 448.

RS (Mitxelena 1970: 107): *Hurdinetan assiazquero, prestuesta seyzaroo, ynoc çebез aurqui guero, çe aldía eldudoo, “...no es de prouecho el niñear...”* (166).⁷³ Itzulpena eskasa da, noski (cf. Lakarra 1996c: 220).

⁷³ Lakarrak (1996a: 53) iturritzat RS 449 egozten dio, zalantzarik gabe oharkabeko hutsez.

SEIZAROTU: “Niñear, *seizarotu*” 449.

Larramendik *seizaro*-tik eratorria (Mitzelena 1970: 107; Lakarra 1993: 235), bertako “niñear” itzulpenak iradokia, nonbait.

SELARUGAIN: “Desván, *selarugaina*” 206.

Iturri ezezagunekoa, ekialdekoa. Familia guztia (*sel(h)aru*, *sel(h)auru*, *solairu*, *solleru*) ekialdekoa da, eta ‘granero’, ‘galería’ eta ‘piso’ adierak biltzen ditu bere gain (Mitzelena 1970: 80). Cf. Harriet: “salle, *taulada*, *selarua*” (FE 420).

SELDOR: “Carga, *seldorra*” 121.

RS-ren zati galdukoa izan liteke, *sendor* formaren lekukotasunen arabera (Mitzelena 1970: 70). Alabaina, ezer erabakigarriagorik biltzen ez dugun bitartean, badirudi ahozko iturriak aukera bera duela.

SENDAGAILA: “Vanidad, *sendagalla*” 663.

Axularrengandik, zehaztasunik gabe itzulia (Mitzelena 1970: 130): *doillorqueriaz preçatcea loriatcea eta sendagaila equitea* (GGero 96). Beronek azaldu bezala, Pouvreaux “plaisir, chose rejoyissante, bel exploit” itzultzen du, eta azkena gutxi gorabehera “hazaña” da. Badira lau agerraldi gehiago: *...eta azquenean, ahalquea galduric hartçaz preçatcea, loriatcea eta senda gaila eriztea* (ib. 110), *Iondone Marthiec bere caparen erdia probeari eman cioenean abiatu cen laincoa, gau hartan berean, capa hartçaz estaliric, erraiten çuela sendagailaz beçala*: Martinus, hac me veste contextit. *Iccussaçue, iccussaçue cer valentia equin duen Martinec...* (ib. 226-27), *...bere hala, sendagailaz beçala eta ohore bailliz beçala, iuramentuac ibenceintuzte brancan, lehenbicio hastean* (ib. 261) eta *eta guero ediren duenean, alegueratcen baita, eta contactcen baiteraue bere hauçocoey bere sendagaila, eta erraiten equin diatçotela bozcarioac* (ib. 550-52).

Bigarrenari (226-27) bederen, iturritzat arbiatu beharrekoa deritzat, nekez sinis baitaiteke Larramendik “vanidad” Jainkoari egotziko zionik;⁷⁴ azkenak (549-50), berriz, badirudi ezin eragin zezakeela halako itzulpenik. Ene ustez, aukerakoena 261ekoa da, nahiz eta 96 eta 110etakoak (elkarren oso antzekoak) ez erabat ezinezkoak izan.

HH-an ere, oso adiera ezberdinetan: “alborozo”, “fortaleza, virtud”, “gozo”, “medicamento” eta *begolchen sendagalla* “ojetera, en las casacas y jubones de las mugeres”.

SENGEA (mug.): “Estéril muger, *senguea*” 256.

RS-ren zati galdukoa izan liteke, *-ga* atzizkiagatik eta *sein-* analogikoaren ordezt (cf. *OtxEsk* 318: “*senguea*, añade *seinguea*, estéril”) *sen-* (< *seni) forma arkaikoagatik (Mitzelena 1970: 87).

SENTON: “Decrépito, *sentona*. Decrepitez, *sentontasuna*. Hacerse, *sentontu*” 190.

Mitzelena (1970: 78) Harizmendirengan aurkitzen zuen, adibidez (ik. halaber O *Pr* 669), baina ez Axularrengan (cf. *sentontasun* eta *sentontu*, biak iturri honetakoak).

Lakarrak (1993: 229), laburpenean, etorki ezezagunekatztat jotzen du. Halere, eratorriak Axularrengandikoak direla jakinik, *sentona* beste nonbaitetik atera dela uste izatea, hipotesirik garestiena da: Larramendik berak erauz zezakeen eratorrietatik, inolako zailtasunik gabe.

HH-an ere: “Decrépito, *sentona*, *agurioa*”, “Decrépita, aplicado a la muger, *sentoná*, *atsorioa*”.

⁷⁴ Bide batez, Villasanteren itzulpenak ez nau asebetetzen: ez dut uste “de la hazaña” denik (1976: 254; *AxH*, s.v.), “jactándose” baizik, hurrengo adibidean (1976: 292) *sendagailaz bezala* itzultzen duen erara.

SENTONTASUN: “Decrépito, *sentona*. Decrepitez, *sentontasuna*. Hacerse, *sentontu*” 190.

Axular (Mitxelena 1970: 78): *haurtasunaren ondoan hiltcen da, morrointasuna: morrointasunaren ondoan hiltcen da gaztetasuna: gaztetasunaren ondoan hiltcen da çahartasuna: çahartasunaren ondoan hiltcenda sentontasuna* (GGero 63).

*SENTONTU [sentondu]: “Decrépito, *sentona*. Decrepitez, *sentontasuna*. Hacerse, *sentontu*” 190.

Axular (Mitxelena 1970: 78): *Çahartcea, sentontcea, vrthe anhitcez bicitcea, bere eguitez on da* (GGero 186). Formari dagokionez, *sentondu* behar zukeen (cf. *AxH*, s.v.), baina Larramendik ahoskabeaz berreraiki zuen, ohi ez bezala, agian *sentontasun*-ekiko analogiaz.

SIRATX: “Nervio, *siracha*” 445.

RS-ren zati galdukoa izan liteke, *siets* (V-m ap. A *Apend*)⁷⁵ aldaeraren arabera (Mitxelena 1970: 106).

SOKIL: “Pella, *soquila*” 504.

Landucci (Mitxelena 1970: 113): “pella redonda, *soquila*” (302v).
HH-an “Terrón, *zocorra, soquilla*”.

SOLASTURI: “Amigo de conversación, *solasturia*. De beber, *egarberaa*” 46.

Axular (Mitxelena 1970: 59): *Alferrac choil dira hitztun eder, solhasturi handi: bequen compaiñian çarenean, ezta çure aldiric* (GGero 44). Badira bi agerraldi gehiago (*ib.* 327 eta 339), baina *jolasturi*-ren oinarrian daudela deritzat.

SONTSITU: “Dessustanciarse, desvirtuarse, demolido y cansado, *sontsitu*” 207.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik ekialdekoa, Iparraldeko idazleengan maiz aurkitzen den *suntsitu* aldaeraren arabera (Mitxelena 1970: 80).

Ohartu, edonola ere, bi adiera daudela sarrera berean, biak *suntsitu*-ren adiera ezagunak, baina biek bere azalpena (iturri berean?) beharko luketenak: baterako behar dugun testuingurua Mitxelenak eskaini bezalakoa (Xurio I, 23, 40: *guiçonaren bicia suncitcen da itçala beçalá*) datekeen bitartean, bigarreneko izenondo gisa erabilitako eta pertsona bati zegokiokkeen partizipio bat beharko genuke.

SORI: “Licito, *sori, cilhegui, hauzu*” 372.

Axularrengandik, *sori* bezala eta leku beretik (Mitxelena 1970: 99): *Eta besta egunean ere debecu cen, etcen sori eta ez cilhegui bide luceric iragaitea, vrrun ioaitea* (GGero 200). Berriro ere agertzen da (*ib.* 359), baina bera bakarrik.

HH-an ere: “Licito, *cileiya, cilleguia, bidezcoa, bidedana, hauzua, soria, legaraucoa*”.

SOSLAI: “Soslayo (al), *soslay*” 615.

Axular (Mitxelena 1970: 125): *Ceren [iguzquiac] eguerdian gaindic behera, artetz, eta arratz aldean saihetsetic, soslay emaiten baitu* (GGero 192).

SOTO: “Bodega, *sotoa*” 102.

Axular (Mitxelena 1970: 67): *Lebeneco bihiteguiac, ardandeguiac, sotoac, salac, eta gambarac handitucoitut* (GGero 75).

HH-an, berriz, “portal”, “sótano” eta “zaguán”.

SUDERA: “Rabos, *suderac, petralac*” 559.

Landucci (Mitxelena 1970: 119): “rabo de vestidura, *suderac*” (309r).

⁷⁵ Erreferentzia Mitxelenak emana da; erabili ohi dudana Azkueren argitalpenean (1969: II, 573), adiera honetan ez da euskalki markarik agertzen, argitaratzaileak janda, nonbait.

SUGINA: “Volcán, *suguina*” 681.

Axularrengandik, gaizki itzulua; cf. Pouvreauren itzulpena: “place de foyer, *sucaldearen sola*” (Mitxelena 1970: 132-33): *Cer pena, cer dolore, eta ondico içanen da, arguituco ezten gau hartan, ez hemengo eriac beçala, obe bera onean, baiña labe gori beroan, suguina gogorrean seculacotçat etçatea, eta egoitea?* (GGero 601 [Gero 599]).⁷⁶ Testuingurua-
ren arabera Larramendiren okerra ez da batere zaila azaltzen eta, gainera, badirudi *su* +
-*gin* ulertu zuela.

*SUKAIN [sukai]: “Pábulo del fuego, *sucaina*” 476.

Axular (Mitxelena 1970: 110): *Bi garren erremedioa eltceari bere iraquinaren gueldi aracitceco, da egurren edetea, succaien gutitea* (Gero 291).

Beronek iragari bezala, *sucaia* irakurri behar da. Alabaina, hutsa ez da Larramendirena, bigarren argitalpenarena baizik, han *succain gutitcea* (GGero 291) irakurtzen baita.

SUKOI: “Fogoso, *sucoya*” 279.

Axular (Mitxelena 1970: 89): *Batçuey den occasinoric ttipiñean, sua lotcen çaye: ceren succoi baitira, ihar baitira* (GGero 286).

SUPITA: “Tizón, *supita, ichindia*” 645.

Iturri ezezagunekoa, beharbada RS-ren zati galdutik. Mitxelenak (1970: 128) adierazi bezala, bilduma honetan *supita* “refrán” dago (RS 32), baina, esanahi ezberdintasuna oso azalgaitza izateaz gainera, 1. koadernotxokoa dela gogoratu behar dugu (Lakarra 1996a: 44). Cf. Azkue (s.v.): “(B-mur), pieza de junco o materia semejante sobre la cual se colocan las calderas y herradas en la cocina”.

SUTANZA (mug.): “Amor de la lumbre, *sutanza*” 43.

RS (Mitxelena 1970: 59): *Hosaylean aldiz eguzkitan, aldiz sutanzean*, “...al amor del fuego” (323).

TAZTABI: “Barrena, *taztabia*” 93.

Landucci (Mitxelena 1970: 66): “barrena, *tastauia*” (239v).

TEMATU: “Porfiar, *tematu*” 527.

Harriet (Lakarra 1991: 228): “soutenir, *thematcea*”, “il me soutient que son affaire est bonne, *thematcen çait bere eguitecoa ona duela*” (FE 427).

Mitxelenak (1970: 116) eraketara Axular ekarri zuen, *thema* “apustua” adieran erabiltzen baitu. Erants bekio, bestalde, adiera berberean haxe dugula Landuccirengan: “porfiar, *porfiadu, tema euqui*” eta “porfiado, *porfiadua, temosoa*” (306r).

TENTU: “Tesón, *tentua*” 641.

Axularrengandik, gaizki itzulua (Mitxelena 1970: 128): *Ceren emazte ezcondua eztu deusec ere, hala guiharran vquitcen, crozcan erauzten, eta ez bere tentutic eta pacientciatic atheratcen, nola bere senharra bertcerequin diabilcola iaquiteac* (GGero 358). Villasantek (AxH, s.v.) “juicio, razón” itzuli du. Bada beste agerraldi bat: *Ceren çu baitçara argui eta hura itsu: çu çuhur, eta hura erho: çu ceure tentuan eta centçuan, eta hura handic athean eta campoan* (ib. 310-11), baina, nire ustez, lehena da aproposena: alde batetik, *tentua eta pacientcia* “tesón y paciencia” itzultzea oso erraza delakoan; bestetik, bai baitakigu esaldi horrextan bestegatik ere begiak ipini zituela: ik. *croscia* II eta *erauci* I.

⁷⁶ Mitx. 559.

TOLIAKUNTZA: “Tormento, *toliacuntza*” 648.

Harriet *toliatu* harturik eta haren eredura (hots, *-kuntza* atzizkia erabiliaz) Larramendik eraturakoa bide da (Lakarra 1991: 242 eta 1993: 223).

TOLIATU: “Atormentar, *toliatu*” 75.

Harriet (Lakarra 1991: 242): “tourmenter, *toliatcea*” (FE 432).

TRABU: “Embarazo, *trabua*, *estecua*” 227.

Axular (Mitxelena 1970: 83). Hamahiru bat agerraldi ditu, orotara; hona hemen Mitxelenak eskainia: *Naguiac, bere leccutic higuitu nahi ez tuenac, trabu handiac edirei-teintu* (GGero 51).

TRAGAZA: “Saeta, *tragaza*” 592.

Axular (Mitxelena 1970: 123):⁷⁷ *Tragaça colpeca hari dena beçala buiracan edo buruan direnec dirauteiño, pensa ahalac, edo daquizqui enac aurthiqui <aurrh-> arteino, ezta ichiltcen, “Sic durant donec convitia, sicut sagittae deficiant”* (GGero 292) eta *Baldin quen baitçatçu alferquericac galdu dirateque Cupidoren arcuac, ez tu nehor bere tragacéz çaurtuco* (ib. 379). Lehenak egokiagoa dirudi, “sagittae” itzulpenagatik.

TRANKART: “Falsía, *trancarta*” 269.

RS (Mitxelena 1970: 88). Hirutan (49, 272 eta 437) azaltzen da. Mitxelenak ikusi bezala, azkena ezinezkoa da, itzulpena “engaño” izateaz gain, *trancart* irakurtzen baita; 49.ean ere itzulpena “engaños” da. Erants bekie xehetasun hauei, bi errefracok 1. eta 4. koadernotxokoak direla (Lakarra 1996a: 37).

Iturri zehatza, bai itzulpena, baita kokalekuagatik ere, hauxe da, beraz: *Iac, emac, erac, ta çeguioc trancart*, “...y no leagas falsía” (272), nondik *iac* eta *erac* ere hartu baitzituen.

TRASUMENA (mug.): “Mal galardón, *trasumena*” 293.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 91). Itzulpenagatik, baita itxura bitxiagatik ere agian, badirudi RS-ren zati galdukoa izan litekeela.

TRISKA I: “Baile, *trisca*, *tritea*” 90. “Danza, *trisca*” 187.

RS-ren zati galdutik izan liteke. Darmstadt-ekoan bi bider azaltzen da (79 eta 436), baina bigarrenean Larramendik berez dagoen-dagoenean utziko zukeen *trisquæ* forman agertzen eta, gainera, “salto” itzultzen denez gero, alde batera utzi beharrekoa da, Mitxelenak (1970: 66) jadanik egin bezala. Bestea, berriz, ezin balia dezakegu *trisca* hauek eta *tritea* irakurketa txarra (ik. beheargo), denak batera azaltzeko.⁷⁸

TRISKA II: “Castañuelas, *triscae*” 126.

Landucci: “castañuelas de dedos, *triscae*” (246v). Ez Mitxelena (1970: 71), ez Lakarra (1993: 228) ohartu dira honetaz: cf. aurreko *trisca*, zeinarekin lotzen baitute batak eta besteak.

TRISKARI: “Bailador, *triscaria*” 89.

RS-ko *triska*-n oinarri hartuta Larramendik eraturakoa (Lakarra 1993: 227). *-ari* atzizkia guztiz emankorra da HH-an, baina *trisca* I-en iturriko kokalekuarekin ditugun arazoak ezagututa, agian ez litzateke erabat baztertu behar RS galduan *triscari* ere —edo *triscari* bakarrik— agertzen zelako hipotesia.

*TRITEA [triska]: “Baile, *trisca*, *tritea*” 90.

RS-tik, gaizki irakurria, aldamenen daraman eta RS-n behin baino gehiagotan agertzen den *trisca* I-en ordez (Mitxelena 1970: 66). Mitxelenaren proposamena oso era-

⁷⁷ Lakarrak, oharkabeen ziurrenik, laburpenean (1993: 238) ez du ezer jasotzen.

⁷⁸ Lakarrak eskaini RS-tiko hitzen zerrendan (1996a: 51-53) ez hitz hau, ez eta *tritea* aipatzen dira (bai *ibid.* 30-n; informazioaren galera 36. orrialdetik aurrera antzematen da): erants bekiakio, beraz.

kargarria da: *Trisean* [sic] *badabil asoa, aus asco eriguidaroa*, “Dançando si anda la vieja...” (79), non <[> Larramendik <τ>tzat har zezakeen.

Hipotesiak arazo bat dauka: 79. errefrau 1. koadernotxokoa da; haatik, ulerpen txarrerako honek ematen duen aukera birritan errepikatzea sinesgaitza da, ziurrenik.

TURUNTA: “Trompeta, *turunta*” 654.

Mitxelena (1970: 129) bizkaierazkotzat jo zuen, eta Lakarrak (1991: 243) Harrietek “trompette, *tuhunta, trompetta*” (FE 434) daukala gogoratu arren, laburpenean (1993: 239) iturri ezezagunekoen sailean sartzen du.

Halere, beharba Harrieten lekukotasuna ez da erabat arbuizatzea, besteak beste itzulpena eta agerlekua egokiak direlako: gainerakoan, aski da Larramendik “itzuli” edo “zuzendu” zuela pentsatzea; cf. HH-an: “Clarín, *clariná, turuntá*”.

TXIRIBOGIN: “Taberneru, *chiriboguina*” 628.

RS (Mitxelena 1970: 127): *Neguan hoquin, hudan chiriboguín*, “...en verano taberneru” (373).

TXIRKANDA: “Dedo meñique, *chircandea*” 191.

RS (Mitxelena 1970: 78): *Dienean erezuna, yfinc chircandea*, “...pondrás el dedo meñique” (192).

TXIRO: “Pobre, *chiroa, arlota, landerra*” 521.

RS-tik, sarrerakideak bezala (Mitxelena 1970: 115). Sarri agertu arren (3, 78, 314, 435, 467 eta 493), beti ere “pobre” itzulpenarekin, nahitaez 314.etik behar du (*Doguna jan ta chiro yçan*, “...y ser pobres”), gainerakoak 1. eta 4. koadernotxoetan baitaude (Lakarra 1996a: 43).

UAL: “Quicio, *erroa, crosca, üalá*” 557.

Axular (Mitxelena 1970: 119): *Athea bere erroetan eta ubaletan ongui iarria eta pausatu dagoenean, erraxqui hersten eta idequitcenda* (GGero 45-46). Azkuek (s.v.) “quicios y goznes” itzuli zuen; Villasantek (*AxH*, s.v.) “correa de cuero, gozne o bisagra de la puerta”, eta adibidea, berriz, “goznes y Pernios”. Itxura batean, ez dira erabat esanahikideak: *erroa* “ateak-eta finkatzen diren atala” da (*EH*, s.v.) eta *ubala*, berriz, “finkatzen duen zera” izango litzateke, hain zuzen.

HUARRIZA: “Ribera, *huarriza*” 581.

RS-ren zati galdukoa izan daiteke, *huerriza* bezala (Mitxelena 1970: 121). Argudiorik sendoena <hu-> grafia da.

UBERA: “Vado, *ubera, huerriza*” 660.

RS (Mitxelena 1970: 130): *Galendua dabil vberen billa*, “...buscâdo el bado” (299), nondik *galendu* ere hartu zuen.

HH-an ere: “Vado, vadera, *ondajoa, ubera*”, “Menguante, de el mar, los ríos, *ubera*”.

?HUERAGIN [hueraguin?]: “Lindero, *hueraguina*” 380.

RS-ren zati galdukoa izan liteke (Mitxelena 1970: 100). Argudiorik indartsuena <hue-> grafia da. Mitxelena, bestalde, *u(b)era* “vado” (ik. *supra*) + *guen* proposatzen du, baina ez zait iruditzen *-gin* ezinezkoa denik.

HUERRIZA: “Vado, *ubera, huerriza*” 660.

RS-ren zati galdukoa, agian, *huarriza* bezala (Mitxelena 1970: 121). Argudiorik sendoena <hu-> grafia da.

HH-an, bestelako grafia (Iparraldekoa?) eta esanahiaz: “Movimiento, *mugida, ibillia, iguina, uherriza*”.

UFAS: “Regüeldo, *ufasa*” 572.

Landucci (Mitzelena 1970: 120): “regoldo, *vfassa*” (311r).

UFASTU: “Regoldar, *ufastu*” 571.

Landuccirengan oinarri hartuta, Larramendik eratutakoa: “regoldar, *ufas eguin*” (311r).

UKABA (mug.): “Codo, *ucaba*” 140.

Landucci (Mitzelena 1970: 73): “codo de braço, *hucaua*” (247v).

UKARAI: “Puño, *ucaraya*” 551.

Harriet (Lakarra 1991: 232): “poing, *ukbaraia, escumuturra*” (FE 405).

HH-an “muñeca de la mano”.

*UKUZA [ukuzka]: “Sucio, *ucuz[c]a*” 620.

RS-ren zati galdutik (Mitzelena 1970: 126). Oharkabeko hutsa da: cf. *ucuzcatu* eta Larramendik berak bildutako *Seyacaz echun dina, ucuzcari jaigui doa*, “Quien con niños se acuesta, sucio se levanta” (451). Azaldu gabe dugu, oster, nolatan errefracuan *ucuzcari* oker jaso zuen, eta gero *ucuz[c]a* zuzen.

UKUZKATU: “Ensuciar, *ucuzcatu*” 240.

Larramendik *ucuzca*-tik (ik. **ukuza*) aterea dirudi (Mitzelena 1970: 85).

ULITU: “Amilinar, *ulitu*” 47.

Axular (Mitzelena 1970: 59): *Concienctia gaixtoac hotzten, eztheusten eta vlitcen du gogoa; baina onac, berotcen, valentcen, esportçatcen, ausartcen eta esperantçatcen* (GGero 452 [Gero 450]).

HUNELA: “Assí, *hunela*. Ponerse assí, *halacatu*” 69.

Axularrengandik, sarrerakidea bezala (Mitzelena 1970: 63-64). 59 bat agerraldi ditu, orotara; hona hemen, adibidez, Mitxelenak eskainia: *Hunela erranen deraue* (Gero 213).

?URATXI [urratxi?]: “Acercarse, *urachi*” 13.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 55), Iztuetak jaso zuela esateaz gain (baina hau Larramendiren zordun ezaguna da), bizk. *ur* “cerca” eta kom. (*h*)*urko* “prójimo” ekarri zituen erkaketara.

Hau honela balitz, *RS* ez litzateke aukera txarra, bertan <rr> eta <r> nahasketak (**urrachi*-ren ordezt?) ugari dira eta (cf. *abaresku*).

URDABIL: “Estómago, *urdabila*” 260.

Landucci (Mitzelena 1970: 87): “estomago, *vrdaula*” (273v). Cf. “ahito de estomago, *vrdbil dollorra*” (230r) ere.

URDABILAREN AO: “Boca de estómago, *urdabilaren aoa*” 97.

Landucci (Mitzelena 1970: 67): “boca de estomago, *vrdbilan agua*” (241v).

*UREN [andrauren]: “Casera, hacendosa, *urena, azquina*” 123. “Hacendosa, *urena, azquina*” 313.

RS (Mitzelena 1970: 70): *Andra vrenac esea lauçatu guino daroa betatu*, “La muger de buen recado...” (210), nondik *lauzatu* ere hartu zuen. Cf. **hurren*.

*URGAZI [urgatzi]: “Ayudar, *urgaci*” 86.

RS (Mitzelena 1970: 65): *On erexteco Ianyncoari* [sic], *eguioc vrgaçi geydeari*, “...az ayudar al proximo” (339).

URGOITU: “Llenarse de fatiga, cansancio, *urgoitu*” 383.

Axular (Mitzelena 1970: 100): *Iguriçaçue* [sic] *oraino appurbat, goiz vrgoitu çarete* (GGero 608 [Gero 606]). Azkuek (s.v.) “fastidiarse, aburrirse” itzuli zuen, eta Villasantek (*AxH* s.v.) “cansarse, aburrirse”.

URISKA: “Aldea, *irisca, urisca*” 31. “Village, *irisca, urisca*” 676.

Harrietengandik hartutako *irisca*-ren eredura Larramendik eraturako aldaera, “hiztegiko hainbat bikote bezala: cf. s.u. *abacero, abarrisco, abjuración, abonanzar el tiempo, etab.*” (Lakarra 1991: 233). Erants dakioko, *iri- / uri-* bikoteak bereziki usuak direla *HH*-an; cf., adibidez, “Ciudad, *Iria, Vria*”, “Ciudadano, *iritarra, uritarra*”, “Civil, que toca a la Ciudad, *iricoa, uricoa*”, “Común, el Pueblo, *iritargoa, uritargoa*”, “Derecho civil, *Vritaraudea, Iritaraudea...*”, “Pueblo, la gente de él, *iritarrac, iridia, uritarrac, uridia*”.

*HURREN [huren]: “Principal, *hurrena, aurrena*” 540.

RS-tik, gaizki ulertua (Mitxelena 1970: 117): *Andra hurenac ese husa betatu*, “La muger principal...” (317). Cf. *uren.

URRINTZATUA IBILLI: “Olor (andar lleno de), *urrinztatua ibilli*” 469.

Axular (Mitxelena 1970: 109): *Bide gabe handia eguiten derauca bere buruari, emaztequi bat beçala, vrrinzaturic, eta vsain onez betheric dabillan guizonac* (GGero 414). *vrrinztatua-* (Gero) > *vrrinztatu-* aldaketa bigarren argitalpenekoa da.

URRU: “Arrullo, *urrua*” 67.

Hasieran iturri ezezagunekotzat joa izan arren (Mitxelena 1970: 63; Lakarra 1991: 243), Landuccirena da (Lakarra 1993: 227): “arrullar el niño, *urru eguin seguiay*” eta “arrullarse la paloma, *usoa vrruetâ eguô*” (236v).

URTHATU: “Añejo, *urthatua*” 52.

Axular (Mitxelena 1970: 61): *Bada arima galdua hanbat vrthez, harria beçala beccatutan vrthatua dagoena eta egon dena...* (GGero 109-10) edo *Arraçadura vrthatua, narrio çahartua, çauri gaizcoatua, ezta pontu batetaco midicuntçaz sendatcen* (ib. 93). Bigarrena bide da itzulpena errazkien iradoki ziezaiokeena.

URTIKI: “Arrojar, *aurtiki, urtigi*” 65.

RS (Mitxelena 1970: 63): *Arria vrtigui ta escua ostu, ax guizon galdu*, “Tirar la piedra...” (405).

?URTIGIN [urtigi?]: “Tirar, *urtigin*” 644.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik bizkaierazkoa, nahiz ez den aldaera honen beste lekukotasunik (Mitxelena 1970: 128). Ezinezkoa izan ez arren (cf. *HH urtigin* “arrancar”), gogoratu behar da *urtigi* (*Erans* 65) “arrojar” itzulia agertzen dela, *RS*-ko bere iturriak “tirar” dioen bitartean: ez ote liteke bertatik hartu eta —oharkabea edo nahita— Larramendik aldatua?

URTSATU: “Aguar, *urtsatu*” 25.

Axularrengan agertzen den *urtzutu* izan daiteke (Mitxelena 1970: 57): *Corinthioec bere Erreguearen icendatcean, eta coroatcean, vsatcen çuten cirimonietaric bat cen, eccartcea, bere aiccinera, beira bat vr, adicera emaita gatic, etçuela handic aiccina, arnoric edan behar, edo edanê çuena, ongui ematuric, eta vrtçuturic edan beharco çuela* (GGero 406). Ez dagoke azalpen hoberik: Larramendik *urtsua* ederki ezagutzen zuen (cf. *HH*, s.vv. *aguanoso* eta *aquoso*); *u* > *a* aldaketak, eratorpenari buruz zituen iritzietan bide du oinarri.

HURUN: “Harina, *huruna*” 315.

RS (Mitxelena 1970: 93): *Hurunic estan esea, ezin liçate asea, ta vay gosea*, “Casa do no ay harina...” (287). Mitxelenak berak erkaketara ekarri zuen Landucciren “harina, *vruna, yrina*”, baina grafia *RS*-ren aldeko argudio erabakigarri da.

HUTXA: “Arca, *hucha*” 58.

RS-ren zati galdutik; cf. Oihenartek bildu *Ojal ona huchan saldu doa* (541) (Mitxelena 1970: 61; ik. Lakarra 1996a: 47 ere). Larramendik bestela ere ezagutzen zuen: “...*arcá*,”

con que significamos los arquetones muy grandes, a diferencia de las arcas menores, que llamamos *cuchá, uchá* (s.v. *arcá*) eta batez ere “Ahuchar, viene de el Bascuence *bucha* o *cucha*, que significa arca, cofre”.

*UHUN [uhuñ]: “Ladrón, *uhuna*” 356.

RS-ren zati galdutik; cf. Oihenartek bildu *Huhuñenera* [sic]⁷⁹ *hoxtuac bulea* (RS 544) (Mitxelena 1970: 97; ik. Lakarra 1996a: 47).

UZKALDU: “Atar, amarrar, *uzcaldu*” 73.

Axular (Mitxelena 1970: 64): *Baina gaineracoan, bata hasserre, eta bercea erho diren, bitartean, hain ongui, lot, vzcal, eta amarra, ahal deçaquete bata, nola bertcea* (GGERO 301). Itzulpena ziurrenik testuko *amarra(tu)-n* oinarritua da.

UZKURTU: “Agacharse, *uzcurtu*” 20.

RS (Mitxelena 1970: 56): *Vzqur baquio ecachari...*, “Si te agachas a la tempestad...” (251). Mitxelenak berak erketetara ekarri zuen Axularren lekukotasuna: [semeak] *uzcur itçatçu, eduqui ttipi direino azpitic* “*curva illos a pueritia eorum*” (GERO 88); erdarak RS-ren alde egiten du argi eta garbi.

UZTAIL: “Cosecha, *uztaila, biltzapena*” 169.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 238): “*saisons, ustailac, bilçapenac*” (FE 420).

UZULARI: “Partera, *uzularia*” 492.

Iturri ezezaguneko eta oinarri ilunekoa, *-(l)ari* atzizkiak osatutakoa; cf. kom. *emagin* eta bizk. *andra maestra* (Mitxelena 1970: 112).

XEDATU: “Limitar, *chedatu*” 377.

Harriet (Lakarra 1991: 227): “*limiter, chedatcea*” (FE 380).

HH-an *chedatua* “intencionado”.

XEHE: “Moneda, *chehea*” 428.

Harriet (Lakarra 1991: 227-28): “*monoye, moneda, chechea* [sic]”, baina hurren “*la monoye d'un écu, luis baten chehea*” (FE 387).

XIFLATU: “Comer demasiado, *chiflatzea*” 149.

Harriet (Lakarra 1991: 238): “*manger par excés, chiflatcea*” (FE 382).

XISKU: “Faltriguera, *saquela, chiscua*” 270.

Harriet (Lakarra 1991: 238-39): “*pochette, chiscua*” (FE 404).

HH-an ere: “Bolsa, *arcellua, cizcua, chiscua, bolsá*” eta “Cica, en la Germanía, bolsa, viene de el Bascuence *ciscua, chiscua*, que significa lo mismo”.

ZAFIRA: “Paciencia, *zafira*” 477. “Sufrimiento, *zafira, pairua*” 618.

Iturri erabat ezezagunekoa (Mitxelena 1970: 110). Mailegu itxura dauka: gazt. *zaherir* (*facerir*-en metatesia) formarekin lot daiteke?

ZAGUTKUNTZA: “Marca, señal, *zagutcuntza*” 401.

Harriet (Lakarra 1991: 231): “*marque, siñalea, çagutqunça*” (FE 383).

ZAIO: “Espera, *zayoá*” 254.

Iturri ezezagunekoa, beharbada bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 86) Azkuek jasotako *zaio* (B-a-d-i-m-mond-o-tx) “recelo, sospecha” aipatzen du; baita mendebaldeko *zai(n)* ere, batetik, eta “*ene ayoan egon da, il a demeuré a m'attendre*” (SP), berak erakutsi bezala Larramendik HH-an jaso: “Lacayo, es voz Bascongada *lacayoa*, que significa lo mismo, y se compone de (...) *ayo*, el que espera...”.

⁷⁹ Azken zatia oraindik ere eztabaidapean dago: ik. azken ekarpena Lakarra 1996c: 376n.

ZALHUI: “Ligero, ágil, *zaulia, zalhuid*” 374.

Axular (Mitzelena 1970: 99). Agerlekua, bere gardentasunean, honako hau dateke: *Guti da çahartcean, gaztean baiño çalhui ago, arin ago, eta iauzcalari handi ago* (GGero 180); beheraxeago berriz agertzen da: ...*gaztea çalhui, eta manaiucor beçain, da çaharra gogor eta çurrun* (*ib.* 181), nondik *manaiacor* eta *zurrun* hartu baitzituen.

ZALHUITU: “Hacerse ligero, ágil, *zaulitu, zalhuitu*” 375.

Axular (Mitzelena 1970: 99): ...*baina behin iaiquiz guero, eta appurbat higituz guero, [oina eta gorpuzta] bere hala çalhuitcen, manaiucortcen eta iratçartcen dira* (GGero 492 [Gero 490]). Bada beste adibide bat orrialde berean: *Iaincoaren cerbitçuan ibili nahi dena ere, lebenbician hotzquida, çurrûda, hotz <host> eta nagui da; baina enseia bedi, has bedi, eta bere hala berotuco, eta çalhuituco da, trebe, bithore eta entregu içanen-da, aise ibilico da.*⁸⁰

ZANKABE: “Corba, *zancabiá*” 163.

Iturri ezezagunekoak, bizkaierazkoa (Mitzelena 1970: 75). Halaz ere, Azkuek (s.v. *zankabe*) “B-g-i-mond, G, Araq.” jasotzen du, Aq 456 “Corva, *zancabea*, g.” sarreran oinarritua, eta gogora bedi gipuzkerazko hitzak, biltzaileak dioenaren arabera, Itziariko hitzak direla.

ZAPAILOR: “Rana, *zapallorra*” 562.

Landucci (Mitzelena 1970: 119): “rana, *çapallorra*” (309v).

ZAPATU: “Pisar, *zapatu*” 517.

Axular (Mitzelena 1970: 114): *Hala dabillanac, eguiten duen irabaciguztia da, lurraren aurizquitcea, çapatcea eta gogortcea. Eta cenbatenez eta guehiago baitabilla, hanbatenaz çapatcen ago, eta gogortcen ago du* (GGero 97). Liburuan barrena beste bi adibide daude (*ib.* 430 eta 501), baina bietan adiera figuratuan (AxH-n “agobiar, oprimir”) erabilia. Lakarrak (1991: 247) ohartarazten digun bezala, Harrietek ere badakar, baina beste adiera batean: “presser entre les mains, *çaphatcea*” (FE 408).

HH-an ere: “Pisar, *calcatu, zapatu, oindicatu, aurizquitu, oñeztatu*”.

ZAPOTZ: “Tapón, *zapotza*” 632.

Iturri ezezagunekoak, ziurrenik bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 127) Azkueren *zapotz* (Bc...), *tapotz* (B-d-mu) eta *taputz* (B-i) aipatzen ditu, baita *OtxEsk*-en lekukotasuna ere (*zapotza*-ri *tapotza* eransten dio), gipuzkeraz *zipotza* jasotzen den bitartean (HH-an, adibidez).

?ZARANPO [zaranpe?]: “Cesto, *zarampoa*” 134.

Iturri ezezagunekoak. Mitxelenak (1970: 72) RS 34 *zaran* “cesto” aipatu zuen, hapaxa ez horren aldaera (Azkuek hiztegian baieztatu bezala), ustelketa baizik izan daitekeela iradokiaz. Lakarrak (1996a: 40-41) uste honetan sendotzen gaitu, lekukotasuna 1. koadernotxokoa baita. Ez litzateke erabat ezinezkoa, nolana ere, hitzaren zein ustelketaren iturria guk ezagutzen ez ditugun RS-ko gainontzeko orrialdeetan egotea. Ustelketa, bestalde, erraz azal liteke, RS-n *zarampoan* “en el cesto” *zarampean-en ordeztuz agertzen zela eginez, *Gizona gizon, otarrapean ere* errefracuz ezagunaren (cf. Garate 1998: 5827. zb.) aldaera batean, adibidez.

⁸⁰ Hirugarren bat, *Elefantac* (...) *bere gazte demboran belhaunac, eta gaiñeraco bertce iunturac çalhuitu, erraxqui doblatcen eta plegatcentu* (*ib.* 180), nago errata dela, eta *zalhui* ditu irakurri beharko litzatekeela. AxH-n aditzaren pean dago jasota, baina bai bertan, bai bere argitalpenaren ere (1976: 200) Villasantek “...tiene las rodillas y demás articulaciones bien flexibles” itzultzen du, ezinbestean.

ZARBA: “Acelga, *zarba*, *bezarra*” 11.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik bizkaierazkoa. Mitxelenak (1970: 55) gogoratu zuen *zarba* bizkaierazko aldaera dela (cf. Azkue “B-a-d-mond-o”), gainerako euskalkietan *zerba* (cf. Azkue “AN, BN, L, S”) dagoen bitartean.

ZARRALDO: “Andas de muerto, *zarraldoa*” 48.

Iturri ezezagunekoa. RS-n bada *çerraldo* “andas” (420), iturria izateko antza dukeen lekukotasun bakarra, baina bokalaren aldaketaz gain, orrialde bereko hitz interesgarri guztiak jaso gabe utzia zalantza egiteko arrazoi sendoa da (Mitxelena 1970: 59-60), eta gainera 4. koadernotxokoa da (Lakarra 1996a: 40).

Mitxelenak (*loc. cit.*) eta Azkuek (s.v. *zarraldo*) bestelako lekukotasunak jasotzen dituzte, batzuk bederen erabat askeak, eta *zarraldo* aldaera ere bazela egiaztatzeko adinakoak; Azkueren arabera, aldaera hau erdialdekkoa da (AN-lez, L), nahiz eta dirudienez lapurterazkoa dela esateko daukan arrazoi bakarra Haraneder-Harriet susmagarria den.

ZARRAPO: “Espuma, *habuina*, *zarrapoa*” 252.

Iturri ezezagunekoa, beharbada Iparraldekoa. Azkueren lekukotasuna oso zalantzakoa da, Haraneder-Harrietengan bakarrik (Larramendiren zordun ezaguna) oinarri harturik lapurterazkotzat jo baitzuen; nolana ere den, *arrapo* aldaera euskalki berean ongi lekukotua dago (Mitxelena 1970: 86; ik. orain *OEH*, s.v.). Halaz ere, honek ez digu *zarrapo* aldaeraren euskalki hedaduraz batere ziurtasunik ematen.

HH-an, oso adiera ezberdinean (Mitxelenak “alavés y navarro”-tzat jotzen du): “rana”.

ZAULI: “Ligero, ágil, *zaulia*, *zalbuia*” 374.

Iturri ezezagunekoa (cf. beherago *zaulitu*). Mitxelenak (1970: 99) Pouvreauren hiztegi-ko (“*çaulia*, souple, salhuia”) eta Etxeberrri Ziburukoaren lekukotasunak (*Jongoicoa*, *iguzquitçu / arren erhi çauliac* [*Man* II, 134]) eskaini zituen.

Azkueren arabera, erdialdeko aldaera da (AN-b-lez-oy, G-als, L-ain). Baliteke *zalbuia*-k burura ekarria.

ZAULITU: “Hacerse ligero, agil, *zaulitu*, *zalbuitu*” 375.

Iturri ezezagunekoa. Mitxelenak (1970: 99) Pouvreauren hiztegi-ko lekukotasuna (“*çaulicea*, rendre ou deuenir souple, salhutcea”) aipatu zuen.

Azkuek Baztanen bakarrik jaso arren, cf. *zauli*-z esana.

ZAURI GAIZKOATU: “Llaga mal curada, *zauri gaizcoatua*” 381.

Axularrengandik, gaizki itzulitakoa: “enconada” beharko luke (Mitxelena 1970: 100): *Ceren hori da harriac harriaren contra ioitea, bietaric suaren pitztea, çauriaren gaizcoatcea, eta etsaigoan barrenago saritea* (*GGero* 292). Beronek eskaini adibidea ez da bakarra (ik. *ib.* 123 eta 467 ere), eta ‘izena + izenondo’ egitura honako honetan bakarrik aurkitzen da: *Arraçadura vrthatua, narrio çahartua, çauri gaizcoatua, ezta pontu batetaco midicuntçaz sendatcen...* (*ib.* 93). Ik. gorago *gaizkoatu*.

ZEHE: “Palmo, *cehea*” 479.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik Iparraldekoa. Mitxelenak (1970: 110) Pouvreauren eta Oihenarten lekukotasunak aipatu zituen; orain interesatzen zaigun heinean, hauen grafiak (<sehe-> *bietan*) iturri ezinezkoak direla bermatzen du.

ZEJA: “Mercado, *ceja*” 418.

RS (Mitxelena 1970: 103). Hirutan (33, 82 eta 253) agertzen da, hiruretan “mercado” itzulpenarekin, baina lehenengo biak 1. koadernotxokoak izanik, azkena dateke iturri zehatza (Lakarra 1996a: 42): *Cejan esea hurrezco atea*, “Casa enl mercado, de oro la puerta” (253).

ZELAI: “Plaza, *çelaya*” 520.

RS (Mitxelena 1970: 115): *Ycasi eztaguiñac esean, ez lequique çelayan*, “...en la plaza” (241).

ZENERRAKE: “Dirías, dixerás, *cenerraque*” 212.

Axular (Mitxelena 1970: 81): *cer othe cenerraque? Gutiñean bacenerraque hura dela luthertasun handia* (GGero 262).⁸¹ Bada beste adibide bat: *Cer cenerraque, baldin gau ilhunean, pausu hertsu, gaitz perilos batean iragan behar duenac, erran baliace bere muhiley, daudela gibelat, eta guibeletic eta vrruititic daguiotela argi?* (ib. 236).

(BESTEREN BURUAN) ZENTZATU: “Escarmentar, *besteren buruan centzatu. Inertu, galendu*” 245.

Mitxelenak erakutsi zuen Axularrengandik izan daitekeela, nahiz honek bertceren *gaiñean zentzatu* darabilen: *Eta hec hala iccussi nituñean, eguin nuen gogoeta, hartu nuen exemplo (...) eta centçatu nintcen bertceren gaiñean* (GGero 40), *Gaitecin beraz bertceren gaiñean centça* (ib. 76). Bada antzeko beste egitura bat, *haren baithan zentzatu*, baina urrutiago dago: *Beha iaçoçu bada halaco bati, eta centça çaite haren baithan* (ib. 281) eta *Orhoit gaitecilla Loten emazteaz, centça gaitecilla haren baithan* (ib. 469 [Gero 467]).

ZENZUN: “Seso, juicio, *senzuna*” 604.

RS (Mitxelena 1970: 124). Hirutan (7, 289 eta 481) agertzen da. Mitxelenak jadanik 7.a baztertu zuen, itzulpena “entendimiento” baita.

Lakarrak (1996a: 44) hori eta 481.a 1. eta 4. koadernotxoetakoak direla gogoratuaz auzia ebatzi zuen; iturria, beraz, honako hau dateke: *Hule luzea ta cêçun çaburra* “Cabello largo, y seso corto” (289). Berak eman epaia, alegia 481.ean “iuyzio” agertzea ez dela ezinbestekoa sarrera azaltzeko, Larramendiren beraren beste lekukotasun batek bermatzen du: cf. HH “Seso, juicio, *burua, senzuna, bururic eztu*, no tiene seso”.

*ZESTOL [koskol/kaskol?]: “Cáscara de huevo, *cestola*” 124.

Landuccirengandik, gaizki irakurria (Mitxelena 1970: 70): “cascara de huebo, *arraunça cascola* [edo *coscola*” (246v).⁸² Eskuizkribuan <e> erraz irakur zezakeen aurreiritzirik gabeko irakurle batek; <sc>, berriz, betikoa da (beheraxeago *triscac*-en Larramendik edo kopiagileak ondo irakurria), baina konparaketarik egin gabe, <s> goitik lotzen da <c>-rekin, <t> baten antzeko zerbait eratuaz.

ZEHUME: “Xeme, *cehumea*” 687.

Iturri ezezagunekoa, ziurrenik Iparraldekoa. Mitxelenak (1970: 133) *cehea* “palmo”-rekin lotu zuen. Nolanahi ere den, hitza (jadanik grafiak iragarri bezala) Iparraldekoa da: Azkuek (“palmo” itzulpenaz) L-ain-s eta BN euskalki-markak ematen ditu.

ZIDOR: “Senda, sendero, *cidorra*” 601.

RS (Mitxelena 1970: 123-24): *Edoceyn cidorrec dau luparia* “Cada qual sendero tiene atolladero” (367), nondik *luparia* ere hartu zuen.

⁸¹ Mitxelenak hasiera ondo ematen du, baina gero Gero 422ko esaldi batekin jarraitzen du, *Erans* 213.ean aipatzen duen berbera, alegia. Nahasteren bat egon da argitaratzerakoan, zalantzarik gabe.

⁸² OEH-ak (ARRAULTZA-KASKOL, s.v. *arraultzza*) eta Martinez de Madinak (1998: 348 eta 364) *cascola* irakurketa (hots, argitaratzaileek testuan emandakoa) bakarrik eskaintzen dute. Alabaina, eskuizkribuan, argitaratzaileek adierazi bezalaxe, bi irakurketak zilegi dira: baliteke *cascola* izatea lehenera hartzen dena, baina, bokala zikin agertzeaz gainera, <cos> hasierako hitzekin erkatuaz, ez zait iruditzen ezinezkoa denik zuzenean *coscola* irakurtzea. Kontua da *koskol* eta *o*-dun aldaerak oro har oso ondo lekukotuta daudela (cf. OEH, s.v. 1 *koskol*), *kaskol* bakar honen aldean: *lectio difycilior*-ari amore emango diogu?

ZI(i): “Cuña, *ciya*” 180.

RS (Mitzelena 1970: 77): *Ezcur berereango ciya* “Del mismo árbol la cuña” (182).

*ZIKOZ [zikotz]: “Curiosa, *cicoza*” 181.

Ziurtasun osoz RS-ren zati galdukoa (Mitzelena 1970: 77). Argudioak honako hauek dira: (1) femeninoa, itzulpena alboan daraman iturri bat eskatzen baitu; (2) ‘txukuna, garbia’ esanahia, mendebaldeko bizkaieran bakarrik (Azkuek) jasoa, hedatuago den gaitzespenezkoaren (‘zekena’ zein ‘zikina’) aldamenean. Erants bekie grafia: <z> afrikatua adierazteko.

ZILHEGI: “Licito, *sori, cilhegui, hauzu*” 372.

Axularrengandik, *sori* bezala eta leku beretik (Mitzelena 1970: 99): *Eta besta egunean ere debecu cen, etcen sori eta ez cilhegui bide luceric iragaitea, vrrun ioaitea* (GGero 200). Harrietek ere badakar: “permis, *haiçu, cilhegui*”, “il m'est permis, *haiçu çait, cilhegui çait*” (FE 400), baina *sori*-k Axularren alde egiten du; halaxe ulertu bide du Lakarrak (1993: 233) ere.

HH-an ere: “Licito, *cileiya, cilleguia, bidezcoa, bidedana, hauzua, soria, legaraucoa*”, “Permitido, *baimendua, bialutzia, cileguia, cileguitua*”.

ZILEGIGOA: “Permisión, *haizugoa, cilleguigoa*” 510.

Harrietengandik, sarrerakidea bezala eta leku beretik (Lakarra 1991: 240): “permission, *haiçugoa, cilheguigoa*” (FE 400).

ZINBOTA (mug.): “Desperdiciador, *cimbota*” 204.

RS (Mitzelena 1970: 80): *Etseco andrea cimbota, ese duztia cimbota* “Casera desperdiciada, desperdiciada la casa toda” (259).

HH-an ere: “(Es un) perdido, *galdari bat da*. (...) Item *galgarria, eriatzallee, cimbota*”.

ZINKI TA FINKI: “Deveras, *cinqui ta finqui*” 209.

Axular (Mitzelena 1970: 81): *Guztiac tentaceintu* [sic] *Deabruac, baiña cintquienic, eta fintquienic, çaharrac* (GGero 175). Badira liburuan zehar egitura berbera jasotzen duten hiru pasarte: *asco içanen da beraz halaber beccatu haren beraren erremediatecco ere, (...) vorondateac cintqui eta fintqui laincoa gatic, beccatuaren vtzte bat, eta gaitceste bat* (ib. 199), *Beraz hunelatan cintqui eta fintqui, maiz eta lehiatuqui, behargatçaitça azquen fineco iraupenaren eta perseueratecco donuaren escatu* (ib. 462 [Gero 460]) eta *...maite ago duela halaco beccatorea, hala cintqui eta fintqui penitencia eguiten duena...* (ib. 554 [Gero 552]).

*ZIORREA [zior]: “Vara, *ciorra*” 662.

Mitzelenak (1970: 130) bizkaierazko iturri bat proposatu zuen, Axularrek *cigor* baitarabil (Gero 333). Halere, cf. Harrieten “baguette, *ciorra*” (FE 331), egiantz handiarekin Larramendiren hutsaren eragilea.

ZIPIA (mug.): “Ponzoña, *cipia*” 525.

Landucci (Mitzelena 1970: 115): “ponçoña, *çipia*” (305v).

ZIRAR: “Plata, *cirarra*” 519.

Mitzelenaren ustez (1970: 115), RS-ren zati galdukoa izan daiteke. Izan ere, mendebaldeko forma da, eta gure hango beste iturri bakarrak, Landuccik alegia, *vrre çuria* dakar (304v).

ZIROLA (mug.): “Zapatero, *cirola*” 689.

RS (Mitzelena 1970: 133). Bitan agertzen da: *Zitel zirola, noc gudura aroa* (21) eta *Aroz dinean çirola, osqui guichi vr[r]atudoa* (275), bietan “zapatero” itzulpenarekin. 1. koadernotxo ezinezkoa denez gero, lehena albo batera utzi eta 275.a emango genuke iturritzat, kontuan izanik, gainera, bertatik *osqui* ere hartu zuela (Lakarra 1996a: 44-45).

ZOPATU: “Empapar, *zopatu*” 228.

Axular (Mitxelena 1970: 83): *Nahi dena içan casto, eta ala baiña arnoan çopatua egon, eta assean ibili...* (GGero 411).

HH-an ere: “Ensopar, *zopatu*”.

ZULANPO: “Laguna, *zulampoá*” 359.

Landucci (Mitxelena 1970: 98): “laguna de agua, *çu lampoa*” (285v).

ZURRUN: “Inflexible, *zurrunda*” 342.

Axular (Mitxelena 1970: 96). Beronek eskainitako pasarte, nik uste, aukerakoena da: *...gaztea çalhui, eta manaiucor beçain, da çaharra gogor eta çurrun* (GGero 181), gardena eta “inflexible” itzulpena berehala iradokitzen duena izateaz gain, *zalhui* eta *manaiakor* ere ziurrenik bertatik hartu baitzituen. Bigarren bat bada, halere: *Hala bada laincoaren cerbitçuan ibili nahi dena ere, lehenbician hotzquida, çurrû da, hotz eta nagui da* (ib. 492 [Gero 490]).

ZURTZ: “Huérfino, *zurtza*” 326.

RS (Mitxelena 1970: 94). Darmstadtekoan bitan (199 eta 450) agertzen da, baina azkena ezin dugu aintzat hartu, 4. koadernotxokoa baita (Lakarra 1996a: 42). Bestean dukegu, beraz, iturria: *Yla vsteldu ta zurça açi*, “El muerto podrece y el huerfano crece” (199).

HH-an ere: “Huérphano, *zurtza, emazurtza, humezurtza*”.

LABURDURAK¹

- AHA* = HAEE/IVAP 1987ko *Azkue hiztegiaren aurkibidea*.
AxH = Villasante 1973.
BDEL = Corominas 1976.
DAut = Real Academia Española 1726-39.
DCECH = Corominas & Pascual 1980-1983.
DVEF = Azkue 1905-06.
EF = Harriet 1741eko *Dictionarioa. Escuaraz eta frantsez*, 268-323.
EH = Sarasola 1996.
Erans = Larramendi 1745ko *Eranskina*.
FDA = Mitxelena 1970.
- FE* = Harriet 1741eko *Dictionnaire françois & basque. Dictionarioa, frantsez eta escuaraz*, 324-440.
HH = Larramendi 1745.
MDELV = Agud & Tovar 1988-.
OEH = Mitxelena 1987-.
OtxEsk = Otxandioko eskuizkribua, J. M. Zabalak egina, "Urkixo Ondarea", Koldo Mitxelena Kulturunea, Donostia.
PT = Mitxelena 1987.
Robert 1995 = Rey-Debove & Rey 1995.
SHLV = Mitxelena 1988.

---

¹ Hemen jasota ez dauden laburdurei dagokienez, ulertu behar da *OEH*-aren berberak erabili direla.

BIBLIOGRAFIA

- Agud, M. & Mitxelena, K. (arg.), 1958, ik. Landucci.
- Agud, M. & Tovar, A., 1988-, *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca*. ASJU 22: 1etik aurrera zatika argitaratua.
- Altuna, P., 1984, "La auténtica biblioteca de Larramendi", *Muga* 228, 66-81.
- , 1995, ik. Tartas 1666.
- , 1996, ik. Tartas 1672.
- & Lakarra, J.A. (arg.), 1990, *Manuel Larramendi. Euskal testuak*, Andoingo Udala, etab., Donostia.
- Arakistain, J. M., 1746, ik. Fita 1880-81.
- Avalle, S., 1978, *Principi di critica testuale*, Antenore, Padova.
- Azular, P., [1643], *Guero*, Bordelen, G. Millanges Erregueren Imprimaçaillea baithan. Arg. faksimilea, Euskaltzaindia, 1988. L. Villasanteren arg., Jakin, Oñati, 1976.
- , d.g., *Guero guero, (...) Bigarren edicionea corrigetua eta emendatua*, Bordelen, G. Millanges Erregueren Imprimaçaillea baithan. Eusko Legebiltzarraren Liburutegiko alaren (*Bibliografi Erroldea* I: 65. zb.) kopia mikrofilmata (EHUko liburutegia).
- Azkarate, M., 1992, "Larramendiren hitz eraketa", in Lakarra (arg.), 207-219.
- Azkue, R. M., [1905-06], *Diccionario vasco-español-francés*, (2 lib.), Bilbo. Arg. faksimilea, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969.
- , [1923-25], *Morfología vasca*. 2. arg., LGEV, Bilbo, 1969.
- Blecua, A., 1983, *Manual de crítica textual*, Castalia, Madril.
- Corominas, J., 1976, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madril.
- , & J. A. Pascual, 1980-1983, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (5 lib.), Madril.
- Darthayet, J. P., 1861, *Guidaria edo escu liburua frantsesez eta escuaraz...*, Bayonne et Biarritz, L. André.
- Dubois, J. & Dubois, C., 1971, *Introduction à la lexicographie: le dictionnaire*, Librairie Larousse, Paris.
- Etxabe, B., 1607, *Discursos de la antigüedad de la lengua cantabra bascongada*, México. Berrarg. faksim., LGEV, Bilbo, 1970.
- Etxegarai, C., 1901, *Apéndice a la obra "Noticias de las cosas memorables de Guipúzcoa"*, Tolosa.
- Fita, F., 1880-81, "Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larramendi, escritos en 1746 por el P. fray José de María, Carmelita Descalzo", *Revista de Ciencias Históricas* 2-3, 41-91.
- Garate, G., 1998, *Atsotitzak*, Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa, Donostia.
- Garate, J., 1961, "Juicios y glosario vasco-latino de Buenaventura Vulcanius", *Euskera* 6, 239-245.
- Harriet, Martin, 1741, *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan*, Fauvet, Baiona. Argitalpen modernoak: ik. Lakarra 1994a.

- Harriet, Maurice, 1855, *Jesus-Christo gure iaunaren Testament berria*, Haranederrek 1740 inguruan egindako itzulpenaren bermoldaketa, Baiona.
- Hartmann, R. R. K., (arg.), 1986, *The history of lexicography*, (Studies in the History of the Language Sciences, 40), Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Hausmann *et al.* (arg.), 1989, *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography*, (3 lib.), Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Hualde, J. I. & Gaminde, I., 1997, "Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue", *ASJU* 31: 1, 211-45.
- Humboldt, W., [1817], *Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitte des zweyten Bandes des Mithridates über die Cantabrische oder Baskische Sprache*, Berlin. J. Garateren gaztelaniazko itzulp., *RIEV* 24 (1933), 460-87 eta 25 (1934), 87-126.
- Ibar, 1935, *Genio y lengua*, Tolosa.
- Iñigo, P., Salaberri, P. & Zubiri, J.J., 1995, "-ki aditz-atzizkiaren gainean", *FLV* 27, 243-95.
- Isasti, L. de, [c. 1620], *Compendio historial de Guipúzcoa*, Baroja, Donostia, 1850. Arg. faksimilea, Amigos del Libro Vasco, Bilbo, 1985.
- Knörr, E. & Zuazo, K. (arg.), 1998, *Arabako euskararen lekukoak. Ikerketak eta testuak*, Euskal Azterlan Bilduma 7, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz.
- Lakarra, J. A., 1985, "Larramendiren hiztegitzaren inguruan", *ASJU* 19: 1, 9-50.
- , 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20: 3, 639-82.
- , 1987, "Burgosko 1747ko Dotrina: II. faksimilea eta hiztegia", *ASJU* 21: 1, 277-317.
- , 1991, "Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi", in Lakarra & Ruiz Arzalluz (arg.), I, 217-58.
- , 1992, "Larramendirekin aurreko hiztegitzaren historiaz: aztergai eta gogoeta", in R. Gómez & J.A. Lakarra, (arg.), *Euskalaritzaren historiaz (I): XVI-XIX. mendeak*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 275-312.
- , 1993, *XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez*. Doktorego tesi argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- , 1994a, "Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)", *ASJU* 28: 1, 1-178.
- , 1994b, "Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz", *ASJU* 28: 3, 871-84.
- , 1995, "Pouvreuren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz", *ASJU* 29: 1, 3-52.
- , 1996a, "Iturrien erabilera eta tamainak egitura(z) zehaztuaz: *Refranes y Sentencias* eta *Hiztegi Hirukoitza*", *Uztaro* 16, 21-55.
- , 1996b, "Refraneros antiguos vascos anteriores a Oihenart", in G. Aulestia (arg.), *Los escritores. Hitos de la literatura clásica euskérica*, Sancho el Sabio Fundazioa, Gasteiz.
- , 1996c, *Refranes y Sentencias (1596)*. *Ikerketak eta edizioa*, Euskararen Lekukoak-19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1996d, "Lexiko berrikuntza euskal hiztegitzaren zaharrear", *Uztaro* 19: 3-40.
- , & Ruiz Arzalluz, I. (arg.), 1991, *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, (*ASJU*-ren Gehigarriak 14), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , & Urgell, B., 1988, "Lécluse-ren Hiztegia. Euskalaritzaren historiarako lanabesak (II)", *ASJU* 22: 1, 99-211.
- Landucci, N., [1562], *Dictionarium linguae cantabricae*, M. Agud & K. Mitxelena (arg.), Donostia, 1958. Eskuizkribuaren argazkiak: Koldo Mitxelena Kulturunea (JU 3087 C.F. : 94).
- Lapesa, R., 1984, *Historia de la lengua española*, 9. arg. zuzendu eta emendatua, Madril.
- Larramendi, M., 1745, *Diccionario Trilingüe del castellano, bascuence y latín* (2 lib.), Donostia. Arg. faksimilea, Txertoa, Donostia, 1984.
- , c. 1764, *Corografía de Guipúzcoa*, J. I. Tellechea Idigorasen arg., Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia, 1969.

- Lizarraga, J., [1802], *Urteko igande guzietarako prediku laburrak*, F. Ondarraren arg., Euskaltzaindia, Bilbo, 1990.
- Martínez de Madina, E., 1998, "Landuchioren hiztegi iraulia, euskara-gaztelania", in Knörr & Zuazo (arg.), 335-465.
- Mayans, G., [1737], *Orígenes de la lengua española*, in *Obras Completas II*, Ayuntamiento de Oliva, Diputación de Valencia, 1984.
- Mitxelena, K., [1953], "Vocabulario del Refranero vizcaíno de 1596" erreseina, *BAP* 9, 484-86. Orain *SHLVI*, 409-10.
- , 1958, "Introducción", in Agud & Mitxelena (arg.), 7-48.
- , 1960, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madril.
- , [1961], "Euskal izteggilleak XVII-XVIIIgarren mendeetan", *Euskera* 6, 7-22. Orain *SHLVI*, 361-72.
- , [1964a], *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia. Orain *SHLVI*, 1-73.
- , 1964b, *Textos arcaicos vascos*, Madril.
- , 1967, "Los refranes del cuaderno de Oihenart", *ASJU* 1, 11-44.
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo.
- , 1971, "Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos", *FLV* 3, 149-69.
- , [1974], "De lexicografía vasca. A propósito de *Axular-en Hiztegia* del Padre Luis Villasante", *FLV* 6, 103-122. Orain *SHLVI*, 385-99.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, 2. arg. osatua, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , [1978], "Miscelánea filológica vasca I", *FLV* 10, 205-28. Orain *PT* 363-85.
- , [1979], "Miscelánea filológica vasca III", *FLV* 11, 213-36. Orain *PT* 411-33.
- , [1983a], "Mendiburu eta Larramendi", *Euskera* 28: 1. Orain *SHLVII*, 912-15.
- , [1983b], "Euskara eta euskararekiko ikerlanak (1700-1880)", *Eusko Ikaskuntzaren IX. Kongresoa*, Bilbo. [Berrarg. *SHLVII*, 948-964].
- , 1984, "Aurkezpena" in I. Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia. A-Aurten*, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia.
- , 1987, *Palabras y textos*, EHU, Gasteiz.
- , 1987-, *Orotariko euskal hiztegia* (12 lib. orain artean), Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca* (2 lib.), *ASJU*-ren Gehigarriak 10, Donostia.
- Moliner, M., 1988, *Diccionario de uso del español*, (2 lib.), Gredos, Madril.
- Ondarra, F., 1980, "Joaquín Lizarraga en el Diccionario de Azkue", *FLV* 34, 107-41.
- Osselton, N. E., 1973, *The Dumb Linguists. A study of the earliest English and Dutch dictionaries*, University Press, Leiden.
- , 1990, "Distorting the linguistic record: Secondary documentation in the *Oxford English Dictionary*", in Hüllen (arg.), *Understanding the historiography of linguistics. Problems and projects* (Symposium at Essen, 23-25 November 1989), Nodus Publikationen, Münster, 183-93.
- , 1995, *Chosen words: past and present problems for dictionary makers*, University of Exeter, Exeter.
- Quemada, B., 1967, *Les dictionnaires du français moderne (1539-1863). Etude sur leur histoire, leurs types et leurs méthodes*, Didier, Paris, etab.
- Real Academia Española, [1726-39], *Diccionario de Autoridades*. Berrarg. faks., 3 lib., Editorial Gredos, Madril, 1979.
- Rey-Debove, J., 1971, *Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, Mouton, The Hague/Paris.
- , & Rey, A. (zuz.), 1995, *Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Dictionnaires Le Robert, Paris.
- Salaberri Muñoa, P., 1999, "Testu-menpekotasuna Axularren obran", *FLV* 31, 33-57.

- Sarasola, I., 1976, *Historia social de la literatura vasca*, Madril.
- , 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-15.
- , 1996, *Euskal hiztegia*, Kutxa Fundazioa, Donostia.
- Soto Michelena, M. J., 1978-79, “El lexicón de *Refranes y Sentencias de 1596*”, *ASJU* 12-13, 15-86.
- Spencer, A., 1991, *Morphological theory*, Blackwell, Oxford.
- Steiner, R. J., 1970, *Two Centuries of Spanish and English bilingual lexicography, 1590-1806 (Janua Linguarum. Series Practica 108)*, Mouton, The Hague.
- Tartas, I., 1666, *Oña hilceco bidia*, P. Altuna (arg.), Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1995.
- , 1672, *Arima penitentaren occupatione devotac*, P. Altuna (arg.), Mensajero, Burgos, 1996.
- Tellechea-Idigoras, J. I., 1966a, “El jesuita Manuel de Larramendi”, *BAP* 22, 307-60.
- , 1966b, “Nota autógrafa del P. Larramendi a la copia que hizo del Nuevo Testamento de Lizarraga. Advertencia”, *Colección de documentos inéditos para la historia de Guipúzcoa* 7, Publicaciones de la Excm. Diputación de Guipúzcoa, Donostia, 175-76.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza, Madril.
- Urgell, B., 1991, “Axular eta Larramendi”, *ASJU* 25: 3, 901-28.
- , 1992, “Martin Harriet Añibarroengan”, *ASJU* 26: 1, 221-58.
- , 1997, “Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca”, *ASJU* 31: 2, 643-85.
- , 1998a, “*Hiztegi Hirukoitza* eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (I): oinarritzko ezaugarri zenbait”, *ASJU* 32: 1 (1998), 109-63.
- , 1998b, “*Hiztegi Hirukoitza* eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (II): sarreraren edukia”, *ASJU* 32: 2 (1998), 365-414.
- , 1999, “*Hiztegi Hirukoitza* eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (III): Gaztelania”, *ASJU* 33: 1 (1999), 157-238.
- , 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, tesi argitaragabea, EHU, Gasteiz.
- , 2001a, “El *Diccionario de Autoridades* de la Academia Española y el *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín* (1745) del P. Larramendi”, *II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, Arco/Libros, Madril, 907-18.
- , 2001b, “Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian”, *ASJU* 35: 1, 107-183.
- , 2002a, “Etimología y creación léxica en el diccionario vasco del P. Larramendi (1745)”, in *SEHL 2001. Estudios de Historiografía Lingüística. Actas del III Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística* (Vigo, 7-10 de febrero de 2001), Helmut Buske Verlag, Hamburg, 989-1000.
- , 2002b, “*Hiztegi Hirukoitza*-ren kanpoko eta barruko historiaz”, in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J.A. Lakarra, *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P.G. de Rijk*, *ASJU*-ren Gehigarriak 44, 629-649.
- , 2003a, “Axularren *Guero* guero-aren Inchauspere argitalpena” (prestaketan).
- , 2003b, “Larramendi Añibarroren hiztegian” (prestaketan).
- , 2004, “Etimología eta hitz sorkuntza Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzean*”, *Lapurdum* 9, 299-310.
- , 2008a, “Maileguak Larramendiren hiztegian”, *FLV* 40: 1, 5-44.
- , 2008b, “Onomastika Larramendiren hiztegian”, H. Knörren omenaldia, *Sancho el Sabio* (argitaratzeko).
- Urkizu, P., 1989, *Pierre d'Urteren hiztegia. Londres 1715*, 2 lib., Mundaiz, Donostia.
- Urquijo, J., 1907, *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes D'Etcheberri (1712) con una introducción y notas por Julio de Urquijo e Ibarra*, Paris. Berrarg. faks. *RIEV* 28, Bilbo, 1976.
- , 1908-09, “Los refranes de Sauguis”, *RIEV* 2, 677-724 eta 3, 144-57.
- Villasante, L., 1973, *Axular-en hiztegia*, Jakin, Arantzazu / Oinati.
- , 1976, ik. Axular 1643.

- Vinson, J., [1891-98], *Essai d'une bibliographie de la langue basque*. Berrarg. faks. J. Urquijoren oharrekin (*ASJU*-ren gehigarriak, 9), Donostia, 1984.
- Zgusta, L., 1971, *Manual of lexicography*, Mouton, The Hague / Paris.
- Zuazo, K., 1992, "Azaga = Postrimería?", *ASJU* 26:3, 1003-1006.
- , 1998a, "Arabako euskara", in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), 125-189.
- , 1998b, "Euskalkiak, gaur", *FLV* 30, 191-233.

GLOSARIOA

Gaurko grafian antolatu dugu zerrenda hau, aldaketa gehienak huskeriatxoak izanik, edonolako erabiltzailearentzat erosoago izango delakoan. Garrantzizko edo nahasgarri izan daitekeela dirudien orotan, itemak bietara jaso ditugu, forma batetik bestera bidaliaz. Zerrendako iratxoak izarraz (*) markatu dira, eta zalantzazko formak galdera-markaz (?). Halaber, hala dagokionean, taket artean ([ ]) sartu da irakurketa zuzena edo irakurketa zuzentzeko proposamena, eta alboko kakotx soil artean (< >) jatorrizko forma. Ahaleginean, izenkiak mugagabe eman dira, ziurtasunik ez egotekotan jatorrizko forma mantendu eta “(mug.)” marka ezarri bada ere. Parentesi barruko zenbakia *Erans*-eko sarrerari dagokio; gainerakoak argitalpen honetako orrialdeei. Testuan zehar iruzkindu diren *HH*-ko hitz gutxi batzuk ere jaso ditugu, ohiko laburduraz (*HH*) markaturik.

ha de pota (HH): 26.

ahalkati (HH): 64.

ahalke (HH): 26.

ahamen (100): 42, 63, 232, 238, 256, 275.

ahapaldi ik. *ahopaldi*.

**ahartara [ahatara] (99)*: 31, 42, 50, 63, 107, 119, 232, 238, 256, 275.

ahatara ik. *ahartara*.

?*abaresku [abarresku?]* (587): 128, 131, 244, 255, 276.

abekari (HH): 64.

abenikoa <ave-> (83): 41, 63, 136, 145, 224, 238, 258, 276.

abereti (HH): 64.

abiurki (HH): 126.

aboari (HH): 124.

aboilari (HH): 124.

abrasma (HH): 54.

habuin (252): 42, 46, 94, 137, 225, 240, 265, 276, 368.

acholduri ik. *axolduri*.

adarkari (HH): 64.

adasti (HH): 64.

adiakari (HH): 64.

adinkide (HH): 64.

adiskide mami (45): 109, 225, 238, 256, 276.

hado ik. *hebro*.

adrilari (HH): 124.

adrailola, adrilola (HH): 126.

**afantu [asantu]* (436): 51, 222, 242, 256, 276.

agaari (HH): 124.

agakari (HH): 64.

agerkide (HH): 64.

agindetzi (HH): 64.

aien (481): 40, 136, 229, 243, 258, 276.

aiberkunde (85): 42, 60, 63, 103, 107, 146, 229, 238, 256, 276, 310.

aibertu (336): 42, 58, 60, 94, 146, 232, 241, 256, 276.

aieru (602): 40, 71, 92, 98, 102, 112, 115, 224, 244, 258, 276.

aisia (464): 112, 115, 147, 224, 243, 256, 277.

aisit (267): 57, 71, 103, 136, 232, 240, 256, 277.

**aisia [aisia]* (HH): 177.

aitzinxetik (HH): 25, 26.

- *aiubi [*aiuib*] (28): 39, 51, 100, 222, 238, 258, 277.
aiubi ik. *aiubi*.
aizape (HH): 26.
aizegile, *aizegin* (HH): 141.
haizugoa (510): 11, 42, 63, 87, 108, 120, 222, 243, 265, 277, 291, 370.
akamelu (688): 36, 134, 232, 245, 255, 277.
akirin (HH): 54.
akomendagarri (483): 10, 62, 131, 140, 222, 243, 256, 277, 358.
akotatu (137): 35, 93, 135, 136, 222, 239, 256, 278.
alhadura (576): 47, 60, 62, 73, 146, 228, 244, 256, 278, 278.
*alαιο [*alako*] (600): 14, 40, 42, 50, 222, 244, 256, 278.
halakatu (69): 42, 58, 98, 238, 265, 278, 364.
alako ik. *alαιο*.
alapide (117): 47, 72, 141, 233, 235, 239, 256, 278, 299.
albatu (577): 47, 60, 73, 92, 107, 146, 228, 244, 256, 279.
(bere buruari) alhaturik (119): 47, 60, 109, 239, 259, 279.
*alazagin [*atzagin?*] (151): 10, 62, 141, 142, 155, 239, 256, 279, 288.
albaldinbere (136): 38, 95, 138, 140, 141, 239, 256, 279, 294.
alabendagile, *alabendakin* (HH): 141.
albenia (473): 94, 224, 243, 256, 279.
aldaka (353): 92, 225, 241, 256, 279.
aldarte (385): 120, 125, 224, 242, 256, 279.
aldasare (HH): 127.
aldekor (487): 57, 63, 147, 228, 243, 256, 280.
aldi (385): 7, 38, 94, 120, 125, 140, 226, 228, 242, 256, 280.
aldiakera (HH): 124.
aldion [*aldi on*] (595): 68, 106, 226, 244, 256, 280, 334.
aliaka (496): 10, 32, 47, 230, 243, 256, 280.
almameru ik. *amamerua*.
almute (433): 228, 242, 256, 280.
alogadu (37): 57, 106, 225, 238, 256, 280, 354.
altzairugile, *altzairugin* (HH): 141.
amama (HH): 281.
amamerua (mug.) (34): 10, 132, 238, 256, 280.
amaño (456): 36, 134, 229, 243, 256, 280.
amarau (635): 41, 125, 138, 141, 145, 224, 245, 256, 281.
amaraun (635): 37, 41, 125, 138, 141, 145, 227, 245, 256, 281.
amarrau (391): 93, 230, 242, 256, 281.
*amasa [*arnasa*] (579): 55, 130, 153, 222, 244, 256, 281, 281.
amelaun (HH): 281.
amesgile, *ameskin* (HH): 141.
amia (mug.) (643): 230, 245, 256, 281.
amitu (652): 71, 92, 107, 134, 224, 245, 256, 281, 337.
amirez (HH): 132.
amirun (HH): 132.
amizkle (HH): 132.
amorante (230): 8, 71, 73, 112, 118, 229, 240, 256, 281, 282.
amorantia (231, 291): 30, 60, 73, 74, 94, 222, 240, 241, 256, 282.
amoratu (229): 58, 60, 73, 104, 224, 240, 256, 282.
amurus (230): 60, 73, 240, 256, 282.
amurusia (291): 60, 94, 104, 222, 241, 257, 282.
anbasal (HH): 54.
anbatik anbatean (135): 42, 48, 70, 109, 112, 115, 233, 239, 257, 282, 355.
andartaro (HH): 26.
*andizura [*andizuren*] (322): 44, 57, 80, 101, 222, 226, 241, 257, 283.
*andraura [*andrauren*] (406): 57, 99, 101, 222, 226, 242, 257, 283.
andrauren ik. *andraura eta uren*.
angelu (621): 228, 244, 257, 283.
anis (HH): 26.
antsiatu (19): 94, 98, 99, 105, 237, 257, 283.
antsiti ik. *atxiti*.
anzatsu (307): 42, 43, 60, 63, 73, 98, 232, 241, 257, 283.
anzatsutu (308): 42, 43, 60, 73, 222, 241, 257, 284.
ao (97): ik. *urdabilaren ao*.
ahopaldi (98): 42, 48, 50, 56, 72, 224, 238, 256, 284.
aoztegi (478): 38, 63, 138, 231, 243, 257, 284.
apaindasma (HH): 54.
apukatu (9): 57, 222, 237, 257, 284.
harabarkor (HH): 26, 27.
harabartu (HH): 26.
aran (236): 38, 92, 138, 229, 240, 257, 284.

- aratz* (553): 35, 94, 136, 227, 244, 257, 284.
(bere) arauaz (630): 41, 73, 109, 232, 244, 259, 284.
arbin (263): 36, 60, 61, 230, 240, 257, 285.
arbindu (262): 59, 61, 228, 240, 257, 285.
arbuio (202): 40, 57, 71, 107, 112, 115, 225, 240, 257, 285, 290.
ardankoi (104): 40, 63, 224, 238, 257, 285.
ardore (HH): 7.
areago (403): 35, 94, 224, 242, 257, 285.
arean (437): 80, 81, 229, 242, 257, 285.
aretx (582): 57, 93, 101, 106, 229, 244, 257, 285.
argedaille (HH): 64.
arkaste (HH): 126.
arlot (521): 16, 95, 99, 101, 112, 114, 117, 228, 243, 257, 285, 337, 363.
armora (488, 631): 30, 42, 57, 74, 94, 234, 235, 243, 244, 257, 285, 349.
arnasa ik. *amasa.
arraio (607): 40, 225, 244, 257, 286, 327.
*arraka (HH): 26.
arrakera (HH): 124.
arras ik. *larru arras*.
arrastelu (96): 33, 35, 38, 94, 120, 229, 238, 257, 286.
arri iraztu (564): 120, 222, 244, 257, 286, 353.
arritu (575): 58, 105, 228, 244, 257, 286.
arroki (HH): 126.
arront (471): 30, 112, 116, 147, 229, 243, 257, 286, 280.
arrontatu (18, 155, 393): 29, 30, 74, 112, 116, 147, 224, 237, 239, 242, 257, 286, 287.
arronter (154, 471): 29, 30, 73, 74, 112, 116, 147, 227, 239, 243, 257, 286, 287.
arroxina <arroch-> (578): 45, 71, 232, 244, 257, 287.
asakatu (8): 16, 226, 237, 257, 287, 347.
asantu ik. *afantu*.
askietsi (593, 594): 44, 59, 108, 109, 112, 117, 230, 244, 257, 287.
askikuntza (616): 11, 43, 47, 60, 62, 230, 244, 257, 287.
askitsu (617): 11, 44, 57, 60, 63, 228, 244, 257, 287.
aspertu (668): 100, 112, 117, 146, 225, 245, 257, 287.
asto (275): 101, 225, 240, 257, 288.
atameaukari (HH): 127.
atarte (528): 48, 94, 106, 225, 243, 257, 288, 311.
ataurka (HH): 127.
atroiatu (156): 40, 58, 222, 239, 257, 288.
*atxikitu [atxiki] (639): 37, 45, 58, 100, 102, 106, 136, 228, 245, 255, 288.
atxitamatxi (402): 230, 242, 255, 288.
atxiti (16): 29, 131, 222, 237, 255, 288, 306.
?atzaga [azaga?] (277): 44, 94, 95, 226, 240, 257, 288.
atzagiltza (HH): 141.
atzakeria (HH): 141.
atzakosketa (HH): 141.
atzbelar (HH): 49.
atze ik. *azia*.
atzgile (151): 42, 45, 48, 49, 63, 72, 141, 229, 239, 257, 279, 288.
atzmami (HH): 49.
auhen (625): 42, 93, 112, 115, 118, 228, 244, 257, 288.
auhendu (624): 42, 93, 112, 118, 119, 150, 222, 244, 257, 289.
*aukoz (HH): 26.
aun (355): 57, 66, 86, 222, 241, 258, 289, 313, 357.
aurgina (463): 46, 50, 232, 243, 258, 289.
*aurizkitu [aurizki] (10, 296): 30, 58, 72, 74, 94, 100, 103, 104, 107, 146, 147, 149, 224, 237, 241, 258, 289.
aurkientza (490): 42, 62, 71, 107, 224, 243, 258, 289, 307.
aurren (540): 37, 38, 95, 125, 126, 137, 138, 140, 152, 232, 243, 258, 289, 364.
aburtara (552): 42, 63, 230, 244, 256, 289.
aurtiki (65): 46, 94, 100, 135, 232, 238, 258, 289, 365.
ausartatu (79): 58, 94, 102, 106, 136, 232, 238, 258, 290.
ausartkiro (HH): 26.
ausin (474): 36, 120, 134, 229, 243, 258, 290.
auteman (250): 58, 229, 240, 258, 290.
autsaile (555): 42, 46, 63, 222, 244, 258, 290.
autserre (HH): 76.
autu (224): 42, 73, 107, 120, 121, 135, 136, 232, 240, 258, 285, 290.
auznartu (584): 38, 120, 244, 258, 290.
hauzu (372): 9, 33, 35, 42, 94, 120, 136, 152, 227, 241, 266, 291, 360, 370.
axolduri <ach-> (182): 35, 37, 61, 62, 94, 133, 136, 239, 255, 291.

- axolduritu* <ach-> (183): 45, 58, 61, 225, 232, 239, 255, 291.
- azaga* ik. *atzaga*.
- azaldaile* (HH): 64.
- azama* (38): 42, 48, 70, 92, 228, 238, 258, 291.
- azarkunza* (78): 12, 43, 44, 56, 60, 62, 106, 130, 225, 238, 258, 291.
- azaro* (583): 38, 131, 230, 231, 244, 258, 291.
- azarri* (77): 44, 57, 60, 106, 130, 225, 238, 258, 291.
- azartu* (76): 130, 131, 232, 238, 258, 291.
- hazbegi* (266): 42, 56, 122, 136, 230, 240, 266, 291.
- ?*azia* (mug.) [atze?] (251): 33, 120, 128, 132, 240, 256, 292, 334.
- azizurri* (484): 34, 81, 127, 232, 243, 256, 292.
- azkar* (675): 42, 60, 94, 102, 108, 229, 245, 258, 292.
- azkartasun* (674): 42, 60, 63, 108, 233, 245, 258, 292.
- azkenki* (HH): 126.
- azkera* (HH): 124.
- azkin* (123, 313): 30, 63, 73, 129, 132, 222, 239, 241, 258, 292, 364.
- aztore* (87): 74, 224, 238, 258, 292, 297.
- aztura* (171): 22, 31, 62, 94, 112, 116, 117, 149, 229, 239, 258, 292, 306.
- *badamin [udamin] (115): 52, 229, 239, 258, 293, 301.
- bai* <baya> (534): 34, 112, 114, 225, 243, 258, 293.
- baimen* (371): 37, 38, 63, 95, 125, 137, 138, 140, 141, 152, 233, 241, 258, 293.
- baimendu* (371): 63, 71, 125, 136, 141, 152, 224, 241, 258, 294.
- bakotxi* (452): 16, 45, 46, 106, 108, 229, 242, 258, 294, 300.
- balbea* (mug.) (435): 129, 131, 229, 242, 258, 294.
- baldinba* (136): 48, 125, 141, 228, 239, 258, 279, 294.
- baldinbere* ik. *albaldinbere*.
- baldoki* (425): 38, 65, 93, 131, 132, 140, 141, 229, 242, 258, 294, 302, 307, 321, 340.
- balinba* (136): 37, 125, 141, 228, 239, 258, 279, 294.
- balizkatu* (622): 58, 62, 230, 244, 258, 294.
- *baraz [baratz] (511): 44, 79, 112, 114, 127, 243, 258, 294.
- *barkuin [barzuin] (88): 39, 51, 222, 238, 258, 295.
- barrendari* (241, 346): 24, 30, 62, 73, 92, 123, 224, 240, 241, 258, 295.
- barzuin* ik. *barkuin*.
- bear* (461): 57, 60, 101, 231, 243, 258, 295.
- beartu* (440): 30, 242, 258, 295, 350.
- behartu* (531): 30, 42, 60, 232, 243, 259, 295.
- beaza* (42): 42, 61, 66, 238, 259, 295.
- begibarren* (174): 38, 132, 138, 140, 222, 239, 259, 295, 296, 298.
- begietsi* (421): 48, 59, 93, 227, 242, 259, 295.
- begilasto* (130): 35, 36, 38, 140, 230, 239, 259, 295, 296, 298.
- beita* (129): 125, 137, 141, 152, 155, 225, 239, 259, 296, 355.
- bekarre* <becarria> (357): 9, 38, 95, 120, 140, 147, 241, 259, 296, 298.
- belar* (284): 112, 118, 148, 227, 240, 259, 296.
- ? *belatxiki* [belatzika?] (HH): 189.
- belaz* (87): 41, 42, 74, 238, 259, 292, 297.
- belorit* (586): 226, 244, 259, 297.
- bepuru* (HH): 76.
- beraa* (HH): 353.
- berar* ik. *bezar*.
- beraska* (482): 70, 232, 243, 259, 297.
- beregain* (491): 45, 87, 93, 102, 108, 112, 114, 232, 243, 259, 297.
- beretakotu* (56): 238, 259, 297.
- berex* <-ech> (491): 45, 87, 102, 108, 243, 259, 297.
- ?*beriertu* (507): 130, 132, 243, 259, 297, 320.
- berina* (672): 45, 136, 229, 245, 259, 297.
- bernaje* (379): 40, 65, 70, 74, 93, 120, 121, 145, 230, 242, 259, 297, 346.
- berra nai duena* (211): 42, 48, 109, 222, 240, 259, 298.
- berretura* (566): 62, 73, 104, 147, 225, 244, 259, 298.
- berzeak berze direla* (193): 98, 109, 224, 239, 259, 298.
- *besarra [desarra] (HH): 93, 302.
- bestale* (32): 63, 238, 259, 298.
- beste* (245): 49.
- betizu* (331): 37, 38, 137, 229, 241, 259, 298.
- betzulo* (174): 38, 131, 132, 140, 232, 239, 259, 295, 296, 298.
- beu* (637): 72, 104, 109, 222, 245, 259, 298.
- bezala* (152): 11, 33, 38, 94, 112, 118, 124, 152, 229, 239, 259, 299, 333, 339.

- *bezar [*berar*] (11): 41, 51, 132, 155, 230, 231, 237, 259, 299, 368.
- biaore* (657): 15, 42, 230, 245, 259, 299.
- *biaota [*biao*] (606): 57, 100, 222, 226, 244, 259, 299.
- biar* (400): 87, 94, 106, 112, 117, 229, 242, 259, 299, 313.
- bidagi* (117): 38, 138, 141, 233, 239, 259, 278, 299.
- biderant* (671): 136, 222, 245, 259, 299.
- bikor* (290): 46, 72, 93, 107, 228, 241, 259, 299, 345.
- bilakatu* (66): 9, 45, 47, 58, 62, 109, 112, 115, 136, 147, 150, 228, 238, 259, 299.
- bili* (524): 46, 66, 95, 243, 259, 300.
- biltzapen* (169): 43, 57, 63, 87, 108, 239, 259, 300, 366.
- biotzaren ukaldi* (570): 41, 42, 46, 59, 109, 223, 244, 260, 300.
- biotz beraa* (HH): 353.
- bipildu* (502): 19, 59, 109, 112, 115, 150, 228, 243, 260, 300.
- *birapora [*birapo*] (485): 57, 222, 226, 243, 260, 300.
- birixi* (489): 16, 45, 93, 106, 108, 136, 232, 243, 260, 294, 300.
- birloratu* (568): 48, 58, 94, 117, 225, 244, 260, 300, 344.
- bitina* (108): 45, 71, 94, 136, 232, 238, 260, 300.
- bitoretu* (352): 46, 58, 241, 260, 300.
- biurgune* (682): 42, 63, 72, 224, 245, 260, 301.
- *biya (mug.) [*ui*] (512): 52, 243, 260, 293, 301.
- bizikai* (35): 40, 56, 62, 93, 229, 238, 259, 301.
- bizio* (384): 38, 94, 131, 140, 232, 242, 259, 301.
- bohatsu* (62): 42, 58, 72, 94, 147, 224, 238, 260, 301.
- boketa* (143): 35, 36, 134, 230, 239, 260, 301.
- bordoi* (HH): 49.
- bordoinkatu* (95): 9, 35, 49, 58, 62, 72, 87, 107, 238, 260, 301, 355.
- *buges [*bujes*] (320): 47, 241, 260, 302.
- bularka* (500): 47, 72, 93, 243, 260, 302.
- burkide* (330): 63, 226, 241, 260, 302.
- buru* ik. *alhatu*rik eta *zentsatu*.
- buru eman* (139): 9, 48, 228, 239, 260, 302.
- bururralde* (425): 48, 132, 141, 222, 242, 260, 294, 302.
- buthun* (122, 255): 30, 46, 73, 132, 225, 239, 240, 260, 302, 339.
- chedatu* ik. *xedatu*.
- chehe* ik. *xebe*.
- chiflatzea* ik. *xiflatu*.
- chiscu* ik. *xiscu*.
- dantzari* (HH): 124.
- deblauki* (281): 24, 63, 93, 104, 224, 240, 261, 302.
- denki* (626): 12, 36, 37, 63, 126, 154, 244, 261, 302.
- desarra* (223): 62, 73, 93, 224, 240, 261, 302.
- desgogara* (214): 62, 100, 240, 261, 302.
- desoren* (208): 35, 37, 62, 64, 94, 134, 135, 240, 261, 302.
- despitatu* (4): 24, 62, 71, 93, 237, 261, 303.
- destatu* (216): 24, 73, 93, 224, 240, 261, 303.
- deunga* (387): 62, 99, 101, 105, 225, 242, 261, 303, 319.
- diada* (186): 106, 109, 222, 239, 261, 303, 351.
- dilista* <-tea> (364): 43, 56, 95, 112, 114, 230, 231, 241, 261, 303.
- ?*dipidia* [*dipina?*] (468): 35, 36, 56, 133, 137, 153, 243, 261, 303, 338.
- ditiburu* (513): 243, 261, 303.
- dixida* (HH): 133.
- donari* (292): 29, 106, 125, 126, 130, 140, 152, 225, 241, 262, 304, 337, 338.
- donario* (292): 29, 37, 125, 126, 137, 138, 140, 152, 241, 262, 304.
- Doneane* (350): 130, 241, 262, 304.
- Done Berezi* (127): 130, 239, 262, 304.
- Done Franzi* (282): 130, 240, 262, 304.
- Done Matro* (94): 130, 131, 238, 262, 304.
- ebaea* (mug.) (306): 10, 141, 142, 155, 241, 262, 304, 320.
- ?*hebro* [*hado?*] (312): 34, 54, 55, 241, 266, 304.
- edergailu* (486): 31, 36, 37, 46, 62, 93, 99, 119, 230, 243, 262, 304.
- *egalatea [*egalateako*] (417): 37, 57, 122, 222, 242, 262, 305.
- egarberaa* (46): 38, 62, 129, 132, 138, 141, 232, 238, 262, 305, 360.
- egartsu* (597): 63, 71, 103, 227, 244, 262, 305.
- egin* (446): 45.
- eginkatu* (259): 58, 62, 240, 262, 305.

- egipide* (460): 225, 243, 262, 305, 311.
egitekotsu (444): 63, 107, 224, 242, 262, 305, 306.
eguzari (274): 95, 112, 118, 148, 230, 240, 262, 305.
eguzkiz eguzki (612): 49, 109, 222, 244, 262, 305.
*ekaira [ekaɪ] (443, 556): 8, 30, 46, 57, 71, 73, 94, 107, 230, 242, 244, 262, 305, 306.
ekairatu (HH): 94.
ekandu (171): 106, 227, 239, 262, 292, 306.
ekix (16): 29, 45, 106, 237, 262, 288, 306.
elhaberri (453): 47, 48, 56, 60, 99, 224, 242, 262, 306.
elhaberriti (454): 47, 48, 60, 63, 107, 224, 242, 262, 306, 331.
elhe (265): 47, 71, 94, 103, 136, 224, 240, 262, 306.
eli (565): 46, 93, 101, 226, 244, 262, 306.
elikatu (542): 58, 60, 72, 93, 104, 109, 112, 115, 233, 243, 262, 306.
elikatura (398): 60, 62, 105, 225, 242, 262, 306.
emai (184): 40, 68, 130, 225, 239, 262, 306.
emaien (29): 129, 130, 238, 262, 307.
emendailu (623): 46, 62, 71, 102, 119, 244, 262, 307.
enhardatu (213): 47, 58, 225, 240, 262, 307.
endea (mug.) (81): 141, 222, 262, 307, 326.
endelegamendu (685): 63, 71, 245, 262, 307.
endrezera (490): 71, 94, 107, 224, 243, 262, 289, 307.
enkina (574): 131, 244, 262, 307.
epaskoa ik. *esparkoa*.
erago (160): 131, 229, 239, 262, 307.
erailoki ik. *eraitoki*.
eraio (HH): 136, 139, 328.
?eraitoki [erailoki?] (605): 65, 130, 131, 140, 244, 262, 294, 307, 321, 328, 340.
erak (404): 106, 226, 242, 262, 307, 362.
erakuspen (218): 63, 228, 240, 262, 307.
*erastura ik. *eraxtura*.
eratxi (HH): 125.
erauki (666): 57, 73, 224, 245, 263, 308.
erauzi I (63): 30, 58, 72, 93, 104, 107, 230, 238, 262, 308, 336, 361.
erauzi II (369): 30, 72, 94, 225, 241, 263, 308.
eraxtura <erach-> (50): 62, 120, 125, 262, 308, 328, 329.
erbatz (633): 37, 38, 94, 139, 140, 231, 244, 263, 308.
erchatu ik. *erxatu*.
erditsuko (407): 15, 44, 63, 242, 263, 308.
*erdiztapen [erditzapen] (497): 50, 60, 63, 243, 263, 308, 311.
eredu (157): 112, 115, 122, 224, 239, 263, 308.
eregi (367): 66, 74, 79, 112, 114, 227, 241, 263, 309, 332.
ergarri (505): 62, 68, 105, 226, 243, 263, 309.
ergel (441): 60, 93, 227, 242, 263, 309.
ergelkeria (442): 60, 63, 70, 93, 224, 242, 263, 309.
*hergidiki [hertsidiki] (467): 42, 49, 51, 72, 109, 223, 243, 266, 309.
erlastu (242): 58, 59, 87, 94, 107, 225, 240, 263, 309, 342.
*erlatera [erlateɪ] (147): 47, 52, 100, 239, 263, 309.
ermetasun (345): 63, 112, 115, 228, 241, 263, 310.
erra (85, 466): 30, 42, 60, 73, 94, 107, 228, 238, 243, 263, 276, 310.
erragarri (3): 62, 73, 232, 237, 263, 310.
erraizun (210): 42, 63, 224, 240, 263, 310.
erratsu (145): 42, 60, 63, 228, 239, 263, 310.
erraztu (268): 58, 94, 240, 263, 310.
erreila <-ella> (569): 45, 56, 244, 263, 310.
erremusinari (378): 62, 225, 242, 263, 310.
erridoi (167): 36, 134, 239, 263, 310.
erro (557): 60, 71, 72, 107, 225, 244, 263, 308, 310, 336, 363.
erroztatu (61): 60, 95, 233, 238, 263, 310.
errumes (414): 45, 87, 94, 107, 225, 242, 263, 311, 347, 350.
hertsidiki ik. **hergidiki*.
ertun (200): 101, 225, 240, 263, 311.
ertze (497): 11, 22, 34, 35, 43, 58, 60, 63, 136, 222, 243, 263, 308, 311.
erxatu <erch-> (460): 45, 58, 102, 136, 227, 243, 263, 305, 311.
ese ik. *esse*.
*eseitu (HH): ik. *esleitu*.
eskaratz (324): 44, 57, 92, 105, 106, 226, 241, 263, 311.
eskarniatu (246): 227, 240, 263, 311.
eskolatu (217, 239): 30, 73, 230, 240, 263, 311.
eskubi (396): 101, 233, 242, 263, 311.
eskudantzia ik. *eskudenzia*.
eskudenzia (370): 43, 62, 87, 108, 109, 112, 114, 241, 263, 311, 338.

- eskueda* (480): 34, 54, 93, 127, 243, 263, 311.
eskuko ik. eskueda.
*eskusau [eskuzabau] (399): 41, 52, 56, 242, 263, 312.
esleitu (603): 19, 23, 112, 115, 147, 228, 244, 263, 312.
*esparkoa [epaskoa] (329): 51, 63, 71, 241, 263, 312.
?esse [ese? etse?] (545): 43, 128, 244, 263, 312.
estakuru (538): 94, 112, 117, 135, 225, 243, 263, 312.
*estalguna [estalgune] (248, 596): 30, 33, 57, 63, 71, 73, 102, 112, 118, 119, 223, 240, 244, 263, 312.
esteku (227): 240, 263, 313, 362.
estokatu (462): 58, 62, 93, 230, 243, 263, 313, 321, 329.
esugi (431): 106, 225, 242, 263, 313, 340.
*etseki [exeki] (233): 45, 136, 240, 264, 313.
etxajaun (HH): 80.
etxaleku <etch-> (199): 45, 46, 240, 264, 313.
etxola <etch-> (HH): 45.
etzi (400): 44, 60, 87, 94, 106, 117, 227, 242, 264, 299, 313.
etzikaramu (400): 44, 60, 69, 87, 106, 117, 229, 242, 264, 299, 313.
etziluma (400): 44, 60, 69, 87, 106, 117, 242, 264, 299, 313.
eunetan hanbat (HH): 25, 26.
eurziri (656): 42, 43, 98, 106, 230, 245, 264, 313, 331.
eusi I (354): 60, 61, 101, 241, 264, 313.
eusi II (355): 60, 86, 101, 225, 241, 264, 289, 313, 357.
euzu (636): 42, 98, 109, 222, 245, 264, 314.
exeki ik. etseki.
*ezai [ezâi] (273): 40, 44, 74, 95, 106, 240, 264, 314, 342.
ezain (HH): 95.
ezeria <ezceria> (423): 14, 15, 50, 113, 114, 242, 264, 314.
ezertu (543, 665): 30, 43, 73, 225, 243, 245, 262, 314, 318.
ezin (332): 113, 116, 232, 241, 262, 314.
ezindu (333): 113, 116, 225, 241, 262, 315.
*ezkabar [ezkarar] (300): 52, 241, 264, 315.
ezoren ik. desoren.
eztegu (101): 131, 232, 238, 264, 315.
hezueria (327): 42, 107, 224, 241, 266, 315.
fader (429): 242, 264, 315.
fidagaitz (195): 16, 42, 60, 62, 108, 136, 239, 264, 315.
fidagaiztasun (196): 16, 43, 60, 63, 108, 239, 264, 315.
fin gaitz egin (446): 109, 242, 347.
?fisa [fixo?] (549): 35, 133, 136, 137, 153, 244, 264, 315.
fistia (590): 131, 244, 264, 315.
fixo ik. fisa.
forogu (238): 8, 57, 73, 104, 147, 240, 264, 315.
fresa (107): 36, 134, 238, 264, 316.
gabeara (430): 41, 48, 56, 230, 231, 242, 264, 316.
gabineta <-tea> (173): 41, 57, 66, 239, 264, 316.
gaina ta pikaina (438): 45, 107, 109, 222, 242, 264, 285, 290, 316.
gaizkoatu (390): 60, 72, 224, 242, 264, 316, 368.
gaizkoatu ik. zauri gaizkoatu.
galduro (386): 63, 242, 264, 316.
?galenda [galen?] (503): 129, 130, 243, 264, 316.
galendu (245): 106, 130, 132, 225, 240, 264, 316, 326, 369.
galtzapen (509): 63, 94, 113, 117, 225, 243, 264, 316.
galtzar (105): 43, 93, 102, 229, 238, 264, 317.
garagarri (349): 7, 40, 46, 47, 57, 92, 227, 241, 264, 317.
garraite ik. garraita.
garaitia (679): 71, 74, 132, 225, 245, 264, 317, 322.
garbal (116): 70, 71, 87, 107, 225, 239, 264, 317, 318, 334.
garbatu (64): 79, 80, 93, 225, 238, 264, 317.
gardia I (176): 21, 30, 33, 74, 113, 118, 147, 239, 264, 317.
gardia II (215): 21, 30, 74, 113, 116, 147, 227, 240, 264, 318.
*gargolla ik. gorgoil
garkoxilo <-chilo-> (141): 35, 36, 133, 134, 137, 151, 232, 239, 264, 318.
garnu (472): 95, 131, 232, 243, 264, 318.
garnura (HH): 95.
*garraita [garraite] (141, 455): 30, 47, 57, 71, 73, 87, 107, 137, 239, 243, 264, 317, 318.
garrondo (HH): 47.
gartxu (365): 38, 139, 228, 241, 264, 318.

- garzeta* (141): 43, 71, 87, 107, 137, 224, 239, 264, 317, 318.
*gaso [*gaxo*] (188): 98, 101, 239, 264, 318.
gebendu (665): 57, 58, 227, 234, 245, 265, 314, 318.
geide (547): 40, 47, 106, 225, 244, 265, 318.
geraka ik. *girakea*.
geriza ik. *gertza*.
*gertaetu [*gertatu*] (305): 37, 59, 62, 100, 126, 129, 132, 146, 153, 241, 265, 318.
gertakuntza (125, 619): 12, 30, 43, 46, 47, 62, 73, 239, 244, 265, 319.
gertukatu (305): 37, 62, 64, 126, 132, 241, 265, 318, 319.
*gertza [*geriza*] (614): 31, 43, 50, 74, 113, 114, 150, 226, 244, 265, 319, 331.
gesto (387): 47, 98, 242, 265, 303, 319.
geznazai (416): 37, 123, 152, 242, 265, 319.
geznazai (415): 123, 142, 152, 242, 265, 319.
geztara (434): 38, 139, 242, 265, 319.
gidail (HH): 76.
?girakea [*girakea?*, *gerakea?*] (344): 62, 129, 131, 241, 265, 319.
girtain (68): 46, 71, 98, 230, 238, 265, 320.
gizakoi (554): 40, 42, 48, 63, 72, 132, 224, 244, 265, 320, 348.
globa (522): 56, 60, 108, 243, 264, 320.
globari (523): 60, 62, 108, 136, 243, 265, 320.
glosto (170): 56, 142, 239, 265, 320.
goardia ik. *gardia* I.
godadiari, *godadigile* (HH): 123.
*gogai [*gogaiera*] (506): 40, 57, 60, 226, 243, 265, 320.
gogara (306): 94, 113, 118, 228, 241, 265, 304, 320.
gogo (506): 60, 105, 106, 113, 115, 225, 243, 265, 320.
gogoetatsu (507): 63, 113, 118, 132, 225, 243, 265, 297, 320.
goitatu (537): 46, 71, 224, 243, 265, 320, 330.
goldelari (57): 62, 70, 225, 238, 265, 321.
golpagogortu (114, 462): 30, 36, 37, 74, 126, 127, 239, 243, 265, 313, 321, 329, 334.
golpaki, *golpari*, *golpatu* (HH): 127.
gonburu (146): 130, 131, 227, 239, 265, 321.
gondu (544): 67, 80, 222, 243, 265, 321.
gondura (673): 62, 94, 131, 132, 140, 141, 245, 265, 321, 349.
goratzapen (225, 366): 30, 42, 63, 73, 94, 117, 224, 240, 241, 265, 316, 321.
gorgoil (189, 458): 30, 73, 131, 140, 232, 239, 243, 265, 294, 307, 321, 340.
gorroteilu (651): 131, 245, 265, 321.
gorta (165): 131, 228, 239, 265, 321.
?gortaisa [*gortaisa?*] (258): 128, 131, 229, 240, 265, 322.
grisola (658): 56, 79, 226, 245, 265, 322.
gudu (303): 92, 105, 106, 113, 115, 225, 241, 265, 322.
gurari (201): 93, 225, 240, 265, 322.
gurditxapa (646): 131, 245, 265, 322.
?gurenda [*guren?*] (679): 74, 129, 132, 226, 245, 265, 316, 322.
gurendu (80): 71, 93, 225, 238, 265, 322.
gurrandu (128): 10, 142, 222, 239, 265, 322.
gurzila (588): 43, 46, 47, 232, 244, 265, 322.
guztiz ere (253): 240, 265, 322.
iak: ik. *jak*.
ibar (382): 40, 56, 60, 92, 99, 101, 102, 134, 228, 242, 266, 323.
ibarjaun (419): 40, 48, 60, 225, 242, 266, 323.
ibildaun (661): 17, 32, 35, 60, 122, 153, 232, 245, 266, 323.
ibilgune (49): 60, 63, 224, 238, 266, 323.
ibilkatu (498): 58, 60, 62, 102, 108, 243, 266, 323.
ibilkuntza (499): 43, 47, 60, 62, 102, 108, 243, 266, 323.
ibiretu (54): 36, 134, 238, 266, 323.
ideko dira (684): 40, 61, 68, 100, 226, 245, 266, 323.
idiki: ik. **hergidiki*.
idurika (599): 244, 266, 323.
higatu (168): 42, 72, 93, 104, 113, 115, 135, 228, 239, 266, 323.
?ige (175): 33, 35, 120, 234, 235, 239, 266, 324, 325, 354.
higitu (413): 42, 74, 94, 113, 115, 147, 227, 242, 266, 324, 340.
igorziri (HH): 40.
higuindu (2): 41, 42, 74, 94, 224, 237, 266, 324.
iguitu (2): 39, 41, 93, 232, 237, 266, 324.
ikazbizi (72): 46, 48, 49, 107, 232, 238, 266, 325, 348.
ike (175): 46, 120, 136, 227, 239, 267, 324, 325, 354.
ikedak ta dikeada (185): 40, 109, 239, 267, 325.
ikuskatu (678): 46, 58, 62, 230, 245, 266, 325.
hildumatu (432): 42, 113, 117, 225, 242, 266, 325, 326.

- hildura (HH)*: 325.
iltu ik. iltura.
iltura (44): 62, 65, 113, 116, 238, 266, 325, 326.
indea (mug.) (219): 141, 142, 240, 266, 307, 326.
induskatu (325): 12, 40, 61, 62, 241, 266, 326.
?inertu (245): 130, 132, 240, 267, 297, 316, 326, 369.
ines (328): 40, 45, 46, 61, 105, 106, 125, 229, 241, 267, 326.
inesi (328): 37, 125, 232, 241, 267, 326, 327, 333.
ingratasun (343): 48, 49, 63, 241, 267, 327.
*inistura [inistrá] (567): 39, 52, 65, 244, 267, 327.
inkar (132): 39, 239, 266, 327.
inprentzu (647): 42, 245, 266, 327.
inurri (323): 94, 109, 111, 113, 117, 225, 241, 267, 327.
inusturi (HH): 40.
iori (HH): 40.
ipirdi (178): 113, 118, 239, 267, 327.
iragaizaz (192): 63, 98, 233, 239, 267, 327.
iratio (110): 9, 38, 136, 139, 238, 267, 328.
iraistura ik. iraxtura.
*iratioitu [iratio] (580): 37, 58, 71, 94, 100, 103, 146, 232, 244, 267, 328.
iratxeiki ik. iratxiki.
iraxxetura ik. eraxtura eta iraxtura.
iratxiki (51): 60, 121, 136, 230, 238, 267, 328, 329.
iratxo (220, 272): 30, 40, 73, 225, 240, 267, 328.
iraxtura <irais-> (50): 60, 62, 120, 125, 133, 238, 267, 308, 328, 329.
iraztu ik. arri iraztu.
*irioitu [irion] (222): 37, 58, 93, 136, 240, 267, 329.
iriska (31, 676): 30, 42, 49, 73, 124, 152, 233, 238, 245, 267, 329, 365.
irrol (109): 40, 225, 238, 267, 329.
irrits (HH): 84.
irunsi (650): 40, 94, 105, 232, 245, 267, 329.
*isgilu [iskilu] (60): 55, 79, 127, 132, 238, 267, 329, 330.
hisikatu (232, 462): 30, 42, 43, 62, 73, 121, 127, 136, 225, 230, 240, 243, 266, 313, 321, 329, 342.
?iskilos [iskilots?] (60): 40, 46, 55, 56, 106, 132, 238, 267, 329, 330, 343.
iskilu ik. isgilu.
istalgaratu (537): 71, 94, 224, 243, 267, 320, 330.
istinga (HH): 95, 96, 123, 139.
istingatsu (HH): 95.
istinkari (112): 37, 38, 62, 95, 122, 123, 139, 140, 233, 235, 239, 267, 330, 336.
istinkatu (113): 37, 38, 95, 122, 123, 124, 139, 140, 233, 235, 239, 267, 330, 352.
histu (158): 42, 59, 73, 100, 146, 224, 239, 266, 330, 332.
istupa (261): 113, 118, 225, 240, 267, 330.
itogin (298): 79, 225, 241, 267, 330.
*hisi [histu] (158): 37, 42, 59, 73, 100, 146, 239, 266, 330, 332.
itxindi (645): 45, 106, 132, 136, 227, 245, 266, 330, 361.
?itzago [itzego] (106): 39, 44, 51, 61, 66, 233, 235, 238, 267, 331.
itzalgaizka (614): 72, 74, 98, 150, 224, 244, 267, 319, 331.
itzego ik. itzago.
*itzulpide [itzurpide] (244): 31, 42, 50, 71, 95, 99, 230, 231, 240, 267, 331.
iurtzuri (HH): 40.
iusturi (656): 40, 94, 229, 245, 267, 313, 331.
iyak (319): 30, 37, 40, 125, 241, 267, 323, 331.
iyori (HH): 40.
hizmitzi (311): 42, 48, 49, 63, 71, 107, 233, 241, 266, 331.
izorondu (691): 10, 142, 245, 267, 331.
izpizatu (573): 40, 42, 58, 226, 244, 267, 331.
iztegi (338): 131, 230, 241, 267, 331.
*jagotu [jagon] (302): 59, 129, 131, 146, 241, 267, 332.
jaibal (341): 40, 106, 225, 241, 267, 332.
Jainkoari ailioisa... (558): 40, 45, 59, 109, 244, 267, 332.
jak (319): 30, 40, 106, 109, 125, 222, 241, 266, 307, 323, 331, 362.
jakizu (591): 40, 42, 109, 244, 267, 332.
jaraunsi (317): 40, 43, 225, 241, 267, 332.
jarraiki ik. jarriki.
jarrekin (314): 40, 106, 241, 268, 332, 338.
jarriki (161): 33, 50, 113, 114, 136, 239, 268, 332.
jarrugi (235): 9, 40, 106, 225, 240, 268, 332.
*jasaitu [jasan] (367): 36, 37, 58, 73, 74, 100, 146, 241, 268, 309, 332.

- jasan* (367): 36, 40, 58, 73, 74, 94, 100, 228, 241, 268, 309, 332.
jats (247): 40, 44, 232, 240, 268, 333.
jautsapen (91): 17, 40, 63, 93, 224, 238, 268, 333.
jazka (670): 62, 64, 124, 129, 132, 139, 140, 245, 268, 333.
jazkai (669): 37, 38, 62, 94, 125, 140, 245, 268, 333.
jazkera (669): 40, 56, 63, 106, 124, 125, 227, 245, 268, 333.
jazki (670): 36, 132, 139, 140, 245, 268, 333.
joairitzari, joairizgile (HH): 123.
jokakide (348): 34, 53, 54, 63, 64, 145, 241, 268, 333.
jolas (HH): 47, 49.
jolasgai (HH): 49.
jolasturi (226, 310): 30, 49, 62, 73, 104, 145, 240, 241, 268, 334, 360.
jotzaille ik. *jokakide*.
judukume (HH): 76.
kafia (446): 18, 29, 94, 232, 242, 260, 334, 347.
kailutu (114): 46, 58, 107, 239, 260, 321, 334.
kalafetari (HH): 124.
*kamarero (HH): 26.
kanora (260): 36, 95, 131, 132, 134, 140, 240, 260, 334, 352.
kantitu (1): 71, 103, 104, 224, 237, 260, 334.
*kapelari [zapelari] (133): 51, 239, 260, 334.
karastasun <qua-> (HH): 84.
karats <qua-> (HH): 47, 84.
karraka (376): 17, 46, 232, 242, 260, 334.
karsoil (116): 46, 70, 71, 87, 94, 107, 225, 239, 260, 317, 318, 334.
kaskol ik. *zestol*.
kibel (251): 105, 106, 132, 240, 272, 280, 292, 334.
kidoin (304): 46, 72, 241, 272, 334.
kirastu (316): 94, 227, 241, 272, 335.
kirikio (243): 38, 94, 128, 132, 139, 140, 141, 229, 240, 272, 335, 357.
koi (609): 38, 94, 140, 142, 244, 261, 335.
*koikati [koikari] (613): 40, 51, 64, 80, 130, 146, 226, 244, 261, 321, 335.
koipatsu: ik. *koipatu*.
koipatu (541): 31, 52, 64, 226, 243, 261, 335.
?koitigi [koitegi?] (131): 9, 38, 63, 130, 131, 136, 142, 239, 261, 335.
kontrakar (470): 87, 113, 117, 243, 261, 326, 335.
kontrakartu (470): 50, 87, 117, 243, 261, 326, 335.
kontrapuinta (283): 35, 134, 240, 261, 335.
korrinko (424): 66, 101, 108, 242, 261, 336.
korromiotu (166): 35, 121, 123, 239, 261, 336.
koskol ik. *zestol*.
kresal (23): 38, 131, 140, 229, 237, 261, 330, 336, 352.
krina (177): 239, 261, 336.
krisela (495): 36, 134, 233, 243, 261, 336.
*kronpo [tximio] (427): 34, 53, 148, 242, 261, 336.
kroska I (411): 30, 36, 60, 61, 146, 242, 261, 336, 351.
kroska II (557): 30, 44, 107, 244, 261, 310, 336, 361, 363.
kroskatu (412): 43, 61, 66, 95, 101, 146, 242, 261, 336, 351.
krozka (550): 44, 71, 103, 225, 244, 261, 337.
kunxoin <-nch-> (144): 16, 45, 46, 89, 108, 239, 261, 337, 343.
*kurea [kurka] (335): 10, 31, 52, 73, 107, 136, 241, 261, 275, 337.
kusuma (70): 66, 233, 235, 238, 261, 337.
kusumatsu (71): 12, 37, 48, 59, 63, 145, 189, 233, 235, 238, 261, 337.
lacho ik. *laxo*.
laketu (22): 136, 232, 237, 268, 337.
lamiti (295): 63, 71, 107, 225, 233, 241, 268, 281, 337.
lanarte (659): 46, 56, 60, 232, 245, 268, 337.
lanbo (447): 60, 104, 227, 242, 268, 337.
lanbotu (278): 58, 60, 72, 224, 240, 268, 337.
lander (521): 16, 93, 106, 113, 117, 225, 243, 268, 285, 337, 338, 363.
langiadura (410): 62, 93, 136, 242, 268, 338.
lankatu (649): 58, 60, 62, 245, 268, 338.
lanhope <lamh-> (447): 47, 51, 242, 268, 337.
lansaro (465): 42, 43, 60, 87, 228, 243, 268, 338, 356.
lapiko (468): 33, 79, 94, 113, 118, 137, 225, 243, 268, 303, 333, 338.
lapitz (514): 42, 73, 93, 229, 243, 268, 338.
larru arras (120): 109, 239, 268, 338.
laru (41): 131, 229, 238, 268, 338, 357.
laso (152): 101, 105, 106, 118, 124, 152, 225, 239, 268, 299, 332, 338.
laurenbat (589): 48, 225, 244, 268, 338.
lauzatu (634): 42, 106, 225, 244, 268, 338, 364.

- laxo* <lacho> (370): 45, 70, 87, 93, 108, 113, 115, 241, 268, 309, 311, 338.
- legar* (59): 71, 87, 94, 107, 224, 238, 268, 338, 356.
- legez* (152): 94, 105, 118, 124, 152, 225, 239, 268, 299, 338.
- lejar* ik. *lexar*.
- ?*leka* <lequea> (122): 129, 132, 239, 268, 302, 339.
- lekeda* (142): 61, 71, 146, 232, 239, 268, 339.
- lekedatu* (234): 35, 37, 61, 146, 232, 240, 269, 339.
- lekotz* (HH): 26, 126, 339.
- lenkatu* (533): 42, 58, 60, 62, 108, 230, 243, 268, 339.
- lenkuntza* (532): 42, 43, 47, 50, 60, 62, 108, 243, 268, 339.
- leotz* (111): 26, 37, 126, 154, 233, 235, 238, 268, 339.
- lepoko* (164): 228, 239, 268, 339.
- lerdendu* (17): 59, 166, 224, 237, 269, 339.
- letraia* (608): 40, 136, 244, 269, 340.
- leusindu* (27): 68, 98, 101, 106, 227, 234, 238, 269, 313, 340.
- lexar* <lejar> (285): 128, 131, 240, 268, 339.
- liñia* (373): 45, 242, 269, 340.
- lipar* (368): 20, 94, 102, 136, 232, 241, 269, 340.
- lisko* (7): 35, 138, 233, 235, 237, 269, 340.
- llobaide* (539): 39, 46, 63, 243, 269, 340.
- loka ibili* (413): 59, 74, 106, 226, 242, 269, 324, 340.
- luki* (563): 79, 80, 229, 244, 269, 340.
- luparia* (74): 106, 225, 238, 269, 340, 369.
- mahats ondar-mondarrac* (561): 42, 56, 71, 107, 109, 224, 244, 269, 340.
- maemana* ik. *mameana*.
- magita* (420): 10, 140, 141, 142, 155, 242, 269, 294, 307, 321, 340, 344.
- maker* (162): 225, 239, 269, 340.
- malda* (5): 136, 229, 237, 269, 340.
- malkar* (221): 46, 93, 224, 240, 269, 341.
- malkor* (529): 46, 61, 73, 93, 121, 225, 234, 243, 269, 341.
- malkortu* (530): 36, 60, 61, 93, 232, 243, 269, 341.
- *mameana [maemana] (337): 50, 68, 226, 241, 269, 341.
- mami*: ik. *adiskide mami*.
- manaiakor* (394): 37, 48, 49, 50, 63, 88, 107, 119, 145, 242, 269, 341, 367, 371.
- manaiakor*: ik. *manaiakor*.
- mandatari, mandatugile* (HH): 123.
- mantenatu* (397): 104, 242, 269, 341.
- manukor* (394): 35, 60, 63, 88, 224, 242, 269, 341.
- manukortu* (395): 60, 71, 88, 121, 228, 242, 269, 341.
- maradikatu* (388): 60, 107, 232, 242, 269, 342.
- maradizino* (389): 46, 60, 107, 232, 242, 269, 342.
- mardul* (297): 37, 38, 94, 137, 140, 229, 241, 269, 342.
- markets* (273): 71, 72, 74, 224, 240, 269, 314, 342.
- marrantatu* (242): 58, 87, 94, 107, 224, 240, 269, 309, 342.
- marruskatu* (26, 264): 30, 62, 73, 93, 113, 115, 147, 232, 238, 240, 269, 342.
- masbiltza* (HH): 49.
- masburu* (HH): 49.
- maskur* (288): 36, 60, 61, 146, 228, 241, 269, 342.
- maskurtu* (289): 61, 107, 146, 224, 241, 269, 343.
- masmaki* (560): 44, 48, 49, 74, 101, 244, 269, 343, 345.
- maspasa* (HH): 49.
- matelas* (144): 16, 45, 87, 108, 145, 239, 269, 337, 343.
- matrazu* (677): 44, 105, 225, 245, 269, 343.
- maukera* ik. *naukera*.
- meaka* (321): 38, 93, 128, 131, 136, 229, 241, 269, 343.
- *mendabal ik. *mendebal*.
- mende* (642): 135, 225, 245, 269, 343.
- mendebal* (667): 71, 232, 245, 269, 343.
- mendoz* (475, 640): 30, 74, 122, 135, 151, 230, 231, 243, 245, 269, 343.
- menia* (653): 56, 106, 147, 225, 245, 269, 343.
- men-menean* (683): 9, 100, 230, 231, 245, 269, 343.
- mesto* (363): 43, 66, 230, 231, 241, 270, 343.
- miau* (501): 41, 71, 129, 230, 231, 243, 270, 344.
- miaztu* (360): 229, 241, 270, 344.
- midikuntza* (408): 42, 62, 107, 242, 270, 344.
- milistu* (148): 138, 239, 270, 344.
- mindegi* (680): 63, 74, 113, 117, 227, 245, 270, 344, 347.
- mingrana* (299): 94, 113, 114, 230, 241, 270, 344.

- mintze* (40): 63, 101, 113, 115, 233, 235, 238, 270, 344.
mintegi ik. *nintegi*.
mintzaia (309): 40, 70, 95, 224, 241, 270, 344.
*mintzaio (HH): 95, 131.
mokalde (420): 66, 141, 242, 270, 340, 344.
moketa (249): 35, 36, 134, 135, 138, 240, 270, 345.
mola (HH): 84.
morkosta (560): 45, 72, 74, 107, 223, 244, 270, 299, 343, 345.
morrintasan (548): 45, 63, 72, 107, 224, 244, 270, 345.
motzor (655): 42, 234, 235, 245, 270, 345.
murko (347): 101, 227, 241, 270, 345.
muthiri (205): 46, 73, 94, 129, 147, 225, 240, 270, 345.
nabarbendu (198): 59, 93, 104, 113, 115, 224, 240, 270, 345.
nabardura (664): 57, 62, 71, 87, 107, 109, 224, 245, 270, 345, 356.
nagustu (172): 130, 239, 270, 345, 346.
naikari (HH): 84.
?narea [narrea?] (379): 65, 74, 242, 270, 297, 346.
narraio (629): 40, 74, 119, 150, 244, 270, 346, 347.
narrío (392, 629): 30, 40, 74, 93, 107, 107, 113, 119, 150, 225, 242, 244, 270, 346, 347, 351.
narritamendu (334): 50, 60, 63, 70, 98, 102, 103, 224, 241, 270, 346.
narrítatu (546): 50, 60, 95, 224, 244, 270, 346.
narrítzatu (HH): 95, 346.
*naukera [maukera] (526): 63, 95, 96, 130, 153, 243, 270, 346.
neitu (8): 16, 58, 136, 227, 237, 270, 287, 347.
nigar purpuila (358): 46, 225, 241, 270, 347.
*nintegi [mintegi] (680): 50, 63, 74, 130, 226, 245, 270, 344, 347.
noharroin (414): 42, 46, 87, 94, 107, 224, 242, 270, 311, 347, 350.
nortu (294): 10, 142, 241, 270, 347.
notha (392): 33, 46, 74, 102, 107, 113, 115, 225, 242, 270, 346, 347, 351.
ñaflatu (150): 16, 42, 46, 58, 108, 230, 239, 270, 347.
oantze (446): 18, 29, 42, 43, 106, 136, 229, 242, 270, 334, 347.
obekuntza (409): 42, 43, 47, 56, 62, 242, 270, 347.
hobenduri (179): 42, 62, 70, 103, 224, 239, 266, 347.
obua (mug.) (276, 351): 30, 37, 123, 124, 131, 240, 241, 270, 347, 348.
ogen (237): 47, 106, 113, 116, 225, 240, 270, 327, 348.
ogigaztaia (HH): 76.
oilaka (554): 38, 128, 129, 132, 135, 228, 244, 271, 320, 348.
oilera (30): 45, 56, 101, 233, 235, 238, 271, 348.
oinatu (118): 45, 225, 239, 271, 348.
oin-hatz (516): 42, 46, 48, 60, 113, 114, 224, 243, 270, 348.
oinkari (HH): 124.
oinon egin (301): 45, 61, 101, 225, 241, 271, 348.
oinzola (518): 42, 43, 45, 48, 60, 94, 107, 227, 243, 270, 325, 348.
oizta (686): 42, 63, 117, 149, 230, 245, 270, 292, 348.
oiutu (585): 36, 124, 126, 152, 244, 271, 324, 348, 353.
okaran (HH): 76.
okela (673): 21, 31, 33, 35, 95, 119, 122, 132, 141, 153, 228, 245, 271, 321, 349.
oldartu (14): 94, 104, 227, 237, 271, 349.
oldozkera (197, 508): 30, 37, 63, 123, 124, 129, 240, 243, 271, 349.
oldoztu (508): 37, 123, 124, 230, 243, 271, 349.
oltza (488): 43, 63, 74, 93, 95, 101, 136, 234, 235, 243, 271, 285, 349.
onartu (12): 43, 46, 58, 105, 106, 233, 235, 237, 271, 350.
onbear (422, 440): 30, 42, 48, 74, 107, 225, 242, 271, 295, 350.
ondar-mondarrak ik. *mabats ondar-mondarrak*.
ondiko (339): 60, 94, 104, 113, 115, 224, 241, 271, 350.
ondikozko (340): 60, 107, 224, 241, 271, 350.
oneretsi (39): 45, 101, 106, 226, 238, 271, 350.
on(t)satu (15, 153): 30, 43, 58, 74, 102, 230, 237, 239, 271, 350.
oparin (439): 46, 105, 225, 242, 271, 350.
ope (6): 225, 237, 271, 350.

- opil* (103): 34, 95, 113, 115, 135, 227, 238, 271, 351.
- orain bereon* (53): 49, 109, 238, 271, 351.
- orapin* (457): 46, 60, 243, 271, 351, 357.
- oratu* (21): 100, 227, 237, 271, 351.
- orban* (392): 74, 106, 225, 242, 271, 303, 346, 347, 351.
- *orka* [orzi] (411): 31, 36, 37, 50, 57, 60, 61, 99, 226, 242, 271, 336, 351.
- *orkatu* [orz-] (412): 36, 37, 60, 61, 242, 271, 336, 351.
- orkei* (HH): 95, 165.
- orkoi* (280): 33, 40, 95, 98, 113, 114, 119, 132, 224, 240, 271, 352.
- orotako* (610): 228, 244, 271, 352.
- orrika* (638): 38, 131, 227, 245, 271, 352.
- ortoz* (194): 37, 125, 131, 132, 227, 239, 271, 352.
- orthus* (194): 31, 46, 119, 125, 132, 225, 239, 271, 352.
- orz* ik. *orka*.
- oskea* (mug.) (HH): ik. *oski*.
- oski* (690): 95, 106, 225, 245, 271, 352, 370.
- ospe* (271): 94, 105, 225, 240, 271, 352.
- osteleuri* (24): 37, 38, 139, 140, 233, 235, 237, 271, 330, 336, 352.
- otu* (585): 124, 126, 152, 225, 244, 271, 348, 353.
- otzberaa* (286): 37, 48, 61, 62, 232, 240, 271, 353.
- otzberatu* (287): 42, 48, 58, 61, 107, 232, 241, 271, 353.
- *ozazt* [orast] (36, 535): 30, 43, 51, 73, 101, 233, 234, 235, 238, 243, 271, 353.
- ozenki* (138): 63, 94, 113, 118, 148, 228, 239, 270, 353.
- ozprina* (564): 46, 227, 244, 271, 286, 353.
- pairu* (618): 93, 103, 225, 244, 271, 353, 354, 366.
- palagadu* (536): 57, 106, 225, 243, 272, 280, 354.
- parapardin* (426): 37, 38, 138, 230, 242, 272, 354.
- parapordoi* (HH): 354.
- parrau* (318): 41, 99, 106, 225, 241, 272, 333, 354.
- partikari* (55): 62, 136, 238, 272, 354.
- parzela* (493): 43, 60, 61, 243, 272, 354.
- parzelatu* (494): 43, 60, 224, 243, 272, 354.
- patar* (175): 33, 35, 121, 136, 227, 239, 272, 324, 325, 354.
- pedazatu* (203): 111, 113, 114, 115, 136, 240, 272, 355.
- peita* (129): 35, 36, 37, 94, 125, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 152, 155, 229, 239, 272, 296, 355.
- permatu* (95): 58, 72, 87, 93, 104, 107, 224, 238, 272, 301, 355.
- petral* (559): 35, 94, 135, 136, 137, 138, 229, 244, 272, 355, 360.
- pikain* ik. *gaina ta pikaina*.
- (kolore) pikardatu* (664): 56, 71, 87, 107, 109, 245, 261, 345, 356.
- pintxatu* (515): 37, 38, 137, 243, 272, 356.
- pintxeatu* (515): 37, 38, 137, 243, 272, 356.
- piztia* (82): 43, 108, 238, 272, 356.
- piztia* ik. *fistia*.
- plazenzia* (159): 43, 62, 98, 239, 272, 356.
- ponpatsu* (611): 44, 63, 136, 244, 272, 356.
- pordoinkatu* ik. *bordoinkatu*.
- poxelatu* (465): 45, 58, 87, 136, 227, 243, 272, 338, 356.
- pozkarri* (33): 63, 130, 131, 228, 238, 272, 356.
- purpuila* ik. *nigar purpuila*.
- putzaiki* (84): 39, 44, 63, 233, 235, 238, 272, 356.
- sable* (59): 70, 87, 107, 238, 272, 339, 356.
- sagarroi* (243): 40, 94, 132, 141, 225, 240, 272, 335, 357.
- sainga* (355): 86, 94, 107, 225, 241, 272, 289, 313, 357.
- sakaila* (405): 46, 60, 87, 93, 108, 230, 231, 242, 272, 357.
- sakailatu* (405): 46, 58, 60, 87, 93, 108, 228, 242, 272, 357.
- sakaildu* (HH): 93.
- sakela* (270): 87, 106, 108, 227, 240, 272, 357, 366.
- saltorapin* (361): 46, 48, 60, 145, 230, 241, 272, 357.
- sarale* (627): 37, 38, 131, 229, 244, 272, 357.
- *saruk* [saru] (459): 57, 225, 226, 243, 272, 357.
- *sasitu* [satsitu] (257): 11, 22, 30, 44, 225, 226, 240, 272, 357, 358.
- sastamar* (92): 229, 238, 272, 358.
- sastu* (257): 11, 22, 30, 34, 66, 229, 240, 272, 358.
- satsitu* ik. *sasitu*.
- segada* (362): 113, 118, 225, 241, 272, 358.
- segientza* (598): 42, 62, 72, 244, 272, 358.

- sei* [sê:] (450): 29, 34, 60, 106, 130, 225, 226, 242, 273, 358.
seiakaz etxun dina... (451): 127, 242, 273, 358.
seial (HH): 141, 358.
?seila (mug.) [seial?] (483): 130, 140, 141, 243, 272, 277, 358.
seizaro [sêizaro] (448): 40, 44, 60, 61, 68, 146, 226, 242, 272, 358.
seizarotu (449): 36, 60, 61, 68, 146, 242, 272, 359.
selarugain (206): 35, 36, 134, 240, 273, 359.
seldor (121): 9, 38, 138, 230, 239, 273, 359.
sendagaila (663): 45, 73, 93, 104, 225, 245, 273, 359.
sengea (mug.) (256): 62, 129, 230, 240, 273, 359.
senton (190): 12, 29, 35, 37, 94, 227, 239, 273, 359, 360.
sentondu ik. *sentontu*.
sentontasun (190): 29, 59, 60, 63, 72, 107, 225, 239, 273, 345, 359, 360.
*sentontu [sentontu] (190): 29, 59, 60, 223, 239, 273, 359, 360.
siratx (445): 128, 131, 242, 273, 360.
sokil (504): 46, 95, 243, 273, 360.
solas (HH): 47.
solasturi (46): 47, 49, 62, 105, 132, 141, 224, 238, 273, 305, 334, 360.
sontsitu (207): 35, 74, 134, 135, 136, 138, 151, 153, 240, 273, 360.
sori (372): 57, 87, 94, 107, 117, 136, 152, 227, 241, 273, 291, 360, 370.
soslai (615): 40, 225, 244, 273, 360.
soto (102): 71, 93, 136, 227, 238, 273, 360.
sudera (559): 56, 66, 137, 244, 273, 355, 360.
sugina (681): 46, 65, 72, 224, 245, 273, 361.
*sukain [sukaiz] (476): 46, 50, 136, 223, 224, 243, 273, 361.
sukoi (279): 40, 46, 63, 224, 240, 273, 361.
supita (645): 79, 127, 132, 228, 245, 273, 330, 361.
sutanza (mug.) (43): 43, 57, 238, 273, 361.
taztabi (93): 41, 43, 238, 273, 361.
tematu (527): 46, 58, 232, 243, 273, 361.
tentu (641): 72, 107, 228, 245, 273, 336, 361.
toliakuntza (648): 16, 36, 37, 60, 62, 64, 124, 245, 273, 362.
toliatu (75): 16, 58, 62, 124, 238, 273, 362.
trabu (227): 224, 240, 273, 313, 362.
tragaza (592): 42, 71, 103, 224, 244, 273, 362.
trankart (269): 9, 61, 99, 101, 105, 106, 226, 240, 273, 307, 362.
trasumena (mug.) (293): 29, 130, 153, 241, 273, 362.
tresnatu (459): 44.
triska I (90, 187): 11, 22, 30, 73, 101, 122, 123, 124, 127, 132, 229, 238, 239, 273, 362.
triska II (126): 11, 22, 30, 34, 56, 119, 239, 273, 362.
triskari (89): 36, 60, 62, 122, 123, 230, 231, 238, 273, 362.
*tritea [triska] (90): 51, 52, 79, 101, 127, 132, 226, 238, 273, 362.
turunta (654): 33, 95, 121, 245, 273, 363.
tximio ik. *kronpo*.
tximu (HH): 53.
txiribogin (628): 63, 225, 244, 260, 363.
txirkanda (191): 56, 239, 260, 363.
txiro (521): 16, 105, 117, 225, 243, 260, 285, 337, 363.
ual (557): 41, 42, 71, 107, 224, 244, 273, 310, 336, 363.
huarriza (581): 30, 42, 128, 244, 266, 363.
ubera (660): 41, 57, 94, 106, 132, 225, 245, 273, 316, 363.
udamin ik. *badamin*.
hueragin (380): 42, 63, 128, 242, 266, 363.
huerriza (660): 30, 42, 94, 128, 132, 245, 266, 363.
ufas (572): 41, 43, 244, 274, 364.
ufastu (571): 61, 244, 274, 364.
ui ik. *biya*.
ukaba (mug.) (140): 41, 239, 273, 364.
ukaldi ik. *biotzaren ukaldi*.
ukarai (551): 40, 46, 93, 228, 244, 273, 364.
*ukuza [ukuzka] (620): 34, 50, 61, 62, 106, 124, 127, 129, 244, 273, 333, 358, 364.
ukuzkatu (240): 36, 60, 61, 127, 240, 274, 364.
ulertu ik. *beriertu eta inertu*.
ulitu (47): 41, 58, 224, 238, 274, 364.
umerri (HH): 84.
hunela (69): 42, 232, 238, 266, 278, 364.
?uratsi [uratsi?] (13): 128, 237, 274, 364.
urdabil (260): 41, 229, 235, 240, 274, 364.
urdabilaren ao (97): 41, 49, 55, 59, 145, 233, 238, 274, 364.
*uren [andrauren] (123, 313): 30, 41, 73, 99, 101, 106, 132, 226, 239, 241, 274, 283, 292, 364, 365.

- huren* ik. *hurren*.
 *urgazi [*urgatzi*] (86): 41, 42, 44, 106, 226, 238, 274, 318, 364.
urgoitu (383): 41, 136, 224, 242, 274, 364.
uriska (31, 676): 30, 36, 49, 73, 124, 125, 152, 238, 245, 274, 329, 365.
 *hurren [*huren*] (540): 41, 47, 99, 101, 125, 126, 140, 152, 226, 243, 266, 283, 289, 364, 365.
urrinzatu (469): 41, 59, 109, 224, 243, 274, 365.
urru (67): 22, 34, 41, 61, 66, 233, 234, 235, 238, 274, 365.
urthatu (52): 41, 46, 105, 107, 238, 274, 365.
urtigi (65): 31, 41, 121, 225, 238, 274, 289, 365.
 ?*urtigin* [*urtigi?*] (644): 31, 69, 121, 245, 274, 365.
urtsatu (25): 12, 41, 45, 48, 49, 50, 64, 119, 146, 223, 238, 274, 365.
urizutu: ik. *urtsatu*.
hurun (315): 41, 109, 113, 114, 225, 241, 266, 365.
huxa (58): 34, 35, 41, 42, 80, 93, 127, 227, 238, 266, 365, 366.
 *uhun [*uhun*] (356): 34, 41, 81, 127, 241, 274, 366.
uzkaldu (73): 41, 58, 71, 227, 238, 274, 366.
uzkurtu (20): 41, 47, 58, 113, 115, 225, 237, 274, 366.
uztail (169): 43, 46, 57, 87, 108, 136, 239, 274, 300, 366.
uzulari (492): 62, 123, 142, 243, 274, 366.
xedatu (377): 45, 58, 93, 136, 230, 242, 260, 366.
xehe (428): 42, 45, 50, 228, 242, 260, 366.
xiflatu (149): 16, 42, 45, 58, 108, 229, 239, 260, 366.
 ?*xisku* [*xixku?*] (270): 45, 87, 94, 108, 228, 240, 260, 357, 366.
xori (446): 45.
zabau (HH): 41.
zafina (477, 618): 30, 73, 142, 155, 243, 244, 274, 353, 366.
zagutkuntza (401): 15, 42, 43, 47, 62, 69, 242, 274, 366.
zaio (254): 131, 240, 274, 366.
zalbui (374): 40, 42, 47, 60, 71, 73, 107, 125, 137, 141, 225, 242, 274, 341, 367, 368.
zalbuitu (375): 40, 42, 47, 58, 60, 73, 125, 137, 141, 225, 242, 274, 367, 368.
zamau (HH): 41.
zankabe <-cabia> (163): 38, 139, 229, 239, 274, 296, 367.
zapailor (562): 42, 45, 244, 274, 367.
zapatu (517): 17, 42, 58, 94, 105, 107, 113, 115, 149, 227, 243, 274, 367.
zapotz (632): 38, 131, 232, 244, 274, 367.
 ?*zaranpo* [*zaranpe?*] (134): 55, 56, 79, 121, 230, 239, 274, 367.
zarba (11): 38, 130, 131, 132, 155, 229, 237, 274, 299, 368.
zarraldo (48): 38, 55, 80, 121, 138, 229, 238, 274, 368.
zarrapo (252): 35, 36, 94, 135, 136, 137, 230, 240, 274, 276, 368.
zauli (374): 35, 36, 37, 38, 40, 125, 135, 136, 137, 138, 141, 229, 242, 274, 367, 368.
zaulitu (375): 35, 36, 37, 38, 125, 135, 137, 141, 229, 242, 274, 367, 368.
zauri gaizkoatu (381): 42, 60, 72, 100, 107, 109, 136, 242, 274, 316, 368.
zehe (479): 35, 36, 42, 133, 134, 232, 243, 260, 368, 369.
zeja (418): 105, 225, 242, 260, 368.
zelai (520): 40, 42, 225, 243, 260, 369.
zenerrake (212): 109, 240, 260, 369.
(besteren buruan) zentzatu (245): 42, 49, 59, 100, 132, 222, 240, 259, 316, 326, 369.
zenzun (604): 42, 43, 48, 101, 105, 225, 244, 260, 369.
 *zestol [*koskol*] (124): 52, 239, 260, 369.
zehume (687): 35, 42, 133, 134, 229, 245, 260, 369.
zidor (601): 106, 225, 244, 260, 340, 369.
zi(i) <ciya> (180): 40, 229, 239, 261, 370.
 *zikoz [*zikotz*] (181): 5, 128, 129, 131, 136, 153, 229, 239, 260, 370.
zilhegi (372): 33, 47, 57, 87, 94, 107, 113, 117, 136, 152, 225, 241, 260, 291, 360, 370.
zilegigoa (510): 12, 46, 63, 87, 108, 117, 230, 243, 261, 277, 370.
zinbota (mug.) (204): 48, 94, 95, 226, 240, 261, 370.
zinki ta finki (209): 48, 63, 100, 109, 240, 261, 370.
 *ziorrea [*zior*] (662): 33, 52, 56, 129, 245, 261, 370.

zipia (mug.) (525): 42, 243, 261, 370.

zipotz (HF): 367.

zirar (519): 38, 131, 229, 243, 261, 370.

zirola (mug.) (689): 42, 105, 106, 225, 245,
261, 370.

ziya: ik. *zi(i)*.

zopatu (228): 42, 94, 240, 274, 371.

zulampo (359): 42, 48, 230, 241, 274, 371.

zurrun (342): 42, 105, 107, 225, 241, 274,
341, 367, 371.

zurtz (326): 43, 94, 105, 227, 241, 274, 371.

- XXXVII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.). *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*. En preparación.
- XL. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- XLI. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- XLIII. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.
- XLIV. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (eds.), *Erramu Boneta: Festschrift Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.
- XLV. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiiaz*. Argitaratzeko.
- XLVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.
- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*, 2002. 21 €.
- XLVIII. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren ediziora*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA - XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, 2004. 21 €.
- L. JOSEBA A. LAKARRA, *Ratz y reconstrucción del protovasco*. En prensa.

MONUMENTA LINGVAE VASCONUM
STUDIA ET INSTRUMENTA

- I. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*, 2002 (= Gehigarriak XLVII). 21 €.
- II. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkizunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren ediziora*, 2003, (= Gehigarriak XLVIII). 21 €.
- III. OROITZ JAUREGI, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*, (= ASJUXXXVI-2). 21 €.
- IV. CÉLINE MOUNOULE HIRIART-URRUTY, *C.H. de Belsunce Bizkondea Tableau analytique et grammatical de la langue basque (1858) azterketa eta edizioa* (= ASJUXXXVII-2). 21 €.